DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

KAFKA

DÜNYAYI DEĞİŞTİREN DÜŞÜNÜRLER

III

Aydınlanma, Fransız Materyalizmi Amerikan ve Fransız Devrimleri

SADIK USTA

Dünyayı Değiştiren Düşünürler

III

Aydınlanma, Fransız Materyalizmi, Amerikan ve Fransız Devrimleri

DÜNYAYI DEĞİŞTİREN DÜŞÜNÜRLER III
Aydınlanma, Fransız Materyalizmi, Amerikan ve Fransız Devrimleri

Yazan: Sadık Usta
Yayın Yönetmeni: Enis Köksaldı
Editör: Suat Hayri Küçük
Düzenleme: Ceyda Çakıcı Baş
Kapak Tasarım: Dilara Kavaklıoğlu

1. Baskı: Kasım 2018

ISBN: 978-605-4820-72-6

YAYINEVİ SERTİFİKA NO: 34590

© Sadık Usta / Epsilon Yayınevi Ticaret ve Sanayi A.Ş.

© KAFKA, Epsilon Yayınevi Tic. ve San. A.Ş.'nin tescilli alt markasıdır.

Vizyon Basımevi
Beylikdüzü O.S.B. Mah. Orkide Cad. No:1/Z
Beylikdüzü / İSTANBUL
Matbaa Sertifika No: 28640
Tel:(0212) 671 61 51 Fax: (0212) 671 61 50

Yayımlayan:
Epsilon Yayınevi Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Osmanlı Sk. Osmanlı Iş Merkezi No: 18 / 4-5 Taksim/Istanbul
Tel: (0212) 252 38 21 Faks: 252 63 98
Internet adresi: www.epsilonyayinevi.com
e-mail: epsilon@epsilonyayinevi.com

DÜNYAYI DEĞİŞTİREN DÜŞÜNÜRLER III

Aydınlanma, Fransız Materyalizmi, Amerikan ve Fransız Devrimleri

SADIK USTA

KAFKA®

SADIK USTA

1960 yılında Kahramanmaraş'ta doğan Sadık Usta, 16 yıl Almanya'da yaşadı. Stuttgart Üniversitesi ve Frankfurt Goethe Üniversitesi'nde (Tarih ve Siyasal Bilimler) okudu.

2003 yılında Londra'da İngilizce öğrenmek üzere 9 ay kaldı. 2012'de Goethe Üniversitesi'nde "Ütopya ve Devrim, Türkiye'de Modernleşme Hamleleri" (1908-1938) başlıklı master tezini verdi.

Can ve Marvin'in babasıdır.

Yazdığı ve Çevirdiği Bazı Kitaplar

Yazdıkları: *Türk Ütopyaları-Cumhuriyet'ten Tanzimat'a Ütopya ve Devrim*; *İlkçağ Ütopyaları, Mükemmel Toplum ve İlk Devlet Teorileri*; *Fişlarda Yaşamak-Sıradışı Devrimci Hayatlar*; *Ütopya ve Masalbilim - Binbir Gece Masalları.*

Çevirdikleri: Thomas More, *Ütopya*; Tomasso Campanella, *Güneş Ülkesi*; Georg Fülberth, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*; Hans Heinz Holz, *Devrimin Cebiri, Felsefenin Aşılması ve Gerçekleşmesi*, Haidar Bammate, *İslam'ın İnsanlık Kültürüne Katkısı;* Karl Marx-Friedrich Engels, *Komünist Partisi Manifestosu.*

İÇİNDEKİLER

GİRİZGÂH: FRANSIZ MATERYALİZMİ, RADİKAL AYDINLANMA VE MODERN DEVRİMLER ÇAĞI 13

BİRİNCİ BÖLÜM: FRANSIZ MATERYALİZMİ 21
Ansiklopedi'nin Kısa Tarihi 23
Denis Diderot 31
Madde ve Hareket Üzerine Felsefi İlkeler 39
Felsefi ve Siyasi Yazıları 45
Doğuştan Gelen 51
Jean Lerond d'Alembert 63
Ansiklopedi 67
François Marie de Arouet Voltaire 73
Felsefe Sözlüğü 79
Felsefi İlkeleri 101
Julien Offray de La Mettrie 109
İnsan Bir Makine 115
Jean-Jacques Rousseau 123
Toplum Sözleşmesi 131

İKİNCİ BÖLÜM: RADİKAL AYDINLANMA 147
Claude Adrien Helvetius 149
Ruh Üzerine 155
İnsan Üzerine 161
Baron d'Holbach 173
Doğanın Sistemi ya da Fizik ve Ahlak Dünyasının Yasaları 181

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: MODERN DEVRİMLER ÇAĞI 231
Thomas Jefferson 233
Birleşik Devletler Bağımsızlık Bildirgesi 243

Jefferson'ın Kölelik Hakkındaki Düşünceleri 249
İdeal Cumhuriyet Üzerine 251
Thomas Paine 257
Amerika'daki Afrikalı Köleler Üzerine 263
Maximilien Robespierre 269
Devrimi Olmayan Bir Devrim mi İstediniz? 283
Jaint-Just, Louis Antoine-Leon 299
Devrim Konuşmaları 307
Fransız Devrimi'nin Zaman Dizini 315

KAYNAKÇA 319

Her koşulda bana güvenini esirgemeyen Babama...

"Sen" ve bu kitaplarımın yeni basımlarını bekleyen okurlarımın daimi desteği olmasaydı bu kadar işi başarabilir miydim, bilmiyorum...

Her buluşmamızda fikirleri ve aktif desteğiyle beni yüreklendiren ve bana yeni kapıların açılmasını sağlayan sevgili dostlarım Gülşah ve Bora Ataman'a; desteğiyle hem elinizdeki kitapların yayınlanmasını hem de önümüzdeki dönemde daha başka projelerin hayata geçirilmesini sağlayan sevgili kardeşim Fırat Yenici'ye; en başta yardımseverliğiyle, yaratıcı öneri ve pratik desteğiyle kitapların en iyi şekilde yayımlanmasını sağlayan Yayın Yönetmenimiz Enis Köksaldı'ya; ve tabii ki kesintisiz titiz ve özenli, her daim kardeş-abi ilişkisi içinde alçakgönüllü, yararlı öneri ve emeğiyle hep yanı başımda olan sevgili kardeşim ve editörüm Suat Hayri Küçük'e yürekten teşekkür ederim.

Desteğiniz olmasaydı bu kitapları yeniden yazmaya ve hazırlamaya girişemezdim, sağolun...

Sevgiyle
Sadık

GİRİZGÂH

FRANSIZ MATERYALİZMİ, RADİKAL AYDINLANMA VE MODERN DEVRİMLER ÇAĞI

Aydınlanma, dünyayı sadece farklı yorumlamadı, aynı zamanda muazzam bir değişime de zorladı. 18. yüzyılla birlikte felsefenin yeni görevi, temeli yüzyıllar öncesine dayanan batıl inanca, kutsallık atfedilen mucizelere, fantastik öykülere, önyargılara, kralların tahtını/tacını ve toprak baronlarının düzenini kutsayan kiliseye, onun toplum içinde kökleşmiş gelenek ve göreneklerine; bilimin önündeki siyasi, ideolojik ve hukuki engellere; köhnemiş düzenin miskin insan tipine; tevekküle, keyfiyete, insanın ahmaklık derecesindeki edilginliğine, zihinsel geriliğe, kısacası sömürü ve baskıya karşı mücadele etmekti.

Aydınlanma Nedir?

Filozof Kant, onu şöyle tarif eder:

> Aydınlanma, insanın bizzat kendi eseri olan boyunduruktan kurtulmasıdır; boyunduruksa insanın, başkasının yardımı olmadan kendi aklını kullanamama durumudur. Eğer söz konusu boyunduruk, insanın zihinsel özrünün bir sonucu değil de onun aklını, başkasının yönlendirmesi olmadan kullanmaya cesaret edememesinin bir sonucuysa, kabahat insanın bizzat kendisindedir. Bu nedenle, "Sapere Aude! Ey insan, aklını kullanmaya cüret et!" Aydınlanma düşüncesinin sloganı işte budur!

Diderot ise ondan otuz yıl önce, Aydınlanma filozofunu tarif ederken şöyle demişti:

> Önyargıları, gelenek ve görenekleri, eski olmaktan kaynaklanan genel kabulleri; otoriteyi ve kısacası insanların zihnini boyunduruk altına almış olan her şeyi çiğneyerek kendi kendine düşünmeye ve açık seçik ve genel ilkelere yükselmeye cesaret

eden; onları sorgulayan, tartışan, kendi deneyiminin ve aklının tanıklığından başka bir şeyi kabul etmeyen ve hiçbir şeye bağlanmadan ve taraf tutmadan incelediği felsefelerden sadece kendisine ait olan özel bir felsefe oluşturan bir filozoftur.

Baskılara, aşağılamalara, cezalandırmalara, ateşte yakmalara ve sömürüye karşı mücadele, Rönesans'tan bu yana önemli gelişmeler kaydetmişti. Hıristiyan dininin kutsal saydığı ve tartışılmaz bulduğu doğrular (yerkürenin evrenin merkezi ve sabit olduğu iddiası; güneşin bir uydu gibi hareket ettiği varsayımı; Tanrı tarafından yaratılmış insanın evrenin hâkimi olduğu; ruhun maddeden bağımsız ve özgür olduğu), orasından burasından döküldükçe önce *kuşkuculuk* baş göstermiş, ardından da *skolastik* felsefe ve onunla birlikte bütün Hıristiyan kanonu sorgulanmaya başlanmıştı.

Yeni Bir Sınıfın Doğuşu

Yeni coğrafyaların keşfi, ticaret olanaklarının artması, yeni üretim teknolojisi; sermaye birikimi, barutun, pusulanın, matbaanın bulunması; kentleşme, kültür ve sanatta ilerleme, yüksek düzeyde üretim ve tüketim alışkanlıkları; köylülerin yerinden yurdundan edilmesi, kentlere ve denizaşırı ülkelere göçler, yeni kültürlerle tanışma, savaş teknolojisindeki muazzam gelişme, yeni yönetim anlayış ve tarzları, ulusal pazarların, kültürlerin, dillerin ve dinlerin ortaya çıkması; tarımda kapitalistleşme, üretimde endüstrileşme ve toplumun gelişmesini belirleyen, ancak siyasi ve hukuki haklardan yoksun burjuva sınıfının gelişmesi... Bunlar sadece yüz yıl içinde olan gelişmelerdir.

Bir sınıf olarak burjuvazi, 18. yüzyılda henüz gelişmemişti, ancak Kuzey İtalya'dan başlayarak kendine has bir kültür, yaşam tarzı, siyaset ve ahlak felsefesi, kısacası evrensel (ortak) bir sınıf bilinci oluşturmaya başlamıştı. Üretimin endüstrileşme temelinde yoğunlaşarak gelişmesi, yeni gelişen sınıfı sadece feodal sistemden bağımsızlaştırmakla kalmamış, aynı zamanda onun güçlenerek yönetimde hak iddia eder hale gelmesini de sağlamıştı.

Burjuvazinin bilincini esas olarak bilim adamları, filozoflar, edebiyatçılar, aydınlar, serbest meslek sahipleri (gazeteciler, avukatlar, memurlar) ve ilerlemeden yana kentli yurttaşlar taşıyor ve temsil ediyordu. Ancak 18. yüzyılla birlikte ticaret erbabı, işletme ve atölye sahipleri, büyük armatörler, bankacılar, tarımı kapitalistleştiren aristokratlar, maden sahipleri, savaşlardan gelir eden bilumum toptancılar ve simsarlar öne çıkmaya başlamıştı.

Kant'ın ve Diderot'nun "Cesaret et!" çağrısı, en çok bilim adamları ve aydın tabakası içinde yankı bulmuştu.

Descartes'ın "Düşünüyorum, öyleyse varım!" şiarı, en çok da yeni sınıfın temsilcilerine yapılmış bir çağrıydı.

Bir bakıma Descartes, "Düşünüyorsan varlıksın; eğer varlıksan, koy kendini ortaya" diyordu.

Yeni Çağ'ın bilim insanı ve aydını dünyayı, evreni, maddeyi ve hayatı açıkla-

yamayan hiçbir öğretiyi, kuralı, ilişkiyi ve geleneği kabul edemezdi. Keşfedilen, görülen, incelenen ve üzerinden örtüsü kaldırılan fenomenlerin kökeninde yatan nedensellikleri açıklanmak zorundaydı.

Kamuoyuna açıklamak, duyurmak ve halkı uyandırmak bir görevdi, sorumluluktu ve zorunluluktu. Aslında, "Cesaret et!" çağrısı, yüzyıllardır baskı altında tutulan, yetenekleri kötürümleştirilerek köreltilen, becerileri yadsınan ve bilinci yok edilen emek sınıflarına yönelik bir çağrı değildi; doğrudan doğruya aydının kendisineydi!

Ansiklopedi'nin Doğuşu

Tam da bu tarihsel momentte, Diderot, d'Alembert ve diğer Aydınlanma filozofları devreye girmişlerdi. Onlar sonradan 18. yüzyılın bir fenomeni haline gelen *Ansiklopedi*'yi yayımlayarak, o güne kadar insanın ortaya çıkardığı ya da keşfettiği bilimsel gerçekleri, bilim alanlarını, zanaatı ve bir insan buluşu olan tekniği ve onlarla birlikte siyasi ve toplumsal hayatı oluşturan her türden kültür ve siyaset alanının verilerini bir plan çerçevesinde toplayarak, yurttaşları bilinçlendirmeyi, uyandırmayı, insanlığın kat ettiği tarihsel süreci bir merkez ve doğrultuda toplayarak, felsefe, bilim ve siyaset dünyasına sunmayı planlamışlardı.

Devlet otoritesine, kilisenin kışkırtmalarına ve aforoz etme tehditlerine aldırmadan, sansür oyunlarını takmadan, yakılmayı ve Bastille zindanına atılmayı göze alarak her bilimsel buluş, keşif ve insan emeğine dair her değer ortaya konmalıydı.

Her bilimsel buluş, sonuçta bir siyasi yükümlülük getiriyordu; her keşif kamuoyuna açıklanmak içindi. Her yeni buluş, eski olan şeylere karşı çıkmak ve aynı biçimde bunlar (sadece teknoloji değil, özellikle de siyasi ve toplumsal yönetime ilişkin kuramlar ve yöntemler) hayata uygulanmak için yapılıyordu.

Francis Bacon'dan başlayarak bilim alanına uygulanan yeni bilimsel yöntem, doğanın ve maddenin gizemini ortaya çıkarmaya yarıyordu; peki bilim adamının ve filozofun bu metodu toplumsal hayata uygulamak gibi bir sorumluluğu yok muydu? Maddenin hareketinin kökeni sorgulanırken, toplumsala ait olanın kökeni sorgulanamaz mıydı?

Bilim ne için yapılıyordu? Sadece merak gidermek için mi? Yoksa insan hayatını kolaylaştırmak için mi? İnsan hayatını kolaylaştıran bilimsel buluş ve keşifler, Tanrı'nın lanetlediği insanı doğaya üstün kılıyorsa, onu bağımlılıktan kurtarıyor ve özgürleştiriyorsa; bu süreç bir adım daha da ileri götürülerek, toplumsal sefaletten kurtulmanın aracı haline getirilemez miydi? Doğanın hükmüne meydan okuyan insan, siyasi ve toplumsal kurtuluşunu sağlayamaz mıydı?

Fark edileceği gibi tüm bunlar tehlikeli sorulardı; çünkü bununla yüzyıllardır süregelen baskı ve sömürü sistemi de sorgulanabilirdi ki neticede Kilise'nin bilim dünyasını sürekli göz hapsi altında tutmasının nedeni de buydu...

Gerçi geçmişte baskı ve sömürüye karşı itirazlar ve hatta yoksul kesimlerin katıldığı kitlesel isyanlar olmuştu; *bin yılcı* akımlar kilisesinin diktatörlüğüne, sömürüye ve baskıya karşı isyan etmişlerdi, ancak bu türden eşitlikçi akımlar, doğal

bilimlerdeki ilerlemelere, teknolojik gelişmelerin insan hayatını kolaylaştıran ve hayatı yeniden düzenleme fırsatı veren etkisine kayıtsızlardı; onlar insanın makûs talihini değiştirecek esas adımı atamıyorlardı; çünkü nihai kurtuluşu mevcut dünyada değil, öbür dünyada arıyorlardı.

Aydınlanma ile birlikte ilk kez gözler mevcut, lanetlenmiş ve üzerinde yaşanılan somut dünyaya çevrilmişti; ilk kez ciddi ve kalıcı anlamda, mutlak hükümdarlardan ve onların toplumsal düzeninden kaynaklanan sömürüye, sefalete, dini aldatmacaya, köhnemiş geleneklere ve feodal sistemden kaynaklanan bütün bağımlılık ilişkilerine son verme olanakları yakalanıyordu.

Zorunluluğun Kavranması

Bu koşullarda Aydınlanmacılar, mevcut yaşama dönük çabaları, bilimsel çalışmaları ve bu alanda kazanılan somut başarıları, geleceğe dönük umutlara yansıtarak tarihsel süreci tamamlamayı düşünmüşlerdi.

Onlar yeni insan ve ahlak anlayışıyla dünyayı algılayan, insanı doğanın bir parçası olarak gören ve bu dünya üzerinde mutlu olmayı amaç edinmiş bir bilinç yaratmayı umdular ve bunu planladılar.

Aydınlanmacılara göre birbirinden farklı biçimlerde orta çıkan maddenin ve onun temel niteliği olan içsel hareketi, elementlerden, atomdan ve tözden kaynaklanan bir zorunluluktu. Özgürlükse zorunluluğun kavranmasıydı. Yani özgürlük alanının genişlemesi, ancak maddi dünyanın yasalarının kavranması ve aşılmasıyla mümkündü.

Soruyu başka bir biçimde sormak gerekirse: Zorunluluğun kavranması ne demektir?

Özgürlük alanının genişlemesi mümkün müdür? Bu imkân nasıl ifade edilebilir?

Örneğin, eğer güneşin doğacağını, yağmurun yağacağını, fırtınanın geleceğini, karanlığın basacağını bilirseniz, ona yönelik tedbirler alabilir ve böylece kavrulmaktan, ıslanmaktan, felaket yaşamaktan veya ışıksız kalmaktan korkmazsınız.

Aynı biçimde demir cevherinin niteliklerini kavrarsanız, onun özüne vâkıf olursanız onu işleyebilir, ondan mızrak, kılıç ve karasaban üretebilirsiniz; böylece kendinizi kılıçla koruyabilir, mızrakla avınızı avlayabilir veya karasabanla toprağı eşerek üretimde değerlendirebilirsiniz; yani geleceğinizi güvence altına alabilirsiniz.

Peki, soruyu biraz daha genişleterek soralım: Hayatın kolaylaştırılması için maddi dünyanın zorunlulukları kavranabiliyorsa, toplumsal yaşamı kolaylaştıran, insan ilişkilerini uyumlu hale getiren zorunlulukları da kavranamaz mı? Bunların kavranması insanı özgürleştirir mi ve bu nasıl olacaktır?

Radikal Materyalizm

Bilim insanı ve aydın, karşılaştığı her soruya, bilimin ve düşüncenin temeline, yani eskiye, tarihin derinliklerine doğru bir keşfe çıkarak yanıt arar. Aydınlanma döneminin aydını da düşünsel köklerini kısmen Antik Çağ'da buldu.

Zorunlulukların kavranmasına yönelik yaklaşım, geleneksel açıdan iki temel düşünsel kaynağa yaslanır: Bu düşüncelerden birine göre her şeyde Tanrı'nın hikmeti vardır ve her şey onun takdiridir. İnsan, sadece Tanrısal iradenin bir aracısıdır; etkinliği onun takdiridir, düşüncesine o yön verir, iradesini o belirler. Her şey, kökeninde Tanrısallığın bulunduğu bir zorunluluktan kaynaklanır; insan bunu değiştirme iradesine sahip değildir ama Tanrısal iradenin işaretine bakarak onun eli (kılıcı) olabilir. Bu düşüncenin kökeni daha da eskiye götürülebilmekle birlikte, esas olarak ifadesini Platon felsefesinde bulur.

İkinci düşünceye göreyse; her şeyin temelinde maddi zorunluluklar yatar ki insan iradesinin temelinde de maddenin *zorunluluk yasası* bulunur. Madde ve onun temel niteliği olan hareket, insanda, maddenin ihtiyacından ve doyuma ulaşma (bedenin zorunluluklarından hareketle) arzusundan hareketle, sevinç, arzu, karamsarlık ve irade yaratır. Söz konusu insan iradesi, şahsın bilincinden kaynaklanmaz, fakat maddenin zorunluluk yasasının bir etkinliği olarak ortaya çıkar. Bu nedenle özgür irade söz konusu olamaz.

Radikal materyalistler, birbirinin zıttı olarak ortaya çıkan her iki uç noktayı da haklı olarak kabul etmiyorlardı. Onlara göre maddi dünyanın belli bir zorunluluğu söz konusuydu; ancak maddi dünyanın bir parçası olan insanın, nesne-özne diyalektiğinde özgürce etkin olması mümkündü. Bu nedenle de insan iradesi, doğadan (maddi dünyadan) kaynaklanan belirli zorunluluklarla sınırlanmış olmakla birlikte, esas olarak özgürdü.

Radikal materyalistlerin en önemli özellikleri, Kopernik, Galileo, Bacon, Descartes, Spinoza, Leibniz ve Locke gibi bilim insanlarının doğa bilimlerinde uygulayageldikleri bilimsel metodu; yani duyumsama, araştırma yapma, gözlemleme, inceleme, deneyle saptama, sonuç çıkarma, neden-sonuç ilişkisi kurma vb. yöntemi sosyal alana da uygulamalarıdır. Bu geleneğin tabii ki Antik Çağ'a, Demokritos'un *atomcu* öğretisine, Platon'un *idealizm*ine ve özellikle de Aristoteles'in *rasyonalizm*ine kadar giden bir kökeni de vardır. Ancak, doğanın ve maddenin keşfine yönelik yöntemin, bilimsel metodun sosyal alana da uygulanmasının modern kökeni, *Dünyayı Değiştiren Düşünürler*'in 2. ve 3. cildinde yer verilen, devlet, toplum ve yönetme sanatı üzerine kafa yoran, tezler ortaya atan ve öğretiler inşa eden Bodin, Hobbes, Descartes, Leibniz, Spinoza, Montesquieu ve Locke gibi filozoflarda aranmalıdır.

Filozoflar önce, "Bilgimizin kaynağı nedir?" diye sormuşlardır. Sonra soruyu, "Düşüncelerimiz nereden gelir?" diye devam etmişlerdir.

Söz konusu soru, radikal materyalistlerle birlikte (bunların öncülü papaz Jean Meslier sayılır) şunlar olabilir: "İnsanlar neden yoksuldur?", "Sefalet neden diz boyudur?", "Savaşlar neden yürütülmektedir?", "Devletler nasıl meydana geldi?", "İnsanın kökeni nedir?", "İnsan hangi aşamada toplumsallaştı?", "Yasaların kökeni neye dayanır?", "Erdem nedir?", "Bütün bu lanetli dünyayı ve içinde yaşadığımız toplumsal koşulları değiştirmek mümkün değil midir?", "Sömürü ve baskı hep var mıydı?", "Yoksa bunlar tarihin belli bir aşamasında özgün koşullarda mı ortaya

çıktı?", "Ruh nedir?", "Tanrı var mı?", "İnsan bilinci nasıl oluşur?", "İnsan düşüncesinin kökeni nedir?", "İnanç nedir?", "Yasaların ruhu var mı?", "İnsan ruhunu kim belirliyor?" vb.

Görüldüğü gibi bu soruların kökeninde ve yanıtlarında Bodin'in ve Hobbes'un devlet ve toplum öğretisi; Descartes'ın bilimsel kuşkuculuğu; Locke'un duyumsamacı öğretisi, Voltaire'in, Diderot'nun, d'Alembert'in, Helvetius'un ve Holbach'ın materyalist felsefi öğretileri vardır. Bu eserde birbiri peşi sıra dile gelen metinlerden de görüleceği gibi maddenin keşfinden insanın duyumsamadan kaynaklanan düşüncelerine, toplumsal yasaların keşfinden bunların değişmesinin zorunluluğuna doğru uzanan bir sorular ve arayışlar silsilesiyle karşı karşıyayız. Buradan hareketle de insana, ruha, topluma, yasalara, iktidara, yönetime, dine, Tanrı'ya, eğitime, üretime, emeğe, kafa ile kol emeği arasındaki farka ve bütün bu kavramların tarihselliğine ve bunların değişebilir oluşuna dikkat çeken felsefi bir akımla karşı karşıyayız.

Varılan noktaysa şudur: Mademki elde edilen bilgi dünyayı ve toplumu değiştirmek için edinilmiştir, o halde daha özgür bir yaşama sahip olabilmek için bu bilgiler toplumsal hayata da uygulanmak durumundadır. Yani "Sapere Aude!", bilgilen ve değiştirmeye cesaret et! Dünyayı değiştirmek, bizzat yaşadığımız hayatı, hayatımızı belirleyen toplumsal koşulları değiştirmek ve gelecek dünyasını bugünden inşa etmek demektir. Bunun bir başka ifadesiyse, *toplumsal devrim*dir.

Devrimin Zorunluluğu

18. yüzyılın ortalarında henüz muazzam çapta bir kitlesel üretim yoktu, ama kentleşmeyle birlikte bunun altyapısı hazır hale getirilmişti. Kitlesel üretimin en önemli kaynağı insandı. Bilimsel buluşlar (mekanik, ulaşım, denizcilik, inşaat sektörü, tıp, anatomi, astronomi, farmakoloji, kimya, fizik), ki özellikle de yaşamı kolaylaştıran ve hijyen ortamı sağlayan gelişmeler, toplu ölümlerin önüne geçmekle kalmıyor, aynı zamanda nüfus patlaması da yaratıyordu. Üretimin yeterli oranda gelişememesi, bir yanda yoksulluğa öbür yandaysa toplumsal düzeni tehlikeli hale getiren krizlere ve toplumsal kargaşalıklara neden oluyordu. Bu nedenle feodal bağımlılıklarda kısmi bir gevşemeye göz yumulmuş, kentlere ve Amerika'ya yönelik göçler teşvik edilmişti. Kentler 18. yüzyıldan itibaren atölye ve büyük işletmelerin (dokuma atölyeleri, tersaneler, ulaşım, denizcilik, madencilik) insan ihtiyacını karşılayabiliyordu. Gel gör ki teknoloji geliştikçe üretim artıyor, üretim arttıkça de beklenildiğinin aksine herkes zengin olmuyor, küçük bir kesim zenginleşirken yığınların yoksulluğu artıyordu. Toplumsal rahatlama yaratması düşünülen bilimsel ve teknolojik buluşlar, toplumsal sorunları çözemediği gibi çelişkileri de keskinleştirmişti. Sorunlar bir bakıma yığılarak ötelenmişti.

Sorunun günden güne büyüyerek tehlikeli bir hal aldığını gören radikal aydınlanmacılar, yöneticileri "birbirini yok eden anarşik çıkarları" düzenlenmeye ve toplumu akıl ekseninde yeniden kurmaya davet ediyorlardı.

Jean Meslier, o güne kadar duyulmamış derecede radikal bir bakış açısıyla, yok-

sulluk ve sefaletin toplumsal ve ideolojik nedenine *Sağduyu* adlı eseriyle parmak basmıştı. Ona göre iktidarlar, sömürü düzenini devam ettirebilmek için halka zorla (Rousseau) kabul ettirdikleri tevekkül kültürü sayesinde dini ve feodal kurumları kalıcılaştırmışlardı. Artık buna bir son verilmeli, mutluluk öbür dünyada değil, bu dünyada aranmalı ve gerekirse sömürücüler tahtlarından alaşağı edilmeliydiler.

Ansiklopedistler ise, bilimsel buluşları ve bu buluşların sistemleştirilmiş halini, yani zanaatları ve düşünceleri bir noktada toplamak ve böylece öznesi insan olan tarihsel süreci, kökleriyle birlikte açıklayan bir yasalar dizgesi oluşturma çabasına girişmişlerdi. Kısacası onlar, *Ansiklopedi*'yi yayımlayarak, halka, "Anlatılan senin hikâyendir!" diyorlardı.

İnsanlık tarihini bilimsel ve teknolojik atılımlarla açıklamak, mevcut bilgilerin kaynağını insan emeğinde keşfetmek yeni bir bakış açısıydı. İşte radikal materyalist felsefe, bu bakış açısının bir ifadesi olarak gün ışığına çıkmıştı.

Orta Çağ'dan bu yana kabul edilen *paradigma*, her şeyin Tanrı tarafından belirlendiğini ileri sürüyordu, yani her şey bütünlüklü olan tek bir kaynaktan, Tanrı'dan çıkmıştı. Materyalistlerse, maddenin hareketini, fenomenlerin nedeni ve kaynağı olarak görünce, her şeyin kendi bağrında yer alan tikel nedenselliğe vurgu yapmışlardı. Yani maddeye bütünlüklü değil, parçalı yaklaşıyorlardı. Ancak yapılması gereken, tikel olguları birbirleriyle olan ilişkileri içinde kavramak ve bunları bir "tür, küme, bütün" altında birleştirmekti. Nesneler dünyasına, maddenin doğasının keşfiyle birlikte kolayca girilebiliyordu; kısacası tikel olgular, nedenleriyle birlikte rahatlıkla açıklanabiliyordu. Bu aşamada keşfedilen bilgi, her ne kadar madde dışında bulunan herhangi bir gücün etkisi kabul edilmese de, gene de bu kısmi bilgiydi, eksikti ve bütünlüğü görmekten yoksundu. Gözlemle ancak donuk, hareketsiz ve tek bir karenin fotoğrafı çekilebiliyordu; yani hareket yoktu ve sürecin tamamı görülemiyordu. Hâlbuki hareket yaşamdı, dinamizmdi, değişmenin ve bütünlüğün kavranmasıydı. Demek ki sürecin filmi çekilebiliyordu. Dolayısıyla, tikel olgular arasındaki ilişkinin aydınlatılabilmesi için özne-nesne diyalektiği kavranmalıydı. Yani maddi dünyayı ki insanın ruh ve düşünce dünyası da buna dâhildir, etki-tepki süreci içinde kavramak gerekliydi.

Henüz Kant'ın fizik ötesine geçen bilgi kuramına (saf aklın eleştirisi) ulaşılamamıştı, ancak radikal materyalistler arasında (Diderot, d'Alembert, Helvetius ve Holbach) *bilgi kuramını* özne-nesne diyalektiği içinde değerlendiren ipuçları ortaya çıkmıştı. Bu yönelim, mekanik materyalizmin, yani maddeyi (nesne) mutlaklaştıran öğretinin karşıtını oluşturuyordu. Özne-nesne diyalektiği doğru ele alınınca, dünyayı değiştirmesi gerekenin insanın kendisi olduğu gerçeği de kavranmış oluyordu.

Yeni sorular şunlardı: "Düşüncenin kökeni nedir?", "Neyi, neden isteriz?", "İrademiz nereden gelir?" ve "Bunun maddi dünyayla ilişkisi nedir?"

Mademki içinde yaşanılan sefalet dünyasının nedeni insanın "ezelden gelen" emeğiydi, onun etkinliğiydi, o halde onu değiştirmek de onun elinde olmalıydı. Yani "Sapere aude!", yani cesaret et! Neye? Değiştirmeye!

Maddi dünyanın analizi yapılmıştı, ancak şimdi sıra öznenin analizine gelmişti. Nitekim öznenin analizi, öznenin keşfinden başka bir şey değildir. Yani, sıra, öznenin değiştirebilme kapasitesinin keşfindeydi! İnsan, sadece çevresindeki maddi dünyayı değil, aynı zamanda içinde yaşadığı toplumsal ilişkileri ve onunla birlikte kendisini de yaratmaktadır. Radikal materyalistler, bu aşamadan sonra her şeyi yaratan Tanrı'nın yerine insanı koymaktadırlar. Tek yaratıcı güç insanın kendisidir! O halde insan, zihninde tahayyül ettiği gelecek dünyasını, özlem duyduğu mutluluk dünyasını, içinde yaşadığı toplumsal düzeni ve yaşamın kendisini belirleyebilir, değiştirebilir ve yeniden yaratabilirdi. Bu ise *devrim* demekti. Nitekim Voltaire'le başlayan Aydınlanma düşüncesi, Diderot, Rousseau ve Helvetius'tan beslenerek önce 1776 Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda etkin olmuş, sonra da (1789) Fransız Devrimi'yle zirveye oturmuştur. Aydınlanma düşüncesi insanın kendisini tarih sahnesine çıkarmakla, onun yeni dünyaları yaratma iradesini de muazzam biçimde ateşlemiştir.

İşte şu an elinizde tuttuğunuz bu çalışma, birinci ciltten başlayarak izini sürdüğümüz felsefi akımın, yani insanın kendi kaderini kendi eline almasını sağlayan düşüncenin en anlamlı, en heyecan verici ve en çok keşfe muhtaç hikâyesinden başka bir şey değildir.

Keyifli okumalar...

BİRİNCİ BÖLÜM

FRANSIZ MATERYALİZMİ

Diderot, d'Alembert, Voltaire, La Mettrie, Rousseau

ENCYCLOPÉDIE,

OU

DICTIONNAIRE RAISONNÉ DES SCIENCES, DES ARTS ET DES MÉTIERS,

PAR UNE SOCIÉTÉ DE GENS DE LETTRES.

Mis en ordre & publié par M. *DIDEROT*, de l'Académie Royale des Sciences & des Belles-Lettres de Pruſſe ; & quant à la PARTIE MATHÉMATIQUE, par M. *D'ALEMBERT*, de l'Académie Royale des Sciences de Paris, de celle de Pruſſe, & de la Société Royale de Londres.

Tantùm ſeries juncturaque pollet,
Tantùm de medio ſumptis accedit honoris ! HORAT.

TOME PREMIER.

A PARIS,

Chez { BRIASSON, *rue Saint Jacques, à la Science.*
DAVID l'aîné, *rue Saint Jacques, à la Plume d'or.*
LE BRETON, Imprimeur ordinaire du Roy, *rue de la Harpe.*
DURAND, *rue Saint Jacques, à Saint Landry, & au Griffon.*

M. DCC. LI.

AVEC APPROBATION ET PRIVILEGE DU ROY.

ANSİKLOPEDİ'NİN KISA TARİHÇESİ
(1751-1772)

"Sanırım, meydana getirdiğimiz bu eserin yüzyılın eseri olduğunu söylediğimizde, bunun bir abartı olduğu düşünülmez. Eğer öyleyse, bu onur verici bir şey olur. Aydınlanmış insanlar, burada yeni düşüncelerle ve hiç bilmedikleri hakikatlerle karşılaşacaklardır. Umarım insanların eğitimi öylesine hızlı ilerler ki, yirmi yıl sonra yazdıklarımızdan sadece bir cümle, ama dillerde olan bir cümle kalır."[1]

Diderot

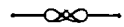

Voltaire 1775 yılında şunları yazıyordu:

> *Deliliğe Methiye*'den yüzyıllar sonra akıl hakkında şöyle bir rivayet dolaşmaktadır: Güya akıl ve kızı hakikat, bir dönem insanlığa hükmetmekte olan genel öfkeden, kayıtsızlıktan ve bağnazlıktan korkup kör bir kuyuya saklanmışlar. Bir süre sonra da, Avrupa'da yeniden ortaya çıkmış ve etrafı kolaçan etmişler. Ancak bağnazlığın elindeki, gecelerin karanlığını bastıran meşalelerini ve üzerinde insanları yaktıkları odun yığınlarını görünce, ortalığa yaydıkları kıvılcımın pek de etkili olmayacağını düşünmüşler. Gel gör ki onlar gene de dünyanın bu haline meydan okumuşlar... [Yıllar sonra birçok ülkede değişikliklerin olduğunu görünce] 'Haydi o zaman! Bari şu günlerin tadını çıkaralım! Eğer durum böyle kalırsa ne âlâ; yok, ama yeniden fırtınaların geldiğini görünce biz de kör kuyumuza geri döneriz' demişler."[2]

Rönesans ve Aydınlanma çağı, "akıl" ile kızı "hakikat"in ortaya çıktığı ve Avrupa'yı kolaçan ettikleri bir dönemdir.

[1] Denis Diderot, *Enzyklopaedie, Philosophische und politische Texte aus der "Encyclopedie"*, dtv, München: 1969, s. 7.
[2] Akt, Ralph-Rainer Wutnenow, "Diderots Anteil", *Enzyklopaedie, Philosophische und politische Texte aus der 'Encyclopedie'*, dtv, München: 1969, s. 7-8.

"Aydınlanma Çağı" denince akla kuşkusuz önce Fransız materyalizmi sonra da yayımlanmasına önayak oldukları *Ansiklopedi* gelir. Her ne kadar *Ansiklopedi*'nin yayımlanması, bir tesadüfle olmuş olsa da, gene de o, içinde bulunulan 18. yüzyıl dünyasının bir zorunluluğu olarak ortaya çıkmıştı.

Yayıncı Le Breton, 1746 yılında, o dönemde henüz parasız, pulsuz ve pek de tanınmayan Diderot'dan, İngiliz yazar Chambers'ın *Cyclopedia*'sını Fransızcaya çevirerek yayımlamasını ister. Söz konusu eser, daha önceden birçok dile çevrilmiş ve Avrupa'da büyük bir ilgi görmüştür. Proje maddi açıdan sağlamdır, ama ehil bir elin işi yönetmesi gerekmektedir. Diderot ise kısa bir süre sonra bu projenin esaslı bir revizyondan geçirilmesini, daha doğrusu onu İngilizceden Fransızcaya çevirmektense yeni bir ansiklopedinin yayımlanmasını daha mantıklı bulur; sonra yayıncıyı da buna ikna eder. Böylece ortaya yeni bir proje olarak *Ansiklopedi* çıkar.

Atılım Dönemi

Diderot'ya göre Chambers'ın eseri dağınık, ihtiyaca karşılık veremeyecek kadar yetersiz ve keyfi seçimle oluşturulmuş bir makaleler yığınından öte bir şey değildir; bunun yerine, çağın birikimini yansıtan ve gelecek kuşaklara da kalabilecek ciddi bir bilim, felsefe ve kültür Ansiklopedisi ya da "kavramlar sözlüğü" yayımlanmalıdır.[3] Aslında projeye sonradan katkıda bulunan Voltaire de aynı düşüncededir. Ona göre eser, "temsili boyutu yüksek olmalı, haliyle 18. yüzyıl Avrupası'nın bilimsel, felsefi, kültürel ve edebi birikimini yansıtmalıdır; ancak dil ve ifade açısından ortalama bir okurun düzeyini de aşmamalıdır. Çünkü bilgi, ancak dar bir çevrenin imtiyazı olmaktan çıkarılınca etkili olabilir."

Bu proje, mevcut bilgi ve birikimi toparlamalı, gözden geçirmeli, düzeltmeli ve sistemleştirmelidir. "Bilgi sonuçta dünyayı biçimlendiren en önemli araçtır."

Diderot da aynı düşüncededir. Nitekim bunu *Ansiklopedi*'nin broşüründe şöyle ifade eder:

> Gerçekten bir ansiklopedi, insana ve özellikle de yanı başımızda, birlikte yaşadığımız insanlara ait ve yeryüzüne dağılmış çeşitli bilgileri toparlamalı ve bunları sistemleştirmelidir. Bunu da hem geçmiş yüzyıllar boyunca biriken bilgiler boşa gitmesin ve gelecek kuşaklara aktarılsın hem bu sayede torunlarımız sadece daha fazla eğitilmiş ve aydınlanmış olmasın aynı zamanda erdemli ve mutlu da olsunlar diye hem de insanlık için yararlı bir hizmette bulunmuş olmak adına yapmalıyız.[4]

Ne Diderot'nun hazırlığına giriştiği *Ansiklopedi* ilktir, ne de İngiliz yazar Chambers'inki. Onlardan önce de ansiklopediler yayımlanmıştı. 13. yüzyılda bile bunun örnekleri vardı. Vinzenz de Beauvais, *Speculum Doctrinale, Naturale, Morale, Historiale* adında bir ansiklopedi yayımlamıştı. Hatta Roger Bacon aynı yüzyılda *Opus Magnum de Instauratione Scientiarum ad Papam Clementem IV*'ü yayımlar;

[3] Denis Diderot, *Enzyklopaedie*, s. 40.
[4] Denis Diderot, *Enzyklopaedie*, s. 79.

gene bir başka Bacon, bu kez de 16. yüzyılda yaşamış büyük filozof, Francis Bacon ise başka bir ansiklopedi projesine girişir ancak bunu başaramadan hayata gözlerini kapar.

Diderot'ya göre *Ansiklopedi*'nin maddeleri alfabetik sıraya göre hazırlanmalı ve her biri o dönemin en yetkin ve kabul görmüş yazar ve bilim insanı tarafından kaleme alınmalıdır. Felsefenin en çetrefilli sorularının yanı sıra bilim dünyasının sıradan kavram ve araçlarının açıklamaları ve işlevleri de eserde yer almalıdır. Maddeler başka maddelere atıfta bulunmalı ve böylece bilgi açısından ortalama okurun bütün ihtiyacı karşılanmalıdır. Neticede eser toplamda 35 ciltte tamamlanacak ve 70 bin maddeden oluşacaktır.

Eserin duyurusunu içeren ilk broşürü Diderot kaleme alırken, sunuşu ise d'Alembert'in üstlenir. Projenin kılavuzuysa, 17. yüzyılda yaşamış büyük İngiliz materyalisti Francis Bacon'a ait bilimsel şema olacaktır. Sunuşta d'Alembert, Bacon'ın taslağını örnek aldıklarını ama önemli bazı değişiklikler yaptıklarını da belirtecektir.[5]

Diderot, eseri hazırlamak ve sonra da yayımını devam ettirebilmek için birçok engelin aşılması gerektiğinin bilincindeydi. Finansman sorunu yoktur, çünkü yayıncı ikinci bir ortak bulacaktır; ancak eserin hem konuya vakıf biri tarafından yönetilmesi hem de bilim ve yazın dünyasının yanı sıra hükümet ve yönetim katlarında da destek görmesi ya da en azından kösteklenmemesi gerekiyordu. Bu iş için en uygun insan kuşkusuz Jean le Rond d'Alembert'ti.

Sadece Fransa'da saygın bir bilim insanı olarak bilinmiyordu, d'Alembert; O, aynı zamanda bütün Avrupa'nın tanıdığı ve güvendiği bir filozoftu. Nitekim d'Alembert, Diderot'nun teklif ettiği görevi, 1747 yılında kabul edecektir. Onun esas görevi *Ansiklopedi*'ye, Bilim Akademisi'nin üyelerini, bilim ve yazın dünyasının ünlü şahsiyetlerini yazar olarak kazanmaktır. Çalışma ilerledikçe d'Alembert sadece bunu yapmakla kalmayacak, aynı zamanda birçok maddeyi ya kendisi yazacak ya da editörlüğüyle katkıda bulunacaktır.

Eserin daha ilk cildinden sonra, yazarlığın ve bilim insanlığının ötesinde aynı zamanda büyük materyalist filozoflar olan Voltaire, Rousseau, Helvetius, d'Holbach, Montesquieu, Quesnay ve Turgot da makaleleriyle katkıda bulunmuşlardır. Sonradan bu yazarların arasına mühendisler, kalfalar, kol emekçileri ve hatta köylüler de katılacak ve mesleklerine ve kullandıkları aletlere ilişkin tarifler, açıklamalar, çizimlerle katkıda bulunacaklardır. *Ansiklopedi*'nin din ve din tarihine ilişkin birçok maddesinin yazarlarıysa esas olarak ilahiyatçılar ve papazlar olacaktır. Abbes Yvon, Morellet, de Prades, Mallet gibi ünlü ilahiyatçılar bunların başında geliyordu. *Ansiklopedi*'ye katkıda bulunan yazarların sayısı iki yüze yakındı.

Kafa-Kol Emeğini Birleştirme Çabası

Burada bir parantez açarak şunları belirtelim: İnsanlar arası eşitsizliğin en ba-

[5] Jean le Rond d'Alembert, *Einleitung zur "Enzyklopaedie"*, Hrsg. Günther Mensching, Fischer Verlag, Frankfurt: 1989, s. 71 vd.

riz kökeni fizyolojide yatar. Bazı insanlar doğuştan diğerlerinden daha cüsseli, daha güçlü ve daha dayanıklıdır. Çelimsiz, güçsüz ve dayanıklılığı az olanlar ilk anda dezavantajlı gibi bir izlenim verirler; ancak onlar da düşüncenin gücünü kullanarak, birçok alanda eşitsizliği lehlerine çevirmeyi başarırlar ve sonra da bunu başka güç ve araçlarla kalıcı hale getirirler. Kafa ile kol emeğinin birbirinden ayrıştığı ilk dönemdir bu. Ama aynı zamanda maddi eşitsizliğin, sınıfların ve diğer toplumsal kurum ve örgütlenmelerin ortaya çıktığı çağdır bu.

Tarihte kafa ile kol emeğinin ayrışmasıyla ortaya çıkan eşitsizliği kalıcı hale getirme çabası içinde olan bazı düşünürler, el-kol emeğini aşağılamış ve bunun belirli bir cezanın (Tanrısal cezanın ilk örneği Tevrat, İncil ve Kuran'da Âdem ve Havva'ya verilerek uygulanır) karşılığı olduğunu ileri sürmüşlerdi. Onlara göre elle çalışmak aşağı sınıfların, kafa gücüyle çalışmak ise yöneticilerin işiydi. Dolayısıyla tarihte sınıfların ortaya çıkmasıyla birlikte söz konusu bölünme, düşüncede de kesin hale gelmişti. İşte birkaç bin yıllık bir "önyargı", gelenek ve uygulama, hümanizm ve Aydınlanma süreciyle birlikte sorgulanmaya başlanmıştı.

Bu ayrımın aşılması gerektiğini düşünüyordu, d'Alembert. O nedenle, "Deha" maddesini yazarken şunları vurgulamaktadır: "Tabii ki toplum kendisini aydınlatan dehalara hürmet göstermelidir; ancak dehaların elleri aşağılamasına veya mahkûm etmesine hoşgörüyle yaklaşılamaz."

Bu anlayıştan hareketle *Ansiklopedi*'de el emeği de gündeme gelir:

> [Bacon'ın arzusuna uyarak] "Önyargılardan" kurtulmalıyız. Kaç kişi, hayatımızı kolaylaştıran aletleri bulanların isimlerini biliyor ki ve hatta çoğunlukla onları aşağılarız da, ama dünyayı yakıp yıkanların, fatihlerin adlarını unutmuyoruz.[6]

Nitekim eserin ilk sayısı yayımlanmaya başladığında, Diderot ve d'Alembert'in elinde birkaç ciltlik yazı ve makale bulunuyordu. Eserin etkisini artırmak için yayımdan bir yıl önce Diderot'nun kaleme aldığı broşür (*Prospectus de l'Encyclopedie*) kamuoyunun dikkatini çekmişti. Birinci cildin girişinde yer alan kapsamlı "Önsöz" ise, d'Alembert'in kaleminden çıkmıştı. Her iki makale bile başlı başına birer felsefi inceleme olarak görülebilirler. *Ansiklopedi*, Avrupa'da, bir kıvılcımın kuru bir bozkırı tutuşturması gibi bir fenomene yol açmıştı. Sadece Fransa'yı değil, bütün Avrupa'yı etkisi altına almıştı. Yayıncı ise durumdan pek memnundu, çünkü *Ansiklopedi*'ye olan yoğun ilgi, masrafları çıkarmakla kalmamış, yayınevinin hissedarlarına büyük bir kâr da sağlamıştı. Sadece *Ansiklopedi*'nin yayımını sağlayabilmek için yüzlerce insan istihdam edilmek zorunda kalınmıştı.

İkinci cildin yayımlanmasıyla birlikte eserin yasaklanmasına yönelik baskı ve kovuşturmalar da artmıştı ki esas tarihi de böylece başlıyordu. Çünkü ilk cilt, kilisenin hemen dikkatini çekmiş ve ardından da harekete geçmesine neden olmuştu. Kilisenin yaptığı ilk iş, eserin ideolojik etkisini kırmak için kendilerinin de bir karşı yayın çıkarması olmuştur. Bununla da kalmamış, sansür kurumunu göreve

[6] Jean Le Rond d'Alembert, *Einleitung zur "Enzyklopaedie"*, s. 41.

çağırmıştı. Bağnazlığıyla ünlü Cizvit tarikatının yayın organı *Journal ed Trevoux* bir yandan, Jansenistlerin yayın organı *Nouvelles Ecclesiatiques*, diğer yandan kampanya başlatınca, *Ansiklopedi* 1772 yılında, sarayın kararıyla yasaklanmıştı. Yasaklanma gerekçesi ise komikti: "Otoritenin itibarını sarsmak, yönetimin organlarının etkisini sekteye uğratarak inançsızlığa ve ahlaki yozlaşmaya neden olmak." Bu madde hiç değişmez mi, bugün hâlâ birçok despot aynı gerekçeye dayanarak yazarları ve gazetecileri hapse atmıyor mu?

Ancak, tam da bu esnada *Ansiklopedi*, (Diderot ve d'Lambert'in toplum ve devlet katındaki etki ve itibarları mı?) beklenilmeyen bir kurumdan, daha doğrusu şahsiyetten, tarihte eşine az rastlanır bir destek görmüştü: Hükümetin bir bakanı, "Devlet Yayınevi"nin direktörü ve "Sansür Kurumu"nun Başkanı Malesherbes'ten. Sansürcü başı Malesherbes, d'Lambert'e *Ansiklopedi*'nin yeni sayılarına, daha doğrusu yayıma hazırlanmış belge ve dokümanlara el konacağının haberini uçurmuştu.

Peki, bütün bu belgeler nerede saklansa daha güvende olabilirdi? Tabii ki aranma ihtimali sıfır olan bir yerde: Sansür Kurumu'nun konutunda! İnanılır gibi değil ama gerçek. Üç aylık bir aradan sonra *Ansiklopedi*'nin yayın faaliyeti kaldığı yerden devam edecektir. Yasak kararının kaldırılmasını sağlayansa Diderot'nun çok yakından görüştüğü Barones Madama de Pompadour'dur, yani Fransa Kralı XV. Louis'nin birinci metresi.

Bütün bu tartışmalar, siyasi kovuşturmalar, düşmanca saldırı ve yasaklamalar *Ansiklopedi*'nin Avrupa çapında etkili olmasını ziyadesiyle sağlamıştı. Tirajı bir anda beklenenin birkaç katına çıkmıştı. Böylesine ciddi ve ağır bir ansiklopediden beklenmeyecek bir tiraj: dört bin nüsha! Normal ansiklopediler en fazla 1500 nüsha satabilmişken, Diderot'nun *Ansiklopedi*'sinin dört binlik tirajı yakalamış olması ancak o günkü siyasi iklimle, yazarların etki ve saygınlığıyla açıklanabilir.

Sansür Kurumu başkanı Malesherbes'in koruması ve taktik yönlendirmesiyle her yıl düzenli olarak bir cilt yayımlanmıştı. Cezai kovuşturmalar ve aleyhte yürüyen kampanyalar, *Ansiklopedi*'nin yazarlarını birbirine daha sıkı kenetlemişti. Bir anda bir kuşak Fransız aydını Ansiklopedist olmuştu.

Aydınlanma ile birlikte büyük Fransız Devrimi'nin yolları da böylece döşenmekteydi. Artık Paris'te ve diğer büyük kentlerde isyanın ve ayaklanmanın ayak sesleri işitilmekteydi. Sonradan devrimin lideri Robespierre, Ansiklopedistleri yeterince ileri gitmedikleri ve "Ancien Regime"e karşı devrimci çıkışlar yapmadıkları gerekçesiyle eleştirir, ama bu başka bir konudur.

Paris'in Felsefe Salonları

Paris, birçok şeyin yanı sıra felsefi ve edebi tartışmaların yapıldığı konut ve salonlarıyla da ünlüdür. Birçok şato ve villa sahibi (bunlar esas olarak varlıklı insanlar ve aristokratlardır), *Ansiklopedi*'nin yazarlarını ve dönemin ünlü filozoflarını konutlarında ağırlarlar. Düzenli aralıklarla toplanan edebiyatçılar, sanatçılar, akademisyenler, filozoflar ve hatta bazı ilerici devlet yöneticileri, söz konusu

toplantılarda çeşitli bilimsel ve toplumsal sorunları sansür kurumunun veya gizli polisin gözetimi altında bulunmadan enine boyuna tartışırlar. Toplantılarda en leziz yemekler yenir, en nezih şaraplar içilir. Bu toplantılarda sorunlar tartışılmakla kalmaz, aynı zamanda o gün açısından devrimci olarak görülebilecek çözüm önerileri de yapılır. Sonradan anlaşıldığı gibi ekonomi politiğin babası Adam Smith, Fransa'da seyahatte olduğu dönemde bu toplantılara sık sık katılmış ve kuramının temel tezlerini bu deneyimlerden oluşturmuştur. Aynı şey ünlü *Tableau Economique*'in yazarı François Quesnay için de söz konusudur. *Ansiklopedi*'nin her yasaklandığında yeniden yayın hayatına başlaması sağlayan Madama de Pompadour da bu salonlardan birine sahiptir. Hatta bu salon toplantılarından birine kralın da katıldığı söylenmektedir. Sorunların tartışıldığı bu salonlar zamanla radikalleşecek olan aydınların ve siyasetçilerin devrim planları yaptığı mekânlara dönüşecektir.

Sorunları Aşma Çabası

Ansiklopedi'nin her maddesi bir olay olur. Kaleme aldığı "Servet" maddesinde d'Lambert, ahlaklı ve yasal çabayla elde edilmiş servetle, entrika ve baskıyla elde edilmiş servet arasındaki farka dikkat çeker. Holbach'ın kaleminden çıkmış olan "Fosil" maddesiyse, İncil'de bahsi geçen Tufan hikâyesinin bir efsane olduğunu bilimsel kanıtlarla ortaya koyar. "Cenevre" maddesi ise, Cenevre'yi yöneten Kalvinistlerin tiyatro eserler ve oyunlarına yönelik yasaklarını yerden yere çalar.

Yeni bir yasağa neden olan yayınsa, aynı zamanda *Ansiklopedi*'nin yazarlarından olan Helvetius'un *Ruh Üzerine* adlı materyalist içerikli eseri olur. Bu eser, Katolik Kilisesi'nin "Index Librorum Prohibitorum"una, yani yasaklı kitaplar listesine girer.

Yasağın yeniden delinmesini ise gene Sansür Kurumu başkanı Malesherbes hal yoluna koyar. Ona göre yayın faaliyetini düzenleyen yasa, abonelere parayla satılmayan yayınlara izin vermektedir. Ansiklopedistler de bunu yapar ve abonelerin ödeme yapmayacaklarını, ama karşılığında toplumsal ve iş hayatını betimleyen resimler (bir tür kupon) gönderdiklerini belirterek dağıtım işini devam ettirirler. Hakikaten de böyle bir kampanya yürütülmüş ve bu sayede yayıncıların ellerinde çok nadir bulunan ve bilimsel ve toplumsal gelişmeyi anlatan binlerce resim birikmiştir ki bunların değeri bir servet boyutundadır. Bu sayede Diderot, on cilt daha yayımlayabilmiştir.

1762 yılında, Cizvit tarikatının Fransa'da kapatılması, Diderot'nun işini kısmen kolaylaştırır. Ne var ki *Ansiklopedi*'nin son yılları iç sorunlar ve kavgalarla geçer. Cenevre yurttaşı olan filozof Rousseau, yazarlık desteğini, d'Alembert'in kaleme aldığı "Cenevre" maddesinden sonra geri çeker. Gerici saldırılardan ve sorunlarla boğuşmaktan yorulan d'Alembert ise o güne kadar başarıyla yürüttüğü görevinden ayrılır, ancak yazarlık görevini Diderot'nun ısrarı üzerine devam ettirir. Bu arada Diderot, yayıncı Le Breton'un *Ansiklopedi*'nin bazı maddelerinin önemli paragraflarını, baskı ve tutuklanma korkusuyla kendi başına sansürlediğini

saptar. Skandal patlak vermesin diye Diderot bütün bunları sineye çeker. Eser bittiğindeyse, "Lanet iş bitti!" diye öfkesini açığa vurur.

1776 yılında bütün eserlerin yayımı bitmiştir. Birkaç ek ciltle birlikte 1780 yılında toplam olarak 35 cilt tamamlanabilmiştir. Zaman zaman proje bitme noktasına gelmiş, yazarlar arası kavgalar patlak vermiş, hapis cezalarına çarptırılanlar olmuş, ama bütün bunlara rağmen eser, toplum katında beklenmedik bir aydınlanma sağlamış, yayıncıya ise muazzam bir servet kazandırmıştır. İki yüzün üzerinde bilim adamı, yüzlerce çalışanla birlikte yayınevi dönemin en büyük yayıncı şirketi haline gelmiştir.

Yazarlarsa (bunların başında Diderot ve d'Lambert' gelir) çok mütevazı bir maaş ve ödenekle yetinmek durumunda kalmışlardır. Hatta d'Lambert'ten sonra göreve gelen Chevalier de Jaucourt editörlük mutfağında çalışan elemanların masrafları karşılamak için baba yadigârı evini satılığa çıkarmak zorunda kalmıştır.

Sıradan bir okurun anlayabileceği yalın bir dile sahip olan *Ansiklopedi*'nin toplam fiyatı, o günün geliriyle bir işçinin yıllık gelirine eşitti, yani 900 liraydı.

Ansiklopedi, muazzam bir aydınlanma ocağı olmanın ötesinde, birkaç kuşağı devrimcileştirerek büyük Fransız Devrimi'ni hazırlamıştır. Diderot, bu durumu 1762 yılında hayat arkadaşı Sophie Volland'a bir mektupta şöyle ifade eder:

> Bu eser, zamanla bir zihniyet devrimine yol açacaktır. Umarım ki böylece zorba yöneticiler, zalim sömürücüler, bağnazlar ve hoşgörü nedir bilmeyenler kaybedecektir. Umarım bununla insanlığa hizmet etmişizdir.[7]

[7] Akt. Heinz Duthel, *Jean Jacques Rousseau-Biographie*, Bod Verlag, Nordstedt: 2014, s. 117.

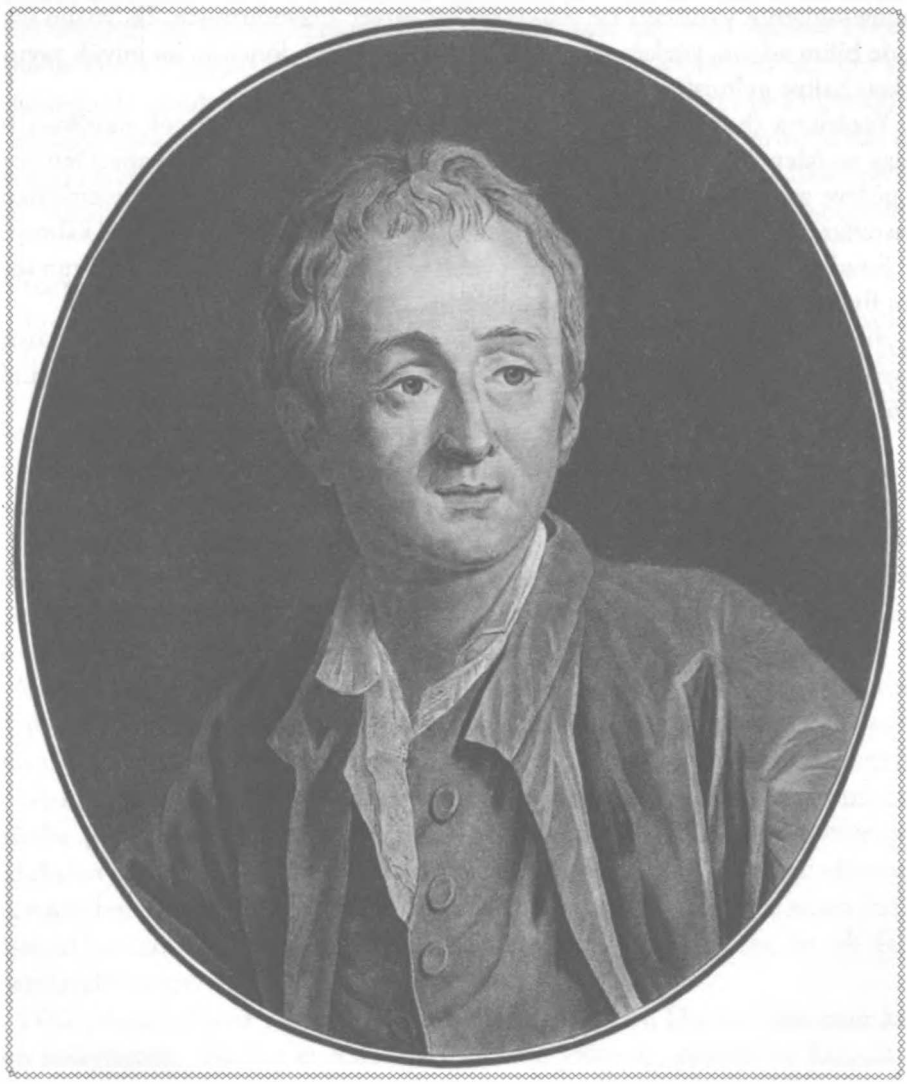

DENIS DIDEROT
(1713-1784)

"Felsefeye ilk adım inançsızlıkla atılır...
Eğer akıl, Tanrı'nın bize bir armağanıysa ve eğer inanç için de aynı şey söyleniyorsa, o halde Tanrı bize, birbiriyle uyuşmayan iki armağan göndermiş demektir. (...) Maddi dünyanın dışında başka bir varlığın olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Böyle bir kanaate hiçbir zaman varmamak gerekir, çünkü bu kanaatler insanı hiçbir sonuca götürmez..."

* * *

"Seçmeci; önyargıları, gelenek ve görenekleri, eski olmaktan kaynaklanan genel kabulleri, otoriteyi ve kısacası insanların zihnini boyunduruk altına almış olan her şeyi çiğneyerek kendi kendine düşünmeye, apaçık ve genel ilkelere yükselmeye cesaret eden; onları sorgulayan, tartışan, kendi deneyiminin ve aklının tanıklığından başka bir şeyi kabul etmeyen ve hiçbir şeye bağlanmadan ve taraf tutmadan, incelediği felsefelerden sadece kendisine ait, özgün bir felsefe oluşturandır."

Denis Diderot

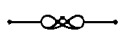

Aydınlanma Nedir?

Aydınlanma Çağı denince akla kuşkusuz önce Fransa, sonra da ünlü *Ansiklopedi*'yi yayımlayan radikal Fransız materyalistleri gelir. Sonradan Avrupa'nın diğer filozofları (ki bunların başında Alman filozofu Kant gelir), onların düşünsel izlerini takip ederek Aydınlanma Çağı'na katkılarını sunmuşlardır.

Diderot'nun ölüm yılı olan 1784'te ünlü Alman filozofu Immanuel Kant, sonradan evrensel-klasik bir tanım haline gelecek olan Aydınlanmayı şöyle tarif etmişti:

> Aydınlanma nedir? Aydınlanma, insanın bizzat kendi eseri olan boyunduruktan kurtulmasıdır; boyunduruksa insanın, başkasının yardımı olmadan kendi aklını kullanamama durumudur. Eğer söz konusu boyunduruk, insanın zihinsel özrünün bir sonucu değil de onun aklını, başkasının yönlendirmesi olmadan kullanmaya cesaret edememesinin bir sonucuysa, kabahat insanın bizzat kendisindedir. Bu nedenle, "Sapere Aude!" Ey insan, aklını kullanmaya cesaret et! Aydınlanmanın sloganı işte budur.[8]

Ama bu ifadeden tam 30 yıl önce, neredeyse bu cümlelere tıpa tıp uyan bir başka tanımsa Diderot tarafından yapılmıştı. Diderot'nun tanımını Kant'ın okumuş olması kuvvetli bir ihtimaldir, çünkü 18. yüzyılın ortalarından itibaren yaygın bir şekilde bilinen *Ansiklopedi*'yi okumayan, incelemeyen herhangi bir filozof ve düşün insanının bulunduğunu kabul etmek mümkün değildir.

Diderot, teorik açıdan birikimli ve çok yönlü bir insandı. Sadece felsefe, edebiyat ve siyaset alanında değil, aynı zamanda bir öncü olarak tiyatro ve sanat konusunda da kalem oynatmıştır. Bu nedenle de o, bizzat yönettiği *Ansiklopedi*'nin birçok maddesini yazmakla kalmamış ayrıca başkalarına ait olanları da düzeltmiş, hatta birçok maddeyi de isimsiz olarak kaleme almıştır.

Yeniden "Aydınlanma nedir?" sorusuna dönersek; Diderot, Aydınlanma'nın tanımını, "Eklektizm [seçmecilik] nedir?" maddesini yazarken şöyle açıklar: "Eklektizm yanlısı, önyargıları, gelenek ve görenekleri, eski olmaktan kaynaklanan genel kabulleri; otoriteyi ve kısacası insanların zihnini boyunduruk altına almış olan her şeyi çiğneyerek kendi kendine düşünmeye ve açık seçik ve genel ilkelere yükselmeye cesaret eden; onları sorgulayan, tartışan, kendi deneyiminin ve aklının tanıklığından başka bir şeyi kabul etmeyen ve hiçbir şeye bağlanmadan ve taraf tutmadan incelediği felsefelerden sadece kendisine ait olan özel bir felsefe oluşturan bir filozoftur." Görüldüğü gibi yıllar sonra Kant'ın tanımının neredeyse kelime kelimesine aynısı.

Her iki açıklama da insanı, bizzat kendi deneyimine dayanmayı, bunu yaparken akla başvurmayı, her şeyi aklın süzgecinden geçirmeyi ve bundan da daha öte, aklını kullanmaya cesaret etmeye çağırıyor ki Aydınlanma düşüncesinin esas hedefi de buydu. Diderot gibi Kant da ünlü Romalı şair Horatius'un dizelerini öne çıkarıyordu: "Sapere aude!", yani "Bilmeye cesaret et!" Dolayısıyla Aydınlanma düşüncesi, duyumsama yoluyla bilgiye ulaşmayı, bunu yaparken kendi deneyimine başvurmayı ve dolayısıyla akla uygun olmayan hiçbir şeyi kabul etmemeyi; doğayı incelerken mevcut olanı saptamayı ve saptananı da "hakikat" olarak kabul etmeyi önerir. Bu ifadelerin önemli bir kısmını, hem Antik Çağ'ın ünlü filozofu Lukretius'tan[9] hem de İngiliz materyalizminin babası ve Ansiklopedistlerin kılavuzu olan Francis Bacon'den[10] biliyoruz.

---

[8] Immaunuel Kant, "Beantwortung der Frange: Was ist Aufklaerung?", *Berlinische Monatsschrift*, Bd. 12, s. 481, Berlin: 1784.

[9] Bkz. *Dünyayı Değiştiren Düşünürler 1*, s. 209 vd.

[10] Bkz. *Dünyayı Değiştiren Düşünürler 2*, s. 47 vd.

Diderot, genel anlamda üstlendiği tarihsel rolle ve en önemlisi de *Ansiklopedi*'yi yayımlayarak, felsefe ve düşünce tarihinde kritik bir rol oynamıştır.

O hayata, bir bıçakçı işliğine sahip olan ve o günün koşullarında varlıklı olarak kabul edilebilen bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmişti. Bir bıçakçı ustası olan babası, oğlunun iyi yetişmiş bir din adamı olması için onu dönemin en iyi okullarından olan birine göndermişti. Ama kısa bir süre sonra Diderot, din adamlığın kendisine göre olmadığını anlamıştı. Beş yıllık bir eğitimden sonra Paris'e gitmiş ve orada "düzgün bir meslek" dışında her şeye merak salarak geçimini sağlamıştı. Sonradan, hem sözüm ona mesleki açıdan "bir baltaya sap olamamasından", hem de bir çamaşırcının kızıyla evlenmekte ısrar etmesinden dolayı babası tarafından reddedilmiş ve miras hakkından mahrum edilmişti. Genç yaşta Paris'te parasız pulsuz ve elle tutulur bir mesleğe sahip olmadan hayata tutunmak, onun karakterinin, ideolojik konumunun ve yaşam felsefesinin perçinlenmesini sağlamıştır.

O, daha ilk yazılarından itibaren "iflah olmaz bir tanrıtanımaz" olduğunu kanıtlamıştı, çünkü 1746 yılında yayımladığı ilk eseri *Felsefi Düşünceleri* anında parlamento tarafından mahkûm edilerek yakılmıştı. 1749 yılında yayımladığı ikinci eseri *Görenlerin Aydınlanması İçin Körler Hakkında Mektup* ise hem doğrudan kilisenin hem de akademi dünyasının bütün şimşeklerini üzerine çekmesine neden olmuştu. Kitap yasaklanmakla kalmadı, aynı zamanda bu kitap nedeniyle de tutuklanarak Vincennes Şatosu'nda hapsedilmişti. Büyük bir uğraştan, hatırlı insanların araya girmesinden ve yüklü bir kefaletin ödenmesinden sonra, o da ancak iki ay sonra serbest bırakılmıştı. Fakat devletin (parlamento) ve kilisenin *Demokles'in Kılıcı* başının üstünde hep sallanmaya devam etmişti.

Ansiklopedinin Tarihsel Rolü

Büyük Fransız materyalistleri gibi o da sadece dinle, felsefeyle uğraşmakla kalmadı, aynı zamanda doğrudan dönemin siyasi gelişmelerine müdahalede bulundu. Diderot, eserlerinde (ki bunların bir kısmını diyaloglar şeklinde yazar) sadece materyalist dünya görüşünü ortaya koymakla kalmaz, bilime, sanata ve tabii ki felsefeye yön vererek öncü roller de üstlenir. *Felsefenin İlkeleri: Madde ve Hareket*, *Fizyolojinin Unsurları*, *d'Alembert'le Diderot'nun Sohbetleri*, *Doğanın Analizi Hakkında Düşünceler* onun bazı önemli çığır açan eserleridir. Ancak onun tiyatro, aktörlük, edebiyat ve sanat üzerine yazılmış yüzlerce makalesi ve daha birçok kitabı da bulunmaktadır. Hem eserlerinin birbiri peşi sıra yayımlanması hem de *Ansiklopedi*'yi yayımlayan baş editörün hapse atılması, ününün Avrupa'da hızla yayılmasına yol açmıştı. Bunun ilk sonucu olarak Londra'da, Berlin'de, Amsterdam'da ve Petersburg'da hem akademi çevrelerinde hem de devletin yüksek makamlarında çok etkili dostlar (David Hume, La Mettrie, Prusya Kralı II. Friedrich, Çariçe II. Katherina) kazanmasını sağlamıştı. Öyle ki Çariçe II. Katherina, onu ülkesine davet edecek, sanat konusunda danışmanlığına başvuracak ve kütüphanesini (yaşadığı sürece kullanım hakkı Diderot'ya ait olmak üzere) öldükten sonra Rusya'ya bağışlaması karşılığında yüklüce bir meblağ ödeyecektir.

Ansiklopedi'nin yayımlanmasının yasaklanması üzerine birçok ülke ona kapılarını açacak ve çalışabilmesi için her türlü olanağın sağlanacağına dair güvence verilecek (ki Voltaire de ona bu yönde tavsiyelerde bulunacaktır), ancak o bütün bu davetleri elinin tersiyle itecek ve Fransa'da yaşamaya ve mücadeleye devam edecektir.

17. Yüzyılın Felsefi Birikimi

Yüzyıllardır süregelen skolastik felsefeyle onun alt yapısını oluşturan batıl inanca karşı kararlı bir mücadele yürüten Fransız materyalistleri, bu mücadeleyi kuşkusuz çorak bir zeminde yürütmüyorlardı. Onlardan önce İtalya'da Bruno ve Galilei, Hollanda'da Spinoza, İngiltere'de Bacon, Hobbes ve Locke ve tabii ki Fransa'da Meslier, Descartes, Montesquieu gibi öncüler bu mücadeleye büyük emek vermişlerdi. Ancak bunların hiçbiri 18. yüzyıl materyalistleri kadar ileri gitmemiş ve cesaretiyle toplum ve siyaset katında etkili olamamışlardı. Neticede 18. yüzyıl hem felsefe hem de bilim dünyası açısından çok verimli bir yüzyıl olmuştu.

Denizcilik teknolojisi olağanüstü gelişmişti; ulaşımda, makineleşmede ve madencilikte devasa adımlar atılmış ve bunun sonucunda baskı teknolojisinde ve üretimde büyük başarılar kazanılmıştı. Maddeyi anlamayı kolaylaştıran temel doğa bilimlerinde, fizik ve kimya alanında, tıpta, botanik ve zoolojide, savaş teknolojisinde ve en önemlisi de kültür ve sanat alanındaki baş döndürücü gelişmeler, felsefe ve siyaset dünyasını neredeyse birebir peşinden sürüklüyordu.

Diderot'da Materyalizm ve Halkçılık

Bilim ve felsefe dünyası 18. yüzyılın ortalarından itibaren evren, dünya, madde, hareket ve canlı türler açısından birçok bilinmezi çözüme kavuşturmuştu. Diderot da dünyayı maddi açıdan değerlendirmekten yanaydı. O, hem baba ocağından itibaren zanaatla iç içe olmuştu hem de *Ansiklopedi*'yi yayımlayan baş editör olarak bilim ve teknoloji dünyasını yakından tanıma fırsatı bulmuştu. *Ansiklopedi*'nin yayımlanma amacını açıklarken, onun sadece düşünce dünyasına değil, aynı zamanda ve özellikle de zanaat ve el emeği dünyasına da yer vermesi gerektiğini vurgulamıştı. Ona göre büyük bilim adamları kadar keşif ve icatçılar da önemliydi. Hatta onlar isimsiz kahraman olmaları nedeniyle daha büyük bir saygıyı hak ediyorlardı.

Ansiklopedi ilk kez zanaat alanını okuryazar kesimin dünyasını açıyordu. Bunun için hem birçok usta ve kalfayla el emeği üzerine görüşmeler yapmış hem de onlardan bazılarını bizzat yaptıkları işi kâğıda dökmeleri konusunda teşvik etmişti. Diderot bu açıdan gerçek bir halk adamıydı. Bu alana önem vermesi ona evrene ve dünyaya, dolayısıyla maddeye farklı yaklaşmasını sağlıyordu.

Onun açısından dünya salt maddeden ve onu oluşturan moleküllerden ibarettir. Bunu da şu sözlerle açıklar: "Bir fizikçi ve kimyager olarak maddeyi beynimde değil, fakat doğada hem de cismani olarak kavrıyorum: birbirinden farklı, özgün özelliklere sahip ve etkin ve her yerde, hem semada hem de laboratuvarda ve hareket halinde..."

Ona göre idealist felsefenin temel yanılgısı madde ve ruh ikiliği yaratmasıydı. Bu yaşamın "hakikatiyle" uyuşmuyordu. Doğada görülen bütün cismani şeyler temelinde moleküller bulunan maddeden ibaretti. Madde dıştan herhangi bir etkide bulunmadan genleşebilirdi, geçirgendi, şekil edinir ve hareket içerirdi.

Madde ve Hareket Öğretisi

Diderot'ya göre uzam ve zaman maddenin varoluşunun biçimiydi. Zaman birbirini takip eden etkilerdi ki doğada var olan her şey, ancak zaman ve uzam içinde var olabilirdi. Soyutlama yoluyla bile uzam ve zaman maddeden ayrı düşünülemezdi. Varlığın olabilmesi için her ikisi de zorunluydu.

Fransız filozofa göre hareketsiz madde düşünülemezdi. O, maddenin güçsüz ve durağan olduğunu iddia eden görüşlere karşı şiddetle karşı çıkmıştı; ona göre maddenin hareketi, dışardan yapılan etki üzerinden değil, fakat bizzat içinde yer alan güç-gerilim sayesinde meydana gelirdi.

Fransız materyalistlerinin din ve idealizme karşı en güçlü silahları, maddenin hareket yasasıydı. Maddenin hareketi içerdiği teorisi, alışılagelmiş idealist felsefenin bütün zeminini yok ediyordu. Diderot şöyle diyordu: "Bazı filozoflara göre cisimlerin kendiliğinden etkisi ve gücü bulunamaz. Bu büyük bir yanılgıdır ve günümüz fizik ve kimya biliminin bulgularına da tamamen terstir. Doğal niteliklerinden hareketle madde, ister onu moleküller yığını olarak kabul edelim, isterse katı bir kütle, güçlü etkide bulunur ve kuvvet içerir. Sözüm ona hareketi tasavvur edebilmek için de maddenin dışında yer alan ve onun üzerinde etkide bulunan gücü düşünmek gerekirmiş. Durum ne yazık ki öyle değil. Doğal niteliklerle yüklenmiş molekül, kendinden hareketle etkin bir güçtür. Söz konusu molekül, ikinci bir molekül üzerinde etkide bulunurken ikincisi de aynı şekilde onun üzerinde, tepki babında etkili olur."

Diderot'ya göre cisimler birbirine doğru hareket ederlerken, parçacıklar da karşılıklı etkide bulunurlar. Doğadaki her şey ya yer değiştirmekten ya karşılıklı direnç göstermekten ya da bunların her ikisinin birden görüldüğü durumdan ibarettir. Ona göre dünyayı, bir atom hareket ettirmektedir ve bundan daha gerçek bir şey de yoktur. Neticede iki türlü hareket vardır: maddenin yer değişikliğini sağlayan ve bir de maddede içkin olan. "Her molekül bitmez bir enerjiyle doludur ki bu aynı zamanda maddenin hareket kaynağını oluşturur. Moleküllerin içerdiği güç, sonu tükenmez bir enerji içerir, bu değiştirilemez ve ebedidir. Buradan da şu sonuca varıyoruz ki doğada birbirinden farklı ve sayılamayacak oranda element vardır ve bunlar 'doğuştan', değiştirilemeyen, ebedi ve tahrip edilemeyen enerjiye sahiplerdir; maddelerin bu gücü dışa doğru etkide bulunur ki evrendeki genel hareketliliğin, daha doğrusu içten içe kaynamanın nedeni de budur."

Hareketi maddenin temel niteliği olarak gören Diderot, hem kilise çevrelerinin hem idealistlerin, tabii ki hem de deistlerin savunageldikleri madde ve evren dışı bir ilahi gücün, daha doğrusu Tanrı'nın varlığını da reddetmiş oluyordu. Ona

göre evrende maddeden başka bir şey mevcut değildir. "Bunda ısrar etmenin anlamı yoktur, çünkü bu anlayışla hiçbir sonucu varılamamıştır."

Bilgi Kuramı

Her yüzyılın kendine has bir ruha sahip olduğunu belirten Diderot, 18. yüzyılın ruhunun "düşüncenin özgürleşmesi" olduğunu belirtmişti. Ona göre toplumsal gelişmeyle batıl inanca karşı verilen mücadele at başı gitmek zorundadır. "Batıl inanca karşı yürütülen ilk mücadele feci ve şiddetliydi; ama bir kez insanlar dini kaleyi bütün meşakkatine rağmen zorladıktan sonra gerisi daha kolay oldu. Göksel majestelerine karşı bir kez meydan okuduktan sonra yeryüzündekilere de sıra gelecekti. İnsanın boynunda iki tane ilmik var; birini kesmeden diğerini de kesemiyorsunuz ki kim bilir bundan sonra daha neler gelecektir?"

Diderot'nun bilgi kuramı da radikal materyalisttir. Ona göre tarih boyunca savunula gelen madde ve ruh ikiliği doğru değildir. İnsanın sahip olduğu bilgi ve düşüncenin kaynağı göksel bir güç olamaz. Bu bilgilerin yegâne kaynağı organlarımız üzerinden edindiğimiz duyumsamalardır. Bilginin kaynağını madde dışı bir güçte arayan ya da onun Tanrı'nın bir hikmeti olduğunu ileri sürerek "doğuştan geldiğini" iddia eden skolastik felsefeye karşı çıkan Diderot, maddenin genel "duyumsama özelliğini" ileri sürerken, inorganik maddenin "durağan duyumsamaya" organik maddeninse "etkin duyumsamaya" sahip olduğunu belirtir. Ona göre insan, duyumsama yoluyla maddeyi ve nesneleri algılar ve sonra da onları, belleğindeki eski bilgilerle kıyaslayarak ve birleştirerek bilince dönüştürür. Diderot'ya göre insanın temel niteliklerinden biri olan bilinç unsurunun maddi temeli etkin duyumsamaya dayanır.

Diderot, maddeler arasında bir ayrım yaparak, yani onları organik ve inorganik maddeler olarak vasıflandırarak onlara durağan ve etkin duyumsamalar atfeder. Ona göre bütün maddi dünya, moleküller ve onların iç içe geçmiş hareketleri sayesinde vardır. "Aşınmaya yüz tutan bir mermer bloğunun tozları yağmur sularıyla yere akarken, bir bakıma yeniden toprak üzerinden canlı organizmalara nüfuz eder. Canlı organizmalar da ölümle birlikte moleküllerini inorganik elementlere karıştırırlar."

Bu anlayıştan hareket eden Fransız filozofu, bütün canlıları da değişkenlikleri içinde değerlendirir. Ona göre hiçbir şey mevcut haliyle var olmaya devam edemez; aynı şekilde her şey değişime uğrayarak gelişme kaydeder. Dolayısıyla Diderot, hayvanlar ve insanlık âleminin çevre etkisiyle sürekli başkalaşım içinde olduklarını belirtir. "Koşullar değişince türler de değişime uğrarlar."

Diderot'ya göre insan, bilimsel bilgilere ulaşabilmek için üç tür araca sahiptir. Doğanın incelenmesi; alınan tepki ve deneyim.

1. İnceleme yoluyla maddi gerçekler toplanır.

2. Tepki üzerinden edilen yeni bilgiler hafızadaki eski bilgilerle kıyaslanır ve birleştirilir.

3. Ve nitekim deneyimle elde edilen birleşik bilginin doğruluğu mantık üzerinden kesin olarak saptanır.

"Doğanın incelenmesi kesintisiz olmalı, alınan tepkiler derinlemesine edinilmeli, deneyimlerse tamı tamına olmalıdır."

Ona göre insanın duyumsama yeteneğinin temelinde maddenin doğası yatmaktadır. Kavramlar duyumsama sayesinde oluşurken, duyularımızsa bilgilerimize tanıklık ederler, mantığımız ise varılan sonucu kesinleştirir.

Diderot, bilim ve felsefe alanında materyalist olmakla birlikte ne yazık ki toplumsal alanda henüz o aşamada değildir. Ona göre toplumsal geriliğin nedeni olan gelenek ve göreneklerin kökeni, mevcut yasalarla ve yönetim biçimleriyle bağlantılıydı. Aklı en yüksek ilke haline getiren hükümetler ve onların çıkardığı yasalar toplumların değişmesini, aydınlanmasını, ahlaklı ve özgür bireyler olmasını sağlayacaktı. İyi yasalar ve akıllı hükümetler (yöneticilere), feodal düzen ve onunla birlikte halkı geriliği içinde tutmaya devam eden batıl inanç ve hurafeler de yok olacaktı.

Buna karşı Diderot halk egemenliğini savunarak keyfi yönetimlerin uyguladığı baskı ve zulme de karşı çıkıyordu. "Her kim ki halkın ona verdiği yönetme yetkisini istismar ediyor, o beklemeksizin alaşağı edilmeyi hak etmektedir." Diderot'ya göre mutlakıyet yönetimlerinin hükmü dolmuş ve onun yerine "üçüncü sınıf" diye tabir edilen burjuvazinin egemenliği tesis edilmelidir.

Sanat Anlayışı

Felsefe ve bilimin yanı sıra Diderot, kültür ve sanat alanında da özgün görüşlere sahipti. Bir yönüyle o, sanatta gerçekçilik akımının öncü teorisyenlerindendir. Sanat ve özellikle de görsel sanatlar, soyut dünyadan yer katına inmeli ve ayaklarını yere basmalıdır. Sanat alanı gösterişli dünyadan uzaklaşmalı, aklı, erdemi ve yaşamın sunduğu canlılığı esas almalıdır. Ona göre bilim ve sanat insanın hizmetinde olmalıdır, onu aydınlatmalı ve bilinçlendirmelidir. Diderot'ya göre sanat tutkuyla yapılan bir şeydir. Tutkuyla yapılmayan şey ruhsuz olacaktır. Mimarlık, heykeltıraşlık, resim sanatı, müzik ve edebiyat, sanatın belirli ve yükselen basamaklarını oluştururlar. Bunların görevi doğayı mümkün olduğunca bütün gerçekliğiyle yansıtmaktır.

Ona göre komedyalar, o gün kadar, karakterleri öne çıkarmış ama sınıf ve onların çıkarlarına tesadüfen yer vermişlerdir. Hâlbuki yapılması gereken karakterleri geri plana itmek sınıfsal tutumları öne çıkarmaktır. Ona göre bir oyunda çıkarlar ne kadar dile getirilir ve öne çıkarılırsa toplumsal etkisi ve yararı da o kadar çok olacaktır.

Sanat ve bilimin kökeninde el emeğinin bulunduğunu belirten Diderot, sanatla hem halkın eğlence ve lüks yaşam ihtiyacı hem de ruhsal gereksinimleri karşılanmaktadır. İnsan sanat yaparken sadece doğayı (madde, ışık, renkler vb.) kavramakla kalmaz, aynı zamanda doğanın keşfedilememiş gizlemlerine de daha

fazla merak salar.[11] Ona göre sanatçılar Aydınlanma davasında toplumsal bir işlevlerinin ve görevlerinin olduğunun bilincine varmalıdırlar. Onların görevi "sonsuzlukla, fizik ötesi kavramlarla uğraşmak" olamamalıdır. Öncü ve aydınlanmış olmaları nedeniyle her şeyi "apaydınlık" görmelidirler. "Doğaüstünü değil, doğayı incelemeli, var olan duyularla algılanabilen gerçeklikleri" araştırmalıdır.[12]

Diderot'nun resim sanatında en çok önem verdiği nitelik, resmin (barındırdığı canlılık, renk ve uygulanan teknikle) toplumsal bir anlam ifade etmesidir. Tablonun yansıttığı düşünce, uygulanan yöntem ve renklerle uyum içinde olmalıdır. "Resim ve heykeller yaşamın büyük amacını yansıtmalı, izleyiciyi eğitmeli ve aydınlatmalıdır; aksi takdirde o sağırlaşacaktır."

Ona göre ressamın iki önemli niteliği tayin edicidir: "Erdemle ilgili tutum ve perspektife yönelik duygular."

Diyalektik bakış açısını sanata uygulayan Diderot'ya göre resim sanatındaki canlık, renklerin bileşimi ve uygulanan ışık-gölge yöntemi, düşünüldüğünden de çok önemlidir. Işık-gölge kontrastı sayesinde tablo uyumla çatışmayı bir arada sunar.

---

[11] Denis Diderot, *Enzyklopaedie Philosophische und politische Texte aus der 'Encyclopedie'*, dtv, München: 1969, s. 185.

[12] Denis Diderot, "Diderot ve Sanat Eleştirisi", *Paris Salon Sergileri, 1759-1761-1763*, çev. Kaya Özsezgin, 2. Baskı, YKY, İstanbul: 2013, s. 8.

MADDE VE HAREKET ÜZERİNE FELSEFİ TEMEL İLKELER[13]

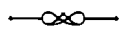

Seçmeler

Filozofların, maddenin hareket ve devinimsizlikle herhangi bir bağlantısının olmadığı fikrine nasıl vardıklarını anlamıyorum. Hâlbuki bütün maddelerin birbirine doğru hareket ettikleri ve hatta cisimlerin kendi parçalarının bile birbirilerine doğru hareket ettiklerinden çok eminiz. Bu dünyada her şey, ya sürekli birbirini çeker-iter konumdadır ya da çekme ve itme gücü eşit olduğu için durağan konumdadır.

Onların felsefi anlayışı, noktayı genleşmeyen, eni ve derinliği olmayan bir çizgi veya eni ve derinliği olmayan bir yüzey olarak algılayan matematikçilerin anlayışına çok benzemektedir; yoksa bu filozoflar maddenin bir başka maddeye oranla sahip oldukları durağanlıktan mı bahsediyorlar? Azgın dalgalar tarafından bir o yana bir bu yana fırlatılıp duran bir gemi göreceli olarak durağandır. Ancak onun içindeki hiçbir şey mutlak durağan konumda olamaz, aynı şey ne geminin birleşmeye uygun molekülleri ne de onun içerdiği cisimler için geçerlidir.

Eğer bunlar herhangi bir cismin durağanlığını ve hareketini kavramıyorlarsa bunun nedeni, onların maddeyi homojen olarak düşünmelerindendir. Yani onlar maddeyi, onun özünü meydana getiren niteliklerinden soyutlayarak ele almaktadırlar. Kısacası onlar, şu ân itibarıyla, hiçbir şekilde kabul görmeyecek spekülatif görüşlerine göre, maddeyi değişmez görüyorlar. Onlar, göreceli olarak durağan olan bir parçadan hareketle diğerlerinin de hareketsizliğini öngörüyorlar. Gene onlar, cismin hareket ve durağanlık karşısındaki tarafsızlığını unutarak görüşler oluşturuyorlar, hâlbuki mermer bloklar bile her an ufalanarak dağılmaktadırlar. Onlar düşüncelerinde cisme "ruhunu veren" hareket gibi onun çürümesine neden olan karşılıklı etkileşimi de yok varsaymaktadırlar. Demek ki onların zihinlerinde tahayyül ettikleri maddenin durağanlığı, bir görüntüden başka bir şey değildir ki ayrıca bir anlık durağanlık bile hareketin yasalarını geçersiz kılmaz.

"Bazı filozoflara göre cisimler, kendinden hareketle ne etkide bulunabilir ne

[13] Denis Diderot, *Philosophische Schriften*, Band I, Aufbau Verlag, Berlin: 1961.

de herhangi bir güce sahip olurlar." Bu anlayış korkunç bir sonuç çıkarmadır ve hem fiziğin hem de kimyanın yasalarına bütünüyle terstir. Her madde kendinden hareketle, yani doğal niteliklerinden dolayı (ister bunlar birleştirilebilir moleküller olarak isterse katı bir maddeler olarak ele alınsınlar) çok etkili ve güç sahibidir.

Diyorlar ki: "Mevcut gücü kavrayabilmek için, ayrıca maddenin dışında ona etkide bulunan dışsal bir hareket düşünmek gerekir." Ama işler hiç de öyle olmuyor. Doğadan edinmiş olduğu niteliklerinden dolayı her molekülün kendisinde aktif bir hareket söz konusudur. Bu hareketin kuvveti, molekülün üzerinde de etkide bulunmaktadır. Bütün bu yanlış anlayışlar, maddenin homojen olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır. Mademki bunlar, maddeyi hareketsiz olarak tasavvur edebilmektedirler, o halde bir de ateşin durağan halini tasavvur etsinler bakalım? Doğada her şey, moleküllerin belirli bir yoğunlaşmasının sonucunda belirli bir etki de bulunma özelliğine sahiptir ki bunu da "ateş" olarak nitelendiriyoruz. "Ateş" adını verdiğimiz bu yoğunlaşma, moleküllerin niteliğinden ve etkisinden kaynaklanmaktadır.

Hareketin ve durağanlığın temel farkı da buradadır. Yani, mutlak durağanlık adını verdiğimiz soyut kavram, doğanın kendisinde yoktur; hareketse, uzunluk, en, derinlik gibi reel bir niteliktir. Onların kafalarının içindeki şeylerden bana ne? Onların maddeyi homojen ya da heterojen olarak tasavvur etmelerinden bana ne? Onların sadece söz konusu maddenin (niteliğini dikkate almadan) varlığını düşünmekten dolayı onların durağan olduklarını varsaymalarından bana ne? Bütün bunların bir sonucu olarak, maddeyi hareket ettiren bir etki arayışları beni neden ilgilendirsin ki? Onlar matematik ve metafizikle istediklerini yapabilirler, ama maddeyi zihnimde değil de doğada kavramaya çalışan bir fizikçi ve kimyager olarak, maddenin birbirinden farklı, özgün niteliklere ve etkiye sahip olduğunu ve her yerde hareket halinde (hem evrende hem de laboratuvarda), nitrik asit, kömür ya da kükürt parçacıklarının yakınındaki bir kıvılcım çakılmadan bir patlamanın mutlaka olmayacağını görmek zorundayım.

Ağırlık, "hareketsizliğin eğilimi" değil, fakat aksine her ân ve her yerde harekete dönük eğilim demektir.

Denmektedir ki: "Eğer bir maddeyi hareket ettirmek istiyorsak, herhangi bir güce ihtiyaç olacaktır." Evet, hem de ya molekülün dışından ya da içinden, onun doğadan içkin, özünde var olan, bağrındaki bir güç olarak, tıpkı ateşin, suyun, nitrik asidin, kükürdün zorunlu olarak içermesi gibi, böylesi bir harekete gereksinimi vardır. Her nasıl oluyorsa, doğadan böylesi bir güç meydana gelir ve bu güç, molekül tarafından dışa dönük bir etkide bulunur ve aynısını diğer moleküler de yaparlar.

Moleküle dışardan etkide bulunan güç, böylece kendisini tüketmiş olur; ama molekülün içindeki gücü değil. O değişmez ve ebedidir. Bu her iki güç de iki farklı içsel harekete (*nisus*) neden olmaktadırlar; birincisi kendisini tüketen *nisus*; ikinci *nisus* ise hiçbir zaman tükenmez. Dolayısıyla maddenin harekete, reel bir direnç gösterdiğini iddia etmek mantıklı değildir.

Hareketin doğadaki niceliği sabittir; ancak içsel ve daimi hareketin (*translation*) toplamı değişkendir. İçsel hareketin toplamı ne kadar büyük olursa, daimi hareketin miktarı da o kadar düşük olur. Tersi de doğrudur: daimi hareketin toplamı ne kadar büyük olursa, içsel hareketin toplamı o kadar düşük olur. Bir kentte başlayan yangın, daimi hareketin toplamını birden muazzam çapta büyütür.

Bir atom dünyayı harekete geçirir; hiçbir şey bunun kadar gerçek değildir. Ama aynı şekilde bu atomun dünya tarafından hareket ettirildiği de bir gerçektir. Hareketi içkin olan atom etkisiz kalamaz.

Bir fizikçi olarak hiçbir zaman "bir cisim olarak cisim" dememelidir. Çünkü bu ifadeyle fiziğin yapılmadığı, ama hiçbir şeye yaramayan soyutlamalarda bulunulduğu görülmüş olur.

Kütleyle etkiyi birbirine karıştırmamak lâzım. Büyük bir kültenin etkisi küçük olabilir. Aksi de, yani küçük bir kütlenin büyük bir etkide bulunabilmesi de mümkündür. Bir hava molekülü, çelikten bir bloğu parçalayabilir. Dört toz tanesi devasa bir kayayı parçalamaya yetebilir.

Eğer homojen bir bileşiği aynı tür maddeden oluşan homojen bir yapıyla etki ve geri tepme etkisini karşılaştırırsanız, bunlardan meydana gelen enerjinin birbirine olan oranı, kesinlikle kütleleriyle orantılı olur. Ancak heterojen bileşikler ve heterojen moleküller söz konusuysa, biraz önceki yasalar geçerli olmaz. Cisimlerin meydana geldiği moleküllerin niteliklerine ve içerdikleri güce göre yasalar da çeşitlenmektedir.

"Maddeler yatay güce direnç gösterirler." Şimdi bu ne demektir? İnsanın üstünde yaşadığı Dünya'yı meydana getiren moleküllerin ortak bir güce sahip oldukları pek açıktır. Bu öylesine bir güçtür ki bütün molekülleri, dikey ya da neredeyse dikey bir açıyla dünyanın merkezine doğru bastırır. Ancak bu, toplu güce karşı yüz binlerce başka kuvvetler de aksi yöndeki bir güçle karşı koyar. Örneğin, bir deney tüpü ısıtıldığında, içinde altından alevler parlar. Bir fırtına, havayı toz parçacıklarıyla doldurur; ısı ise suyun buharlaşmasını sağlar; buharlaşan su ise kendisiyle birlikte tuz parçacıklarını taşır. Ancak hava, yere doğru ağırlık oluşturan kaya parçasına öylesine etkide bulunur ki yüzeyinde, onun çürümesini sağlayan aşınmalar meydana getirir. Kütlelerle ilgili söylediklerim tabii ki moleküller için de geçerlidir.

Demek ki her molekülü üç tür etki çerçevesinde, ruhuna işleyen, ağırlığın ya da çekim gücünün etkisi ve içerdiği güçle (su, ateş, hava ve kükürdün niteliğiyle orantılı) ve başka moleküller üzerinde bulunduğu etkiyle ilişkili olarak ele almak gerekir. Bu üç tür etki, birlikte etkide bulunduklarında yoğunlaşabilirler de dağılabilirler de. Bunlar yoğunlaştıklarında yaratacakları etki, olabilecek en yüksek noktaya kadar çıkar. Yaratacağı en yüksek muhtemel etkiyi tasavvur edebilmek için de birçok akla gelmez koşulların oluşması, yani bir nevi, moleküllerin metafizik konuma getirilmiş olması gerekir.

Bir cismin, harekete, kütlesi oranında direnç göstereceği tezinin dayanağı nedir? Buradan hareketle, genel anlamda büyük bir kütleye sahip olan herhangi bir

cismin, büyüklüğüne ters orantılı olarak, herhangi başka bir güce karşı göstereceği direncin de az olacağı sonucuna varılmamalıdır. Sanıyoruz, bunun tersinin doğru olduğunu onaylamayacak herhangi bir hamal olamaz. Söz konusu cümle sadece uygulanan baskının aksi istikametine yönelikse geçerlidir. Bu durumda herhangi bir cisim, aksi istikametten (aşağıdan yukarıya doğru) gelen harekete (bu kesindir) kütlesinin büyüklüğü oranında direnç gösterir. Ağırlığın yönüne (yukarıdan aşağıya doğru) doğruysa (ki bu daha da kesindir) baskısı, gücü ve harekete yönelik eğilimi kütlesi oranında büyür. Peki, bütün bunlar ne anlama geliyor? Hiçbir anlama!

Bir nesneyi aşağıya doğru düşerken görünce herhangi bir şekilde şaşkınlığa uğramayız; şimdi bir de yukarıya doğru yükselen bir alevi ya da her yöne fışkırmakta olan suyu düşünelim. Su taneciklerinden biri yükselirken diğeri de bir başka yere baskı uygulamakta ve küçük bir miktar suyla öylesine basınç uygulanmaktadır ki en sağlam kap bile parçalanabilmektedir. Ya da en ağır şeyi bile yükseğe fırlatan "ateş makinesi"ndeki[14] gibi, genleşmekte olan buharın nasıl "Papin Kazanı"nda[15] en sert maddeyi bile erittiğini düşünelim. Görüldüğü gibi dikkatimi genel anlamda cisimlerin yoğunlaşması olgusuna yöneltiyorum. Ben her şeyi etki ve tepki olgusu çerçevesinde ele alıyor ve görüyorum. Bir nesne herhangi bir kaba sokulduğunda, onun nasıl bozulduğunu görüyorum; ama onu alıp yeniden bir başka koyduğunuzda bu kez onu yapı bozumdan sonra yeniden birleştirmiş oluyoruz. Dolayısıyla maddenin birbirinden farklı halleriyle karşı karşıyayız. Dağılma ve birleşme –ki bunlar maddenin homojen yapısıyla oluşmayacak şeylerdir. Buradan da anlıyorum ki söz konusu elementler heterojendir ve doğada birbirinden farklı öylesine çok sayıda element var ki bazıları, bu farklılıklar nedeniyle "doğumdan" gelen özel, değiştirilemez, ebedi ve yok edilemeyen güce sahiptirler ve maddenin içindeki bu güçler, maddenin dışında da etkin olmaktadırlar. Bu nedenle de söz konusu genel hareket, daha doğrusu bu kaynaşma, evrenin kendisinden kaynaklanmaktadır.

Peki, hatalarını ve yanlış çıkarsamalarını burada eleştirdiğim filozoflar ne yapıyorlar? Bütün tırnaklarıyla tek ve yegâne olan ve belki de maddenin bütün elementlerinin içerdiği ortak bir güce sarılıyorlar. Bunu da "belki" terimiyle sınırlamakta yarar var, çünkü henüz bilmediğimiz, ama bir gün bir element bir başka elementle birleştirildiğinde olması gerekenden daha az bir ağırlık oluşturabildiğini keşfedebiliriz. Her gün laboratuvarda ağır olan bir maddeyi bir başka ağır maddeyle birleştirerek buharlaştırmaktadırlar. Şimdi bazıları, maddenin evrendeki etkisini sadece yerçekim kanunuyla sınırlarsa ve maddenin durağanlık ve hareket durumu karşısında tarafsız kaldığını, daha doğrusu maddenin durağanlığa eğilim gösterdiğini ileri sürerlerse, bırakalım onların sorunu çözmeyi, ona kenarından bile değinmemiş olurlar.

[14] 18. yüzyılın ortalarına doğru İngiliz teknisyen Savery'nin kömür madenlerinde kullanılmak üzere icat ettiği bir teknoloji. Sonradan bundan esinlenen James Watt, 1777 yılında, fabrikalarda kullanılacak ilk buhar kazanını icat etmişti.

[15] *Papin Kazanı*, günümüzdeki düdüklü tencerelerin ilk modellerinden. Denis Papin, 1674 yılında ürettiği bir tencereyle, mutfak ve sanayi teknolojisine büyük bir yenilik getirmişti.

Eğer bir cismi, esas olarak durağan haliyle değerlendirirsek (yerçekim kanunun ve yukarıdan yapılan bir etkiyi dikkate almaksızın), bu durumda onun içsel bir güce ve etkiye sahip olduğu gerçeği kabul edilmiş olunur. Ancak onun daha fazla etkisi söz konusudur ki bunların bazıları her yöne, bazılarıysa sadece belirli bir yöne etkide bulunurlar.

Maddi dünyanın dışında başka bir varlığın olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Hiçbir zaman böyle bir kanaate varmamak gerekir, çünkü bu kanaatler insanı hiçbir sonuca götürmez.

Hareket ve hızın artmasının imkânsızlığı üzerine söylenen şeyler, homojen madde hakkındaki bütün hipotezlere doğrudan aykırılık taşır. Peki, maddenin hareketini onun homojenliğiyle açıklayanlara ne demeli? Maddenin homojenliğinden hareketle söylenen şeyler bir sürü saçmalıklara yol açmaktadır.

Eğer insanlar kafalarındaki kalıplar çerçevesinde değil de evrendeki gerçeklerden hareket etmiş olsalardı, ortaya çıkan olguların farklılığını, maddi elementlerin birbirinden farklı özelliklerini ve bunların ortaya koyduğu farklı güçleri; etkileşimin farklılıklarını ve hareketin zorunluluğunu görerek ikna olurlardı. Bütün bu gerçekleri gördükten sonra da, "Maddenin varlığını görüyorum ve o durağandır" diyemezdi. Çünkü insan bu durumda, bunun, temeli olmayan ve haliyle insanı herhangi bir yere götürmeyen bir soyutlama olduğunu fark ederdi. Varlık ne hareketin ne de durağanlığın bir ifadesidir; ama varlık cismin tek temel niteliği değildir.

Maddenin hareket ve durağanlık karşısında tarafsız olduğunu iddia eden fizikçilerin, direnç konusundaki zihinleri bulanıktır. Dirençten herhangi bir sonuca varabilmeleri için, bu niteliğin, fark gözetmeden her yöne etkide bulunması ve etkisinin de her yönde aynı olması gerekir. Bu durumda onun ve haliyle bütün moleküllerde görülen içsel bir gücün bulunması zorunludur. Ancak direnç, nesnenin yönlendirileceği yönlerin çeşitliliği kadar çeşitlidir; bu [direnç] dikey olduğunda yatay olandan daha büyük olur.

Ağırlık ile *yerçekim kanunu* arasındaki fark şudur: Ağırlık her yöne aynı oranda etkide bulunmazken yerçekimi her yöne aynı oranda direnç gösterir.

Peki, yerçekimi neden nesneyi, maddenin niceliğine orantılı olan direnç kavramını baz alarak durağan ve hareket halinde tutamasın ki? Saf direnç kavramını maddenin hem durağan hem de hareketine aynı oranda uygulayabiliriz: Cisim hareket halindeyken durağanlığa, durağanken de hareketine. Söz konusu direnç olmadan ne hareketten önce çarpışma ne de çarpışmadan sonra hareketsizlik olabilir. Yoksa cisim bir hiçe dönüşür.

Deney esnasında bir küre, bir iple tavana asılarak yerçekiminin etkisi ortadan kaldırılıyor. Bu durumda küre ipi çekerken ip de küreyi çekmektedir. Peki, bu durumda yerçekimi üzerinde sadece nesnenin direnci mi söz konusudur?

Eğer ipin çekme gücü, kürenin ağırlığından daha fazla olsaydı, bu durumda küre yukarıya doğru hareket ederdi. Yok, eğer kürenin ağırlığı ipin çekme gücünden daha fazla olsaydı bu durumda da küre yere düşmeliydi vb.

FELSEFİ VE SİYASİ YAZILARI[16]

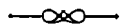

Yasa Yapıcı

Yasa yapıcı, yasa yapmaya veya yasaları kaldırmaya güç ve yetkisi olandır. Fransa'da yasa yapıcı olan kraldır, Cenevre'de halktır, Venedik ya da Cenova'da soylular; İngiltere'de ise Lordlar ve Avam kamarası ile kraldır.

Her *yasa yapıcı*nın hedefi, devletin güvenliği ve yurttaşların mutluluğunu sağlamak olmalıdır.

İnsanlar doğal koşullardan daha iyi koşullara sahip olabilmek için topluluklar şeklinde örgütlenirler. Bununla iki yarar (eşitlik ve özgürlük) gözetir; iki de zararı (sebebi zorunlu gereksinimlerini giderme ya da tehlikelerden arınma olan saldırıya maruz kalmak ve çaresizliktir) savuşturmayı amaçlar. Söz konusu zararlardan korunmak için insanlar eşitlik ve özgürlüklerinden bir parça kaybetmeyi kabul etmişlerdir. Eğer *yasa yapıcı*, mümkün olduğunca insanların, eşitliğinden ve özgürlüğünden çok az feragat ettirmiş ve gene onlara mümkün olduğunca çok fazla güvenlik ve mutluluk sunabilmişse, o zaman görevini yerine getirmiş sayılır.

Yasa yapıcı, anayasayı, medeni kanunları çıkarmalı, bunları ayakta tutmalı ve icabında değiştirmelidir.

Anayasaya, hükümetin yönetim şeklini düzenleyen yasalardan oluşur. *Yasa yapıcı* bu yasaları oluştururken, ulusun sahip olduğu ülke sınırları içindeki bütün bölgelerin özelliklerini, ülkenin coğrafî konumunu, komşu ülkelerin güç ve ilişkilerini ve sahip oldukları zihinsel birikimi ve en sonunda da kendi ulusunun sahip olduğu yaratıcı zekâları (deha) dikkate almalıdır.

Küçük ülkeler cumhuriyet şeklinde yönetilmelidir; çünkü oradaki yurttaşlar, kendi çıkarlarının nelere olduğu konusunda iyi aydınlanmışlardır ve ayrıca bu çıkarlar, birbiriyle oldukça az iç içe geçmiştir ve öte yandan bu ülkelerin yurttaşları, kendi işlerine bir hükümdarın ki o da en az yurttaşlar kadar aydınlanmış olması gerekir, karışmasını gerekli görmemektedirler. Bu devletlerde hemen bir anda kralın dayatmalarına karşı ortak bir irade oluşturulabilir; bu ülkelerin insanları, eğer özürlüklerini kısıtlayan daimi bir durum ortaya çıktığında hemen buna karşı

[16] Bkz. Denis Diderot, *Enzyklopaedie, philosophische und politische Texte aus der Encyclopedie*, Dtv, München: 1969.

ortak tutum geliştirerek bağımsızlaşabilirler; bu durumda insanın, itaatkârlığından kaynaklanan kendi konumuna yönelik itirazı sadece bir homurtuyla kalmaz, çünkü bazen itirazla onay arasındaki süre çok kısa da kalabilir.

Verimli topraklara sahip ülkelerin, yani halkın büyük bir çoğunluğunun tarımla ve hayvancılıkla meşgul olduğu ülkelerin *yasa yapıcıları*, halkın özgürlüğüne pek merak sarmadığı, ama idari işlerle de pek meşgul olmak istememesinden dolayı, mümkün olduğunca, kendi işlerine yoğunlaşırken rahatsız edilmek istemediklerini de dikkate almalıdır. Başkan Montesquieu'ye göre de insanlar, eğer daha başka avantajlara sahiplerse özgürlüğün savunulmasına pek önem vermemektedirler. Bu nedenle de insanlar, eğer özellikle de verimli kayalık ve dağlık bölgelerde yaşamıyorlarsa, tek bir insanın kendilerini yönetmesinden hiç hoşlanmıyorlar; çünkü özgürlük onların tek varlıklarıdır; öte yandan, eğer onlar, bunun yerine geçecek olan herhangi bir üretim ve ticaretle de meşgul değillerse ki doğa bunu onlardan esirgemiştir, bu durumda onlar açısından özgürlük büyük bir nimet olmaktadır.

Belirli bir genişliğe sahip ülkelerin *yasa yapıcıları*, monarşilere cevaz vermektedirler. Bu niteliklere sahip ülkelerin yönetim organları ki devrimler buralarda kolayca vuku bulmaktadır, yeniden bir araya gelmeye zaman bulamazlar; ancak kararlar almak ve bunları hayata geçirmek konusunda monarşi daha hızlıdır; çünkü gerektiğinde hızla kararlar alabilir, cezai yaptırımlar uygulayabilir ve bir yerden başka bir yere destek gönderebilir. Büyük topraklara sahip ülkeler tek bir hükümet altında birleştirilebilir; ancak cumhuriyetle yönetilen büyük ülkelerdeyse birbirilerinin güçlerini heba eden ve ülkeyi mahveden partiler oluşur. Ayrıca büyük devletlerin karşılıklı sürtüşmeler yaşadıkları birçok komşuları olur ve bu nedenle de sıklıkla savaş durumuyla karşı karşıya kalırlar ki bu durumda monarşist yönetimler büyük bir avantaja sahiptirler. Monarşist yönetimler, özellikle de savaş durumlarında, cumhuriyetle yönetilen ülkelere göre daha avantajlı konumda olurlar; gizlilik, birlik ve hızlılık onların tarafında olur, çünkü işleri sürüncemede bırakan herhangi bir muhalefetle karşı karşıya kalmazlar. Romalıların askeri başarıları, söylediklerimi yalanlar nitelikte değildir. Romalılar, kendi içinde parçalanmış, yozlaşmış medeni olmayan halkları bu sayede yendiler. Çünkü savaş durumunda ve cumhuriyet tehlike altında bulunduğunda hemen kendi içlerinden birini ki bu bir devlet adamıdır, kraldan çok daha fazla yetkilerle donatarak diktatör ilan etmişlerdir. Örneğin, kurumları tarafından yönetilen Hollanda, İspanya ve Fransa'yla savaşa tutuştuğunda hemen bu işten sorumlu bir yetkili atamışlardır.

Yasa yapıcı anayasayla uyumlu olan medeni yasalar çıkarır. Monarşiyle yönetilen ülkelerin medeni yasaları, çok seyrek olarak cumhuriyetle yönetilen ülkelerin ya da tarımla uğraşan ülkelerin esas olarak ticaretle uğraşan ülkelerin yasalarıyla benzerlik taşır. Bu yasalar, içinde bulunulan çağ, gelenek ve iklime göre değişiklik gösterebilirler. Peki, gerçekten bazı yazarların iddia ettikleri gibi iklim şartları bu yasalar üzerinde büyük bir etkiye sahip mi? Ya da bazı yazarların söyledikleri gibi çok az mı etkide bulunmaktadırlar? *Yasa yapıcıla*rın bu soruna dikkat göstermeleri yerinde olur.

İnsanlar her yerde bazı belirli etkilere maruz kalırlar, ancak bu etkinin nedenleri ve etkilenme tarzı farklı farklıdır. Örneğin maruz kaldıkları etkilere yönelik tepkileri az da olabilir çok da; ama eğer iklimin, bunun üzerinde herhangi bir etkisi varsa, bu durumda gösterilen tepkiler arasındaki farklılık çok büyük olabilir.

Kuzeyin halkları tepkilerini, duygularını hemen ânında gösteren güneyli halklar kadar şiddetli ortaya koymuyorlar. Güçlü yapıları, dış dünyanın soğukluğundan kaynaklanan iç sıcaklığın azlığı, besinlerin doyurucu özelliğinin azlığı, kuzeyin halklarında açlık duygusunu dayanılmaz noktaya taşır. Kuzeyin bazı bölgelerinde insanların yaşam heyecanı felce uğramış gibidir ki hem uyuşukluktan kurtulabilmek hem de hayatta kalabilmek için hızlı hareket etmek zorunda kalırlar. Güneyin halkları ise besin edinebilmek için çok az çaba göstermek durumundadırlar, çünkü doğa, onlara fazlasıyla sunmaktadır; iklimsel sıcaklık ve düşünce dünyasının canlılığı, onların yaşam enerjisinin önemli bir kısmını aldığından dolayı bedensel çalışmadan pek haz almazlar.

Kuzeyin halkları gibi giyime ve konuta çok zaman harcamıyorlar, çünkü onların soğuktan korunmak gibi bir sorunları olmuyor. Nitekim sıcaktan korunmak için ağaç, hamak ve sessizlik kâfidir.

Kuzeyin halkları, gereksinimlerini karşılayabilmek için çaba gösterirken, güneylinin böyle bir sorunu yoktur ki bu nedenle de eğlenceye düşkündür. Örneğin, Sibiryalı bir mağaraya yerleştikten sonra, ısınmak ve içeceğini sıcak tutmak için ateşler yakar, ama önce yakacak odun sağlayabilmek için ağaçlar kesmek zorunda kalır. Sonra üstüne giyinmek için deri ve postlar üretir; bu sırada Afrikalı vahşi ise çıplak dolaşmakta, susuzluğunu bir kaynaktan gidermekte, sonra da ya meyvesini yediği ağaçların gölgesinde dinlenmekte ya da gününü dans ederek geçirmektedir.

Duyarlılıklarının canlı olmasının yanı sıra, düş kurma yetenekleri de güçlü olan güneyli halklar, kuzeylilere göre fiziksel sevgiye daha yatkındırlar. Ancak Başkan Montesquieu'nün de saptadığı gibi, güneyli halkların kadınları güzelliklerini tam da aklı başında olunacak yaşlarda kaybettikleri için, güneyliler, ruh ve güzelliği bir arada bulunan kuzeyli halklara göre, ahlaki değerlere daha az önem verirler. Afrikalılar, Guyana Adalılar ve Brezilya'nın yerli halkları, kadınlarını hayvan gibi çalıştırırken, Germenler onlara Tanrıça gibi tapınırlar.

Güneyli halkların sistemli düşünceye ve kararlı olmayan yaktın olmamalarının nedeni, onların her şeyi daha canlı duyumsamaları, fikir ve düşünceleri akılda tutmaya ve onları birbiriyle ilişkilendirmeye daha az ihtiyaç duymalarından kaynaklanmalıdır. Onların dikkatini anlık olaylar anında dağıtmakta, zamanlarının kıymetini bilmemekte ve yaşamlarının tamamını bir güne sığdırmaktadırlar. Karayipliler akşamları, sabahtan şarap alabilmek için yatağını satmak zorunda kalmasına ağlar.

Kuzeylilerse düşüncenin ardı ardına gelmesi, bunun bir sistematik içinde olması ve karar verirken de aklın önemsenmesinin ve akla uygun kararların alınmasının gerektiğinin bilincindedir, çünkü burada gereksinmelerin temin edilebilmesi için düşüncelerin birbiriyle ilişkilendirilmesi, emek ve ısrarın gösterilmesi gereki-

yor. Güneylilerse anlık heyecana ve coşkunluğa, panik ve korkuya, temelsiz endişe ve umuda yatkındırlar.

İklimlerin insanlar üzerindeki etkisini anlayabilmek için Ekvator'a ve kutuplara yakın yaşayan toplulukların ruh halini incelemek gerekir. İklim şartları, nispeten yumuşak bölgelerde ya da oraya yakın bölgelerde yaşayan insanlar üzerinde çok az bir etkide bulunmaktadır.

Yaban halkların yasa yapıcıları, iklimin insan üzerindeki etkisini dikkate alarak yasalarını yapmalı ve bu etkilerin, hem geçimlerinin sağlanması hem rahatları hem de ahlaki normları açısından dengelenmiş olmasına dikkat etmelidirler. David Hume, "Yasa yapıcıları etkili, saf, yüce, güçsüz veya barbar gelenekler yerleştirmeye zorlayan iklim şartları olmaz" demektedir. Bizim gibi uzun bir süreden beri medeniyet geliştirmiş halkların yasa yapıcıları ise iklimsel şartlarını dikkate almadan yapmazlar, ama ne yazık ki onlar bundan çok önyargılara, gelenek ve göreneklere göre düzenlemede bulunmaktadırlar. Duruma göre, önyargıların, gelenek ve göreneklerin hedeflediği amaçlarına uygun olup olmadığını dikkate alarak yasalarla bu durumu (karşı çıkarak ya da güçlendirerek) dengelemeleri gerekecektir. Avrupa'da görülen bu türden önyargıların, gelenek ve göreneklerin ve onların içinde bulundukları zıtlıkların kökenini sadece egemenlikleri altında yaşadıkları hükümetlerin yapısında değil, aynı zamanda egemenlikleri altında yaşadıkları ve birbirinden farklı hükümetlerin çeşitliliğinde ve bunların toplumda bıraktığı izlerde aramak gerekir. Bizde örneğin hâlâ, Keltlerin eskiden kalan etkilerini ya da Romalılardan kalan uygulamaları görmek mümkündür; geri kalanlarsa, Germenlerden, İngilizlerden veya Araplardan vb. kalmadır.

"*Yasa yapıcılar*, insanlar doğal şartlarda sahip oldukları eşitlik ve özgürlüklerini kaybettiklerini daha az hissetsinler diye her yerde, her şart altında ve her türlü yönetim şekli altında söz konusu eşitlik ve özgürlük düşüncesinin ruhunu, toplumsal bir ruha dönüştürmeyi amaç edinmelidirler. Yasama organları bu amaçlara uygun hareket ettikçe de mükemmelleşirler; bu hedefe yakınlaştıkça insanlara da o kadar güven ve mutluluk duygusu vermiş olurlar."

Toplumsal ruhun güçlü olduğu toplumlarda, hükümdarın ya da yargıcın emirleri vatanın "emirleri" olarak telakki edilmezler. Orada herkes Metastasio'nun[17] da dediği gibi, "compagno delle legge e non seguace", yani "yasaların kölesi değil, fakat dostu olur". Birbirinin rakibi olanları ancak yurt ve vatan sevgisi birleştirebilir; vatan sevgisi çatışmaları ortadan kaldırır; böylece her yurttaş, yanı başındaki yurttaşını toplumun ve devletin bir parçası olarak görür; herkes toplum için birlikte ve coşkuyla hareket eder; yurt ve vatan sevgisi her türden cesareti soylu hale getirir; nitekim insan, sevdiğine kendisini feda etmeye her zaman hazırdır.

Yurt sevgisi ufku genişleten bir rol oynar, çünkü o, binlerce şeyin dikkate alınmasını sağlar ve böylece, herkesin çıkarları, herkesin çıkarı haline gelir; o insana, küçük çıkarlara yukarıdan bakmayı öğretir. O, ruhları soylu hale getirir, çünkü

[17] Pietro Antonio Domenico Trapassi (1698-1782), İtalyan şair ve libretto. Daha çok takma adı olan Metastasio ismi ile bilinirdi. *Opera Seria*'nın en önemli librettocusu olduğu düşünülür.

o, zalimlikle elde edilemeyen şeylere tamah etmemeyi öğretir; o, insana erdem için yaşama karakteri kazandırır. Böylesi bir ruhla donanmış bir ülke, komşularına saldırarak bir tehdit oluşturmayacağı için kimsenin onlardan korkmasına gerek kalmaz. Sonradan da göreceğimiz gibi bir devlet, özgürlükleri kısıtlamadan sınırlarını genişletemez ve topraklarını genişlettiği oranda da yönetim aşırı otoriter bir karakter kazanır, çünkü artık yönetim, ya tek bir insanın ya da dar bir zümrenin eline geçmiştir. Söz konusu ülke sınırlarını genişleterek bir imparatorluğa dönüşürken yasalar, şan, şeref ve halkların mutluluğu da despotizmin ayakları altında çiğnenir gider. Vatan sevgisinin güçlü olduğu ülkelerde söz konusu kâbus hep canlı olur. Çünkü halkları barış içinde yaşamaya zorunlu kılan etken de bu kâbustur. Baksanıza, büyük ve güçlü devletler tarafından sarılmış olan küçük İsviçre diğer halklar nezdinde nasıl bir saygıya sahipler. Rahat ve huzurlarını, komşularının onlara gösterdikleri saygı ve güvenlerine borçludurlar; çünkü herkes onların barışa, özgürlüğe ve vatanlarına olan düşkünlüklerini bilmektedir. Böylesi güçlü bir toplumsal ruha sahip olan halklar, ne özel çıkarlarını toplumsal çıkarlara feda etmekten dolayı ne de yasaların getirdiği yükümlülüklerden ve hatta ondan da daha az meşakkatli olmayan ödenek ve vergilerden dolayı pişmanlık duyarlar. Onlar az vergi öderler ama öderken de gönül rahatlığı içinde öderler. Mutlu olan halk daha da çoğalır ve böylece en çok nüfusa sahip olan halk, güven ve mutluluğun teminatı haline gelir.

Yasalar birbiriyle ilişkilidir; biri bir diğerinden bağımsız değildir. İyi bir yasanın etkisi, kendisini onunla doğrudan ilişkisi olmayan binlerce başka alanda da hissettirir. İyi bir şey bir başka iyi şeyi yaratır; etki, kaynağa yeniden olumlu etkide bulunur; genel düzen parçaların da sağlam durmasını sağlar; her şey birbiri ve genel düzen üzerinde etkide bulunur. Bütünün içine sinen toplumsal ruh, söz konusu bütünü sağlamlaştırır, birleştirir ve canlandırır.

Demokrasilerdeki yasalara göre yurttaşlar, diğer yönetimlere oranla daha özgür ve daha eşit oldukları ve gene demokrasiyle yönetilen ülkelerin yurttaşları, devlet işlerine gerçekten doğrudan müdahil olduklarını için, onların vatan sevgisi, yani vatanseverlik duyguları daha güçlüdür. Bu ülkelerin insanları, tehlikelerden korunmak için birinin erdemini bütünün erdemi haline getirerek güçlendirmeyi bildiği için, nitekim demokrasilerde durum böyledir, burada ortaya konan zahmet ve çaba, hükümet işlerinin tek bir kişinin ya da küçük bir azınlığın elinde olduğu ülkelerden daha az gerekli olur...

DOĞUŞTAN GELEN

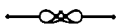

Doğumla birlikte edinmiş olduğumuz özellikler, *doğuştan gelen* demektir. Sadece duyumsama ve düşünme yeteneğimiz doğuştandır; diğer arta kalan her şey, sonradan kazanılan özelliklerdir. Gözü ortadan kaldırın, görmeyle edineceğiniz bütün düşünceleri de ortadan kaldırırsınız. Burnu kaldırın, onunla birlikte koku duyusu temelinde şekillenmiş bütün düşünceleri de ortadan kaldırmış olursunuz; aynı şeyler tat alma ve duyma organları üzerinde şekillenen düşünceler için de geçerlidir.

Bütün bu organları ve düşünceleri ortadan kaldırdığınızda da ortada soyut hiçbir kavram kalmaz. Çünkü soyut kavramlara duyumsamalar üzerinden varıyoruz. Bunları bir organın ortadan kaldırılması üzerinden incelediğimiz için şimdi de araştırmayı tersinden yapalım. Diyelim ki nesne şekilsiz ama hissedilebilir bir durumda: Bu durumda söz konusu nesne, duyumsanabilen her türden düşüncenin zemini olur. Onun yapısını mükemmel hale getirdikçe, ona belirli bir şekil verdikçe de hislerimizin ve bilgi hazinemizin kapılarını aralamış oluyoruz. Bu her iki yöntemi kullanarak insanı bir istiridyeye, istiridyeyi de insana dönüştürebilirsiniz.

Duyumsamalar[18]

Duyumsama, dış dünyanın duyu organlarımızda yarattığı duyarlılıktır. Şimdiki filozoflar, eskilerin bir zamanlar düştükleri kaba yanılgıdan, yani dış dünyayı oluşturan nesnelerin kendilerinin *duyumsamalar* içerdikleri ve bizim de söz konusu *duyumsamaları*, onlarla karşılaşmak suretiyle algıladığımız yanılgısından kurtulmuş görünüyorlar. Her duyumsama, kendi duyumsamasının bilincinde olan bir zihnin, yani tözün saptadığı duyarlılıktır; ancak söz konusu töz, herhangi bir şeyi doğrudan algılamadan, yani onu bilince çıkarmadan ne harekete geçebilir ne de etkide bulunabilir. Bizim söz konusu filozoflarımız daha da ileri giderek şuna vurgu yapıyorlar: *Duyumsama* olarak adlandırdığımız algılar, hem imge olarak ifade edilen algılardan hem de irade ve arzularımızdan bütünüyle farklıdır. Nitekim arzularımız, bulanık olarak algıladığımız ve bize herhangi bir nesne anımsatma-

[18] Denis Diderot, *Enzyklopaedie, philosophische und politische Texte aus der Encyclopedie*, Dtv, München: 1969.

yan duygularımızmış. Ancak benlik (ruh), kendisinin ortaya koyduğu söz konusu algıları, kendisiyle ilişkilendirmek suretiyle, bunları sevinç, üzüntü, tutku, nefret ve sevgiyle özdeşleştirerek kendi bilincine varır. Öte yandan ruh, kendi içinde hissettiği bu duyumsamaları, dış dünyanın kendi üzerindeki bir etkisi olarak görür ve bunu hemen bir nesnenin imgesi olarak algılar. Tabii ki duyumsamalar çok açık bir şekilde imgeden de farklı algılanır.

1. İmgelerin bizdeki yansımaları açık seçiktir; bunlar bizden farklı, ancak varlıkları açık seçik belirli olan bir nesneye işaret ederler. Buna karşılık hislerimiz belirsizdir; bunlar, sanki dış dünyadan bir nesnenin etkisi gibi ruhlarımızda dalgalanma yaratırlar ancak gene de herhangi bir nesneye işaret etmezler. Nitekim ne zaman ki şahsımızda bir duyumsama görülür, o zaman ruhumuz bunu, dış dünyanın bir etkisi olarak algılamıştır.

2. Bizde ortaya çıkan düşüncelere yeterince dikkatimizi veririz; birini bilincimize çıkarırız, bir diğerine veda ederiz, yeniden bir diğerini düşünür ve hoşumuza gittiği sürece ona sarılırız. Bunlara, bize berrak gözüktükleri oranda, yani tıpkı çalışma odasında asılı duran her tabloya bilgi açlığıyla hâkim olmaya çalışan birinin merakıyla dikkatimizi veririz. Duyumsamalarımıza olan ilişkilerimiz ise farklıdır. Onlara yönelik dikkatimiz istem dışıdır; çünkü onlara, dikkatimizi zorunlu olarak yoğunlaştırırız. Ruhumuz onlara, bizde yaratılan söz konusu etkinin hafifliğine ya da şiddetine göre bazen az bazen de çok uyum sağlar.

3. Saf düşünceler herhangi bir duyumsamaya neden olmazlar; hatta herhangi bir nesne olarak düşündüğümüz de bile. Ancak duyumsamalar herhangi bir şekilde nesnelere ait düşünceler algılatırlar. Onlar, mevcut nesnelerden ayrı düşünülemezler ve genel anlamda kabul edildiği gibi, nesnelerin ki özellikle de bedenimiz üzerinde doğrudan etkide bulunan nesnelerin hareketi sayesinde oluşurlar.

4. Düşüncelerimiz basittir ve çoğunlukla da basit duyumsamalara indirgenebilirler. Bunlar açıktan, bedenimizin dışındaki nesnelere işaret eden açık duyumsamalar oldukları için, bunları, tıpkı bütün görüş açımızı dolduran bir nokta gibi, tek bir nesneye ulaşana kadar parçalarına ayrıştırabiliriz. Ünlü Locke, bu açıklamaya ne der bilemem ama duyumsamalarımız bulanıktır ve bu da bizi bunların basit birer algı olmadıklarını düşündürtmeye itmektedir. Bizi bu açıdan destekleyen durumsa, her gün bize, ilk anda basit gelen duyumsamalar hissettirdiği gerçeğidir, ama sonradan bunların pek de basit olmadıklarını fark ederiz. Şövalye Newton'un prizmayla yaptığı bir deneye göre ki bu bir dâhice deneydi, ışığın beş temel renge sahip olduğu ortaya çıktı. İşte gel gör ki bu beş temel rengin bileşiminden bir renk cümbüşü elde edilmektedir; bu cümbüşü hem doğanın hem de onun basit bir taklitçisi ve rakibi olan ama hiçbir zaman onun düzeyine erişemeyen ressamların eserlerinde görmek de mümkündür. Eğer Newton'un, algılarımızın, beş temel

renkten oluşan bileşimler olduğunu açıklayan deneyi olmasaydı, bugün hala, söz konusu renk cümbüşüne, farklı tonlara ve nüanslara karşılık gelen duyumsamalarımızı basit duyumsamalar olarak düşünebilir ve bunları kırmızı ve yeşil renkler olarak görebilirdik. Müziğin tonlarında da durum aynı değil mi. Kulağa iki ya da fazla ses çarpınca bunlar bir akort oluştururlar. İyi bir kulak ya bunları tek tek algılar ya da birbirinden kolayca ayırt eder; sesler iç içe geçer ve birbiri içinde erirler. Aslında kulak, söz konusu iki sesin hiçbirini algılayamaz; bir bakıma ikisinden oluşan ve insana haz veren yeni bir algı meydana gelir ki buna akort ya da birleşik ses denir. Bu sesleri tek başına hiç duymamış olan bir insan, akordun yarattığı duyumsamayı basit bir algı olarak farz edebilir. Ama buna rağmen söz konusu tını, eflatun rengi gibi bir basit bir algı olarak duyumsanabilir ki söz konusu renk, maviyle kırmızının eşit oranda karışımından başka bir şey değildir. Her ne kadar her duyarlılık, örneğin genel olarak ses ve ışığın yarattığı duyarlılık, bize basit ve bölünemeyen bir algı olarak geliyorsa da gene de o belirli bir algı bileşiminden oluşuyor, çünkü bunlar küçük algılardan oluşmakta ve ruhumuzda hızla birbiri peşi sıra etkide bulunmaktadırlar. Bunlar, sürekli olmadığı halde bir anda çoklu olarak ortaya çıkmaları nedeniyle hem ruhumuzca birbirinden ayrıştırılamıyor, çünkü söz konusu bileşiği oluşturan algılar ve dolayısıyla farklılıklar çok zor anlaşılmaktadır hem de birbirini takip eden etkilerden dolayı açık seçik bir şekilde ayırt edilebiliyor. Bu nedenle her duyumsama (kendi içinden bakınca) açık değildir. Bu ancak, bir başka duyumsamayla karşılaştırılınca açık hale gelmektedir. Eğer bu algılar birbirini takip etmeselerdi; eğer bunlar bir anda çoklu bir şekilde ortaya çıkmasalardı; eğer onların ortaya çıktıkları düzen, dıştaki hareketin düzenine bağımlı olmasalardı; eğer bunların düzenini değiştirmek ruhun elinde olsaydı; eğer sıraladığımız bütün bu olgular olabilseydi, o zaman söz konusu *duyumsama*, hareketlerin düzenlerini algılatan saf imgeler olurdu. Gerçi ruh, bir anda imge kırıntılarını birbirinden ayrıştırmayı engelleyen ve hızla sökün eden etkilerin yarattığı kısa bir şaşkınlıktan sonra, söz konusu durumu öyle [imge] algılar, çünkü bütün bu etkilerden canlı bir şekilde etkilenmektedir, ama belirli bir hareketin birbirini takip etmesi ve sonra onu takip eden başka bir hareketin varlığı ve meydana gelen yeni bir düzen, onu, diğer algılardan ve sonra belirli bir düzen ve sağanaktan oldukça ayrıştırabilmektedir.

Konuyu derinlemesine incelemek kaydıyla, duyumsamaların imge olup olmamasını tartışan birinci soruya (konuyu daha verimli hale getirecek) başka sorular da eklenebilir.

Ruhumuzda duyarlılık yaratan şeylerin etkisi keyfi midir? Eğer hareketle duyumsamalar arasında bir aynılık söz konusuysa ve ayrıca söz konusu hareket basit bir etki değil de belirsiz algının kaynağıysa, onun öyle olmadığı görülebilir. Eğer duyumsamayı tek başına ve kendi içinde, eğer organlarla duyumsama arasında ve eğer bütün organlarda algılanan duyumsamaları birbiriyle kıyaslarsak söz konusu analoji de açıklığa kavuşur. Görme duyusu bir yönüyle duyma duyusundan

daha hassas ve daha anlamlıdır; duyma algısı bir şekilde tat alma ve koku alma duyusundan daha avantajlıdır ve son iki duyu üzerinden algılanan duyumsama tensel duyuya daha baskındırlar. Bu farklılıkları bir de duyu organlarımızın yapısı, sinirlerin hassasiyeti, hareketlerin zarafeti ve hızı, dış nesnelerin büyüklüğü ve bütün bunları birbiriyle ilişkilendiren organlar açısından da görebiliriz. Duyu organları üzerinde etkide bulunan nesnelerin teması ise öylesine yumuşaktır ki neredeyse belirsizdir. Görmemizi sağlayan temas bunları içinde en zarif olanıdır; gürültü ve ses dalgaları bize ışık ve renkten daha az bir hassasiyetle dokunurlar; koku ve tatsa sesten daha az hassastır; soğuk ve sıcaklıksa diğer bütün duyulardan en güçlü ve en kaba olanıdır. Bunların hepsinin, aynı tür olmakla birlikte farklı şiddette hareketlere sahip olmaları gerekir ki ruhta haz acıya dönüşebilsin; bu da hazla acı duygusunun, yani duyumsamamızdaki hoşlukla hoşnutsuzluğun bunları hissetmeye yarayan hareketlere tekabül ettiğini göstermektedir; ya da, daha doğrusu duyumsamalarımız, söz konusu farklı hareketlerin belirsiz algılarıdır. Eğer duyumsamalarımızı birbiriyle kıyaslarsak, onların, bu etkileri yaratan belirli hareketle ve bunları algılayan organlarla uyumlu ve farklı olduklarını saptarız. Dolayısıyla koku almak duyusuyla tat alma duyusunun birbirine yakın ve bir şekilde dikkat çekercesine birbiriyle ilişkili oldukları göze çarpar. Söz konusu ilişki algımızla renkler arasında daha barizdir. Ama şimdi diğer sorunlara yönelerek adım adım duyumsamanın doğasına yönelmeliyiz.

Ruhumuzun duyumsamaları, neden dışsal bir kaynaktan gelen bir etki olarak algıladığı merak edilmektedir. Neden duyumsamaları, belirli nesnelerin imgelerinden ayrıştıramıyoruz? Neden söz konusu imgeler, içimizde derinlemesine bir etki yaratarak söz konusu şeyleri dışımızdaki olgular olarak algılamamıza neden olmaktadırlar? Hatta daha da fazlası; neden bu şeyleri sadece etkilerin kaynakları olarak değil de aynı zamanda söz konusu duyumsamaların nesneleri olarak da algılıyoruz? Nitekim neden duyumsamalar, söz konusu nesnelerin imgeleriyle öylesine iç içe geçmektedir ki ruhumuz söz konusu duyumsamaları değil, fakat onların kaynağı olan nesneleri ayrıştırabiliyor ve neden duyumsamalarla bu nesnelerin imgelerini birbirinden koparmak zordur, hatta imkânsızdır? Özellikle bu, görme esnasında olur. Örneğin, kırmızı bir daireyi görünce gözlerimiz hem duyumsadığımız kırmızıyı hem de dairenin niteliği olan yuvarlaklığı fark eder. Duyumsamayla ilgili o kadar çok açıklanması gereken soru var ki, ama sanırız konunun ne kadar zor olduğunu göstermek için şimdilik bu kadarla yetinelim. Ancak en mantıklı açıklama ise şudur: Duyumsamalarımız ruhumuzu, ona dışardan bir etkide bulunan nesneye ait bulanık imgesini hissettirerek kendinden çıkmasına neden olur; çünkü duyumsama, istem dışı algılardır. Onu hissettiği oranda ruh pasiftir, bu da bir nesnenin etkisinin olduğunu gösterir, yani kendisi dışında bir hareket söz konusudur. Peki, bu söz konusu hareket nedir? Onun yarattığı etki oranında algılanması mantıklıdır; yani farklı etkiler, farklı nedenlere orantılı olarak ortaya çıkarlar. Dolayısıyla burada, duyumsamaların ortaya çıkmasını sağlayan etkiler ve farklı etkilerin farklı duyumsamaları söz konusudur. Bu nedenle de ışığın yarattığı

duyumsama, ateşin yarattığı duyumsamadan farklı olmaktadır. Bende sarı rengi duyumsatan nedenle eflatunu duyumsatan neden farklı olmalıdır.

Duyumsama, farklılıkları ayrıştırılamayan küçük hareketlerin algılanması olduğu için, onların açık ya da bulanık nesnelere ait imgelerle birlikte ortaya çıkmaları doğaldır ki imgelerle hareketi birbirinden ayırmak da mümkün değildir. Dolayısıyla birçok gelişmeden dolayı harekete geçirilen maddeyi ki onu aynı zamanda nesnenin kendisi olarak da kabul etmek gerekir, duyumsamalarımızın evrensel nedeni olduğunu varsaymamız gerekmektedir.

Pek de az olmayan bir başka doğal sonuçsa, duyumsamalarımızın, maddenin varlığının en ikna edici kanıtı olmasıdır. Tanrı bize, madde üzerinden varlığımızı haber veriyor. Tanrı'nın ruhumuza etkide bulunan şeylerin evrensel ve dolaysız nedeni olduğuna göre, onun, eğer bunu derinlemesine düşününce, madde üzerindeki etkisinin de reel ve fiziksel olmaması gerekir. Her ne kadar sürekli algıladığımız duyumsamalar, dışımızda, sonsuz bir güce sahip bir başka ruhun da olduğunu anlamamız bakımından yeterli kanıt sunsa da, yani her ne kadar söz konusu muktedir güç, ruhumuz üzerinde birbirinden farklı, düzenli ama belirsiz algılar yaratsa da gene de bunların kaynağının dışımızdaki nesnelere ait hareketlerin olduğu; bunların nedeninin, algıladığımız, mevcut ve var olan maddenin bağrından çıkan hareketlerden kaynaklandığı çok açıktır. Hiçbir zaman tesadüfler üzerinden etkide bulunmayan sonsuz ruhun amacı, birbirinden farklı hareketleri meydana getiren maddenin varlığını göstermek olmalıdır. Bizim, söz konusu hakikat hakkında bilgilenmekten başka çıkar bir yolumuz yoktur. Sadece maddenin imgesi bile onun doğasını açığa vurmaktadır; ancak o bizi, kendi varlığı hakkında hiçbir zaman bilgilendirmeyecektir, çünkü onun açısından varlığının kanıtlanması herhangi bir anlam ifade etmemektedir. Ancak ruhumuzun istem dışı algıladığı söz konusu imge ve bu imgenin, birbirini takip eden ama imge düşüncesine göre tesadüfen ve istem dışı var olan hareketlerden kaynaklanan birçok değişikliğin imgesiyle olan bağlantısı, bizi yanılmaz bir şekilde, maddenin içerdiği bütün değişikliklerle birlikte var olduğu inancına götürür. Yaratıcı tarafından, birbirini düzenli olarak takip eden algılarla yönlendirilen ruhumuz, kendisinin dışında, her şeyin temeli ve hatta bu örnek düzenin nedeni olan başka bir maddi dünyanın da varlığı konusunda ikna edilmektedir ki nitekim algılar, bu dünyayla bir gerçeklik ilişkisi içinde bulunur. Her ne kadar duyularımız, sayısız çeşitteki nesneleri ruhumuza yansıtsalar da, gene de ruhumuz üzerindeki etkinin biricik nedeni Tanrı'nın ta kendisidir; dolayısıyla nesneleri, bütün özellikleriyle birlikte algılayabilen duyu organlarımız, bunu, onun [Tanrı'nın] sayesinde yapabilmektedirler; çünkü o [Tanrı] hem nesnelerin algılanabilmesinin hem de gerçekliklerinin yaratıcısıdır.

Bunun nedenini sorduğunuzda da şu yanıtları verebilirim:

1. Binlerce kez yaşadığımız gibi ruhumuza sayısız miktarda duyumsamalar hücum ederken, bunların bazılarını kendimiz yönlendirebiliyor ve onlar üzerinde

etkide bulunabiliyoruz; bunların bazılarının ortaya çıkmasını biz isterken, bazılarınaysa ket vurabiliyoruz. Gözlerimi öğle vakti güneşe yönlendirince, içimde ışık imgesinin belirmesine engel olamıyorum. Buna karşın gözlerimi kapayınca ya da karanlık bir odada bulununca, içimde ne zaman istersem isteyeyim, içimde, duyumsamalar sayesinde yer edinmiş olan güneş ışığının imgesinin ortaya çıkmasını sağlayabiliyorum; aynı şekilde bir anda bu imgeyi kafamdan silip, bir gülün kokusuna ya da şekerin tadına yoğunlaşabiliyorum. Şu açıktır ki, duyumsamalar yoluyla edindiğimiz izlenimler ki bunların bazıları dış dünyayla yaşadığımız, bazıları da geçmişten kalan canlı izlenimlerdir (bunlar bize hala hükmederler, uyarırlar ve bizi iyi veya kötü bir şekilde yönlendirirler) ruhumuza birçok yoldan ulaşırlar. Ayrıca, her ne kadar doğrudan güneşe bakmakla, geçmişten, ona dair içimizde yer edinmiş imge arasında ciddi bir fark olsa da gene de kendi içindekini hissetmeyen hiç kimse de olamaz. Zihindeki her iki algı arasındaki fark öylesine berraktır ki, ruhumuzdaki imgeler arasındaki fark çok az sayıda bu derece açıktır. Her insan, her ne kadar her iki imge zihnimizde yer alsa da, onların belleğimin bir icadı, zihnimin bir ürünü ve saf fantezisi olmadığından emin olacaktır.

2. Herhangi bir duyu organından mahrum olan birinin, zihninde, o duyu organına bağlı imgeleri canlandırmasının mümkün olmadığı çok açıktır. Bu gerçek öylesine açıktır ki bundan kuşku duymak olanaklı değildir; dolayısıyla bu imgelerin de herhangi bir başka yolla değil, fakat söz konusu duyu organları üzerinden zihnimize ulaştığı gerçeği de bir hakikattir. Bu imgelerin duyu organları tarafından yaratılmadıkları da gerçektir; eğer bu böyle olsaydı, zifiri karanlıkta yaşayan birinin gözü, belirli bir rengi, burnu da kış aylarında gülün kokusunu yaratabilirdi. Tıpkı, Batı-Hindistan'a gitmeden ve orada yetişen ananasın tadına bakmadan hiç kimsenin onun tadını bilemeyeceği gibi.

3. Bu olgu, haz ve acı duygusunu hatırlama ve bizzat yaşama durumunda da karşımıza çıkar, çünkü onları hatırlamakla onları yaşamak çok farklı etkilere neden olur. Duyularımız bize bir şeyin, içimizde yaratılan bir imgeden çok daha fazla şey olduğu konusunda emin olmamızı sağlar ve o fazla şey, sadece bir canlı yaşanmışlığı değil, aynı zamanda o şeye ait imgeyi de yansıtan bir değişikliktir ki biz onu, gerçekten, dış dünyada var olması nedeniyle nesne olarak adlandırıyoruz. Eğer haz ve acı duygusu dış nesneler tarafından yaratılmamış olsalardı, söz konusu imgelerin zihinde her canlanma durumunda aynı duyumsamaları algılamamız gerekirdi. Ancak bu gerçekleşmiyor; çünkü acıyı, açlığı, susuzluğu ve baş ağrısını yaratan durumları hatırlayabiliyoruz, ama bu esnada herhangi bir aksaklıkla karşılaşmıyoruz; aynı şekilde haz aldığımız keyifli durumları hatırlıyoruz, ama bu duyguyu yaşadığımız anki gibi güçlü bir duyguya kapılamıyoruz.

4. Bu böyledir, çünkü duyularımız, dışımızda yer alan ve bize etkide bulunan birçok şeye ait hakikatlerin hangisinin hangisine ait olduğu konusunda düzgün

bir ilişki kurmamızı sağlamaktadır. Ateşi gören onu algılayabilir; bunun gerçek mi yoksa bir yanılsama mı olduğu konusunda kuşku duyan, elini ateşe tutarak bunu hemen test edebilir. Tabii ki hissedilen o acı, eğer o da salt bir imgesel acı değilse, ne basit bir imgeye ne de bir fantom[19] ağrısına benzeyecektir. Ama her durumda bu acıyı, elindeki yaranın iyileşmesinden sonra, sadece yaraya bakarak yeniden hissedemeyecektir.

Bunları yazarken, kâğıdın görünümünü de değiştirdiğimi görüyorum ve şu ân satırları yazarken de hangi yeni düşüncelerin geleceğini, zihnimin kalemime hangi harfleri yazdıracağını önceden söyleyebilirim. Bu yazılara ne kadar dikkatle bakarsam bakayım, ama eğer elim çalışmaz ve rahat durursa ya da gözlerimi kapar ve elimi hareket ettirirsem, kâğıdın üzerinde nelerin belireceğini bilemem. Ama harfler bir kez belirdikten sonra da onları, yani kâğıda dökmüş olduğu harflerin içerdiği imgeyi algılamaktan başka bir çarem kalmaz. Şimdi, söz konusu yazıların sadece zihnimin ve tahayyül yeteneğimin bir icadı olduğu sonucu çıkmaz; çünkü zihnimin bir ürünü olan ve kâğıda dökülen söz konusu harfler, artık düşüncemden bağımsız olarak orada durmaktadır ve ayrıca onların orada olmadıklarını düşünmem de onların orada bulunmalarını ortadan kaldırmaz. Fakat onlar, benim onlara verdiğim şekillere göre duyularım tarafından sürekli belirli imgelerle ilişkilendirilirler. Ama eğer, söz konusu yazıları gören birinin aynı sesleri çıkarabileceğini ileri sürüyorsanız, bu konuda kuşkusuz haklısınız; çünkü benden çıkmış ve benim dışımda varlık gösteren bu harflerin varlığı bir gerçektir; nitekim onlar, birbiri peşi sıra gelen ve kulağıma çalınan bir dizi seslerin çıkmasını sağlıyorlar ki bu da zihnimdeki bir imgenin yansıması olamaz; ayrıca bunları bu dizgede aklımda tutmam mümkün de değildir.

5. Bu böyledir, çünkü herhangi bir nesne olmasaydı, şunu da kavrayamazdım: eğer "uyanık" olduğum anlarda birinin öldüğünü "rüyamda" görseydim, neden uyanık ve aklım başımdayken de hiçbir zaman "rüya görerek" onun yaşadığını, onunla yemek yediğimi ve onunla sohbet ettiğimi düşünmeyeyim ki? Ayrıca zihnimin, "rüya görmeye" başladığım anda, bana neden bir seyahate çıktığımı, uzaklara gittiğimi, yeni yollar, kentler, konuk sahipleri ve evler gördüğümü hissettirdiğini anlayamıyorum. Ya da seyahate çıktığımı ve söz konusu mekânı çoktan terk ettiğimi bildiğim halde neden hala orada bulunduğumu hissettirmiyor? Hatta şunun nasıl olabildiğini daha az anlıyorum: mükemmel eserler, tragedyalar ve komedyalar okuduğuma "inandığım" ve normalde zihnim verimsiz olduğu ve ağır aksak işlediği halde, neden mükemmel dörtlükler yazdığımı, birçok ilginç düşünceler ürettiğimi de anlayamıyorum? İşin ilginç yanıysa, söz konusu harikaları yeniden yaşamayı isteyip istememek de sadece bana bağlıdır. Zihnim iyi olsa da olmasa da, onun bir kitap okuduğunu "düşünmesi" onun daha az iyi çalışmasını sağlamaz. Bu, onun en güçlü tarafı ve en iyi yeteneğidir. Bu imgelemem sayesinde

[19] Fantom ağrısı, bir uzvun kesilmesinden sonra zihinde oluşan, ama artık gerçeklik temeli olmayan, kökeninde psikolojik nedenler bulunan bir ağrı hissidir.

sırasıyla Pascal'ı, Bossuet'yi, Fenelon'u, Corneille'yi, Racine'i, Moliere'i vb. okuyacağım ve hatta antikçağın ve yeniçağın bütün büyük yazarlarını da; tabii ki eğer ben dünyada yaşayan ve herhangi bir bedene sahip olmayan tek şahıssam ve söz konusu yazarlar da benim imgesel yaratımlarımsa. Barış antlaşmaları ve bitirilen savaşlar; ateş topları, hendekler, silahlar ve yaralanmalar, hepsi beyin tarafından uydurulmuş saçmalıklar!

Metallerin, bitkilerin ve insan bedeninin doğasına ilişkin yapılan araştırmalar ve bu alanda kat edilen adımlar, imgeler dünyasında büyük bir ilerleme sağlamaktadır. Doku, nektar, mayalanma, tohum, hayvan ve bunları kesecek neşter ve bunları inceleyecek mikroskop da yok. Heyhat! Zihnimde yaratılan mikroskop imgesi sayesinde muhteşem düzende parçacıklar oluşuyor.

Bazı insanların, başvurdukları yoğun ve karanlık meditasyon sayesinde beyinlerini zayıflamış soyutlamalarla, eğer şunları söylememe izin verilirse, metafizik yöntemlerle öylesine germektedirler ki, bir andan sonra cismani nesnelerin olup olmadığı konusunda kuşkuya düşebileceklerini inkâr etmiyorum. Bu durumla ilgili söyleyeceğimiz tek şey; tefekküre dalmış bu türden adamlar, söz konusu soyutlamalar nedeniyle akıl sağlığını yitirmişlerdir. Çünkü onlar, genel olarak bütün insanların kabul ettiği doğal hislerimiz hakkındaki temel gerçeği reddetmektedirler.

Maddenin varlığına dair kanıtlar sunmakta zorlanıldığı doğrudur; ancak bu zorluklar sadece insanın zihninin sınırlılıklarını ve tasavvur yeteneğimizin güçsüzlüğünü gösterir. Bize ne kadar akıl yürütmesiyle karşı çıkılırsa çıkılsın, onların açıklamaları bizimkilerle çelişiyor ve nitekim bunlar ne mantığa uyar ne de onun üzerinde herhangi bir etkide bulunurlar. Onlarınki fantezidir ve çok şükür onların gerçek olmayan iddialarının yanlışlığını, yanılmaz bir sağduyuyla fark ediyoruz, ancak bunu açık bir analizle ve düşünceyle kanıtlayamıyoruz. Hiçbir şey bazı ukala adamların çürük bir temele dayanan özgüvenleri kadar gülünç olamaz. Onlara kalsa, reddiyelerine yanıt vermemiz doğru olmazmış, ama doğrusunu söylemek gerekirse, onların söylediklerinin hiçbirini, bütün aklımızı zorlasak bile anlamıyoruz.

Zihnimizin sonsuzluk imgeleri dünyasında kaybolması, hayret verici değil mi? Bayle herkese, tabii ki onu dilmek isteyenlere, dünyevi şeyleri görmenin imkânsız olduğunu kanıtlayabilirdi. Ama gene de bunlar, gün ışığının varlığını ortadan kaldıramazdı; hatta insan bu sözlere rağmen, doğaya daha az bakmaktan da vazgeçmezdi: Akıl yürütmeleri, ışığın önünden çekilmelidir. Köpeksi felsefenin babası Diojen'in (Diogenes), hareketin varlığına yönelik getirilen itirazlara karşı yaptığı birkaç açıklama, söz konusu kılı kırk yarma tutumu alanlara haddini bildirirdi.

Doğanın insanlara düzenli ve sürekli olarak sunduğu ve gösterdiği gerçeklere rağmen bazı filozofların onun etkisine (hâlbuki onlar her gün onun yarattığı çizgi ve açılarla çalışıyorlar) karşı aldıkları tutumu anlamak mümkün değildir.

Algılarımız, nesnelerin varlığını bize doğal olarak çeşitli şekillerde yansıttığı halde ve her ne kadar duyumsama, imgeden bağımsız olarak, tek başına var ola-

mıyorlarsa da, gene de bir nesnenin imgesini, duyumsamadan ayrıştırmak bize zor gelmektedir. Peki, bir nesneyi (çelişki içermesi açısından), neden onun etkisinin bir doğal sonucu olan duyumsama kılıfına büründürüyoruz ve bu nedenle de "güneş ışıyor" diyoruz; ya da bir gül demetinin renklerini ki bunu o demetin kendisinde değil de kendimizde duyumsuyoruz ve buna rağmen söz konusu renkleri gül demetine ait buluyoruz? Bu gizem şuradan kaynaklanmaktadır: Renkler, sadece gülleri algılayabilmenin tarz ve yöntemleridir; o, onlardan edindiğimiz ve zihnimizde var olan imgenin bir başka halidir. Nesnenin imgesi, nesnenin bizzat kendisi değildir. Zihnimdeki bir daire imgesi, o dairenin gerçek hali değildir; çünkü zihnimde o dairenin varlığı bulunmuyor. Eğer gördüğüm daireyi bir renk olarak algılıyorsam, o zaman söz konusu renk, ruhumda yer almış demektir; eğer zihnim bir daireyi algılıyorsa, o zaman bunu, söz konusu renk nedeniyle algılamaktadır, ancak zihnimde beliren daire, gerçek daireyle özdeş olamaz. Peki, renkle, yuvarlaklığı bu daireyle nasıl ilişkilendiriyorum? Acaba bu dairede onu tanımam konusunda, yani eflatun olarak değil de kırmızı olarak görmemi sağlayan bir özellik mi var? Evet, mutlaka! Bu gözümde yaratılan belirli bir hareketin değişimiyle olmaktadır ki bu değişim dairenin etkisiyle olmaktadır, çünkü onun yüzeyindeki ışıklar, belirli sarsıntılara neden olan etkiyle geri gönderilmektedir. Onun belli belirsiz yarattığı algıyı ise "kırmızı" olarak adlandırıyoruz. Haliyle zihnimde, söz konusu dairenin hem imgesi hem de algısı oluşmaktadır.

İmgesinin açık seçik olması nedeniyle daireyi genleşmiş ve yuvarlak olarak görüyorum; dolayısıyla onda gördüğüm açık şeyi, yani genleşmeyi ve yuvarlaklığı ona atfediyorum. Duyumsama yoluyla bulanık ama birbirini takip eden ve onları birbirinden ayrıştıramadığım birçok hareketi algılıyorum; ancak bunlar bende, içimde bir daire imgesi oluşturmaktadırlar ki daire de üzerimde belirli bir biçimde etkide bulunmaktadır. Her şey gerçektir, ancak burada bir yanılsama söz konusudur ki o da şudur: zihnimde daireye ilişkin imgenin berrak olması, daireyi, ondan algıladığım imgesinden farklı görmeme neden oluyor; ancak dairenin yüzeyinden göz bebeğimize yansıyan ışığı, yani birbirini takip eden küçük hareketlerden, bulanık bir şekilde edindiğim imgeler sayesinde, açık ve berrak bir nesne göremiyorum ve bu nedenle de söz konusu nesneyi, yani birbirini hızla takip eden hareketler nedeniyle nesneyle ondan edindiğim imgeyi kolayca ayrıştıramıyorum. Bir an algımla, algımın kaynağı olan nesneyi birbirine karıştırıyorum; dolayısıyla söz konusu bulanık nesnenin, yani nesneyle ilişkili olan ve onun kaynağı olduğundan emin olduğum, birbirini takip eden hareketlerin, benim dışımda yer aldıklarını kavrıyorum: haliyle ben de şimdi söz konusu nesneden edindiğim bulanık algıyı, asıl nesneye mal ediyorum ve onu bir nevi zihnimde daha önceden bulunan renklerle donatıyorum. Bu sayede renkleri zihnimin bir ürünü değil, fakat nesnenin niteliği olarak kavrıyorum. Aslında, "Biçem ve şekli itibarıyla zihnimdeki kırmızı renk, daireyi algılayabilmemin bir aracıdır" demem gerekirken, "Algıladığım daire kırmızı şeklindedir" diyorum. Aslında renkler, nesneleri algılayabilmek için onlara uydurduğumuz bir kılıftır, çünkü nesneler, nesnelerin varlığını muştulayan küçük

hareketlerin taşıyıcısıdırlar. Böylece bizler nesneleri, söz konusu hareketlerden edindiğimiz bulanık algıların taşıyıcıları olarak görüyoruz. Nitekim algıların bulanıklığı nedeniyle de nesneleri, algılardan açık bir şekilde ayrıştıramıyoruz.

Az önce bahsettiğimiz ve bulanık algıların üzerinden oluşturduğumuz kanaate ilişkin yanılgılar, ruhun, kendi bedeninde duyumsadığı benzer bir algıyı, aynı şekilde kendisini bedeniyle karıştırarak kendi duyumsamalarını neden bedenine atfettiğini kavramamıza yardımcı olmaktadır. [Ruh] bir yanda kendi bedenine ilişkin açık seçik bir imgeye sahipken ve onu kendisinden kolayca ayırt edebiliyorken, öte yanda bedenin bütün parçalarında görülen hareketin genel ekonomisine muhatap olan bulanık bir dizi algıya da sahiptir. Bu nedenle, genel olarak hakkında açık seçik bir imgeye sahip olduğu bedene, edindiği söz konusu algıları atfetmektedir; haliyle o, bedenin kendi kendisini hissettiğini sanmaktadır ki hâlbuki bedeni algılayan onun kendisidir. Bu nedenle kulağın duyduğunu, gözün gördüğünü, parmağın bir iğne batığında acıdığını varsaymaktadır ki hâlbuki bedenin bütün hareketlerini kontrol eden ruhun kendisi bunları hissetmektedir.

Diğer dış dünyadaki nesnelere gelince; zihnimiz onlarla, kendisini az ya da çok meydana gelecek yanılgılardan korumak için, bir aracı üzerinden ilişkiye girer, ama gene de bu onu yanılgıların tamamından uzak tutamaz. O, söz konusu dış nesneleri kendisinden farklı görür, çünkü onları kendi içinde meydana gelen farklı değişimlerin nedeni olarak algılar; ancak buna rağmen renk, ses, ısı gibi duyumsadığı bazı nitelikleri, nesnelerin özüne aitmiş gibi algılamaktan dolayı, onları kendisiyle de karıştırdığı da olur. Tıpkı bedenini kendisiyle karıştırdığı ve şöyle dediği gibi: Rengi gören benim gözlerimdir, sesi duyan kulağımdır vb.

Peki, neden duyumsadığımız bazı şeyleri dış nesnelere, bazılarını da kendimize ait hissederken, bazıları konusunda kararsız kalıyoruz? Bu acaba, onları sadece duyu organları üzerinden algılamamız nedeniyle olabilir mi? Papaz Malebranche üç tür duyumsamadan bahsetmektedir: güçlü ve canlı; zayıf ve uyuşuk ve nitekim orta kararda olan. Güçlü ve canlı olan duyumsamalar, zihin üzerinde şaşırtıcı etkide bulunan ve ona haz ya da acı vermek suretiyle onda güçlü duygular yaratanlardır; ancak zihnimiz gene de bu duyumsamaların bir şekilde kendisine ait olduğunu hissetmeden de yapamaz. Bu nedenle soğuk ve sıcaklığın buz ve ateşte değil, fakat ellerinde olduğunu düşündürtür. Zihnimiz üzerinde çok az bir etkide bulunan duyumsamalara gelince, bunların doğrudan bedenimize ait olmadığını, fakat gene de bunların üstümüze geçirdiğimiz dış nesnelere ait olduğunu düşünürüz. İlk anda renk, koku, tat ve diğer algıladığımız duyumsamaları, ruhumuz üzerindeki değişiklikler olarak algılamamızın esas nedeni, ruhumuza ilişkin herhangi bir imgeye sahip olmamamızdır. Bu bilgisizliğimiz nedeniyledir ki şeyleri sadece izleyerek değil, fakat ışık, renk, ses ve tat gibi özelliklerin ruhumuzdaki değişiklikler olup olmadıklarını akla başvurarak bulmaya çalışırız. Şiddetli etkide bulunan duyumsamaları, doğrudan etkileri nedeniyle kendimize ait hissederiz; çünkü hem zihnimizde onlara ait herhangi bir imgeye sahip değiliz hem de onlar bize öylesine dokunurlar ki onların bize ait olduğunu hemen anlarız. Orta etkide

bulunan duyumsamalarda ise zihnimiz, örneğin güçlü ışık ve yüksek ses gibi, hemen bunların bize ait olup olmaması konusunda kuşkuya düşer.

Eğer Peder Malebranche'e, yaratanın bunu neden böyle düzenlendiğine dair bir soru sorarsanız, o size şu yanıtı verecektir: Çünkü güçlü etkide bulunan duyumsamalar bedenimize zarar verebilirler; eğer bu türden duyumsamalar tarafından hücuma uğrarsak, hemen yaralanmamamız için koruyucu bir usulle uyarılırız; renklerde ise buna gerek yoktur, çünkü ona ait duyumsama gözün arka yerinde toplanır ve bize zarar vermez ve bu nedenle de onun orada bir imge oluşturup oluşturmadığını bilmek istemeyiz. Renkler bizim açımızdan, nesneleri bütün açıklığıyla tanımamız için zorunludur ve dolayısıyla duyularımız bize, bunları dış nesneye ait olduklarını düşünmemizi sağlar. Eğer duyularımızın bizde yarattıkları kanaatleri, gerçekten epeyi uzak olan nesnelerin içyapısına göre değil de dış görünümü açısından ele alırsak, söz konusu kanaatlerimiz esasta doğrudur.

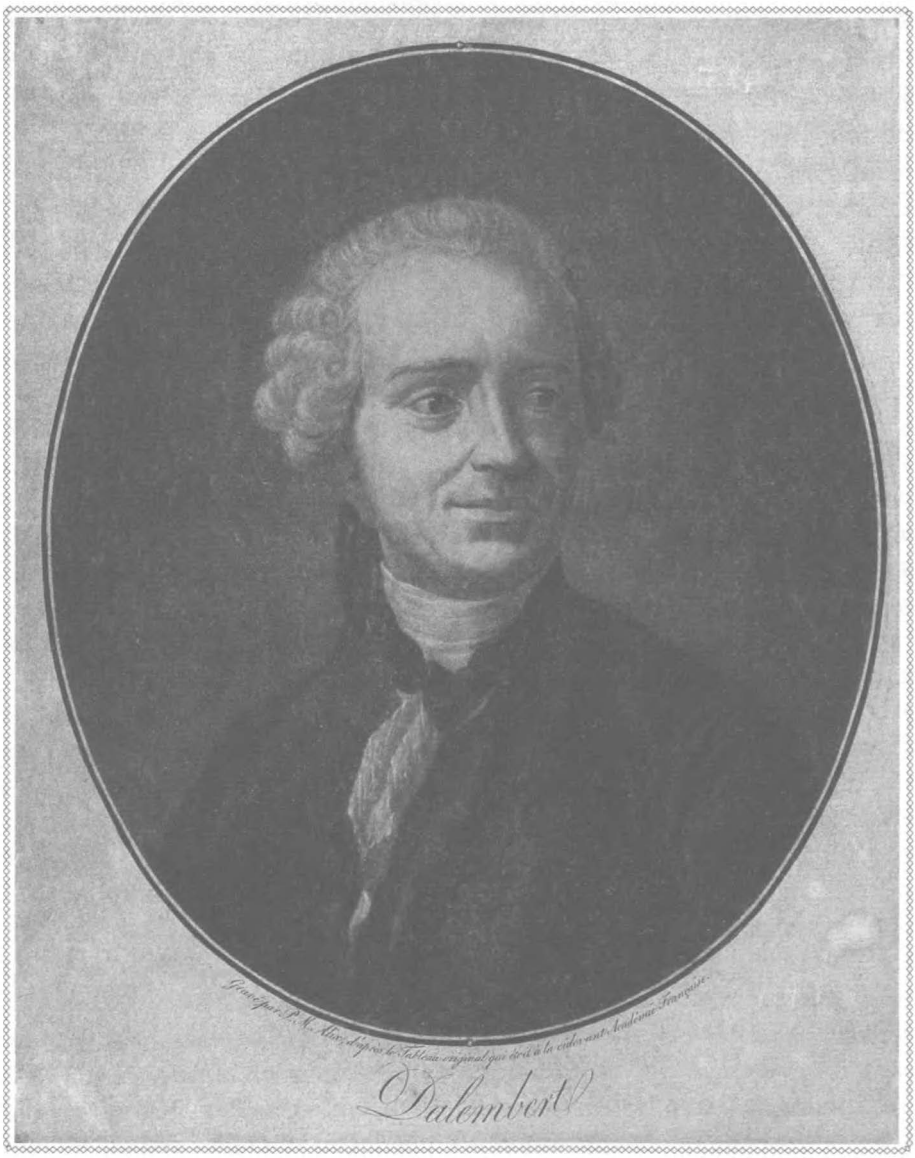
Gravé par P. M. Alix, d'après le Tableau original qui étoit à la cidevant Académie Française.
Dalembert

JEAN LEROND D'ALEMBERT
(1717-1783)

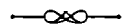

"[Bilimcilerin] görevi, düşüncenin oluşumunu, onu bölgesi olan zihin dünyasından çıkışının ilk anından itibaren adım adım takip ederek bulunduğu aşamanın muhtemel konumunu saptamaktır; bunu yaparken de duyumsamalara uygun bir şekilde hem ileriye hem geriye doğru hamle yaparak, yani bir tarafta dış dünyaya yönelirken diğer taraftan da edinilen izlenimleri aşamayacakları dar bir çemberde tutmaktır."

D'Alembert

Kilise Avlusundan Bilimin Tahtına

Aydınlanma felsefesini radikal-materyalist bir akıma dönüştüren Fransız materyalizmi, bunu esas olarak, Diderot ve d'Alembert'in editörlüğünde yayımlanan ve sadece felsefe tarihini değil, siyasi ve bilimler tarihini de derinden etkileyen *Ansiklopedi* sayesinde başarmıştır.

Her ne kadar *Ansiklopedi*'nin yayım projesi ve sonraki basımı Le Breton'a ait olsa da esas iş yükünü, yani örgütlenmesini, editörlüğünü ve toplumda muazzam bir saygınlığa sahip birbirinden yetkin yazarların kazanılmasını Denis Diderot ve d'Alembert üstlenmiştir. *Ansiklopedi*'nin sağlıklı bir ortamda yayımlanabilme ve başarı kazanabilmesi ancak ikisinin işbirliğiyle mümkün olmuştur ki bu açıdan onlar mükemmel bir seçimdi. Diderot, sadece 18. yüzyılın en ünlü Fransız filozofu ve aydını değildi, aynı zamanda henüz yaşarken ünlenmiş ve hem toplum nezdinde hem de bilim ve yazın dünyasında büyük bir saygı görmüştü. Ayrıca onun, başı her sıkıştığında sarayda ve yönetim katlarında etkin olacak çok yakın dostları da vardı.

D'Alembert ise henüz genç yaşında, 18. yüzyılın ortalarında ünlenmiş; bilimsel incelemeleriyle ödüller kazanmış Avrupa'nın saygın bir matematikçisiydi. Ayrıca o, hem de *Ansiklopedi*'nin iş yükünü üstlenmiş, hem de Avrupa'nın birçok

matematikçisini, fen bilimcisini ve çeşitli ülkelerin Akademilerinin katkılarını almıştır. Öte yandan eserde yayımlanan birçok bilimsel maddenin yazımının yanı sıra editörlüğünü de üstlenmiştir.

D'Alembert Kimdir?

D'Alembert 1717 yılında Paris'te, konsomatris Madame de Tencin ile Fransız ordusunda subay olan Luis-Camus Destouches'un "gayrı meşru" çocuğu olarak dünyaya gelmişti. Annesi onu, birkaç gün sonra, sonradan çok pişman olsa da, Paris'te, St. Jean LeRond Kilisesi'nin avlusuna bırakarak hayatından çıkarmıştı. Geleneklere uyularak d'Alembert'e avlusunda bulunduğu kilisenin adı verilmişti: Jean LeRond. Bir süre sonra görevden dönen babası, bir oğlunun olduğunu, ama kilise avlusuna bırakıldığını öğrendiğinde adeta deliye dönecekti. Subay sadece oğlunu sahiplenmekle kalmayacak, onun her açıdan güzel bir yaşam sürmesi için elinden geleni yapmıştır. Sürekli görevde olan baba oğlunu sıcak bir aile ortamında yetişmesi için ayna üreticisi olan emekçi bir aileye teslim etmiştir. D'Alembert, hayatının ilerleyen yaşına kadar Madame Rousseau'yu gerçek annesi olarak bilecek, gerçek annesi ortaya çıktığındaysa onu kesinlikle kabul etmeyecek ve hayatının sonuna kadar da görüşmeyecekti.

Babası onu, dönemin en iyi okullarından biri olan College des Quatre Nation'a göndermişti. O, okuldaki aşırı disiplinin yanı sıra ilahiyat derslerinden de hiç hoşlanmamış ve kendisini fen bilimlerine vermişti. Nitekim bu alanda başarılı da olmuştu. Eğitiminden sonra hukuk alanına yoğunlaşmış ve 1738 yılında da avukat da olmuştu, ancak bu mesleği devam ettirmek istememişti.

D'Alembert kendisini matematiğe vermiş ve bu alandaki çalışmaları ve incelemeleriyle bilim dünyasının dikkatini çekmişti. O, henüz 24 yaşındayken Fransız Bilim Akademisi'nin en genç üyelerinden ve kadrolu elemanlarından biri olmuştu. Bu sayede geçimini güvence altına alan d'Alembert, 1772 yılından itibaren de Akademi'nin daimi sekreterliğini üstlenmişti. Bu görev ona sadece Fransız bilim dünyası içinde değil, aynı zamanda Avrupa'da büyük bir saygınlık kazandırmıştı. O henüz *Ansiklopedi* projesi hayatta değilken birçok bilimsel makale kaleme almış, matematik ve fizik alanında birçok önemli incelemeye imza atmıştı. Onun özellikle, fizikte önemli bir yer teşkil eden sıvıların hareketi üzerine kaleme aldığı incelemeleri takdirle karşılanmıştı. Bununla o, matematikten sonra fizik alanında da önemli bir isim olmuştu.

Bilimsel uğraşı ve geniş ilgi alanı sayesinde büyük bir itibar kazanmış olması, onun en çok Ansiklopedi'nin hazırlanmasında ve dağıtılmasında işine yarayacaktı. Çünkü o bu sayede, birçok ünlü şahsiyeti ve bilim insanını *Ansiklopedi*'ye yazar olarak kazanacaktı. Bununla da kalmayacak aynı zamanda birçok kurum ve şahsiyetin ki bunların başında Fransız devletinin resmi Sansür Kurumu'nun başkanı Malesherbes gelir, maddi ve manevi desteğini de alacaktı.

Ansiklopedi'ye Katkısı

Ansiklopedi'nin en önemli özelliği içeriğini sadece siyasi, felsefi ve kültürel alanlarla sınırlı tutmamasıdır. Derginin sayfalarında bilim ve fen dünyasına en az sosyal bilimler kadar yer verilmiştir. Bunun en önemli nedeni d'Alembert'in varlığı, çalışkanlığı ve düşünsel birikimidir. Yazılarının kalitesinden de görüleceği gibi o sadece derin bir filozof, kültür ve siyaset adamı değil, aynı zamanda bilimsel incelemeler yayımlayan bir bilim ve düşün adamıydı. Onun maddenin hareketi, rüzgârın enerjisi ve maddelerin titreşimi üzerine kaleme aldığı birkaç makalesi, Bilim Akademisi tarafından övgüye ve ödüle layık görülmüştü. D'Alembert'in, Paris'in ünlü bilim ve sanat salonlarına davet edilmesi, onun dünya çapında ünlenen kültür ve yazın insanlarıyla tanışmasını sağlamıştı.

Madam Marie de Vichy-Chamrond[20] ve Madame Goeffrin'in[21] maddi ve manevi desteklerinin olmasaydı, *Ansiklopedi*'nin toplumsal etkisi ve başarısı güdük kalabilirdi. Bu salonlarda d'Alembert, Fransız materyalizminin üstatlarıyla tanışmakla kalmamış, siyasi açıdan onlara yaklaşarak deist ve kuşkucu bir görüş açısı da edinmişti. Yazılarından da görüleceği gibi d'Alembert felsefi açıdan kuşkucu ve Descartes'ın görüşlerine yakındır.

Onun Avrupa çapındaki ünü öylesine yayılmıştır ki hem Prusya kralı II. Friedrich hem de Rus Çariçesi II. Katerina onun dostluğuna sahip olabilmek için özel bir çaba göstermişlerdir. Yoğun mektup trafiği bu dostluklara tanıklık ederler. Mektuplardan da görülebileceği gibi d'Alembert, zamanın önemli bir kısmını Prusya ve Rusya'nın kültür ve sanat faaliyetlerini yönlendirmeye ayırmıştır. Onun bilimsel birikimi, örgütçü yetenekleri ve kaleminin kıvraklığı bilinmektedir; ama onun salon efendiliği, yardım severliği ve insanlarla olan derin dostluğu, alçak gönüllülüğü ve mütevazı yaşamı onu çağdaşları içinde özel biri haline getirmektedir.

II. Katerina'nın ona, veliaht Paul'un eğitimini üstlenmesi karşılığında teklif ettiği serveti, "pedagojik birikiminin yeterli olmaması" gerekçesiyle reddetmişti. Bununla da kalmamış II. Friedrich tarafından teklif edilen Berlin Bilimler Akademisi başkanlığı unvanını da benzer gerekçelerle kabul etmemiştir. Ama o, birçok maddi ve manevi tehlikeler barındıran *Ansiklopedi*'nin çıkarılması işine severek ortak olmuştur. Saldırılara maruz kaldığında da *Ansiklopedi*'nin zarar görmesini istemediğinden görevinden istifa etmiş, ancak bir yazar ve editör olarak desteğini esirgememiştir.

Aslında onu hem *Ansiklopedi*'yle hem de siyaset ve felsefe dünyasıyla buluşturan Diderot olmuştur. Yayıncı Breton Diderot'a, böyle bir eseri hazırlama ve

[20] Aristokrat bir kökene sahip Madam du Defende (1697-1780), Paris'te dönemine göre aykırı ve radikal düşünceleriyle tanınan biriydi. Ansiklopedistlerin yanı sıra birçok ünlü yazar ve düşünürü ağırladığı salonuyla ünlüydü. Orta yaşlarında kör olunca hayatının geri kalanını sıkıntılar içinde geçirmişti.

[21] Marie Thérèse Geoffrin (1699-1777), ağırlıklı olarak Aydınlanmacıların ağırlandığı bir salona sahipti. Edebiyat, sanat ve kültür alanındaki derin birikimiyle 18. yüzyıldın en ilginç kadınlarından biri olarak bilinirdi.

yayımlama görevi teklif ettiğinde o bu işi, ancak d'Alembert'in örgütçü yetenekleriyle kotarabileceğini hemen anlamıştı.

Kader midir bilinmez ama birçok bilge insanın başına gelenler onun da başına gelmiş ve ilerleyen yaşlarında hem hastalıklarla boğuşmuş hem de yalnızlaşmıştır. Özellikle yaşam arkadaşı Julie'nin 1776 yılında hayatına son vermesi onu derinden sarsmış ve hayattan tat almaz olmuştur. Bir yıl sonra da ona en çok yardımda bulunan Madam Goeffin ölmüş ve salonu kapanmıştır. 1783 yılının Ekim ayında ise d'Alembert hayata gözlerini kapamıştır. Kilisenin ondan esirgemek istemediği dualarını ve cenaze töreni teklifini ise kesinlikle kabul etmemiştir.

ANSİKLOPEDİ

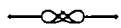

Önsöz[22]

Yayıma hazırladığımız ve sonuca da ulaştırmayı arzuladığımız bu eserle iki amaç gütmekteyiz: Birincisi, bu eser, bir ansiklopedi olarak insanın sahip olabileceği bilginin yapısına ve bu bilgilerin birbirleriyle olan ilişkisine dair açıklamalarda bulunsun; ikincisi, aynı zamanda hem *bilimlerin, sanatların ve zanaatların* hem de bilimlerin ve sanatların (sosyal ve fen bilimler) genel anlamda üzerinde şekillendiği prensipleri içeren metotlu bir sözlük olsun; fakat bunu yaparken de söz konusu bilimlere ilişkin özgün bilgilerin bileşimine ve içeriğine dair bilgileri de versin.

"Önsöz"ümüzün plan ve bölümleri, ansiklopedinin ve metotlu sözlüğün bakış açısıyla oluşturulacaktır. Amacımız her iki bakış açısını gözden kaçırmamak ve bunları birbiri peşi sıra açıklarken de bunu, onları açıklayacak olan araçlar üzerinden yapmaktır.

Her ne kadar farklı alanlarda yapılan keşiflerin birbiriyle olan ilişkisine pek dikkat edilmese de gene de bilim ve sanatların birbirilerini desteklemeye devam ettikleri ve haliyle bunları birbirine bağlayan bir ilişkinin olması gerektiği kolayca görülebilir. Bilimlerin ve sanatların kendine has belli başlı kurallara dair genel kavramları oluşturmanın zorlukları yetmezmiş gibi bir de insanın sahip olduğu muazzam boyuttaki bilgiyi, bir sistem altında toplamanın ne kadar zor olduğu hemen anlaşılabilir.

Bu incelememizin birinci adımı, eğer bize böyle bir kavramı kullanmamıza izin verilirse, bilgilerin kökenini ve bu bilgilerin birbiriyle olan ilişkisini; bunların ortaya çıkmasını sağlayan nedenleri ve gene bunların birbiriyle olan farklılıklarının niteliklerini araştırmak olacaktır. Kısacası bununla, düşüncelerimizin kökenine ve ortaya çıkış sürecine geri döneceğiz. Bilim ve sanatlara ilişkin ansiklopedik bilgileri bir araya getirirken edineceğimiz yararların olduğu muhakkaktır, ancak böyle bir çabanın metotlu bir sözlük için de pek yerinde olduğu aşikârdır.

Sahip olduğumuz bütün bilgiler, doğrudan anlık ve mantık yürütmeyle edinilmiş bilgiler olarak sınıflandırılabilirler. Birincisine ait olanları, irademiz dışında

[22] Jean LeRond d'Alembert, *Einleitung zur "Enzyklopaedie"*, Hrsg. Günther Mensching, Fischer Verlag, Frankfurt: 1989.

doğrudan ediniriz (ki eğer bunu şöyle ifade etmemize izin verilirse); bunlar, kapıları açık olan duyularımızdan hiçbir direnç görmeden doğrudan içeri girerler. Mantığa ait olan bilgileri ise zihnimiz, doğrudan duyumsama yoluyla edindiği bilgiler arasında ilişki ve bağlar kurarak ortaya çıkarır.

Doğrudan edindiğimiz bilgilerin tamamını duyumsama yoluyla ediniriz; bu da demektir ki sahip olduğumuz bütün düşüncelerimizi duyularımıza borçluyuz. Eski filozofların kabul ettikleri bu temel kural, ne yazık ki uzun bir süre skolastik felsefeciler tarafından temeli olmayan çıkarsamalar olarak algılanmıştır. Eğer söz konusu kurala biraz saygı gösterilmişse bunun da nedeni eskilerin tartışmasız saygınlıklarındandır ve bu nedenle de önemli bazı temel kurallar ve gizli nitelikler[23] savunulmuştur. Dolayısıyla söz konusu hakikat, felsefenin yeniden doğuşu sırasında, öncekilerin çıkarsamalarından kolayca ayrıştırılabilecekken, mantık dışı argümanlarla onunla aynı düzeyde görülmüştür. Hakikatin görülememesi ve hatta bazı yanlışlarla birlikte ortaya çıkması kadar tehlikeli bir şey olmadığı için, söz konusu düşünceler de hemen baştan, diğerleriyle birlikte mahkûm edilmiştir.

Sonradan skolastik felsefecilerin çıkarsamalarını *doğuştan var olan düşünceler*[24] takip etti. Bu görüş birçok açıdan tahrik ediciydi ve belki de çok bilinmemesinden dolayı, arkasında güçlü bir etki de bıraktı. Bu görüş hükmünü uzun bir süre sürdürmesine rağmen bugün bile hâlâ birçok izleyiciye sahiptir. Görüldüğü gibi hakikat, hak ettiği yere yeniden sahip olabilmek için büyük bir çaba göstermek durumda kalmıştır, çünkü onu, önyargı ve yanlış anlayışlar konumundan etmişlerdi. Geçmiş dönemde yaşamış filozofların haklı oldukları düşüncesi, ancak kısa bir süre öncesinde o da genel anlamda kabul görmüştür ki bizim onlara (eski felsefecilere) yakınlaşmaya başlamamız sadece bu noktayla sınırlı olmamıştır. Duyularımızın kesin varlığı tartışmasızdır. Onların bilgilerimizin temel kaynağı olduklarının yegâne kanıtı, onların varlığıdır: çünkü her hakiki felsefe, ne kadar göz kamaştırıcı olursa olsun hipotezlerden önce gerçeklerin veya genel anlamda kabul görmüş gerçeklerin sonuçlarına dayanır. Eğer fikirlerimizin gerçekliğini duyularımız üzerinden edindiğimiz bilgilerle sınıyorsak, neden hala doğuştan gelen kavramlara sahip olduğumuzu iddia edebiliyoruz ki? Nitekim yapacağımız tikel araştırmalar, söz konusu kavramların duyularımızdan başka herhangi bir kökene sahip olup olmadıklarını gösterecektir.

Duyularımızın bize öğrettikleri ilk şey, ondan ayrı düşünülemeyecek olan varlığımızın kendisidir. Buradan da şuraya varıyoruz: Anlaşılabilir ilk düşüncemiz, kendimizle, yani varlığımızdan ayrı düşünülemeyecek olan özümüzle ve dolayısıyla düşünme ilkemizle ilgilidir. Duyularımıza borçlu olduğumuz ikinci hakikatse, bedenimizin de bir parçası olduğu ve dolayısıyla bize dışsal bir şey olarak görünen dış dünyanın varlığıdır ki hatta bunun farkına, içerdiğimiz düşünce ilkesinin keş-

[23] Nesne dünyasına ait ve duyumsama yoluyla edinilmeyen, ancak mantıkla varılan bilgiler ve sonuçlar.
[24] Descartes rasyonalizminin bir parçası olan bu anlayışa göre insan, düşünce oluştururken, deneyim ve duyumsama yoluyla edinmediği bazı doğal ve psikolojik bilgilere sahiptir. Bunun için bkz. *Dünyayı Değiştiren Düşünürler II.*

finden önce varırız. Dış dünyaya ait sayısız görüngü içimizde muazzam, daimi ve bağlayıcı etkilere neden olur ki bu da bizde, *Ben*'imizi fark etmemize neden olan kısa bir bilinç hali yaratır. Her yönden duyu organlarımıza hücum eden sayısız etki, bizi, *Ben*'imizden çıkmaya, çevremizi algılamaya ve bizi söz konusu etki olmadan içine düşüp kalacağımız tek başınalığımızdan sıyrılmaya zorlar. Etkilerin çok çeşitliliği, onların varlıkları üzerinden saptadığımız duyumlarımız, düşüncelerimizi yönlendiren iradeden farklı olan, ama sehven de olsa hem bizi etkileyen hem de duyularımızın çerçevesiyle sınırlı ve düşüncelerimiz üzerinde etkili olan izlenimlerin farklılığı, içimizde, bu varlıkların, hem duyularımız üzerinde etkide bulundukları hem de bu etkilerin kaynağı oldukları konusunda güçlü bir kanaatin oluşmasını sağlamaktadır. Birçok filozof, içimizde oluşan bu güçlü kanaati, yüce bir varlığın eseri olarak algıladılar ve bunu da dış dünyanın varlığının ikna edici gerçek kanıtı olarak gördüler.[25]

Duyumlarımız arasında ya da nesneler arasında doğrudan bir bağ olmadığı için, içimizde uyandırılan bu kanaatin de herhangi bir dayanağı olamaz ki ayrıca bunu, yani bir düzlemden muhtemel bir başka düzleme geçişi, mantık yoluyla da yapamayız. Belki sadece, mantıktan daha da güçlü olan bir altıncı his, bu türden bir uçurumun öte tarafına geçmemizi sağlayabilir.

Bu altıncı his içimizde öylesine canlı ki, bir an dış dünyanın olmadığını varsaysak bile, onun yeniden gelmesi durumunda mevcut gücünü artırmaya muktedir olamaz. Bu durumda hiçbir kuşkuya yer bırakmadan, duyumsadıklarımızın, içimizdeki *Ben*'den başka bir kaynağa sahip olduklarını kabul etmemizi zorunlu kılmaktadır. Çünkü bunların etkileri, onların varlığının algılanmasından sonra gelirler ve hissettiklerimizden de farklılık taşımazlar. Bu açıdan insan davranışının ilkelerinin incelemesinden bahseden Montaigne'in izinden gitmeden, insanın olup olmadığının araştırılmasını öneren filozofların izinden gitmeyi önermiyoruz. Hatta daha da ileri gidelim ve kuşkucular tarafından kabul gören bir hakikatin sis perdelerinin arkasında kalmasına izin vermeyelim; söz konusu hakikatin ilkelerinin daha da aydınlanmasını ise aydınlanmış metafizikçilere bırakalım. Onların görevi, düşüncenin oluşumunu (onu bölgesi olan zihin dünyasından çıkışının ilk anından itibaren adım adım takip ederek) ve bulunduğu aşamanın muhtemel konumunu saptamaktır; bunu yaparken de duyumsamalara uygun bir şekilde hem ileriye hem de geriye doğru hamle yaparak, yani bir tarafta dış dünyaya yönelirken diğer taraftan da edinilen izlenimleri aşamayacakları dar bir çemberde tutmaktır. Varlıklarıyla bizi etkileri altına alan bir yığın şey arasında dikkatimizi en çok kendi bedenimiz çeker; çünkü o, bize en yakın olan ve hakkında en çok bilgiye sahip olduğumuz varlıktır. Varlığı hakkında bilgiye sahip olduğumuz andan itibaren de onu, çevresini saran bütün tehlikelerden korumak için yoğun bir çaba gösteririz.

[25] Aydınlanma filozofları arasında Tanrı'ya inanmayanlar olduğu gibi inananlar da bulunmaktaydı. Bazı tarihçiler d'Alembert'in yaptığı bu açıklamayı ki bu açıklama materyalizm açısından bir ödündür, Kilise'nin *Ansiklopedi*'nin çıkışına yönelik tepkisini yumuşatmak için yaptığını belirtmektedirler. Aslında bu açıklama, o dönemin içinde bulunduğu iklimin, daha doğrusu toplumsal koşulların ne kadar ağır olduğunu göstermesi bakımından ilginçtir.

Binlerce gereksinime ihtiyacı olan ve dış dünyanın etkisine karşı özel bir hassasiyet gösteren bedenimiz, eğer onu bütün bu dış tehlikelerden korumaya çalışmasaydık, o gün gelir bütünüyle yıkıma uğrardı.

Tabii ki dış dünyanın tamamı bize zararlı değildir; hatta bunlardan bazılarının bize etkileriyle haz verdikleri ve dolayısıyla ödül rolü oynadıkları da açıktır. Ne yazık ki insanın makûs nitelikleri, acıyı en şiddetli hissettiğimiz hisse dönüştürmektedir. Haz alma duygusuna hiçbir zaman doymayız ve hatta o bazen, yaşadığımız acıları bile dindirmeye yetmez. Bu nedenle de filozoflar boşuna acının kötü bir şey olmadığını söylemezler ve bu nedenle de onlar acılarını bastırmazlar. Bazıları ise acının sonuçlarından öylesine korkar ki en büyük mutluluğu hazda arar.[26] Aslında söz konusu filozofların, doğamızı daha iyi kavramış olmaları gerekirdi, çünkü onlara göre insanın yeryüzündeki en büyük mutluluğu acıdan kurtulmak olacaktır; ne yazık ki bu, ulaşılamaz bir hedef olarak kalacaktır. Bu nedenle de elimizde, acıya karşı uyanıklığımızı artırmaktan ve ona dikkatlice yaklaşmaktan başka bir çare kalmıyor. Bu düşünce adımları her insan açısından, eğer o bir başına bırakılır, okul ve eğitim yoluyla edineceği önyargılarla bozulmazsa, kolay kavranabilir. İnsanın yapısı, dış dünyadan edinilen ilk izlenimler tarafından belirlenir. Bunlar, insanın ilk ruhsal belirtileri olmakla kalmazlar aynı zamanda her bilge insan açısından paha biçilmez değerde taşırlar ki bu nedenle çok önemsenirler. Çoğunlukla bunlar, akademide görev yapan filozoflar tarafından ihmal edildikleri için de, onların temel öğretilerini de boşa çıkaran etken olurlar.

Bedenimiz acı çekmesin ve çürümesin diye, dış dünyanın bize sunduklarını yararlı ve zararlı olanlar olarak ikiye ayrıştırır birini elde etmek için uğraşırken diğerini kendimizden uzak tutarız. Dış dünyayı inceledikten kısa bir süre sonra çok sayıda varlığın bize benzediğini görür ve şeklen de olsa aynı olduğumuzu fark ederiz; ilk izlenimden sonra da bunların duyumsamalarının da bizimkine benzediğini anlarız. Bütün bu olan bitenlerin hepsi bizde, onların da bizim gibi aynı ihtiyaçlara gereksiniz duyduklarını ve bu ihtiyaçları gidermek istediklerini duyumsatır. Bunun sonucunda onlarla birlikte hareket eder, bizi doğada neyin ayakta tutacağını ve bize neyin zarar vereceğini anlamayı zorunlu buluruz. Böylesi bir birliktelik için karşılıklı anlayış ve mutabakat vazgeçilmez bir temeldir ve artık ilişkide vazgeçilmez olan işaretlerin bulunması da zorunlu hale gelmiştir. İşte toplumların oluşmasının temeli buraya dayanmaktadır ve dillerin doğuşunun anı da bu andır.

İnsanlar arası ilişkinin zorunlu nedenleri kısa bir süre sonra ufkumuzu genişleterek farklı düşüncelerin (ki eğer bu ilişki olmasaydı bunları kendi içimizde yaratmak zorunda kalacaktık) meydana gelmesine neden olacaktır. Artık yakınımızdaki insanlarla olan benzerliğimiz ve ortak hislerimizin üzerinde şekillenen ilişkilerimiz ve bu ilişki temelinde şekillenen düşünce alış verişimizin, aşılamaz eğilimlerimizin kuvvetlenmesini sağlayıp sağlamadığına filozoflar karar versinler.

---

[26] Filozoflar arasındaki haz öğretisi için bkz. Sadık Usta, *İlkçağ Ütopyaları-Mükemmel Toplum ve İlk Devlet Teorileri*, Kaynak Yayınları, İstanbul: 2015, s. 23 vd.

Ama bu ilişkiler sayesinde, bizi etkileyen şeylerin varlığı hakkında da kesin kanaatler oluştururuz. Konunun çerçevesinin dışına çıkmamak için sadece şunu belirtmeliyim ki, düşüncelerimizi başkalarıyla paylaşmamıza ya da onların düşüncelerine ortak olmamıza imkân veren söz konusu ilişkiler, bize kolaylıkların yanı sıra yararlar da sağlarlar. Bu da henüz yeni kurulmakta olan toplumsal bağları daha çok sıkılaştırır ve bizi olabildiğince topluma yararlı kurumlar inşa etmeye teşvik eder. Ancak herkes, toplumun sunduğu olanaklardan kendisi için en çok yararı sağlamak isteyeceği için ve bunu yaparken de diğer toplum üyelerinin aynı amaçlar için yürüttükleri çabaya da karşı koyacağı için, herkesin aynı oranda yararlanması ki herkesin buna hakkı vardır, imkânsız hale gelmektedir. Herkes açısından en akıllı olan yasa, bir anda barbarca eşitsizliğe dönüşür ki bu aynı zamanda güçlünün hükmetmesi demektir, bunun kullanımı da bizi neredeyse hayvanların durumuna yakınlaştırır. Bu duruma direnmek bayağı çaba gerektirir. Doğanın, zayıfların korunması için bazı insanlara bahşettiği güç ve kuvvet, bir anda tersine döner ve zayıfların ezilmesinin temelini oluşturur. Ancak baskı ne kadar artarsa, direnç de o kadar artacaktır, çünkü insanlar bu baskının herhangi bir yasal temelinin olmadığını hissetmektedirler. Bu sayede önce adaletsizlik kavramı oluşmuş ve sonra da bunu, ahlaki kavramlar olan iyi ve kötü terimleri takip etmişlerdir. Her ne kadar birçok filozof bu kavramların kökenine dair araştırma yapmış olsa da insanların içinde çınlayan doğanın sesi, en barbar halklar tarafından bile anlaşılabilmektedir. Böylece hepimizin kendi içinde keşfettiği doğanın yasaları (ki bunlar insanlara ait ilk yasalardır) oluşmuştur. İnsanoğlu bu kurallardan destek almadan bile, her ne kadar üzerindeki baskıyı bütünüyle alt edemese de, gene de onu belirli bir sınırda tutmanın yolunu bulmuştur. Çevremizdeki insanların kötü davranışlarının neden olduğu acı ve ıstırap, insanların uyanmasını ve bu kötülüklere karşı koyacak iyicil gücün bilincine varmasını sağlamıştır. Çok yararlı olan bu bilince, belki de, eğer insanlar arasında tam bir birlik ve eşitlik olsaydı ihtiyaç duyulmayacaktı...

FRANÇOIS MARIE DE AROUET VOLTAIRE
(1694-1778)

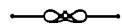

"Madde diye tanımlanan nesnenin en az esin kadar düşünebildiğini artık biri kanıtlamalı."

* * *

"Yönetme, bir sınıfa mensup yurttaşlardan olabildiğince çok miktarda para alıp, onu başka bir sınıfa mensup insanlara aktarma sanatıdır."

Voltaire

Rönesans'ın Son Evrensel Aydını

18. yüzyılın birinci yarısından itibaren Fransa'da, başta felsefe olmak üzere bilimin birçok alanında (sosyoloji, siyaset, fizik ve matematik) idealizmle materyalizm arasında kıyasıya bir mücadele yaşanıyordu. İdealizmle materyalizm arasında kesin ve kalın bir çizgi henüz görülmüyordu; materyalist düşünceden etkilenen filozofların birçoğu hâlâ bazı açıklamalarıyla idealizmin etkisi altındaydılar; ancak gene de bunlar (ki bunların başında François Marie de Arouet Voltaire (1694-1778) gelir) birçok alanda idealizmi besleyen ideolojik zemini yıkmaya başlamışlardı. Voltaire, cesur çıkışlarıyla büyük Fransız Devrimi'nin yeni kuşaklarına önayak olmuş ender filozoflardandır.

Voltaire'in Avrupa çapında öne çıkmasını sağlayan en önemli olay, onun Diderot,[27] d'Alembert,[28] Helveitius,[29] gibi ünlü düşünürlerle birlikte 18. yüzyıla

[27] Denis Diderot (1713-1784), Fransız yazar ve filozof. Aydınlanma düşüncesinin en önemli kişiliklerinden biri. Toplumu eğitmek ve geliştirmek için tasarlanan ünlü *Ansiklopedi*'nin (Encyclopédie) baş editörüydü. Onun önderliğinde Aydınlanma döneminde Batı Avrupa'da ülkeler arasında çekişmeler olsa da bilgi akışı yeni aydınların toplumlara kazandırılmasını sağlamıştır. *Ansiklopedi*'nin 8-18 ciltleri, 1-7 ciltlerindeki bilgiler üzerine kiliseden aldığı tepki ile yasadışı olarak basılmış, *Filozofça Düşünceler* isimli yapıtı da mahkeme kararınca yakılmıştır.

[28] Jean le Rond d'Alembert (1717-1783), bir Fransız matematikçi, mekanikçi, fizikçi ve filozoftur. Aynı zamanda Denis Diderot ile birlikte *Encyclopédie*'nin yardımcı editörlüğünü yapmış; d'Alembert'in dalga denklemleri için geliştirdiği metot ondan sonra kendi ismiyle adlandırılmıştır.

[29] Claude Adrien Helvétius (1715-1771), Aydınlanma düşüncesinin önemli düşünürlerinden biri

damgasını vuran, birçok kuşağı eğiten ve Aydınlanma düşüncesini temellendiren *Ansiklopedi* çalışmasına bilfiil katılmasıdır.

Hayatının neredeyse son yirmi yılını bu alandaki çalışmalarına hasretmiş olan Voltaire felsefe, bilim, ilahiyat, edebiyat gibi bir dizi alanda kalem oynatmıştır. *Ansiklopedi*'nin birçok maddesi onun zihninin eseridir; ama aynı zamanda birçok maddeye ilişkin düzeltmeler, eleştiriler, öneri ve tavsiyelerle de desteğini esirgememiştir. Sonradan bu makalelerin büyük bir kısmı, *Felsefe Sözlüğü* adı altında toplanarak yayımlamıştır.

Voltaire'in kitapları çok okunmakla kalmaz, aynı zamanda birçok korsan baskıları Paris ve çevre kentlerde fahiş fiyatlara satılırmış. Filozofun aktardığına göre onun en büyük sorunlarından biri, yazı ve makalelerinden oluşan birçok derlemenin, onun izni alınmadan ve kimi zaman da yanlış yalan birçok notlarla süslenerek piyasaya sürülmüş olmasıdır. Voltaire zamanının bir kısmını yazıları kendisine ait ancak basımı kendisine ait olmayan bu korsan baskıları piyasadan toplatmak için harcarmış.

O yazılarında, kimilerince sathi bulunacak bir üslupla günün acil sorunlarına parmak basmış; ideoloji, sanat, kültür, edebiyat gibi birçok alanda geniş kitlelerin ilgi alanına uygun düşen konulara da el atarak eserin (*Ansiklopedi*) okunmasını ve geniş kitleler içinde yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bununla da yetinmemiştir; Türkiye'nin büyük aydınlanmacılarından olan Turan Dursun'un hayatından da bildiğimiz gibi halkın günlük toplumsal tartışmalarında görülen felsefe, edebiyat, din-Allah-inanç, ruh, vicdan, eşitlik gibi bir dizi sorulara yanıtlar aramış ve gerçeği korkusuzca ortaya koymuştur.[30]

Paris'te doğan Voltaire, yazdıklarından dolayı iki kez Bastille Zindanı'na atılmış; ülkesinden sürgün edilmiş, kitapları yasaklanmış ve hayat ona dar edilmiştir. O ise Avrupa'nın neredeyse bütün ülkelerinde sürgün hayatı yaşayarak, ama zenginleşmeyi (ünlü sanatçılara ait resimler satarak) de ihmal etmeyerek aydınlanmacı çabasını sürdürmüştür. Kimi zaman görünür olmuş, kimi zaman da çiftliğine çekilerek derin araştırmalara girişmiştir.

Gene bir sürgün döneminde Voltaire birkaç yıllığına İngiltere'ye sığınmış ve oradan döner dönmez de "İngiltere Mektupları" olarak da bilinen *Felsefe Mektupları*'nı (1734) yayımlamıştır.

O, özgürlükleri ve Aydınlanma düşüncesini savunmakla birlikte siyasal açıdan demokratik bir hükümetten değil, aydınlanmış monarşiden yanadır. Kimi zaman devrime ve halka karşı önyargılarını ortaya koyar; din ve kiliseyi ise halkın dizginlenmesinin bir aracı olarak düşünür. Aristokrat bir kökene sahip olmanın sağladığı olanakları da kullanan Voltaire, birçok Avrupalı kral (XV. Ludwig, II.

---

olarak *Ansiklopedi*'nin hazırlanmasına katkı yapmış olan Fransız filozoftur. Helvetius, insan zihninin tüm entelektüel güçlerini, Condillac'ınkine benzer bir indirgeyici analizle, duyum ya da duyu algısına indirgeme girişimiyle ün kazanmıştır. İnsan hayatını ve hareketlerini etkileyen en önemli iki unsurun acı ve haz olduğunu ileri sürer.

[30] François Marie de Arouet Voltaire, *Abbe Beichtkind, Cartesianer, Philosophisches Wörterbuch*, Röderberg Ver., Leipzip: 1984.

Friedrich vb.) ve prensle sıkı ilişki içinde olmuş, onların Aydınlanma düşüncesine yönelmeleri için çaba göstermiştir. Ancak bu çabaları fazla bir ürün vermeyince de ve hatta II. Friedrich'le yaşadığı sorunlardan sonra büyük bir hayal kırıklığı içinde rahat bırakılmak istemiş, huzur aramış ve köşesine çekilerek araştırmalarını devam ettirmiştir.[31]

Aydınlanma Meşalesi

Voltaire'in eserlerinden de görüleceği gibi onun en önemli özelliği akıcı ve nükteli bir dile sahip olmasıdır. Bu dil, sadece karmaşık felsefi konuların aydınlanmasını sağlamıyor, aynı zamanda halkın etkin siyasi hayata katılmasını da kolaylaştırıyordu. Zaten Aydınlanma davasını halka mal etmeyi amaç edinmiş bir filozofun en dikkate değer özelliğinin bu olması gerekmez mi? O Sadece Fransa'da değil, toplumsal analizleriyle hem Prusya'nın hem de Rusya'nın aydınlanmasına önemli katkılar sunmuştur.

İngiltere'nin toplumsal ve siyasi şartlarından hareketle, modern devletlerin ve toplumların nasıl olması gerektiğini yılmadan anlatan Voltaire, eleştirilerinde acımasızdır. O sadece siyasi eleştiriler yapmakla kalmaz, aynı zamanda "üçüncü sınıf"ı da uyandırmayı amaçlardı. Bu nedenle yazı ve makalelerin hedefinde "Ancien Regime" ve ona payanda olan Katolik Kilisesi ve üniversitelere çöreklenmiş ilahiyatçılar-akademisyenler vardı. Ona göre bilim ve inanç, yan yana gelmeyecek iki zıt şeydir. Mantığın olduğu yerde inanç söz konusu olamazdı. Aynı şekilde inancın öne çıktığı yerde mantık aramaya gerek yoktu.

Onun amacı toplumsal yaşamın her alanında aklı öne çıkarmak, üretici güçlerin gelişmesini engelleyen bariyerleri ortadan kaldırmaktır.

Voltaire, bilim insanlarının doğanın gizemini çözmeye yönelik çabalarını çok önemserdi. Bunu da şu sözlerle dile getiriyordu:

> Doğanın şeylerin ilk nedenselliğin üzerine örttüğü esrarlı perdeyi kaldırmaya bugüne kadar hiçbir filozofun gücü yetmemiştir. Filozoflar tartışırken doğa eylemde bulunmaktadır.[32]

Voltaire, yazı ve makalelerinde sürekli batıl inancı ve onunla birlikte Katolik Kilisesi'ni hedef alırdı. Bunu yaparken de sözünü sakınmaz, nükteli vuruşlarla halkın gönlünde taht kurardı. Bu nedenle de Kilise'nin toplum ve devlet hayatından çekip gitmesi ister, köylülük üzerindeki vergilerle donatılmış zorba tahakkümünün son bulmasını ve mülkünün de kamulaştırılmasını savunurdu.

Ekonomik birikimine dayanarak bir dizi yapıcı proje sunan Voltaire, üretim, ticaret, çalışma hayatı, aristokratların imtiyazları, nepotizm (adam kayırmacılık),

---

[31] Christa Dericum, "Ein Leben für die Aufklaerung, Der Streitbare Literat Voltaire", Damals Magazin, Heft 1, Januar 1987, s. 39 vd.

[32] Voltaire, François-Marie Arouet, *Abbe Beichtkind, Cartesianer, Philosophisches Wörterbuch*, Röderberg Verlag, Frankfurt: 1985, s. 116.

devlet görev ve makamlarının satılığa çıkarılması, bürokratik despotizm, yanlış yatırım ve ekonomiyi teşvik politikaları, boşa harcanan verimli emek vb. üzerine bir dizi makale kaleme almış, projeler üretmiş ve tasarılar sunmuştur.

İnsanı değiştirmeyi amaçlayan ve kendi işliklerine sahip komünler kurarak ütopik sosyalistlere örnek olmuştur. Bu projelerden birini Cenevre yakınlarındaki Ferney'de hayata geçirmiştir. Burada 1750'li yıllarda, "Edebiyat ve Tarım" adı altında başlattığı modern bir projeyle köylülerin gelişmesini ve aydınlanmasını sağlamıştır. Bu amaç doğrultusunda manifaktür işlikleri kurmuş, okullar inşa ettirmiş, zanaatkârlar için yeteneklerini ortaya koyacakları atölyeler açmıştır. Bu etkinliklerin sonunda Ferney, harikalar yaratan örnek bir köy olmuştu.

Voltaire, birçok çağdaşı tarafından önce küçümsenmiş ve görmezden gelinmiş, ancak 19. yüzyılın başlarına doğru hem değeri anlaşılmış hem de görüşlerinden oldukça yararlanılmıştır.[33]

Tanrı Fikrinin Anlamı

Voltaire'e göre felsefi sorunlar dini dogmalardan soyutlanarak ele alınmalıdırlar. Felsefenin amacı düşüncenin etkisini, fikrin nasıl oluştuğunu, beden ve ruh ilişkisini, ruhun anlamını ve dolayısıyla Tanrı'nın varlığı sorununu açıklığa kavuşturmaktır.

O, ruhban sınıfın ve ilahiyatçıların Tanrı üzerine yürüttükleri fikirleri eleştirel bir bakış açısıyla ele almaktaydı.

Ona göre her ne kadar Tanrı'nın varlığı kesin olarak kanıtlamasa da gene de yokluğunun da kanıtlanamaması sebebiyle varlığı kabul edilmelidir. O Tanrı sorununa toplumsal yarar açısından yaklaşır. Ona göre Tanrı inancı toplumlar için gereklidir, çünkü bu sayede erdem ve dayanışma da toplumsal yaşamda hayat bulmaktadır.

Voltaire, Tanrı'yı doğadan ayrı düşünmez, doğada var olan ilk nedensellik olarak ele alır. Tanrı ilk yaratan ve düzenleyen olarak her yerde ve her an mevcuttur ve varlığıyla evreni düzenlemektedir. Ancak Voltaire, dibine kadar batıl inanca batmış ilahiyatçıların Tanrısı ile barışık değildir. Bu nedenle de o, insanın iradesine ket vuran kaderciliğin her türüne karşı tutum alır.

Voltaire, şeylerin ve maddenin varlığını inkâr eden, maddi dünyayı ve dolayısıyla insanı basit bir algıya indirgeyen öznel idealizme etkili darbeler vurur ve önemli oranda materyalizme yönelir. Onun hem Berkeley'le hem de Descartes'la yürüttüğü tartışmalarsa kayda değer önemdedir.[34] Öznel idealistlere şöyle yanıt verir: "Demek ki yukarıdan düşerek omuzumu göçerten taş, gerçek değil, sadece beynimin bir algısından ibarettir?"

Voltaire göre cisimlerin ağırlığı, genleşmenin gücü sayesinde meydana gelmektedir ve bunun duyu organları üzerindeki etkisiyle hissedilmektedir.

Gerçek hayatla rüya arasında bir fark görmeyen öznel idealistlere, "O zaman

---

[33] Friedrich Albert Lange, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi*, s. 285.

[34] *Geschichte der Philosophie 1*, VEB Verlag, Berlin: 1960, s. 487.

insanın, toplumun ve dolayısıyla Tanrı'nın da var olmayacağını, bu mantıkla onun da ortadan kalkacağını" belirtir.

Bilgi Kuramı

Voltaire'i en çok ilgilendiren konuların başında kuşkusuz bilginin kaynağı gelir. O, yaptığı araştırmalarla duyumsamayla mantık arasındaki ilişkiyi irdeler. Bu nedenle de, Descartes'ın savunageldiği, "insanın doğuştan belirli ilkelere ve düşüncelere sahip olduğu" tezine sadece itiraz etmez, aynı zamanda mantıksız da bulur. Bunun yaparken de Gassendi[35] ve Locke'un duyumsamacı görüşlerine yaslanır. Ona göre insanlar, genel fikirlerinin ilk nüvelerini somut deneyimleriyle kazanırlar. Voltaire, bilgilerimizin kaynağını, duyu organları üzerinden edindiğimiz algıların oluşturduğu konusunda hiçbir şüphe taşımaz. Deneyimlerimiz çeşitlendikçe, düşüncelerimiz de karmaşıklaşarak derinleşir. Belleğimizde saklı olan bu bilgiler, sonradan yeni deneyimlerle genel kavramlara dönüşler. Dolayısıyla bütün bilgilerimizin kaynağı kendi deneyimlerimizdir. Peki, Tanrı bunun neresinde yer alır? Materyalist duruşu tutarlı bir şekilde sonuna kadar götürmeyen Voltaire bu soruya, "Tanrı ilk harekete geçirendir" diye yanıt verir.

Voltaire'e göre hakikate de üç yolla, yani esin, duyu organları üzerinden ve kanıtlama yoluyla ulaşılır. Örneğin, "Varım ve güneşi görüyorum"; peki, olasılıkların toplamından hareketle oluşturulan kesin kanaatler, örneğin, "Konstantinopol adlı bir kent vardır" şeklinde; ya da kanıt yoluyla, "Alt çizgisi ve yüksekliği bir olan üçgenler eşittir".

Ruh Var mı?

Dinci idealist görüşe göre bedenle ölümsüz ruh, birbirinin karşıtı olarak var olurlar. Beden çürürken ruh ebediyete intikal eder. Bu görüşün saçmalığını sorgulayan Voltaire, ölümlü bir şeyle ölümsüz bir şeyin aynı bedende bulunmasını akıl dışılık olarak niteler. Ona göre ruh (can), maddenin etkisiyle ortaya çıkan bilinçten başka bir şey değildir ve bunu bütün canlı organizmalar taşırlar. Voltaire'e göre Tanrı, maddeden oluşan canlılara düşünme ve kavrama yetisi kazandırmıştır. Eğer bu inkâr edilirse, Tanrı da inkâr edilmiş olur.

Bunu kanıtlamak için de bilinci maddenin bir niteliği olarak gören antikçağın ünlü materyalisti Lukretius'un görüşlerine başvurur.[36] Voltaire göre, "Eğer biri, bir can taşımıyorsa hiçbir hayvan ve dolayısıyla insan da taşımıyordur". Dikkat çeken bir başka çıkarsama ise Voltaire'in insan olgusunu kategorik olarak canlılar âleminden ayırmamasıdır. Çoğu kez ilahiyatçılar, materyalistlerin düşünceyi madde olarak gördüklerini ileri sürerler; hâlbuki düşünce, maddenin ne genleşebilen ne de parçalanabilen niteliklerinden biridir.

---

[35] Pierre Gassendi (1592-1655), Fransız materyalisti, astronom, fizikçi ve matematikçi. Skolastik felsefeye yönelik keskin eleştirileriyle bilinen Gassendi, Epikür üzerine kapsamlı bir biyografi de yazmıştır. Eserlerinde materyalizme vurgu yapmış ve Aristocu dünya ve evren anlayışını eleştirmiştir. Kanıtlar sunmak için Aristo'ya başvurmayı değil, hayata bakmayı salık vermiştir.

[36] Bkz. Sadık Usta, *Dünyayı Değiştiren Düşünürler 1*, Kafka Kitap, İstanbul: 2018.

Voltaire, bedenle ruhun (can) ilişkisini anlayabilmek için deneyime başvurur. Deneyimler, gözlerimizle gördüğümüzü, kulaklarımızla duyduğumuzu ve zihin de düşündüğümüzü ortaya koymuştur.

Voltaire'in ilgi alanlarından biri de bilimsel deneylerdi. Newton'un *yerçekim kanunu*nu ve materyalist bakış açısının ürünü olan birçok buluşunu kitleler içinde yaygınlaşarak kamuoyuna mal etmiştir.

Voltaire ölürken, baskı ve adaletsizliğin sonuçlarını şöyle yorumlar:

> Halka kalemle hizmet eden hiçbir insan mutlu olamamıştır. Devlet başkanı de Thou,[37] Corneille[38] ve La Fontaine[39] öylesine yoksuldular ki, her biri bir harabede vefat etti. Moliere[40] için bir mezar yeri satın alabilmek için çok uğraşmak gerekti, Racine[41] sıkıntılar içinde öldü, Rousseau[42] sürgüne gönderildi ve şimdi ben de sürgünde ölüyorum.[43]

---

[37] Jacques-Auguste de Thou (1553-1617), Fransız kökenli tarihçi ve devlet adamı.

[38] Pierre Corneille (1606-1684), Molière ve Racine'le birlikte 17. yüzyılın en büyük üç Fransız tiyatrocusundan biridir. Corneille, "Fransız trajedisinin kurucusu" olarak tanınmış ve kırk yıla yakın bir süre boyunca yapımcılık yapmıştır.

[39] Jean de La Fontaine (1621-1695), Fransız şair ve yazar. 1668'de basılan ilk altı kitabında 124 masal vardır ve bunlar birinci cildi meydana getirir. İkinci cilt 1678'de basılan beş kitaptır. En son1694'de bastırdığı üçüncü cilt ise tek kitaptan ibarettir.

[40] Jean-Baptiste Poquelin ya da Molière (1622-1673), oyun yazarı ve oyuncu. Katolik Kilisesi ona dinsel cenaze töreni yapmaktan ve mezarlıkta bir kabir temin etmekten kaçındı.

[41] Jean Baptiste Racine (1639-1699), XVII. yüzyıl Fransız edebiyatının önde gelen şairlerinden ve trajedi yazarlarından olan Racine iyi bir eğitim görmüştür. Özellikle Yunan trajedi şairi Euripides'den etkilenen Racine, Fransız klasik trajedisinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. XIV. Louis döneminde saray tarihçiliği de yapmış olan Racine, eserlerinde Yunan mitolojisi, Filistin tarihi ve İngiliz saraylarından seçilmiş konulara yer vermiştir. Racine, eserlerinde genellikle tutkularına esir olmuş kişilere yer vermiştir.

[42] Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), Cenevreli filozof ve yazar. Siyasi fikirleri, Fransız Devrimi'ni etkilemiştir. Düşünceleri özellikle, büyük Fransız Devrimi'nden sonra kurulan yeni devletin kalkınmasında, toplumun sosyal yapısında ve eğitim sisteminde etkili olmuştur.

[43] Christa Dericum, "Ein Leben für die Aufklaerung, Der Streitbare Literat Voltaire", *Damals Magazin*, Heft 1/Januar, 1987, s. 52/53.

FELSEFE SÖZLÜĞÜ[44]

Din Üzerine

Herhangi bir dinleri olmayan Epikürcüler, toplumsal yaşamdan uzak duran, insanlara araştırma yapmayı ve uyum içinde yaşamayı öğütleyen bir topluluktu. Arkadaşlar arası bir birlik olan bu topluluğun birinci ilkesi *arkadaşlığın önemi* üzerineydi. Atticus,[45] Lukretius[46] ve Memmius[47] kalibresindeki adamların yanı sıra başka adamlar da buna benzer topluluklar içinde, karşılıklı saygı temelinde komün hayatını seçerlerdi. Birçok ülkede bu türden topluluklara rastlamak mümkündür. Orada istediğiniz kadar birlikte felsefe yapabilirsiniz; bu uğraş bana müzik severlerin icra ettikleri, birbirinden güzel ezgilerin çalındığı ortak bir konseri anımsatıyor. Sakın ha, böylesi bir konseri kaba saba insanların önünde icra etmeyi denemeyin. Çünkü onların çaldığınız aletleri kafanıza çalmaları da mümkündür. Ne yazık ki bugün, dinin etkin olmadığı herhangi bir insan topluluğuna rastlamak neredeyse imkânsızdır.

---

[44] Voltaire, François-Marie Arouet, *Abbe Beichtkind, Cartesianer, Philosophisches Wörterbuch*, Röderberg Verlag, Frankfurt: 1985.

[45] Titus Pomponius Atticus ya da Quintus Caecilius Pomponianus (MÖ 110-32), kökeni Roma Kralı Numa Pompilius'a kadar gittiği belirtilen Pomponier ailesinden bir şövalye. Yıllarca mektuplaştığı Marcus Tullius Cicero çok yakın arkadaşı olmasına rağmen Atticus, Cicero'nun tersine Epikürcüydü.

[46] Lukretius (Titus Lucretius Carus) (MÖ 99-55), Romalı şair ve yazar. *Doğa Üzerine* adlı eseriyle antikçağın en tutarlı materyalisti. Orta Çağ'dan itibaren felsefede materyalizmin güçlenmesi onun eseri sayesinde olmuştur. Eksik kalan yazılarını ölümünden bir süre sonra Cicero sona erdirmiş, derleyip düzenlemişti. Michel de Montaigne adlı yazarın denemelerinde de, bu ünlü şairin sözlerine rastlanabilir. Altı kitaptan oluşan *De Rerum Natura* (*Doğa Üzerine*) adlı eserinde Epikür'ün öğretisini açıklamaya çalışan Lukretius maddenin sakınımı yasası da açıkça ifade ediliyordu. 1. hiçten hiçbir şeyin çıkmayacağı ve 2. hiçbir şeyin ortadan kaldırılamayacağı ilkeleriyle birlikte, maddi cismin ve boşluğun var olduğunu öne sürmüştür. Lukretius, daha sonra cismi de, bileşik ve basit diye ikiye ayırmıştır. Bunlardan bileşik cisimler nesnelere, şeylere karşılık gelirler; buna karşın, basit cisimler atomlardır. Atomun varoluşunu öne sürdüğü için, maddenin sonsuzca bölünebilirliğine karşı çıkan Lukretius, bir yandan da atomların şekil ve ağırlıkları olduğunu, fakat renk, ses, koku ve tat gibi ikincil niteliklere sahip olmadığını iddia etmiştir. Roma dünyasının Stoacılık ile tanışmasına yardımcı oldu. Ayrıca daha geniş bilgi için bkz. *Dünyayı Değiştiren Düşünürler 1*, s. 209 vd.

[47] Memmius Gaius, MÖ 66 yılında Roma Parlamentosunda Halkın Sözcüsü. Lukretius ünlü eserini ona ithaf etmiştir.

Burada söz konusu ettiğimiz şey dinler değildir; bizimki içlerinde en iyi olanı, en zorunlu olanı, doğruluğu ispatlanmış ve Tanrı tarafından gönderilmiş olan ikincisidir.

Peki, insanın düşünce yapısı, dinimize yakın bir din demek istemiyorum ama gene de dünyanın diğer dinlerinden daha az kötü olan başka bir dini kabul etmesi mümkün müydü?

Peki, böyle bir din acaba nasıl olurdu?

O da bize tek, ezeli ve sonsuz olan, dünyayı yaratan ve ona hayat veren, yani "*cui nec simile nec secundum*"[48] yüce Tanrı'ya itaat etmemizi salık vermez miydi? Sevaplarımızın karşılığı olarak onun yüceliğine sığınmamızı ama günahlarımızı da merhametini esirgeyerek cezalandıracağını öğütlemez miydi?

Mesela, hangi bağnaz bunları bulmuş ve düşünmüş ve sonra da insanları birbirine düşürmüşse, onun daha az katı kuralları olamaz mıydı? Onun, insanların birbirini boğazlamaması gerektiğini öğütleyen ve daha iyi bir ahlak ilkesine sahip olması gerekmez miydi?

Onun Tanrı'ya ibadeti, öylesine azametli ve kibirli bir tören şeklinde olmadan da yapılamaz mıydı? Mesela insanların ağzının içine tükürmeden, erkekleri sünnet etmeden ya da testislerinin birini almadan olamaz mıydı? İnsan, topluma karşı görevlerini, sünnet olmadan, testislerinin birini aldırmadan ya da ağzına tükürülmeden de yerine getiremez miydi?

Ya da o, en yakınımızdaki insana yardım etmemizin Tanrı'ya olan sevgimizin bir nişanesi olduğunu ama insana onun adına eziyet etmememiz ve öldürmememiz gerektiğini öğütleyemez miydi? Diğer dinlere hoşgörüyle yaklaşan ve bu nedenle de onların takdirini kazanan bir din, ancak bütün insanlığın bir kardeşlik içinde yaşamasını sağlayabilir. Söz konusu dinin yüce ritüelleri halkta harikulade bir etki bırakmalı, çünkü onun herhangi bir bilinmez tarafı olmayacaktı; bilge olanların tepkisini çekmediği gibi, inancı zayıf olanları da sapkınlığa teşvik etmeyecekti.

İnsanların üzerine kahrolası cezalar salacağına, toplum içinde iyilikleri ve erdemi teşvik etmeliydi.

O, hizmetkârlarına belirli bir maaş verebilmeli ama onların başka insanlar üzerinde zorbalık yapmalarına imkân tanıyan güç ve yetki sahibi olmalarını da engellemeliydi. O, bakıma muhtaç yaşlı ve hasta insanların rahat edebilecekleri konutlar inşa etmeli ama buralar kesinlikle asalak ve tembellerin sığınakları haline gelmemeliydi.

Eğer, çoktandır buna benzer bir dini öğütleyen Abbe de Saint-Pierre'in[49] önerisi, birçok hükümdarın kalbinde yaşama hakkı bulur ve bu hükümdarların ebedi barışı kabul etmeleri mümkün olursa, bütün dünyada barış da hâkim hale gelebilir.

---

[48] "Hiçbir şeyin ona benzemediği ve ona eşdeğer olamadığı" anlamında. Bkz. Horaz, *Oden ya da Epoden,* I, 12, 18, (Haz.) Johann Heinrich Voss, Bei Mohr und Zimmer, Heidelberg: 1806, s. 30.

49 Abbe de Saint-Pierre (1658-1743), yılları arasında yaşamış rahip. Siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunların konuşulduğu ve bir tür tartışma platformu olan *Club de l'Entresol*'un kurucusu.

Bu gece çok düşündüm. Doğayı düşünerek öylesine dalmışım. Düşününce de hayretler içinde kaldım; ne yazık ki halkın pek fark etmediği uzamın sonsuzluğuna, yıldızların muhteşem yörüngesine ve evrendeki şeylerin birbiriyle olan uyumuna hayran kaldım. En çok da bütün bu muazzam güçleri bir ahenk içinde yöneten yüce ruhun kudretine hayran kaldım. Eğer insan, bu güzelim gösteriden çarpılmıyorsa "kör olmalıdır" dedim. "Eğer insan, yaratıcısı hakkında bir şey bilmiyorsa körleşmiş demektir. Eğer ona ibadet etmiyorsa, o bir ahmaktır. Ona saygımı nasıl ifade etmeliyim? Eğer o, bütün bu evrenin düzenleyiciyse, her yerde aynı kurallar geçerli olmaz mı? Samanyolu üzerinde bulunan herhangi bir gezegende yaşayan zeki bir varlık da, tıpkı bizim gibi küçücük bir dünyada yaşayan, düşünen bir varlığın gösterdiği saygıyı göstermez mi? Eğer Sirius'taki[50] ışık bizimki gibiyse, ahlak kurallarının da aynı olması gerekmez mi? Eğer Sirius'ta, duyumsayan ve düşünen bir varlık, o da mutlu olsun diye anne ve babası tarafından sevgiyle yaratılmışsa, bizde de öyle olması gerekmez miydi? Eğer Samanyolu'ndaki bir gezegende yaşayan herhangi biri, yolda karşılaştığı kötürüm birinin sıkıntılarını giderebilecekken ve ona merhametle yardım edebilecekken, ama bunu yapmıyorsa, o zaman bütün dünyaların ahlak kurallarını çiğnemiş olmaz mı? Kalp, eğer Tanrı'nın tahtına kurulmak veya cehennemin girişine atılmak istemiyorsa, her yerde aynı görevle karşı karşıya değil mi?"

Bu düşüncelere dalmış bir vaziyetteyken, Tanrılar diyarının sakinleri olan perilerin bana doğru geldiklerini gördüm. Bana doğru gelen bu görünmez varlıkları hemen anında tanıdım, çünkü onlar bana daha önceden de görünmüş ve beni Tanrı'nın bizden farklı yollara başvurduğunu ve bir iyiliğin inanç çatışmalarından bir kat daha iyi olduğu konusunda aydınlatmışlardı.

Bahsettiğim peri beni, merkezinde iskelet yığınları bulunan bir çölün ortasına götürmüştü. Bu kemik tepelerinin ortasından da kenarları yeşilliklerle bezenmiş geniş caddeler geçiyordu ki her caddenin sonunda da bütün bu acınacak iskelet yığınlarına üzüntüyle bakan soylu şahıslar duruyorlardı.

"Yahu, sevgili Başmelek, beni nereye getirdin?" diye sordum.

"Çaresizliğin diyarına" diye yanıt verdi.

"Peki, bu yeşil caddelerin sonunda soylu ve azametli bir duruşla iskelet yığınlarına acıyarak bakan muhteremler kimler?" diye sordum.

"Ey insan, bunların ne olduklarını öğreneceksin, ama önce sen de ağıtlar yakmalı ve Tanrı'ya yakarmalısın" dedi. Ve sonra da birinci iskelet yığınının ne oldu-

[50] Sirius ya da Akyıldız, Büyük Takım Yılıdızı'nda yer alan bir çift yıldız. Bu çift yıldızdan Türkçede Akyıldız, Osmanlıcada Şi'ra-i Yemaniye ismiyle bilinen Sirius-A bileşeni (α CMa/α Canis Majoris/Büyük Köpek Takımyıldızı'nın Alpha Yıldızı), görünür kadiri bakımından gökyüzündeki en parlak yıldız olup, -1.47 görünür kadir derecesiyle, kendisine görünür kadiri bakımından en yakın olan Canopus'a oranla onun iki katı kadar parlaktır ve geceleyin görülen gökyüzünde bu görsel görünüş önemiyle başrolde bulunmaktadır. Çıplak gözle tek yıldızmış gibi görünen Sirius, aslında tayf türlerine göre yapılan yıldız sınıflandırma sisteminde A1V sınıfında bulunan Sirius-A ile DA2 sınıfına giren, Sirius-B olarak adlandırılan beyaz cüceden oluşan bir çift yıldızdır.

ğunu anlatmaya başladı: "Şunlar" dedi, "*Altın Buzağı*'nın[51] etrafında halaya durdukları için öldürülen 23 bin Yahudi; şu gördüğün 24 bin ceset ise Medyenlerin[52] kızlarının yanında öldürülenler. Yani demek ki neredeyse 300 bin insan bunun gibi fenalıklar ve batıl inançlar nedeniyle öldürülmüşler. Diğer caddelerde görülen tepeciklerdeki iskeletler ise birbirini metafizik tartışmalar nedeniyle öldüren Hıristiyanlara ait. Tam dört koridor boyunca yığılmış olan cesetlerse, son dört yüz yıl boyunca öldürülenlerdir. Eğer bunları dört ayrı parçaya ayırmayıp üst üste koysaydık, sanırım boyları göğe erişirdi."

"Nasıl olur da 12 milyon Amerikalı, vaftiz edilmedikleri için kendi an yurtlarında öldürülebilirler" diye haykırdım.

"Tanrım! Neden onların iskeletlerini doğdukları toprakta toz olmaya bırakmadın da burada istifliyorsunuz? Neden bu barbarlıkların ve cahilliğin kanıtlarını burada gösteriye sunuyorsunuz."

"Senin aydınlanman için!" dedi.

"Eğer bunu aydınlanmam için yapıyorsanız, bana, Hıristiyanlardan ve Yahudilerden başka, batıl inanca ve bağnazlığın girdabına kapılarak bu kadar barbarca katliamların gerçekleştirilmesini onaylayan başka dinlerin veya bu dinlere mensup kavimlerin olup olmadığını da söyle" dedim.

"Evet, başka kavimler de var" dedi. Sonra da, "Müslümanlar da buna benzer katliamlara başvurdular, ama onlarınki daha seyrek; onlar, vicdanlarına seslenilince ve biraz da cizye ödeyince hemen merhamet göstermesini bilmişlerdir. Dünyanın diğer kavimleri ise din kisvesi altında yürütülen bunun gibi katliamların hiçbirine ortak olmamışlardır. Şimdi peşimden gel" dedi.

Onu takip ettim. Biraz gidince hemen karşımıza iskelet tepesinin öbür tarafında başka bir tepe daha çıktı. Meğer bu tepe, içi altın ve gümüşle dolu torbalardan oluşuyormuş. Her yığının başında da bir tabela asılıydı. Yanından geçerken ancak şunları okuyabildim: "Katledilen Amerikan yerlilerinin altın ve gümüşleri." Bütün

---

[51] Altın Buzağı, (İbranice: עֵגֶל הַזָּהָב *Egel hazahav*), Eski Ahit'e göre Musa, Sina Dağı'na çıktığında İsrailoğullarını memnun etmek için Harun tarafından yapılmış bir puttur. Buzağı, İsrail'in Tanrısı'nın fiziksel leştirilmiş haliydi, dolayısıyla hem puta tapıldığından hem de Tanrı görselleştirildiğinden çifte hata yapılmıştır. İbranicede bu olay için, "Buzağı Günahı" anlamına gelen *Het Haegel* (חֵטְא הָעֵגֶל) denir. İlk olarak Çıkış 32:4'te anlatılmaktadır. Boğaya ibadet birçok kültürde görülmekteydi. Çıkış hikâyesine göre Mısır'dan çıktıkları anlatılan İbraniler dinsel açıdan asimile olma sonucu Mısır mitolojisindeki Apis boğası ve boğa başlı Khum'dan esinlendikleri düşünülür. Mısırlıların ve İbranilerin Antik Yakın Doğu ve Ege'deki komşularında da sıkça yaban öküzüne olan ibadet görülür. Örneğin Yunan mitolojisinde Girit Boğası'na ibadet edilir. Hindistan'da Nandi (bir boğa), Tanrı Şiva'nın aracıdır ve bu nedenle Hindular tarafından kutsal sayılır. Mısırlılar arasında kutsal öküz olarak Hathor vardır ve bu Aşera'nın karşılığıdır. İbrani kavimleri bu topluluklar ve bu toplulukların tanrıları arasında geliştiği için onlardan esinlenmiş olmaları pek doğaldır.

[52] Medyen halkı Tevrat'ta Midyanlılar adıyla anılan kavimdir. Bugünkü Suriye'nin güneyi ile Ürdün ve Hizaz'ın kuzeyine denk gelen alanda oturdular. Tevrat'a göre Musa, Mısır'dan kaçtığında Midyanlılara sığınarak 40 yıl onların arasında yaşadı. Başrahipleri Yetro'nun kızıyla evlendi. İsrailoğulları Musa önderliğinde Mısır'dan ayrıldıklarında da Midyanlılardan yardım gördüler. Ancak daha sonra Midyanlılar onlara düşman olunca Allah'ın gazabına uğramışlardır. Tüm şehirleri ateşle yok edildi. Tevrat Midyan halkının İbrahim soyundan olduğunu belirtir.

bu altın torbalarının orasından burasından da pırlanta işlenmiş haçlar görülüyordu, hatta piskopos takkeleri, hançer ve en pahalı taşlarla süslenmiş Papa taçları da yerde duruyordu.

"Yoksa bu hazineler nedeniyle mi bu kadar insan öldürüldü?" diye sordum.

"Evet oğlum!" dedi.

O anda hıçkırıklara boğuldum. Sonra çektiğim acıların bir mükâfatı olarak beni, yeşilliklere bürünmüş caddelerin en sonundaki bölgeye götürdü.

"Şimdi de insanlığın yüz akı olan şu kahramanlara bak" dedi. "Bunlar, yerkürenin şiddet ve yağmadan kurtulabilmesi için ellerinden geleni yapmaya çalışan erdemlilerdi. Şimdi onlarla sohbet edebilirsin" dedi.

Ben de hemen ilk gördüğüme, başında tacı, elinde ise tütsü kabını taşıyana doğru hızla yöneldim; tevazuuyla adının ne olduğunu sordum.

"Bir eşkıyanın halefi ve eşkıyaları yönetmek zorunda kalan Numa Pompilius"[53] dedi. "Onlara erdemin ne olduğunu ve Tanrı'ya nasıl dua edileceğini öğrettim. Ama benden sonra, öğrettiklerimden birini olmasa bile bir diğerini hemen unuttular. Tapınaklarda putlara tapmayı yasakladım, çünkü onlara, bu güzelim doğayı yaratan Tanrı'nın bir suretini yapmanın mümkün olmadığını söyledim. Benim yönetimimim zamanında Romalılar ne savaş ne de isyanlar karşılaştılar, dinimse sadece iyi şeylere maya oldu. Komşu halklar bana saygılıydılar ama gördüğün gibi ben de şimdi buradayım."

Hemen elini öptüm ve diğerine yöneldim. Bu kez yanına vardığım şahıs en az yüz yaşındaydı; beyazlar giyinmiş güzel bir ihtiyardı. Beni görünce hemen eliyle "sus" işareti yaptı ve arkasına doğru fasulye taneleri fırlattı. Pythagoras'ı[54] ânında tanıdım. Bana, hem altından yapılmış bir baldıra[55] sahip olmadığı, hem de bir horoz yaşamı[56] sürmediğine dair yemin billah etti. Ayrıca, Numa'nın Romalıları adaletle yönetmesi gibi kendisinin de Krotoniatları[57] en olması gereken ama en az görülen şeyle, yani adaletle yönettiğini belirtti.

---

[53] Numa Pompilius, Efsanelere göre Romulus'un ardından tahta çıkan efsanevi ikinci Roma Kralı. Romulus'un ölümünün ardından Romalılar, Sabin kökenli bir adamı kral yaparak onun her iki Roma kabilesine de sadık kalmasını amaçlamışlardır. Plutarch, Numa'nın Pomponius'un dört oğlunun en küçüğü olduğunu ve Roma'nın kurulduğu günlerde doğduğunu söyler. Hayatı katı bir disiplin içinde geçmiş ve evindeki bütün lükslerden uzak durmuştur. Sabinlerin kralı ve Romulus'un meslektaşı Titus Tatius, tek kızı olan Tatia'yı Numa ile evlendirmiştir.

[54] Pythagoras ya da Pythagoras (Yunanca: Πυθαγόρας) (MÖ 570-495), yılları arasında yaşamış olan İyonyalı filozof, matematikçi ve Pisagorculuk olarak bilinen akımın kurucusudur. En iyi bilinen önermesi, kendi adıyla anılan Pisagor önermesidir. "Sayıların babası" olarak bilinir. Pisagor ve öğrencileri her şeyin matematikle ilgili olduğuna, sayıların nihai gerçek olduğuna, matematik aracılığıyla her şeyin tahmin edilebileceğine ve ölçülebileceğine inanmışlardır.

[55] Anlatılara göre Pitagoras'ın bacağı altındanmış ve bu nedenle de Apollo ile özdeşleştirilmiş. Hatta bazıları onu Apollo'nun oğlu olduğuna da inanırlarmış.

[56] Cinsel taşkınlık anlamında.

[57] Crotone, Güney İtalya'da Calabria bölgesinde aynı ismi taşıyan Crotone ilinin merkez kentidir ve bir komündür. Yaklaşık MÖ 710'da antik Yunan kolonisi olarak kurulmuştur. Antik ismi Grekce: Κρότων; Latince: Crotona ve ortaçağlardan 1928'e kadar "Cotrone" idi ve 1928'de ismi günümüzde kullanılan Crotone'ye çevrilmiştir.

Hiçbir şey demeden bu kez de bilgeliğe açılan yüz kapısı olan bir başka salonda, kutsal ateşi bir içbükey aynada yoğunlaştırmaya çalışan Zerdüşt'e[58] doğru yöneldim. Ana yolda[59] ise bütün dincilerin boş tartışmasını bitirecek şu özlü sözü okuyabildim: "Eğer bir davranışın iyi mi yoksa kötü mü olduğuna karar veremiyorsan, bırak o işi!"

Mihmandarıma, "Sanırım yaptıkları katliamlarla vicdanları kararmış olan ve iskeletlerini gördüğüm şu barbarların bu sözlerden haberi yoktu" dedim. Sonra da hep hakikati aramış ve hayatlarında erdemi uygulamış bilgelerin, Zaleucus'un,[60] Thales'in, Anaksimander'in ve diğerlerinin yanına vardım.

Sokrates'in yanına gelince onu hemen basık burnundan[61] tanıdım. "Bak hele, demek sen de Tanrı'ya yakın olanlardansın. Türkler ve Kırım Tatarları dışında Avrupa'nın bütün halkları sana derin bir muhabbet besliyorlar. Seni öylesine seviyor ve sayıyorlar ki, senin hakkında kovuşturma başlatanın kim olduğunu bile araştırdılar. Nasıl ki Ravaillac'ı[62] IV. Heinrich[63] sayesinde tanıyorsak, Meletos ve Anytos'u[64] da senin sayende öğrendik. Ancak Anytos'un sadece soy ismini öğrenebildik. Sana kara çalan ve sonunda seni baldıran zehrini içmeye zorlayan alçağın kim olduğunu ise tam öğrenemedik."

Sokrates, "Başıma bu iş geldiğinden beri onları hiç düşünmemiştim" diye yanıt verdi.

---

[58] Zerdüşt (Avesta dilinde: Zarathustra, Farsça: Zartoşt), Zerdüştlük dininin kurucusudur. Bazı akademisyenlere göre gerçek adı Sipitama'dır. Zerdüşt'ün İranlı olduğu bilinse de doğum yeri hakkında ortak bir kanı yoktur. Antik İran'ın doğusunda doğduğuna dair genel bir düşünce hâkimdir. Zerdüşt'ün *Avesta*'da toplanan ve Zerdüştçülük ile ilgili günümüze ulaşan tek belge olan kutsal *Gatalar* ve *Yasna Haptanghaiti* ilahilerinin yazarı olduğuna inanılır.

[59] Zerdüşt'ün ilkelerine yol denir.

[60] Zaleukos von Lokroi (Diodorus'a göre soylu bir aileden), MÖ 7. yüzyılda Güney İtalya'da yer alan Lokroi kentinin hükümdarı ve yasa koyucusu. Pitagoras'ın öğrencisi olarak onunla Mısır'ı ziyaret ettiği söylenir. Zaleukos'un antik Yunanistan'da yasaları ilk olarak kayda geçiren olarak bilinir. Bunu da Sparta'nın efsane lideri Likurgos'a özenerek yaptığı belirtiliyor. Zaleukos'un amacı ülkesinde sınıf farkını ortadan kaldırmaktı. Bunu, yürürlüğe soktuğu yasalarla rüşvet, baskıyla el koyma ve yolsuzluk gibi eylemleri sert bir şekilde cezalandırarak sağlamıştır.

[61] Ksenophon, *Symposion* alı eserinde hocası Sokrates'ten bahsederken onun basık burunlu olduğunu söyler.

[62] François Ravaillac (1578-1610), Kral IV. Heinrich'in katili olarak 1610 yılında Paris meydanında idam edilmiştir.

[63] Ravaillac, 1609 yılında Kral IV. Heinrich'i Hugenotları Katolikliğe çevirebileceğini inanıyordu. Bu nedenle de kralla görüşebilmenin yollarını aramıştır. Kralın Papa'ya karşı bir savaş ilan edeceğini varsayarak onu öldürmesi gerektiğine karar vermiştir. İşkence edildiği halde eylemini tek başına kararlaştırdığına dair verdiği ifadeden vazgeçmemiştir.

[64] Meletos, Anytos, oligarşinin yerine demokrasi gelmiş olmasına rağmen yeniden yapılanmaya çalışan Atina demokrasisi; arkasında Otuz Tiran'ın kovulmasında etkin rol oynamış, Atina ordusunda komutan olarak hizmet etmiş Anytos ve Atinalı aristokrat Lykon olan, Euthyphron diyaloğunda hakkında silik bir delikanlı olarak söz edilen Meletos adlı bir genç tarafından "gençlerin ahlakını bozmak ve dinsizlik" suçlamalarıyla açılan dava sonucunda, 500'ler Meclisi kararıyla, 70 yaşındaki Sokrates'i MÖ 399'da ölüme mahkûm etti.

Batıl İnanç

Batıl inanç, kölelerin tiranların hizmetçisi olması gibi bir şeydir ve alçakların işine yarar. Hatta daha fazlasına: Batıl inançlı olanlar önce bağnaz dinciler tarafından ele geçirilir ve sonra da kendileri birer azılı dinci olup çıkarlar. Kökeni insanın ilkel dönemine kadar giden batıl inanç, önce Yahudileri sonra da Hıristiyanları zehirlemiştir. Daha baştan itibaren bütün Hıristiyan babaları büyücülüğe inanmışlardır. Kilise her daim büyücülüğü mahkûm etmiş ama inanmaya devam etmiştir. Büyücüleri kandırılmış ahmaklar olarak aforoz etmekle kalmadı, aynı zamanda onların şeytanla ortak işler yaptıklarını da ileri sürdü.

Bugün Avrupa'nın en az yarısı, diğer yarısının çoktan batıl inançlı olduğunu ve bugün hâlâ hurafelere inanmaya devam ettiklerini düşünmektedir. Protestanlar, azizlerin arta kalan eşya ve kemiklerini saklamayı, günah satın almayı, kısırlaştırmayı, ölenlerin ruhu için okunan duaları, kutsal suyu ve bunun gibi Roma Kilisesi'nin diğer geleneklerini batıl inanç olarak reddetmektedir. Onlara göre batıl inanç, gereksiz geleneklerin zorunlu hale getirilmesinden başka bir şey değildir. Bugünkü Romalı Katoliklerin bir kısmı, atalarına göre aydınlanmışlardır ve bu nedenle de onlardan kalma bazı kutsal gelenekleri batıl inanç diye bir kenara atmışlardır. Uyguladıkları bazı geleneklerinse eskiden kalma geleneklerle ortak köklere sahip olduklarını ve bu nedenle de kötü olamayacaklarını ileri sürmektedirler.

Batıl inancın sınırlarının nerede başladığını ve nerede bittiğini saptamak çok zordur. İtalya'yı ziyaret eden bir Fransız'a göre orada uygulanan her şey batıl inanca dayanmaktadır ki bu da pek yanlış değildir. Canterbury[65] başpiskoposuna göre Paris başpiskoposu batıl inançlıdır. Presbiteryenlerse[66] aynısını Canterbury başpiskoposu için söylemektedirler; Quakerler[67] de Presbiteryenlerin batıl inançlı olduklarını ileri sürmektedirler ki bütün Hıristiyanlara göre de Quakerler inananlar içinde en batıl inançlı olanlardır.

Demek ki Hıristiyan cemaatlerinin kendileri de batıl inancın ne olduğu konusunda ortak bir görüşe sahip değildirler. O halde, en az törene sahip olan tarikatın, söz konusu zihinsel hastalığa en az yakalanmış olanıdır diyebiliriz.

Öyle ki bir tarikatın inandığı dinin esaslar, diğer tarikatlar açısından batıl inanç olabilmektedir.

Müslümanlara göreyse bütün Hıristiyanlar batıl inançlıdır, ama kendileri de en batıl inançlı insanlar olarak damgalanmışlardır. Bu büyük tartışmada kimin haklı

---

[65] Canterbury, Birleşik Krallık'ın Güneydoğu İngiltere bölgesinde bulunan ve Kent Kontluğu'na bağlıdır. Ortaçağlardan beri şehir statüsü de taşıyan bir yerel idare ve yerleşim birimidir.

[66] Presbiteryenlik, piskoposluğu reddeden İhtiyar Meclisi'nce yönetilen Kalvinist bir sistemdir. Protestanların bulunduğu Reform Kilisesi mensuplarına verilen addır. Presbiteryenler olarak isimlendirilirler. Mensupları, Presbiteryanizmin havariler tarafından vaaz edilmiş bir sistem olduğuna inanır.

[67] Dostların Dini Derneği (Religious Society of Friends), mevcut Hıristiyan mezheplerinden ve tarikatlarından memnun olmayanlar tarafından 17. yüzyılın ortalarında İngiltere'nin kuzeybatısında ortaya çıkmış bir mezhepti. Üyeleri *Quakers* ya da *Friends* olarak adlandırılır. Tarihçiler mezhebin kurucusu ve erken dönem lideri olarak George Fox'u (1624-1691) gösterir. Quaker, Mennonite Kilisesi ve Brethren Kilisesi ile birlikte Hıristiyan pasifizmini savunan üç tarihi barış kilisesinden biri olarak değerlendirilir.

olduğuna kim karar verecek? Akıl mı? Ama her tarikat aklın kendilerinin tarafında olduğunu ileri sürmüyor mu? Demek ki buna, şiddeti ortadan kaldıracak aydınlık kafaların varlığına kadar şiddet karar vermeye devam edecek.

Örneğin, bir zaman öncesine kadar piskoposun ya da rahibin iznini satın alamayan genç çiftlerin evlenmelerine izin verilmiyordu.

Ya da malının bir kısmını kiliseye miras bırakmayan hem aforoz ediliyordu hem de cenazesi dini usullere göre defnedilmiyordu. Buna insanlar "günah çıkarmadan", yani Hıristiyan olmadan ölmek diyorlardı. Eğer Hıristiyan biri, herhangi bir vasiyetname bırakmadan ölmüşse, bu durumda kilise onun dinden dışlanmasını engellemek için, ölenin adına, onun bağışlayacağını düşündüğü miktara denk gelen bir bağış beyanı hazırlıyor ve o miktarı ailesinden alarak kilisenin vakfına aktarıyordu.

Bu nedenle de IX. Papa Gregor[68] ve Kutsal Ludwig,[69] 1235 yılında, Narbonne'da düzenlenen konsilde, herhangi bir papazın huzurunda hazırlanmamış olan vasiyetnameyi geçersiz saymakla kalmıyor, ayrıca Papa Gregor, söz konusu vasiyetnameyi düzenleyen noter ve ölen şahsın da aforoz edilmesi gerektiğini söylüyordu.

Günah satın almak işi ise daha felaketti. Bunun için Hıristiyan halkların bütün gelenek ve görenekleri eğilip bükülmek zorunda kaldı. Bu utanç verici düzenleme ancak insanların bir parça aydınlanmasıyla ortadan kaldırılabildi, ancak batıl inanca dayanan bir dizi kuralsa hala geçerliliğini korumaktadır.

Peki, batıl inancın siyasi olarak ortadan kaldırılmasına ne kadar izin verilmelidir? Bu çok alengirli bir konudur. Bu vücudunda su toplayan insanların hangi noktadan sonra ameliyat edilmesiyle ilgili tartışmaya benzemektedir; hasta ameliyat esnasında ölebilir de. Bu durumu ameliyatı gerçekleştirecek olan hekimin sağduyusu belirleyecektir.

Peki, batıl inancı olmayan halklar var mıdır? Ya da filozoflardan oluşan bir halk var mıdır? Bu sorular aslında aynı kapıya çıkar. Çinli yöneticilerin batıl inanca sahip olmadıkları söylenmektedir. Umarım yakında Avrupa ülkelerinin bazılarının devlet kurumlarından da batıl inanç temizlenmiş olur.

Bu durumda devlet kurumları batıl inancın halk için tehlikeli olmasının önüne geçmek zorunda kalır. Örnek oluşturması umulan bu kurumların güruh üzerinde fazla aydınlatıcı olamayacağı kesindir; ama sağduyulu yurttaşlar buna uygun vaziyet alacaklardır. Bir zamanlar yurttaşların katılmadığı kargaşalıklar ya da dinci

[68] Papa IX. Gregor (1167-1241), 1227 yılından ölümüne kadar Katolik Kilisesi'nin papası. Kayser II. Friedrich'e karşı papanın egemenliğini (Suprematiyi) savundu, kiliseyi birçok açıdan reforme etti. Fransiskanlarla Domikanları güçlendirerek sapkın görüş sahiplerine karşı engizisyon mahkemelerini harekete geçirerek savaş açtı.

[69] Fransa Kralı IX. Ludwig (1214-1270), 1226 yılından 1270 yılına kadar Fransa kralı. O aynı zamanda Kutsal Ludwig diye de adlandırılmıştı. IX. Ludwig Avrupa'da ortaçağın en güçlü kralı olarak bilinir. Onun döneminde Fransa hem ekonomik hem de siyasi açıdan altın yıllarını yaşadı. O aynı zamanda iki farklı Haçlı Seferi'nin de komutanıydı. Avrupalı hükümdarlar arasında en saygın lider (*primus inter pares*) oydu ve bu konumuyla krallar ve ülkeler arasındaki bütün tartışma ve savaşlarda hakem olarak kabul edilirdi.

saldırılar olmazdı, çünkü yurttaşlar da güruhun içinde yer alıyordu. Ancak akıl ve süreç onları da değişime uğrattı. Onların sağduyulu alışkanlıkları alt katmanlara dâhil olanlarla kanlı eylemlere meraklı insanların alışkanlıklarını da yumuşatmaktadır. Bir ülkede bunun çok ilginç örnekleri vardır. Kısacası, ne kadar az batıl inanç o kadar az felaket.

Tanrıtanımazlar

Bir zamanlar Hıristiyanlar arasında çok sayıda tanrıtanımaz vardı, bugün bu sayının azaldığı görülüyor. Size bir paradoks gibi gelecek ama çoğu zaman teoloji insanları tanrıtanımazlığa yöneltirken, felsefe onları bundan kurtarmaktadır. İnsanın ilk başlarda Tanrı'ya karşı şüphelerini anlayışla karşılamak lazımdır, çünkü o dönemde Tanrı'nın doğası hakkındaki fikirler farklı farklıydı ve ayrıca onlar henüz azınlıktaydı. Kilisenin kurucu babaları başlarda Tanrı'yı canlı bir varlık olarak tasvir ediyorlardı; sonradan gelenlerse onu canlı bir varlık olarak değerlendirmediler ama gene de onu gökyüzünde ikametgâh eden bir varlık olarak düşündüler. Bazıları onun evreni belirli bir zamanda yarattığını ileri sürdüler, başkaları ise onu zamanı külliyen yarattığını belirttiler. Bazıları oğlunu (İsa) onunla özdeş gördüler, bazılarıysa bu görüşü reddettiler. Bazıları ise bu iki kişiden (Tanrı ve İsa) nasıl bir üçüncü kişinin meydana gelebileceği üzerine tartışma yürüttüler.

Oğlunun yeryüzünde iki farklı kişiden biri olup olmadığı hakkında da çok hararetli tartışmalar yürütüldü. Kimse fark etmeden, birden bire Tanrı'nın beş kişi mi olup olmadığı tartışması başladı; ikisi İsa yeryüzündeyken ve üçü de gökyüzünde. Yoksa bu sayı eğer İsa'nın yeryüzündeki varlığını bire indirirsek dört mü olur; veya yoksa bu sayı, eğer onu gökteki Tanrı olarak kabul edersek, üç mü olmalıdır. Annesi üzerine tartışmalar yürütüldü, mağaradan miraca çıkışı, onun seyahatleri, Tanrı'nın canının ve kanının yenmesi, içilmesi, merhameti gibi bir dizi konu hakkında tartışmalar sürüp gitti. Tanrı hakkındaki görüşler bu kadar birbirinden farklılık gösterirken ve inananlar, bunlara dayanarak yüzyıllar boyunca birbirilerini lanetlerken, ama aynı anda mal-mülk hırsı ve ölçüsüzce servet istiflemek konusunda görüş ayrılığı oluşmuyordu; bu sürede yapılan katliamları ve alçaklıkları ve inananların benzer davranışlarının nasıl ortamı zehirlediğini görünce, doğrusu insanın içinden, varlığı olağanüstü bir tarzda tartışılan söz konusu varlık hakkında, doğal olarak şüpheye kapılan her mantıklı insanı hoşgörüyle karşılamak geliyor. Dolayısıyla sağduyulu insanlar, bu kadar haksızlıklara izin vermiş ve göz yummuş bir varlığın olamayacağını düşünmektedir. Örneğin, 15. yüzyılda yaşayan bir doğa bilimcisi, Kutsal Thomas'ın *Summa*'sında yer alan şu "*Virtus coeli, loco spermatis, sufficit cum elementis et putrefactione ad generationem animalium imperfectorum* (Göğün gücü, elementlerin tohumundan ve mükemmel olmayan varlıkların bozumundan daha fazlasını yaratmaya muktedirdir)" cümlesini okuyunca ne düşünsün? Söz konusu doğa bilimcisi de şöyle bir argüman geliştirmez mi: Eğer çürümüş maddeyle elementin karıştırılması mükemmel olmayan varlıkları yaratıyorsa, mükemmel varlıkları yaratabilmek için daha fazla çürümüş madde ve ısıyı

yan yana getirmek gerekmez mi? Burada göğün gücü tabii ki doğanın gücüdür. O halde Epikür ve Kutsal Thomas gibi ben de insanın çamur ve güneş ışınları sayesinde meydana gelebileceğini düşünürdüm. Şimdi bu, bu kadar mutsuz ve kötü bir yaratık için çok yerinde bir başlangıç saptaması değil midir. Hakkında bu kadar çelişkili ve öfkelenmemize neden olan şeyler anlatıldıktan sonra, neden Tanrı'nın bütün evrenin yaratıcısı olduğunu kabul edeyim ki? Ama sonra doğa bilimleri ve onu takip eden felsefe gelerek işe el koydu. Nil Nehri'nin çamurundan ne bir sinek ne de bir başak meydana geldiği görüldü: İnsan, "meydana gelmek", "güçler" ve "ilişkiler" unsurunu varlıkların oluşumunda dikkate alınca bunların ne kadar iç içe olduğunu saptadı. İnsan güneşin yaydığı ışınların, 300 milyon mil uzaklıktan nasıl gezegenleri ve Satürn'ün halesini aydınlattığını gördü; dünyada ise bir tırtılın iki ayrı açıyla bölünmüş göz bebeğinde resmedilen doğayı görmektedir. Sonra yeryüzüne basit ve karmaşık yasaları keşfeden, evrenin sonsuzluğunda birçok gezegenin döngü içinde olduğunu anlatan bir filozof çıkageldi. Şimdi daha iyi anlaşılabilen evrenin bir yapı ustası ve her daim aynı kalan yasaların bir yasa yapıcı olduğu görüldü. Böylece sağduyulu felsefe de, karanlık kafalı ilahiyatın sürekli eline fırsat verdiği tanrıtanımazlığı aşabildi.

Kuşkusuz Çin'de okullarda tanrıtanımazlık öğretilmiyor; ancak onların birçok aydını tanrıtanımazdır, çünkü onlar vasat düzeyde filozoflardır. Ama gene de, Goa'da engizisyonun hapishanesinde prangalar içinde çürümekten ve sonra kükürt kokan bir kefen içinde çıkarılarak odun yığını üzerinde yakılmaktansa, Pekin'de onlarla birlikte yaşamayı ve onların yumuşak huylu gelenek ve göreneklerinden öğrenebilmeyi tercih ederdim.

Tanrıtanımazlardan oluşan bir toplumun yaşayabileceğini söyleyenlere hak vermemek mümkün değildir; toplumlar yasalarla biçimlendirildiklerine göre, çoğu filozof olan bu tanrıtanımazlar da söz konusu yasaların egemenliği altında mutlu bir yaşam sürebilirler. Tabii ki onların bu toplumlarda yaşamaları, bağnaz dincilerin baskın olduğu toplumlarda yaşamaktan daha kolay olur. Epikür, Simonides,[70] Protagoras,[71] Desbarreaux[72] ve Spinoza'nın yanı sıra Janseistleri[73] ve Mo-

[70] Simonides (Yunanca: *Σιμωνίδης* (*Σιμωνίδης* ὁ *Κεῖος*)) (MÖ 556-469), antik Yunan'da bir şairdir. Gençlik dönemlerinden başlayarak müzik ve şiir ile ilgilenmiş, Apollo festivalleri için *paean* adı verilen şarkılar bestelemiştir.

[71] Protagoras (Yunanca: Πρωταγόρας) (MÖ 481-420), Sofistlerin en önemli ve kurucu filozoflarındandır. Leukippos'un öğrencisi olarak yetişmiştir. Atina'da uzun süre yaşamış ve etkinliklerde bulunmuş, dinsizlikle suçlandığından dolayı kaçmak zorunda kalmış ve kaçarken boğulmuştur.

[72] Jacques Vallée, Sieur Des Barreaux (1599-1673), Fransız şair. Amcası 1574 yılında dinsizliği teşvik ettiği gerekçesiyle idam edilmişti.

[73] Jansencilik, Katolikler arasında yaygın olan bir teolojik harekettir. Fransa'da gündemde olmuştur. Günahın kaynağı doğumda görür. İlahi lütuf ve kadercilik ilkelerini savunur. Hareket, Hollandalı teolog Cornelius Jansen'in eserinden ileri gelmiştir. İlk defa yaygınlaşması Jansen'in Saint-Cyran-en-Brenne Abbey'den arkadaşı Abbot Jean Duvergier de Hauranne sayesindedir. Duvergier'in 1643'te ölümünden sonra Antoine Arnauld tarafından idare edilmiştir. Jansencilik 17. ve 18. yüzyıllarda Katolik Kilisesi'nde müstesna bir yere sahiptir. Hareketin teolojik merkezi Paris'tir.

linistleri[74] bir kentte toplasak, sizce hangi yerde daha çok tartışma ve kargaşalık baş gösterir? Vahşi halkların bu dünyadaki yaşamları açısından bakınca tanrıtanımazlık çok zararlı olabilir ama Tanrı hakkında yanlış düşüncelere sahip olmak da bir o kadar tehlikelidir. Bu dünyanın en büyük şahsiyetleri de bir tanrıtanımaz gibi yaşamaktadırlar.

İngiltere'de birçok insan, prensip olarak tanrıtanımazlığa yönelmiştir. Sadece dünyanın nereye doğru gittiğinden pek haberdar olmayan genç ve deneyimsiz ilahiyatçılar tanrıtanımazlığın olamayacağını ileri sürüyorlar. Aynı zamanda çok önemli fizikçiler olan bazı tanrıtanımazları Fransa'da tanıma fırsatı buldum, ama şunu rahatlıkla söyleyebilirim ki doğanın hareket yasasına bu kadar vakıf olan bu şahısların, bütün bu sistemi yaratan eli görmek istememelerine de şaşırıyorum.

Sanıyorum bunların materyalist olmalarının yegâne nedeni, onların evreni dolduran maddenin sonsuzluğuna inanmalarındandır. Onları yanlış yola sevk eden de bu anlayış olmalıdır; çünkü Newton'un takipçileri olduklarını bildiğim ve evrende boşlukların bulunmasının yanı sıra, maddenin sonlu olduğunu da kabul eden bazı kişiler bir Tanrı'nın varlığına cevaz veriyorlar.

Descartes'ın da iddia ettiği gibi, eğer madde sonsuz ise o halde bu, yüce bir varlığın niteliklerine sahip olduğuna işarettir. Eğer evrende boşluğun bulunması imkânsızca o halde bu, hem zorunlu olarak maddenin varlığını hem de ebedi olduğunu gösterir. Bu ilkeler ışığında maddeyi bir Tanrı'nın yarattığına ve onları birlikte tuttuğuna inanmak da bir kenara bırakılabilir.

Evrenin boşluk içermediğinin yanı sıra maddenin sonsuzluğuna da inanan Descartes'ın ve diğer felsefi akımlara inananların bir Tanrı'ya inandıklarından şahsen eminim. Ama gel gör ki insanlar çoğunlukla düşünce ve davranışta aynı ilkelere sahip çıkmayı asla beceremiyor...

İnsan

Bütün insan ırkları her zaman topluluklar halinde yaşamışlardır.

En vahşi ve en ücra bölgelerde keşfedilen insanların bile tıpkı kunduzlar, karıncalar, arılar ve diğer bazı hayvan türleri gibi topluluk içinde yaşadıkları saptanmıştır.

Bugüne kadar insanların birbirinden tamamen ayrı ve tek başına yaşadığı herhangi bir kesime rastlanmamıştır. Aynı şekilde bir adamın, tesadüfen karşılaştığı bir kadınla bir süre yaşadıktan sonra ondan bıkarak ayrılması veya bir annenin çocuklarını büyüttükten sonra onları bütünüyle inkâr etmesi veya insanın evsiz ve ailesiz yaşaması hiçbir yerde görülmemiştir. Bazı sivri akıllılar bu düşünceye kendilerini kaptırmış ve toplumun insanı bozduğunu ileri sürerek, insanın vaşaklar gibi yalnız yaşamasının onun kaderi olduğunu söylemektedirler. Aynı şekilde

[74] Luis de Molina (1535-1600), Cizvit ilahiyatçılarındandır ve Molinizm akımının kurucusudur. Molina, hukuk, felsefe ve ilahiyat okumuştur. Molina'ya göre Tanrı'nın takdiriyle kişinin iradesi ortak bir eylem zemini yaratır. Ona göre Tanrı önceden kullarının nasıl davranacaklarını bilir ve bu nedenle de her şey ona göre hazırlar. Molina'ya göre insanın Tanrı'ya ait olan bilginin mutlaklığına erişmez ama erişme iradesine de karşı çıkılamaz.

balıkların da denizde tek başına yüzdüklerini ama kuzeyin soğuk denizlerinden güneye inerken de doğalarının bozulması suretiyle sürü haline geldiklerini ya da aslında leyleklerin tek başına uçtuklarını ama sıcak bölgelere uçarken doğalarının bozulması nedeniyle sürü haline geldiklerini söyleyebiliriz.

Her canlı gibi insanın da bir dürtüsü vardır ama onun dürtüsü akılla birleşerek, onu tıpkı yemek ve içmek gibi, topluluk halinde yaşamaya yönlendirmektedir. Toplumsallaşma insanı bozmuyor, aksine toplumdan uzaklaşan insan bozuluyor. Kendini toplumdan tümüyle soyutlayan kişi, eninde sonunda düşünme ve konuşma yetisini de kaybeder. Bu durumda kendi kendisine de yük olur ve hayvanlaşır. Birinin kibirlenerek başkalarına kızması, ardından da melankoliye kapılarak yalnız yaşamak istemesi mümkündür. Bu durumda o insan bozulmuş ve kendi kendisini cezalandırmış olur. Zamanla kibri ona yük olur, sıkıntılara kapılır ve insanların onu sevmediklerini ve unuttuklarını düşünmeye başlar. Bu durumda o, sözüm ona özgürleşmek uğruna kendisini en olmayacak köleliğe hapsetmiştir.

Beden

Ruh hakkında ne kadar az biliyorsak, beden hakkında da o kadar az biliyoruz. Gerçi onun bazı niteliklerini fark ediyoruz ama söz konusu niteliklere sahip olan nesne nedir? Demokritos[75] ve Epiküros'a göre cisimler (bedenlerin) vardır, Elealı Zenon'un müritleri ise cismin olmadığını ileri sürdüler...

Cloyne Piskoposu Berkeley[76] ise, yüzlerce dolambaçlı aforizmalar sarf ederek cismin olmadığını ileri süren en son şahıstır. Ona göre cisimlerin ne rengi ne kokusu ne de ısısı vardır; bu nitelikler nesnelerden değil, fakat insanın duyularından kaynaklanmaktadır.

Aslında o, bu kadar açık ve genel olarak bilinen bir şeyin aksini kanıtlamak için boşuna yorulmuş. Ardından da nesnelerin niteliklerinden olan genleşme ve katılık konusuna eğilerek yeşil bir kumaşın genleşmediğini, çünkü gerçekten onun yeşil olmadığını kanıtladığını düşünmüştü. Ona göre yeşil renk insanda içkindir ve dolayısıyla yeşilin genleşmesinin kökeni de içimizdedir. Genleşme sorununu böyle hallettiğini düşündükten sonra da katılık konusunun kendiliğinden hallolduğunu ve dolayısıyla bütün dünyanın aslında sadece duyularımızda var olduğunu ileri sürdü. Bu bilge adama göre top mermileriyle öldürülen on binlerce insanın ölümü gerçek değil, fakat zihnimizin algılarıdır. Ya da eğer bir adam bir kadınla birleşir ve sonra bunların bir bebekleri olursa bu durumda da bir algı bir zihne yerleşmekte ve böylece üçüncü bir algı yaratılmış olmaktadır.

---

[75] Demokritos (MÖ 460-370), Leukippos'un öğrencisi. Sokrates'ten sonra ölmüş olmasına rağmen, Sokrates öncesi doğa filozoflarından sayılır. Hocasının ortaya koyduğu teoriyi büyük ölçüde geliştirerek ünlenmiştir. Parmenides'in temsil ettiği tekçilik (monizm) ile Empedokles'in çokçuluğu (pluralizm) karşısındaki aracılık girişimleri sonucu, "atom veya bölünmeyen öz" teorisi ile ünlenmiştir. Görüşleri ve felsefe tarihindeki yeri açısından ayrıca bkz. *Dünyayı Değiştiren Düşünürler 1*, s. 127 vd.

[76] George Berkeley (1685-1753), dünyada yalnızca ruhların ve bu ruhların idelerinin var olduğunu, buna karşılık maddenin var olmadığını öne süren İngiliz düşünür. Dublin'deki *Trinity College*'de eğitim görmüş İrlandalı bir Protestan'dı. Bugün yakından bilinen bütün felsefi çalışmalarını henüz yirmili yaşlardayken yayımladı.

Bu kadar gülünç bir saçmalığı engellemek aslında söz konusu piskoposun elindeydi. Ama o ise, nesnelerin ona, cam merceklerden bakınca küçük ya da büyük göründüğünü, ama bizzat kendi gözüyle bakınca daha farklı büyüklükte olduklarını, dolayısıyla da genleşmenin de olamayacağını kanıtlamaya çalıştı. Bütün bunlardan hareketle de genleşmenin olmadığını, dolayısıyla hiçbir şeyin var olmadığını ve böylece bir şeyin hem dört karış hem on altı karış hem de bir karış büyüklüğünde olamayacağını ileri sürmüştü. Hâlbuki o, herhangi bir nesne "şöyle genleşiyor ya da şu kadar uzunluktadır" diye konuşacağına, eline sadece bir mezura alıp o nesnenin büyüklüğünü ölçmesi kâfiydi.

Aslında onun, genleşme ve katılığın, sesten, renkten ve kokudan daha farklı bir davranış gösterdiğini bilmesi gerekirdi. Tabii ki bunlar, parçaların biçimsel özellikleriyle bizde yarattıkları algılardır. Ancak genleşme algısal bir unsur değildir. Eğer yanmakta olan bir ateş sönerse, bu üşümeme neden olur ya da havada hiçbir şey titreşmezse o zaman duyamam veya bir gül solduğunda onun kokusunu artık alamam. Ancak benim algımdan farklı olarak bir odun, hava veya gül genleşebilir de. Tabii ki Berkeley'in kapıldığı açmazı açıklamaya da değmez.

Bir zamanlar Elealı Zenon[77] ve Parmenides[78] de bu şekilde açıklıyorlardı. Bunlar çok derin görüşlere sahip adamlardı: Onlar aslında bir kaplumbağanın da Akhilleus[79] kadar hızlı koşabileceğini ve dolayısıyla hareketin kesinlikle olmadığını kanıtlamışlardı. Ayrıca onlar buna benzer bir dizi konu hakkında görüş ileri sürmüşlerdi. Eski Yunan'da filozoflar felsefeyle lobutlarla oynar gibi oynuyorlardı ve sonra onların bu özelliklerini skolastik felsefeciler devraldı. Hatta Bayle bile, kimi zaman bunlarla birlik oldu ve boş bir davanın peşinden koştu durdu. Zenon

[77] Elealı Zenon veya Zeno (MÖ 490-430), Parmenides'in izleyicisi olan antik Yunan filozofu. Elea Okulu'nun en önemli filozofları arasında yer alır. Zeno, hocası Parmenides'in *Birci* anlayışını ve yalnızca *Varlık*'ın değişmez gerçek olduğunu öne süren görüşünü geliştirmiş, çokluk ve değişmenin gerçek olduğunu savunan karşıt görüşlerin tezlerine karşı mantıksal güçlükleri gözler önüne seren dolaylı kanıtlarla değişimin olanaksızlığını göstermeye çalışmış, ileri sürdüğü örneklemeleriyle felsefe tarihinde ün kazanmıştır.

[78] Parmanides (Yunanca: Παρμενίδης) (MÖb 515-460), doğa filozoflarından sayılmakla birlikte, antik Yunan felsefesinde rasyonalizm geleneğinin ilk filozoflarından biridir. Yalnızca düşünür olarak değil yasa koyucu ve devlet adamı olarak da rol oynadığı sanılmaktadır. Parmenides'e göre, evrende değişen hiçbir şey yoktur. Gerçeklik, yani varlık, mutlak anlamda Bir'dir, kalıcıdır, süreklidir, yaratılmamıştır, yok edilemez; o ezeli ve ebedidir; onda hareket ve değişme yoktur. Herakleitos ile sürekli yaşadığı varlık ve evren hakkındaki tartışmalarıyla da ünlüdür. Ayrıca felsefe tarihindeki etkisi için bkz. *Dünyayı Değiştiren Düşünürler 1*, s. 83 vd.

[79] Akhilleus (Grekçe: Ἀχιλλεύς *Akhileus*, Fransızca: Achille *Aşil*), ölümlü bir baba olan Peleus ile Su Tanrıçası Thetis'in oğlu olan yarı Tanrı'dır. Dünyanın en büyük savaşçısı ve koşucusu kabul edilir. Yunan mitolojisinin en önemli kahramanlarından biridir. Truva Savaşı'nın Yunan kahramanlarının başında gelmekte ve Homeros'un *İlyada* adlı mitolojik eserinde Yunanlıların en büyük savaşçısı olarak başkarakterdir. Homeros'un MÖ 720'lerde yazmış olduğu on altı bin dizelik *İlyada* eserinde Akhilleus yer alır. Annesi Thetis oğlunu ölümsüzlük nehri Styx'de yıkarken elini suya değdirmemesi öğütlendiği için onu sol topuğundan tutup suya batırmıştır. Yalnızca oradan vurulursa öleceğine inanılır. Efsaneye göre öleceğini bildiği halde Helen'i geri almak için yapılan ve en büyük savaş kabul edilen Truva Savaşı'na adının sonsuza kadar anılması için katılmış ve Truvalı prens Paris tarafından sol topuğundan okla vurularak ölmüştür. Bu yüzden ayak topuğunda yer alan tendona "aşil tendonu" adı verilir.

başlıklı yazısında, maddenin bölünemeyeceğine dair laflar edip, altı aylık bir matematik birikimine sahip birinin bile yapmayacağı hatalara imza atıyor.

En azından Piskopos Berkeley'in bu saçmalıkları nereden aldığını bilmek iyi oldu. Uzun yıllar önce birkaç kez onunla konuşmuştum. O zaman bana, nesnelerin genleşmesinin ne olduğunu bilmemesinden dolayı bu görüşlere kapıldığını söylüyordu. Hakikaten de kitabında Hilas'a "Şey, töz, ana madde vb. gerçekten nedir?" diye sorarken kendisini bile aşmaktadır. Hilas da, "Genleşmiş cisim" diye yanıt vermektedir. Eserde Philonoüs olarak sahne alan piskopos, Hilas'la alay eder ve o zavallı da ne dediğinin farkına varmışçasına genleşmenin, genleşmenin tözü olduğunu belirterek yani ahmakça şeyler söylediğini belirterek utanmışçasına bu türden şeylerden anlamadığını, dolayısıyla bedenin var olmadığını, aynı şekilde maddi dünyanın da var olamayacağını ve dolayısıyla sadece ruhlar dünyasının var olduğunu söyler. Hâlbuki Hilas, Philonaüs'e sadece şunu söylemeliydi: "Şeylerin özü gibi genleşen, katı, parçalanabilen, hareketli ve şekle giren madde hakkında da hiçbir şey bilmiyoruz; onun hakkında ne kadar biliyorsam, düşünen, duyumsayan ve irade sahibi özne hakkında da hiçbir şey bilmiyorum; ancak her şeye rağmen bu özne vardır, çünkü onun, onda içkin olan ve alıp sökemeyeceğimiz anlamlı nitelikleri vardır."

Bizim durumumuz da Parislilerin durumuna benziyor. Çok lezzetli yemekler yiyorlar, ancak bu leziz yemeklerin neyle yapıldığını bilmiyorlar. Aynı şekilde, tutkuyla cisimler dünyasıyla meşgulüz ama onların nelerden oluştuğunu bilmiyoruz. Peki, bedenleri meydana getiren şeyler nelerdir: Başka parçalara da bölünebilen parçalardan. Peki, bunların en sonuncusu nedir: En sonunda bile maddesel bir cisim. Bizler kesintisiz bir şekilde parçalara ayrılıyoruz ama hala sona yaklaşamıyoruz.

Nitekim zeki bir filozof (Leibniz) bir tablonun parçalardan oluştuğunu ama bu parçaların tek başına bir tablo oluşturamadığını söylerdi. Aynı şekilde bir ev de, tek başına ev oluşturamayan parçalardan meydana gelmektedir. Ve o böylece, bedenin sonsuz miktarda parçalardan oluştuğunu ama bu parçaların tek başına bir beden oluşturmadığını düşündü. Bunlara da *monade*[80] adını verdi.

Bu teorinin önemli yanları vardır, eğer bu bir vahiy olsaydı ona kesinlikle biat ederdim. Bütün bu küçük varlıklar matematiksel noktalardır; nitekim bunlar, şeklini almak için bir beden arayan ruhlardır. Bunun daimi bir metamorfoz olduğu belirtilmektedir. Bu sistem başka bazı sistemlerden daha kötü değildir. En azından değişken atomlardan, tözel biçimlerden, değişken merhamet ve vampirlerden daha çok hoşuma gidiyor.

Madde

Bağnaz biriyle bir filozof arasında yapılan medeni bir tartışma:

Bağnaz: "Demek öyle! Seni gidi Tanrı ve insan düşmanı seni! Demek ki sen

[80] Leibniz'in öğretisi için Bkz. *Dünyayı Değiştiren Düşünürler 2*, s. 217 vd.

her şeye muktedir olan Tanrı'nın, önemsediği her varlığa düşünme yetisi verebileceğini iddia ediyorsun? Seni hemen engizisyon mahkemesine şikâyet edeceğim; senin odun yığınları üzerinde yakılmanı sağlayacağım. Sakın kendini benden! Seni son kez uyarıyorum."

Filozof: "Argümanlarınız bunlar mı? İnsanları böyle mi aydınlatıyorsunuz? Doğrusu yumuşak huyunuza hayran kaldım."

Bağnaz: "Peki o halde, hiç olmazsa odun yığınları hazırlanana kadar sakinleşeceğim. Yanıt ver bana: Ruh nedir?"

Filozof: "Bilmiyorum."

Bağnaz: "Peki, madde nedir?"

Filozof: "Onun hakkında da fazla bir şey bilmiyorum. Kanaatime göre o genleşebilen, katı, dirençli, ağırlığı olan, parçalanabilir ve hareketli şeydir. Ancak Tanrı ona benim bilemeyeceğim binlerce nitelik daha bahşetmiş olabilir."

Bağnaz: "Ne, daha binlerce nitelik mi, alçak seni! Nereye gelmek istediğini görüyorum. Demek istiyorsun ki, Tanrı herhangi bir nesneyi ruhla donatabilir. Hayvanlara dürtü verdiği gibi her şeyin efendisinin o olduğunu söylemek istiyorsun."

Filozof: "Kim bilir belki de hakikaten, söz konusu nesneyi sizin de kavrayamadığınız bir dizi başka niteliklerle donatmış olabilir."

Bağnaz: "Ne, benim kavrayamadığım mı, serseri seni!"

Filozof: "Tabii ki, onun gücü sizin zekânızdan katbekat üstündür."

Bağnaz: "Onun gücü! Onun gücü! Ancak bir tanrıtanımaz böyle konuşabilir!"

Filozof: "Ama bu konuda birçok kilise atasının şahitliğini sunabilirim."

Bağnaz: "Hadi be oradan! Ne Tanrı ne de herhangi bir kilise atası bizi seni diri diri yakmaktan alıkoyabilir. İşte bu katillerin ve bizimle aynı görüşte olmayan filozofların cezasıdır."

Filozof: "Bu türden bir tartışma üslubu senin mi yoksa şeytanın mı bir buluşudur?"

Bağnaz: "Çılgın! Beni şeytanla aynı kefeye nasıl koyabilirsin?"

(Bu esnada bağnaz filozofa bir tokat atar, filozof da aynısını birkaç misliyle geri iade eder.)

Bağnaz: "Aman Tanrım! Yetişin!"

(Bu arada, bir düzine filozof oradan buradan yardıma gelirken, öbür taraftan

da yüze yakın Dominikan Tarikatı[81] müridi, yanlarında yüzlerce kışkırtıcı ve engizisyon memuru koşarak gelirler.)

Akıllı insanlara "Ruh nedir?" diye sorduğunuzda, bilmediklerini söylerler. Onlara, "Peki, madde nedir?" diye sorduğunuzda da aynı yanıtı alırsınız. Ancak birçok öğretmen ve öğrenci size bunun ne olduğunu ayrıntısına kadar anlatabilirler. Hatta onlar maddenin genleşebildiğini ve parçalanabilir olduğunu söylediklerinde her şeyi söylemiş olduklarını düşünürler. Ama onlara, genleşen bu şeyin ne olduğunu sorduğunuzda ise size yanıt verememekten dolayı mahcubiyet yaşarlar. Onlar şeylerin parçalanabilir olduğunu belirtiyorlar.

Peki, bu parçalar ne türden şeylerden oluşuyorlar? Ya da söz konusu parçaların parçaları nelerden oluşuyor? Bu sorular karşısında ya susuyorlar ya da öylesine çok konuşuyorlar ki her iki durum da şüphe uyandırıcıdır.

Peki, madde olarak sıfatlandırdığımız bu bilinmeyen şey, ezeli ve ebedi midir? Evet, bütün antikçağ düşünürleri buna inandılar.

Peki, bu kendiliğinden etkin bir güce mi sahiptir? Bazı filozoflara göre öyledir.

Peki, buna olumsuz yanıt verenler haklı mıdır? Maddenin kendiliğinden bir şey sahip olacağını düşünemiyorsunuz, değil mi?

Peki, zorunlu olarak bağrında taşıdığı niteliklerini kendi başına edinmediği konusunda neden emin değilsiniz? Doğa hakkında hiçbir şey bilmiyorsunuz ama gene de onun şekline ait olan bir şeyi ona layık görmüyorsunuz. Ayrıca o, varoluşundan bu yana hep bir biçim edinmiş ve belirli bir şekle sahip olmuş olmalıdır? Eğer bu böyleyse o halde onun biçimine bir başka biçimin daha eklenmiş olma ihtimali imkânsızdır.

Madde vardır ve onu duyu organlarımız üzerinden biliyoruz. İnsanın düşündüğünden bu yana zekânın işlevi ne olabilirdi ki? Geometri bize birçok şey öğretti, metafizik ise çok az şey. Maddeyi tartabiliyoruz, onu ölçebiliyoruz ve onu analiz edebiliyoruz, ama onun ötesine geçen bir deney yapmak istediğimizde de acizliğimizi hissederek karanlık bir uçuruma yuvarlanıyoruz.

Eğer insan, ilk başlarda maddenin kendinden hareketle var olduğunu ileri sürmüşse, bunu gönül yüceliğinize sığınarak hoş görmenizi öneriyorum. Peki, o ilk insanlar daha farklı düşünebilir miydi? Bugüne kadar hükmedilememiş bir şeyin ezelden beri var olmadığını nasıl düşünebilirdi ki? Eğer madde zorunlu olarak var olmamışsa, peki bugün hâlâ neden var ki? Bugüne kadar hiçbir ilke şunun gibi kabul görmedi: "Hiçbir şey hiçbir şeyden çıkmaz." Gerçekten de bunun tersi düşünülemez. Bütün her yerde, kuraldan önce Tanrı'nın eseri olan *kaos* vardı. Maddenin ebediliği hiçbir halkı tanrıtanımazlığa götürmedi. Ezelden beri var olan maddeye ebedi bir Tanrı'nın hükmettiğini söylemek bugüne kadar hiçbir dine zarar vermemiştir. Bugün ise, dini inançlarımızdan aldığımız destekle, Tanrı'nın

[81] Dominikan Tarikatı (*Ordo Praedicatorum*), Aziz Dominik tarafından kurulmuş ve Papa III. Honorius tarafından 22 Aralık 1216'da onaylanmış bir Katolik tarikatıdır. Tarikat keşişleri, manastır rahibelerini, rahibeleri ve tarikat için çalışan kilise dışından kişilerden oluşur. Üzerlerine giydikleri beyaz üstüne siyah cübbeden dolayı siyah keşişler olarak da adlandırılır.

maddeyi hiçlikten yarattığını biliyoruz, ama ne yazık ki bu görüş, bugüne kadar hiçbir halka düzgün bir şekilde anlatılamamıştır; Yahudilere bile. Yaratılış[82] ayetinin birinci suresinde "Elohim", yani Tanrılar -Tanrı değil- yeri ve göğü yaratandır. Orada, yerin ve göğün hiçlikten yaratıldığı söylenmiyor.

O dönemlerde, yani Yahudiler içinde azımsanmayacak oranda okuryazarın bulunduğu dönemde yaşamış olan Filon[83] evrenin yaratılışını anlattığı bölümde şöyle der: "Tanrı, bütün yüceliğiyle, aslında pek de iyi olmayan ve özünde sadece ağırlığı olan, karmaşık ve kuralsızlık içinde bulunan töze ve maddeye, onları kendisine rakip görmeden öylesine baktı ve onlardan iyi bir şey yapmaya karar verdi."

Bütün ilahiyatçılar, Tanrı'nın kurallı bir *kaos* yarattığından bahsediyorlar. Hesiodos,[84] *Theogonie* adlı eserinde bütün Batı dünyasının düşündüğünü şöyle tekrar etmişti: "Her şeyden önce *kaos* vardı."

Ovid ise şunları söylerken bütün Roma dünyasının sözcülüğünü yapıyordu: "*Sic ubi dispositam, quisquis fuit ille Deorum, Congeriem secuit...*"[85] Yani eğer Tanrı'nın gücünü anlatmak için böylesine güçsüz bir örnekle ona saygısızlık ettiğimiz düşünülmezse, çömlekçinin çamuru biçimlendirdiği gibi, Tanrı da maddeyi biçimlendirmiştir. Eğer madde ezeliyse, niteliklerinin de, yani ağırlık, biçem, hareket ve parçalanabilme özelliklerinin de ezeli olması lâzım. Ancak parçalanabilme özelliği hareketin bir sonucudur, çünkü hareket olmadan hiçbir şey parçalanamaz, ayrıştırılamaz veya düzenlenemez. Demek ki hareketi, maddenin özüne dâhil etmek gerekir. Kaos düzenlenmemiş hareketti; evrenin düzeni ise Tanrı'nın nesneler dünyasına bir yansımasıdır. Peki, madde kendi başına nasıl oluyor da hareketi yaratabiliyor? Aynı şekilde eskilerin söz konusu ettiği genleşme ve özüne işleme de bunun gibi bir şeydir.

Genleşme olmadan hiçbir şey düşünülemez, ama o hareketsiz olabilir. Buna karşın bazıları maddenin içine işlenememesine itiraz ediyorlar; eğer özüne işlenebiliyorsa, bu durumda sürekli gözeneklerinden bir şeylerin girip çıkması gerekmez mi? Eğer içine hiçbir şey işlemiyorsa, onun herhangi bir anlamı olabilir mi?

Böylece sonsuza kadar teorik argüman üretilebilir. Maddenin ezeli olduğunu ileri süren öğretinin de başka felsefi akımlar gibi bir dizi sorunu bulunmaktadır. Aynı şekilde maddenin hiçlikten yaratıldığını ileri süren öğretiyi anlamak da zordur. Bunları öylesine kabul etmeli, kavramaya ve açıklamaya ise çalışmamalıdır. Sonuçta felsefe de her şeyi açıklamıyor. Kim bilir geometride ne kadar kavrayamayacağımız şeyleri kabul etmek durumunda kalacağız. Birbirine sürekli yakınlaşan ama hiçbir zaman kesişmeyecek olan iki çizginin varlığının düşünebiliyor musunuz?

---

[82] Tekvin ya da Yaratılış, Eski Ahit'in ilk beş kitabını oluşturan Tevrat'ın birinci kitabı.

[83] Filon (MÖ 25-MS 50), İskenderiyeli, Ortodoks Yahudi bir filozoftur. Yunan akılcılığı ile Yahudi-Hıristiyan düşüncesini birleştirmesiyle ünlüdür. İsa'nın çağdaşı olan Filon, Yunan felsefesi ile Tevrat'ın özdeş olduğunu kanıtlamaya çalışmış, Yahudilerin kutsal kitabını Platon'un felsefesi ışığında yorumlamıştır. Kendisi tıpkı Plotin gibi Tanrı ile insan arasında iyi ve kötü ruhların var olduğunu savunmuştur. Filon felsefe ile dinin iç içe geçtiği görüşünü benimsemiştir.

[84] Bkz. *Dünyayı Değiştiren Düşünürler 1*, "Hesiodos", s. 83, 87 vd.

[85] Ovid, *Metamorphosen-Das Buch der Mythen und Verwandlungen*, Albatros Verlag, Düsseldorf: 2005, I, 32, s. 6: "Her kimse o Tanrı, *kaos*u ayrıştırdıktan sonra parçalarını düzene soktu."

Tabii ki matematikçiler hemen bize karşı çıkacak ve "Asimptotların[86] nitelikleri artık kanıtlanmıştır ve bunu kabul edeceksiniz" diyeceklerdir; yaratılış ise kanıtlanmamıştır: "Neden onu kesinmiş gibi kabul ediyorsunuz ki? Maddenin ebedi olduğunu kavramak antikçağda olduğu gibi neden size zor geliyor ki?" diyeceklerdir. İlahiyatçı ise bizi köşeye sıkıştıracak ve, "Eğer maddenin ebediliğine inanırsanız, o zaman iki ilkeye de cevaz vermiş olursunuz: Tanrı ve madde. Bu durumda Zerdüşt'ün ve Mani'nin[87] hatalı öğretilerine biat etmiş olursunuz" diyeceklerdir.

Matematikçilere diyeceğimiz bir şey olamaz, çünkü onlar sadece çizgilerini, alan ve şekilleri bilirler. İlahiyatçıya ise şunları söyleyebiliriz: "Nasıl Mani dinine mensup oluyorum ki? Burada yapı ustasının meydana getirmediği taşlar var ama o bunlardan muhteşem bir yapı inşa etmiştir. Bu nedenle de iki yapı ustasının olduğunu kabul etmiyorum. Kaba taşlar ustanın yeteneklerine ve düşüncesine itaat etmiştir."

Allahtan bu öğretilerden hiçbiri ahlak öğretisini kesintiye uğratmıyor. Madde yaratılsa ne olur, düzenlenmiş olsa ne olur? Her durumda Tanrı bizim açımızdan her şeye hükmedendir. İster düzenlenmiş isterse de hiçlikten çıkmış olan bir *kaos*a inanalım, her durumda da erdemli olmak önemlidir. Bu metafizik soruların hiçbiri yaşamdaki davranışlarımızı etkileyemez. Bu türden tartışmalar, yemek masasında yapılan sohbet gibidir: sofradan kalktıktan sonra hemen ne hakkında konuştuğumuzu unutur, ilgi alanımıza ve amaçlarımıza yönelik yaşamaya devam ederiz.

Eşitlik

Doğanın bahşettiği yeteneklerle mutlu olan insanların eşit olduğu kendiliğinden ortaya çıkar. Eğer onlar hayvani işlevlerini yerine getiriyorlar ve mantıklarını kullanıyorlarsa eşittirler. Ne Çin kralı, ne Moğol hakanı, ne de Osmanlı padişahı herhangi bir tebaasına ne yiyeceğini, ne zaman tuvalete gideceğini veya ne düşünmesi gerektiğini söyleyemez. Bütün hayvanlar (ne tür olurlarsa olsunlar) eşittir!

Ancak hayvanlar bize göre, doğal nedenlerden bağımsız yaşarlar. Eğer bir öküz bir inekle çiftleşmek isterken bir başka güçlü öküz tarafından kovalanırsa, hemen çareyi kaçmakta bulur ve sonra da kendisine çiftleşeceği bir başka inek arar; bu onun özgürlüğüdür. Ya da bir horoz başka bir horoz tarafından savaş meydanından kovalanırsa, kendisine başka bir tavuk çiftliği arar. Ancak biz insanlarda böyle olmuyor. Küçük bir vezir, bir haremağasını Limni Adası'na sürgüne göndermiş. Büyük vezir, küçük veziri Tenedos'a sürgün etmiş; padişah ise başveziri Rodos'a sürgüne göndermiş. Yeniçeriler de söz konusu padişahı hapse atmış ama onun ye-

[86] Matematikte sonuşmaz veya asimptot (İngilizcesi: *Asymptote*), belirli bir *A* eğrisine istenildiği kadar yaklaşabilen ikinci bir *B* eğrisine verilen addır. Bir başka deyişle, *A* üzerinde ilerledikçe, *A* ve *B* arasındaki mesafe azalır ve sıfıra yaklaşır. *Asimptot* kelimesi, Yunanca "beraber düşmek" anlamındaki *simpiptein* fiilinin olumsuz halinden türemiştir.

[87] Mani (Farsça مانی *Mānī*, Doğuaramca *Mānī ḥayyā*, "yaşayan Mani", eski Yunanca *Manichaíos*, Latince *Manes* veya *Manichaeus* "yaşayan Mani") (216-277), Mardin ve Gundişapur civarlarında yaşadığı tahmin edilen Mani, Mani dininin de kurucusudur. Çocukluğunu Hıristiyanlarla geçiren Mani, onlardan ayrılarak felsefi açıdan şüpheciliğe ve gizemciliğe yaklaşmıştır. Öğretisi *düalist*tir. Amacı Hıristiyanlığı, Zerdüştlüğü ve Budizmi birleştirmekti.

rine, istediği mümini istediği yere sürgün edebilen bir başka padişahı tahta çıkarmışlar. Bu küçük benzetme bize Tanrı'nın mükemmel kudretinin aldığı istikameti gösteriyor.

Eğer Dünyamız olması gerektiği gibi olsaydı, yani insanlar her yerde rahat yaşayacağı kadar sağlam bir gelire sahip olsalardı, üstüne üstlük bir de yumuşak bir doğa iklimi olsaydı, bu durumda hiçbir insan başka bir insanı kesinlikle baskı altına almazdı. Eğer Dünya faydalı besinlerle dolu olsaydı, eğer soluduğumuz hava temiz ve sağlıklı olsaydı, eğer hastalık ve erken ölümler söz konusu olmasaydı ve eğer insanlar geyik ve ceylanların sığındığı yer kadar yere ihtiyaç duysaydı, bu durumda Cengiz Han ve Timur da onlara saygıyla yaklaşacak olan çocuklarından başka hizmetçilere ihtiyaç duymaz ve onlar da babalarına yaşlılık döneminde yardım ederlerdi.

Bütün dört ayaklıların, kuşların ve sürüngenlerin mutlu olduğu bu doğal şartlarda insan da mutlaka çok mutlu olurdu. Böylesi şartlarda hükümdarlık ve yöneticilik hırsına kapılmak saçmalık ve akılsızlık olurdu. Yönetim işleri olmayınca hizmetkâra ne gerek var ki? Zorba ve hem de kaslı birinin, zayıf gördüğü komşusunu baskı altına almayı düşünmesi olacak iş değildir. Çünkü Volga kıyısında bunu düşünen zorba harekete geçene kadar zayıf komşusu çoktan Tuna'nın öbür yakasına geçmiş olurdu.

Dolayısıyla, eğer insanlar herhangi bir [fazla] malzemeye gereksinim duymasalardı eşit olurlardı. Biz insanların kötü bir huyu olan sürekli tüketme hırsı, insanların birbirine hizmet etmesini zorunlu kılıyor. Eşitsizlik değil, fakat gerçek kötülük bağımlılıktır. Birinin kendisine "majesteleri" ya da "haşmetlim" diye hitap edilmesinde ısrar etmesinin hiçbir anlamı yoktur. Ama birine ya da bir başkasına hizmet etmek kötü bir şeydir.

Farz edelim ki büyük bir aile iyi bir araziyi işlemektedir. Diğer yandan iki komşunun toprakları ise çorak ve verimsizdir. Bu durumda, söz konusu iki aile ya birincisine hizmet edeceklerdir ya da verimli toprağı olanı ortadan kaldırarak topraklarına el koyacaklardır. Ya da başka şeyler. Yoksul ailelerden biri zengin aileye emeğini satacak ve karşılığında ekmeğini kazanacaktır. Diğeri ise baskın yapmayı deneyecek ve bu esnada alt edilirse öldürülecektir. Hizmet eden aileden hizmetkârlar ve günlükçüler çıktı, öldürülen aile bireylerindense köleler.

Sanki insafsız Dünya'da yaşayan insan topluluklarının iki sınıfa, yani emreden ve zengin olanlarla, yoksul ve itaat edenlere ayrışması engellenemez gibiydi. Sonra her iki sınıf da kendi içinde binlerce katmana bölündü ve oradan da binlerce farklılık çıktı.

Zarlar bir kez düşünce, insanın içinden gelip şunları demek kalıyor: "Ben de sizin gibi bir insanım, benim de iki ayağım ve elim var, belki sizden daha fazla onur ve sizinkinden daha sınırsız, daha heyecan dolu ve daha karmaşık bir zihne sahibim. Ben San Marinolu, Ragusalı ya da Vaugirardlı bir yurttaşım. Bana da

bu yeryüzünde bir parça toprak verin! Bilindiği kadarıyla üzerinde yaşadığımız yeryüzünde ekilebilir veya ekilemeyen 500 bin milyon *morgen*[88] toprak parçası bulunmaktadır. Biz sırtı postsuz iki ayaklılar ise bir milyar kadarız ve demek ki herkese 50 *morgen* toprak parçası düşmektedir. Haydi, bana da eşit davranın ve hakkım olan 50 *morgen* toprağımı verin!"

Ona ise şöyle yanıt verilecektir: "Haydi çek git! Güney Doğu Afrikalıların topraklarına el koy ya da belki Güney Afrikalıların hatta Sibiryalıların toprakları da olabilir! Git ve onlarla anlaşmaya bak, buradaki toprakların hepsinin sahibi var. Eğer burada yemek yemek, giyinmek ve sıcak bir eve ihtiyacın varsa, o zaman çalış bize, tıpkı babanın yaptığı gibi. Hizmetkârımız ol, eğlendir bizi ki sana biraz para verebilelim. Aksi takdirde dilencilik yapmak durumunda kalacaksın, ama görüldüğü kadarıyla bu iş sana göre değil, sanki bu işler seni mahvedecek, hâlbuki sen krallar ve köy ağaları gibi onurlu yaşamak istiyorsun."

Ancak her yoksul mutsuz değildir. Çünkü onların büyük bir çoğunluğu bu şartlarda doğuyor ve içinde bulundukları duruma ilişkin kafa yoramayacak kadar da işlerle meşguller. Ama onlar bir kez kafayı kaldırınca da tıpkı Roma'da halkçıların senato yanlılarına, köylülerinse Almanya, İngiltere ve Fransa'da yaptıkları gibi isyan edecekler ve her tarafı savaşla tutuşturmaktadırlar. Ne yazık ki bütün bu savaşlar öyle ya da böyle en sonunda halkın yenilgisiyle sonuçlanmaktadır, çünkü güçlü olanların parası vardır ve sonuçta para da bu devletlerde her şeyi tayin etmektedir. Bir devlette diyorum ama paranın milletler arası ilişkilerde geçerli olmadığını da biliyorum. Demiri iyi kullanan bir millet, her zaman eninde sonunda fazla altını ve cesareti olanları yenilgiye uğratırlar.

Her insan, hükümdarlık hırsıyla, servet düşkünlüğü, eğlence ve sefih bir yaşam tutkusuyla dünyaya gelir. Böylece herkes paraya ve başkalarının kız ve karılarına sahip olmak, başkalarına hükmetmek ve hayatta sadece keyif veren işlerle uğraşmak istemektedir. Gördüğünüz gibi insanın böylesine güzel eğilimlerle eşit olması mümkün gözükmüyor, tıpkı iki hırslı ve kıskanç yargıcın ve din adamının eşit olmasının bir hayal olması gibi.

İnsan yaşamda ölçü sınırlarını bilmediği için, eline fırsat geçince eşitsizliği en aşırı şekline kadar götürmektedir. Bazı ülkelerde insanların, tesadüfen doğmuş oldukları bölgeden ayrılmalarına izin verilmemektedir. Bu yasanın nedeni de çok basittir: "Bu ülke öylesine berbat ve öylesine kötü yönetilmektedir ki hiç kimseye buradan taşınma izni verilmemektedir, çünkü aksi takdirde halktan hiç kimse orada kalmayacaktır." Bu nedenle de mümkün olduğunca kendi halkınızın yanınızda kalması için onların gönüllerini hoş tutmalı ama ayak işlerini yapmaları için de dışardan insanlar getirmelisiniz.

Her insanın diğer insanlara eşit olduğunu hissetmeye hakkı vardır. Tabii ki bu demek değildir ki bir kardinalin[89] aşçısı efendisine yemek yapması için emir

[88] Bir morgen, tahminen dört hektar eder.

[89] Kardinal, Hıristiyan Katolik Kilisesi'nin ruhban sınıfının Papa'dan sonra en yüksek mevkie sahip din adamı. Kardinal olacak din adamları, mevcut Papa tarafından aday gösterilirler. Bir sonraki Papa'yı da kendi aralarından seçerler.

verebilecektir. Ama aşçı şunu söyleyebilmelidir: "Ben de efendim gibi bir insanım; ben de onun gibi acılar ve gözyaşları içinde doğdum ve onun gibi korku içinde ölecek ve törenlerle gömüleceğim. Her ikimizin de hayvani nitelikleri aynıdır. Eğer Türkler Roma'yı fethederlerse ve ben onun yerine kardinalsem, bu durumda ben onu hizmetkârım olarak yanıma alacağım." İşte bu mantıklı ve güzel bir konuşmadır. Ancak o, "Büyük Türk" Roma'yı fethedene kadar aşçılığına devam etmelidir, aksi takdirde bütün toplumlar baş aşağı döner.

Peki, eğer şimdi bir adam, aşçı ya da kardinal değilse veya devlette herhangi bir görevde olmayan sıradan bir yurttaşsa ve o, her yerde kibir ve aşağılayıcı bir suratla karşılanıyorsa ve ona böyle davranan bazı senyörler de ne bilgi ne zekâ ne de erdem konusunda ondan üstün değilse ve o saatlerce bekleme salonunda bekletiliyorsa, şimdi nasıl bir tavır alsın? En iyisi mi o bildiği yoldan gitsin.

Vicdan: İyilik ve Kötülük Hakkında Bilinç

Locke, insanın doğuştan ne düşüncelere ne de ilkelere sahip olduğunu kanıtlamıştı –eğer ahlaki ve metafizik konularda kanıtlamadan bahsedilebilirse. Ne yazık ki söz konusu yanlış düşüncenin yaygın bir şekilde yerleşmiş olması, onu, dolambaçlı yollardan kanıtlamak durumunda bırakmıştı. Bu nedenle de aklımızı kullanabilir çağa gelince, iyi düşünce ve prensiplerin öğretilmesi gerekmektedir.

Locke, yazılarında vahşi insanların rakiplerini gözlerini kırpmadan öldürdüklerini ve sonra da yediklerinden bahsetmektedir; ama aynı şekilde çok iyi eğitim görmüş Hıristiyan askerlerin de fethettikleri topraklarda herhangi bir vicdani rahatsızlık duymadan ve hatta zevkle, onurlu bir iş yapıyormuşçasına ve arkadaşlarının teşvikiyle yağmalamakta, katletmekte ve halka tecavüz etmektedir.

Dolayısıyla *Aziz Bartolomeus Yortusu Gecesinde*[90] yapılan katliamların ya da engizisyonun *Autodafe Mahkemelerinde*[91] insanları ölüme gönderen katillerin, Yortu Bayramı'nı onlardan farklı bir tarzda kutlamaktan başka bir suçu olmayan kadınları, çocukları ve masum insanları işkence ederken, onları yakarken ve ölüme gönderirken en ufak bir vicdan azabı duyduklarını sanmıyorum.

Buradan da şu çıkıyor: O koşullarda, bu örnekte ve şahsımınız da içinde bulunduğu karışık günlerde, aklımızın öğrettiği vicdandan başka bir vicdanımız olmuyor.

İnsan belirli bir alt yapıyla doğruyor ama sonra ona başka yetenekler kazandırılabilir. Dolayısıyla o katliamlara da neden olan heyecana da, yumuşak huyluluğa da sahip olabiliyor. Ama onun mantığı bir gün ona, 12'nin karesinin 144 olduğunu ve kendisine yapılmasını istemediği hiçbir şeyin de başkasına yapılmaması

---

[90] Saint Barthelemy Katliamı, Aziz Barthelemy Günü'ne denk düşen 24 Ağustos 1572 tarihinde Fransa'da Katolikler tarafından Huguenot denilen Protestanlara karşı gerçekleştirilen katliam.

[91] Autodafé (Portekizce: *autodafé*, "din mahkemesi", Latince: "inançlı davranış"). Portekiz ya da İspanyol engizisyonlarının verdiği mahkeme kararları birbirinden farklıdır. Engizisyon mahkemeleri sapkın görüşleri yargılayabilir, sanığı ölüme mahkûm edebilir ya da berat ettirebilirdi. Sınavı geçemeyenleri ise çoğunlukla odun yığını üzerinde yakılma cezası beklerdi. "Autodafe" kavramı ise kitapların yakılması anlamında kullanılırdı.

gerektiğini öğretecektir. Ancak o bu anlayışa, çocukken kendiliğinden ulaşamaz, çünkü birincisi bunu anlamaz, ikincisi ise bunu tahmin edemez.

Aç bir vahşi bir çocuğa babası, başkasına ait bir et parçasını verince, öbür gün, başkasına kendisine davranılmasını istediği gibi davranılması gerektiğini bilmeden daha fazlasını isteyecektir. İnsan otomatikman bu hakikatin ezelden beri öğrettiği ilkenin hep tersini yapar.

Ama doğa bu türden alçakça davranış eğilimine karşı bir tedbir de geliştirmiştir. O insana merhamet duygusunu ve mantıklı olanı kavrama yeteneği kazandırmıştır. Tanrının bu lütufları insan topluluklarının da temelini oluşturur. Bu nedenle de insan yiyen yamyamların sayısı az ve medenileşmiş insanların arasında yaşamak kısmen rahattır. Anne ve babalar çocuklarını büyütürken onlara insanlarla birlikte yaşamayı ve vicdanlı olmayı da öğretirler. Arı bir din ve ahlak öğretisi, çocukları çok erken bir yaşta öylesine biçimlendirir ki, yedi yaşından on altı veya on yedi yaşına kadar vicdan azabı çekmeyeceği herhangi bir kötülükte de bulunmazlar. Ama sonra yükselen şiddetli duygular vicdana hücum eder ve kimi zaman onu boğacak duruma da getirirler. Vicdan azabının altında ezilenler, tıpkı hastalıklı olanların sağlıklı olanlara danışması gibi, başka insanlara başvurur ve onların tavsiyelerini dinlerler. Bundan dolayı, vicdani konularda kararlar veren Kasuistler[92] ortaya çıktı. Bunların içinde en bilgesi ise kuşkusuz Cicero[93] idi ki o insanın toplumsal görevlerini anlatan *De Officiis*[94] adlı eserini kaleme almıştı. Cicero burada tartışmalı konuları ele almaktadır, ama ondan çok daha önce Zerdüşt de vicdani sorunlarda nasıl karar verilmesi gerektiğini tavsiye etmişti: "Eğer bir davranışın iyi mi, yoksa kötü mü olduğuna karar veremiyorsan, bırak o işi!"

---

[92] Kasuistik (Latince: *casus*: "Dava"), kavramı belirli bir bilim alanında yürütülen özgün incelemeler için kullanılır. Özellikle hukuk, felsefe ve tıp alanında sıklıkla kullanılırdı.

[93] Marcus Tullius Cicero (MÖ 106-43), Romalı devlet adamı. Siyasetin yanı sıra filozof, hatip ve yazar. Öğrenimini, Epikürosçu Phaedros, Stoacı Diodotos ve Akademi'ye bağlı Philon'dan almış olan Cicero'nun önemi, Yunan düşüncesini daha sonraki kuşaklara aktarmasındaki tayin edici rolüdür. Bilgi kuramı açısından, kesinliğe bağlanmak yerine olasılıkların yolunu izlemeyi yeğleyen, buna karşın ahlak alanında, dogmatik bir tavır sergileyerek Stoacılara ve bu arada Sokrates'e yönelen Cicero, Latincenin felsefe dili olarak gelişmesine katkı yapmıştır. Dinsel görüşleri açısından daima agnostik kalmıştır.

[94] Cicero'nun birinci kitabı olan *de officiis*'te bir devlet adamının davranışlarını merhamet üzerine kurması gerektiğine dikkat çeker.

FELSEFİ İLKELERİ

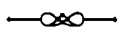

Ruh

Bulanık ve belirsiz olan bu kavram, kökeni bizim açımızdan açık olmayan ama etkisini içimizde hissettiğimiz bir şeyin göstergesidir. Bu terime Latincede *anima* (anima), Yunancada ise *πνεύμα* (pneyma) denir ve dünyanın bütün halkları bu terimi bir şeyi ifade etmek için kullanırlar ama onlar da bunun ne demek olduğunu ancak bizim kadar anlamışlardır.

Latinceden aldığım ve farklı dillerde de aynı anlama gelen bu terim kelimenin gerçek anlamında "bir şeyi yaşatan" anlamına gelmektedir. Canlıların gelişmelerinin ya da yaşamlarının nereden kaynaklandığını ifade etmek için insanın, hayvanın ve hatta bitkilerin ruhundan da bahsedilmektedir.

Bu terimle daima belirsiz bir düşünce ifade edilmiştir ki, *Yaradılış* şöyle demektedir: "Tanrı efendi, bir topak topraktan insanı yarattı ve sonra burnuna can üfledi. Ardından insan canlı bir ruha dönüştü."

Bundan itibaren de ruh yaratılışın ve yaşamın esas başlangıcı olarak kabul edildi, hatta hayatın kendisi için de. Bu nedenle de eskiden kavimler uzun bir süre bedenin ölmesiyle birlikte ruhun da öldüğüne inandılar. Eğer tarihin bütün karmaşıklığının dışına çıkarsak, görürüz ki akılla ruhu ilk kez eski Mısırlılardı farklı şeyler olarak görmeye başladılar; bu fikri onlardan devralan Yunanlar da *νους* (can) ile *πνεύμα* (ruh) arasında bir fark gördüler. Onları takip eden Romalılar da *animus* ile *anima* ve en sonunda biz de ruh ile mantık arasında bir fark gördük. Peki, hayatımızın ilkeleriyle düşüncelerimizin ilkeleri iki farklı şeyler midir? Yoksa bunların her ikisi aynı şeyler midir? Peki, insanla hayvan arasında sindirim organının nedenine ilişkin herhangi bir farklılık var mıdır? Hissetmek ya da bellek arasında?

İşte bu konu ezelden beri insanın başat tartışma konusudur. Ezelden beridir diyorum, çünkü bu tartışmaya konu olan "köken" düşüncesinin ne zaman başladığına dair elimizde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır ve bu nedenle de belirsizliğin labirenti ve şüphesi içinde kalmaya mahkûmuz. Yaşamımızın ve düşüncemizin kökenine dair en ufak bir bilgi kırıntısına ulaşabilmemiz mümkün gözükmüyor. Nasıl olsun ki? Bunun için yaşamın ve düşüncenin insan bedenine

nasıl girdiğini en az bir kez görmüş olmamız lazım. Bir baba çocuğunu nasıl peydahladığını biliyor mu? Ya da ona nasıl hamime kaldığını bilen anne var mı? Ya da davranışının nasıl oluştuğuna dair sırrı çözebilen, nasıl uyandığını ya da nasıl uyduğunu bilen biri var mı? Ya da organlarının iradesine göre nasıl hareket ettiğini ya da isteği üzerine dışarı fışkıran fikirlerin beyninde nasıl oluştuğunu bilen var mı? Bizler dünya denen bu sahnede görünmez bir elin yönettiği aciz yaratıklarız; bizi yönlendiren sicimleri kim gördü ki?

Aklın ifadesi olan ruhun, düşünce ya da madde olup olmadığını cesaretle soralım. Ya da onun biz henüz doğmadan yaratıldığını ve biz doğarken hiçlikten meydana geldiğini sonra da bize bu dünyada kısa bir süre eşlik ettikten sonra ebediyete kadar eşlik edeceğini soralım. Bunlar yüce sorular olmalıdır. Peki, gerçek nedir? Bu, kör birinin bir başka köre, "Işık nedir?" diye sorması gibi bir şey değil mi?

Eğer herhangi bir metalle ilgili yüzeysel bir bilgiye sahip olmak istersek onu bir fırında eriterek parçalarına ayrıştırırız. Peki, ruhun ayrıştırılabildiği bir fırın var mı? Ruh düşüncedir diyor bazıları. Peki, düşünce nedir? Bunu herhangi birinin bildiğini sanmıyorum; bu soru o kadar anlamsızdır ki buna yanıt vermek isteyenler bile ister istemez ruhun ne olmadığını açıklamaya yelteniyorlar ki o da onun ne olduğunu açıklamıyor. Ruh maddedir diyor bazıları. Peki, madde nedir? Onun sadece bazı şekil ve niteliklerini biliyoruz ki bunların da düşünceyle en ufak bir alakası bulunmamaktadır.

Siz şimdi düşüncenin maddeden farklı bir şey olduğunu mu ileri süreceksiniz? Peki, hani buna ilişkin kanıtınız? Yoksa maddenin parçalanabilir ve şekillendirilebilir ama düşüncenin parçalanamaz olduğunu mu söyleyeceksiniz? Peki, maddeyi var eden başlangıç unsurlarının parçalanabilir ve şekillendirilebilir olduğunu nereden biliyorsunuz? Büyük olasılıkla da değiller; felsefe akımları tamamı maddenin elementlerinin ne biçimlenebildiğini ne de genleşebildiğini söylüyorlar. Sizin bir zafer edasıyla düşüncenin ne bir odun ne bir taş ne bir kum tanesi ne de metal olduğunu söylediğinizi ve buradan hareketle de onun madde olmadığına hükmettiğinizi görür gibiyim. Sizi gidi akılsız ve kendini bilmez ukalalar! Yerçekimi de ne odun ne kum; ne metal ne de taş değil midir? Aynı şekilde hareket, gelişme, hayat ve buna benzer diğer şeyler de değildir. Ama buna rağmen hayat, gelişme, hareket ve yerçekimi maddeye özgü bir şey değil mi? Her kim ki Tanrı'nın maddeye düşünme yetisi kazandıramayacağını iddia ediyorsa, o sadece utanmazca saçmalamıyor aynı zamanda imtiyazlara sahip saçmalıklar okulunun ileri sürebildiği en olmaz görüşü ifade etmiştir. Tanrı'nın bunun yapıp yapmadığından emin değiliz ama onun bunu yapabileceğini biliyoruz. Peki ruh hakkında söylenmekte olan ve söylenecek olan şeylerin bize ne faydası var? Aklımızın almadığı şeyler hakkında yanılabileceğimizi gösteren spekülasyonlarda bulunmanın ne yararı var? Peki, "kilise babaları"nın ilk dört yüz yıl boyunca ruhu bedensel olarak düşünmeleri ne anlama geliyor? Peki, her zaman olduğu gibi çelişkili şeylerden bahseden

Tertullian'ın[95] onu neden hem cismani hem şekillendirilebilir hem de basit olarak görmüştü. Görüldüğü gibi binlerce gerçek olmayan bilgisizlikle karşı karşıyayız ki bunlardan birinin bile gerçek olması mümkün gözükmüyor.

Peki, bu ruh hakkında bu kadar saçma sapan görüşlere nasıl ulaşıyoruz? Var olduğumuzdan, hissettiğimizden ve düşündüğümüzden gayet eminiz. Bundan daha ötesine de mi geçmek istiyoruz? O halde kendimizi, hakkında en ufak bir bilgiye sahip olmadığımız ruhun, bizden önce mi yoksa bizimle mi yaratıldığı ya da geçici mi yoksa ölümsüz mü olduğuna dair hiddetli tartışmalara girişerek kendimizi dipsiz bir kuyuya atabiliriz.

Locke'un Ruh Hakkındaki Kuşkuları Üzerine

Ansiklopedi'nin "Ruh" maddesini yazan şahıs[96] Jaquelot'a[97] aşırı yakın görüşler ifade etmiş. Hatta o, tevazuuyla şunları söylemiş olan Locke da itiraz ediyor: "Belki de maddesel bir cismin düşünüp düşünmediğini hiçbir zaman öğrenemeyeceğiz; çünkü yaratanın herhangi bir aydınlatıcı desteği olmadan salt kendi düşüncemize dayanarak Tanrı'nın bütünleştirilmiş bazı maddesel cisimlere kavrama ve düşünme yetisi kazandırdığını ya da kim bilir belki de maddesel olmayan, ama düşünebilen ve kavrayabilen bir şeyin bunlarla birleşmesini ve bütünleşmesini sağlamıştır. Kanaatimizce, şu anda kullandığımız terimden hareket edecek olursak, Tanrı'nın isterse, maddeyle birleşmiş olan dışardan bir şeye kavrama ve düşünme yetisi kazandırmak yerine, bizzat bildiğimiz maddenin kendisine düşünme yetisi kazandırmak konusunda herhangi bir zorluğun olmayacağıdır. Çünkü sadece yüce Tanrı'nın iradesi ve hikmetiyle meydana gelen düşüncenin nasıl bir şey olduğunu ve onun söz konusu yetileri ne tür bir cisme yüklemeyi uygun bulduğunu bilmiyoruz. Şahsen ben düşünen, ebedi ve muktedir olan Tanrı'nın, belirli oranda yan yana getirilmiş, yaratılmış ve duyumsamayan maddeye keyfine göre duyumsama, kavrama ve düşünme yetisi kazandırabileceğini düşünüyor ve bunda da bir çelişki görmüyorum."

İşte Tanrı'dan korkan, mütevazı ve bilge bir adam böyle konuşuyor.[98]

---

[95] Tertullianus (MS 160-220), yılları arasında yaşamış olan "kilise babası". Kartaca'da eğitim almıştır. Afrika kilisesinin önde gelenlerinden biri olmuştur. Kendisinin 20 yıl boyunca yazmaya adamıştır. Bu yazıları arasında vaftiz üzerine yazılmış ilk Hıristiyanlık kitabı *De baptismo*'da vardır. Daha sonra kendisini peygamber ilan eden Montanus'un kurduğu Montanism akımına katılmıştır. Sonra onu bırakıp 5. yüzyıla kadar Afrika'da varlık göstermiş kendi mezhebini kurmuştur.

[96] Söz konusu makale Abbe Yvon tarafından yazılmıştır.

[97] Isaac Jacquelot (1647–1708), Huguenot inanca sahip Fransız bakan ve düşünür.

[98] Voltaire'in buraya düştüğü dipnotu şöyle: "*Ansiklopedi*'ye sunuş yazısı yazan d'Alembert (ki bu bölüm onun edebiyat yazılarının toplandığı seçme yazılarının 1. cildinde de bulunmaktadır) şöyle yazmış: "Newton'un fiziği oluşturması gibi onun da metafiziği oluşturduğunu söyleyebiliriz. Ruhumuzu, onun düşüncelerini ve duyumsamalarını araştırmak için sadece kitaplara dalmadı, çünkü onların ona verebilecekleri fazla bir şey yoktu; aynı zamanda kendi içine de derinlemesine dalarak tefekkürde bulundu. Bunu yeterince yaptıktan sonra da bulgularını insanlarla paylaşabilmek ve kendisini nasıl görmek istiyorsa, insanlara da bir ayna tutmak istedi; onun için de *İnsanın Düşünce Yetisi Üzerine* adlı eserini kaleme aldı. Kısaca, o metafiziği olması gerektiği gibi yeniden oluşturdu, yani ruhun deneysel fiziği."

Kuşkusuz bunları dile getirirken Locke yalnız değildi: Bütün Antik Çağ ruhu ince maddelerden oluşan bir şey olarak tasavvur etmiş ve buradan hareketle de maddenin duyumsadığını ve düşündüğünü ileri sürmüştü.

Nitekim bunlar, Descartes'a yönelik itirazlarından da görüleceği gibi Gassendi'nin[99] görüşleriydi de.

"Tabii ki düşündüğümüzü biliyoruz, ama ne türden bir düşünen madde olduğumuzu bilmiyoruz. Düşünmenin nasıl meydana geldiğine dair bilgi sahibi olduğumuz halde, varlığımızın başlangıcı hakkındaki bilgi hala bir sırdır. Dolayısıyla yetilerinden biri düşünmek olan bu tözün doğası hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Bizler ısıyı görmeden algılayan ve onun kaynağının güneş olduğunu başkalarının anlatımından öğrenen körlere benziyoruz. İçinde bulunduğumuz durumumuz, anlatılanlardan hareketle güneş hakkında etraflıca bilgi sahibi olduğunu düşünen körün, güneşin ne olduğuna ilişkin soruya, 'ısı veren bir şey' diye yanıt vermesine benziyor."

Aynı Gassendi, *Epikür'ün Felsefesi* adlı eserinde, ruhun saf zihinsel bir şey olduğuna dair iddianın matematiksel olarak kesinlikle kanıtlanmadığını belirtmektedir.

Descartes, Pfalz Baronesi Elizabeth'e yazdığı bir mektubunda şöyle der: "Doğanın bize bahşettiği akıl yoluyla ruhun ne olduğuna dair birçok görüş ileri sürebildiğimizi ve hatta bizi umutlandıran açıklamalar yaptığımızı ama kesin bir kanaate varamayacağımızı itiraf ediyorum." Böylece Descartes, kitaplarında savunduğu tezlerini mektuplarında reddetmektedir ki bu pek de alışılmadık bir şey çelişki değildir.

Nitekim Kilise atalarının birinci yüzyılda ruhu ölümsüz ama aynı zamanda maddesel olarak algıladıklarını görmüştük. Onlar Tanrı'nın yarattığı gibi kolayca onu kalıcı da kılabileceğini ileri sürüyorlardı. "Tanrı onu düşünen olarak yarattı, öyleyse düşünen olarak da muhafaza edecektir."

Malebranche,[100] bize şeyler üzerinden intikal etmemiş herhangi bir bilgiye kendi kendimize ulaşamayacağımızı dört dörtlük kanıtlamıştır. Buradan hareketle de her şeyi Tanrı üzerinden gördüğümüzü belirtmiştir. Bu da demektir ki bilgilerimizin kaynağı tamamen Tanrı'nın kendisidir. Bize görme yetisi kazandıran uzvumuz olmasa Tanrı üzerinden ne görebiliriz ki? Bu araç ve uzuvlara ancak o

[99] Pierre Gassendi (1592-1655), Fransız materyalisti, astronom, fizikçi ve matematikçi. Skolastik felsefeye yönelik keskin eleştirileriyle bilinen Gassendi, Epikür üzerine kapsamlı bir biyografi de yazmıştır. Eserlerinde materyalizme vurgu yapmış ve Aristocu dünya ve evren anlayışını eleştirmiştir. Kanıtlar sunmak için Aristo'ya başvurmayı değil, hayata bakmayı salık vermiştir.

[100] Nicholas Malebranche, 1638-1715 yılları arasında yaşamış olan Fransız filozofu. Malebranche, gerçek Hıristiyan felsefesi olarak gördüğü Descartes felsefesine bağlanmış ve Geulincx gibi, zihin-beden ilişkisi üzerinde durmuştur. O, iki farklı özle tanımlandığı için, aralarında ortak hiçbir nokta bulunmayan ve bu nedenle birbirine bağlanamayan iki *töz*, yani zihin-beden ilişkisi konusunda, Tanrı'nın ruha, bedensel süreçleri birer vesile ya da ara-neden olarak kullanmak suretiyle ideler koyduğunu, zihinle beden arasındaki gözle görülür bağın Tanrı'nın müdahalesiyle kurulduğunu savunan *okkasyonalist* görüşü geliştirmiştir.

sahip olabilir ve yönetebilir. Bu sistem, içinden çıkılması zor bir labirente benziyor ki yollardan biri Spinoza'ya,[101] bir diğeri Stoacılığa[102] ve bir başkası da kaosa açılır.

Ruh ve madde konusunda bir kez şiddetli bir tartışmaya girdikten sonra insan bir daha birbirini anlayamıyor. Doğanın şeylerin ilk nedenselliğin üzerine örttüğü esrarlı perdeyi bugüne kadar hiçbir filozofun gücü kaldıramaya yetmemiştir. Filozoflar tartışırken doğa eylemde bulunmaktadır.

Emin Olmak Üzerine

"Yükünü neden zincirlerle daha da ağırlaştırıyorsun ey bağnaz, bahtsız keşiş? O baş belası uzvuna neden o kalın demir zinciri geçirdin ki?"

"Bu sayede bir gün cennette peygamberin yanı başında olacağımdan emin olduğum için."

"Ah be dostum, haydi gel benimle de göstereyim sana! Hemen yakınında Athos Dağı'nın[103] yanı başında üç bin dilenci göreceksin; onlar cennete ilk girenler olurken, sense köprünün en uç noktasında uçurumun kenarında duracaksın."

"Yavaş ol, Malabarlı[104] bahtsız dul! Sana, tutuşturduğu odun ateşlerine kendini atınca öbür dünyayı boylamış herifinle cennette mutlu bir hayat süreceğini söyleyen o ahmağa kanma."

"Nafile, yakacağım kendimi; kocamla mutlu bir hayat süreceğimden eminim; bana bunları Brahmanım söyledi."

Şimdi de bu kadar korkunç olmayan ama kesinliği muhtemel olan başka olaylara bakalım:

"Arkadaşınız Christopher kaç yaşındadır?"

"Yirmi sekiz yaşında; hem onun evlilik cüzdanını hem de vaftiz kâğıdını görmüştüm. Ayrıca onun çocukluğunu da bilirim, dolayısıyla bundan çok eminim."

Bu cevabı aldıktan ve hatta yirmi insandan daha bunun gerçek olduğunu duyduktan sonra Christopher'in vaftiz tarihinin gizli bir nedenle öne alındığını öğreniyorum. Konuştuğum hiç kimsenin bunlardan haberi yokmuş, ama gene de onlar, yanlış olduğu halde, bilgilerinin kesin olduğundan eminler.

---

[101] Bkz. *Dünyayı Değiştiren Düşünürler 2*, s. 165 vd.

[102] Stoacılık ya da Stoa Okulu, kurucusu Kıbrıslı Zenon olan, Megara Okulu'nun bir kolu olan felsefe okulu. Helenistik felsefenin en önemli akımlarındandır. Zenon, okulunu Atina'da bir resim galerisinde (Stoa Poikile) kurmuştur. Stoacılar için insanın temel amacı mutluluktur. Mutluluğa ulaşmak içinse doğaya uygun yaşamak gerekir. Dolayısıyla doğaya uygun yaşamayı felsefi olarak benimsemişler ve dünya vatandaşlığını savunmuşlardır. "Mutluluk, dış koşullara bağlı olmamalıdır" önermesini dile getirmişlerdir. Diogenes Laertius şöyle demiştir: "Stoacılar, gerçek mantıkçının her zaman için bilge olduğunu özellikle belirtirler; çünkü fizik alanından olsun, ahlak alanında olsun, her konu ancak mantık alanındaki çalışma sayesinde kavranır. (Mantık konusunda başka ne demeli?) Sözcüklerin doğruluğu, yasaların insan eylemlerine ilişkin düzenlemeleri (mantık olmadan) anlaşılamaz." (*Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, YKY, İstanbul: 2004, s. 330.)

[103] Athos Dağı, Aynoroz (Yunanca: Ἅγιον Ὄρος, *Kutsal Dağ*) Güneydoğu Avrupa'da Yunanistan'ın Halkidiki Yarımadası'ndan Ege Denizi'ne doğru uzanan 3 dar ve uzun yarımadanın en doğuda olanı. Aynoroz Yarımadası'nın toprağı kalkerli olup, oldukça dağlıktır. En yüksek noktası adanın en güneyindeki Athos Dağı'dır (2.033m).

[104] Malabar, Hindistan'ın güneybatı sahilinde yer alan bir eyalet.

Kopernik'in huzurunda bütün dünyaya, "Bugün güneşin doğuşunu ve batışını izlediniz mi?" diye sorulsaydı, muhtemel ki herkes, "Evet, bunun böyle olduğundan kesinlikle eminiz" diye yanıt verirlerdi. Hepsi bilgisinden emindir ama gel gör ki hepsi de yanlış biliyor.

Sihirbazlık, falcılık ve tutku bütün dünyanın kavimlerinin en çok bağlandıkları şeylerin başında gelirdi. Dünyada sayılamayacak kadar çok insan güzel şeylere tanık olduğundan o kadar emin ki. Ama bugün emin olmak o kadar kolay değildir.

Geometri eğitimine başlayan bir öğrenci geçenlerde beni ziyaret etti. Onun henüz üçgenlerin tanımı aşamasında olduğunu öğrendim. "Bir üçgenin iç açılarının toplamının iki dik açıya eşit olduğundan emin değil misiniz?" diye sordum. O ise bana sadece bu konuda emin olmamakla kalmadığını, aynı zamanda bu açıklamanın anlamının ne olduğunu da bilmediğini söyledi. Bunun üzerine ona bunu kanıtladım ve şimdi o, hayatı boyunca bu konuda emin olacaktır.

Şimdi de bir başka kesin olma durumuyla karşı karşıyayız. Şimdiye kadar sadece olasılıklar söz konusuydu ve bunların yakın incelenmesiyle yanlış oldukları ortaya çıktı. Matematiksel kesinlikler ise değiştirilemez ve ebediyen geçerlidir.

Varım, düşünüyorum ve acıyı hissediyorum; bunların hepsi de matematiksel kesinlikler gibi kesin midir? Her ne kadar kuşku duymaya eğilimliysem de gene de bunların kesin olduğundan eminim. Neden? Çünkü bu şeyler de bir şeyin hem var olması hem de olmaması ilkesinden hareketle kanıtlanmışlardır. Aynı anda hem var olacağım hem de olmayacağım, hem hissedeceğim hem de hissetmeyeceğim; bu mümkün değildir. Bir üçgenin iç açıları hem yüz seksen derece olacak hem de olmayacak; bu da mümkün değildir.

Varlığımın fiziksel kesinliği, duyumsadıklarım ve matematiksel kesinlikler, farklı türden oldukları halde aynı değerdedirler. Ama göz yanılgısına dayanan ya da görüşlerin doğrulanması yoluyla edinilmiş bilgiler konusunda o kadar emin değiliz.

Bana, "Ne!" diye karşılık verilecektir. "Pekin'in gerçekten var olduğundan o kadar emin değil misiniz? Evinizde Pekin'den getirtilmiş eşyalar yok mu? Çevrenizde birçok konuda tartışma yaşayan ama Pekin'in varlığı konusunda ortak kanaate sahip insanlar yok mu?" Onlara, "Pekin adında bir şehrin var olması bana olasılıklar dâhilinde gelmektedir, ama böylesi bir kentin varlığı konusunda hayatım üzerine bahse girmek istemem; ancak bir üçgenin iç açılarının toplamının yüz seksen derece olduğu üzerine hayatım üzerine bahse girebilirim" diyorum.

Ansiklopedi'de buna ilişkin keyifli bir hikâye anlatılır. Hikâye şöyledir: Parislilerin tamamı Sachsen mareşalinin yeniden dirildiğini anlatsa, insan belki bundan emin olabilir. Ama Parislilerin tamamı söz konusu mareşalin Fontenoy Muharebesi'ni[105] kazandığına dair güvence verse, bundan emin olabilir miyiz? Bu argüman gerçekten harikadır. Parisliler bana bir şey anlattıklarında, eğer o şey büyük

[105] Fontenoy Muharebesi, 11 Mayıs 1745 yılında bir tarafta Britanya, Hannover, Avusturya ve Hollandalıların diğer tarafta ise Fransa'nın olduğu bir savaştı. Avusturya'ya hangi hanedanlığın hükmedeceği üzerine yürütülen bu savaş, Fransa'nın galibiyetiyle sonuçlanmıştı.

bir ihtimalle gerçekse, anlattıkları şeye inanabilirim; ama eğer bana anlattıkları, büyük olasılıkla imkânsızsa ve ayrıca fiziksel olarak da mümkün değilse, o zaman anlattıkları şeye inanmam gerekmez.

Anlaşılan bu maddeyi yazan şahıs, bununla insanları eğlendirmek istedi; bu maddenin sonucunu yazmakta olan yazar da kendisini konuya o kadar çok kaptırarak ve kendisine karşı da çıkarak aynı şeyi amaçlamış olmalıdır.[106]

[106] Burada Voltaire kendisini kastetmektedir.

JULIEN OFFRAY DE LA METTRIE
(1709-1751)

"Bir bilge, sadece doğayı ve gerçeği incelemekle yetinmemeli, aynı zamanda gerçeği, sayıları az olmakla birlikte onu düşünebilen ve düşünmek isteyen insanların hatırına savunabilmelidir de. Bunu yaparken de önyargıların tutsağı olan çoğunluğu dikkate almamalıdır; çünkü bunların gerçeği kavraması, kurbağaların uçabilmelerinden daha zordur...

İnsan vücudu, zembereklerini kendi başına kuran bir makinedir ve sürekli hareketin bir canlı imgesidir."

La Mettrie

18. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'da feodal despotizme ve skolastik felsefeye karşı mücadele, Fransız burjuvazisinin çabasıyla ve esas olarak da felsefe alanında, materyalist felsefenin idealizme karşı mücadelesi üzerinden yürütülüyordu.

Yüzyılın sonuna doğru bu mücadele bilim ve felsefe alanında kalmamış, siyasi alana doğru genişleyerek kıtanın ilk burjuva devrimlerine de yol açacaktı. Ancak önce bu sürecin, yani toplumsal ve siyasi temelin, felsefe ve bilim alanında verilen mücadeleyle hazırlanması ve halkın aydınlatılması gerekiyordu.

Her ne kadar yazın dünyasında tarihsel çabası ve katkısı görmezden gelinse de, felsefe ve bilim alanında bu mücadeleyi yürüten öncülerden biri de bilim adamı, hekim ve filozof La Mettrie idi.

Fransız Materyalizminde İki Damar

Fransız materyalizminin felsefi ve teorik kökeni, Descartes'ın ve İngiliz materyalizminin heybetli şahsiyetlerinden Newton'un fizik teorisi ile gene Descartes'ın ve Locke'un madde ve ruhu üzerine olan materyalist öğretilerine dayanmaktaydı. Bu damar sonradan ikiye ayrılarak materyalist felsefenin etki alanını daha da ge-

nişletecek ve güçlendirecekti. Sonradan bu akımlardan birinin başını La Mettrie, diğerini ise Helvetius çekecektir. Her ikisi de 18. yüzyıl Fransız aydınlanmasının teorik ve felsefi okulu olan Ansiklopedistlerin önderlerindendi.

17. yüzyılın materyalizmi olgulara esas olarak mekanik yaklaşırdı, çünkü henüz bilim dünyası olguların birbiriyle olan içsel ve karşılıklı diyalektik ilişkisini göremiyor ve bu nedenle de kavrayışı mekanik dünyanın sınırlarıyla belirleniyordu. Sonradan maddenin ezeli varlığı, içsel ve akışkan hareketi ve parçaların birbiriyle ilişkilinin ifadesi olan dinamik yapısı yeni bilim dalları olan kimya ve biyolojinin ataklarıyla yeni bir evreye girecekti. Ama bu bilim dalları henüz emekleme evresindeydi; bitki ve hayvanlar dünyası kabaca araştırılmaya başlanmıştı, ancak olgular, olaylar ve bunların içsel ve dışsal nedenleri mekanik, yani kullanılan günlük araçları, doğayı, varlığı ve evreni oluşturan parçaları birbiriyle iç içe geçmişlik temelinde değil de birbirinden farklı parçaların yapay, dışsal bir iradeyle iliştirilmesi temelinde açıklanıyordu. Descartes'ın bitki dünyasına ilişkin incelemeleri bir yüz yıl sonra insanlara da uygulanacaktı. Ama bunu önce bir hekim olan Le Roy başlatacak ve sonra doruğuna ise Cabanis tırmanacaktı. Bütün bu gelişmenin merkezinde ise tartışmasız olarak La Mettrie bulunuyordu.[107]

Kimyasal ve organik doğa incelenirken mekaniğin ölçütlerinin kullanılması ve onun yasalarının ilahlaştırılması, göksel yasaların geri plana itilmesini sağlamıştı ama aynı zamanda bu Fransız materyalizminin sınırlığının ve dar ufkunun da işaretiydi.

1709 yılında doğan Julien Offray de Lamettrie, varlıklı bir aileden geliyordu. Babası onu, düzgün bir eğitim alsın diye ülkenin en iyi okullarına göndermişti. O da birçok alanda muhteşem yetenekleriyle hemen dikkat çekti, ama sonunda hekimlikte karar kıldı. Yeteneklerinin yanı sıra gelişmesine en büyük katkıyı kuşkusuz bir Spinoza hayranı olan hocasından, Boerheave'den edindi.

Eserlerinin Etkisi

Pratisyen hekim olarak orduda görev aldı ve bu süreçte birçok alanda ve sahada araştırma yapma imkânına kavuştu. En büyük deneyi ise kendi üzerinde yaptı. Bir sıtma ânında yaşadıklarından hareketle ruhla beden arasındaki kopmaz ilişkiyi keşfetti. Bunun üzerine araştırmalarını derinleştirerek 1745 yılında *Ruhun Doğal Tarihi* adlı eserini yayımladı. Bu eserle sadece bilim dünyasının dikkatlerini üzerine çekmekte gecikmedi aynı zamanda din kurumlarının da hedefi haline geldi. Zorunlu olarak yurtdışına çıktı ve ardından da Hollanda'ya yerleşmeye karar verdi. Orada çalışmalarını daha da derinleştirerek başyapıtı olan *İnsan Bir Makine*'yi anonim yayımladı. Ancak kitabın hem muhtevası hem de üslubu onun kaleminden çıktığını ele veriyordu. La Mettrie artık Hollanda'da da kalamamıştı ve bu arada yakın dostluk kurduğu Prusya Kralı II. Friedrich'in daveti üzerine Prusya'ya yerleşti. Orada 1748 yılında diğer yapıtlarını, *İnsan Bir Bitki*'yi ve ölmeden kısa bir süre önce de 1751 yılında *Epikür'ün Sistemi*'ni yayımladı.

[107] Karl Marx-Friedrich Engels, *Kutsal Aile, Werke, Bd. 2*, Dietz Verlag, Berlin: 1985, 133 vd.

La Mettrie'nin hayatı sürgünlerle ve akademik kıskançlıklardan kaynaklanan dışlanmışlıklarla geçti. Her eseri ona hem yerleşik olduğu ülkeyi terk etmesine neden oldu hem de onun Avrupa çapında ünlenmesini sağladı.

Varlıklı bir aileden gelmesi onun halka yakın olmasını engelledi, ama o hem siyasi görüşleriyle hem de felsefi ve bilimsel duruşuyla yükselmekte olan burjuvazinin yanında yer alarak bilim ve düşün özgürlüğünü savundu.

La Mettrie hem Fransa'da hem de Prusya'da devlet görevlerinde bulunası nedeniyle saraylara hep yakın oldu. Bu nedenle de hem halk hareketini küçümsüyor hem devrimci çıkışları tehlikeli buluyordu. Fakat o bilimin ve aklın gücüne sonsuz bir güven duyuyordu. İnsanların bilimsel kanıtlarla ikna edilebileceğini ve böylece batıl inancın ve hurafelerin kökünün kurutulacağına inanıyordu. Yönetimlerde aydınlanmış hükümdarların veya yöneticilerin olmasını, halkınsa dinden kopmasını tehlikeli buluyordu.

Ruh ve Beden İlişkisi

La Mettrie felsefede kelimenin gerçek anlamında, bilimsel gerçeğin bir ifadesi olan materyalizmi savundu. O felsefede iki akımın mevcudiyetinin, yani materyalizmin ve idealizmin bilincindeydi. Bunu *İnsan Bir Makine* adlı eserinin girişinde şöyle ifade eder:

Bir bilge, sadece doğayı ve gerçeği incelemekle yetinmemeli, aynı zamanda gerçeği, sayıları az olmakla birlikte onu düşünebilen ve düşünmek isteyen insanların hatırına savunabilmelidir de. Bunu yaparken de önyargıların tutsağı olan çoğunluğu dikkate almamalıdır; çünkü bunların gerçeği kavraması, kurbağaların uçabilmelerinden daha zordur.

İnsan ruhunu inceleyen felsefe sistemlerini ikiye indirgeyebilirim. Bunlardan birincisi ve en eski olan materyalizmdir; ikincisi ise idealist sistemdir.[108]

La Mettrie'yi etkileyen en önemli filozofların başında kuşkusuz Descartes gelir. Ondan feyz alır ve görüşlerinin birçoğunu da ona dayandırır. Descartes 17. yüzyılda materyalizm açısından tarihsel bir çıkış yaparak ruh ve beden ilişkisini materyalist bir bakış açısıyla ortaya koymuştu. Bunu yaparken de bir canlı olan bitki türlerini incelemişti.

Onun bitkilere uyguladığı yöntemi insana uyarlayan La Mettrie, ruhun beden tarafından biçimlendirdiğini, daha doğrusu yaşanan deneyimin ve duyumsanan doğanın ruhu yönlendirdiğini ifade ediyordu. Bir savaş esnasında yaşadığı sıtma nöbeti bu konuda aydınlanmasına neden olmuştu. Eserinde bunu şöyle ifade ediyordu: "Ruhun çeşitli durumlarıyla, bedeninkiler arasında daima bir bağlantı vardır. Bu bağımlılığı ve nedenlerini daha belirgin bir şekilde göstermek için karşılaştırmalı anatomiden yararlanalım; insanların ve hayvanların iç organlarına bakalım. İnsan ve hayvan yapılarının doğru bir karşılaştırılmasından bilgi çıkaramazsak, insan doğasını kavrayamayız...

İnsan vücudu, zembereklerini kendi başına kuran bir makinedir ve sürekli ha-

[108] Julien Ofray de La Mattrie, *Der Mensch eine Maschine*, Reclam Verlag, Leipzig: 1991, s. 5.

reketin bir canlı imgesidir. Duyarlılığını ise alınan besinler üzerinden sürdürür. Besinsiz kalan ruh canlılığını yitirir, delirir ve hatta güçsüz kalarak ölür. O, tam sönecekken alevi yeniden parlayan bir mum gibidir. Besleyin bedeni, doldurun damarlarını güçlendirici sularla ve sert içkilerle, bakın o zaman nasıl yeniden güçleniyor o ruh ve az önceki sert içkiler gibi sertleşiyor cesareti. Göreceksiniz bir anda az önce sudan korkan o askerin nasıl yeniden davul sesleri eşliğinde ölüme koştuğunu. Tıpkı soğuk suyun yatıştırdığı kanın sıcak su tarafından coşturulması gibi."

La Mettrie, skolastik felsefeyle birlikte batıl inancın ve kültürel geleneklere dayanan hurafelerin de can düşmanıydı. Amacı bilimsel açıklamalarla insanların aydınlanmasını sağlamak, böylece özgür insanların oluşturduğu modern bir toplum yaratmaktı. Materyalizme dair görüşler savunduğu için karşısında sadece kiliseyi bulmaz, aynı zamanda "resmi" bilim adamlarını da bulur. Hatta onlar görüşlerinden dolayı ölüm cezasına çarptırılmasını bile isterler.[109]

Darwin'in Öncüsü

Ruhla bedenin, madde ile düşüncenin birliğini savunan La Mattrie, dünyayı oluşturan maddenin bir bütünlük içinde olduğunu belirtir. Her ne kadar kuşkular taşımakla birlikte o maddenin en önemli niteliğinin sadece genleşme değil, fakat özellikle hareket olduğunu belirtir. Ona göre "belki inorganik madde için söylenemez ama organik maddenin hareket ettirici bir ilkeyle donanmış olduğu" açıktır. Ayrıca, "Bu [organik madde] onu, inorganik maddeden ayırt eden tek ilkedir, en itiraz götürmez bu gözlemi reddedemeyeceğimize göre ve yeterince kanıtladığım gibi hayvanlarda da her şeyin bu organizma çeşitliliğine bağlı olduğu konusunda bana hak verilsin; bu, tözlerin ve insanın sırlarını çözmek için yeterli olacaktır" der.

La Mettrie'den önce de, canlı türlerin ortak bir kökenden gelmiş olabileceğine dair görüşler ileri sürülmüştü.

Antikçağda insanlarla hayvan türünün ortak bir kökene sahip olduğuna dair ilk görüşler, Sokrates öncesi düşünürlere dayanmaktadır. Esas olarak Batı Anadolu'da şekillenen Doğa Felsefesi'nin üstatlarından Miletli Anaksimandros (MÖ 610-546), ilk hayvanların bir zamanlar, yani dünyanın henüz bugünkü konumuna ulaşmadan çok önceki bir zamanında suda yaşadıklarını ve insan soyunun ilk yerleşim yerlerinin de suda olduğunu, hayatlarının bir bölümünü karada geçirdiklerini iddia etmekteydi.[110] Ayrıca insanın sürekli bakıma ihtiyaç duymasına dayanarak, bugün bilinen biçimdeki ilk insanın başka türdeki bir hayvandan doğmuş olabileceği fikrini de ortaya atmıştı.

Romalı düşünür ve *atomist* Titus Lucretius Carus (MÖ 99- 55), Yunan epikürcü filozofların fikirlerinin bugüne kalan en iyi açıklaması olan, "Evrenin Yapısı Üzerine" (De rerum natura) şiirini yazdı. Şiir; doğalcı mekanizmalar aracılığıy-

[109] *Geschichte der Philosophie,* Bd. 1, VEB Verlag, Berlin: 1960, s. 498.

[110] Daha geniş bilgi için bkz. Sadık Usta, *Dünyayı Değiştiren Düşünürler 1.*

la kozmos, dünya, canlılar ve insan topluluğunu tanımlamaktadır. Yapıt, Rönesans dönemi düşünür ve bilim insanlarının kozmoloji ve evrim üzerine tartışmalarını etkilemiştir.[111]

Buna benzer görüşleri İbn Haldun'da da görüyoruz. Yazar *Mukaddime* adlı ünlü eserinde şöyle söylemektedir:

> Onun için bilimler, sanatlar, yapılar, giysiler, yiyecek ve içecekler, meyveler ve hatta öteki canlılar, sözü edilen üç orta bölgede oluşan ne varsa hepsi normal hava özelliğine dayalı olarak oluşmuştur. Bu üç bölgenin insanları da daha normal yapıda, normal renkte, normal ahlakta ve normal inanıştadırlar. Her şeyin zamanla değişime uğraması, Tanrı'nın bir yasasıdır, geleneğidir.[112]

Ancak 18. yüzyılın başında ilk kez bir bilim adamı bu açıklıkta insanların ve hayvanların ortak bir kökene sahip olduğunu ifade ediyordu. Bir bakıma o Darwin'in 18. yüzyıldaki öncüsüdür de.

"Hayvanlardan insana geçiş çok şiddetli bir şekilde olmamıştır; gerçek filozoflar da bunu kabullenmektedirler. Sözcüklerin bulunmasından ve dillerin öğrenilmesinden önce insan da sadece kendi türünde bir hayvan değil miydi? Üstelik diğerlerinden çok daha az içgüdüye sahip olduğundan kendini kral sanmıyordu. Maymundan ve diğer hayvanlardan, tıpkı maymunlarda olduğu gibi, sadece fizyonomisinin biraz daha fazla sağduyu ifade etmesinden ayrılıyordu... Bütün bilginleri ve gerçek yargıçları, taşıdıkları "insan" adından çok, kibirleriyle ayırt edilen bu gururlu ve boş varlıkların, kendilerini yüceltmek için istekleri ne olursa olsun, temelde, dikey yürüyen sürüngen hayvan ve makinelerden ibaret olduğunu itiraf etmeye de zorlayan budur... Makine olmak, duymak, düşünmek, maviyi sarıdan, iyiyi kötüden ayırmasını bilmek, tek kelimeyle güçlü bir zekâ ve içgüdüyle doğmuş olarak bir hayvandan ibaret olmak."

La Mettrie felsefe ve bilimin en çetrefilli alanlarına dair derin bir bilgiye sahip olmasına rağmen, yapıtlarını basit ve anlaşılır bir dille kaleme almıştı. Dili sadece basit değildi, aynı zamanda bir manifesto niteliğindedir, ajitatiftir de. O, "İnsan bir makinedir" diyerek sadece deneye, maddenin belirleyici rolüne, ruhun ruhani anlamsızlığına vurgu yapmadı aynı zamanda, insanın ve maddenin gizemlerinin nasıl açığa çıkarılması gerektiğini de açıkladı.

O, insan bedeni üzerindeki sırlı perdeyi kaldırdığı anda, evrenin incelenmesinin de yolu açılmış olmaktadır, çünkü böylece maddenin tekliği ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda o, bilgi kuramına da materyalist temellere oturtur. Her ne kadar o, bilginin kaynağını insan pratiğine, yani toplumsal pratiğe dayandırmasa da gene de onun kaynağını duyu organları üzerinden edindiğimiz maddi yaşamda bulur. O bir duyumcudur, "Deney bizi, bu inceliklerin tam orta yerinde terk etmesinden dolayı, nüfuz edilemez bir sır olarak duyu organlarıma çarpmayan hiçbir

[111] *Age*, s. 209.
[112] İbn Haldun, *Mukaddime 1*, çev. Turan Dursun, Kaynak Yayınları, İstanbul: 2013, s. 185-191.

şey hakkında en ufak bir tasarımda dahi bulunamam" der. Ardından da şu söylevi çeker:

> Önyargılarınızın zincirini kırın! Deney meşalesiyle silahlanın ve onun sizi terk ettiği cehaletin karanlığında oturarak aleyhinize neden olan kötü sonuçlara varmaktansa doğaya layık olduğu saygınlığı verin... Deney bastonunu elimize alalım ve filozofların bütün boş fikirlerini bir kenara atalım. Kör olmak ve bu bastondan vazgeçilebileceğini düşünmek artık körlüğün dik alasıdır.[113]

La Mettrie Aydınlanma çağının ilk dönemlerinde yaşamış bir bilim adamı ve filozoftu; her iki alanı da mükemmel bir şekilde birleştirmesini bilmişti. Eserlerinin basit, duygusal, akıca ve nükteli bir üslupla yazılmış olması, bazılarının iddia ettiği gibi onun yüzeyselliğinin değil, fakat halkın aydınlanmasına önem veren derinliğinin bir ifadesidir.

[113] Julien Ofray de La Mattrie, *Der Mensch eine Maschine*, Reclam Verlag, Leipzig: 1991, s. 37.

İNSAN BİR MAKİNE[114]

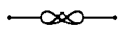

Materyalist ve İdealist Felsefe Üzerine

Herhangi bir bilgenin sadece doğayı ve hakikati araştırması yetmez; onun aynı zamanda [hakikati] dile getirmeye cesaret etmesi de gerekir –bunu da düşünmeye yetenekli ve istekli olan küçük bir azınlık için yapmalıdır. Sonuçta gönüllü bir şekilde önyargıların kölesi olmayı kabul edenlerden hakikate ulaşacaklarını beklemek, devenin iğnenin deliğinden geçmesi demektir.

İnsan zihninin yaratmış olduğu felsefi sistemleri ikiye ayırıyorum: Birincisi ve en eski olanı materyalizmdir; ikincisi ise spiritüalizmdir [idealizm].

Maddenin düşünme yetisine sahip olduğunu ileri süren metafizikçiler, bununla mantıklı düşünmeye herhangi bir halel getirmemektedirler.

Peki neden?

Çünkü onlar aklın lehine olan bir önyargıdan (neticede bu bir avantajdır) hareket etmişlerdir de ondan. Gerçekten de insan kendine (eğer başka türlü düşünmüş olsaydık), maddenin düşünüp düşünmediğini, örneğin saatin zamanı kendiliğinden gösterip gösteremeyeceğini kendimize sorabilir miydik? Gördüğünüz gibi, aslında bu soruyla kendimizi kayalara toslamaktan korumaya (Locke'un başaramadığı şey) çalışıyoruz.

Leibnizciler *monad* kuramıyla anlaşılmaz hipotezler ileri sürmüşlerdi. Neticede onlar zihni maddileştirmektense [maddenin esas alınması] maddeyi spritüal hale getirmişlerdir. Peki doğası bize bütünüyle yabancı olan bir varlığı nasıl tanımlayabiliriz?

Descartes ve bütün Dekartçılar (önceleri Malebranches taraftarları da onlardan sayılıyorlardı) hep ayın hatayı yaptı. Onlar, sanki görmüş ve onları saymış gibi insanın özünde iki farklı *töz*den oluştuğunu ileri sürmüşlerdi.

En bilge olanlarsa, ruhun ancak inançla kavranabileceğini belirtmişlerdi ki onlar, akıllı insanlardan beklendiği gibi, söz konusu *töz*leri (kutsal metinler, insan ruhundan bahsetmek ve onun ne anlama geldiğini açıklamak için kullandığı ruh kavramı) incelemeyi kendilerine yasaklamışlardı. Peki, eğer onlar [Dekartçılar], üzerinde çalıştıkları bu konuda teologlarla aynı görüşe sahip olmazlarsa, bu onların diğer konularda aynı görüşte olduklarını mı gösterir?

[114] Julien Ofray de La Mattrie, *Der Mensch eine Maschine*, Reclam Verlag, Leipzig: 1991.

Bütün incelemelerinin ardından vardıkları sonuç kısaca şöyledir: eğer herhangi bir Tanrı varsa, o zaman o, vahiyde belirtildiği gibi doğanın da yaratıcıdır. O mutlaka, bir şeyi açıklamamız için bize diğer şeyi de sunmuş olmalıdır ki akıl da bunların her ikisini birbiriyle uyumlu hale getirmek için vardır.

Kutsal yaratıkların verdiği bilgilerden kendimizi sakınmamız gerekir; doğa ve vahiy birbirinin karşıtlarıdır ve bu karşıtlığı ortadan kaldırmak ve Tanrı'nın kendi eserleriyle çelişkiye düşmesi ve bununla da bizi aldattığını iddia etmek demektir.

Eğer bir vahiy varsa, o zaman doğayı yalan söylemeye zorlamış olamaz. Kutsal kitabın sözlerinin gerçek olup olmadığını, ancak doğanın eserlerinde görebiliriz ki bunun gerçek tercümanı da deneyimdir.

İnsan bedeni kendi zembereğini kendi kendine kuran bir makinedir. O daimi bir hareketin yaşayan timsalidir. Güdüler neyi şart koşuyorsa besin de ona göre seçilmektedir. Besin yoksa zihin de yok oluşa doğru ilerler; önce çıldırma noktasına ulaşır ve sonra da güçten düşerek ölümün kucağına yerleşir. Onun durumu, sönmeden önce yeniden parlayarak büsbütün sönen mumun durumuna benzer. Ama vücudu beslerseniz, damarlarını güçlendirici özsuyla ve nektarla doldurursanız o zaman zihin de tıpkı ona coşku ve cesaret veren özsular gibi canlanır. İşte o zaman suyun kaçmaya teşvik ettiği asker, birden bire kendine gelir ve davulların ilk sesiyle sevinçle ölümün kucağını atılır. Nasıl ki sıcak su vücudu sakinleştiriyorsa soğuk su da canlandırıcı etkide bulunur.

İyi bir yemeğin etkisi tahmin bile edilemez! Nasıl ki en çok Fransızlarda gördüğümüz o coşkulu şarkılar, bir anda hüzünlü kalpleri uyandırır ve hatta etrafına da etkide bulunarak diğer insanları da harekete geçirirse, onun etkisi de öyledir. Bunlara sadece iflah olmaz melankolikler kayıtsız kalırlar ki bu durumda araştırmacılar bile çaresiz kalır...

Demek ki düşünce de organların gelişimiyle uyumludur: maddenin özünden yapılmış ve zamanla duyulara sahip olan söz konusu maddeler neden vicdan azapları duymasınlar ki?

Eğer ruhumuz herhangi bir konuda herhangi bir fikir sahibi olamıyorsa işte o anda akıllı insanların başvurdukları düşünme organı devreye girmektedir. Eğer hareket ilkesini birazcık da olsa benimsiyorsak, o zaman akıllı bedenlerin, hareket etmek, duyumsamak, düşünmek, gerektiğinde pişmanlık duymak, kısacası bağımlı oldukları ahlaki dünyadaki gibi maddi dünyada ihtiyaç duydukları her şeye sahip olabildiklerini görebiliriz...

Ahlak yazarların tamamı boş yere, doğadan edindiğimiz niteliklerimizden daha çok, düşüncede yoğunlaşarak ve büyük bir zihinsel çabayla edindiğimiz yeteneklerimizden daha fazla değer veriyorlar; eğer bizi yetenekli, bilgili ve erdemli kılan ve doğuştan gelen bu niteliklerimiz özümüzden kaynaklanmıyorsa o zaman bunların nereden geldiğini sormak isterim. Eğer bu öz doğadan gelmiyorsa, peki o zaman nereden gelmektedir? Söz konusu övülesi niteliklerimize sadece doğa sayesinde sahip olabiliyoruz; biz bütün varlığımızı ona borçluyuz. Peki, doğal yeteneklere sahip olanları, neden sonradan çaba ve azimle kazanılmış niteliklerden

daha az değerli bulalım ki? Söz konusu başarı ve yetenekler nereden gelirse gelsinler bunlar her durumda büyük bir saygıyı hak ediyorlar; önemli olan bunların kıymetini bilmektir...

İnsan bedeni, büyük bir emek ve yetenekle meydana getirilmiş muazzam bir saattir; hatta yelkovan durduğu, dakika göstergesi hâlâ yoluna devam ettiği, çeyrek saat göstergesi ve diğer çarklar çalıştığı halde, ama birinci çark paslandığı veya herhangi bir nedenden dolayı tamamen çalışmaz duruma geldiğinde de çalışmaya devam eden bir saat. Bir makinenin hareket merkezinin arızalanması veya durması gibi bizim hareketlerimizin merkezi olan kalbimizin çarpması da birçok kanalın tıkanmasıyla durmaz mı? Nasıl ki sıvıların miktarı azalınca hızları yavaşlarsa, ama yeni sıvı eklendiğinde yeniden coşkuyla akar ve harekete geçerse kalp de damarların başlangıcındaki etkiyle daha güçlü atmaya başlar. Nasıl ki gözümüze yansıyan cisimlerin sureti, göz bebeğimizin kapatılmasıyla algılanamazsa, ama buna rağmen duyma organımızın işlevini yerine getirmesine engel olamıyorsa, aynı şekilde retinamızın işlevinin engellenmesi de duyma duyumuza herhangi bir engel teşkil etmez. Nasıl ki herhangi biri, duyduklarını söyleyemediği halde duyabiliyorsa (tabii ki eğer o beyin felci geçirmemişse) duyamayan, ama beyindeki konuşma yeteneği dumura uğramamış herhangi biri de gördüğü rüyayı kaydetmişçesine olduğu gibi anlatabilir. Bu türden vakalar aydınlanmış hekimleri kesinlikle şaşırtmıyor. Onlar insan doğasının nasıl bir yapıya sahip olduğunu çok iyi bilmektedirler. Kanımca hekimlerin içinde en iyi olanlar her zaman insan bedeninin fiziğini ve mekaniğini iyi bilenlerdir. Onlar, ahmakların ve çaylakların kafalarını meşgul eden ruhlarla [cinlerle] perilerle uğraşmazlar; onlar doğa bilimlerinin esas sorunlarını ciddiye alır ve onlarla ilgilenirler.

Bırakalım Bay Charp, hayvanları makine olarak gören filozoflarla alay etmeye devam etsin. O bir de benim ne kadar aykırı düşündüğümü bilse! Eğer Descartes, aydınlanmış insanların yaşadığı bir yüzyılda doğmuş olsaydı, sanırım çok daha saygın bir konumda olurdu. Çünkü o, deneyimin ve incelemenin ne kadar önemli, onlardan uzak durmanınsa ne kadar yanlış olduğunu anlayacaktı. Ancak şu küçük filozoflara ve Locke'u kötü taklit eden ahmaklara bakınca onun ne kadar büyük bir insan olduğunu yine de teslim etmem gerekiyor. Onlar, Descartes'a utanmazca saygısızlık etmeselerdi çok daha iyi ederlerdi, çünkü eğer o ve Newton olmasaydı bugün felsefe arenası bir çorak toprak gibi verimsiz olurdu.

Söz konusu filozofun [Descartes] çok kez yanılmış olduğu bir gerçektir ki bunu kimse inkâr etmiyor. Ancak neticede hayvanların doğasını en açık şekliyle o keşfetmiş ve hayvanların sıradan makineler olduğunu ilk kez o kanıtlamıştır. Bu kadar keskin bir zekâya sahip ve bu kadar önemli keşifler yapan bir insanın, ikide bir kusurlarından bahsetmek ve ona saygıda kusur etmek bize yakışmaz.

Kanımca onun söz konusu muazzam keşfi, diğer bütün yanlışlarına bedeldir. Her ne kadar o, söz konusu *töz*lerle [ruh ve beden ikiliği] ilgili fantastik söylemlerde bulunmuş olsa da sanırım bu, teologları şaşırtmak için karanlık bir analojiyle

örtülmüş, fakat herkesin farkına vardığı, ancak onların farkına varamadığı ince düşünülmüş bir hileydi...

Bir makine olmak, duyumsamak, düşünmek, iyiliği ve kötülüğü fark etmek, maviyi sarıdan ayırt edebilmek, kısacası zekâ ve ahlaki bir sağduyuyla donanmış olmak, ama buna rağmen bir hayvan olmak demektir; bu, bir maymun ve papağan olunduğu halde anlamak ve eğlenmek demektir...

Bunlardan bir sonuç çıkarmak gerekirse; insan bir makinedir ve evrende birbirinden farklı biçimlere bürünmekle birlikte tek bir töz vardır. Bu söylediklerimiz öylesine sorgulamayla veya tahminlerle ortaya atılmış bir hipotez değildir ve bu önyargıların veya sadece mantığımın bir eseri de değildir. Eğer beni duyularım yönlendirmeseydi veya meşalesiyle beni aydınlatan mantığımı takip etmeseydim hemen anında güvenilir olmayan rehberimi terk edebilirdim. Deneyimlerim mantığıma hitap ettikten sonra her ikisini [ruh ve beden] birleştirmekten başka bir şey yapmadım...

Hakiki filozofların da üzerinde anlaştıkları gibi hayvanlardan insana geçiş, zorlu olmamıştır. Kelimelerin bulunmasından ve lisanın kullanılmasından önce insan nasıldı? Diğer hayvanlardan daha zayıf doğal dürtülere sahip olan, ama kendini onların kralı sanan ve maymunların kendilerini diğer hayvanlardan farklı gördüğü kadar farklı gören kendine özgü bir hayvan türü; bununla da birçok farklılığa yol açan fizyonomiyi kast ediyorum.

Eğer insan sadece Leibnizcilerin[115] "sezgisel bilgisi"ne indirgenseydi, o zaman o şekiller ve renklerin farklılığından başka bir şey göremezdi. İster yaşlı ister genç bir köpek olsun, onlar da eğer açlık çekiyor ve oturmak sıkılmışlarsa, tıpkı çocukların kendilerini muğlak ifade etmeleri gibi muğlak ifade ederler.

Nitekim insan zihni, kelimeler, dil, yasalar, bilimler, sanat ve kültür sayesinde kaba bir pırlantadan işlenerek bu hale gelmiştir. Sonuçta insan, tıpkı hayvanların evcilleştirilmesi gibi evcilleştirilmiştir; insan hem kâşif hem de yük taşıyan bir hayvandır. Nasıl ki [sirkteki] bir maymuna küçük kafasındaki şapkayı çıkartması veya takması öğretilmişse veya ona eşlik eden itaatkâr köpeğe binmesi öğretilmişse aynı şekilde bir matematikçi de en zor kanıtlama yöntemini kullanmayı ve en zor aritmetik işlemini yapmayı öğrenmek durumundadır. Bunların hepsi çeşitli işaretler yoluyla başarılmıştır. Türler kavrayacağı kadar kavrayabilir; bugün hâlâ Alman filozofların ifade ettikleri gibi insanlar da aynı şekilde *sembolik bilgiler* üzerinden öğrenmişlerdir.

---

[115] Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716), Alman matematikçi ve filozof. Matematik ve felsefe tarihinde önemli bir yer tutar. Leibniz Isaac Newton'dan bağımsız olarak, "Sonsuz Küçükler Hesabı"nı geliştirdi ve Leibniz'in formülü yayınlandığından bu yana geniş bir çapta kullanıldı. Geliştirdiği türdeşliğin aşkın yasası ve süreklilik yasası 20 yüzyılda matematiksel karşılık buldu (standart dışı analiz aracılığıyla). Mekanik hesaplayıcılar alanında en üretken insanlardan biri oldu. Pascal'ın hesaplayıcısına otomatik çarpma ve bölme fonksiyonlarını eklemeye çalışırken, 1685'te çarklı hesaplayıcıyı ilk tanımlayan insan oldu ve aritmometre (ilk toplu üretilen mekanik hesaplayıcı) kullanarak "Leibniz çarkı"nı icat etti. Ayrıca ikili sayma sistemini iyileştirdi, bu çalışması tüm dijital hesaplayıcıların soyut temelini oluşturdu.

Görüldüğü gibi her şey, öylesine eğitimimizin mekaniği kadar kolay olmamaktadır! Sonuçta her şey, birilerinin ağzından çıkan ses ve sözcüklerin, bir başkasının kulağından girip beynine gitmesiyle ve tabii bu arada gözün de nesnenin yapısını algılamasıyla oluşmaktadır, ki bunlar sadece söz konusu sözcüklerin keyfi işaretleridir.

Peki ilk konuşan kimdi? İnsanoğlunun ilk eğitmeni kimdi? Toplumumuzun eğitilmesinde yararlı olan araçları kim icat etti? Bu konuda hiçbir şey bilmiyorum; o şanslı ilk bilginlerin isimleri karanlık dönemlerde kaybolup gitti. Ancak bize, doğanın kızı olan zanaat kaldı ki haliyle doğa her daim ondan çok önce gelir. Doğanın iyiliklerini ortaya koyan icraatlarını hem toplumlara yararlı hale getiren hem de bunu başkalarına öğreten insanların en iyi örgütlenmiş insanlar olmaları muhtemeldir. Sanırım onlar da, büyük Fontenelle'nin Chartres'in sağırlığından 40 yıl sonra çan sesini ilk kez duymasındaki ruh halini anlattığı gibi bir ruh haline kapılmışlardır; onlar da doğanın sahneye koyduğu ve insanı büyüleyen o güzelim eserlerinden; yani onun melodilerini ilk kez duyduklarında veya başka bir şey duyumsadıklarında aynı hislere kapılmışlardır.

Peki şimdi o ilk ölümlülerin, tıpkı bahsi geçen sağırlar, hayvanlar veya dilsizler (ki bunlar da bir tür hayvan sayılırlar) gibi algıladıkları yeni duygu, heyecan, mutluluk, şaşkınlık ve ihtiyaçlarını, özellikle de kendi algılarından bağımsız olmayan hareketlerle, yani her hayvan türünün kendine özgü ton ve seslerle ifade ettiklerini düşünmek eski teraneden bahsetmek mi olurdu? Kuşkusuz, doğanın ince duygularla donattığı varlıklar, kendilerini [diğerlerine göre] daha iyi ifade etme yöntemlerine sahip olmalıdırlar.

Kanaatime göre insanlar, düşünceye ulaşabilmek için duygu ve sezgilerini ve bilgiye oluşabilmek içinde de akıllarını ziyadesiyle kullanmışlardır. Konuya vakıf olabildiğim kadarıyla doğa, zihnin düşünceleri algılayabilmesi için onu söz konusu araçlarla donatmıştır. Bu süreçte her şey birbirini tamamlayarak evrendeki çeşitli şeyler birbirinden ayrıştırılabilsin ve sanki her şey belli bir dairenin çevresinde dizilmişler gibi küçükten büyüğe doğru genişleyen bir hat izlemiştir.

Tıpkı bir kemanın tellerinin veya piyanonun tuşlarının titreşimle ses çıkarması gibi beyne değen sinyaller de belli bazı seslerin ve sözcüklerin oluşmasını sağlamaktadır. Nasıl ki beynin yapısı, önüne gelen nesnelerin yapılarını görmek için biçimlendirilmiş gözün algıladıklarını, yani nesnelerin farklılıklarını ister istemez kayda geçiyorsa, aynı şekilde zihin de beyne aktarılan ve oraya kazınan işaretleri ister istemez (ki bu, işaretlerin buluşu ve lisanın keşfi olmaksızın mümkün değildir) birbiriyle karşılaştırır ve kıyaslar.

Evrenin bütünüyle suskun olduğu dönemde, ruh da her türden nesne açısından, bir tabloyu veya bir heykeli birbirinden ayırt edemeyen ve bu konuda herhangi bir fikri olmayan bir insan gibi olmalıydı; neticede bu türden bir insanın herhangi bir şeyi bir başka şeyden ayırt etmesi mümkün olamazdı veya o, elinde tuttuğu ağaç parçacıklarını veya ekin saplarını hiçbir şey düşünmeksizin ve anlamsız bakışlarla ve onları saymayı veya birbirinden ayrıştırmayı akıl edemeyen ve onlara öylesine

bakan bir çocuk gibi olmalıdır (neticede ruh da bu durumdayken henüz çocukluk dönemindedir). Fakat, eğer insan, örneğin direk adı verilen herhangi bir nesneye bir flama veya bayrak asar ve sonra aynı şeyi bir başka direğe iliştirir ve sonra da birinci direğe 1 işaretini, ikinci direğe ise 2 işaretini kondursaydı, bu yolla bir çocuk önce sayma işlemini ve sonra da aritmetiğin işlemlerini öğrenebilirdi. Birbirine benzeyen nesneleri gören çocuk, birincisini 1 ile, ikincisini 2 ile düşünür ve sonra da birbirinden farklı olan nesnelerden hareketle 2 kere 2'nin dört ettiğini kavrardı. İşte, hakikatin ve bilgimizin yegane temeli budur, yani nesnelerin söz konusu gerçek veya görünürdeki benzerlikleridir; işaretleri diğerlerinkinden daha az basit ve daha az kolay kavranabilir olanlar, kolaylıkla görülebileceği gibi diğer şeylerden daha zor öğrenilebilmektedir, çünkü bunların kavranması, sonsuz sayıdaki sözcüklerle anlaşılabildikleri ve kombine edildikleri için daha fazla zihinsel yetenekler gerektirmektedir, ki bunlara ilişkin hakikati daha önceden de vurguladığım gibi bilim dile getirmektedir; buna karşın rakamlarla veya çok az işaretlerle ifade olunan bilimlerse daha kolay öğrenilebilmektedir; kuşkusuz cebirsel hesaplamalar, kolaylığını ve popülerliğini, gözle görülür olmasına ve kesinliğine borçludur.

Demek ki azametle kılı kırk yaran bilgiçlerin beyinlerini şişiren bütün bu bilim denen şeyin rüzgarı, muazzam sayıda kelime ve nesnelere ait şekillerdir (ki insan bu sayede kafasında kıyaslamalar yapmakta, nesneleri hatırlamaktadır). Düşüncelerimiz, tıpkı bitki türlerine vakıf olan bir bahçıvanın gördüğü her bitkiyi hemen adıyla hatırlaması gibidir. Sözcükler tarafından ifade olunan biçimler, beyinde öylesine ardı ardına dizilmişlerdir ki bunları herhangi bir sözcük veya biçimle ilişkilendirmeden tasavvur etmek imkansızdır. Her daim sezgi sözcüğünü kullanıyorum, çünkü insanın her şeyi algılayabileceğine inanıyorum; neticede ruhun bütün parçaları, ancak sezgiye dayandırılabilir; tek tek her şey ruh tarafından ifade olunduğu için, akıl, yargı, bellek gibi unsurlar da sadece ruhun parçaları olabilirler, ki bunlar kendi başlarına ortaya çıkamazlar, fakat belirlenmiş bir çerçeveyle, yani tıpkı sihirli bir aynanın yansıttığıyla sınırlı olması gibi gözün fark ettiği nesneyle sınırlıdır.

Eğer beynin örgütlenmesinin sonucu böyle bir şeyse ve eğer her şey algılama yeteneğiyle kavranabiliyor ve incelenebiliyorsa, o zaman insanın düşünme ilkesi neden bölünsün ki? Şimdi, zihnin basitliği tercih ettiğinden yana olanlar çelişkiye düşmüş olmuyorlar mı? Çünkü parçalanabilen bir şeyin, tabii ki işin tadı kaçırılmayacaksa, parçalanamaz olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Demek ki dillerin istismar edilmesi ve keyfe göre sarf edilen o sözüm ona büyük gizemlilik ve maddi dışılık vs. lafları, zihinsel derinliğe sahip insanlar tarafından bile anlaşılamıyor.

En içkin duyulara ve insanın kendi deneyimine dayanan ilkeleri açıklamaktan daha kolay bir şey olamaz. Algılama yeteneği veya doğası kadar nasıl çalıştığını da bilmediğimiz beynin her bir fantastik parçası doğal olarak küçük veya güçsüzse, o zaman o, ortaya koyduğu düşüncelerin birbiriyle uyumlu veya benzer olup olmadığını da saptayamaz. O sadece kendine karşıt olanı veya onu şiddetli bir

şekilde etkileyen şeyleri fark edebilir; ve hem de hangi yöntemle! Ancak burada tek gerçek olan şey, bunun sadece algılama yeteneği tarafından kavrandığıdır; her nesne onun tarafından, onları karakterize eden sözcük veya biçimlerle ifade edilir. Buna göre yeniden tekrar ediyorum: sezgisel yetenek ruhtur, çünkü hep onunla birlikte ortaya çıkar. Söz konusu yeteneğin hizmetkârı olan fırça sayesinde aklın soğuk iskeleti canlı ve kırmızı ete büründürülür; bu sayede bilim gelişme gösterir, sanatlar güzelleşir, ormanlar konuşur, yankılar iç geçirir, kayalıklar ağlar, mermer nefes alıp verir ki böylece her şey cansız nesnelerin şahsında yaşama kavuşur...

Örgütlenme, insanın ilk başardıklarındandır; ahlak filozofları boş yere insanın doğadan edindiği yeteneklerinin düzeyini tartışmalı hale getirmekte ve [doğadan edindiklerimizden ziyade] sadece zihnimizle ve becerilerimizle kazandıklarımızı öne çıkarmaktadırlar. Eğer böyle olsaydı, o zaman becerinin, bilimin ve erdemin kaynağının ne olduğunu bilmek isterdim; eğer bunlar bizde içkin değilse o zaman bizi yetenekli kılan, öğrenmeye açık hale getiren ve erdemli olmaya sevk eden şeyin kökenini merak ederdim. Ve bize bu yetenekleri kimin kazandırdığını da. Tabii ki doğadan başka hiçbir şey. Sadece doğa sayesinde çok değerli nitelikler kazanıyoruz ve olduğumuz kadarıyla da varlığımızı sadece ona borçluyuz. Neden doğal yeteneklere sahip olanları, sonradan edindikleri beceriyle ve buna benzer yeteneklere sahipler diye övünenlerle eşit görmeyeyim ki...

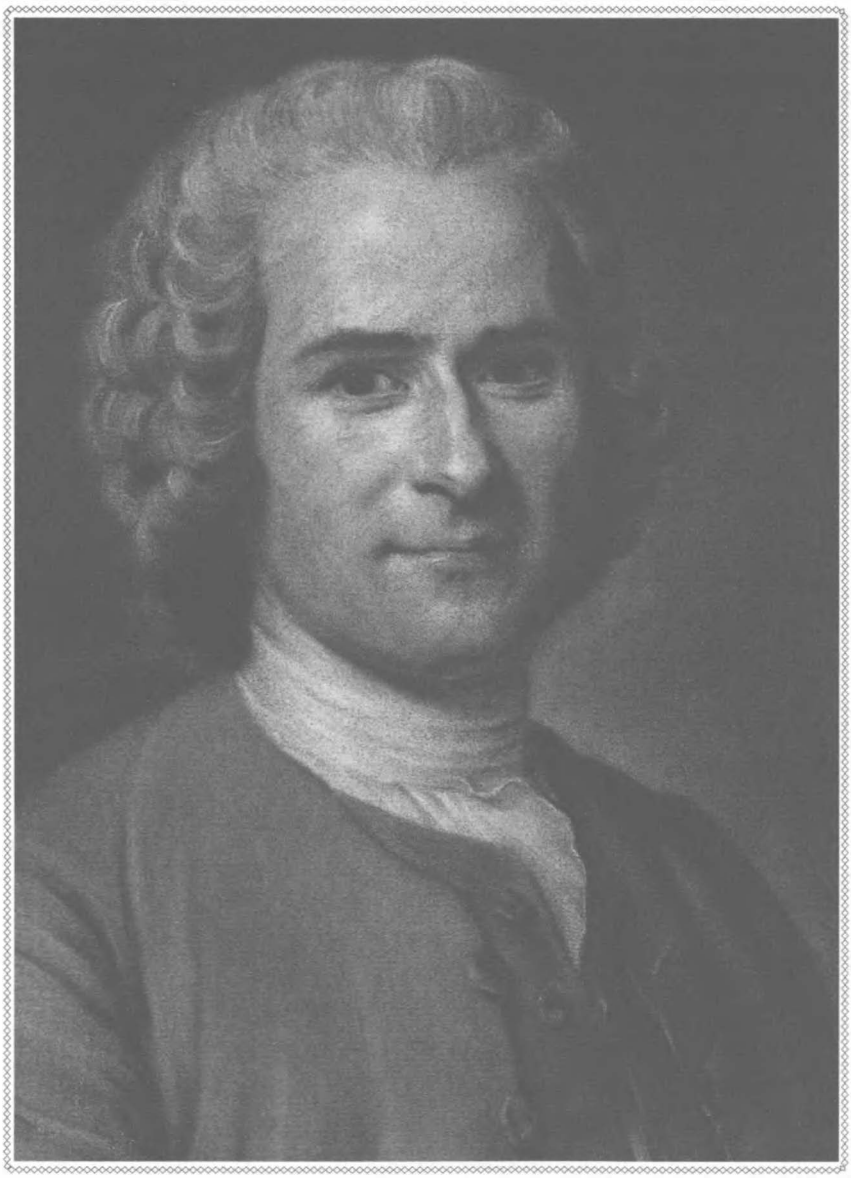

JEAN-JACQUES ROUSSEAU
(1712-1778)

"İnsan özgür doğar, ama görüldüğü her yerde zincire vurulmuştur. Bazıları kendilerini başkalarının efendisi zanneder, hâlbuki onlar, diğerlerinden daha fazla köledirler.

İnsanlar arası ilişkiler değil, fakat eşyalar arası ilişkiler savaşlara yol açmaktadır. Savaş, insanların birbiriyle olan ilişkilerinden değil, fakat eşyaların birbiriyle olan ilişkilerinden kaynaklandığına göre o, ne özel mülkiyetin bulunmadığı doğal ortamda mümkündür ne de her şeyin yasaların güvencesi altında bulunduğu toplumsal yaşamda mümkündür; çünkü bu ortamlarda ne bir özel savaş ne de adam adama bir savaş söz konusu olabilir."

Rousseau

Özgür ve Egemen Yurttaşların Filozofu

Fransız Aydınlanmasının ünlü filozofları Montesquieu ve Voltaire, erken bir zamanda, henüz radikal Aydınlanmacılar tarih sahnesine çıkmadan, feodal sistemin kurum ve araçlarına, Katolik Kilisesi'nin dinine ve onun ideolojik dayanağı olan skolastik felsefeye karşı etkin bir mücadele yürütmüşlerdi. Onların devlet ve siyasi öğretileri, gelişmekte olan burjuvazinin sınıf karakterini taşımakla kalmıyor, aynı zamanda devrime giden süreci de hazırlıyordu.

Fransız Aydınlanması, kendi içinde iki farklı ideolojik kanaldan besleniyordu. Bunlardan biri gelişmekte olan ve artık siyasi iktidara talip olan büyük ticaret burjuvazinin sınıfsal izlerini taşırken (Voltaire, Montesquieu), diğeri ise "üçüncü sınır" adı verilen bilim ve üniversite çevresinden, küçük mülk sahiplerinden, aydınlardan, başta avukatlar olmak üzere serbest meslek sahiplerinden, yazar ve gazetecilerden, küçük burjuvalardan ve genel anlamda "zincirlerinden başka bir kaybedecekleri bir şeyleri" olmayan baldırı çıplaklardan (san külot) oluşuyordu.

18 yüzyılın ortalarından itibaren gittikçe radikalleşen, kralların mutlak iradesi-

ne kafa tutan bu kesimin sözcüsü ve filozofu ise tartışmasız Jean Jacques Rousseau'ydu. O, sadece sınıfsal açıdan "baldırı çıplak bir ailenin kucağına" doğmamıştı, aynı zamanda onların sevgisi ve desteği içinde büyümüş ve onların filozofu olmuştu.[116]

1712 yılında Cenevre'de bir saat tamircisinin oğlu olarak dünyaya gelen Jean-Jacques Rousseau'nun hayatı yoksulluk ve sefalet içinde geçecektir. Annesi lohusa döneminde vefat edince, babası, hem doğumuyla karısının ölümüne neden olan hem de sevgili karısının ona bıraktığı son yadigârı olması nedeniyle bütün "sevgi ve nefretini" ona yöneltir. Babası ona 6 yaşından itibaren okuma yazmayı öğretir. Sekiz yaşından sonra da baba ve oğul, kaybedilmiş eş ve anne hasretini, antikçağ yazarlarını sabahlara kadar okuyarak giderirler.

Rousseau, hayatının sonuna kadar *Cumhuriyet* sevgisini, vicdanlı olmayı, mal ve mülke tamah etmeden yaşamayı, babasından ve antikçağın "materyalist" yazarlarından öğrendiğini belirtir.[117] O, ekmeğini kazanmak için neredeyse bütün Avrupa'yı dolaşacaktır. Bir çamaşırcı kadınla hayatını birleştirecek, yoksulluk içinde yaşamayı erdem sayacak, sürekli göç yollarında olması nedeniyle üç çocuğunu da kimsesizler yurduna vermek durumunda kalacaktır.[118]

1750 yılında Dijon Akademisi'nin bir inceleme yarışması düzenlemesi üzerine, "Bilim ve Sanatın Yeniden Canlanması, Toplumsal Erdemin Yükselmesine Katkıda Bulundu mu?" başlıklı bir inceleme kaleme alacak ve bu incelemesiyle ödülü kazanacaktır. Aldığı bu ödül, onun Fransa çapında ünlenmesini sağlayacaktır.

1755 yılında kaleme aldığı "İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kökeni ve Temeli" başlıklı incelemesi, herhangi bir ödül kazanamaz ama bu sayede hayatının en önemli teorik birikimini edinir.

Kitapları Yasaklanan ve Yakılan Filozof

Avrupa'nın hiçbir yerinde uzun süre kalamayan Rousseau, on parmağında on hüner olan ender filozoflardan biridir. Saat tamircisi, müzisyen, tiyatro ve bale yazarı, edebiyatçı, eğitmen, elçilik kâtibi, papaz, bilim adamı ve filozof. Eğitmenlik yaptığı dönemdeyse devrimci demokrat düşüncenin bir izdüşümü olan eğitim romanları ve ütopyalar kaleme almıştır. Bunlar, *Julie Ya da Yeni Heloise* (1761) ve *Emile*'dir (1762). Bu eserlerde Rousseau, feodal-mutlakıyetçi rejimleri kıyasıya eleştirir ve yaklaşan devrimin ayak seslerinin habercisi olur.

Özellikle *Toplum Sözleşmesi* adlı eseri Avrupa'da bir bomba etkisi yaratacaktır. Kitapları elden ele dolaşınca, bunlar önce Paris'te sonra da Cenevre'de yasaklanarak kamuya açık alanlarda bir cellat marifetiyle yakılacaktır. Bu konumuyla o, ne anayurdu Cenevre'de ne de Paris'te kalabilir, çünkü radikal materyalist görüşleri bilim dünyasında bile tepkiyle karşılanır.

---

116 Jean Jacques Rousseau, *İtiraflar 1*, çev. Reşat Nuri Gültekin, MEB, İstanbul: 1991, s. 10 vd.
117 *Age*, s. 11.
118 *Aynı yerde.*

Siyasi ortamın yumuşamasıyla birlikte Rousseau, Paris'e yerleşir ve orada felsefi ve edebiyat sohbetlerinin yapıldığı ünlü *salon*larda birçok Aydınlanmacı bilim adamı ve yazarla tanışma fırsatı bulur. Diderot onu *Ansiklopedi*'ye makaleler yazması için ikna eder. L'Ambert, Hume, Voltaire, d'Holbach gibi dönemin en saygın filozoflarıyla sıkı ama sorunlu dostluklar kurar. Nitekim sonradan, kuruntulu bir kişiliğe sahip olması nedeniyle hepsiyle de bozuşacaktır. Bazı yazarlara göre o, kendisini konukların çoğundan bir dereceye kadar daha aşağı görüyor ve bundan dolayı bir kenarda oturarak ilgi bekliyordu. Çünkü o, düzgün bir felsefi eğitim almamış, Latinceyi çok az, Yunancayı hiç bilmiyordu. İnsanla ona yönelmeyince de küçümsendiğini düşünerek hırçınlaşıyordu.[119] O ayrıca evinden, uzun süre ayrılamıyordu da, çünkü ciddi sağlık sorunları vardı. O, yalnız gezen bir kurttur. Kıta Avrupası'nda kalamayınca David Hume'un ısrarı üzerine iki yıllığına İngiltere'ye yerleşir.

Parasız ve pulsuzdur ama gene de o Fransa kralının huzuruna çıkmayı reddederek, yüklü bir emeklilik maaşını elinin tersiyle itecektir. Galası yapılan muhteşem bir operanın yazarı olması nedeniyle ona bir ihsanda bulunmak isteyen Fransa kralını, boş yere bekletir. Dostlarının dil dökmesi bile onu kararından vazgeçiremez. "Saraydakilerin hiçbiri umurumda değil, dünyadaki bütün krallar, bütün kibirleri, unvanları ve altınları bir araya gelseler, gene de beni kararımdan vazgeçiremezler" diyordu. Parayı kendisi için olmasa bile yoksulluk içinde yaşayan eşine bırakabilecektir, ama o gene de bunu kabul etmez. Çünkü *İtiraflar*'da, "Eğer bunu yapsaydım, kendime, vicdanıma ve görüşlerime ihanet etmiş olacaktım" diye ifade eder.

1765-1770 yılları arasında Rousseau, "İtiraflarımı dinlesinler, alçaklıklarım karşısında inlesinler, felaketlerim karşısında utanıp kızarsınlar" diyerek, *İtiraflar*'ını[120] kaleme alır.

O toplumsal düşünceleriyle halkçı-demokrat akımın öncülerinden biridir. Sonradan onu ütopik Fransız sosyalisti Morelly[121] ve Mably[122] de takip edeceklerdir.

İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı

Küçük yaşından itibaren kendisini müzik alanında geliştiren Rousseau, birçok önemli eser kaleme alır ve bunları Fransız Akademisi'ne takdim eder. Eserleri

[119] Philipp Blom, *Cadı Kazanı, Avrupa Aydınlanmasının Unutulmuş Radikalizmi*, çev. Faruk Akkuş, Sel Yayıncılık, İstanbul: 2014, s. 147 vd.

[120] Jean Jacques Rousseau, *İtiraflar I, II*, çev. Reşat Nuri Gültekin ve Arif Obay, MEB, İstanbul: 1991.

[121] Étienne-Gabriel Morelly (1717-1778), Fransız filozofu. Ütopik sosyalist yazınının (*Doğanın Kodları*) önemli kalemlerinden olan Morelley, ne yazık ki Aydınlanma filozofu olarak kısmen unutulmuştur. O aynı zamanda Aydınlanma döneminin önemli aktörlerinden biriydi ve insanlar arasındaki eşitsizliğin özel mülkiyetin kaldırılmasıyla aşılacağını düşünüyordu. Uzun bir süre onun Diderot'nun mahlası olduğu düşünülmüştür.

[122] Gabriel Bonnot de Mably (1709-1785), Fransız yazar, siyaset adamı ve filozof. Gene aynı şekilde önemli Aydınlanmacılardan olan Etienne Bonno de Condillac'ın da kardeşidir.

beğeni toplar; hatta kendine has bir nota sistemi de geliştirir. Ardından da eğitim, kültür ve sanat üzerine incelemeler yayımlar. Ama onun en önemli eserlerinden biri kuşkusuz *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kökeni*'dir. O, bu eserinde klasik "doğalcı" bakış açısını eleştirerek, 17. yüzyıl filozoflarının ve özellikle de Grotius,[123] Hobbes ve Montesquieu tarafından yazılmış (o dönemde devrimci olan) devlet ve toplum teorilerini reddeder.[124]

İnsanlık tarihinde 17. yüzyıl, devlet ve yasal haklar konusunda önemli bir dönemeçti. Dünyayı algılamanın bir aracı olan dinin eleştiriye tabi tutularak toplumsal hayatın kenarına itilmesi, maddi dünyanın daha gerçekçi bir şekilde kavranmasına neden olmuştu. Tanrı'nın (Tanrı merkezli bakış açısı) diyarından yeryüzüne (insan merkezli bakış açısı) geçiş, yeni öğretilerin gündeme gelmesini sağlamıştı.

Niccolo Machiavelli, *Prens* adlı kitabında siyasal hayatı ve devlet örgütlenmesini rasyonel bir gözle, yani dinsel örtülerinden sıyırarak değerlendiriyordu.[125] Jean Bodin, *Devlet Üzerine* adlı eserinde ilk kez ulusal-despotik yönetimlerin rasyonel açıklamasını yapıyor ve *egemenlik* kavramını ortaya atıyordu.[126] Hugo Grotius ilk kez, insanın doğal haklarını Tanrı iradesine bağlamadan ve insanın ruhsal dünyasından hareketle açıklıyordu. Grotius'un şu vurgusu yüzyıllar boyunca etkisini gösterecekti: "Doğal haklar öylesine dokunulmazdır ki, onu Tanrı bile değiştiremez." Grotius bunu açıklarken insanın dürtülerinden, toplumsal yapısından ve özellikle de ona has bir özellik olan akıl ve mantıktan hareket ediyordu.[127] Sonradan bu teorinin Hobbes, Locke ve diğer filozoflar tarafından geliştirildiğini ve sonradan bu görüşlerin ilk kez 1640-49 yıllarında İngiliz Devrimi'nde gündeme getirildiğini görüyoruz. Rousseau'nun bu öğretilere en önemli katkısı, doğa yasaları olarak şekillenen "egemenlik hakkını", *Toplum Sözleşmesi*'yle farklı bir zemine kaydırmasıdır.

Rousseau görüşlerin ortaya koyarken, öylesine ileri gider ki, 18. yüzyıl "ortak aklının" bir ürünü olan kölelik kurumunu yerden yere vurur. Eserlerinde bu sorunu etraflıca tartışarak, kölelik kurumunun insan haysiyetini aşağılayan bir uygulama olduğunu vurgular. O, içinde yaşadığı dönemi, "eşit ve adil olmayan, insana yabancı ve düşman bir uygarlık" olarak tanımlar. Ona göre ahlaki değerlerle, insan iradesi ve onun en basit uygulaması olan siyasi eylem ayrıştırılamaz. İnsanı hayvandan ayıran en önemli özellik siyaset değil, fakat vicdan ve acıma duygusudur; bunların olmadığı yerde ahlak da olamaz.

Rousseau'ya göre insanlığın ilk dönemlerinde ne özel mülkiyet ne de eşitsizlik söz konusuydu, ancak özel mülkiyetle birlikte toplumda eşitsizlik açısından *Pandora'nın Kutusu* açılmıştır. Bunu eserinde şöyle ifade eder:

---

[123] Hugo Grotius (1583 1645), doğal hukuk öğretisiyle ün kazanmış Hollandalı düşünür.

[124] Söz konusu yazarların görüşleri için bkz. *Dünyayı Değiştiren Düşünürler 2*, Kafka Kitap, İstanbul, 2018.

[125] Niccolo Machiavelli, *Der Fürst*, Kröner Verlag, Stuttgart: 1978.

[126] Bkz. *Dünyayı Değiştiren Düşünürler 2*, Kafka Kitap, İstanbul: 2018, s. 31 vd.

[127] H. Grotius, *Recht des Krieges und Friedens*, Verlag L. Heimann, Berlin: 1869, s. 70 vd.

> Biri ilk kez bir toprak parçasını çitlerle çevirerek, "Burası benim" dediğinde ve karşısında buna inanacak akılsız tipleri bulduğunda, insan da toplum olmak için adım atmıştı. Eğer birileri o anda çıkıp onun çitlerini tarumar ettikten, hendeklerini doldurup insanlara, "İnanmayın bu sahtekâra! Eğer doğanın yarattığı bütün ürünlerin ve gördüğünüz bütün toprakların size ait olduğunu unutursanız, her şeyinizi kaybederseniz!" diye bağırsaydı, kim bilir ne kadar çok alçaklık, ne kadar savaş, ölüm ve katliam ve ne kadar sefalet durumu gereksiz olurdu.[128]

Rousseau insanın doğal şartlardan kurtulmasını tarihsel bir ilerleme olarak görmekle birlikte, "Mevcut uygarlığın, açlık, sefalet, eşitsizlik ve çeşitli toplumsal hastalıklar açısından büyük bir geri adım" olduğunu belirtiyordu.[129] Onun açısından,

> Uygarlık alanında atılan her ileri adım, aynı zamanda eşitsizlik açısından da atılan ileri bir adımdır. Toplumların kuruluşuyla inşa edilen her kurum, zıddına dönüşerek amacına karşıt bir konum edinmiştir.[130]

Rousseau'ya göre insanlar arası eşitsizlik iki türlüydü. Bunlardan biri doğaldı ve fiziksel farklılıklara dayanırdı, diğeri ise doğal değildi, çünkü siyasi ve ahlaki nedenlerle oluşmuştu. Mevcut eşitsizliğin gerçek temeli buna dayanıyordu, çünkü siyasi, toplumsal ve maddi çıkar ve imtiyazların kökeni burada yatıyordu. Bu imtiyazlar, yoksullara ve ezilenlere, saygın olanlara ve siyasi açıdan güçlü olanlara itaat etmeyi dayatıyordu.[131]

İnsanın doğaya karşı gücünü birleştirmesi ve uygarlık sürecine girmesi bir tarihsel zorunluluktu. Önce özel mülkiyetin sonra da güçlülerin ısrarıyla, sözüm ona herkesin haklarının korunacağı, toplumsal bir yapı, yani devlet inşa edilmişti. Özel mülkiyetin yerleşik hale gelmesiyle toplumsal erk güçlüden ve haliyle zenginden yana tutum almış ve böylece insanlar arasındaki eşitsizlik kalıcı hale getirilmişti.

Her ne kadar o, bütün bu olan bitenin temelinde ekonomik nedenlerin yattığını düşünse de gene de henüz özel mülkiyetin, sömürü ve sınıf ilişkilerinin birbiriyle olan derin münasebetini kavrayamıyor, bunların nedenlerini insanın kendisine yabancılaşmasında, ahlaki bozulma ve toplumsal çürümede görüyordu. Ona göre toplumsal yabancılaşmanın yanı sıra ekonomik sıkıntılar ve ahlaki bozulmalar, ancak aklın ve mantığın hizmetine girerek çözülebilirdi. Rousseau'ya göre ahlaki bir bozulma, mülkiyetin ve üretim araçlarının tek elde yoğunlaşmasına neden oluyordu, ama aklı rehber edinmiş bir toplumsal sistemle bunun önüne geçilebilirdi.

Toplum Sözleşmesi

Rousseau, özel mülkiyetin ve devletin oluşumuna dair önemli teorik açıkla-

---

[128] J.J. Rousseau, *Über den Ursprung und die Grundlagen der Ungleichheit unter den Menschen, in: Frühe Schriften*, Verlag das Europaeische Buch, Westberlin: 1985, s. 161-162.
[129] *Geschichte der Philosophie, Bd. I*, VEB Verlag, Berlin: 1960, s. 536.
[130] J.J. Rousseau, *Der Gesellschaftsvertrag*, Röderberg Verlag, Frankfurt: 1984, s. 26/27.
[131] J.J. Rousseau, *Frühe Schriften*, s. 120.

malar yapmakla birlikte, toplumların neden yoksul ve zengin olarak iki sınıfa ayrıştığını bilimsel olarak açıklayamadı. Ona göre bunun nedeni toplumlarda görülen ahlaki çürümedir. Çünkü modern sınıflar, henüz yeni ortaya çıkmakta ve bu gelişmenin doğal sonucu olan toplumsal sefaletse henüz ilk aşamasındaydı. Ona göre özel mülkiyetin ortadan kaldırılması ya da bütünüyle kamulaştırılması gerekmiyordu, fakat ortaya çıkan toplumsal sorunların aşılması için "mülkiyetin ne çok fazla ne de çok az bir oranda dağıtılmasıyla" aşılabilirdi.

Devlet ve toplum öğretileri içinde Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* ayırt edici bir yer kaplar. Onun *Toplum Sözleşmesi*'nde ortaya koyduğu görüşleri, yükselmekte olan devrimci burjuvazinin feodal despotizme karşı öne sürdüğü *doğal haklarcı* geleneğin doruğudur. Bu görüşlerle birlikte devlet ve toplum teorisi, makas değiştirerek başka bir yola, ezilenlerin isyan hakkını kutsayan bir yola girer.

Toplum Sözleşmesi insanın doğal eşitliğini ortadan kaldırmaz, aksine onu fiziksel güce dayanan eşitsizliğin karşısına koyarak korumaya alır. Onun öğretisine göre, "Kanun karşısında herkes eşittir ama toplumsal hiyerarşinin bir ifadesi olan imtiyazlı sınıf ve katmanlar da bozulmanın bir ifadesidir"; çünkü "sözleşme kurumlarla değil, insanlarla yapılır". Ona göre her yasal devlet, zorunlu olarak cumhuriyet olmak durumundadır.[132] Rousseau'nun öğretisinin en önemli yanı, halk iradesi olarak yorumlanan *toplumsal irade* kavramıdır. Aktif siyasi yurttaşlık görevleriyle birleşen *halk iradesi*'ne dayanıldığında, her türden halk düşmanı iktidarın alaşağı edilmesi bir zaman sorunu haline gelir.

Rousseau'nun devrimci ruhu ve teorisi Hobbes'un devlet ve toplum öğretisinden farklıdır. Hobbes her ne kadar ileri görüşlere sahip olsa da sonuçta mutlakıyeti savunur ve gerekli görürdü. Rousseau'ya göreyse şöyle: "Eğer devlet ve toplumsal sözleşme, tek tek bireylerin özgür iradesiyle ve karşılıklı mutabakatıyla meydana gelmişse, o zaman her kim ki bu sözleşmeye ihanet eder veya kurallarına uymaz ve yetki gaspı uygularsa, bu durumda o alaşağı edilmeyi hak etmektedir." Hiç kimse doğal imtiyaz ve ayrıcalıklara sahip olamaz, aksine herkes "doğadan gelen ve geçersiz kılınamayan" eşit haklara sahiptir. Her kim olursa olsun, bu yasalara ve *insan haklarına* aykırı davrandığında, onu, toplumsal sözleşmeden gelen haklarından mahrum etmek, dolayısıyla mevcut yetkilerinden mahrum etmek mümkündü.

Rousseau deist bir anlayışa sahipti, ancak Tanrı'nın yeryüzündeki kılıcı olarak kabul edilen mutlak yönetimlere karşı isyan hakkını şu sözlerle savunmuştur: "Güçlü olanlara itaat et!" Eğer bu, "güçlü olanlara boyun eğiniz" demekse, bu söz burada anlamsızdır. Ben bu söze, "Bu kural hiç çiğnenemez ki" diye karşılık veriyorum. "Bütün kudretin Tanrı'dan geldiğini kabul ediyorum, ama her hastalığın da ondan geldiğinden eminim. Peki, bu nedenle bir hekime başvurmak yasaklanmalı mıdır?"

Kültür, Sanat ve Eğitim Anlayışı

Fransız filozofun bilgi kuramı da devrimci ve materyalist düşüncenin doruğu-

[132] J.J. Rousseau, *Der Gesellschaftsvertrag*, Röderberg Verlag, Frankfurt: 1984, s. 69.

nu oluşturur. Ona göre bilgilerimizin kaynağı doğadır ve bunu da duyu organlarımız üzerinden ediniriz.

Eğitim konusunda ise o günün şartlarına göre çok ileri bir anlayışı savunmuş, özgür ve yararlı bir eğitim tarzının yerleşmesi için çalışmıştır. Bunu için sadece bilimsel incelemek yazmakla kalmamış aynı zamanda *Emile* gibi romanlar da kaleme almıştır. "Devlet, soyluların ve varlıklıların bir imtiyazı olan eğitim hakkını, bütün yurttaşlara açık hale getirilmelidir; bir eğitim seferberliğiyle yurttaşlar, batıl inancın pençesinden kurtarılarak aydınlatılmalıdır." Aynı şekilde Rousseau, bilim, kültür ve sanat alanında da devrimci adımlardın yanadır. Ona göre elitlerin ve zenginlerin vitrin ve yüzeysel sanatı değil, halkın ihtiyacına ve aydınlanmasına yarayan bir kültür ve sanat faaliyeti esastır. Her ne kadar müzik, tiyatro, bale, resim ve dil üzerine ciddi araştırmalar yapmış ve uzmanlaşmış olsa da gene de o, elitlerin ve dar bir zümreye hitap eden tiyatrodan değil, fakat halkın katılımının sağlanacağı festival ve şenliklerden yanadır. Öte yandan o, tüketimi ve israfı kışkırtan sanat ve kültür etkinliklerini de kabul etmez; geniş yığınların aydınlanmasına hizmet eden sanat ve kültür hayatını savunur.

1778 yılında, Fransız Devrimi'nden on yıl önce hayatını kaybeden Rousseau, devrim döneminde Jakobenlerin idolü konumundaydı. Hayatının son yıllarında yalnız ve yoksulluk içinde ölen Rousseau, devrim döneminde milyonların sevgilisi olmuştu. Devrim'den sonra Rousseau'nun mezarı Paris'te, en saygın Fransızların defnedildiği Pantheon'a taşınmıştır.

TOPLUM SÖZLEŞMESİ[133]

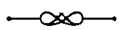

Birinci Kitabın Konusu Hakkında

İnsan özgür doğar, ama o, gördüğümüz gibi her yerde zincire vurulmuştur. Bazıları kendilerini, başkalarının efendisi zannederler, hâlbuki onlar, diğerlerinden daha çok köledirler. Peki, bu dönüşüm nasıl meydana geldi? Doğrusu ben de bilmiyorum. Peki, bu duruma meşruiyet kazandıran nedir? Sanırım şimdi bu sorunun cevabını verebilirim.

Eğer sorunu, sadece söz konusu duruma neden olan kudreti ve onun etkisini göz önüne alarak inceleseydim, şunu söyleyebilirdim: eğer bir halk, itaat etmeye zorlanmış ve o da buna itiraz etmemişse, o zaman o, itaat etmiş olur. Ama eğer bir halk, üstündeki baskıdan kurtulabilme fırsatına erişmiş ve bunu da hemen yaparsa çok iyi yapmış olur. Çünkü bir halk, özgürlüğü gasp edilirken kullanılan yasaları, kendi açısından kullanarak başındakini alaşağı ederse ve özgürlüğünü yeniden kazanırsa, o zaman bu hareket, ya meşrudur ya da geçmişte, onun özgürlüğünü gasp edenlerin de aynı gayrı-meşru yollara başvurarak söz konusu güce sahip olduklarını gösterir. Toplumsal düzene uygun olan eylemler, kutsal haktır ve dolayısıyla geri kalan her şey de meşruiyetini buradan alır. Bu yasaysa kesinlikle doğa koşullarından kaynaklanan bir şey değildir; karşılıklı sözleşmeyle şekillenmiştir. Haliyle şimdi bu sözleşmenin nasıl meydana geldiğini ve neleri içerdiğini ortaya koymak gerekiyor. Ama bu konuya geçmeden, önce yukarıda ifade ettiğim görüşlerimi temellendirmem gerekiyor.

İlk Toplulukların Nasıl Meydana Geldikleri Hakkında

Topluluğa ait biçimler içinde en eski ve biricik doğal olanı, bakıma muhtaç çocukları da kapsayan ailenin kendisidir. Bakıma muhtaçlık durumu ortadan kalktığı anda aileyi birbirine kenetleyen doğal bağ da ortadan kalkar. Çocukların babalarına itaat etme görevleri sona erince, babaların da çocuklarına bakma yükümlülükleri ortadan kalkar ve böylece herkes bağımsızlığına yeniden kavuşur. Ama eğer ailevî ilişki kopmadan devam ediyorsa, bunun nedeni doğal zorunluluklar değil, fakat özgür iradedir. Bu durumda aile, salt karşılıklı anlaşma temeli üzerinde şekillenmiş olur.

[133] Jan Jacques Rousseau, *Der Gesellschaftsvertrag*, Röderberg Verlag, Frankfurt: 1984.

Demek ki söz konusu karşılıklı özgürlük hali, insanın doğal yapısının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu durumda ilk yasa, varlığın devam ettirilmesini sağlamaya yönelik olan yasadır; bundan sonraki en meşakkatli durumların nedeniyse insanın bizzat kendi yapısıdır. Aklını kullanabileceği bir yaşa geldiği andan itibaren insan, yaşamını devam ettirebileceği araçlara sahip olarak kendi varlığı üzerinde de söz sahibi olur.

Demek ki aile bu yapısıyla, devletin de ilk örneğini teşkil etmektedir. Hükümdar babanın, halk ise çocukların bir izdüşümü olarak oluşurlar. Herkes eşit ve özgür doğduğu için de insanlar, bazı yararlar uğruna özgürlüğünden vazgeçerler. Aradaki fark ise şudur: baba, çocuklarına duyduğu sevgi nedeniyle onların bakımı üstlenirken, hükümdar halkına karşı herhangi bir sevgi hissetmez ama hükmetmenin de tadını çıkarır.

Grotius,[134] insanlar tarafından icra edilen herhangi bir erkin, yönetilenler lehine olabileceğini kabul etmez; buna karşılık olarak da köleliği gösterir. O, sonuçlara varma yönteminde hep aynı şeyi tekrar edip duyuyor ve hak nosyonunu, mevcut verili durumu göz önüne alarak açıklıyor.[135] Hâlbuki insan, mantıklı sonuçlara varan, ama yöneticilerin de lehine olmayan bir öğreti ortaya atabilir.

Anlaşılan Grotius, bütün insanlığın 100 farklı insana ait olmasıyla söz konusu 100 insanın bütün insanlığa ait olması arasında herhangi bir fark görmüyor; eserindeki argümanı da birinci olan bu şıkka dayandırıyor. Bu görüşü Hobbes da benimsemişti. Demek ki onlara göre insan, hayvanlar gibi sürülere ayrılmış ve başlarında da, neticede onları yemek için güden (koruyan, çoban) birileri bulunmaktadır.

Yani, nasıl ki bir çoban, sürüsünden doğal olarak daha yüksek niteliklere sahipse, insanların çobanları da, yani hükümdarlar da hükmettikleri halklardan daha yüksek niteliklere sahip olmalıdırlar. Filon'un (Philon)[136] aktardığına göre

[134] Hugo Grotius, 1583-1645 yılları arasında yaşamış ve doğal hukuk öğretisiyle ün kazanmış Hollandalı düşünür. Descartes bilgi felsefesiyle, modern düşünce açısından ne kadar önemliyse, Grotius da hukuk alanında öyledir. Descartes'ın bilgi kuramı alanında gerçekleştirdiğini, o da hukuk alanında yapmıştır. Başka bir deyişle, nasıl ki modern felsefenin kurucusu olan Descartes, kuşkuculuk yoluyla bilgiyi teolojik-skolastik tahakkümden kurtararak özneden yola çıktıysa, aynı şekilde Grotius da hukuku, Tanrı iradesi karşısında bağımsız ve nesnel bir kurum olarak öne sürmüştür. Hugo Grotius'un ortaya attığı ve bugün de hâlâ Uluslararası hukuk alanında yürürlükte olan en önemli ilke, "açık denizlerin serbestliği" ilkesidir. Doğal hukuk kendisini gerçekleştirebilmek için reel bir güce, devlet gücüne muhtaçtır; dolayısıyla devleti kendisinden önce ve varoluşunun nedeni olan hukuku korumakla yükümlüdür; devlet, hukukun koruyucusu ve garantisidir. Ona göre Machiavelli'in tersine, hukuku yaratan devlet değil, devleti yaratan hukuktur.

[135] Yazarın dipnotu: "İncelendiklerinde görülecektir ki bugüne kadar aydınlar, toplumsal hak üzerine kaleme aldıkları incelemelerde, bilindik tarihsel suiistimalleri saymaktan ve bunlarla kafa şişirmekten başka bir şey yapmamışlardır." Bkz. *Traite des interets de la France avec ses voisins*, par M. Le marquis d'Argenson.

[136] Filon (MÖ 25-50), İskenderiyeli Ortodoks Yahudi bir filozoftur. Yunan akılcılığı ile Yahudi-Hıristiyan düşüncesini birleştirmesiyle ünlüdür. Filon, İsa'nın çağdaşı olarak Yunan felsefesiyle Tevrat'ın özdeş olduğunu kanıtlamaya çalışmıştı. O, Yahudilerin kutsal kitabı olan Tevrat'ı Platon'un felsefesi ışığında yeniden yorumlamıştır. Kendisi tıpkı Plotinos gibi Tanrı ile insan arasında iyi ve kötü ruhların var olduğunu savunmuştur. Filon felsefe ile dinin iç içe geçtiği görüşünü benimsemiştir.

bu analojiyi esas alan Kayser Calicula[137] da tutarlı olarak kralları Tanrı, halkları ise sürü olarak görmüştür. Calicula'nın çıkardığı sonuçla, Hobbes'un ve Grotius'un vardıkları sonuç özde aynı öğretiye dayanır. Onlardan çok önce Aristoteles de, insanların doğadan eşit olmadıklarını, bazılarının köle, bazılarının da hükümdar olarak doğduklarını söylemişti.

Aristoteles'e hak vermemek mümkün değildir; ancak o, sonuçla nedeni birbirine karıştırmıştır. Kölelikte doğan herkesin köle olduğu kadar kesin bir şey olamaz. Köleler zincire vurulmakla her şeylerini, hatta kölelikten kurtulma iradelerini de kaybetmektedirler. Onlar, Odisse'nin[138] hayvana dönüştükten sonra hayvani durumlarından pek memnun olan yol arkadaşlarına benzerler.[139] Eğer bugün doğal nedenlerle kölelik varsa, bunun sebebi, daha önceden doğal olmayan yollardan köleliğin yaratılmış olmasındandır. Zor (şiddet), ilk kölelerin ortaya çıkmasına neden oldu, ama sonradan kölelik, kölelerin korkaklığı sayesinde kalıcı hale geldi. Ben, sözüm ona Satürn'ün çocukları oldukları iddia edilen ve dünyayı kendi aralarında paylaştıkları belirtilen ne Kral Âdem'den ne Kayser Nuh'tan ne de Üç Hükümdarın[140] babasından bahsediyorum. Umarım bu ölçülü davranışım nedeniyle bana minnettar kalınır; çünkü olur ya, bakarsınız kökenim bu hükümdarlardan herhangi birine veya doğrudan daha da köklü bir geleneğe dayanabilir ve ben de buradan hareketle, bütün insanlığı yönetme hakkını miras edinebilirim, değil mi? Sonuç nasıl çıkarsa çıksın, ama Âdem Babanın, tıpkı Robinson'un[141] tek başına yaşadığı adasının tek hâkimi olması gibi, bütün insanlık âleminin hüküm-

---

[137] Gaius Julius Caesar Augustus Germanicus (12-41), daha çok Caligula adıyla bilinen, 37-41 yılları arasında görev yapmış, Julio-Claudian Hanedanı mensubu ve Roma İmparatorluğu'nun üçüncü imparatoru. Aşırı savurganlığı, tuhaf davranışları, ahlaksızlığı ve acımasızlığıyla tanınır; despotluğuyla hatırlanır. 41 yılında kendi muhafızları tarafından öldürülmüştür. Romalı tarihçi Suetonius, *Sezarların Hayatı* adlı eserinde Caligula döneminin en ünlü olaylarını anlatır.

[138] *Odysseia* ya da *Odesa* (Yunanca: Ὀδύσσεια, Odusseia, Odesa), Homeros'un ünlü destanlarından biridir. Diğeri de *İlyada*'dır. Bu eser modern yazın kültürünü oluşturan temel eserlerinden biridir ve *İlyada* destanından sonra günümüze ulaşan ikinci en eski edebiyat örneğidir. Bilim adamları, MÖ 8. yüzyılın sonlarında, Anadolu'nun bir kıyı kenti olan İyonya'da yazıldığını tahmin etmektedir. Destan daha çok Yunan kahramanı Odysseus'u ve onun Truva'nın düşmesinden sonra evine yaptığı dönüş yolculuğunu konu edinmektedir. On sene süren Truva Savaşı'ndan sonra Odysseus'un evinin bulunduğu İthake'ye dönmesi bir on sene daha alır. Öldüğü varsayılan Odysseus'un yokluğunda karısı Penelope ve oğlu Telemakhos, Penelope ile evlenmek isteyen bir grup azılı taliple baş etmek zorunda kalmışlardır.

[139] Yazarın dipnotu: Plutarchos'un "Hayvanlar Akıllarını Kullanmaktadırlar" adlı kısa makalesine bakınız.

[140] Müneccimler veya Maguşlar, Hıristiyan geleneğinde bebek İsa'ya "Yahudilerin Kralı" olarak hürmetlerini sunmak için Doğu'dan geldiğine ve hediye olarak altın, *günnük* ve *mür* getirdiğine inanılan soylu hacılar. Kitabı Mukaddes'te isimlerinden ya da kral olduklarından bahsedilmez, ancak sonraki dönem efsanelerinde Gaspar, Melkior ve Baltazar isimli üç kral oldukları söylenir. Batı efsanelerinde üç kişi, doğu efsanelerinde 12 kişi oldukları belirtiliyor.

[141] *Robinson Crusoe*, Daniel Defoe'nun 1719 yılında ilk basımı yapılan ve bazılarınca ilk İngilizce roman olarak nitelendirilen kitabıdır. Kitap İngiltere'de yaşayan Alman asıllı orta halli bir ailenin en küçük oğlu olan Robinson Kreutzner'in babasının tüm itirazlarına rağmen, dünyayı gezme hayalleri ile çıktığı yolculukları ve bu sırada karşılaştığı olayları anlatır. Bu yolculuklar içinde ıssız bir adada 28 senesini son üç yılı hariç yalnız geçirir.

darı olması konusunda şüphe yoktur. Bu krallığın en iyi tarafı ise, insanın tahtında güvenle oturmasıdır, çünkü ne ayaklananlar olacaktır ne savaşlar çıkacak ne de komplolardan korkmak gerekecektir.

Güçlünün Hakkı Üzerine

Eğer güçlü olan, kudretini yasayla tahkim etmez, tebaanın itaatkârlığını da görev bilincine dönüştüremezse, hükümranlığını daimi hale getirecek otoriteye hiçbir zaman erişemez. Sanırım, "Hak, güçlü olanındır!" özdeyişi de buradan gelmektedir. Anlaşılan buradaki "hak" kavramı bir latifedir; ama bunun bir ilke olarak kabul edilmesi de bir hakikattir. Peki, bu özdeyişi bize hiç kimse açıklamayacak mı? Güç, fiziksel bir yetenektir; ama bunun sonucundan ahlaki bir sorumluluğun nasıl ortaya çıktığını doğrusu kesinlikle kavrayabilmiş değilim. Güce boyun eğmek bir irade değil, fakat zorunlu bir eylemdir. Bu en çok, akıllı olmanın da bir ifadesi olabilir. Peki, bu durum, nasıl bir görev haline getirilebilir?

Bir ân, bahse konu "hakka" cevaz verelim. Kanaatimce buradan da çözümsüzlüğe neden olacak bir kavramlar karmaşası ortaya çıkacaktır. Eğer hakkı güç tayin ediyorsa, nedenle sonuç ilişkisi birbirinin yerine geçmiş olmaktadır. Her güçlü, kendisinden önceki güç sahibini alt ederken onun haklarının da mirasçısı olmaktadır. Eğer itaatsizlik cezalandırılmayacaksa bu durumda ona hak kazanmış olunduğundan, güçlü olan da hep haklı olduğundan, o her daim en güçlü olana yönelik düzenlemelerde bulunacaktır. Peki, güçlü olunmadığı anda hükmünü yitiren hak ne anlama gelmektedir? Eğer itaat zorunluysa, bunu bir görev olarak yapmanın da gereği yoktur; eğer insan, itaate zorlanmıyorsa bu durumda da itaatkârlık, görev olmaktan çıkar. Görüldüğü gibi, demek ki söz konusu *hak* kavramının otoriteye herhangi bir katkısı bulunmamaktadır, dolayısıyla bu kavram da burada bütünüyle gereksizdir.

"Güçlü olanlara itaat et!" Eğer bu, "Güçlü olanlara boyun eğiniz!" demekse, bu söz burada anlamsızdır. Ben bu söze, "Bu kural hiç çiğnenemez ki!" diye karşılık veriyorum. Bütün kudretin Tanrı'dan geldiğini kabul ediyorum, ama bu durumda her hastalığın da ondan geldiğinden eminim. Peki, bu nedenle bir hekime başvurmak yasaklanmalı mıdır? Ormanda bir eşkıya tarafından alıkonduğumda şiddetine boyun eğmek ve cüzdanımı çıkarıp ona vermek zorunda olduğumu biliyorum. Peki ama ona direnebilme gücüm olsaydı, bunu gene de vicdani nedenlerle yapar mıydım? Sonuçta yüzüme doğrulttuğu silah da şiddetin bir ifadesi değil mi?

Buradan da şuraya geliyoruz: Güç, hakka yol vermez, ama düzenli görev de, hakka sahip otorite olunca yerine getirilir. Dolayısıyla ilk sorduğum soruya yeniden dönmüş oluyoruz.

Kölelik Üzerine

Hiç kimse doğal nedenlerden dolayı bir başkasına hükmedemeyeceğine göre ve gene hiçbir güç, herhangi bir hakka sahip olmaya yol açmayacağına göre, insanlar üzerindeki yasal gücün tek bir temeli kalmaktadır ki o da karşılıklı mutabakat-

tır. Grotius, "Eğer tek bir insan özgürlüğünden vazgeçerek herhangi birine köle olmayı kabul ediyorsa, neden bir halk da özgürlüğünden vazgeçerek bir hükümdara boyun eğmesin ki?" diyor. Bu cümle içinde ikili anlama gelen ve açıklamaya muhtaç bir kaç kelime bulunmaktadır. Ama önce şu "vazgeçmek" sözcüğünü ele alalım. Bir şeyden vazgeçmek, bir şeyi ya hediye etmek ya da satmak anlamına gelir. Herhangi bir insanın kölesi olmaya karar veren bir insan, kendisini başkasına hediye etmez, ama kendisini, geçimi sağlanabilsin diye satıyordur. Ama bir halk kendisini neden satsın ki? Bir kralın tebaasının geçimini üstlendiği görülmüş şey midir, hatta tam tersine kral, geçimini onların sırtından sağlamaz mı ki Rabelais[142] bizi, kralların bayağı masraflı oldukları konusunda temin etmektedir. İnsanlar kendilerini, üstüne bir de mallarına el konması karşılığında mı hediye ediyorlar? Doğrusu bunların ellerinde, muhafaza edecekleri başka nelerinin kaldığını merak ediyorum.

Bazıları buna karşılık, hükümdarın tebaasına can güvenliği kazandırdığını söyleyecektir; olabilir ama onları keyfine göre başlattığı savaşlarda bitap düşürdükten, doymak bilmez açgözlülüğüne katlanmak zorunda bıraktıktan ve bakanlarının olur olmaz baskılarına maruz kalmalarına neden olduktan sonra kendi aralarında kavga etseler ne olur etmeseler ne olur. Peki ya sözüm ona bu can güvenliği, içinde bulundukları sefalet zincirinin bir halkasıysa, geriye daha ne kalıyor ki? Zindanda da can güvenliği vardır; bu, insanın kendisini rahat hissetmesi için yeteli midir? Yenecekleri güne kadar canavarın ininde tutsak olan Yunanlar da sözüm ona derin bir sessizliğin güvenli ortamında bulunmuyorlar mıydı?

İnsanların kendi canlarını hediye ettiklerine dair açıklamanın kendisi bile saçma ve anlamsız bir duruma işaret etmektedir. Böylesi bir davranış, söz konusu insanın akılsız olmasını gösterir ki bu da yasal olamaz ve bu nedenle de geçersiz bir argümandır. Bunun aynısını bir halkın yapmış olduğunu da düşünürsek, bütün bir halkın delilerden ibaret olduğunu varsaymamız gerekecektir. Delilik ise insanı haklardan yoksun bırakır.

Her bir insan kendi canından vazgeçse bile, bu, onları çocuklarının hayatı üzerinde söz sahibi yapmaz. Çünkü onlar insan ve özgür olarak doğmaktadırlar. Özgürlükleri onların kendilerine aittir ve bu nedenle de ondan vazgeçme hakkı ancak onların iradesiyle belirlenebilir. Her ne kadar onlar, ergenlik yaşına kadar babalarının velayetindeyseler de ve o da onlar için en doğru olanı kararlaştırsa da gene de bu, onların geri alınamaması ve koşulsuz olarak hediye edilmesi anlamına gelmez. Çünkü bu türden bir eylem, hem doğanın kendisine aykırıdır hem de babalık hakkını aşan bir içerik taşır. Keyfi bir hükümetin meşruiyet kazanabilmesi

[142] François Rabelais (1494-1553), Fransız yazar, hekim, Rönesans düşünürü, keşiş ve Eski Yunanca bilgini. Tarihsel olarak elimizdeki bilgi ve eserlerinden hareketle, onun bir fantezi, hiciv, grotesk, müstehcen, güldürü ve şarkı yazarı olduğunu biliyoruz. Bir baba ile oğlunun hikâyelerinden oluşan ve gayet açık saçık bir fantezi-güldürü olan felsefi eseri *Gargantua and Pantagruel* onun başyapıtıdır. Rabelais klasik dünya edebiyatının büyük yazarları arasında sayılmakta ve modern Avrupa edebiyatının kurucularından olduğu kabul edilmektedir. Hümanizmin öncülerindendir, Desiderus Erasmus'un çağdaşıdır.

için, karar verecek yaşa gelen insanların bu hükümeti onaylama ya da reddetme haklarına sahip olmaları lâzımdır. Bu durumda da bu hükümet, keyfi bir hükümet olamaz.

İnsanın özgürlüğünden vazgeçmesi, onun insanlığından, insan haklarından, hatta insan olmaktan kaynaklanan görevlerinden vazgeçmesi demektir. Her şeyinden vazgeçenin de herhangi bir beden isteme hakkı olamaz. Bu türden bir vazgeçişin insan doğasında yeri yoktur. Eğer insan iradesinden özgürlüğü çıkarırsanız, onun davranışlarının temeli olan ahlaki değerleri de almış olursunuz. Kısacası bu, hem geçersiz hem de kendisiyle çelişen bir sözleşme olur ki bir tarafa sınırsız hükmetme hakkı verir öbür tarafa ise sınırsız itaat etme zorunluluğu dayatır. Sözüm ona bize her şeyi talep etme hakkı veren karşı tarafın hiçbir yükümlülük altına girmediği görülmüyor mu? Hiçbir bedel ödemeyen, hiçbir karşılık sunmayan bir sözleşmenin geçersiz olduğu görülmüyor mu? Sahip olduğu her şeyi, dolayısıyla hakları da bana ait olan bir kölem, hangi haklarını bana dayatabilecektir ki? Bana ait olan haklarım aleyhime bir durum yaratamayacaklarına göre bu haklar kendi içinde bir çelişki taşımıyor mu?

Grotius ve diğerleri, savaş galibiyetini kölelik hakkının bir başka kaynağı olarak görüyorlar. Muzaffer olan, düşmanını öldürmeye hak kazandığı için, mağlup olan özgürlüğüne karşılık canını satın almaktadır. Dolayısıyla her iki tarafa da yarar sağlayan söz konusu anlaşma, yasal bir zemin kazanmaktadır.

Ancak sözüm ona, mağlup olanı öldürme hakkı iddia edildiği gibi savaş durumunun bir sonucu değildir. Doğal ortamda, yani bağımsız olarak yaşayan insanların normal şartlarında ne barış ne de savaş durumuna yol açacak herhangi düzenli bir ilişkisi olamaz. Doğal ortamda bunlar birbirinin düşmanı değildirler. İnsanlar arası ilişkiler değil, fakat eşyalar arası ilişkiler savaşlara yol açmaktadır. Savaş, insanların birbiriyle olan ilişkilerinden değil, fakat eşyaların birbiriyle olan ilişkilerinden kaynaklandığına göre o, ne özel mülkiyetin bulunmadığı doğal ortamda mümkündür ne de her şeyin yasaların güvencesi altında bulunduğu toplumsal yaşamda mümkündür; çünkü bu ortamlarda ne bir özel savaş ne de adam adama bir savaş söz konusu olabilir.

Özel savaş, düello, ikili kavga gibi olayların herhangi bir yasal temeli olamaz; Fransa kralı IX. Louis'nin yol açtığı düzenlemeler ve Tanrı'nın barışını ortadan kaldıran şahsi düşmanlıklarsa tamamen feodal düzenden kaynaklanan suiistimallerden ibarettir. Söz konusu düzenlemeler, eğer tamamen mantıksız olan bu sistemin bir sistem olduğu ileri sürülmezse, ne doğal ortamlarda mevcuttur ne de aklı başında herhangi bir devlet sisteminde görülebilir. Yani savaş, tek tek insanlar arasındaki bir ilişki değildir, fakat bir devletin bir başka devletle olan ilişkisidir. İnsanlarsa tamamen bir tesadüf eseri birbirinin düşmanı olmaktadırlar ki o da ne insan olarak ne de ülke yurttaşları[143] olarak, sadece asker olarak. Vatanın bir par-

[143] Yazarın dipnotu: Savaş yasalarına, dünyanın diğer halklarından daha fazla saygı gösteren Romalılar, kurallara saygıyı o kadar ileri götürmüşler ki eğer bir kimse, düşmana ve hatta somut bir düşmana karşı savaşacağına dair yemin etmezse, gönüllü olarak savaşa katılamıyordu. Belirli bir süre boyunca Popilius'un himayesinde ilk kez silahaltına alınan genç Cato'nun babası yaşlı Cato, birliğin dağıtıl-

çası olarak değil de onun bir savunucusu olarak. Kısacası, ancak bir devlet başka bir devleti düşman ilan edebilir, yoksa insanlar değil; çünkü birbirinden farklı doğalara sahip olan eşyalar arasında herhangi bir ilişki saptamak mümkün değildir.

Bu ilkeler bütün zamanların kurallarıyla ve bütün ahlaklı halkların değişmez davranış tarzıyla uyumludur. Savaş ilanları, devletlerin yöneticilerine değil, fakat tebaaya yönelik uyarılardır. Düşman ki bu yabancı bir kral, şahıs ya da bir halkın tamamı olabilir, ancak herhangi bir savaş ilanında bulunmadan söz konusu düşman hükümdarın tebaasını yağmalayan, öldüren veya tutsak eden kuvvetler düşman kuvvetleri değil, fakat eşkıya addedilirler. Hatta savaşın ortasında karşı tarafın topraklarını fetheden bir hükümdar, o devlete ait her şeye el koyabilir, ancak halkın canına ve malına kastedemez ve dolayısıyla onlara kendi ülkesinde tebaasına uyguladığı yasaları uygular. Savaşın amacı düşman devletin yıkıma uğratılması olduğundan, hâlâ elinde silahla kendi devletini korumaya çalışanların öldürülmesi de hak olmaktadır. Fakat ellerindeki silahları bırakarak teslim oldukları, yani savaşı bıraktıkları, düşmanlık etmedikleri ve söz konusu devletin bir savaş aracı olmaktan çıktıkları anda onlar artık sıradan insanlardır; bu andan itibaren de canlarına kastetmek yasal değildir. Bir devleti yok etmek için tebaasını da öldürmek gerekmez, çünkü savaş, belli bir amacın hayata geçirilmesinin zorunlu yasasıdır. Bu ilkeyi Grotius kabul etmiyor; ancak savaş, ozanların mısralarının üzerinde şekillenmiyor, fakat eşyanın tabiatından kaynaklanıyor ve akıl zemininde yürütülüyor.

Fetih hakkına gelince; sanırız burada güçlü olanın uygulamalarından başka herhangi bir yasa geçerli olamaz. Eğer bir savaş fatihlere, mağlup olan halkları kılıçtan geçirme hakkı vermiyorsa, bu durumda ona bu hakkı vermeyen yasa, onların köleleştirmesine de izin veremez. Düşmanı öldürme hakkı, sadece onları köleleştirememe durumunda söz konusudur. Onları köleleştirme hakkı, düşmanı öldürme hakkından kaynaklanmıyor; o halde onların canları üzerinde hak sahibi olmayan herhangi biri, onlara canlarını kölelikle satın almalarını dayatamaz; çünkü bu yasal zemini olmayan bir alışveriştir. Yaşam ve ölüm üzerinde hak sahibi olmayı, köleliğin yasal zemini haline getirmek ya da köleleştirme hakkını ölüm ve yaşam üzerindeki hakka kadar genişletmek, anlamsız bir tartışmanın işareti değil midir? Herkesi öldürme hakkı gibi korkunç bir kurala cevaz verilse bile, savaş döneminde köleleştirilen insanların veya baskı altında tutulan bir halkın, başlarındaki hükümdarlara itaat etmeye zorlanma koşulları ortadan kalktığı anda, itaat etme yükümlülüğü de ortadan kalkmış olur. Fetheden, canların karşılığında

---

masından sonra Popilius'a bir mektup göndererek oğlunun ilk yemininin artık geçersiz olduğunu ve şayet oğlunun yeniden onun komandosu altında savaşmasını istiyorsa, oğlunun yeminini yeniden tazelemesi gerektiğini, çünkü aksi takdirde oğlunun düşmana karşı silah doğrultmasının yasalara uygun olmayacağını belirtmişti. Oğlunu ise Cato, yeminini tazelemeden savaşa katılmaması ve kendisini silahtan sakınması konusunda uyarmıştı. Bazılarının Culusium ablukasını veya başka benzer olayları öne sürerek görüşlerime karşı çıkabileceğini tahmin ediyorum; ancak görüldüğü gibi ben de görüşlerimi sadece yasalara ve geleneklerimize dayandırıyorum. Romalılar, kendi yasalarını çiğneyen halklar içinde en masum olanlardı ki ayrıca onlar halklar içinde en güzel yasalara sahip olanlardır.

bir bedel aldığı için, mağluplara canlarını bağışlamış da olmuyor; çünkü kendisine hiçbir yarar sağlamayan öldürme eyleminden vazgeçerek hem onları zararsız hale getirmiş hem de köleleştirerek yarar sağlamıştır. Demek ki mağluplara, erkle ilişkili olan bir yasa uygulanmış olmuyor. Onların aralarında bir savaş durumu söz konusu olsa dahi aynı kurallar geçerlidir, çünkü savaş yasaları, bir barış antlaşmasını zorunlu olarak öngörmez. Onlar bir anlaşmaya varmış olabilirler; ancak söz konusu anlaşma, savaş koşullarına son vermek yerine onu sürekli hale getirebilir.

Hangi açıdan bakılırsa bakılsın, kölelik yasası her daim hükümsüz bir yasadır. Sadece yasal olmaması nedeniyle değil, fakat özellikle anlamsız ve değersiz olması nedeniyle. "Köle" ve "yasa" terimleri birbiriyle öylesine çelişki içindedirler ki, birbirini zorunlu olarak dışlarlar. Bir insanın bir başka insana ya da bir halka şöyle seslenmesi mantıksız olduğu kadar anlamsızda değil mi: "Seninle, sana her daim zarar veren, banaysa her daim yarar sağlayan bir anlaşmaya varacağım; vardığımız mutabakata ise ben istediğim zaman sadık kalacağım, sen ise bana yarar getirdiği sürece bağlı kalmak zorunda olacaksın."

İlk Anlaşmaya Yeniden Dönme Zorunluluğu Üzerine

Eğer şu âna kadar çürüttüğüm tezleri kabul etmiş olsam bile, despotizmin savunucularını sevindirecek herhangi bir durum yoktur, çünkü onlar açısından olumlu bir adım atılmamıştır. Her zaman bir halkı baskı altında tutmakla bir toplumu yönetmek arasında büyük bir fark olacaktır. Bir şahsın, dağınık halde yaşayan insanları birbiri peşi sıra hükmü altına alması benim açımdan bir anlam ifade etmiyor, çünkü bana göre bir tarafta efendi diğer tarafta ise köleler söz konusudur. Bu durumda bir tarafta halk diğer tarafta ise hükümdar yer almıyor. Bu durum, insan topluluğu olarak kabul görecek bir toplum değil, fakat sürü gibi yan yana getirilmiş insan yığınından başka bir şey değildir. Bu durumda ne bir kamusal düzenleme ne de bir devlet örgütlenmesi söz konusu olabilir. Bu şahıs isterse dünyanın yarısını ele geçirmiş olsun, o her daim özel arzularının peşinde koşan tek bir şahıs ve diğer insanlardan soyutlanmış bir varlık olacaktır. Ölümünden sonra da mirası, ateşte kavrulan ve kül gibi, bir çınar ağacı gibi yıkılır ve ardından hiçbir şey bırakmadan dağılır gider.

Grotius, bir halkın kendisini, bir hükümdara hediye edebileceğini iddia etmektedir. Demek ki ona göre bir halk, kendi canını bir hükümdara teslim etmeden önce de bir halktı. Ama bu türden bir hediye eylemi, devletler hukukunu ilgilendiren bir olaydır ve bu nedenle de açıktan kamusal bir tartışmayı gerekli kılar. Nitekim bir halkın kendi hükümdarını seçebilmesi için önce söz konusu halkın bir halk olup olmamasının koşullarının yerine getirilip getirilmediğinin incelenmesi gerekir, çünkü toplumları toplum haline getiren bu zemindir.

Eğer bu karardan önce yapılan oylama oy birliğiyle alınmazsa bunun sonucu ne olur? Bu durumda azınlığın çoğunluğun iradesine uymasını mı istemeli? Başlarında bir hükümdar isteyen yüz kişi, onu seçmek istemeyen on kişinin yerine na-

sıl karar verebilir? Çoğunluğun kararını geçerli kılan yasanın da ilk uygulamadan önce de ortak bir kararla alınmış olması gerekmez mi?

Toplumsal Sözleşme Üzerine

Sanırım şu âna kadar söylediklerimiz, yani insanın doğal şartlarda varlığını sürdürmesini zorlaştıran engellerin zararlı oldukları ve bunlara karşı gösterilen dirençle, bu güçlerin alt edilmesi ve yaşamın doğal koşullarda sürdürülebilmesi için her bir insanın bizzat kendisine ait gücünü ortaya koyması gerektiği anlaşılmıştır. Bu doğal durumun kendiliğinden fazla sürmeyeceği, eninde sonunda insan türünün mevcut koşullar nedeniyle yıkıma uğrayacağı, ama ayakta kalabilmesi için de başka bir yöntemin bulunması gerektiği kendiliğinden görülmektedir.

Yeni bir kuvvet yaratmaktan aciz olan insan ise, ancak mevcut olanı birleştirme ve yönlendirme yeteneğine sahip olduğundan, o da ayakta kalabilmek için elindeki mevcut kuvvetleri birleştirme yoluna gidecektir; böylece ortak bir direnç noktası yaratarak bütün kuvveti tek bir merkezden harekete geçirerek uyumlu bir etkide bulunmasını sağlayacaktır; böylesi bir kuvveti ise ancak birçok insanın ortaklaşa hareketi yaratabilirdi. İnsanın ayakta kalmasının yegâne aracı olan güç ve özgürlüğünü, bizzat zarar görmeden ve hatta bakmakla yükümlü olduklarını da ihmal etmeden bir başkasına devretmesi de söz konusu olamayacaktır. İçinde bulunduğumuz bu zorlu durumu mevcut incelemeye yansıttığımda bunun karşılığı şu sözler olmaktadır: " Öyle bir toplumsal yapı oluşturulmalıdır ki, hem toplumun her bir bireyinin can ve mal güvenliği ortak bir güç tarafından korunabilsin ve güvence altına alınabilsin hem de şahsi gücünü diğer insanlarınkiyle birleştirmiş olan bireylerin özgürlüğü ve kendi başına buyruk olma özelliği korunabilsin." Toplumsal sözleşmenin çözmesi gereken temel sorun, işte budur!

Bu sözleşmenin maddeleri, söz konusu eylemin karakteriyle öylesine belirlenmiştir ki, onlarda yapılacak en ufak bir değişiklik bile tamamının geçersiz ve etkisiz hale gelmesine yeter. Bunun sonucu ise, her ne kadar bu ayrıntısıyla konuşulmamış olsa da, her yerde aynı şekilde ve sessizce kabul edilmiştir; toplumsal sözleşme ihlal edildiği anda herkes ilk doğal haklarını ve özgürlüğünü yeniden elde eder, ancak mutabakatla saptanan özgürlüğün lehine vazgeçtiği eski haklarını ise bütünüyle kaybeder.

Bütün bu maddelerin tamamı, eğer bunlar düzgün bir şekilde kavranmışlarsa, tek bir maddeye de indirgenebilir: Toplumu oluşturan bireyler, bütün haklarıyla birlikte toplumun bütünü içinde erirler. Herkes kendisini bütünüyle topluma sunduğunda toplumsal şartlar herkes açısından eşit hale gelir; koşullar herkes açısından eşit olduğu için de kimse bir başkasına zorluk çıkarmayı düşünmez.

Toplumla birleşme öylesine mükemmel işler ki hiç kimsenin herhangi bir önyargısı olamaz ve toplumun bütün üyeleri da diğerlerine sunulandan fazlasını talep etmezler; ama eğer biri, diğerlerinden daha fazla bir hakka sahip olmak isterse, bu durumda herkes aynısını isteyecektir, çünkü bireylerle toplum arasında arabuluculuk yapacak herhangi bir yüksek kurum, yani efendi bulunmadığından,

herkes kendi yargıcı olarak rol üstlenecektir. Bu durumda ise doğal koşullar olduğu gibi sürgit devam eder ve icabında bu durum ya bir tiranlığa yol açar ya da toplumsallaşma girişimi sonuçsuz kalır.

Sonuçta kendisini topluma veren herkes, hiç kimseye vermemiş olur; topluma katılan herkes, toplum üzerinden aynı haklara sahip olduğu için, kaybettiği hakları, yani muhafaza etmek istediği birikimi ve gücü, toplum üzerinden yeniden kazanmış olur.

Toplumsal sözleşmede öze dair olmayan şeyleri soyutladığımızda, son halinin şöyle olacağına herkes kani olacaktır: "Herkes kendisine ait olan toplumsal varlığını ve gücünü, toplumsal iradenin hizmetine sunduğunda, biz de onu bütünden ayrıştırılamayan bir parça olarak kabul edeceğiz."

Bu ifade ânında, sözleşmeyi imzalamakla mükellef şahısların yerine, bütünsel bir varlık düşüncesinin ifadesi olan toplumsal sözleşmeyi yerleştirmektedir. Bu öylesine bir bütünsel varlıktır ki üyeleri özgür iradeleriyle buna karar verirler ve bu eylemle toplu bir *ben*, *yaşam* ve *irade* kazanırlar. Şahısların az önce ifade ettiğimiz tarzdaki birleşmesiyle meydana gelen söz konusu kamusal birey, geçmişte yurt[144] olarak nitelendirilmişti ki bugün buna cumhuriyet ya da devlet aygıtı diyoruz. Yurttaşlar ona edilgen konumdayken devlet, aktif haldeyken hükümranlık, benzerleriyle kıyaslanırken de erk demektedirler. Yurttaşları toplu bir şekilde ifade etmek istediğimizde onlara halk, en yüksek devlet erkini ortak bir şekilde paylaşan bireylere yurttaş, devlet yasalarına zorunlu olarak itaat etmeleri gerektiğinde de tebaa diyoruz. Bu kavramlar birçok kez iç içe de geçerler ve hatta bazen bir birine karıştırılarak, yanlış bir şekilde de kullanılırlar. Gerçek anlamlarında kullanıldıkları sürece onları sadece birbirinden ayrıştırmak da kâfidir.

Egemenlik Üzerine

Az önceki tanımdan da görüleceği gibi toplumsal sözleşme, bireylerle toplum arasında yapılan ve karşılıklı yükümlülükleri olan bir anlaşmadır; bu anlaşmayı her birey, toplumun bir parçası olması nedeniyle aynı zamanda kendisiyle yapmış olmaktadır ve bu nedenle de sorumlulukları iki kat artmıştır. Hem diğer bireylere karşı egemen olan biri olarak hem de devletin [toplumun] bir parçası ve dolayısıyla egemen olana karşı olarak. Burada kişinin, kendi kendisine karşı yaptığı sözleşmeyi geçersiz kılmak için özel hukuk gündeme getirilemez. Çünkü burada, bireyin kendisine karşı sorumluk ve görevlerinin yanı sıra, parçası olduğu topluma karşı da sorumluluk ve görevleri vardı ve bunlar iki farklı şeylerdir.

Ayrıca şuna da dikkat etmek gerekir ki, bütün tebaayı, az önce bahsettiğimiz ikili ilişkiden dolayı, egemen varlığa karşı yükümlülük altına sokan kamu kararı, herkes için tek tek anlamı vardır, ancak tam da buna karşıt nedenden, egemen var-

[144] Almancada "Gemeinwesen" olarak geçen terimi "yurt" olarak vermeyi gerekli gördük, çünkü bu terim hem bağı hem de toprağı ifade etmektedir. Yazarın Notu: Bu terimin gerçek anlamı modern insanlar tarafından tamamen unutulmuştur. Birçoğu bir kenti yurt olarak görmektedir ve kentin sakinlerini de yurttaşlar olarak adlandırmaktadır. Ama onlar konutların kenti, yurttaşlarınsa yurdu oluşturduğunu unutmuşlardır.

lığı kendi kendine karşı yükümlülük altına sokamaz, çünkü bu eşyanın tabiatına aykırıdır. Haliyle devlet, bozamayacağı bir yasanın buyruğu altına giremez. Kendisini sadece tek bir ilişki içinde görmek durumunda olan devlet, kendi kendisiyle sözleşme imzalayan bir şahıs gibidir. Bu nedenle de kamu otoritesini kendi aleyhine yükümlülük altına sokacak herhangi bir anayasaya yoktur ve olamaz. Toplumsal sözleşme bile bunu sağlayamaz. Tabii ki bu demek değildir ki söz konusu kurum [devlet] bütünüyle olmasa bile sözleşmeyi kadük haline getirmeden kendisini başka alanlarda yükümlülükleri yerine getirmek için bağlayamaz. Nitekim o, bir yabancının [devlete] karşısına, tüzel bir kişilik gibi çıkar.

Devlet ya da egemen olan varlığının kökenini sözleşmenin kutsallığına dayandırdığından bir başkasıyla ilişkisinde kendisini gönüllü olarak herhangi bir yükümlüğün altına sokmaz ki bu davranış ilk sözleşmenin ruhuna aykırı olur, örneğin varlığının bir parçasını bir başkasına devretmek ya da başka bir gücün egemenliği altına girmek gibi. Bunu, sözleşmeleri ihlal etmek onun varlık nedeni olduğundan dolayı da yapamaz, çünkü bu durumda o, varlığını ortadan kaldırmış olur ki bu da onun hiçliğe dönüşmesidir ve hiç olan da hiçbir şey yaratamaz.

Ancak belirli miktarda insan kütlesinin birleşerek böyle bir yapıya dönüşmesiyle, onun bir parçasına saldırmadan ya da onu zaafa uğratmadan bunu oluşturan insanların çıkarlarına aykırı davranılmış olmuyor. Ama yükümlülük ve çıkar temelinde imzalanmış olan sözleşme, herkesi gözetmiş ve herkesin dayanışmasını sağlamış oluyor. Böylece sözleşmeyi imzalayan tarafların ikili ilişkisinden dolayı da herkes kendi çıkarını ortak bir noktada birleştirmek konusunda özenli olacaktır.

Tek tek parçaların birleşmesiyle meydana gelen egemen varlıksa, bileşenlerinin çıkarlarına aykırı olan herhangi bir başka çıkara sahip olamaz ve olmamalıdır. Tabii ki egemen olan, uyruklarına karşı herhangi bir bedel sunmak zorunda değildir, ancak onun, kendisine ait olan parçalarının çıkarlarına zarar verecek herhangi bir iradesi de olamaz. Birazdan göreceğimiz gibi o, tek bir kimseye bile zarar veremez. Egemen olan sadece varlığıyla bile hep olması gerekenin cismani halidir.

Her ne kadar egemen olan, onlara belirli bir bedel sunmasa ve onlara bağlılığını ve sadakatini gösterecek herhangi bir araca sahip olmasa bile, uyrukların egemen olana yönelik yükümlülükleri onunkinden farklıdır.

Tabii ki herhangi bir kimse, belirli bir toplumun yurttaşı olarak kamu iradesine aykırı gelen ya da en azından kısmen aykırı olan özel bir isteğe sahip olabilir. Onun şahsi çıkarları, kamusal çıkarlardan farklı olan talepler içerebilir. Onun doğal koşullarda sahip olduğu özerk ve bağımsız kişiliği, topluma karşı yükümlülüğünü kendi isteğiyle yerine getiriyormuş gibi bir görüntü verebilir; nitekim onun bunlardan vazgeçmesi herhangi bir kimseye zarar vermez ama o, bir yükten kurtuluyormuş gibi bir görüntüye neden olabilir. Kişiler bir ahlak timsali olarak gördükleri devletin varlığını bir *ide* olarak görebilirler, çünkü o sonuçta bir insan olmadığı ve yurttaşlara yönelik yükümlülüklerini yerine getirmediği halde yurttaşların haklarını kullanmaktadır. Ama bu bir adaletsizliktir ve eğer önü alınamazsa, devletin yıkımına neden olur.

Toplumsal sözleşme boş bir reçete olmadığını kanıtlamak için, başka güçlere karşı, örtülü biçimde, belirli yükümlülükler içerir. Dolayısıyla, toplumsal iradeye rıza göstermeyenler kamusal organ tarafından itaate zorlanırlar; bir başka açıdan bu, söz konusu kişinin bizzat, özgür olmaya zorlanacağının açık ifadesidir. Şahsi özgürlük, başkalarına karşı korunma karşılığında devlete sunulan özgürlükten vazgeçiş beyanıdır. Bu, devlet mekanizmanın gücünü ve yeteneklerini var eden zorunlu bir temeldir. Her ne kadar bu mekanizma, tiranlığa ve geniş anlamda, suiistimallere açıksa da olsa, gene de bu olmadan yurttaşların yükümlülüklerinin hiçbir anlamı olamaz.

Toplumsal Koşullar Üzerine

Doğal koşullardan toplumsal koşullara geçiş yapan insanlarda dikkat çekici bir değişiklik meydana gelmektedir; onlarda içgüdü yerine, önceki şartlarda görülmeyen adalet duygusu ve gene daha önceden bilmedikleri ahlaklı davranış öne çıkmaktadır. Bu andan itibaren de fiziksel güdünün yerini sorumluluk bilinci, hırsın yerini adalet duygusu almakta ve o güne kadar sadece kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden insan, artık şahsi eğilimleri yerine mantığının sesini dinlemekte ve o güne kadar bilmediği başka ilkeler temelinde hareket etmek zorunda olduğunu kavramaktadır. Tabii ki bunu yaparken de doğanın ona sunduğu bir dizi yararden vazgeçecek ama bunların yerine de başka yararlar edinecektir. Onların alıştırmalar yoluyla yetenekleri gelişecek, anlayış ve kavrayışı derinleşecek, düşünceleri soylu hale gelecek ve bütün ruhu da öylesine canlanacak ki o, her ne kadar yeni durumu suiistimallere açık ve zaaflar taşıyacak olsa da gene de onu doğal koşullarından bütünüyle kurtaran, yani ahlaki değerleri olmayan, sınırlı düşünceye sahip hayvani durumdan özgürleştirecek, kısacası onu düşünen bir varlık ve her daim insan haline getiren mutlu arayışlara yönelecektir.

Her iki durumun birbiriyle kıyaslanabileceği ve farklılıkların en iyi bir şekilde ortaya çıkacağı birkaç noktaya dikkat çekmekte yarar var. İnsan, toplumsal sözleşmeyle birlikte, doğal özgürlüğünü ve onu tahrik eden şeyleri sınırsızca isteme ve elde etme hakkını kaybetmektedir. Karşılığında ise yurttaşlık hakkından kaynaklanan özgürlük ve sahip olduğu şeyler üzerinde mülkiyet hakkı kazanmış olacaktır. Her iki durumun sunduğu kazanımları hatasız bir şekilde kıyaslamak için, doğal şartlardaki sınırsız, ama insanın somut gücüyle sınırlanmış özgürlükle, yurttaşların toplumsal iradeyle sınırlanmış özgürlüğü arasındaki farka dikkat etmek lâzım. Aynı şekilde mülke ve hakka, güçle ve ilk ele geçiren olmakla mı yoksa güvenli bir hak ilişkisi temelinde mi sahip olunduğu da görülmelidir.

Söylenenlerin dışında şimdi de insanı, hakikat temelinde kendi efendisi haline getiren toplumsallaşmanın sunduğu ahlaki özgürlükten bahsetmek gerekir. Çünkü mutlak hırs ve arzuların güdüsüne kapılmak kölelik getirir; insanın kendisinin yazdığı yasalara itaat etmekse özgürlük. Şimdi buna yönelik çok fazla şey söylediğimi fark ediyorum; nitekim özgürlük kavramını felsefi anlamda açıklamak, incelememin konusuna dâhil değildir.

Reel Mülkiyet Üzerine

Toplumu oluşturan her bir parça, kamusal organ inşa edildiği andan itibaren şahsi güç, birikim ve mülkleriyle birlikte ona dâhil olurlar.

Mülkün başka ellere geçmesi, onun doğasında herhangi bir değişikliği ifade etmez, çünkü o aynı zamanda egemen olanın mülkü de olamaz. Toplumun güç, tek tek yurttaşın gücüyle karşılaştırılmayacak kadar büyük olduğundan, kamu malı da tek tek bireylerin sahipliğinden çok daha büyük bir gücün sahipliğine geçtiğinden, bütünüyle yasal olmasa bile, en azından yabancılara karşı, hem daha sağlamdır hem de daha güvenilirdir. Devlet, devletteki bütün hakların da temeli olan toplum sözleşmesi üzerinden, tek tek yurttaşlara göre mevcut bütün mal ve mülkün de sahibi haline gelir. Yabancı güçlere karşı üstlendiği bu ilk sahiplik hakkını, tek tek parçalarının ona verdikleri yetki sayesinde üstlenir.

Her ne kadar söz konusu ilk sahiplik yetkisini, erke dayanarak edinmişse de bu hak, esas olarak ülkede mülkiyet hakkının yürürlüğe konmasıyla birlikte hayata geçer. Doğa koşullarında her insan, zorunlu ihtiyacı olan her şeye sahip olma hakkına sahip olur. Ancak onu mal ve mülkünün sahibi yapan söz konusu yasa, aynı zamanda onu diğer bütün mal ve mülklerden de mahrum eder. Kendi hakkını sağlama alan yurttaş, onun dışında kalan kamu malı üzerindeyse herhangi bir hakka sahip olmadığını bilmelidir. Bu nedenle de doğa koşullarında zayıf bir konumda bulunan ilk sahiplik yasası, [devlet aşamasında] bütün yurttaşların kabul ettiği bir otorite haline gelir. Bu aşamada insanlar, kimin neye sahip olmadıklarına değil, fakat esas olarak kimin neye sahip olduğuna dikkat ederler.

Doğa koşullarında elde edilen ilk sahiplik hakkının geçerli olabilmesi için aşağıdaki koşulların yerine getirilmesi zorunludur:

1. Mevcut mülkün henüz kimseye ait olmaması gerekir;
2. Ondan sadece ihtiyacı olanını almalıdır;
3. Söz konusu mülkün öylesine biçimsel olarak değil, fakat sahipliğin bir ifadesi olarak onu işlemekle ve bayındır hale getirmekle olur. Çünkü bu durum, başkalarının onun üzerinde hak iddia etmesini de geçersiz hale getirir.

İlk sahiplik hakkını en geniş anlamda ifade ederken aynı zamanda ihtiyaçla, bayındır hale getirmeyi birleştirmiyor muyuz? Bu hakkı sınırlamak mümkün değil mi? Mülkün üzerine sadece ayağını basarak söz konusu yerin sahipliğini üstlenmek olur mu? Güçlü olan birinin diğer insanları bir an kovalayarak onları bütünüyle ve daimi olarak bu haktan yoksun bırakması mümkün mü? Bir kimse veya herhangi bir halk, doğanın bütün insanlara ve bütün bir topluma sunduğu yaşam alanını, onları ondan yararlanma ve beslenme hakkından mahrum ederek yasal olmayan bir yolun dışında nasıl elde edebilir? Kastilya (Castilla) kralı adına hareket eden Nunez Balbao[145] güney denizini ve sahillerinden itibaren bütün Gü-

[145] Vasco Núñez de Balboa (1475-1519), İspanyol kâşif ve serüvencidir. Büyük Okyanus'u gören ilk Avrupalıdır. Balboa, 26 yaşındayken Amerika'ya doğru yelken açtı. Hispaniola'ya (bugünkü Ha-

ney Amerika'yı, oraya ayak basar basmaz, kendi mülkü ilan ederken, hangi hakka dayanarak sadece orada yaşayan yerlileri mülklerinden yoksun bırakmıyor aynı zamanda dünyanın diğer bütün hükümdarlarını da bu haktan alıkoyabiliyordu? Bu türden girişimler öylesine biçimsel bir şekilde icra ediliyordu ki bu uygulamasıyla Katolik kral, bütün evreni de kendi malı ilan edebilirdi. Ki sonradan o, imparatorluğuna ait olan birçok bölgeyi elden çıkarmak zorunda kalmıştı, çünkü o bölgeler çoktan diğer hükümdarların eline geçmişlerdi.

Böylece birbirine sınır olan özel mülklerin nasıl devlet toprakları haline dönüştüklerini ve aynı şekilde egemenlik hakkının da nasıl yurttaşların işgal ettikleri mülkleri de kapsadığını kavramak anlaşılır hale gelmektedir. Yurttaşların mülk sahipliği, onları nasıl bağımlı hale getirdiğini ve güçleri oranda korudukları mülkleri üzerinden de nasıl topluma karşı sadakat gösterdiklerini görüyoruz. İşte burada, daha önceden hükümdarların pek kavrayamadıkları bir avantajları söz konusudur. Eskiden krallar, kendilerini Farslıların kralı, İskitlerin kralı, Makedonyalıların kralı ilan ederken, ülkelerin sahipliğinden ziyade belirli insanların hükümdarı olmalarına vurgu yapıyorlardı. Bugün krallar daha zekice hareket ediyor ve kendilerini Fransa'nın, İspanya'nın ve İngiltere'nin kralı ilan ediyorlar ki böylece sadece topraklar üzerinde değil aynı zamanda insanlar üzerinde de kesin hükümranlıklarını ilan etmiş oluyorlar.

Bütün bu olup bitenin ilginçliği ise şurada yatmaktadır: Devlet, yurttaşların mülklerine sahip çıkarken, onları gerçek anlamda mülklerinden yoksun bırakmıyor, bilakis onların mülklerini güvence altına alarak onları mülklerinin gerçek sahibi haline getirmektedir. Yani gasp etmeyi gerçek mülkiyet hakkına, mülkten yararlanmayı ise mülkiyete dönüştürmektedir. Mülk sahipleri şimdi devlet malının koruyucusu durumuna indirgenirken, aynı zamanda onların gerçek hakları devletin diğer parçaları tarafından kabul görmekte, mülkü de yabancıya karşı güvence altına alınmaktadır; demek ki kamuya devredilen sahiplik hakkı, ona daha büyük çapta bir yarar sağlamaktadır; onlar yadsıdıkları her şeyi bir anda yeniden kazanmış olmaktadırlar: bu bir paradokstur, ama bunun nedeni aynı mülk üzerinde iki farklı kişinin farklılaşan haklarından, yani egemen olanla mülk sahibinin sahiplik haklarından kaynaklanmaktadır. Bunun nedenini ise sonradan göreceğimiz gibi kolayca izah edebiliriz. İnsanların mülk edinmeden önce birleşmiş olmaları da muhtemeldir; yani önce birleşmiş ve sonra kendilerine yetecek kadar belirli bir araziyi ele geçirerek ortaklaşa işlemişler ve ardından da ya eşit oranda ya da ya da hükümdarlarının belirlediği bir oranda kendi aralarında paylaşmışlardır. Söz

---

iti) yerleşerek büyük bir çiftlik kurdu. Borca girip bu işte başarısız olunca, San Sabestian Kolonisi'ne doğru yolan çıkan bir gemiye gizlice binerek kaçtı. Birlikte gittiği denizcileri ikna ederek, bugünkü Panama'nın Darien kentinde bir koloni kurdu. 1511'de İspanya kralı tarafından Darien'in geçici valisi ve komutanı olarak atandı. Bir keşif gezisinde yerlilerden güneyde, dağların ve altın ülkesi Peru'nun öte yanında büyük bir denizin bulunduğunu öğrendi. 1513'te 190 İspanyol ve 1.000 yerliyle birlikte yola çıktı. Zorlu bir yolculuk sonunda Orta ve Güney Amerika'yı birleştiren dar kara parçasını, yani Panama Kıstağı'nı aşarak bir dağın doruğundan Büyük Okyanus'u gördü. Bu keşfin ardından Balboa, İspanya kralı tarafından Büyük Okyanus amirliğine atandı.

konusu paylaşım hangi usulle yapılmış olursa olsun, sahiplik hakkı her zaman kamunun sahiplik hakkına tabi olur; aksi takdirde toplum olmanın sağlamlığı ve egemenlik hakkı gerçek güçten yoksun kalır.

Bu kitabı ve bu bölümü bütün toplumlara temel olması gereken bir ifadeyle sonlandırmak istiyorum; temel sözleşme, doğal şartların bir sonucu olan insanlar arası eşitliği ortadan kaldırmaz, aksine doğanın bir doğal sonucu olan insanlar arası güç eşitsizliğinin yerine ahlaki ve yasal bir eşitlik getirir. Ola ki insanlar güç ve zihinsel açıdan eşit olmazsa, bu durumda karşılıklı mutabakat ve yasalar üzerinden eşitlik sağlanmalıdır.[146]

[146] Yazarın notu: kötü hükümetler döneminde bu eşitlik sözde vardır ve aldatıcıdır; bu yasalar çoğunlukla yoksulların içinde bulundukları sefaleti, varlıklılarınsa gasp ettikleri mülklerini kalıcı hale getirmektedir. Gerçek anlamda yasalar, varlıklı olanların lehine, yoksullarınsa aleyhine yapılmışlardır. Bu nedenle toplumsallaşma, insanlar ne çok fazla ne de çok az mülk sahibi olduklarında yarar sağlamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

RADİKAL AYDINLANMA

Helvetius, Holbach

H.R
DUMONT

CLAUDE ADRIEN HELVETIUS
(1715-1771)

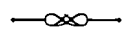

"İnsan, keyfi bir yönetim altında dinci olabilir ama erdemli olamaz; çünkü bu türden yönetimler şahsi çıkarları, toplumun çıkarlarından kopararak insanları vatanseverliklerinden soğutmaktadırlar. Dolayısıyla dinle erdem arasında herhangi bir ilişki olamaz."

Helvetius

Radikal Materyalizmin Fransız Kökeni

Fransız materyalizmi, 18. yüzyılda birbirinden farklı ama belki de bu nedenle, birbirini bütünleyen birkaç yazar ve düşünürün omuzları üzerinde yükselerek uygarlık tarihine inanılmaz bir etkide bulunmuştu. Ancak Fransız materyalizmini var eden bazı yazar ve düşünürler vardı ki onlar hem radikal materyalist düşünceleri hem de oynadıkları tarihsel rol nedeniyle diğerlerinden ayrılıyorlardı. Bunların hemen başında d'Holbach, Helvetius ve Diderot gelir.

Denis Diderot, *Ansiklopedi*'nin baş editörü (yayın yönetmeni) olarak hem yazın dünyasında hem de toplumsal hayatta oldukça etkindi ve bu nedenle de ona, bugün hâlâ felsefe tarihinde önemli bir yer verilir. Ne yazık ki 18. yüzyıl materyalizminin tarihini inceleyen birçok yazar ve düşünür ne Helvetius'a ne de d'Holbach'a hak ettikleri önemi vermemektedirler. Hatta bugün, Fransız halkının büyük bir çoğunluğunun her iki ismi de unutmayı yeğlediği kayıtlara geçmektedir.[147] Bu tutumun günümüzle sınırlı olmadığı, geçmişten gelen bir geleneğinin bulunduğunu Rusya'nın önde gelen düşünürü Plechanov'dan öğreniyoruz. Plechanov, materyalist felsefenin 18. ve 19. yüzyıldaki kökenlerini incelediği *Beitrag zur Geschichte des Materialismus* adlı eserinde şu saptamada bulunur:

Fransız materyalizmine yönelik incelememi esas olarak d'Holbach ve Helvetius üzerinde yoğunlaştırdım; çünkü materyalizmin büyük düşünürleri olan bu iki

[147] Philipp Blom, *Cadı Kazanı, Avrupa Aydınlanmasının Unutulmuş Radikalizmi*, çev. Faruk Akkuş, Sel Yayıncılık, İstanbul: 2012, s. 10 vd.

isim, ne yazık ki bugüne kadar felsefe tarihinde hak ettikleri oranda değerlendirilmemişlerdir.[148]

Plechanov'un da tanıklık ettiği gibi Baron d'Holbach ve Helvetius, kendisinden sonraki materyalizm akımını etkilemiş ender şahsiyetlerdendirler. Helvetius içinse şu saptamada bulunur:

O, sadece önemli bir materyalist değil, aynı zamanda çağdaşları içinde materyalist düşünceyi tutarlı bir şekilde devam ettiren bir şahsiyetti.[149]

Helvetius'un materyalist dünya görüşü salt bilim ve doğa alanıyla sınırlı değildi; o görüşlerini sosyal alana da taşıyarak ve hatta ütopik sosyalist bir toplum önerisinde de bulunarak hem sosyalist akıma ilham kaynağı olmuş hem de felsefe tarihinde birçok yeni düşüncenin filizlenmesine katkıda bulunmuştu.

Bilimden Topluma Materyalizm

Birçok materyalist düşünür gibi Helvetius da aklın, bilim alanına uygulanmasıyla elde edilen başarının aynı şekilde uygulandığında toplum hayatında ve siyaset dünyasında da büyük zaferler kazanılacağını, yapılması gerekenin sadece aklın devlet ve siyaset hayatına, eğitim ve yasalara uygulanması olduğunu vurguluyordu. Helvetius, halkın büyük çoğunluğunun çıkarlarına uygun bir ahlak ilkesi saptandıktan, halkın, okul yaşından itibaren düzgün bir eğitim sistemiyle eğitildikten ve mantıklı yasalar çıkarıldıktan sonra gerisinin kendiliğinden geleceğini hayal ediyordu.

Büyük düşünür Helvetius, aklın zaferine güveniyordu ve şöyle diyordu:

Evrensel eğitim ve akılcı yasalar mutlaka daha iyi bir toplum yaratacaktır. Çoğunluğa yararı dokunacak şeyleri yaptığı için kişiye saygı gösterilen, önemsiz şeyler yaptığı için de cezalandırılmadığı adil bir toplum kurulacaktır.[150]

Yoksullarla Kader Birliği

1715 yılında Paris'te, varlıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Helvetius, Fransa'nın en iyi okullarında eğitim görmüştü. Babası sarayın hekimi olması nedeniyle bütün aile hem sarayda yaşıyor hem de yönetici kesimle içli dışlıydı. Onu, babasının hatırına ödüllendirmek isteyen saray, ona genel vergi kurumunun baş sorumluluğunu teklif etmişti. Bu görevi kabul eden Helvetius, iş ve sorumluluk gereği ülkenin birçok bölgesini ziyaret etme fırsatı da bulmuştu. Bu gezilerinde aristokratların ve imtiyazlı sınıfların müsrif yaşamına yakından tanık olmuştu; aynı şekilde din adamlarının halk üzerindeki baskısını ve devlet memurlarının nasıl keyfi bir şekilde "halkın ensesinde boza pişirdiklerini" de görmüştü. Ayrıca bu gezilerinde farklı sınıfların varlığına yakından tanık olacak, mülkiyet eşitsizliğinin nasıl sosyal adaletsizliklere yol açtığını bizzat görecek ve sonra, toplumun bir kesiminin günü birlik ihtiyacını karşılamak için ölesiye çalışırken, diğer asalak

---

[148] G.W. Plechanov, *Beitrag zur Geschichte des Materialismus*, SWA Verlag, Berlin: 1946, s. 7.
[149] G.W. Plechanov, *Materialismus*, s. 64.
[150] Philipp Blom, *Cadı Kazanı*, s. 165.

kesiminse "boş zamanlarını değerlendirememekten kaynaklanan can sıkıntısından öldüğüne" tanık olacaktı.

Gezileri sırasında "çalışan sınıfın", köylülerin ve kent yoksullarının içinde bulunduğu durumu, adaletsiz koşulları gözleme ve bunlardan sonuçlar çıkarma fırsatı bulmuştu. Bu andan itibaren de bu durumun değişmesi ve kendisinin de bir şeyler yapması gerektiğine karar vermişti.

Bütün bu deneyimlerini önce *Ruh Üzerine* adlı eserinde yayımlayacak, esas toplumsal görüşlerini ise sonradan *İnsan Üzerine* adlı eserinde toplayacaktı.

Paris Salonlarının Tarihsel İşlevi

18. yüzyılın ortalarından itibaren Paris'te dönemin entelektüellerini salonlarda toplayan bir gelenek baş göstermişti. Söz konusu salonlarda en alışılmadık düşünceler dile geliyor ve herkes sohbete, kendi alanına (bilim, edebiyat, siyaset, felsefe, sanat, eğitim) ilişkin sunumuyla katkıda bulunarak ülkenin entelektüel gelişimine katkıda bulunurmuş. Söz konusu salon toplantılarından biri de düzenli aralıklarla Baron d'Holbach'ın evinde yapılmaktadır. Haftanın perşembe ve pazar günleri yapılan bu toplantılarda 12-16 kişi bir araya gelir ve ülkenin sorunlarını da konuşurlarmış. Diderot, d'Alembert, Rousseau, Grimm, Helvetius, Voltaire gibi önemli düşünürler bu sofraların müdavimlerindendir.

Helvetius çağdaşlarınca, "zeki, kibar, mütevazı, efendi ve ölçülü" olarak tarif edilmektedir. O aynı zamanda Paris'te dillere destan güzelliğiyle dikkat çeken bir eşe de sahiptir. Saray'daki imtiyazlı görevi nedeniyle de hem aristokratların hem de yükselmekte olan yeni burjuva sınıfının davranış kurallarını da bilmektedir. Her kesimin gıptayla baktığı bir kişiliği ve yaşamı vardır.

Helvetius, görüşlerini kimseden saklamayan ama onları teşhir edercesine etrafıyla paylaşmayan biridir. Yılların birikimiyle edindiği görüşlerini, *Ruh Üzerine* adlı eserinde ortaya koyma girişiminde bulunmuştu. Yazarın adı, eserin kapağında çok küçük puntolarla yer almaktaydı. Bu bir tedbir değildi, çünkü Helvetius ismi aynı zamanda bir saygınlık ifadesiydi. Bu tamamen yazarın alçak gönüllüğüyle ilgiliydi. Sansür kurumu eseri yeterince dikkatlice incelemeden, belki de yazarın toplum nezdindeki saygınlığından dolayı, basılmasına onay vermişti. Eser yayımlanır yayımlanmaz da Paris'te şok etkisi yapmıştı. Eserde ortaya konan görüşler, sadece kilise ve yönetici sınıfta değil, "materyalist" olduğu sanılan birçok düşünür nezdinde de inanılmaz bir şaşkınlık yaratmıştı. Bu olaydan sonra Helvetius'un ve onunla birlikte Ansiklopedistlerin olağan süren hayatları bir anda tepe taklak oldu.

Modern Toplum Anlayışı

Kitap, 1758 yılında sadece yasaklanmakla kalmamış, aynı zamanda kamusal alanda açıktan bir cellat tarafından yırtılarak ve yakılarak "idama mahkûm" edilmişti. Helvetius, ne bu kitabı bir daha yayımlayacağına ne de buna benzer görüşler ileri süreceğine dair bir teminat imzalayarak boynunu giyotinden zor kurtarmıştı.

Bu gelişmenin ardından önce görevinden istifa etmiş, sonra da Paris dışındaki malikânesine çekilmişti. Hayatının son yıllarını eski dostlarından "uzakta" ama ailesinin yanı başında geçirmişti. Çünkü ona, *Ansiklopedi*'yi çıkaran ekip başta olmak üzere, dönemin ünlü "materyalist" düşünürlerinin tamamı sırtlarını dönmüşlerdi.[151]

Ama o hayatını kendi köşesine çekilerek devam ettiremezdi. Yaşadığı kasabada o gün açısından modern sayılabilecek bir işletme kurarak bölge halkının geçimini sağlayacağı bir iş imkânı yaratmıştı. Orada o günün şartları açısından çok ileri olan bir çalışma düzenine sahip örnek bir topluluk kurmuştu. Bununla da kalmamış gizliden gizliye *İnsan Üzerine* adlı eseri üzerinde çalışıyordu. Görüşleri çok radikal değildi, önemli oranda İngiltere'nin liberal görüşlerinin bire bir yansımasıydı. Buna rağmen eser ancak ölümünden sonra keşfedilecek ve yayımlanacaktı.

Helvetius, toplumsal zalimliklere, teknolojik geriliklere, kilisenin gerici kurallarına, siyasi ve toplumsal sistemden kaynaklanan sömürü düzenine ve bürokrasinin halk üzerindeki keyfi baskılarına karşı tutum almıştı. Yeni bir toplum arayışına vurgu yapmış ve adaletli bir dünya arzulamıştı.

Helvetius, eserlerinde zenginlerin servetinin bir kısmının yoksullara dağıtılmasını, 8 saatlik işgününün yasalaşmasını ileri sürüyordu ki bu anlayışlar o gün açısından çok ileri adımlardı. O, gerçek anlamda özgürlük ve adaletin, insanların mutlu olacakları adil bir topluma yol açacağına inanıyordu. Bunu, *İnsan Üzerine* adlı eserinde şöyle belirtiyordu: "Zenginlerin büyük bir çoğunluğu mutsuz insanlar olmalıdır. Yeniden mutlu olabilmek için ne yapmalı? Biri elindeki zenginliği, diğeri de mevcut yoksulluğunu azaltmalıdır. Yoksullara öylesine bir olanak vermelidir ki onlar günde sadece yedi sekiz saat çalışarak ailelerini rahat bir şekilde geçindirebilecek kadar bir gelire sahip olabilmelidir. Bu durumda o, olabildiğince mutlu olacaktır."

1725 yılında kent yoksulları ve köylüler açlık koşullarına karşı isyan etmişlerdi. Bu ayaklanma Helvetius'u derinden etkileyen önemli olaylardandır; yoksulların başlattıkları çaresiz isyan bastırılmış ve sonuçta girişim başarısız olmuştu. Ona göre başka şeyler yapılmalıydı.[152]

Helvetius, aristokrat kesimin içi boş soyluluğuna ve ikiyüzlü ahlak anlayışına, müsrif bir yaşam ve yalanla bezenmiş bir ömür süren din adamlarının tutumluluk ve ölçülülük vurgusuna karşı insanın içten arzularına ve bilme merakına vurgu yapıyordu.

O, bir bakıma, büyük Fransız Devrimi'nin hazırlayıcıları arasında yer alır. Toplumların devrime olan ihtiyacını *İnsan Üzerine* adlı kitabında şöyle dile getirir: "İnsanlık âlemi, esas olarak yasaların bozukluğu ve maddi servetlerin eşit bir şekilde dağıtılmamasından dolayı mutsuzdur. Krallıkla yönetilen ülkelerin büyük bir çoğunluğunda iki sınıf yurttaş vardır: Biri temel ihtiyaçlarından yoksundur, diğer ise bolluk içinde boğulmaktadır. Bu sınıflardan birincisi geçimini ancak çalı-

[151] Philipp Blom, *Cadı Kazanı*, s. 164 vd.
[152] Günter Gurst, *Grosse Materialisten*, VEB Verlag, Leipzig: 1965, s. 127.

şarak sağlayabilmektedir. Birçoğu için çalışma hayatı fiziki açıdan bir işkenceye, cezaya dönüşmüştür. İkinci sınıf ise bolluk içinde yüzmekte ama can sıkıntısından da ölmektedir. Can sıkıntısı en az yoksulluk kadar kötü bir şeydir."

Materyalist Dünya Görüşü

O, henüz gençliğinde skolastik felsefeden ve onun toplumsal izdüşümü olan din kurumlarından ve onların sımsıkı sarıldıkları ve korudukları hurafe ve batıl inançtan nefret ediyordu. Dini eğitim yerine halkın aydınlanmasını savunmuş ve bu nedenle de yoğun bir okuma ve araştırma faaliyetine girişmişti. Ona göre din kurumları halkı "hurafe ve batıl inanca boğarak baskı altına alıyor ve böylece sömürülmesini sağlıyordu". Bu sözleri daha önceden bir köy papazı olan Jean Meslier de belirtmemiş miydi?

Helvetius'un felsefi görüşlerini antikçağın ünlü materyalisti Lukretius[153] kadar büyük İngiliz filozofu Locke da etkilemişti.

O da Locke gibi, "maddenin insan üzerindeki etkisinden kaynaklanan duyumsamaların, insan düşüncesinin temelini oluşturduğunu" kabul etmektedir. Ona göre maddenin duyumsamalar üzerinden algılanan varlığı, sadece insanın düşüncelerini oluşturmaz, aynı zamanda onun toplumsal konumunu belirleyen süreçleri de belirler. İnsanoğlu sadece birikimi eylemleriyle değil, aynı zamanda bütün his ve düşünceleriyle çevresinin ve içinde yaşadığı toplumun bir ürünüdür.[154] Helvetius'a göre maddi dünyadaki değişim ve dönüşümler, toplumsal ve yönetsel alanlara da yansımak zorundadır: "Eğer filozoflar dünya tarihini dikkatlice incelemiş olsalardı, tarih boyunca fiziksel (maddi) ve ahlaki dünyada görülen zorunlu devrimlerin, varlıklıların görüşlerini nasıl dönüşüme uğrattığını ve aynı şekilde bu büyük devrimlerin halkın ihtiyaçlarında da büyük değişiklere neden olduğunu görürlerdi." Buradan hareketle o, kısmen Bodin'in, Hobbes'un, Montesquieu ve Locke'un dile getirdiği "toplumsal faydacı ahlak ilkesi"ni savunmuş ve bunun toplumsal zeminini ortaya koymuştu. Birçok filozof, insanın düşüncelerinin maddeden kaynaklandığını saptamıştı, ancak ilk kez bir düşünür bütün açıklığıyla, maddi dünyanın, yani doğanın, yasaların, yönetim biçiminin, eğitimin, dini gelenek ve göreneklerin insanın toplumsal davranışını (ahlak ilkelerini) da belirlediğini yazıyordu. Hem bu düşünce hem de örnek işletme ve fabrika modeli anlayışının sonradan Robert Owen başta olmak üzere birçok ütopik sosyalisti derinden etkilediği açıktır.

Fransız filozofa göre, insanın ilke edineceği genel bir ahlak ilkesi olamazdı. Her çağ ve toplumun kendi yararına gördüğü somut ahlak ilkesi olurdu. Bu ahlak ilkelerini toplumlar, toplumsal yararı ve çıkarı gözeterek oluştururlardı. Bunlar sadece aristokratların ikiyüzlü ahlak öğretilerinin reddi değil, aynı zamanda Hıristiyan ahlakına yönelik ölümcül bir eleştirisiydi. Helvetius söz konusu görüşlerini ortaya

[153] Lucretius'un maddeci görüşleri için bkz. *Dünyayı Değiştiren Düşünürler 1*.

[154] G.W. Plechanov. *Zur Frage der Entwicklung der monistischen Geschichtsauffassung*, Dietz Verlag, Berlin: 1965, s. 16.

koyarken, sadece materyalist görüş açısını mükemmel bir şekilde açıklamaz, aynı zamanda maddenin, toplumların ve olguların da tarihsellik taşıdıklarını belirterek diyalektik bakış açısının parlak bir örneğini sunmaktadır. Ahlaki değerlerin tarihselliğini ve somutluğunu örneklerle anlatan Helvetius, şunları yazmaktadır: "İnsana ait şeylerde olduğu gibi devletlerin çıkarları da binlerce olası değişikliğe dayanmaktadır. Halklara yarar sağlayan yasa ve gelenekler bir zaman sonra zarar vermeye başlarlar. Buradan da şuna varıyorum: Başlarda kabul gören yasalar sonradan bir kenara atılmak zorundadırlar; dolayısıyla bir zamanlar 'erdemli' olduğu kabul edilen davranışlar, bir zaman sonra 'ahlaksızlık' olarak görülebilmektedir."

Materyalizmin 18. yüzyıldaki gelişimini inceleyen Marx, *Kutsal Aile* adlı eserinde Helvetius hakkında şunları yazar:

> Materyalizm, Lock'dan hareket eden Helvetius'la Fransız karakterine kavuşmuştu. O, materyalizmi, toplumsal açıdan ele almıştı. Duyusal nitelikler, bencillik, haz alma ve mantıkla açıklanabilecek kişisel çıkarlar, genel ahlak ilkesinin temelini oluştururlar. İnsan zihninin doğal eşitliği, aklın gelişmesiyle endüstrinin gelişmesinin paralelliği, insanın doğal yetenekleri, eğitimin toplumsal etkisi gibi unsurlar onun öğretisinin temelini oluştururlar.[155]

Helvetius'a göre Locke'un felsefeye en büyük katkısı, "duyumsamanın insan düşüncesinin temelini oluşturduğuna dair kanıtlar ortaya koymasıdır". Ancak o, Locke'un idealizme kapı aralayan "insan ve ruh düalizmi"ni kabul etmez. Helvetius'a göre insanın düşüncesi mantığa, kıyaslamaya, belleğe ve duyumsama yeteneğine başvurarak ortaya çıkmaktadır. Bunu da şöyle ifade eder: "İçimizde herkesin farkında olduğu iki temel edilgen özelliğimiz bulunmaktadır. Bunlardan biri, dış dünyadan kaynaklanan etkileri duyumsayabilmemizdir ki buna *fiziksel duyumsama* yeteneği diyoruz. İkincisi ise, dış dünyanın içimizde yarattığı etkiyi muhafaza etme özelliğimizdir; buna da gün geçtikçe zayıflamakla birlikte algılarımızın toplandığı yer, yani *bellek* diyoruz."

Helvetius sadece teorik ve felsefi yazılarıyla değil, özellikle yaşamı ve pratik çabalarıyla da Fransız Devrimi'ne giden süreci derinlemesine etkilemiş bir filozoftu. Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte sadece mevcudu eleştiren değil, aynı zamanda daha ilerisine de uzanan, sınıfsız toplum özlemlerine de yanıtlar arayan düşünürlere ihtiyaç vardı ki Helvetius bunların başında gelir. Yoksulların ezilmişliğini ortadan kaldıran ve halka mutlu bir hayat ve toplumsal koşullar sunmayı öneren her program, ister istemez sosyalist akımların yaratılmasına güç verecekti...

---

[155] Karl Marx-Friedrich Engels, *Die Heilige Familie oder Kritik der kritischen Kritik, Gegen Bruno Bauer und Konsorten*, Werke, Bd. 2, Dietz Verlag, Berlin: 1985, s. 137.

RUH ÜZERİNE[156]

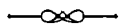

Farklı Çağlara ve Halklara Göre Adalet Duygusu

Adalet duygusu, birbirinden farklı çağ ve ülkelerde, kendi ulusuna yarar sağlayan davranışlara yönelik alışkanlıklardır. Her ne kadar bu cümle doğru olsa da, gene de hakikati bütün açıklığıyla ortaya koymak için, ilk önce ahlakın ne olduğuna dair görüşleri daha açık ve berrak biçimde ortaya koymaya çalışacağım.

Bunun yaparken de, bugüne kadar ahlak üzerine kalem oynatmış ve iki farklı kesime ayrışmış aydınların her iki kesiminin de görüşlerine yer vereceğim.

Bu iki kesimden biri, çağlardan ve yönetimlerden bağımsız olan mutlak bir erdem ilkesinin bulunduğunu ve onun bugüne kadar hiç değişmeden olduğu gibi kaldığını ileri sürmektedir. Diğer kesimse, her ulusun kendine farklı bir erdem ilkesi edindiğini ileri sürmektedir. Bunlardan biri, kendi görüşlerini kanıtlamak için dâhice olan, ama Platonculuğun anlaşılmaz rüyalarını ileri sürmektedir. Bunlara bakılırsa, erdem ilkesi düzendir, uyumdur ve güzelliğin özünden başka bir şey değildir. Ancak bahsettikleri güzellik, onların kendilerinin de ne olduğunu tam bilmedikleri bir gizemden başka bir şey değildir. Bu nedenle de öğretilerini kesinlikle insanın ruhundan ve kalbinden anlatan tarihsel bilgiler temelinde açıklayamıyorlar.

İkincilerse (Montaigne dâhil), birinci kesimin görüşlerine akıldan da keskin hakikat silahlarıyla saldırmaktadırlar; neticede bunlar, kuzeyde erdem olarak kabul edilen bazı davranışların güneyde günah olarak algılanmasının tek bir nedeninin olduğunu, yani erdem düşüncesinin keyfi (tarihsel, kültürel ve sınıfsal) olarak belirlendiğini ileri sürmektedirler.

İki felsefi akımın erdem hakkındaki görüşleri kısaca bunlardır. Bunlardan biri hâlâ tarihsel kanıtlara başvurmadıkları için, kavramlar metafiziğinin labirentinde yollarını kaybetmiş, şaşkın bir halde dolanmaktadır; diğer ikinci akımın temsilcileriyse, tarihin bize sunduğu kanıtları yeterince incelemeden, insan davranışlarındaki iyi ve kötü karakterin nedeninin tamamen keyfiyetten kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Her iki felsefi akım da ne yazık ki aynı oranda yanılgı içindedir. Ancak her ikisi de eğer dünya tarihini dikkatlice incelemiş olsalardı, bu yanılgıla-

[156] Claude Adrien Helvetius, *Vom Geist*, Aufbau Verlag, Berlin und Weimar: 1973.

ra düşmekten kurtulabilirlerdi. Sonuçta bunu yapmış olsalardı, yüzyıllar boyunca fiziksel (maddi) ve ahlaki dünyada görülen zorunlu devrimlerin, imparatorlukların çehrelerini nasıl dönüşüme uğrattığını ve aynı şekilde bu büyük devrimlerin halkın ihtiyaçlarında da nasıl büyük değişiklere neden olduğunu görürlerdi. Bu nedenle bazı davranışlar, ilk başlarda insanlara yarar sağlarken sonraki aşamalarda zararlı olabilmektedir ve dolayısıyla erdem ilkesi de buna uygun bir şekilde değişikliğe uğrayabilmektedir.

Eğer filozoflar erdem kavramını söz konusu olgular temelinde, yani somut pratikten bağımsız bir ilke olarak düşünselerdi, erdem kavramıyla, genel anlamda mutlu bir yaşam arzulamayı kast ettiklerini görürlerdi. Dolayısıyla, eğer erdem toplumun mutluluğu olarak düşünülüyorsa, bu durumda bu amaca ulaşmak için ortaya konan pratiğin de buna uygun bir araç olması gerekirdi. Konu böyle ele alınınca da erdem kavramı hiç de keyfi ele alınmamakta, çünkü farklı çağlarda ve ülkelerde insanlar, eğer toplum içinde yaşıyorlarsa, zorunlu olarak farklı erdem ilkesine sahip olmaları gerekmektedir. Kısacası, her halkın erdem ilkesi farklıdır, çünkü onlar söz konusu kavramdan bahsederken, ortaya koydukları pratiklerini kast etmektedirler.

Sanıyorum bu ifade, erdem ilkesi hakkında sarf edilecek en açık ve berrak görüştür ki yaşanan tecrübelerle de uyumludur. O halde bu görüş, sadece bir anlayışın doğruluğunu onaylamaktadır.

Temeli dünyaya, tepe ucu ise göklerde kaybolan *Venüs piramidi*,[157] temeli sarsılmaz gerçeklere ve deneyimlere dayanmayan sistemlerin çöküşünün timsali olarak kafalara kazınmıştır. Her şey deneyimlere dayanmalıdır, nitekim ben de, bugüne kadar nedeni açıklanamayan ahmaklıklara, gelenek ve göreneklere dayanan söylentiler temelinde kanıtlarımı sunabilirim.

Halkları istediğimiz kadar ahmak yerine koyalım, ancak onlar gelenekleriyle, kendi yararlarına uygun davrandıklarını, bu nedenle de gülünç olan uygulama ve gelenekleri üstlenerek yerleşik hale getirdiklerini bilelim. Bizi şaşkınlık içinde bırakan bu türden uygulama ve geleneklerin, halklar tarafından somut yararlar gözetilerek uygulandıklarını bilelim. Eğer halklar, ahlak kavramını, içeriği belirsiz, ama toplumun mutluluğunu gerçekleştirmek olarak kavrıyorlarsa, yani sadece anavatana yararlı olan pratiği ahlaklı olarak kabul ediyorlarsa ve dolayısıyla fayda ilkesini, gizliden gizliye erdem ilkesiyle bağdaştırıyorlarsa, o halde halkların en gülünç ve hatta en vahşi geleneklerinin, birazdan size göstereceğim gibi, her zaman gerçekler temelinde ve toplumun yararını gözetecek şekilde biçimlendiğini söyleyebilirim.

Sparta'da hırsızlığa izin vardı; hatta orada hırsızlar, beceriksiz olduklarında cezalandırılıyorlardı.[158] Bu gelenekten daha ilginç bir gelenek olabilir mi! Likurgos'un yasalarını düşünelim. Altın ve gümüşün lanetli olduğu bir cumhuriyette,

---

[157] Venüs, aklın ve bilgeliğin timsalidir. Yazar burada, ayakları havada düşüncelerin boş bir kuruntudan ibaret olduğunu anlatmak istemektedir.

[158] Ayrıntılı bilgi için bkz. Sadık Usta, *İlkçağ Ütopyaları*, Kaynak Yayınları, İstanbul: 2015, s. 31 vd.

para namınaysa sadece ağır ve kolay işlenemeyen bir metal tedavüle sokulmuşsa, insanların neden sadece meyve ve kanatlı hayvan çaldıkları anlaşılabilir. Bu türden hırsızlıkları, her zaman büyük bir zekâ ve beceriyle ilişkilendiren ve yakalanma durumunda ise kesinkes inkâr edilmesini salık veren Lakedamonyalılar,[159] söz konusu uygulamayı cesaret ve uyanıklığı geliştirmek için kullanırlardı. Bu nedenle de çalmaya izin veren yasalar, Spartalılara yarar sağlıyordu, ancak onlar buna rağmen hem Helotların[160] ihanetinden hem de Perslerin hükmetme hırsından oldukça ürkerlerdi ki neticede söz konusu iki önemli erdeme sahip olmalarına rağmen, hem Helotların sabotajlarından hem de Persli orduların ani saldırılarına karşı kendilerini koruyamamışlardı. Şu kesin ki, refah içinde yaşayan herhangi bir halkın mahkûm ettiği hırsızlık olayı, Spartalılara yarar sağlamış ve onlar tarafından da saygıyla karşılanmıştır.

Kış ayları bastırmadan önce, besin ürünlerinin gittikçe azaldığı sonbahar günlerinde vahşi topluluklar açlıktan kırılmamak için barınaklarını terk eder ve ava çıkarlardı. Ama bazı topluluklar avdan önce altmış yaşlarındaki ihtiyarlarını çınar ağacına çıkarır ve sonra da ağacı kuvvetlice sallarlarmış. İhtiyarların büyük bir çoğunluğu da bu esnada yere düşer ve anında diğerleri tarafından öldürülürmüş. Gerçek olduğu bilinen bu gelenekten daha iğrenç bir gelenek olabilir mi? Ama bu geleneğin kökenine inince, bunun, talihsiz bir şekilde yere düşen yaşlının, büyük bir özveri ve güç gerektiren avlanma pratiğine katılamayacak kadar zayıf bir bünyeye sahip olduğunu göstermiş oluyordu. Onun barınakta açlıktan ölmesine veya yolda vahşi hayvanlara yem olmasına izin mi versinler? Söz konusu öldürme olayı yaşlılara, acı ve ıstırap içinde can verme yerine, hızlı ve zorunlu bir ölüm sunmaktadır ki böylece çocuklar da babalarının dehşet verici ve bitmek bilmeyen bir ölüm süreciyle karşılaşma düşüncesinden kurtulmuş oluyorlardı. Aslında söz konusu iğrenç geleneğin nedeni budur. Yiyecek bulabilmek için avlanmak zorunda olan ve bu nedenle de altı ay boyunca uçsuz bucaksız ormanlarda sıkışıp kalan halklar açısından, böylesi bir "barbarca" geleneği ki bizim açımızdan bu hunharca bir şeydir; uygulayarak kendi babasını öldürmeyi hümanizmin bir göstergesi olarak görmekte ve uygulamaktadırlar.

Şimdi bırakalım "vahşi" halkları ve yönümüzü pek de uygar bir halk olan Çinlilere çevirelim ve şunu soralım: Nasıl oluyor da Çin'de babalar çocuklarının ölüm ve yaşamları hakkında karar verebiliyorlar? Olayı biraz yakından inceleyince, her ne kadar Çin ülkesi devasa bir coğrafyaya sahip olsa da gene de mevcut arazilerin yurttaşların beslenmesine yetmediği görülecektir. Nitekim verimli toprakların

---

[159] Sparta, küçük bir kent-devletti, Lakedamonya ise Sparta'nın hâkim olduğu dış coğrafyanın adıydı.
[160] Helotlar, Yunanca "Heilotes". Spartalılar tarafından esir edilerek toprağa bağlanan Lakedaimonyalı ve Messeneli yerliler. Bazı tarihçiler, Dorlardan önce Yunanistan'da yaşayan yerli kavim olduklarını belirtirler. Helotlar, kendilerine verilen toprağı aileleriyle birlikte işler ve ürünün yarısını Sparta devletine vergi olarak öderlerdi. Sparta'da hiçbir hakları yoktu. Ama sahipleri onları ne satabilir ne de özgür bırakabilirlerdi. Sparta'nın en korkulu rüyası Helot ayaklanmasıydı. Nitekim birkaç kez ayaklanarak, Sparta'ya önemli ölçüde zarar vermişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *İlkçağ Ütopyaları*, s. 37.

azlığıyla, nüfusun çokluğu arasındaki orantısızlık, zorunlu olarak insanlar arası savaşlara neden olmaktadır; bir anlık zorunlu eylemin, birçok anlamsız cinayeti ve acı olayları engellemeye yönelik olduğunu görebiliyoruz. Söz konusu halk açısından insani, bizim açımızdansa barbarca olan bu eylem, sonuçta henüz aydınlanmamış Çin halkı açısından, dünya barışını korumaya yönelik bir çözüm olarak düşünülmüştür. Onlar hem dünya barışını korumak hem de henüz ölüm hakkında henüz herhangi bir fikri olmayan ve hatta onu kavrayamayan küçük çocuklarını erkenden öldürerek, bir bakıma onları, ölümün gerçek korkunçluğundan da korumuş oluyorlar.

Aynı şekilde Afrika'nın bazı bölgelerinde, aşırı nüfus artışından korunmak için, ülkelerine gelen fakat kadınlarla ilişkiye girmeyen ama avlanmayı da çok iyi bilen yabancılara gösterilen derin saygının temeli de buna dayanmaktadır.

Buna benzer bir toplumsal yarardan hareketle İsviçre, o güne kadar titizlikle korudukları fiziki yapılarının, yakın akraba evlilikleri neticesinde bozulmasın diye her rahibe, sadece evlenme tavsiyesinde bulunmakla kalmamış, aynı zamanda onları poligamiye de zorlamıştı.

Hindistan'ın doğu sahil bölgesinde yaşayan evli kadınlar, kocalarından gördükleri eziyetten kurtulmak için onları zehirlemeye başlayınca, hükümetin tepkisi çok sert olmuş. Bu ölümleri aşağılık bir tedbirle, yani kocaları korumak için dul kadınların da kocalarıyla birlikte yakılmasını zorunlu hale getiren bir geleneği uygulamaya sokmuş.

Görüldüğü gibi incelememin başlarında ileri sürdüğüm argümanlarımı destekleyen bu gelenekler her ne kadar gaddarca ve ahmakça olsa da, gene de kökenlerinin, en azından görünürde, kamu yararına dayandığı açıktır.

Bana, ileri sürdüğüm gerekçelerin söz konusu geleneklerin iğrenç ve gülünç olmadığını göstermediği söylenecektir. Evet, çünkü bunların uygulanma nedenlerini bilmiyoruz ve ayrıca bu gelenekler, hem köklü bir geleneğe sahip olmaları hem de batıl inançla desteklenmeleri ve hem de hükümetlerin acizliği ve ihmalkârlıkları nedeniyle uzun bir süre yaşamış ve şimdi de asıl ortaya çıkış sebepleri kaybolmuştur.

Fransa'yı büyük bir orman olarak farz edelim ve haliyle işlenmemiş büyük toprakların manastırlara hibe edildiğini düşünelim, her ne kadar bugün söz konusu arazilere ait sözleşmelerin sürelerinin uzatılması, topluma büyük bir zarar veriyorsa da, Fransa'nın bugün hala işlenmemiş bir orman bölgesi olması akıllıca ve yararlı olur muydu? Demek ki gelenekler, şatoları inşa ederken kurulan iskelelere benzerler; onlar, binanın yapımı bittikten hemen sonra sökülüp alınmalıdırlar.

İnka devletinin kurucusu, Perululara, kendisinin güneşin oğlu olduğunu ve onlara aynı zamanda babası olan Tanrı'nın yasalarını getirdiğini söylerken çok mantıklı davranıyordu. "Vahşi" halkın yasalara itaat etmeleri için böylesi bir yalanın uydurulması anlaşılabilir. Bu yalan, henüz kuruluş aşamasında olan devletin ayakları üzerinde durabilmesi için zorunluydu ve buna inanmak söz konusu halk açısından da bir erdemdi. Toplumun temeli, sağlam ve iyi bir yasal zemine kavuş-

tuktan ve herkesin yasalara itaat edecekleri bir hükümet şekli belirlendikten sonra devlet yöneticilerinin, biraz mütevazı ve akıllıca davranarak hangi geleneklerin dönüşüme uğratılması gerektiğini, halk açısından neyin iyi olduğunu ve dolayısıyla yasalarda hangi değişiklikleri yapmasının zorunlu olduğunu öngörmeleri gerekir. Onun ya da veliahtlarının halka, onları mutlu etmek için bir yalana başvurmak zorunda kaldığını söyleyerek Tanrı'ya dayandırılmış ve kutsallaştırılmış, böylece dokunulmaz kılınmış ve haliyle reforma tabi tutulamayan bu yasaların, eğer kutsallığından kurtarılmazlarsa, bir gün, eğer söz konusu devletler, Avrupalılar tarafından yerle bir edilmeselerdi, bu haliyle topluma zarar verecekleri anlatılmalıydı.

İnsana ait şeylerde olduğu gibi devletlerin çıkarları da olası değişikliğe dayanmaktadır. Halklara yarar sağlayan yasa ve gelenekler bir zaman sonra zarar vermeye başlarlar. Buradan da şuna varıyorum: Başlarda kabul gören yasalar sonradan bir kenara atılmak zorundadırlar; dolayısıyla bir zamanlar "erdemli" bir davranış, bir zaman sonra "ahlaksızlık" olarak görülebilmektedir. Bu ilke inkâr edilemez, neticede bazı davranışlar, erdemli bulunurken, her ne kadar yasaların ve kamu düzeninin temellerine darbe vurmamakla birlikte, devlet açısından zararlı olabilmektedirler.

Az önce söylediklerimden çıkan genel sonuç şudur: *Erdem*, insanların mutluluğunu istemektir; bu nedenle de doğruluktur ki ben bunu "hayata geçirilen erdem" diye nitelendiriyorum; başka halklara ve hükümetlere göreyse bu, ulusa yarar getiren davranışlara alışmaktır.

Her ne kadar çıkardığımız bu sonuç açık görünse de, iki türlü erdeme sahip olmayan ve bunları birbirine karıştırmayan ulus yok gibidir. Bunlardan birini "sözüm ona erdem", diğerini ise "hakiki erdem" olarak nitelendirmek istiyorum. Sanırım bu konunun incelenmesinden herhangi bir yarar beklemeyenler, bahsedilen iki farklı erdem kavramını incelemek durumundadırlar.

İNSAN ÜZERİNE[161]

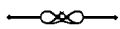

Neredeyse Bütün Halkların İçinde Bulundukları Mutsuzluk Üzerine

İnsanlık âlemi, esas olarak yasaların bozukluğu ve maddi servetlerin eşit biçimde dağıtılmamasından dolayı mutsuzdur. Krallıkla yönetilen ülkelerin büyük bir çoğunluğunda iki sınıf yurttaş vardır: Biri temel ihtiyaçlarından yoksunken, diğer kısmı bolluk içinde boğulmaktadır.

Bu sınıflardan birincisi geçimini ancak çok çalışarak sağlayabilmektedir. Birçoğu için çalışma hayatı fiziki açıdan bir işkenceye, cezaya dönüşmüştür. İkinci sınıf ise bolluk içinde yüzmekte, ama can sıkıntısından da ölmektedir. Neticede can sıkıntısı en az yoksulluk kadar kötü bir şeydir.

Zenginlerin büyük bir çoğunluğu mutsuz olmalıdır. Yeniden mutlu olabilmek için ne yapılabilir? Birinin zenginliğini diğerinin de yoksulluğunu azaltmalıdır. Yoksullara öylesine bir olanak vermelidir ki onlar günde yedi sekiz saat çalışarak ailelerini rahat bir şekilde geçindirebilecek bir gelire sahip olabilsinler. Onlar ancak böyle olunca çok mutlu olacaklardır.

Zengin birinin fiziksel açıdan tattığı her zevkin aynısını o da tadabilmektedir. Yoksulun iştahı en az zenginin iştahı kadar büyüktür. Bununla ilgili bir özdeyiş aklıma geldi: "Zengin de eninde sonunda bir kez hizmetçi olur." Mütevazı bir hayatla pek bağdaşmayan pahalı zevklere sahip olunacağını ben de biliyorum. Ancak insan bunları her daim bir başka durumla değiştirebilir ve zamanını anlamlı şeylerle doldurabilir; örneğin ihtiyacın giderildiği anda ihtiyacın hissedildiği anı doldurmak ya da bir yemek vaktini bir başka yemek vaktiyle doldurmak gibi; ilk kez hissedilen bir zevki ikincisinden edinmek gibi. Akıllı bir hükümet döneminde insan her zaman aynı mutluluğu yaşayabilir; örneğin bir ihtiyacın giderildiği anda yaşanan haz, ihtiyacın doğduğu anda da yaşanabilmeli. Dolayısıyla hali vakti yerinde olan bir insan, dünyanın en güçlü ve en zengin insanı kadar mutlu olabilir. Nitekim amacım bunun mümkün olduğunu göstermektir.

Peki, iyi düşünülmüş yasalarla, her yurttaşın kendini mutlu hissedeceği bir ortamı yaratmak mümkün değil mi? İşte önem verdiğimiz sorumuzun amacı tam da bu noktaya temas etmektir.

161 Claude Adrien Helvetius, *Vom Menschen*, Aufbau Verlag, Berlin und Weimar: 1976.

Yasama Organı İçin İyi Bir Plan Yapmanın Zorlukları

Ahlak ve yasalar üzerine çok az sayıda ünlü isim kalem oynatmıştır. [Büyük çoğunluğun] susmasının sebebi nedir acaba? Söz konusu sorunun büyüklüğü ve öneminin dışında, çok sayıda zeki düşünce ve zihinsel güce sahip olma zorunluluğu mu acaba? Hayır. Onların susmasının nedeni, okurların bu türden eserlere yönelik kayıtsızlığıdır.

Bu konuya ilişkin muhteşem bir eser yazıldığında da bu, hem içine kapanmış bir adamın ütopyası olarak görülmekte hem de konuyu bilmeyen ya da bilip de dürüst olmayanların bin bir çeşit itirazlarıyla karşılaşmaktadır. Kaç tane eser, hemen bugünden uygulanamıyor diye Platoncu saçmalıklar olarak damgalanmamıştır ki? Bugün, oturmuş yasa ve gelenekleri olan ve birçok önyargılardan mustarip uygar ülkelerin hangisinde etraflıca düşünülmüş, biraz şahsileştirilmiş olmakla birlikte belirli toplumsal sorunlara parmak basan ve mevcut yasalarla uyumlu olmayan projeler ortaya atılmaktadır ki? İyi bir yönetim şekli önerdiğinizde de hemen bu çabanız gülünç bulunmaktadır. Önerinizin toplumsal yararlarını kanıtlasanız bile tartışmaların ardı arkası kesilmek bilmiyor.

Eğer saygın ve güçlü bir karaktere sahip herhangi biri, halkları mutlulukları konusunda aydınlatmayı görev edinir ve söz konusu önyargılara da savaş ilan etmeyi düşünürse, bu türden bir girişimde bulunmayı düşünen dostumuzu, toplumların bu durumlarda sadece basitçe ifade edilmiş incelemelere dikkatlerini verdikleri konusunda uyarmak isterdim. Eğer toplumların dikkatlerini, yönetim ve yasalara ilişkin incelemelere yöneltmek istiyorsak bu durumda söz konusu metni, mümkün olduğunca basit bir dille kaleme almak ve hatta mümkünse onu iki cümleyle ifade etmekte yarar vardır.

Bu durumda incelemenin birinci cümlesi, insanları olabildiğince mutlu edecek, onlara her çeşit rahatı sağlayacak ve tabii ki toplumun bütününün çıkarlarıyla da uyumlu olan en iyi yasaların neler olduğunu ortaya koyacak şekilde olmalıdır. İkinci cümleyse, insanları içinde bulundukları sefil durumdan kurtaracak ve tabii ki onlara bunu hissettirmeden, keyfini çıkaracakları mutlu ortamın hangi araçlarla yaratılacağını açıklamak olmalıdır.

Birinci sorunun çözümünde tıpkı matematikçilerin yaptıkları gibi davranmalıdır. Onlar, önlerine mekaniğin karmakarışık bir sorunu konduğunuzda ne yapıyorlar? Onu oldukça basitleştiriyorlar. Hareket halindeki cismin hızını, onun kütlesini, etrafta direnç yaratan nesnelerin ve sürtünmeye neden olan başka araçların durumunu vb. dikkate almadan, basitçe hesaplıyorlar.

Demek ki mükemmel yasaların birinci kısmını açıklarken, onu biraz önceki sorunda olduğu gibi, toplumdaki önyargıların direncini, bazı şahsi sorunların, mevcut geleneklerin, yasaların ve düzenlemelerin yarattığı sürtünmeyi dikkate almadan ortaya koymak gerekirmiş. İnsanın kendisini, kurmakta olduğu tarikatının kurallarını, müstakbel müritlerinin alışkanlıklarını ve önyargılarını dikkate almadan oluşturan bir tarikat kurucusu olarak düşünmelidir.

Sorunun ikinci kısmıysa biraz daha farklı ele alınmalıdır. Araçları kendi anla-

yışımızdan hareketle değil, fakat halkın mevcut yasa ve geleneklerini inceleyerek ve bunları, halka hissettirmeden, adım adım dönüşüme uğratarak bulmalı ve sonra da bu yasaların en iyisini oluşturmalıdır.

Bu iki sorunun birbirinden farkına gelince: Birinci sorun çözüme kavuştuğu anda, söz konusu sonuç (bazı ülkelerin farklılıklarını ve özgün konumlarını dikkate almazsak) genel olarak bütün halklar için geçerlidir. İkinci sorunun çözümü ise her mevcut devletin biçimine göre farklı olmalıdır. Türk, İsviçre, İspanyol ve Portekiz hükümetlerinin gelişmişlik düzeyi, mükemmel devlet hedefine olan uzaklıkları açısından birbirinden zorunlu olarak farklıdır.

Eğer birinci sorunu çözebilen bir dahi bulunabilirse, onun mutlaka ikinci sorunun çözümünde ki bu da halka hissettirmeden yapılmalıdır, söz konusu halkın geleneklerini ve en önemli yasalarını bilmesini sağlamak gerekir.

Bu türden bir sorunu doğru çözümleyebilmek için, genel anlamda halkların ve ülkelerin gelenek ve göreneklerinin yanı sıra önyargılarını da yüzeysel anlamda incelemiş olmak gerekir. İnsanlar ancak hakikatler ışığında ikna edilebilir ve akıllı örneklerle aydınlatılabilir. Kendilerini en iyi düşüncelere kapatanlar, çoğunlukla belirsizliklerin girdabına sürüklenirler.

Peki, bütün bu gerçekler bir kez de deneyimle saptandıktan sonra, en iyi yönetim şeklini ortaya koymak için başka hangi konuya yönelmelidir? Şimdi de zihnimde ilk olarak şekillenen o soruna eğileceğim.

Yönetim Üzerine

Eğer ahlaki hakikat, insanların mutluluğunu çoğaltmanın ve sağlamlaştırmanın bir aracıysa ve eğer yönetimlerin hedefi, toplumun mutluluğunu sağlamaksa, bu durumda açıklanması ve yayınlanması düşünülmeyen ahlaki hakikatler de olamaz. Bu konudaki farklılıkların nedeni, "yönetim" kavramı hakkındaki belirsizliklerdir. Yönetim nedir? Bir halkı oluşturan bütün yurttaşların kendi aralarında oluşturdukları yasaların ve sözleşmelerin bütünüdür. Şimdi bu yasalar ve sözleşmeler ya genelin çıkarlarıyla çelişmektedir ya da uyumludur. Demek ki iki tür yönetim şekli vardır: iyi ve kötü olan yönetim. Ben de her şeyi bu iki tür üzerine inşa etmekteyim. Eğer birileri yapılan sözleşme ve antlaşmalar temelinde oluşturulan yönetim şeklinin, halka zararlı olduğunu bildiği halde değiştirilemeyeceğini ileri sürüyorsa (çünkü bunlar sözüm ona kutsal ve meşru açıdan reforma tabi tutulamıyorlarsa), bunun anlamı, sağlığa zararlı olduğu halde mevcut besinlerin değiştirilemeyeceğini söylemek ve eğer temizlenmezse kangrene dönüşecek bir yaranın iyileştirilmesini engellemek kadar suç işlemek demektir.

Ayrıca hangi tür yönetim şekli olursa olsun, halkının büyük çoğunluğunun mutluluğundan başka bir hedefi olmayan her hükümetin yaptıkları, yasalara aykırı olamaz. Ancak yükselişlerini, yurttaşların baskı altına alınmasında ve onların mutsuzluklarında görenler ve yasalara karşı koyarak keyfi bir yönetim kurmak isteyenler, halktan yana devletin yararına olan reformlara da karşı koymuş olurlar. Sağduyulu yurttaşlara gelince; onlar, gerçeğin ve yurtlarının bir kesimi olarak ulu-

sun yararına olan hiçbir şeye karşı çıkmazlar. Eğer insan, ülkesinin başarılarından ve şöhretinden memnun ve onunla gurur duyuyorsa, bu durumda gizliden gizliye, ülkedeki diğer bütün uyumsuzlukların da ortadan kaldırılmasından yana olur. Nasıl ki bilimi mükemmel haline getirirken onu tahrip etmiyorsak, hükümeti de iyileştirirken ortadan kaldırmış olmuyoruz.

Şimdi farz edelim ki Portekiz'de yurttaşların özel mülkiyeti, yaşam hakkı ve özgürlüğü koruma altına alındı, bu durumda oranın yönetimi daha mı az monarşist olur? Gene diyelim ki bu ülkede engizisyon yürürlükten kaldırıldı, tutuklamalara son verildi ve bazı şahsiyetlere tanınan otoriterce yetkiler kısıtlandı; bununla o ülkenin yönetim şekli değişmiş mi olur? Hayır! Sadece oradaki zaaflar giderilmiş olur. Hangi sağduyulu *monark* bu türden reformları canı gönülden istemez ki? Şimdi bir de Avrupa'nın krallarıyla, halkları üzerinde korkunç bir zulüm uygulayan ve onları bir vampir gibi boğazlamakla kalmayan her türden itirazını da zorbalıkla bastıran Asya'nın ahmak hükümdarlarını karşılaştıralım. İnsan kendi kralının, Asya'dakine benzer bir yönetim şeklini edinmesini, kesinlikle kabul etmez ve bunu kendisi açısından aşağılatıcı bulur. Aydınlanmış hiçbir hükümdar, ister Türkiye'deki gibi tek yetkili ya da Polonya'daki gibi birkaç prensin sahip olduğu yetkiye sahip olsun, hiçbir zaman keyfi bir yönetim şeklini, ülkesinin gerçek yasalarının yerine koymayı kabul edemez. Buna benzer despotik yetkilerle donanmış bir krala saygı duymak, ülkeyi soyup soğana çeviren bir avuç eşkıya bozuntusunu hükümet olarak kabul etmek demektir.

Keyfi yönetimlerin hiçbir uygulaması yasal olamaz. Zorbalıkla ele geçirilmiş ve gene zorbalıkla korunan her yönetimi şiddetle alaşağı etmek yasaldır. Her halkın düşmanını ki onlar hangi sıfatı taşırlarsa taşısınlar, alt etmeye ve hatta onu tamamen yok etmeye hakkı vardır.

Eğer ahlak ve siyaset biliminin konusu halkı mutlu edecek araçların bulunmasıysa, bu durumda gerçeklerin bilinmesinden daha tehlikeli bir şey olabilir mi? Halkı mutlu edecek şey hükümdarları da mutlu edecek midir?

Rahipler, İnsanın Ahlaki Gelişimini Engellemiştir

Ruhban sınıfının ve kurumların çıkarları yer, zaman ve somut duruma göre değişmektedir. Sağlam ilkelere sahip bir ahlak öğretisi, ruhban sınıfı tarafından hiçbir zaman kabul edilemez. Onların istediği ahlak ilkesi muğlak, çelişkili ve dolayısıyla değişken olmalıdır ki her ân ruhban sınıfının çıkarlarına uydurulabilsin.

Rahipler keyfi bir ahlak ilkesine sahip olmalılar ki[162] hareketlerinden birini bir gün ahlaki, bir başka günse ahlaksızlık olarak ilan edebilsinler.

Yurttaşlarının eğitimini, ruhban sınıfının eline teslim etmiş olan halkların vay

[162] Ruhban sınıfının sorgulamadığı hiçbir yararlı ilke yoktur. Bir bakmışsınız ki bir zaman hükümdarlara itaat etmeyi savunmuşlar, bir bakmışsınız ki başka bir zaman da yasalara itaati öne çıkarmışlar. Onları bundan ne akıl ve mantık ne de hükümdarların çıkarları alıkoyabiliyor. Kral XII. Ludwig, tersi önerildiği halde, yasalara itaat etmeyi salık veriyordu ki bazen hükümdarlar bile zor durumda kalabiliyorlardı. Yasalar, hükümdarların, sağduyulu iradeleri olarak önemseniyordu. Emirleri ise sadece maiyetinin ve gözdelerinin iradeleri olarak telakki ediliyordu.

haline! Onlar insanlara hakkaniyetle ilgili hep yanlış fikirler aşılıyorlar; bu nedenle halka hiçbir eğitim vermemek daha iyidir. Hiçbir önyargıya sahip olmayanlar bilgi edinmeye ve ahlaki değerleri kabul etmeye daha müsaittir. Ama böylesi değerler nerede bulunur ki? İnsanlık tarihinde, halkların tarihinde, onların yasalarının ve bu yasaların temellerini oluşturan koşullarda. Ruhban sınıfıysa adaletin ilkelerini bu köklerden edinmeyi yasaklamaktadır. Onların çıkarları bunları uygun bulmaz. Onlar, halkların bu öğretileri öğrenmeleri durumunda aydınlanacaklarını ve hangi davranışın halkın çıkarlarına uygun hangilerininse zararlı olduklarını fark edeceklerini bilmektedirler. Aydınlandıktan sonra da kim bu zevata, Brahmanlara ve onların kutsallıklarına saygı gösterecektir ki? Sonra, onların oruç ve perhizleri, tefekkürleri, kör itaatkârlıkları ve ulusun çıkarlarına hiçbir faydası olmayan o dinci erdemleri, halkın gözünde nasıl bir değer taşısın ki? Fakat bir yurttaşın ortaya koyduğu erdemse; yani onun soylu ahlakı, gerçek ve adalet aşkı, arkadaşlık, vefa, sözüne güvenilirlik ve içinde yaşadığı topluma karşı taşıdığı sorumluluk bilinciyse, farklıdır. Bu türden erdemler gerçekten yararlıdır. Bu nedenle de sözüm ona kutsal olanla bir yurttaş arasından en ufak bir benzerlik yoktur.[163] Din adamları, insanların adalet duygusunu onların dualarından, etkisini ise onların merhametinden edindiklerini ve dolayısıyla kendilerinin topluma faydalı olduklarını ileri sürebilirler.[164]

Deneyimin de gösterdiği gibi insanların adalet duygusu, onların aldığı eğitimle orantılıdır ve bir halk ancak yasalarının bilgeliği kadar bilgedir. Ayrıca günümüzün modern İtalya'sı, antikçağa göre, erdemden daha fazla inanca sahiptir ve bu da göstermektedir ki her yurttaşın hatalarının esas nedeni yönetim ve kurumların içinde bulundukları zaaflarıdır.

Tutumlu olmayı bırakan bir hükümet, hemen borçlanır ve haliyle işler de kötüye gitmeye başlar; nasıl ki aldatılarak sefalete sürüklenen bir müsrifin kendisi de en sonunda sahtekâr biri olup çıkıyorsa, hükümet de aynı yola düşer. Ellerindeki güce dayanarak zalim ve sözünde durmaz olan kodamanlar, böylesi hükümetlerin altında yaşayan halkların daha ahlaklı olacaklarını mı sanıyorlar? Onlar güce tapmaya başlayınca adaletin de hiçbir değer taşımadığını düşünmeye başlarlar.

İnsanlara küçük bir ahlak kitabıyla, toplumsallaşmanın nedenleri ve insanlar arasında yapılan ilk sözleşmelerin neler içerdikleri hakkında bilgilendirilebilir ve böylece onlara doğruluk konusundaki anlayışlar aktarılabilir. Bu kitapçık ne kadar açık yazılmış olursa, hemen yasaklanması da o kadar muhtemeldir. Bu kitapta yazılanları gençlere anlatacak olan eğitmenlerin, aynı zamanda doğal haklar, ulus-

[163] İnsan, zorba bir yönetim altında dinci olabilir, ama erdemli olamaz, çünkü bu türden yönetimler şahsi çıkarları, toplumun çıkarlarından kopararak insanların vatanseverliklerini boğmaktadırlar. Dolayısıyla dinle erdem arasında herhangi bir ilişki olamaz.

[164] Bir kentte din adamlarının, bir başka kentte ise jandarmaların sayısını dörde katlayalım ve bakalım hangisinde daha çok hırsızlık olayı görülecektir? Tabii ki din adamlarıyla doldurduğumuz kentte. Yıllık masrafları 10 milyon lirayı bulan atlı jandarmalar kuşkusuz, yıllık bütçeleri 150 milyonu bulan din adamlarından çok daha fazla hırsız ve eşkıyaya engele olacaklardır. Bunun ulusa ne kadar çok kar ettirdiğini gördünüz mü! Peki bir din adamının devlete getirdiği yükün, kaç eşkıyaya karşılık geldiğini biliyor musunuz?

lararası mevzuatlar ve ülkenin yasaları hakkında derin bir bilgiye sahip olmaları gerekmektedir. Bu insanlar, söz konusu yöntemle dini kurumlara gösterilen saygıyı, adım adım dünyevi kurumlara doğru yönlendirebilirler. Kuşkusuz din adamları, böylesi bir kitapçığın yayımlanmasını bütün imkânlarıyla engelleyeceklerdir ve hatta onların bu alçakça girişimi destek de bulacaktır. Din adamlarının hırsından korkulur; onlar insanlara kara çalabilirler, cezalandırılmaları için uğraşabilirler, başkalarının gözünü boyayabilirler ve hatta bu yetmezmiş gibi bir de kendi adamları tarafından haklı da bulunabilirler.

Onların hoşgörüsüzlüğünü ve zulümlerini kınadığınızda da hemen size yaptıklarının, sorumluluklarının gereği ve görevleri olduğunu söyleyeceklerdir. Topluma zarar vermeyi kendisine hak gören herhangi bir başka meslek var mıdır? Eğer varsa, onu hemen ortadan kaldırmak gerekir. Böylesi bir mesleğe dâhil olmadan önceki yaşamında herkes bir devletin yurttaşı değil miydi? Eğer suçluların hoş görülmesini sağlayan herhangi bir meslek varsa, Cartouch[165] neden cezalandırıldı ki? O, bir eşkıya çetesinin lideri değil miydi. Sonuçta o da mesleğinin gereğini yerine getirdiğinde çalmıyor muydu?

Ruhban sınıfının, ahlaki eğitimimizin mükemmel hale getirilmesini engellemeye hakları yoktur ama ne yazık ki güçleri vardır. Bu nedenle de din adamları, eğitim sistemimizin değiştirilmesini öngören adımlardan korkmaktadırlar.

Ancak korkuları yersizdir. Çünkü düzgün bir eğitim sistemini öngören somut bir plandan hala öylesine uzağız ki. İnsanlar daha uzun bir süre aptallaştırılmaya devam edecektir. Katolik Kilisesi'nin endişelenmesine gerek yoktur, çünkü hizmetlileri, batıl inancın etkin olduğu böylesi bir yüzyılda, daha uzun bir süre ellerindeki gücü kullanarak her türden yararlı reformları engelleyebileceklerdir. Onların her türden entrikalarının hakkından ancak zorunluluklar gelecektir. Böylece özlenen değişiklerin önünü açılacaktır, ancak bu adımlar, hükümetin oluru, güvencesi ve desteği olmadan gerçekleşemeyecektir.

Çoğu Hükümet, İnsanın Ahlaki Gelişimini Engelleyen İkinci Engeldir

Eğer bir ülkenin yurttaşları, çıkarları birbirine karşıt olarak bölünmüşlerse ve söz konusu devlet hiçbir fark gözetmeden yurttaşlarının tamamını kamu yararına davranmaya zorlamıyorsa, o zaman söz konusu ülkenin yönetimi zaaflıdır demektir. Bu nedenle de çok az sayıda iyi hükümet vardır. Peki, hangi davranış tarzı, kötü bir hükümet altında erdemli bir davranış olurdu? Neticede bütün toplumun çıkarlarına uygun davranışlar erdemlidir. Ne yazık ki bu davranışlar, ya çoğunlukla güçlü olanların kararlarıyla yasaklanmakta ya da zamanın gelenek ve göreneklerinin etkisiyle lanetlenmektedir. Peki, bu ülkelerin yurttaşlarına hangi kuralları öğ-

[165] Esas adı Louis Dominique Garthausen olan Cartouch, 18. yüzyılda yaşamış bir Fransız eşkıyasıydı. Birçok edebi esere ve filme konu olan Cartouch, soygun ve baskınlarını belirli bir zekânın ürünü olan eğlenceyle icra edermiş. İşlediği büyük suçlara rağmen halkın nefretini kazandığı söylenemeyen bir eşkıya lideriydi. 1721 yılında henüz 28 yaşındayken çarka bağlanmak suretiyle ölüme mahkûm edilmişti

retmelidir ki onlar doğruluğu öğrenebilsinler? Ayrıca bu kuralların iyice beyinlere kazınmaları için hangi araçlar kullanmalıdır?

Daha önceden belirttiğim gibi insanlar iki tür eğitim alırlar: bunlardan birincisi, çocukluk döneminde alınır ki bunu esas olarak eğitmenler verirler, ikincisini ise ergenlik döneminde ve bunları altında yaşadığı hükümetin kurumları ve halkın gelenek ve görenekleri üzerinden alırlar.

Eğer bu iki eğitim türü birbiriyle çelişirse, bu durumda birincinin hiçbir etkisi kalmaz. Kendi çocuğuma bebekliğinden itibaren anavatan sevgisini vermiş olabilirim. Ona, erdemli olmayı, halkın büyük çoğunluğunun yararına olan davranışı benimsemeyi ve bunları yaparken de mutlu olmayı öğretmiş olabilirim. Ama oğlum büyüyüp de topluma karıştığında ve orada vatanseverlerin nasıl aşağılandığını, sefalet içinde yaşadıklarını ve baskı altına alındıklarını ya da erdemli olanların nasıl kodamanlar ve büyük başlar tarafından nefretle karşılandıklarını; benden aldığı eğitim nedeniyle hem mahallesinden hem de saraydan dışlandığında, yani merhametin, saygın ortamların ve zenginliğin (bunların mal ve mülk olduğu kuşku götürmez) kaynağından dışlandığını görünce, yüzde doksan dokuz emin olabilirsiniz ki oğlum, benim ahmak bir palavracı, ıslah olmaz bir hayalperest olduğumu düşünecek ve benden nefret etmekle kalmayacak, aynı zamanda bütün bunların sebebinin, öteden beri savunageldiğim prensiplerden kaynaklandığını varsayacak ve bundan sonra da kendisini tamamen yasaların ve geleneklerin öne çıkardığı zaaflara kaptıracaktır.

Ama eğer o, bebeklikten itibaren eğitmenlerinden aldığı eğitimi, gençlik döneminde yeniden alabilseydi ve ona bunları hatırlatan deneyimler yaşasaydı ve eğer topluma karıştığında eskiden edindiği yaşam ilkelerinin kabul gördüğünü, bunların insana saygınlık kazandırdığını fark etseydi, o da bu ilkeleri kendisine düstur edinirdi.

Söz konusu ilkeleri yaşam felsefesi haline getiren oğlum da erdemli biri olmak için çaba gösterecekti. Ancak Türkiye gibi bir ülkede, yurttaşların bu ilkeler (erdem, doğruluk ve halka bağlılık) temelinde eğitilebileceğini düşünmek boş bir hayalden ibarettir. Sürekli korku içinde yaşayan ve şiddetle karşılaşan bir yurttaşın, böylesine güven vermeyen bir ortamdayken, erdemli bir yaşamı benimsemesi ve vatansever olması mümkün mü? Onun için onun ilk hedefi, şiddeti şiddetle karşılamak olacaktır. Hatta geleceğini güvence altına almak için, doğruluktan başka her şeye başvuracaktır; çünkü ona göre yaşamak için güçlü olmak yeterlidir. Neticede o, hem despotların hem de onlara boyun eğenlerin istediği bir kişi olup çıkacaktır. Nitekim güç, onların olurunu almaktır. Onu elde etmek için de her şey feda edilebilir. Gücü, eğilip bükülerek, yalan söyleyerek ve doğruluktan saparak elde edince de insan, aşağılık, yalancı ve sahtekârın biri olup çıkıyor. Özgür ve doğru bir insanın böylesi bir hükümet altında yaşaması pek uzun bir süre mümkün değildir ve o insan bir yıla kalmaz çarmıha gerilir. Herkes acı çekmekten ve ölümden korktuğu için de böylesi bir toplumda yaşayan herhangi biri ortaya koyduğu en alçak davranışını bile gerekçelendirmekte pek zorlanmayacaktır.

Ona bakılırsa toplumlar, insanların karşılıklı yardımlaşma ihtiyacından doğdu. Eğer insanlar kentler inşa etmişlerse, bunun sebebi, daha kolay birlikte yaşamalarından ve tek başına kalmayı aşmalarındandır. Mutluluk ve refah arayışı, onların birleşmesinin temel ilkesiydi. Bu durumda o, "Söz konusu ilkeye, yönetimlerin karşılığında zenginlik, saygınlık ve mutluluk vadettikleri sahtekârlığı da eklemek gerekir" diyebilir.

Zenginliğe ve makam koltuklarına hevesli olmamakla birlikte gene de güçsüzleri güçlülere karşı korumakta aciz kalan, ezen ve ezilenlerin, cellatların ve mahkûmların olduğu ve bunların zenginlik ve makam peşinde koştukları bir ülkede, haksızlıkları engelleyememekle birlikte, en azından insanların baskı altına alınmasını engelleyen araçların sağlanması gerekir. Ölçülü davranışları üzerine methiyeler düzülen antikçağın bilgeleri ve kahramanları da vardı ki bunlar da yönetirken kendi başlarına buyruklardı, ama onların fedakârlıkları, büyüklükleri ve yüce gönüllükleri dillere destandı. Kabul etmek gerekir ki artık bu nitelikler orada da bulunmuyor. Yüce gönüllü olmak herkesin dilindedir ama bunu uygulayan yoktur. Hiç kimse davranışını övgülere göre ortaya koymaz.

Antikçağın kurumlarını ve kahramanlar dönemini övmekle bitiremeyen ve o dönemi kendi ülkesinde de uygulamak isteyen birçok adam gördüm. Ama bunlarınki nafile çabalardı. Yönetim şekli ve dinler bu çabalara direnç göstermişlerdi. Bazı dönemlerde eğitim reformlarından önce kurumsal ve kültürel reformların başlatılması gerekir.

Sorarım size: Despot bir yönetim altında yaşayan bir baba, oğluna hangi tavsiyelerde bulunmalıdır? Şu korkunç cümleleri: "Sevgili oğlum, alçalt kendini, yerlere eğil, erdemli olmayı bırak, hiçbir şeye karışma, hiçbir beceriye ihtiyacın olmayacak, karakter sahibi olmak bile gerekmez. Sarayın dediğini yap ve her ân bir köle olduğunu unutmadan yaşa."

Böylesi dönemlerde babalar, çocuklarını eğitmesi için teslim edecekleri cesur ve karakterli öğretmenler bulamayacaklardır. Eğer bulursa da kısa bir süre sonra pişman olacaktır. Serhas[166] zamanında Persli bir prensin eğitilmesi için Lakedemonyalı bir eğitmenin atandığını düşünelim. Acaba ne olurdu? Vatanseverlik ve basit yaşam ilkeleri üzerinde şekillenen bir eğitim sistemi alan söz konusu prens, cesaret ve doğruluğuyla dikkatleri üzerine çeker, yurttaşları tarafından nefretle karşılanır ve bu nedenle de geleceğini tepmiş olurdu. Babası, "Ey, erdemli Yunan, çocuğuma ne yaptın?" diye bağırırdı. "Onu mahvettin. Onun ortalama bir zekâya ve Fars diyarında akıllı ve terbiyeli olmanın bir ifadesi olan eğilip bükülen ahlak ilkelerine sahip olmasını istedim. Tabii ki sana göre bunlar, Fars diyarında zaafların örtüldüğü, ama hükümetin görmek istediği niteliklerdir. E, ne olmuş. Sonuçta ben oğlumun refah ve debdebe içinde yaşamasını istemiştim. Onun yoksulluğu ve zenginliği, yaşamı ve ölümü hükümdarların iki dudağının arasında olduğunu sen de biliyorsun. Demek ki onu, sarayın entrika dünyasında yolunu bulan kurnaz

[166] I. Serhas veya Kserkses (Persçe: Hşayarşah = hükümdarlık: MÖ 486-465), Ahameniş İmparatorluğu'nun Pers kralıydı. Serhas, "Kahramanlar Kralı" anlamına gelmektedir.

biri haline getirmen gerekirdi. Sense ondan bir kahraman ve ahlaklı bir insan yarattın!"

İşte bunlar bir babanın sözleri olurdu. Buna ne yanıt vermeli? Söz konusu ülkenin bilge adamları ise, "Mevcut yönetim, insanların alçak bir emir eri ve karanlık yüzlü bir sahtekâr olmasını isterken, eğitime verilmiş bir çocuğu adil ve yüce gönüllü biri yapmak, ona yapılacak en büyük ahmaklıktır" derlerdi. Ona erdemli biri olmayı öğretmek ne işe yarardı ki? Çürümenin içinde yaşarken bu nitelikleri koruyabilir mi ki?

Bu nedenle, yüksek katlarda oturanların, erdem ilkesinden nefret ettikleri bir ülkede onda ısrar etmek hem ahmakçadır hem de bu iklimde doğru yurttaşların yetiştirileceğini düşünmek beyhudece bir beklentidir.

Engellerin Kaldırılmasından Sonra Uygulanacak Eğitimin Yöntemi Üzerine

Eğer bir ülkede şan ve şeref madalyaları daima üstün başarılara verilir ve şahsi çıkarlar, toplumun çıkarlarıyla uyumlu hale getirilirse, o ülkede eğitim ve terbiye sistemi de zorunlu olarak mevcutların içinde en iyisi olacak ve yurttaşlar da zorunlu olarak erdemli olacaklardır.

Deneyimlerin de gösterdiği gibi insan her daim başkasını taklit eder. Eğer o doğru insanların arasında yaşarsa o da doğru biri olur.

Eğer öğretmenlerin kuralları halkın gelenek ve görenekleriyle çelişmiyor ve eğer uygulamalar ve örnek davranışlar, insanın yeteneklerini ve ahlaklı olmasını teşvik ediyorsa ve gene eğer çevremizdeki insanlar, toplumsal zaaflardan nefret ediyor ve bilgisizliği kınıyorsa, o insan ne geri zekâlı ne de alçak biri olur. Kazanımlar zihnimizde mutlu olmayı çağrıştırır; mutlu olma isteği de zorunlu olarak erdemli olmayı teşvik eder.

Çevremde anavatanlarına yararlı olmuş insanların şan ve şeref madalyalarıyla donatıldıklarını görünce ve eğer etrafımdaki akıllı ve mantıklı insanların sürekli doğruluktan bahsettiklerini görünce, o zaman ben de, eğer şunu söylememe izin verilirse, insanın fark etmeden anadilini öğrenmesi gibi erdem ilkesini öğrenmiş olurdum. Güçlü olan insanları saymazsak, bir ülkede alçakları her daim yasalar ve mevcut eğitim sistemi o hale getirmektedir.

Az önce gösterdiğim gibi en iyi ahlaklı eğitimin alt yapısını, ancak en iyi hükümet inşa edebilir. Aynısını bedensel eğitim için de söyleyebilirim. Bilgece yazılmış her anayasa, sadece erdemli yurttaşlar hedeflemez, fakat aynı zamanda güçlü ve sağlam yurttaşlarının olmasına da önem verir. Bu türden insanlar, hem daha çok mutlu olurlar hem de devletin vereceği farklı görevlere daha uygun bir yapıya sahip olacaklardır. Her aydınlanmış hükümet, yurttaşların bedensel eğitimine yeniden önem vermelidir. Eğitimin son kısmını ise, ünlü kültür ve bilim adamlarının yetiştirilmesi ve mükemmelleştirilmesi sorunu oluşturmaktadır ki bu konudaki başarı, anayasayı hazırlayan adamların bilgeliğine bağlıdır.

Kökeni batıl inanca dayanan gelenek ve göreneklerden arınmış her eğitmen

hemen zihnini dizginlemeden düşünmeye başlayacak; ödüllendirilme umuduyla yeni başarılara kilitlenecek; bunun için de yeni eğitim metotları ve öğrenme şekillerine mükemmel hale getirerek daha fala ödül beklentisi içine girecek ve böylece, umut dolu bir şekilde, anlayışını öğrencilerine verecek en sonun da eğitimi en iyi nasıl mükemmel hale getiririm diye daha fazla çaba gösterecektir.

İyi ya da kötü eğitim, tamamıyla yasaların niteliğine bağlıdır. Peki, bunun yapılabilmesi için nasıl bir Aydınlanma'nın gerekli olduğu söylenebilir mi? Düşünüldüğü gibi değil. Yönetim ve devlet kurumlarının bunu sadece istemesi ve irade ortaya koyması yeterlidir. Bunun yanı sıra bütün aydınlanmış ve gelişmiş yurttaşların da bu projeye canı gönülden destek olacağını öngörmeliyiz. İyi yasalar hayata geçirilince de toplumsal gelişmenin ve eğitimin önündeki bütün engeller kaldırılacaktır.

Peki, henüz güçsüz ve zayıf, haliyle ihtiyaçları da çok fazla gelişmemiş olan toplumlara kolayca uygulanabilecek bu sistemi, gelişmiş, büyük ve güçlü toplumlarda da uygulamak mümkün mü? Bu toplumlardaki sınırsız güç hırsını nasıl dizginleyeceksiniz? Kendi aralarında birleşerek yurttaşlarını soyup soğana çeviren hırs sahibi insanların çarkına nasıl çomak sokulabilir? Sonuncu olarak da, devasa bir yönetim mekanizmasına sahipken, bunların etkisi yetmezmiş gibi bir de bütün yetenekleri ve erdem ilkelerini kendi çıkarları için kullanan, halkı miskinliğe, korkuya ve sefalete sürüklemiş despot bir yönetime karşı nasıl konulabilir?

Söz konusu büyük devletlerde her iki sorunun nihai çözümü mükemmel yasalardan ve mükemmel bir eğitim sisteminden geçmektedir. Daha önceden de söylediğim gibi bu türden büyük ülkeleri küçük federe devletlere bölmek ve sonra da bunları komşu ülkelerin hırslı girişimleriyle denetlemek gerekir.

Bu sorun üzerinde daha fazla tepinmek istemiyorum. Ancak bu bölümde sadece şunları hedeflemiştim: Bedensel ve ahlaki eğitime yönelik açık ve berrak düşünceler sunmak.

Ülke yurttaşlarının ve meslek gruplarının farklılığını dikkate alan somut eğitim planları tasarlamak. Hükümet ve yönetim tarzını iyileştiren reformlara el atmak. Bilimsel ve ahlaki gelişmeyi engelleyen faktörlere dikkat çekmek. En sonunda da, engelleyici faktörler temizlendiğinde, eğitimle ilgili bu sorunun bütünüyle çözülebilir olduğunu göstermek.

Bu bölümü şu açıklamayla bitirmek istiyorum: Böylesi bir soruna daha fazla ışık tutabilmek için insanları da iyi tanımak gerekir. Böylece onun zihinsel kapasitesi belirlenebilir; onu yönlendiren dürtü ve tutkuları gösterilebileceği gibi, bunların nasıl ve hangi araç ve yöntemlerle yönlendirileceği de saptanabilir ki böylece *yasa yapıcı* da buna dönük tedbirler alabilir ve yasaları buna uygun hale getirebilir. Eğer insanları söz konusu konular hakkında bazı yeni yararlı gerçekler sunarak aydınlatabilmişsem, kendimi ödevimi yerine getirmiş sayarım ki bu durumda ben de onlardan bunları dikkate almalarını ve saygı göstermelerini beklerim.

Bu eserde incelediğim birçok konu içinde en önemlisi kuşkusuz, büyüklüklerini ve mutluluklarını dehalarına, ahlaki ilkelerine ve yeteneklerine borçlu olan

halkların, bunu beslenme, tutku ve duyu organları sayesinde mi ki isabetli yasalar ve yönetim tarzları bu nitelikler üzerinde herhangi bir etkiye sahip olamazlar; yoksa deha, yetenek, ahlak ve eğitim sayesinde mi elde ettikleridir? Nitekim eğitim düzgün olunca, yasalar ve yönetim tarzları da her alanda etkili olmaktadır.

Eğer şu son iddiamı kanıtlayabilmişsem, bu durumda her halkın kendi mutluluğu kendi ellerinde demektir. Hal böyle olunca da bilim ve eğitimin mükemmel hale getirilebilmesi için herkes az ya da çok bu hedefe yönelik çaba göstermelidir.

Okurumun belleğini tazelemek için, görüşlerimin üzerinde şekillendiği farklı ilkeleri yeniden toparlamış oldum. Böylece okur da bunların hayata uygulanabilirliğini test edebilir.

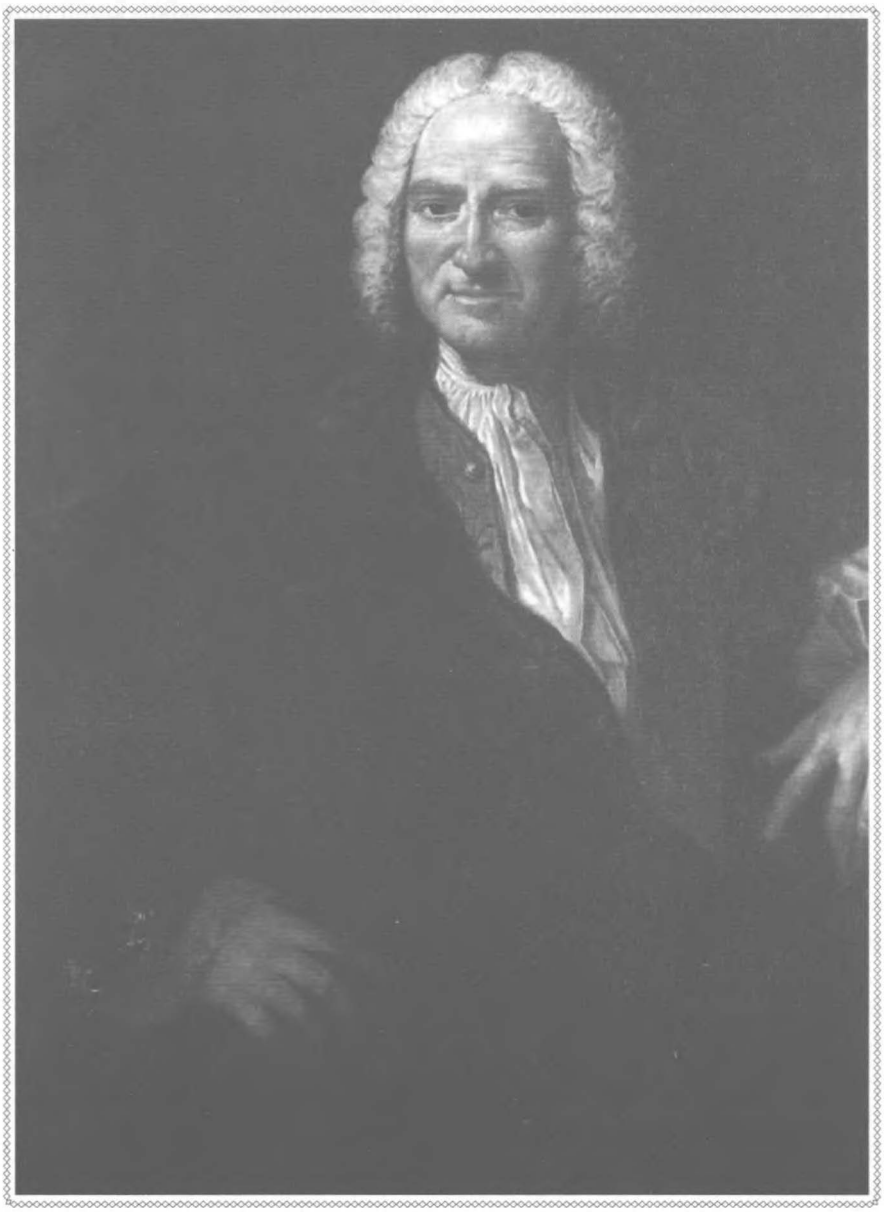

BARON D'HOLBACH
(1723-1789)

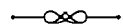

"Eğer bir Tanrıtanımaz, doğru karar verir ve doğanın yasalarını takip ederse, elde edeceği ilkeler, batıl inancın ve dinin vaaz ettiği karanlıktan, ahmaklık ve zalimlikten daha güvenilir ve insani olacaktır... Hiç kimse bir Tanrıtanımazı, şiddetin, zulmün, baskı, sömürü ve cinayetlerin, ahlaki ve haklı eylemler olduğu konusunda ikna edemez."

Baron d'Holbach

Bir Tanrıtanımazın Manifestosu

Fransız materyalizminin en dikkate değer temsilcilerinden biri, hiç kuşku yok ki Baron d'Holbach'tır. Onun önemi, materyalist düşüncesini ifade eden birçok eserin yanı sıra, kısa adı *Doğanın Sistemi*[167] olan; etkin ve akıcı bir üslupla yazılmış, bilimsel buluşlardan ve günlük hayattan örneklerle zenginleştirilmiş, feodalizme, din ve skolastik felsefeye açıktan savaş ilan eden bir eser kaleme almış olmasıdır. Çağdaşları tarafından "Ateizmin İncil'i" olarak nitelendirilen bu eser, adından da anlaşılacağı gibi sadece doğa ve Tanrı kavramını tartışmamakta, aynı zamanda bilimin bütün dallarından örnekler de sunarak bilim camiasını tartışmanın merkezine çekmektedir.

Aslen Alman kökenli olan Baron Holbach, 1723 yılında Almanya'da doğdu. Paris'te yaşayan amcası onu, evlatlık edindikten sonra eğitimini tamamlaması için Hollanda'ya göndermişti. Eğitiminin ardından 1748 yılında Paris'e yerleşen Holbach, Hollanda'dan, entelektüel açıdan gelişmiş ve "çok tehlikeli" yeni fikirler edinerek dönmüştü.

Amcasından ona soylu unvanının yanı sıra muazzam bir servet de kalmıştı. Yeğen Holbach, her perşembe ve pazar günleri 12-16 kişilik davetler vererek amcasından kalan serveti, arkadaşlarına, en iyi şarapları ve yiyecekleri sunarak büyük

[167] Eserin esas adı şöyledir: *Système de la Nature ou Des Loix du Monde Physique et du Monde Moral* (Damals Magazin Damals Magazin ya da Fizik ve Düşünce Dünyası Üzerine).

miktarda sanat eserleri ve kitaplar satın alarak ve yardıma muhtaç yazarlara gizliden destek çıkarak harcamıştır.[168] Holbach, aralarında *Ansiklopedi*'yi çıkaran ekibin de bulunduğu dostlarıyla birlikte hem toplumu ilgilendiren konuları tartışmış hem de halkın aydınlatılması için araç ve yöntemler geliştirerek devrimci davaya katkıda bulunmuştu. Bu nedenle dostları Holbach'ın 17. yüzyıldan kalma konutunu şaka yollu "Sinagog" diye adlandırmışlardı. Bu toplantılarda leziz yemek ve ünlü şaraplar eşliğinde konuklardan birinin yazdığı bir eser veya bilimsel makale tartışılırmış. Tabii ki sohbetlerde o günün siyasi gelişmeleri, edebiyat, sanat ve toplumsal dedikodular da söz konusu olurmuş. Kimi zaman konuklar arasında yabancı yazar ve düşünürler de bulunurmuş.

Radikal Materyalist Gelenek

Holbach, Romalı filozof Lukretius'un materyalist düşüncesinden oldukça etkilenmişti; onun *De Rerum Natura*'sının yanı sıra başka birçok radikal eseri de Fransızcaya çevirmişti. Holbach, *Doğanın Sistemi*'nden de görüleceği gibi, 18. yüzyılın ortalarına kadar bilim ve felsefeye dair yazılan en önemli eserleri okumakla kalmamış aynı zamanda *Ansiklopedi* için 400'ün üzerinde bilimsel makale de kaleme almıştı. O *Doğanın Sistemi*'nde gündeme getirdiği bilimsel yöntem ve buluşları açıklarken, bilimi ne kadar iyi bildiğini de ortaya koymaktadır. Ayrıca Holbach'ın tarih ve edebiyat gibi felsefe tarihini de, metinleri özgün dillerinde okumak suretiyle iyi bildiği ve bunlardan etraflıca faydalandığı görülmektedir.

Holbach'ın, din ve Tanrı konusundaki görüşlerini, önemli ölçüde radikal materyalist ve ütopik komünist Jean Meslier'den aldığı ilk okuyuşta anlaşılmaktadır. Tabii ki sadece Holbach değil, başta Voltaire olmak üzere diğerler materyalist filozoflar da Meslier'den kuvvetli bir şekilde etkilenmişlerdi. Dönemin birçok filozof ve düşünürü, Meslier'in *Sağduyu*'sunu[169] ve *Vasiyetname*'sini özetinden okumuşlardı. İlk özetlerinden biri Voltaire'in kaleminden çıkmıştır. Ancak yazın ve felsefe dünyasında büyük bir saygınlığa sahip Voltaire, ne yazık ki Meslier'in aşırı bulduğu ateist görüşlerini yumuşatarak, üstüne deist bir sos dökerek tahrif etmiş ve sonra da onu kendi adına yayımlamıştır.[170] Gene aynı şekilde söz konusu özetlerden biri Holbach'ın elinden çıkmadır ki bu nedenle bugün hala söz konusu eserin Holbach'a ait olduğu düşünülür.[171] Holbach Meslier'den sadece felsefi açıdan etkilenmemiştir, aynı zamanda üslubunu da ondan edinmiştir. Holbach'ın cümlelerinde, kimi zaman Meslier'in coşkusunu ve öfkesini duyar gibi oluruz.[172]

Holbach'ın Hollanda'da okumuş olması ona bir ayrıcalık veriyordu, çünkü o

---

[168] Philipp Blom, *Cadı Kazanı, Avrupa Aydınlanmasının Unutulmuş Radikalizmi*, çev. Faruk Akkuş, Sel Yayınları, İstanbul: 2012, s. 103.

[169] Jean Meslier, *Sağduyu*, çev. Abdullah Cevdet, Kaynak Yayınları, İstanbul: 2010. Ayrıca bkz. *Dünyayı Değiştiren Düşünürler II*, s. 245 vd.

[170] Winfried Schröder, "Radikalaufklaerung, in philosophiehistorischer Perspektive", bkz. Jonathan I. Israel+Martin Mulsow, *Radikalaufklaerung*, Suhrkamp Verlag, Berlin: 2014, s. 198.

[171] Buna ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. "Önsöz"bölümü, Jean Meslier, *age*; ayrıca bkz. *Geschichte der Philosophie I*, s. 516.

[172] Meslier'in görüşleri için bkz. *Dünyayı Değiştiren Düşünürler II*, s. 245 vd.

dönemde Hollanda, düşünsel ve bilimsel araştırma açısından Avrupa'nın en özgür ülkesiydi. Ayrıca orada, Spinoza gibi bir dehanın yaşamış ve etkide bulunmuş olması da Hollanda'nın özgür düşünsel iklimine katkıda bulunmuştu. Holbach'ın onun felsefe pınarından kana kana içtiği görülmektedir.[173] Bu nedenle de Holbach eserlerini Fransa'da değil, fakat Hollanda'da, hem de mahlas kullanarak yayımlamış ve sonra onları gizlice Paris'e sokmuştur. Mahlas kullanmasından da anlaşılacağı gibi o dönemde radikal-materyalist görüşleri dile getirmek, sadece toplumun dışına sürülmeyi değil, aynı zamanda hapis ve yakılmayı da göze almak demekti. Holbach'ın daha önceden yayımladığı *Le Christianisme Devoile*'in (Örtüsü Kaldırılmış Hıristiyanlık) iki nüshasını yakalatan üç kişi meydanda kırbaçlanmış, vücutları kızgın demirle dağlanmış ve halka teşhir edilmiştir. Bu yetmezmiş gibi bir de gemide kürek cezasına çarptırılmışlardır.[174]

Holbach'a yakın görüşlere sahip dostu Helvetius da radikal materyalistlerden biridir ki onun da başından aynı türden belalar geçmiştir. Helvetius, *Ruh Üzerine* adlı eserinden dolayı sadece ona bir servet kazandıran makamını terk etmek zorunda kalmamış, aynı zamanda eserinin halka açık bir meydanda yakılmasına hükmeden mahkemeye bir daha böylesi bir eser yazmayacağına dair imzalı güvence vermek durumunda da kalmıştır.

Aslında 18. yüzyıl Fransası, Avrupa'nın hiçbir ülkesinde görülmeyen özgür ve radikal görüşlerle çalkalanıyordu. Ceza vardı ama onu göze alınca özgürlük de oluyordu. *Ansiklopedi*'nin yayımlanması bile başlı başına bir fenomendi. 18. yüzyıl Paris'i sadece sanatçılarıyla, fahişeleri ve serserileriyle değil, özellikle de filozof ve edebiyatçılarıyla ünlüydü. O dönemde Paris, hem sanat ve bilim hem de felsefe ve siyaset açısından Avrupa'nın en hareketli metropolüydü. Sadece yeni şeyler öğrenmek isteyenler değil, aynı zamanda yeni şeyler yaratmak ve yaymak isteyenler de Paris'e gelmekteydi. Ayrıca Paris, felsefe ve edebiyat konularının konuşulduğu salonlarıyla da meşhurdu ki bu davetlere sık sıkı saray ahalisi de katılırdı. Kralın ilk sırada yer alan metresi Madam de Pompadour, salonunda sadece radikalleri ağırlamakla kalmaz, başları dara düştüğünde onlara, inanılmaz tehlikeleri göze alarak yardımda da bulunurmuş. *Ansiklopedi*'nin basımına ve dağıtılmasına konan yasaklar, birçok kez onun sayesinde aşılmıştır.

Başta *Ansiklopedi* olmak üzere radikal materyalistlerin yayımladığı eserler ve özellikle de Holbach'ın söz konusu eseri, skolastik felsefeye ölümcül darbeler indirmekle kalmamış, aynı zamanda Büyük Fransız Devrimi'nin düşünsel yolunu da açmıştır. Sonradan görüleceği gibi devrime önderlik eden kuşağın en büyük avantajı, bu eserleri okuyarak aydınlanmış olmasıdır. Nitekim devrimin önderlerinin konuşmaları bu etkinin izleriyle doludur. Öte yandan bu eserlerin etkisi sadece Fransa'da değil, bütün Avrupa'da ve hatta Amerika'da bile hissedilmiştir.

Tarih gibi felsefe ve bilim alanında da derin bir bilgiye sahip olan Holbach, insanın karakteri ve varlığı konusunda 17. yüzyıl filozoflarının karamsar görüşlerine

---

[173] Spinoza'nın görüşleri için bkz. *Dünyayı Değiştiren Düşünürler II*, s. 165 vd.
[174] Philipp Blom, *Cadı Kazanı*, s. 123.

itibar etmez.[175] Holbach da Rousseau gibi insanın iyiliğinden hareket eder; ona göre "insanlar doğuştan iyidir" ancak toplum ve din onları köleleştirerek bozar. Holbach'a göre insanın düşünsel ve ahlaki geriliği, içinde bulunduğu sefaleti ve çaresizliği, eğitimden, dinden, gelenek ve göreneklerden kaynaklanan toplumsal koşullarının bir ürünüdür. Halkın karakterini belirleyen şey, geleneklerden kaynaklanan alışkanlıklardır. Holbach bu görüşünü şöyle ifade eder: "Bütün düşünceler, öğretiler, anlayış ve davranışlar, insanların karakterlerinin, doğal yapılarının ve yaşam süresince edindikleri daimi dönüşümün bir sonucudur; çünkü hakikat budur!"

Radikal materyalistlere göre uyandırılan, aydınlatılan ve eğitilen insan, kendi kaderine kendisi hükmedecek ve böylece yeni bir toplum yaratacaktır. Bu anlayışın izleri bir yüzyıl sonra ütopik sosyalistlerde daha belirgin olarak görülecektir. Bu nedenle de bütün aydınlanmacılar aklı kutsamaktadır. Onlara göre bir kez egemen kılınan akıl, toplumda bozulan ve aksayan her şeyi onaracak ve yoldan çıkmış düzeni yeniden rayına oturtacaktır. Ama önce insanları, hakikatler karşısında körelten, iradesini yok ederek kötürümleştiren önyargılardan, tabu ve batıl inançtan kurtarmak gerekir.

Tanrıtanımazlığın Modern Sesi

Holbach Tanrı kavramını, bilimsel açıdan tartışan modern filozofların başında gelir. Ona göre maddi dünyanın dışında herhangi bir yüce varlık olamaz. Hareket ilkesine sahip olan madde, ancak bir başka maddeyle temas halinde harekete geçirilebilir ve dönüştürülebilir. Maddenin dışındaki bir olgunun, örneğin Tanrı'nın doğrudan ya da araç kullanmadan maddeyi dönüştürmesi ve hareket ettirmesi imkânsızdır. Ona göre insan Tanrı kavramını kendi zihninde yaratmıştır; bunu da çözemediği ve önünde secdeye durduğu doğa olaylarını açıklamak için yapmıştır. Tanrı insanı değil, fakat insan onu yaratarak, hikmetini çözemediği sorunlarına bir neden bulmuştur.

Holbach'a göre insan, duyumsamanın, algı ve temasın etkisini reddettiği ve deneyimin yolundan saptığı için bir parça aydınlık olan düşüncelerden de kopmuştur. Bunu kitabında şöyle ifade eder: "Her yanılgının bir zararı vardır; insan yanıldığı için mutsuz oldu. Doğa hakkındaki eksik bilgileri nedeniyle zihninde, umutlarının ve korkularının muhatabı haline gelen Tanrılar yarattı." İlk başlarda kendisini aldatmanın bir aracı olan Tanrı fikri, sonradan yönetici sınıf ve otoriteler tarafından kullanılarak halkın geri bırakılmasının nedeni de olmuştur.

Topluma egemen olan önyargının, batıl inancın ve geleneklerin etkisi en çok nedeni bilinemeyen olgularda, mucize olarak ifade edilen fenomenlerde, korkunun ve endişenin temelini oluşturan ilişkilerde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla

[175] Bu düşünürlere göre insan, varlığını güvence altına almak istediği için insan topluluğunun diğer bireyleriyle kıyasıya bir savaşa tutuşmuştu. Bu durumu Hobbes, "İnsan insanın kurdudur!" diye tarif etmişti. Bu görüşler o gün açısından ilerici görüşlerdi, çünkü mezhepler savaşının kasıp kavurduğu bir coğrafyada, halkın barışa olan özlemlerini ifade etmenin yanı sıra, meta üretiminin güvenliğini sağlamayı da amaçlıyordu.

insan önce madde, hareket ve doğa konusunda aydınlatılmalıdır. Holbach, *Doğanın Sistemi*'nde bunu görev edinir. Ona göre doğanın ve evrenin işleyişini sağlayan yasaların temelinde, maddenin varlık yasaları bulunur.

Ama önce maddenin ne olduğu ortaya konmalıdır. Holbach'a göre insanın duyumsayabildiği ve deneyimle sabitleyebildiği her şey maddedir. Madde sadece duyumsadığımız şeylerin değil, aynı zamanda düşüncelerimizin de temelini oluşturur. "Düşünce, duyumsanan maddenin zihinlerdeki yansımasıdır."

Holbach'a göre "maddenin en temel niteliği harekettir". Doğanın kendisi, maddenin bütünlük içinde bulunduğu en belirgin timsali sunar; o, "sürekli hareket halinde, uzam ve zaman içinde ebedi yolculuğunu devam ettirerek değişir ve değişimlere neden olur". Başta yerküre olmak üzere evren, kendinden hareketle enerji yaratır.

Holbach'a göre durağan maddeden bahsetmek saçma bir düşüncedir; "Her madde, ister organik ister inorganik olsun hem hareket halindedir hem de değişim geçirirler." Hatta bunlar birbirine dönüşerek, "canlı-cansız madde" ayrımını da ortadan kaldırırlar. Holbach bunu şöyle ifade eder: "Evrende her şey hareket halindedir. Doğanın özü, her şey üzerinde etkide bulunmaktır; eğer onun parçalarını gözden geçirirsek, onun mutlak durağanlık içinde olan herhangi bir parçasının bulunmadığını da saptarız. Hiçbir hareket, ortaya koymadığını düşündüğünüz durumda bile, gerçek anlamda göreceli bir hareketin olduğundan, yani görünürde bir durağanlıkla karşı karşıya olduğumuzu bilmemiz gerekir." Dolayısıyla her şey her an değiştiği gibi, birbirine de dönüşmekte ve birbirinin gelişme sürecini belirlemektedir. Hatta değişen ruh halimizin ve bilincimizin de nedenleri, gördüğümüz ya da göremediğimiz bizdeki değişikliklerin bir sonucudur.

Descartes'ın "Düşünüyorum, öyleyse varım!" özdeyişini zeki bir şekilde maddenin doğasına uyarlayan Holbach'a göre madde varsa, doğal olarak hareketi ve etkisi de olacaktır: "Nitekim Descartes, evrenin yapısı için madde ve hareketi zorunlu görüyordu. Onun açısından çok çeşitli bir maddenin varlığı yeterliydi. Hareketlerin farklılığı onun varlığından kaynaklanıyordu; birbirinden farklı etkilerinin zorunlu nedeni de onun birbirinden farklı varlığa sahip olmasıydı. Özgün niteliklere sahip olmayan bir maddenin varlığı, saf bir hiçlikten ibarettir." Yani madde varsa, o zaman zorunlu olarak etkide bulunacaktır; eğer doğası farklıysa, etkisi de farklı olacaktır.

Holbach'a göre her davranışın ve karakterin temelinde doğanın belirlediği koşullar ve hareket yatmaktadır. Ancak fiziksel yasalar ve nedensellikler, karakter ve davranışlarımız üzerinde doğrudan etkide bulunmazlar, hatıra ve bir belleğe sahip zihinde sayılamayacak miktarda bir etkileşim yaratarak imgelere, düşüncelere, anlayış, irade, arzu ve davranışlara dönüşürler. Radikal materyalistler de sıklıkla mekanik materyalizminin izlerini görürüz, ancak Holbach bu mekanik bakış açısının sınırını zorlayan, maddeyi diyalektik yasalarla değerlendiren ender filozoflardan biridir. Onun bakış açısı, Hegel'in diyalektik bakış açısının sınırında gezinir. Ona göre şeyler birbirini etkilerken, yeni olguları tetikler ve bunlar da bir-

birine dönüşürken yeni şeyler meydana getirirler. Maddenin diyalektik yasalarını kısmi oranda şeyler dünyasına da uyarlayan Holbach, söz konusu devrimci bakış açısını, toplumların evrilme yasalarına uygulayamamıştır. Helvetius gibi Holbach da toplumların dönüşümünün esas nedenini ekonomik yasalarda değil, fakat düşünce, pozitif yasalarda, gelenek ve göreneklerde görmüştür.

İnsanı Kim Yarattı?

İnsanın Tanrı'nın "özgün bir yaratımı olduğu" anlayışını tartışan Holbach, her maddi varlık gibi insanın da doğanın bir ürünü, ama süreç içinde dönüşüme uğratarak yarattığı bir varlık olduğunu vurgular. "İnsanın nereden geldiği sorulduğunda da şöyle yanıt veriyoruz: Deneyimlerimiz bu soruya yanıt vermemizi imkânsız kılıyor ki ayrıca bu da bizi çok fazla ilgilendirmiyor; önemli olan insanın bir varlık olması ve ayrıca onun, yaratılmış olduğu özgün tarz ve yöntemleri kendisinin de etkin olmak için kullanıyor olmasıdır..."

İnsan, deneyimlerimizin sınırlılığı nedeniyle, bilgiye olan açlığımızı kimi zaman mantığımızın da dışına taşan hipotezlerle doyurmaya çalışır. Buradan hareket eden doğa bilimcisi, insan türünün ezelden beri böyle olduğunu ileri süren hipotezle, insanın zaman içinde bugünkü konumuna geldiğini ileri süren hipotez arasında herhangi bir çelişki görmez." Ona göre, "İnsan saf fiziksel bir varlıktır; ahlaki insansa, fiziksel insanın belirli bir görüş açısından, yani onun bedensel yapısından kaynaklanan etkisinin değerlendirilmesinden başka bir şey değildir". Nasıl ki hiçbir şey ilk halindeki gibi değilse, insan da ilk günkü gibi olamaz ve süreç içinde dönüşüme uğrayarak bugüne gelmiştir. Hatta "insanın, doğal koşulların bir ürünü olması nedeniyle her an değiştiğini" vurgulayan Holbach, değişen doğa koşullarına uyum sağlayamayan varlıklar gibi insanın da bir gün bütünüyle yok olabileceğini dile getirir. Bir bakıma o, Darwin'in evrim teorisinin kapısına da işaret etmektedir. Bütün canlıların, doğanın bir eseri olduğunu ve bunların sürekli dönüşüm geçirerek birbirine yer açtığını vurgulayan Holbach, insana, düşüncesini bu dünyaya yoğunlaştırmasını tavsiye eder.

18. yüzyıl materyalistlerinin en önemli özelliği, onların sadece din olgusuna değil aynı zamanda idealist felsefenin toplum içindeki anlayış ve önyargılarına karşı da esasta bir mücadele yürütmeleridir. Onlar sadece dinlerin akıl dışı açıklamalarının sırlar perdesini aralamadılar, aynı zamanda hayatımıza ve bilincimize sirayet etmiş olan bütün önyargıların ve batıl inançların kökenini de açığa çıkardılar.

Toplumlar Nasıl Değişir?

Maddenin hareketinin nedenini tam olarak açıklayamayan radikal materyalistler, doğal olarak düşüncenin kökenini de algılayamadılar. Bunu Holbach şöyle ifade eder: "Söz konusu yasaların bir örtüyle kapalı olan nedensellikleri hakkında kafa yormayı bırakmalıdır; söylenip durmadan, söz konusu evrensel gücün karar-

larına saygılı olmalıdır, çünkü onun doğasının bir gereği olan yasa ve kuralları ne geri alınabilir ne de bir sapma gösterebilir."

Toplumsal sefaletin, geriliğin ve sömürünün nedenlerini tam olarak kavrayamasa da Holbach, gelecek kuşaklara muazzam düşünceler bırakmıştı: "Doğa hakkındaki bilgisizliği nedeniyledir ki insan, varlığının anlamını, ihtiyaçlarını ve haklarını anlayamamış ve bu nedenle de bir toplumsal varlık olarak özgürlükten köleliğe intikal etmiştir. O, ya yüreğinin sesini dinlememiş ya da yöneticilerin keyfi ve mutluluğu uğruna o sesi bastırmak zorunda kalmıştır. O, toplumun ve hükümetin anlamını kavrayamamıştır; bu nedenle de kendisini, tabii ki önyargılardan hareketle, kendisine benzeyen, ama Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olarak bildiği birinin himayesine teslim etmiştir. Onlar da onun bu bilgisizliğini kullanmış, onu baskı altına almış, sömürmüş ve mutsuz olmasına neden olmuşlardır. Kendi doğası hakkında yeterince bilgi sahibi olamayan insan, böylece köleleştirilmiş ve kötü yönetilmiştir."

Holbach toplumların dönüştürülmesine ilişkin görüşlerini açıklarken fasit bir dairede döner durur. Ona göre ahlak değerlerini değiştirmeden siyasete müdahale etmek mümkün değildir, aynı şekilde siyasete müdahale etmek için de ahlaki ilkeleri değiştirmek gerekir. Bu nedenle de toplumların ahlak ilkelerinin ve siyasetin toplumsal temelini oluşturan üretim ve bölüşüm ilişkilerini kavrayamaz. Bu sorunun çözümü ise toplumların hareketlendiği, sınıfların ve felsefenin alabildiğine geliştiği 19. yüzyıl filozoflarına kalacaktır.[176]

[176] G.W. Plechanow. *Zur Frage der Entwicklung der monistischen Geschichtsauffassung*, Dietz Verlag, Berlin: 1965, s. 22/23.

DOĞANIN SİSTEMİ YA DA FİZİK VE AHLAK DÜNYASININ YASALARI[177]

Doğa Üzerine

İnsanlar, hayal etmek suretiyle tasarladıkları düşüncelerini, deneyime yeğledikleri sürece hata yapmaktan kurtulamayacaklardır. İnsan doğanın bir eseridir ve ancak doğada var olabilir; onun yasalarına tabidir, ondan bağımsız hareket edemez ve hatta düşüncede bile ondan bağımsızlaşamaz. İnsanın düşüncesi, boş yere doğanın sınırlarının ötesine geçmeye çalışmaktadır, ancak her seferinde yeniden doğaya geri dönmek zorunda kalmaktadır. Doğa tarafından biçimlendirilen ve onunla sınırlanmış, ona ait ve onun etkisi altında olan herhangi bir şey için, söz konusu büyük varlığın dışında herhangi bir başka varlık yoktur. Doğaüstü ya da ondan farklı oldukları varsayılan şeyler, gerçek anlamda, işgal ettikleri konum ve gösterdikleri etki açısından, herhangi bir düşünce edinmemizi sağlayamayan birer yanılsamadan ibarettir. Sınırlı olan ve her şeyi kapsayan doğanın dışında hiçbir şey yoktur ve olamaz da.

Dolayısıyla insan, doğanın içermediği ve içinde yaşadığı bu Dünya'nın dışında, ona mutluluk getirecek herhangi bir varlık aramaktan vazgeçmelidir: O doğayı incelemeli, yasalarını keşfetmeli, enerjisinin nasıl değişmez bir şekilde etkide bulunduğunu araştırmalıdır; keşfettiği yasalarına sessizce tabi olmalı ve kopamayacağı bu yasaları mutlu olmak için hizmetine koşmalıdır; söz konusu yasaların bir örtüyle kapalı olan nedensellikleri hakkında kafa yormayı bırakmalıdır; söylenip durmadan, söz konusu evrensel gücün kararlarına saygılı olmalıdır, çünkü onun doğasının bir gereği olan yasa ve kuralları ne geri alınabilir ne de bir sapma gösterebilir.

Fiziksel ve ahlaki insanın farklılığına dair düşünceler çoğunlukla suiistimal edilmiştir. İnsan saf fiziksel bir varlıktır; ahlaki insansa, fiziksel insanın belirli bir görüş açısıyla, yani onun bedensel yapısından kaynaklanan etkisinin değerlendirilmesinden başka bir şey değildir. Peki bu beden yapısı doğanın bir ürünü değil midir? Ya da hareketleri ve etkide bulunma tarzı fiziksel değil midir? Onun hem

[177] Paul Thiry d'Holbach, *System der Natur oder von den Gesetzen der physischen und der moralischen Welt*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt: 1978.

görünürdeki davranışları hem de görünmeyen (içinden ortaya çıkardığı) hareketleri, onu iradesinden ve düşüncesinden kaynaklanmıyor mu? Bunlar, çevrenin etkisiyle edinilmiş ona has özelliklerin ve dürtülerin doğal sonuçları değil midir? İnsan zihninin, varlığını dönüştürmek veya mutluluğunu mükemmelleştirebilmek için peyderpey keşfettiği her şey, insan ve onun üzerinde etkide bulunan şeylerin doğal bir sonucudur, çünkü bu onun varlığının sebebidir. Her şey, düşünce ve bilgilerimizin tek amacı, doğamızın bizi durmaksızın elde etmeye yönlendirdiği mutluluktur. Yaptığımız ve düşündüğümüz her şey, olduğumuz ve olacağımız her şey, evrensel doğanın bizde gerçekleştirmek istediği şeyin doğal sonucudur; düşünce ve davranışlarımızın tamamı doğanın bize kazandırdığı niteliklerin ve içinde bulunduğumuz ve bizi biçimlendiren koşulların zorunlu bir sonucudur. Tek kelimeyle söz konusu zanaat, yarattığı araçlarla etkide bulunan doğanın ta kendisidir.

Doğa insanı, üzerinde yaşamaya mahkûm ettiği bu yerküreye, çıplak olarak ve herhangi bir yardımda bulunmadan göndermiştir; bir süre sonra o, üzerine bir post giymeyi becermiştir; sonra da onu altın ve ipek üretirken görüyoruz. İnsanı, yerkürenin dışında bir yerden izleyen ve şu anda kat ettiği uygarlık aşaması da bilen biri, bir zamanlar ışık geçirmez ormanlarda nasıl çıplak bir halde, şaşkınlık içinde bir o yana bir bu yana dolaşıp duran ve büyük zorluklar içinde yiyeceğini temin etmek zorunda kalan insanların da bugünküler, yani uygar topluluklar içinde yaşayan, birçok alanda deneyimlere sahip ve neticede durmadan tüketen ve her gün binlerce yeni gereksinim ve araç keşfederek ihtiyaçlarını karşılayanlar gibi doğaya boyun eğmek zorunda kaldıklarını düşünürdü. Mevcut varlığımızı dönüştürmek için attığımız her adım, uzun süreli nedenlerin sonuçları olarak görülmelidir, çünkü bunlar doğanın bize kazandırdığı ilk doğal dürtülerin olgunlaşmış halidir. Bedensel özellikleri aynı kalan hayvanlar, doğalarının koşullarından kaynaklanan ihtiyaçlarını giderirken, basitten karmaşık olana doğru yol alırlar. Örneğin, renklerine hayran kaldığımız bir kelebeği ele alalım: onu önce herhangi bir yaşam belirtisi olmayan bir lavra olarak görürüz; sonra o, ısının etkisiyle bir kurtçuğa dönüşür, ardından da bir kelebek yavrusundan kanatlı bir böceğe evrilir; biz de onu neticede canlı renklerle bezenmiş bir kelebek olarak görürüz. Bu aşamaya geldikten sonra da üreyerek kendi türünü devam ettirir; en sonunda da bütün güzelliğini kaybeder ki bu aşamada, yani doğanın ona yüklediği görevi yerine getirdikten ya da döngüyü tamamladıktan ve söz konusu türün kaçınılmaz sonu olan gelişmeyi kat ettikten sonra, artık gitmesi gerekir.

Benzer bir gelişme ve ilerlemeyi bütün bitkilerde de görüyoruz. Örneğin sarısabır çiçeğini ele alalım: doğa, onun dokusunu belirli bir maddi bileşim ve düzende meydana getirir; sonra ilk temel enerjiyle gelişmesini sağlar; o görünmeden gelişir ve sonra ölümünün bir habercisi olarak üst üste birkaç yıl çiçeklenir.

İnsanın gelişimi de aynı yolu izler; o da bütün değişim ve gelişmesini kaydederken doğanın verdiği beden yapısına ve maddesinden kaynaklanan yasalara tabi olur. Fiziki insan, duyu organlarımız üzerinden edindiğimiz itkilerinin sonuçla-

rına göre davranan insandır; ahlaki insansa, önyargılarımızın fark edemeyeceği fiziksel nedenlere göre davranan insandır. Vahşi insan, mutluluğunu gözetebilmek için hiçbir deneyim ve beceriye sahip olmayan bir çocuktur. Uygarlaşmış insansa, deneyim ve toplumsal yaşam üzerinden edindiği yeteneklerini, doğayı hizmetine koşmak için kullanan insandır. Adil ve aydınlanmış insansa, olgun ve mükemmel insandır. Mutlu insan, doğanın hizmetine sunduğu olanakların keyfini çıkarabilen insandır; mutsuz insansa bunu beceremeyendir.

Demek ki insan, bütün araştırmalarında maddi olanın yanı sıra deneyimlerine de başvurmalıdır: Bunu hem din ve ahlak, hem de yasama ve yönetim işlerinde yapmalıdır, ama aynı zamanda, bilimsel araştırmalarda, sanatsal faaliyetlerde, sevinç ve üzüntüde de. Doğa, basit, bütünlüklü ve deneyimlerimizle de saptadığımız gibi değişmez yasalar üzerinden etkide bulunmaktadır; doğaya, duyu organlarımızla evrense anlamda bağlıyız; onu duyu organlarımızla anlar ve sırlarını da öyle ortaya çıkarırız; deneyim yolundan sapınca da ânında boşluğa düşer ve bizi yanlış yollara sevk eden fantezi dünyasına dalarız.

İnsanın bütün yanlışları, maddeyle ilgili olan yanlışlardır. İnsanlar, doğanın sesine kulak vermedikleri, kurallarını hiçe saydıkları ve deneyimlere başvurmadıkları anda hata yapmaya başlarlar. Madde hakkındaki eksik bilgilerimizin nedeni, onun nitelikleri, bileşimleri, kuvveti, etki yöntemi ve içerdiği enerji hakkındaki eksik deneyimlerimizdir. Bu nedenle bütün bir evren, fantezi dünyasının sahnesi haline geldi. İnsanoğlu ya doğayı incelemedi ya da yasalarını yanlış anladı, zorunlu olan yolları ve ona ait olan diğer zorunlu kuralları takip etmedi. Hatta kendileri hakkında bile yanlış değerlendirmelerde bulundular; deneyimlerin dışlandığı bütün sistemler, tahminler ve kararların tamamı birbirini takip eden zincirleme yanlışlara neden oldu ve bir dizi çıkmazlar içerdi.

Her yanılgının bir zararı vardır; insan yanıldığı için mutsuz oldu. Doğa hakkındaki eksik bilgileri nedeniyle kendisine, umutlarının ve korkularının muhatabı haline gelen Tanrılar yarattı. İnsan, doğanın ne iyilik ne de kötülük bilmediğini anlayamadı; o sadece zorunlu ve daima değişen yasaları takip eder, bunu da bazı şeyleri meydana getirirken diğerlerini yok ederek yapar; bu nedenle de hissetmelerini sağladığı bazı yaratıkların üstüne iyilik ve kötülükleri boca ederek, yani onları sürekli değişime uğratarak bazen mutlu bazen de mutsuz olmasına neden olur: İnsan, hem gereksinimini karşılamak hem de içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtularak mutlu olmak için ihtiyaç duyduğu araç ve gereçleri doğada ve kendi gücünde araması gerektiğini anlayamadı; bunları, mutluluklarının ve üzüntülerinin kaynağı olduğunu düşündükleri hayali bir güçten beklediler. Görüldüğü gibi, insanın önünde titrediği hayali güçlerin ve bütün kötülüklerin kaynağı olan ve batıl inanca dayanan gelenek ve göreneklerin kaynağı, doğa hakkındaki bilgisizliktir.

Doğa hakkındaki bilgisizliği nedeniyledir ki insan, varlığının anlamını, ihtiyaçlarını ve haklarını anlayamamış ve bu nedenle de bir toplumsal varlık olarak özgürlükten köleliğe intikal etmiştir. O, ya yüreğinin sesini dinlememiş ya

da yöneticilerin keyfi ve mutluluğu uğruna o sesi bastırmak zorunda kalmıştır. O, toplumun ve yönetimin anlamını kavrayamamıştır; bu nedenle de kendisini, tabii ki önyargılardan hareketle, kendisine benzeyen ama Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olarak bildiği birinin himayesine teslim etmiştir. Onlar da onun bu bilgisizliğini kullanmış, onu baskı altına almış, sömürmüş ve mutsuz olmasına neden olmuşlardır. Kendi doğası hakkında yeterince bilgi sahibi olamayan insan, böylece köleleştirilmiş ve kötü yönetilmiştir.

İnsan, kendisini tanıyamamaktan ve başkalarıyla olan ilişkisini düzgün bir şekilde ele alamamaktan dolayı, başkalarına karşı görevlerini de ihmal etmiştir. O, onların kendi mutluluğu için zorunlu olduklarını görememiştir. Bu nedenle de kendi görevlerinin de ne olduğunu tam anlayamamış; mutlu olmak için aşırılıklardan uzak durması gerektiğini de görememiştir; hâlbuki o, mutlu olabilmek için arzularına ket vurmamalı, aksine onlara kulak vermeliydi. Kısacası o, gerçek çıkarlarının nerede olduklarını kavrayamamıştır. İşte, bütün bu kararsızlıklarının, aşırılıklarının, zararlı dürtü ve alışkanlıklarının nedeni de, sözüm ona varlık olma ve rahat yaşayabilmek içindi. İnsan, doğası hakkındaki bilgisizliği nedeniyledir ki ahlak anlayışı konusunda, bugün ne yapacağını bilemez durumdadır; öte yandan, her ne kadar kendileri düzgün bir ahlak anlayışına sahip olsalar da, yönetimi altında yaşadıkları hükümetler, ona uygun yaşamamaları için ellerinden geleni yapmışlardır.

İnsan, doğanın yasalarını az incelediği veya onun araç ve niteliklerini kavramayı sağlayan çabaya yeterince girişmediği için koyu bir bilgisizliğe batmış ya da içinde bulunduğu talihsiz koşulları düzeltmek için çok ağır ilerlemeler kaydedebilmiştir. Onun ataletinin nedeni de, deneyime, akla ve düşünceye dayanmaktansa, önyargılara, bilindik emsallere ve sözüm ona otoritelere güvenmesindendir. İnsanların, alışılmış olan kuralların dışına çıkan tavırlardan hazzetmemelerinin, ama atalarından kalma anlamsız eski alışkanlıklara ve kurumlara yönelik ahmakça saygı ve korkunun nedeni biraz da budur. Onlara gösterilen yararlı değişikliklerden ya da başarı sağlayacak uygulamalardan korkmalarının nedeni biraz da bundandır. Halkların içinde bulundukları utanç verici ataletin ve inim inim inledikleri halde bu eziyetlere katlanmalarının nedeni, biraz da yüzyıllardır taşıya geldikleri bu alışkanlıklardır. Onları içinde bulundukları sefaletten kurtaracak düşüncelerden bu kadar korkmalarının nedeni budur. İşte bu atalet ve deneyimsizlik nedeniyledir ki tıpta, fizikte, tarımda ve insana yarar sağlayan bütün bilimsel alanlarda istenilen oranda bir gelişme kaydedilememektedir ve insanlar hâlâ otoritelere zincirle bağlı kalmaya devam etmektedirler; bilimsel araştırma yapmak durumunda kalanlarsa, ne yazık ki yeni tarz ve yöntemlere başvurmaktansa, onlara gösterilen eski istikamette kalmaya devam etmektedirler. Onlar, doğanın sırlarını açığa vuracak deneyimleri kılavuz edinmektense, hayal gücünden kaynaklanan fantezilere ve keyfi tahminlere dayanmayı tercih etmektedirler.

Kısacası insan, ya tembelliğinden ya da duyumsama yoluyla edindiği bilgilere güvenmeyi ihmal ettiği için, çaba ve eylemlerini hayal gücüne göre düzenleyerek

aşırılıklara kapılmış, insanların bilgisizliğini kendi çıkarları için kullanan ve onları sürekli aldatarak cahil kalmalarını sağlayan otoritelerin teşvik ettiği alışkanlıklara ve önyargılara göre hareket etmiştir.

Deneyimlerin, mantıklı açıklama ve aklın yerini zihinlerden türetilmiş sistemler alınca, hayaletlerle korkutulmuş, mucizelerle kandırılmış, tembellikle köreltilmiş, saflığın getirdiği deneyimsizlikle yönlendirilmiş insanlar, gülünç ve doğruluğu saptanmamış saçma görüşler tarafından aldatılabilmişlerdir.

Doğanın ona gösterdiği yolu kaybeden insan, deneyimlere ve akla düşman olunca, mucize ve doğaüstü şeylerin peşinden koşmuş, kısacası korkmuş ve uzun süre çocukluk evresinde kalmıştır, çünkü çocukluk evresinden çıkmak zahmet gerektirir. O sürekli, hiçbir temeli olmayan ve kanıtlamaya bile cesaret edemediği çocukça inançlarının peşinden koşmuştur. Sonra da onlara, kabul görmüş hakikatler olarak yaklaşmış, kutsallık atfetmiştir, çünkü onlar hakkında herhangi bir kuşkuda bulunmasına bile izin verilmemiştir. Bilgisizliği, kolayca aldatılabilmesine neden olmuştur; merakını ise söz konusu mucizeleri bütünüyle benimsemesine neden olmuştur; zamanla bunlar, onun hakikatleri olmuş ve sonra da düşüncelerini kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlamıştır. Yönetimdekilerse onun söz konusu hurafelerini daha da güçlendirmeyi zorunlu görmüşler, çünkü onu bu sayede baskı ve sömürü altında tutabilmişlerdir. Bunların sonucundaysa bilim her alanda, yalanlar yığınına dönüşmüş, her şey karanlık ve çelişkiler içinde bırakılmıştır; ancak doğadan kaynaklanan zorunluluklarının baskısıyla, bütünüyle kaybolamayacağı için hakikat ışığı, yeniden ortaya çıkmayı başarmıştır.

Önyargıların yaydığı sisin dışına çıkalım! Işık geçirmez duvarlarımızı aşalım ve insanın ortaya koyduğu başka düşünce ve sistemlere de kulaklarımızı kabartalım. İstikrarlı olmayan hayallere itibar etmeyelim, onun yerine deneyimi rehber edinelim; doğanın tavsiyelerini almak için sorular soralım; onun olgular hakkındaki bilgilerini elde etmek için çaba gösterelim; daima kuşkuyla karşılanan duyu organlarımıza dayanarak bilgiler edinelim; sürekli karalanmış ve aşağılanmış olan akla danışalım; bütün dikkatle üzerinde yaşadığımız Dünya'yı gözlemleyelim ve arkası görünmez olan ruh dünyasının varlığı konusunda onun bize yardımcı olup olmayacağını araştıralım. Belki de bunların ikisini birbirinden ayırt etmek ve bunları iki ayrı diyara yerleştirmek doğru değildi, çünkü ikisi de doğanın egemenliği altında yer alıyorlardı.

Şu gördüğümüz ve varlık gösteren her şeyi içine alan evren, bize her yerde madde ve hareketin olduğunu gösteriyor; onun bütünlüğü bize, devasa boyutta ve kopmaz bir şekilde birbirini takip eden neden ve sonuçlar zincirini göstermektedir; bunların bir kısmına aşinayız, çünkü bunları duyu organlarımız sayesinde algılayabiliyoruz; bir kısmını ise biliyoruz, çünkü onlar, her ne kadar ilk nedenselliklerinden çok uzak olsalar da gene de bizi, sonuçlarıyla etki altına alıyorlar.

Çok çeşitli ve birbirinden çok farklı olan birçok element, çok farklı hareketlerle birbirine bağlanmışlardır. Bu elementlerin birbirinden farklı nitelikleri, bileşimleri

ve zorunluluktan kaynaklanan farklı etkileri, onları bize anlamlandırmaktadır. İşte bu çok çeşitli ve birbirinden farklı varlıkların ortaya koydukları ve birbirinden aldıkları farklı düzenler, aşama ve sistemler, bir bütün olarak, adına *doğa* dediğimiz o şeyi oluşturmaktadır.

Kelimenin en geniş anlamıyla doğa, birbirinden farklı bileşimleri, birbirinden farklı hareketlerin oluşumundan meydana gelen bütün elementleri içine alan devasa bir şeydir ki bunu en iyi evrenin kendisinde görüyoruz. Kelimenin en dar anlamında ve her şeyde var olan doğa, her şeyi, yani özgün nitelikleri olan, farklı hareketlerin yarattığı etkilerin sonucunda ortaya çıkan ve birbirinden farklı bileşimlere sahip varlıkların tamamını kapsar. İnsan da bir bütündür; birbirinden ayrı ve farklı niteliklere sahip elementlerin oluşturduğu ve adına *beden yapısı* dediğimiz şeydir. İnsan dediğimiz varlık, duyumsar, düşünür ve tavır alır; kısacası, kendisini kıyasladığı diğer şeylerden farklı görür ve buna göre hareket eder. Kendisini başka şeylerle kıyaslayarak, belirli bir düzende, sistemde ve kesimde yer aldığını fark eder ve kendisinden farklı niteliklere sahip olduğunu gördüğü hayvandan farklılığını kavrar. Şeylerin farklı sistemleri, ya da bir başka ifadeyle, onların *özgün doğaları*, genel sisteme, her şeyi kapsayan bütüne, ona ait oldukları ve varlık gösteren her şeyin de zorunlu olarak ait olduğu evrensel doğaya bağımlıdırlar.

Doğa kelimesiyle ilişkili olan kavramı saptadıktan sonra, şimdi de okurumu bir konuda tam aydınlatmak istiyorum: eğer bu eser boyunca, herhangi bir şekilde doğanın etkisinden bahsedersem, bilin ki bununla soyut bir şeyi kastediyorum, yani doğayı kesinlikle kişiselleştirmiyorum. Bununla, her şeyi oluşturduğu gibi her an gördüğümüz ve etkisinin de, bahsettiğimiz herhangi bir şeyin zorunlu sonucu olduğunu vurgulamak istiyoruz. Eğer, "Doğa, insanın mutlu olması için çalışmasını istiyor" diyorsam, bununla, tekrarlardan ve dolaylı anlatımdan kaçınmak için, çalışmanın, mutlu olmak isteyen her varlığın, yani duyumsayan, düşünen, arzu eden ve anlayan her varlığın özünde bulunduğunu anlatmak istiyorum. *Doğal* derken de, şeylerin özüne ve yasalara uygun olan şeyi kastediyorum; yani şeylerin doğasında olan ve onun [doğanın] tarafından içerilen, farklı düzenlerde ortaya çıkmasını sağlayan ama onların bu sistemlerden geçmesini de zorunlu kılan şeyden bahsediyorum. Örneğin, insanın belirli bir durumdaki sağlığı *doğaldır*. Hastalık, belirli bir durumun *doğal* halidir. Ölüm, bedenin, yani canlı varlıkların ayakta kalabilmek ve varlığını sürdürebilmek için zorunlu bazı niteliklerini kaybettikten sonraki *doğal* halidir. Varlıktan kastım da, bir şeyi bir şey yapan niteliklerin ve özelliklerin, yani o şeyin varlık göstermesini ve bir şekilde etkin olmasını sağlayan şeylerin toplamıdır. Örneğin, *bir taşın özelliği düşmektir* dendiğinde bununla üç aşağı beş yukarı, o şeyin ağırlığının, yoğunluğunun, onu oluşturan parça ve elementlerinin bileşiminin etkisiyle düştüğü anlamına gelir. Kısacası, bir şeyin *özü*, onun özgül ve özgün doğasıdır...

Hareket ve Kökeni Hakkında

Hareket, bir cismin yerini değiştirmek için ya da onu değiştirmeye yönelik kullanılan güçtür; yani birbirini takip eden bir süreçte uzamın belirli alanlarını işgal etmek ya da başka cisimlere göre mesafe kat etmektir.

Organlarımızın birbiriyle ya da bedenimizin iç ve dış dünyayla ilişkisini kuran yegâne şey, harekettir. Şeyler üzerimizde hareket sayesinde etkide bulunurlar, biz de onların varlığını hareketleri sayesinde algılarız, onların özellikleri hakkında karara varırız, şeyleri birbirinden ayırır ve onları birbirinden farklı olarak sınıflandırırız.

Doğayı, şeylerin, *töz*lerin ve birçok unsur içeren cisimlerin toplamı meydana getirirler; dolayısıyla ya bunların bileşimleri etkide bulunurlar ya da onlar bazı nedenlerin sonuçlarıdırlar. Bir *nedensellik*, herhangi bir cismi harekete geçirdiği ya da onda herhangi bir değişikliğe yol açan şeydir. *Etki* ise, bir cismin hareket sayesinde bir başka cisimde yarattığı değişikliktir.

Her şey, özü ya da doğal nitelikleri itibarıyla birbirinden farklı hareketlere neden olabilir, bu hareketleri algılayabilir ya da iletebilirler. Bu nedenle de bazı şeyler, organlarımıza etkide bulunabilirken, organlarımız da onların etkilerini algılayabilirler ya da onların mevcudiyetleri nedeniyle değişikliğe uğrayabilirler. Üzerimizde ne dolaylı ne de doğrudan, herhangi bir araç üzerinden etkide bulunamayan şeyler, bizim açımızdan herhangi bir varlığa sahip değillerdir. Çünkü onlar, ne bizi harekete geçirebilmekte ne zihnimizde herhangi bir düşüncenin oluşmasını sağlayabilmekte ne de bizim tarafımızdan fark edilerek saptanabilmektedirler. Bir şeyi bilmek onu hissetmektir; onu hissetmek, onun tarafından harekete geçirilmiş olmak demektir. Görmek demek, görme organı üzerinden harekete geçirilmek demektir; duymak demek, duyma organı üzerinden etkilenmek demektir. Kısacası, bir cisim üzerimizde hangi yöntemle etkide bulunursa bulunsun, onu, onun bizde yarattığı değişiklik üzerinden algılarız.

Doğa, önceden ifade ettiğimiz gibi, bütün şeylerin ve bütün hareketlerin, yani bildiğimiz ve bilmediğimiz bütün diğer hareketlerin tamamıdır ki bunların bazılarını duyumsarken bazılarını da duyumsamamız hiç mümkün değildir. Şeylerin her daim, ortaya koyduğu etki ve tepkiler, doğanın içerdiği yeni etki ve tepkilere ya da sürekli ve değişmez yasalar tarafından yönlendirilen hareketlere neden olmaktadırlar. Söz konusu yasalar, her şeyde içkindirler ve onların doğalarında zorunlu olarak ortaya çıkarlar; her şey ya bu yasaların etkisi altındadırlar ya da belirli bir yöntemle onlar tarafından hareket ettirilirler. Bu hareketlerin birbirinden farklı özgün ilkelerini bilmiyoruz, çünkü bu şeylerin özünün ne olduğu hakkında tam bir bilgiye sahip değiliz. Cisimlerin elementlerini organlarımız üzerinden algılayamıyoruz, çünkü onları sadece kütleleriyle biliyoruz; ama içerdikleri bileşimleri ve bu bileşimlerin kendi aralarındaki ilişkilerini ve bu bileşimlerin zorunlu olarak ortaya koydukları farklı etki tarzlarını, hareket ve sonuçlarını bilmiyoruz.

Duyu organlarımız bize, çevremizdeki şeylerin iki tür harekete maruz kaldıklarını gösteriyor: Bunlardan biri bir kütlenin hareketidir ki burada bir cisim bir

yerden bir başka yere hareket ettiriliyor; bu türden hareketleri hemen fark edebiliyoruz. Örneğin, bir taşın düştüğünü, bir kürenin yuvarlandığını, bir kolun hareket ettiğini ya da konumunu değiştirdiğini rahatlıkla görebiliyoruz. Diğer hareketse, bir cismin içerdiği enerjiyle ilgilidir ve içsel olması nedeniyle görünmeyen bir harekettir; yani bir varlığın, bir bileşimin, herhangi bir maddeyi oluşturan moleküllerin yarattığı ve hissedilebilen etki ve tepkidir. Bu hareket kendisini bize açık etmez, ancak onu bir süre sonra, hareketi yaratan madde ve bileşimdeki dönüşüm ve değişikliklerde görebiliyoruz. Unun kabarması esnasında moleküllerinin maruz kaldığı hareket bu türden görünmeyen hareketlerdendir. Un birbirinden ayrışık ve dağınık dururken, bu süreçle birleştiriliyor ve ortak bir kütle oluşturuyorlar ki biz de buna *hamur* diyoruz. Aynı şekilde, görünmez hareketlerin etkisiyle bir bitkinin ya da bir hayvanın büyüdüğünü, güçlendiğini, değişime uğradığını ve yeni özellikler kazandığını görüyoruz; ama bütün bunlar olurken gözlerimiz, sürekli ilerlemekte ve etkisini göstermekte olan söz konusu hareketleri ve onların nedenlerini algılayamıyor.

Nitekim insanların içindeki hareketler de bu türden hareketlerden bazılarıdır ki bunları, *onun entelektüel yetenekleri*, *onun düşünceleri*, *onun arzu ve eğilimleri*, *onun iradesi* olarak fark ediyoruz. Bu hareketleri, onların etkilerinde, yani onun davranışlarında ve söz konusu hareketlere eşlik eden düşüncelerinde görebiliyoruz. Örneğin, bir insanı kaçarken görünce, onun içsel bir korkudan etkilenerek böylesi bir davranışı gösterdiğini varsayabiliriz.

İster görünür olsun ister görünür olmasın, eğer herhangi bir cisim, ona yabancı bir nedensellikten ya da onun dışında mevcut olan ve algılanabilen bir kuvvet üzerinden etkide bulunulduğunda bu hareketlere, "algılanan hareketler" diyoruz. Rüzgârın, bir gemi yelkeninde yarattığı hareketi, *algılanan* hareket olarak nitelendiriyoruz. Bir bedende yaratılan hareketi ise, söz konusu değişikliğinin nedenini kendi içinde taşıdığı ve söz konusu hareketin nesnenin içinde meydana geldiğini gördüğümüz için, *anlık* hareket diyoruz. Bu durumda o nesnenin, kendi iç enerjisinden hareketle etkide bulunduğunu ve hareket ettiğini söylüyoruz. Örneğin, insanın hareketlerini, yani giderken, konuşurken ve düşünürken ortaya koyduğu hareketleri bu türden hareketler olarak görüyoruz. Ama buna rağmen, eğer olguları daha yakından ve daha açıktan incelersek, cisimlerin doğasındaki hareketlerin tesadüfen meydana gelmediği konusunda ikna oluruz; çünkü bu etkiler sürekli karşılıklıdır ve bu değişiklikler, görünür veya görünmez nedenlerden kaynaklanan hareketlerdir.

Görünmeyen dışsal bir neden etkide bulunarak insanların iradesini değişikliğe uğramakta ve hatta belirlemektedir; bizler çoğunlukla bunun söz konusu şahsın kendi iradesiyle olduğuna inanırız, çünkü ne onu belirleyen nedenselliği, ne etkide bulunma yöntemini, ne de etkide bulunarak harekete geçirilen organı görebiliyoruzdur.

Cisimlerin içinde, sadece bir neden veya bir güçle etkide bulanan hareketlere *basit* hareketler diyoruz. Birbirinden farklı birçok neden veya güçle etkide bulunan hareketlere ise *bileşik* hareketler diyoruz. Bu türden güçler aynı türe mensup

olabilecekleri gibi ayrı türden de olabilirler; birbiriyle uyumlu olabilecekleri gibi karşıt da olabilirler; aynı anda ya da birbirini takip eden süreçte; bilinen ya da bilinmeyen şekilde de olabilirler.

Şeylerin hareketleri ne türden olurlarsa olsunlar, bunlar her daim şeylerin özünden ve özelliklerinden; nedenselliklerin özünden ve özelliklerinden kaynaklanan zorunlulukların etkileridir. Her şey ancak kendi doğasına göre etkide bulunur ve hareket eder; yani kendi özgün niteliklerinin, daha doğrusu bağlı olduğu cismin özgün enerjisinin yasalarına göre hareket eder ve ivmesini de ondan alır. Hareketin değişmez yasalarının üzerinde şekillendiği temel budur. Bunlara "değişmez" diyorum, çünkü bunlar, şeylerin özünde herhangi bir değişime gidilmeden değişime uğrayamazlar. Bu nedenle de ağır bir nesne, eğer onun düşmesini engellemeye yetkin bir şey yoksa düşmek zorundadır. Bu nedenle de duyumsama özelliklerine sahip herhangi bir canlı, bir şeyden haz aldığında ona yaklaşacak, acı duyduğunda da kaçacaktır. Aynı şekilde, yanma özelliğine sahip maddeler de yanmak zorundadır ve yanarken de ışık saçacaktır.

Demek ki her şey kendine has bir hareket yasasına sahiptir ve etkisini de daima bu yolla göstermektedir; tabii eğer ondan daha güçlü bir nedensellik, onu etkisini göstermekten alıkoymazsa. Ateş, yanıcı bir maddeyi, eğer onu suya boğarsanız yakamaz. Aynı şekilde duyumsama yeteneğine sahip herhangi bir canlı, eğer hazdan sonra herhangi bir zarar göreceğini anlarsa, onu yapmaktan kaçınır.

Hareketin etkisi, ya da bir etki, bir maddeden başka bir maddeye aktarılırken onun kendine has zorunlu yasalarına tabi olması gerekir. Her şey sadece birbirine yakın özellikler içeren, aynılık ilişkisi içinde olan, yakınlık gösteren ya da temas noktaları bulunan maddelerin hareketini aktarabilir. Ateş sadece, yanıcı özelliklere sahip temel unsurlar içeren maddeleri tutuşturarak büyüyebilir. Yanıcı olmayan maddelerle temas ettiğinde de, yani bir şekilde onunla aynı özelliklere sahip olmayan maddelere rastlayınca sönmeye yüz tutar.

Evrende her şey hareket halindedir. Doğanın özü, her şey üzerinde etkide bulunmaktır; eğer onun parçalarını gözden geçirirsek, mutlak durağanlık içinde olan herhangi bir parçasının bulunmadığını da saptarız. Hareket olmadığını düşündüğünüz durumda bile, gerçek anlamda göreceli bir hareketin var olduğunu, yani görünürde durağan ama gene de bir hareketle karşı karşıya olduğumuzu bilmemiz gerekir. Onlar öylesine fark edilemeyen ve öne çıkmayan bir özelliğe sahiptirler ki, onların geçirdikleri değişimleri fark edemeyiz bile. Hareketsiz durduğu sanılan şeylerin hiçbir anı birbirinin tıpkısı değildir; şeyler sürekli değişerek yeni şeyler olmakta, büyümekte ve sonra da yok olup gitmektedir (ki her şey yavaş veya hızlı bir şekilde parçalarına ayrışmaktadır). Örneğin, bir günlük ömrü olan sinekler ortaya çıkar ve yeniden aynı gün içinde yok olup giderler; demek ki o, varlığındaki değişikleri çok hızlı bir şekilde yaşamaktadır. Katı maddelerin bileşenlerinin görünürde hareketsiz oldukları sanılır, hâlbuki onlar bile zaman içinde parçalarına ayrışmakta ve dağılıp gitmektedirler. En sert kayalar bile havayla temaslarından dolayı çözülmektedir; zaman içinde paslandığını ve çözüldüğünü gördüğümüz demirin, topraktaki cevher halinden, en son paslanarak dağıldığı ana kadar hareket halinde

olması gerekmez mi? Doğa bilimcilerinin büyük bir çoğunluğu, üstüne yeterince düşünmeden birbiri üzerinde etkide bulunan nesnelerin daimi kuvvetlerini *nisus* (gerilim hali) olarak nitelendirmişlerdir. Yerde duran iki yüz elli kiloluk bir taş, güya yerde hareketsiz bir şekilde durmaktadır, hâlbuki o, bütün kuvvetiyle aynı şekilde ona dirençte bulunan yer üzerinde bir an bile baskı uygulamadan durmamaktadır, daha doğrusu yer onu aynı güçle geriye doğru itmektedir. Söz konusu taşın ya da yerin etkide bulunmadıklarını söyleyebilir miyiz? Böylesi bir hataya düşmemek için taşla yer arasına elimizi koymamız kâfidir. Bunu yaptığımızda da anında, sözüm ona durağan olduğu düşünülen taşın baskı uygulayarak elimizi ezdiğini göreceğiz. Cisimler üzerinde tepki yaratmadan etkide bulunulamaz. Bir ivme kaydeden ya da bir çekim veya baskı gücü gören herhangi bir cisim, söz konusu etkiye karşı koyarak etkiye tepki gösterdiğini gösterir. Bu da bize gizil bir gücün (*vis inertia* = yerçekimi gücü) başka bir güce karşı ortaya çıktığını göstermektedir. Böylece *vis inertia*'nın gerçekten etkide bulunduğunu ve karşıt bir güç yarattığını kanıtlamaktadır. Neticede *ölü* olarak nitelendirilen güçlerin, ya da *yaşayan* veya *hareket* halindeki güç olarak ifade edilen güçlerin, aynı tür güçler olduğunu, ancak farklı biçimlerde etkide bulunduklarını göstermektedirler.

Peki, bir adım daha ileri giderek bütünüyle durağan oldukları varsayılan cisim ya da kütlelerde, her an bir gücün etki ve tepkide bulunduğunu, üzerlerinde daimi bir gücün uygulandığını, durmaksızın bir etki ve tepkinin meydana geldiğini, kısacası bir *nisus*un bulunduğunu; dolayısıyla söz konusu cismin ya da kütlenin içerdiği parçaların her ân birbirilerini ittikleri, birbirilerine direnç gösterdikleri, durmaksızın karşılıklı etki ve tepkide bulunduklarını ve bu sayede bütün cismi ve kütleyi bütünlüklü halde tuttuklarını ve böylece sözüm ona durağan ve hareketsiz kaldıklarını ve bunun da sadece her bir parçanın bir ân bile etkide bulunmaktan vazgeçmeden oluştuğunu düşünebiliyor muyuz? Cisim ve kütleler, sadece içlerindeki güçlerin daimi etki ve tepkileri sayesinde sözde durağan halde kalabilmektedirler.

Bütünüyle durağan oldukları varsayılan cisimler, ya gerçek anlamda, çevrelerinde bulunan bir başka gücün etkisini yüzeylerinde algılamaktadırlar ya da içlerine işleyen, onları genleştiren, onları çözülmeye uğratan, onları katılaştıran, ya da onları oluşturan kendi parçalarının içlerine yönelik daimi bir etkide bulunmasıyla durağan gözükmektedirler. Bu nedenle de söz konusun kütlenin kendi parçaları, daimi bir etki ve tepki altındadırlar ya da onlar öylesine hareket halindedirler ki bunun etkisi hemen değişiklikle fark edilebilecektir. Isıtılan bir metal parçasını ele alalım, o önce genleşir sonra da sıvı haline gelir; demek ki bir demir parçası ısı değişimiyle daimi bir hareketlilik haline sokulmuştur ki bu da onun hiçbir parçasının bir an bile hareketsiz kalmadığını kanıtlar. Ya da havanın, soğuğun veya sıcaklığın katı olan ve haliyle bütün parçacıkları sımsıkı kenetlenmiş olan bir cismin en iç kısmına kadar işleyerek ondaki görünmez değişikliği adım adım yarattığını kavrayabiliyor muyuz? Ya da bütün parçacıkları sımsıkı olan ve sözde hareketsiz ve katı bir maddenin kokusunu ne şekilde algıladığımızı anlayabiliyor

muyuz? Peki, çok uzaklardaki gezegenleri, teleskobun yardımıyla izlerken, acaba onlar hareketsiz olsalardı göz bebeğimize yansırlar mıydı?

Demek ki mantığın yardımına başvurduğumuzda, doğadaki her şeyin her ân hareket halinde olduğunu görebiliyoruz; onda hiçbir parçanın hareketsiz olmadığı ve neticede doğanın bütün olarak bir etkiden ibaret olduğu; eğer onda hiçbir şey etkide bulunmasaydı veya içerdiği şeyler hareket halinde olmasaydı, hiçbir şeyin de var olamayacağı ve etkide bulunamayacağı çok açıktır. Böylece doğa kavramı zorunlu olarak hareket kavramını da içermektedir. Bu durumda doğanın hareketi nereden edindiği sorulacaktır. Bunu şöyle yanıtlıyoruz: kendisinden, çünkü o muazzam büyüklüğü olan bütünün ta kendisidir ve dolayısıyla kendisinin dışında hiçbir şey var olamaz. Gene hareketin, zorunlu olarak maddenin özünden kaynaklanan şeyin ta kendisi olduğunu belirtiyoruz. Maddenin, içerdiği enerji sayesinde hareket ettiğini, hareketin maddenin bağrında bulunan güçle meydana geldiğini söylüyoruz. Gene hareketin birbirinden farklı görünümlerinin ve çeşitliliğinin, bütünü oluşturan ve her şeyi içeren doğadan, yani onun birbirinden farklı elementlerinin özelliğinden, bileşimlerinden ve niteliklerinden kaynaklandığını belirtiyoruz.

Doğa bilimcilerinin büyük bir kısmı, dıştan bir etkiyle veya başka bir aracı kullanarak hareket ettirilen maddelerin cansız ve hareket etme yeteneklerinin bulunmadığını belirtiyorlardı. Buradan hareketle de söz konusu cismi oluşturan maddenin, doğadan bütünüyle edilgen olduğunu varsayıyorlardı. Onlar bir nesnenin, eğer söz konusu nesne kendi başına bırakılırsa, yani hızını ve etkisini kesecek herhangi bir engelle karşılaşmazsa, daima ve sabit bir ivmeyle Dünya'nın merkezine doğru düşeceğini ya da zorunlu olarak ona yakınlaşacağını gördükleri halde söz konusu hatalarını düzeltme yoluna gitmediler. Onlar hareketin nedenselliğini, maddenin özgün doğasından kaynaklandığını kavramaktansa, kafalarından uydurdukları ve hakkında herhangi bir şey bilmedikleri hayali bir dış güce atfettiler.

Aynı şekilde filozoflar, kafalarının üstünde bir merkez etrafında, hayal edilemeyecek hızda turlayan sonsuz sayıdaki gezegenlerin hareketini, bıkmadan kanıtlayamadıkları bir nedenselliğe atfedip durdular, ta ki ölümsüz Newton, bu hareketin sebebinin gök cisimlerinin karşılıklı çekimden kaynaklandığını kanıtlayana kadar. Hâlbuki Newton'dan öncekiler, böylesi muazzam bir hareketin onların kabul ileri sürdükleri açıklamanın yeterli olmayacağını, kısa bir incelemeyle görebilirlerdi. Onlar, nesnelerin çarpışma esnasında ya da hareketin bilinen yasalarından hareketle, söz konusu hareketlerin, nesnelerin kütlesiyle orantılı olduğunu ve buradan hareketle, yoğun olmayan ve eterden oluşan maddelerin kütlesinin gezegenlerin kütlesine göre bir hiç değerinde bir hareket ortaya koyabileceklerini anlayabilirlerdi.

Eğer önyargılarla hareket edilmeseydi, maddenin etkide bulunmak için dışsal bir nedenselliğe ihtiyaç duymadığını, fakat bu niteliğini onda içkin olan özgün bir güç sayesinde kazandığını ve hareketini de buna borçlu olduğunu keşfedilebilirdi. Eğer birbirine karıştırılan maddelerin karşılıklı etkide bulunmalarına im-

kân verilmiş olsaydı bir süre sonra onların, belirli bir harekete neden olacakları saptanabilirdi; bu bileşimler, öylesine bir güçle etkide bulunmaktadırlar ki bunun etkisi haliyle şaşırtıcı boyutta olmaktadır. Eğer demir parçacıklarını, kükürt ve suyla yan yana getirirseniz, bir süre sonra onların karşılıklı etkiyle ısındıklarını ve sonra da alev aldıklarını görürsünüz. Ya da unla suyu karıştırır ve bekletirseniz, bir süre sonra onların, yaratamayacağını düşündüğünüz organik varlıkları meydana getirdiklerini, bir mikroskop altında görebiliriniz. Demek ki canlı olmayan maddeler, hareketlerin birleşmesinden başka bir şey olmayan yeni bir canlı varlığa dönüşebiliyorlar.

İnsan, hareketin ya da maddenin enerjisinin meydana getirilmesini veya gelişimini en çok ateş, hava ve suyla karışan bileşimlerde görebilir; doğa çoğunlukla, uçucu bir halde varlık gösteren söz konusu karışımları ya da bileşimleri kullanarak ki bunlar çoğunlukla etkide bulunabilen güçlerdir, şaşırtıcı görünümleri ortaya çıkarabilmektedir: Şimşeklerin, volkanların ve depremlerin etkisinin nedeni söz konusu bileşimlerdir. Öreğin barutu bulan insan, onu ateşle temas ettirerek dehşet verici bir araca dönüştürmüştür. Kısacası insan, edilgenlik ve cansızlık addettiği maddelerin bileşimlerinden korkunç etkiler elde etmektedir.

Bütün bu olgular, hareketin dışsal bir etki olmadan maddenin bağrında yaratıldığını, çoğaltıldığını ve harekete geçirildiğini çürütülemeyen kanıtlarla ortaya koymaktadırlar. Dolasıyla bu gerçekler ışığında, hareketlerin, bileşim ve karışımları meydana getiren elementlerin özgün niteliklerinden kaynaklanan, değiştirilemeyen zorunlu yasaların bir sonucu olduklarını saptamamız gerekiyor. Peki, şimdi, kökenini açıklayamadığımız hareketlerin nedenlerini bir kaçış kapısı olarak düşündüğümüz dış güçlerde aramaktansa, bunların söz konusu örneklerden de gördüğümüz gibi, birçok başka bileşimleri oluşturan maddenin özgün niteliklerinden kaynaklandığını söylememiz daha doğru olmaz mı?

Eğer insan, gözünün önündeki olguları dikkatlice inceleyebilseydi, bunların doğanın dışındaki bir güçten değil, fakat onda içkin olan çeşitli kuvvetlerden kaynaklandığını görebilirdi; neticede bu kuvvetler olmadan, her ne kadar bazıları bunun olabileceğini düşünüyor olsa da, hiçbir şey hareket ettirilemez. Eğer doğayı, cansız ve kendine has özgün niteliklerinden yalıtılmış maddelerin toplamı olarak görürsek, o zaman zorunlu olarak bütün bu hareketlerin nedenlerini dışsal bir güçte aramamız gerekirdi. Yok, ama eğer, doğayı olduğu gibi ve bütün bu özellikleriyle birlikte göz önünde bulundurursak, yani bir bütün olarak, onu oluşturan ve birbirinden farklı niteliklere sahip parçalarının olduğunu ve bu niteliklere uygun bir şekilde etkide bulunduklarını, daima karşılıklı olarak etki ve tepkide bulunduklarını, kütlelerinin olduğunu ve çoğunlukla da ortak bir merkeze doğru hareket ettiklerini, bir kısmının merkezkaç hareket nedeniyle çeperlere doğru kaçtığını, birbirilerini çektiklerini ve ittiklerini, birleştiklerini ve ayrıştıklarını ve gördüğümüz bütün şu maddeleri, sürekli çarpışarak ve birleşerek meydana getirdiğini ve ayrıştırdığını gördüğümüzde, o zaman doğal olmayan bir güce sığınma-

mızın gerekli olmadığını ve dolayısıyla gördüğümüz şeylerin ve oluşumların bir nedenlerinin olduğunu düşünemez miyiz?

Bütün bu olguların nedenlerini, maddenin dışında yer alan bir güçte görenlerin, zorunlu olarak söz konusu gücün, maddeyi yaratırken onun bağrındaki bütün bu hareketlerin de yaratıcısı olduğunu kabul edeceklerdir; kanıtları bulunmayan bu tezler, bir başka öngörüye, maddenin varlığının bir başlangıca sahip olduğunu ileri süren öngörüye dayanmaktadır. Yoktan var etme ya da yaratılış terimleri içi boş terimlerdir ve bize evrenin yapısına dair herhangi bir düşünce veremezler; dolayısıyla bunlar mantığın yaslanacağı herhangi bir anlam da sunamazlar. Yaratılışı ve maddenin varlığını ulvi bir varlığa atfettiklerinde, söz konusu kavramlar daha da içinden çıkılmaz ve karanlık hale gelmektedirler. Hele bir de söz konusu ruhsal varlığın, maddeyle herhangi bir bağı ve bağlantı noktası yoksa birazdan göreceğimiz gibi, üstelik bir de genleşemiyor ve hareketi üstlenecek herhangi bir parçaya da sahip değilse.

Hareketse, bir cismin bir başka cisme göre ortaya koyduğu değişikliktir; bu durum meydana gelirken söz konusu cisim, uzamın birbirinden farklı alanlarını ele geçirerek ilerler. Genel anlamda kabul gördüğü gibi madde, ne bütünüyle yok edilebilir ne de varlığı sonlandırılabilir; o halde varlığına son verilemeyen bir şeyin, başlangıcının da olmayabileceğini düşünmemiz gerekmez mi?

Bize, maddenin nereden geldiğini soranlara, onun ezelden beri var olduğunu söyleyerek yanıt veriyoruz. Maddenin bağrından doğan hareketin kaynağını soranlaraysa şunları söylüyoruz: Ezelden beri var olan maddenin zorunlu bir niteliği de onun ezelden beri hareket ettiği gerçeğidir; çünkü hareket, onu oluşturan öz ve niteliklerinin, yani genleşmesinin, kütlesinin, geçirgen olmayışının, şeklinin vb. zorunlu bir sonucudur. Nesneleri tanımlayan kavramlar, onların sahip oldukları nitelikleri olmadan bulunamazlar. Evreni oluşturan bütün maddeler ezelden bu yana birbiri üzerinde kuvvet kullanırlar, yerçekim kanunundan dolayı bir merkeze doğru hareket ederler, birbirini iterler, çarpışırlar, karşı karşıya gelirler, birbirini çeker ve iterler, bileşimler oluşturur ve bileşimlerden ayrışırlar, kısacası bin bir türlü yöntemle birbiri üzerinde etkide bulunur ve her bir elementin kendine özgü yapısındaki enerjiye uygun olarak hareket ederler.

Varlık; şeylerin, özgün niteliklere sahip olmasını zorunlu kılar; varsa bu özgün nitelikler, o zaman bunlar, var olmaktan kaynaklanan etkilerini de zorunlu olarak ortaya koyacaklardır. Varsa bir cismin ağırlığı, o zaman o zorunlu olarak yere doğru düşecektir; düşüyorsa, zorunlu olarak bir başka cisme çarpacaktır; kütleye sahip ve katıysa, düşme anında çarptığı diğer cisimde, ağırlığı oranında harekete neden olacaktır; eğer bunlar aynı elementlere sahiplerse bu durumda kaynaşarak, iç içe geçerek ortak bir cisim oluşturacaklardır; yok ama eğer bunlar farklı elementlere sahiplerse o zaman onlar birbirilerini iteceklerdir vb.

Olguların ortaya koyduğu gibi maddenin hareketi ve etkisi, eğer maddenin varlığını kabul ediyorsak ki bu zorunludur, onun belirli bazı niteliklerinin doğal sonucu olarak ortaya çıkarlar. Nitekim Descartes, evrenin yapısı için madde

ve hareketi zorunlu görüyordu. Onun açısından çok çeşitli bir maddenin varlığı, hareket için yeterliydi. Hareketlerin farklılığı onun varlığından kaynaklanıyordu; birbirinden farklı etkilerinin zorunlu nedeni de onun birbirinden farklı varlığa sahip olmasıydı. Özgün niteliklere sahip olmayan bir maddenin varlığı, saf bir hiçlikten ibarettir. Eğer madde varsa, o zaman etkide bulunmalıdır; eğer farklıysa, etkisi de farklı olacaktır; eğer herhangi bir başlangıca sahip olmadığını varsayıyorsak, o zaman o, ezeli olmalıdır; dolayısıyla varlığı da ebediyen yok olmayacak ve haliyle enerjisiyle etkide bulunmaya devam edecektir. Hareket de onun, özgün varlığını edinmesinin yol ve yöntemlerinden biridir.

Maddenin varlığı bir hakikattir; hareketin varlığı da bir hakikattir. Gözlerimiz bize, birbirinden farklı nitelik ve öze sahip, dolayısıyla buna göre farklı bileşimler edinen cisimler gösteriyorlar. Maddenin homojen bir yapıya sahip olduğunu, parçalarınınsa birbirinden sadece görünüm itibarıyla ayrıştığını ileri süren anlayış temelden yanlıştır. Aynı tür varlıklar içinde birbirinin tıpkısı olan iki farklı kişiliğe rastlamak mümkün müdür ki madde de öyle olsun. Sadece konum itibarıyla bile birbirinden farklı olan nesneler, sadece görünüm açısından değil, fakat öz, nitelik ve şeylerin sisteminin bütünü açısından da farklılıklara neden olurlar.

Bütün deneyimlerin de gösterdiği gibi insan, bu ilkeyi esas alınca, bütün cisimlerin temel yapısında bulunan ve ilk maddeyi oluşturan elementlerinin ne birbirinin aynısı ne aynı tür niteliklere sahip, ne de aynı tarz, hareket ve etkide bulunduklarına kanaat etmektedir. Söz konusu maddelerin farklı etki ve hareketleri, edindikleri bileşim, sahip oldukları ağırlık, katılık, hacim ve varlıklarını oluşturan elementlerin büyütülmesi veya küçültülmesi, hızlandırılması ya da yavaşlatılmasıyla iyice çeşitlenmektedir. Ateşi oluşturan elementlerin, toprağın elementinden daha aktif ve hareketli olduğunu görüyoruz, ama onun elementinin ateşin, havanın ve suyun elementinden de ağır ve katı olduğu kesindir. Dolayısıyla nesneler, onları oluşturan elementlerin oranına göre farklı etkilerde bulunmakta, hareketleri de onları oluşturan elementlerin bileşimine göre şekillenmektedir. Doğada ateşi oluşturan elementin, etkin olma ilkesine sahip olduğu açıktır. Hamurun kabarmasına neden olan faktörün ve onu canlı hale getirenin de maya olduğu açıktır. Anlaşılan toprak, hem çözünür olmaması hem de güçlü bileşimler ortaya koyması nedeniyle ki parçaları buna müsaittir, cismin katılığının timsali haline gelmiştir. Birçok bileşimde payı olan suyun ana elementi ise anlaşılacağı üzere, bileşimleri kolaylaştıran bir rol üstlenmektedir. Neticede hava ise, uçucu yapısıyla, hareket halindeki maddelere uzamda yer açmakta ve ayrıca söz konusu maddelerle birleşmeye müsait bir yapı da ortaya koymaktadır. Bu elementler kendilerini duyu organlarımıza hiçbir zaman homojen bir yapıda göstermezler, çünkü onlar durmaksızın birbirilerini hareket ettirirler, birbirileri üzerinde etki ve tepkide bulunurlar, birbiriyle kaynaşır ve ayrışırlar, birbirini çeker ve iterler. Meydana gelen bütün bu bileşimleri açıklayabilelim diye de söz konusu elementlerin hareketleri, bir sonra gelen hareketin bitimiyle başlar. Bunlar karşılıklı ve değişkenli olarak birbirinin neden ve sonuçlarını oluştururlar. Ve bunlar durmaksızın, birbirini tetikleyen olu-

şum ve yıkımın, bileşimin ve dağılmanın muhteşem çemberini meydana getirirler; dolayısıyla bu sürecin ne bir başlangıcı vardır ne de sonu olacaktır. Kısacası doğa, sonsuz miktarda birbirini tetikleyen ve birbirinden çıkan neden ve sonuç halkalarından oluşan bir zincirinden başka bir şey değildir. Tek tek şeylerin hareketi, genel hareketin durumuna bağlıdır; genel hareket ise tek tek hareketlerin toplamından meydana getirilir. Söz konusu hareketler, birbirinden farklı ve her an istikametini, amacını, yasalarını, varlık gösterme ve etkide bulunma şeklini değiştiren hareketli cisimlerin konum ve bileşimlerindeki değişiklikle, kuvvetlendirilmesi ve zayıflamasıyla, hızlanması ve yavaşlatılmasıyla, basitleştirilmesi ve karmaşıklaştırılmasıyla ortaya çıkmakta ya da yok edilmektedir. Maddenin hareketinin ilkelerini ve şeylerin kökenini bulabilmek için daha da ileri gitmeyi düşünmek demek, karşı karşıya kalınan zorlukları ötelemek ve şeyleri duyularımızdan yalıtmak demektir; çünkü nedensellikleri, sadece duyumsama yoluyla keşfedebilir ve ondaki etki ve hareketin kaynağını saptayabiliriz. Şimdilik şu saptamalarla yetinelim: Maddenin varlığı, ezelden beri süregelmektedir; o, özüne uygun, olması gerektiği gibi hareket etmekte ve doğanın bütün fenomenleri de, bir bakıma Anka kuşunun küllerinden yeniden doğması gibi, bağrında taşıdığı birbirinden farklı maddelerin kendine has hareketleriyle durmaksızın yeniden ortaya çıkmaktadır.

Maddenin Birbirinden Farklı Bileşimleri, Hareketleri veya Doğanın Sergüzeşti Üzerine

Maddenin hangi elementlerden oluştuğunu bilmiyoruz, ancak onun bazı niteliklerine ya da özelliklerine vakıfız; ayrıca maddeleri birbirinden, onların duyu organlarımızda yarattıkları farklı etki ve değişimler üzerinden ayrıştırabiliyoruz. Yani onları birbirinden, bizde mevcut yapılarıyla yarattıkları hareketlerle ayrıştırabiliyoruz. Haliyle onların genleşebilir, hareketli, parçalarına ayrışabilir, katı, ağır ve dirençli olduklarını saptayabiliyoruz. Söz konusu genel ve temel özellikler de diğer niteliklerini, örneğin kütlesini, şeklini, rengini, ağırlığını vb. belirlemektedir. Madde de bizim açımızdan, bir şekilde duyu organlarımız üzerinde etkide bulunan her şeydir; maddelerin özellikleri de bizde, çeşitli şekillerde etkide bulunan ve içimizde hareketlere neden olan niteliklerdir.

Bugüne kadar maddenin iyi bir tanımı yapılamamıştır; önyargıları nedeniyle yanlışa sürüklenen insanlarsa onun hakkında, yetersiz, belirsiz ve yüzeysel açıklamalarda bulunmuşlardır. Onlar söz konusu maddeyi, saf ve bileşik olamayan, hareket etmeyen ve kendinden hareketle herhangi bir şey yaratamayan, yetersiz ve pasif bir şey olarak görmüşlerdir. Hâlbuki onlar maddeyi, birbirinden farklı varlıklara; genleşme, parçalarına ayrışma ve şekle girme gibi bazı ortak niteliklere sahip olmalarına rağmen bunları tek bir tür ve kavram altında toplamamalılardı.

Söylenenlerin doğruluğunu ispatlamak ve kullanımını kolaylaştırmak için bir örnek vermek kâfidir. Bütün maddi varlıkların ortak özelliklerini şöyle sıralayabiliriz: genleşme, parçalarına ayrışabilme, geçirgen olmama, biçim ve şekle girme ve harekete geçirilebilme. Bütün maddelerin ortak özelliklerine sahip olan ateş,

ayrıca kendine has bir başka tür hareket kabiliyetine daha sahiptir ki bunların birincisi, duyu organlarımızda sıcaklık hissi yaratır, ikincisiyse gözümüze ışık olarak yansır. Genel anlamda madde olarak değerlendirebileceğimiz demir, genleşebilir, parçalanabilir, biçimlendirilebilir ve kütle olarak da hareket ettirilebilir; ateşin maddesiyle demir madeni belirli bir oranda ve belirli bir nicelikte birleştiğinde, demir daha önceden sahip olmadığı iki tür yeni nitelik edinir ki bunları biz de sıcaklık ve ışık olarak algılarız. Onu diğer şeylerden farklı kılan bu niteliklerini ondan ayrıştırmak mümkün değildir. Onda ortaya çıkan bu görüntüler, kelimenin dar anlamında zorunlu olarak ortaya çıkmaktadır.

Doğanın takip ettiği en kolay istikameti dikkatlice izlediğimizde; yani şeylerin niteliklerinin bir doğal sonucu olan belirli aşamalardaki durumlarını incelediğimizde; onların geçirdikleri değişiklikleri, oluşturdukları bileşimleri, aldıkları biçim ve şekilleri göz önüne getirdiğimizde, maddenin bütün değişik hallerinin sadece hareketten kaynaklandığını anlayabiliriz. Var olan her şey, sadece hareket sayesinde yaratılmakta, değişikliğe uğratılmakta, gelişmesi veya bozunması mümkün olmaktadır. Şeylerin çehrelerini değiştiren hareket, aynı zamanda onlara sahip oldukları özgün niteliklerini de vermekte veya almaktadır ve o, öylesine bir etkide bulunmaktadır ki onların her biri, doğaları gereği belirli bir aşamaya eriştikten ve belirli bir düzen aldıktan sonra, bu aşama ve düzenleri yeniden başka aşama ve düzenlere ulaşabilmek için terk ederler; bunu yaparken de birbirinden öz, aşama ve tür olarak bambaşka olan başka şeyleri meydana getirirler, onları ya kalıcı hale getirir ya da çözünmelerine neden olurlar.

Doğa bilimcilerinin kavramlarıyla ifade etmek gerekirse, hareket sayesinde "doğanın üç imparatorluğunda" her daim maddenin moleküllerinin karşılıklı olarak bir değiş tokuşu, dönüşümü ve sirkülasyonu meydana gelmektedir. Doğa, belirli bir süre boyunca mevcut bir yerde kullandığı molekülleri, bir başka zamanda değişik bir yerde de kullanmak üzere hareket ettirir; söz konusu moleküller, belirli bir bileşimle, özgün niteliklere ve etkilere sahip şeyleri oluşturduktan sonra hiçbir zorluk çekmeden yeniden kolayca onlardan ayrışır ve başka şeyleri yaratmak için başka bileşimler oluştururlar. Dikkatli bir izleyici kolayca bu yasanın (neticede bunlar ortaya çıkarlar), onu çevreleyen her alanda geçerli olduğunu görebilir. Aynı şekilde doğanın, tıpkı arı kovanındaki gibi birbiriyle yarışan tohumlarla dolu olduğunu, bunların bazıları gelişme evresindeyken, bazılarınınsa hareketlendirilerek ana rahmine doğru itildiğini ve burada zorunlu olarak kök salmaya, büyümeye ve duyarlı hale gelmeye, yani özlerine ya da özlerine yakın elementlerden alabilmek için yerleştirildiğini görecektir. Sonuçta her şeyde, birbiri peşi sıra edinilen ve kaybedilen nitelikler temelinde ortaya çıkan ve dolayısıyla maddeyi zorunlu olarak yönlendiren, değişikliğe uğratan, hızlandıran veya yavaşlatan, güçlendiren veya zayıflatan hareketin etkisini görüyoruz. Bu esnada nesneler, her an az veya çok, gözle görülür bir şekilde değişikliğe uğrarlar. Hiçbir nesne, birbirini takip eden momentler esnasında, kelimenin dar anlamında aynı şekilde varlık gösteremez; o her ân büyümeli ya da küçülmelidir; tek bir kelimeyle ifade etmek gerekirse o,

zorunlu olarak, yaşadığı anlık değişiklikleri, özünde, özelliklerinde, gücünde, ağırlığında, varlığında ve niteliklerinde hissetmelidir ki hisseder.

Hayvanlar, elementlerinin makinesiyle uyumlu olan gelişme aşamasını ana rahminde kat ettikten sonra büyürler, güçlenirler ve yeni nitelikler edinirler; sonra da türleriyle uyumlu olan besinler alarak ya da her an özlerinden parça olarak kopan ve onları eksilten şeyleri yeniden tamamlamak için ve gelişmelerini sağlayan başka hayvanları yiyerek enerji toplar ve buna dayanarak yeni yetenekler kazanırlar. İşte bu hayvanlar, varlıklarını devam ettirmek için hava, su, toprak ve ateş sayesinde beslenirler, gelişir ve güçlenirler. Onları çevreleyen, üzerlerinde baskı uygulayan, içlerine giren ve onlara yaşam enerjisi veren hava ve sıvıları kestiğiniz an yaşamlarına son verirler. Havayla birleşen su, onların içine nüfuz ederek bütün mekanizmanın işleyişini kolaylaştırmaktadır. Topraksa onlara, dokularını sıkılaştırarak yaşam zemini oluşturur. Neticede toprak, hava ve suyla karışarak onların içlerine ve parçalarına işlerler. Aynı şekilde hayvanlar, organizmasının fonksiyonlarını bin bir türlü biçime bürünerek işler hale getiren ve ona sürekli sıcaklık ve yaşam enerjisi veren ateşte ısınırlar. Bütün bu saydığımız temel maddelerden oluşan besinler, mideye ulaştıktan sonra, sindirim sistemini harekete geçirir, bedende özgün yöntemlerle etkide bulunur ve böylece bedenlerinin de yapı taşı olan söz konusu elementlerin ihtiyaçları temelinde, yoksunluk nedeniyle halsizlik yaşayan ve dökülen makineyi yeniden yaşama döndürürler. Kısacası hayvanın her şeyi başkalaşır; o yeniden enerjik olur ve aktifleşir, yeniden güçlenir ve canlanır; etkisi öylesine görülür ki hareketi ve düşüncesi bile bir başka olur. Bir anda bütün yetenekleri kolayca ortaya çıkar. Buradan da görüldüğü gibi söz konusu elementler ya da maddenin temel taşları, birbiriyle farklı olan şekillerde birleşirler ve hareketleri sayesinde hayvanın özüyle her daim bütünleşir ve onda erirler; böylece hayvanların mevcut durumunu dönüşüme uğratır ve onun bağrında cereyan eden görünen veya görünmez hareketlerini tetiklerler.

Hayvanın beslenmesini, güçlenmesini ve varlığını devam ettirebilmesini sağlayan elementler, bir başka durumda onun çözünmesinin, güçsüzleşmesinin ve ölümünün nedeni olabilirler. Neticede söz konusu elementler, yaşam için zorunlu olan doğru bir oranda alınmazlarsa, bu kez de hayvanın zarar görmesine neden olurlar. Beden için zorunlu olan sıvının fazla olması bu kez de hayvanın bedenini güçten düşürebilir; kaslarının gevşemesine neden olabilir, diğer elementlerin zorunlu olan etkisini dumura uğratabilir. Aynı şekilde aşırı harlı bir ateş, hareketin düzensizleşmesine ve makineyi bozmasına neden olabilir. Mekanizmanın dokusuyla pek de uyumlu olmayan elementleri içeren hava, salgın hastalıklara neden olabilir. Nitekim belirli oranda değişikliğe uğrayan hayvanın dokusuna yakın bazı elementler içeren kimi besinler, hayvanın ölümüne neden de olabilirler ki hayvanın bütün bu maddeleri alabilmesinin nedeni de onların dokusuyla uyumlu maddeler olmalarındandır. Sonuçta bunlar, eğer hayvanın varlığını devam ettirecek doğru bir oranda verilmezlerse, onun ölümüne neden olabilirler.

Hayvanların beslenmesinde kullanılan ve onlara güç veren bitkilerin kendileri de topraktan beslenirler; toprağın bağrında gelişir, büyür ve güçlenirler; on-

dan faydalanarak ve köklerini derinlere salarak, gözenekleriyle suyu, havayı ve lifli maddeyi dokusuna çekerler. Dokusu ve yaprakları gevşediğinde su sayesinde birden bire yeniden canlanmaktadır; su, hayvanların bedenine yarar sağlayan ve onların ihtiyacını gidererek bütünleyen yakın elementler taşımaktadır. Hava onların, genleşmesi için zorunludur; ayrıca onlara bileşik olduğu su, toprak ve ateş de taşımaktadır. Neticede bedenine az ya da çok yanıcı maddeler de alırlar. Söz konusu temel maddelerin birbirinden farklı yapı, bileşim ve orantılarından kaynaklanan bin bir türlü niteliklerinden dolayı botanikçiler bunları birbirinden farklı *familya* ve *sınıflara* ayrıştırmaktadırlar. Çam ağacı ve çördük otu da bu temelde gelişmektedir; çam ağacı bulutlara kadar yükselirken çördük otu aşağılanmış gibi yerlerde sürünür. Aynı şekilde bir tohum büyüyerek bize gölgesini sunan bir çınar ağacına evrilirken; bir başak da topraktan aldığı özle büyür ve insanın temel gıda maddesi olan buğdayı verir; içerdiği temel elementlerle büyüyen, gelişen ve birleşen buğday, sonuçta sahip olduğu katı maddesi üzerinden, insanın sıvı ve katı parçalarıyla birleşir ve onun makinesiyle bütünleşir. Aynı tür element ve temel maddeleri bu kez de ister doğal ister yapay bir şekilde vuku bulsun, minerallerin oluşumunda ve çözülmesinde de görüyoruz. İşlenmiş, dönüştürülmüş ve başka elementlerle birleşmiş toprakların, onlara katılıklarını ve ağırlıklarını vererek onların oluşumunu ilerlettiğini görüyoruz. Hava ve suyun, parçacıkların bileşiminde rol oynadıklarını görüyoruz; aynı şekilde ateşli maddelerin ve yanıcı temel elementlerin ona rengini verdiğini de ve hareketlerin bazen onları kıvılcım gibi parlattığını ve onların duru bir şekilde görünmelerini sağladıklarını da görüyoruz. Basit bir deney ve gözlemin kanıtladığı gibi bu türden katı cisimler, taşlar ve metaller, havanın, suyun ve ateşin etkisiyle bozularak çözünürler ki bu işlemi her gün çıplak gözle de görmek mümkündür.

Hayvanlar, bitkiler ve mineraller doğadan, yani bütün varlıkların toplamından ve her şeyi kapsayan ambardan edindikleri temel madde ve elementleri dönüşerek yeniden aktarırlar. Toprak onlara katılığını veren ve onların temelini oluşturan kısmını, kendisine ait olması nedeniyle geri alır; hava, kendisine en yakın hafif ve uçucu parçaları geri alır; su ise çözüme uğrattığı parçaların akıp gitmesini sağlar; ateşse kendine ait bileşenleri parçalar ve onların yeniden başka parçalarla bileşebilmeleri için serbest bırakır. Hayvanın temel yapı taşları, bu yolla ayrıştırıldıktan, çözündükten, işlendikten ve dağıtıldıktan sonra yeniden başka bileşimler oluştururlar; onlar beslenmenin hizmetine girerek başka şeylerin korunmasını ve çözünmesini sağlarlar; aynı şekilde bitkiler de gelişerek hayvanları beslerler ve böylece onların varlıklarının korunmasına katkıda bulunurlar. Bu süreç her iki tür için de geçerlidir.

İşte bu, doğanın sergüzeştidir. İşte bu, bütün varlıkların doğasını açıklayan ve kendisini sürekli tekrarlayan ebedi bir çemberdir. Bu yöntemle hareket, evrenin bir kısmını, birini diğeri üzerinden ve bir süre sonra da yeniden onları çözülmeye uğratmak için birbiri peşi sıra yaratır. Yaratılan varlıkların toplam yekûnu ise her daim aynı kalır.

Doğa aynı şekilde, çeşitli bileşimler kullanarak birbirinden farklı sistemlerin merkezi olan güneşleri yaratmaktadır. Gene o, kendine has çekim merkezleri olan ve belirli bir yörüngede, güneşin etrafında dönüp duran gezegenler yaratmaktadır. Bu süreçte hareket de, söz konusu cisimleri zaman aktıkça öyle ya da böyle değişikliğe uğratır. Belki bir gün o, söz konusu maddeden yarattığı ve insanın da bu kısacık ömründe bir an görmeye nail olduğu o harika güzellikleri yeniden tahrip edecektir.

Demek ki her şeyi yaratan ve yok eden ve bir ân söz konusu şeylerden sahip oldukları özelliklerini alan ve onlara başka özellikler veren, maddenin bağrında her an aktif olan hareketten başka bir şey değildir. Şeylerin mevcut özlerini değişikliğe uğratarak onların düzenlerini, yönlerini, amaçlarını, yasalarını, varlık olma sebeplerini ve dolayısıyla etkin olma yöntemlerini de belirleyen odur. Yerin altında bulunan ve birbirine yakın moleküllerin buluşmaları sayesinde meydana gelen bir taş parçasından, tepemizde daima parlayan ve içinde hayal edilemez çapta bir ateşin parçacık rezervine sahip güneşe kadar her şeyi o yarattı. Duyumsayama yeteneğine sahip olmayan istiridyeden, etkin ve düşünen insana kadar, dikkatinizi çekerim, durmaksızın ilerleyen, daima birbirinden farklı temel elementlere sahip, dolayısıyla bileşimleri ve birbiriyle olan ilişkileri de farklı olan şeylerin meydana geldiği kombinezon ve hareketlerden oluşan bir halkalar zinciri... Bunlardan da sonsuz sayıda çeşitli varlıklar ve etki yöntemleri meydana gelmektedir. Oluştururken, beslerken ve korurken daima birbirinden farklı elementlerin bileşimleri devrededir. Bunların hepsinde özgün, değiştirilemez ve belirli bir amaç için saptanmış yasalara sahip hareketler söz konusudur; bu yasalar ki bunlardan zorunlu ve belirlenmiş değişikler meydana gelir. Her hayvanın, bitkinin ve minerallerin her anında, her yaratımında ve her gelişmesinde sadece elementler devrededir ki bu elementler buluşurlar, toplanırlar, üst üste yığılarak bir bütün oluştururlar, genleşirler ve böylece yavaş yavaş duyumsama yeteneklerine sahip varlıkları, canlıları, otlanan veya bütün bu yeteneklerden mahrum bırakılmış ve başka varlıkların meydana getirilmesi için belirli bir düzende ortaya çıkmak zorunda kalan ve sonra yeniden yok olup giden varlıkları meydana getirirler.

Fiziksel ve Ahlaki İnsanın Farklılıkları; İnsanın Kökenine Dair

Şimdi de söz konusu evrensel yasaları, doğanın yarattığı ve bizi en çok ilgilendiren şeylere uyarlayalım; ya da insanı, onu çevreleyen diğer bütün şeylerden farklı kılan özelliğinin ne olduğuna bakalım. Onun, diğer şeylerle ortak olan temas noktalarının yanı sıra, her ne kadar diğer şeylerden bazı temel açılardan farklı olmakla birlikte, gene de her şey gibi onun da evrensel kurallara uygun etkin olması gerekip gerekmediğini gözden geçirelim. En sonunda da insanın, zihnindeki düşüncelerin, yani o varlığı üzerine düşünürken kendi kendine ve keyfi mi, yoksa belirli bir zeminden hareketle mi geliştirip geliştirmediğini görelim. İnsanın konumu, doğada birleşmiş olan bin bir türlü şeye göre çok farklıdır; onu diğerlerinden ayrı kılan onun varlığı ve varoluş biçimidir; onu diğerlerinden farklı kılan onun dav-

ranış ve hareketleridir ki bunların bazıları görülebilirken bazılarıysa görülemiyor, bazıları karmakarışıkken bazıları gizlidir. Onun hayatı, birbiriyle bağlantılı ve zorunlu hareketler dizgesinden ibarettir. Bu hareketlerin bazıları içseldir: kan, sinir, mukoza, et, kemik; kısacası onun bütününü ve bedenini oluşturan katı ve sıvı halindeki bütün maddelerdir. Ya da dışsaldır ki bunlar onun üzerinde etkide bulunarak onun dönüşümünü sağlamaktadırlar: Onu çevreleyen hava ve beslendiği besinler; duyu organlarını uyaran ve onun içinde sürekli zorunlu değişikliklere neden olan her şey.

Her şeyde olduğu gibi insan da varlığını ayakta tutmak için elinden gelen her şeyi yapmaktadır; o her daim varlığının yok olup gitmesine karşı koymaktadır; o, yerçekim kanununa uyum sağlamaktadır; o kendisine yakın bulduğu şeylere yönelmekte, ona yabancı şeylerdense uzak durmaya çalışmaktadır; o bazı şeylerin peşinden koşarken bazı şeylerden de vebadan kaçarcasına kaçacak ya da onları ortadan kaldıracaktır. Bu şeyler, etkin olmanın veya dönüşüme uğramanın bazı yöntemleridir ki insanı farklı kılan da onun bunları yapabilmesindedir. Birazdan bunları tek tek inceleme fırsatımızı olacaktır.

Ne kadar harika, gizli, karmaşık, görünür veya insanın içinde cereyan ettiği için görünmez olsun, bütün bu etkinliklerin doğal bir yasası vardır. Biraz yakından inceleyince görürüz ki, bütün bu olgular ve bunları meydana getiren hareketler, kat ettikleri değişiklikler ve edindikleri konumlar ve yaşadıkları dönüşümler, daima, doğanın bütün her şeye uyguladığı genel yasalara tabidirler. Doğa onların oluşmasını ve gelişmesini sağlamakta; onları bazı yeteneklerle donatmakta; sonra büyümesini ve bir süre varlık gösterdikten sonra yeniden ya yıkıma uğratmakta ya da biçimlerini değiştirerek ayrışmasına neden olmaktadır.

İlk başlarda insan, biçimsiz, fark edilemeyen, hareketlerinden ve yaşamından, yani *duygu*, *zekâ*, *düşünme*, *tefekkür*, *güç* ve *akıl* olarak adlandırdığımız her türlü işaret ve yeteneklerinden bihaber olduğumuz mini minnacık bir nokta kadardır. Sonra o nokta gelişir, genleşir ve gelişmesi için bütün olanakları alabileceği bir ana rahmine yerleşir, ona sürekli sunulan ve elementlerine ve varlığını oluşturan maddeye yabancı olmayan, onunla uyumlu şeyleri alır, hatta onları kendisine çeker, onlarla bütünleşerek hemhal olur. Belirli bir olgunluğa eriştikten sonra da, yani belirli bir süre onun büyümesini sağlayan ve güçsüz makinesini geliştirerek işler hale getiren yeri terk eder. Şimdi o beden, belirli bir biçim aldığından dolayı görünür haldedir; hareketleri fark edilebiliyor; bütün organları duyarlıdır; artık o, yaşayan ve etkin olan bir kütledir, yani duyumsayan, düşünen ve insan türünün bütün özelliklerine sahip ve bütün işlevleri yerine getirmeye hazır bir varlıktır.

O, bütün bu yeteneklere, bizim edilgen ve cansız olarak gördüğümüz maddeleri, bileşim ve elementleri sürekli kendisine doğru çektiği, özümsediği ve kendisini onlarla güçlendirerek büyüdüğü için sahip oldu. Neticede söz konusu elementler, etkin olan, yaşayan, duyumsayan, karar veren, düşünen, akılla hareket eden, arzu-

layan ve seçim yapan, ama aynı şekilde varlığını ayakta tutmak ve gene varlığından kaynaklanan uyum ve dengeyi korumak için gerekli her şeyi az veya yerine getiren bir bütün yarattılar.

İnsanın hayatı boyunca algıladığı değişikler veya hareketler (ki bunlar dış nesnelerden de içindeki elementlerden de kaynaklanabilir), varlığı açısından ya yararlıdır ya da zararlı; onu ya "düzende" tutmaktadırlar ya da düzensizliğe sürüklemektedirler; bunlar, varlık olma tarzına ya uygundur ya da uygun değildir; kısacası bunlar ya iyidir ya da kötü. Doğa onu, bazılarını reddetmeye yönlendirirken bazılarına da kabule zorlar; bazı şeyler onu mutlu kılar, bazılarıysa mutsuz; bazı şeyler mutlu olmanın aracı olurken, bazı şeylerse korkunun.

İnsanoğlunun baştan sona kadar ortaya koyduğu her şey, doğanın yasalarıyla uyumludur ve bunlar birbirini takip eden zorunluluklar ve sonuçlardır. Etkide bulunan her şey, yani duyumsadıkları, duygu ve düşünceleri, arzuları, iradesiyle ortaya koyduğu amaçları ve etkinliği ya ona has niteliklerin ya da onu harekete geçiren şeylerdeki niteliklerin doğal sonuçlarıdır. Yaptığı ve içinde cereyan eden şeylerin tamamı, yani ağırlık oluşturan, çekim merkezi yaratan ve varlık göstermeye çabalayan bütün her şey, hepimizde ortak olan enerjinin etkisinden başka bir şey değildir. O kendisini, diğer şeylerin düzeninden ve sistemlerinden farklı, ama sadece insana özgü ve onun doğasıyla uyumlu bir tarzda ortaya koymaktadır.

İnsanoğlunun kendisini değerlendirirken düştüğü hatanın nedeni (bunu birazdan göstereceğiz), hareketlerinin kendisinden kaynaklandığını ve sahip olduğu enerjisinin de kendisine has bir şey olduğunu düşünmesidir. Ayrıca etkinliklerinin ve onların bir itkisi olan iradenin, doğanın yasalarında ve onu çevreleyen varlıklardan bağımsız olduğunu düşünmesidir; hâlbuki doğa, söz konusu etkinlikleri çoğunlukla onun bilgisi ve iradesi dışında zorunlu kılar. Kendisini dikkatlice izlediğinde görecektir ki etkinlikleri çoğu kez kendiliğinden oluşmaktadır. O gelişmeleri dikkatlice inceleseydi, varlığının ortaya çıkışının, onun iradesinin dışında işleyen başka nedenselliklerden kaynaklandığını fark edebilirdi; o, henüz iradesi söz konusu olmadan sisteme dâhil edildiğini ve yerini aldığını görebilirdi. O, doğumundan başlayarak, ölümüne kadarki yaşamını gözden geçirseydi, onun durmaksızın nedensellikler tarafından biçimlendirildiğini ve dolayısıyla herhangi bir iradenin söz konusu olmadan makinesinin düzenlendiğini, varlık gösterirken dönüşüme uğradığını ve hatta davranışlarının bile belirlendiğini görebilirdi. Kısa süreli bir düşünme, bedenini oluşturan katı ve sıvı maddelerin ve bunların gizli mekanizmasının ki o bunların dış etkilerden bağımsız olduklarını düşünmektedir, sürekli nedenselliklerin ki bunlar olmasaydı onun etkin olması mümkün olmazdı, etkisi altında bulunduğunu görmesine yeterdi.

O, tez canlılığının ve heyecanının kesinlikle kendisinden kaynaklanmadığını, arzularınınsa söz konusu yapısının zorunlu bir sonucu olduğunu, irade ve etkinliğininse arzuları ve kendisinin karar vermediği düşünceleri tarafından belirlendiğini görebilirdi. Bir bakıma aldığı kararları, damarlarında, az ya da çok dalgalar halinde kabaran ve ateşlenen kanın verdiğini görmüyor mu? Düşüncelerini, ara sıra

gerilen ve gevşeyen sinirleri, lifleri, bedeninde sürekli veya geçici olarak görülen durumlar belirlemiyor mu? Görüşleri, arzuları ve korkuları, gözüken ya da gözükmeyen gizli hareketleri, içinde bulunduğu durum, bunların hepsi, teneffüs ettiği havadan ve aldığı besinlerden kaynaklanmıyor mu? Onu besleyen ve makinesini, onun bile haberi olmadan, bilinmedik bileşimlerle işler kılan, nelere ihtiyacı olduğuna gizliden gizliye karar veren ve böylece makinesine düzen ve düzensizliği getiren bunlar değil mi? Kısacası insan, yaşam boyunca, söz konusu zorunlulukların elinde basit ve edilgen bir araç olduğunu göremiyor mu?

Zorunlulukların ve nedenselliklerin alttan alta birbiriyle ilişkide olduğu bir dünyada, bütünüyle bağımsız ve kendi başına bir enerjiden ya da güçten bahsetmek mümkün mü? Demek ki doğa, insanın kat etmesi gereken doğrultunun her noktasına karar vermektedir. O insanın, hangi element ve bileşimlerden meydana gelmesine karar vermektedir; nasıl bir yaşam tarzı edinmesi, neleri arzulaması ve nasıl etkin olması gerektiğini dayatmaktadır; önce gelişmesini ve büyümesini, sonra da zorunlu görevlerini yerine getirinceye kadar varlık göstermesini sağlamaktadır; önüne, ona bazen iyi bazen de kötü gelen şeyler koyarak dönüşüme uğramasını sağlamaktadır. O insanı, duyumsama yetenekleriyle donatarak, onun varlığına iyi gelen şeyleri seçmesini ve kullanmasını sağlamaktadır. O insanı, yaşamını tamamladıktan sonraki sürece hazırlamaktadır; bunu yaparken de hiçbir istisnaya başvurmadan her şey için geçerli olan yasalara tabi tutmaktadır. Bu amaçla o, önce insanın hareketlerini ortaya çıkarmakta, varlığını bir süre muhafaza ettikten sonra da onu bütünüyle çözünürlüğe uğratarak doğanın bağrına yeniden dönmesini sağlamaktadır. Doğa onu, bütünüyle elementlerine ayrıştırdıktan sonra, sayısız biçimler altında yeniden üretecektir; bu yapılırken de bütün parçaları ve elementleri tıpkı onu meydana getirirken kat ettikleri süreçteki gibi yeniden kat edeceklerdir.

Diğer bütün varlıklarda olduğu gibi insan türü de iki farklı hareketi ortaya koyacak yeteneklere sahiptir; bunlardan biri kütlelerin ortaya koydukları hareketlerdir; bu olurken kütlenin tamamı ya da bir parçası bir yerden bir başka yere hareket ettirilir. Diğeri ise görünmez, içte cereyan eden ve gizliden gizliye icra olunan hareketlerdir. Bu hareketlerin bazılarını algılayabiliriz; diğerleri ise bilincimizin dışında gelişir ve onları sadece dışa dönük etkilerini görmek suretiyle fark ederiz. Ancak inşası tamamlanmış, oluşumunda birbirinden farklı birçok elementin ve bileşimlerin kullanıldığı makinelerin hareketleri, tahmin edileceği gibi zorunlu olarak çok karmaşıktır. Öyle ki makinenin sahibi bile, yavaş ve hızlı icra edilen söz konusu hareketleri fark edemez.

Varlığı ve etkide bulunma tarzını açıklamaya çalışan insanların önüne konan zorluklara, hiç de şaşırmamak gerekir. İnsanlar, makinesinin gizliden gizliye icra ettiği oyunları anlaşılır kılmak için inanılmaz hipotezlere başvurmaktadırlar, çünkü onlar bu hipotezlere, doğanın meydana getirdiği, ama kendisinden farklı olan türlere bakarak ulaşmıştı. Gerçi o, bedenin ve organların çalıştığını görüyordu, ama bunları neyin harekete geçirdiğini kavrayamıyordu; bu durumda o, makineye

ait olmayan ve gizliden gizliye bütün parçaları harekete geçiren bir başka hareket ilkesinin bulunması gerektiğini, hatta her şeyin hareket kaynağı olan ve bütün hareketleri düzenleyen olgunun da dışında, kendine has enerji ve hareket kaynağı olan bir başka şey tarafından harekete geçirildiğini varsaydı. İçindeki bazı hareketleri hissetmiş ve bunların belirli oranda bilincine varmıştı; ancak görünmez hareketlerin, açıktan fark edilebilen muazzam etkilere nasıl yol açtığını anlayamıyordu. Yüzeysel bir fikir ya da fark edilemeyecek kadar derindeki bir düşünce süreci, nasıl olurdu da onun bütün yaşamında bozulmalara veya düzensizliklere yol açabilirdi? Tek kelimeyle o, sadece kendisinden farklı olmakla kalmayan, aynı zamanda gizli bir güce sahip olan, hareket halindeki uzuvlarına benzemeyen ama onların üzerinde de etkide bulunan ve görünürdeki bütün nedenlerden de farklı bir tözün bulunması gerektiğini düşündü.

Bir yıldızın kaymasıyla, kolunun hareket etmesinin aynı nedensellikten kaynaklandığını fark edemeyen insan, tabii ki iradesinin ve arzularının nedeninin de içindeki gizli güç ve hareketlerin olduğunu anlayamazdı. Doğa üzerine yeterince düşünce geliştiremiyordu, çünkü onu düzgün bir bakış açısıyla incelemiyordu; nitekim o, bedeninin ve maddi organlarının tabi olduğu hareket ilkesinden bihaber olduğu için hareketlerin uyumunu ve zamandaş olma durumunu da kavrayamıyordu. Bu nedenle o, kendisinin özel bir varlık, doğadaki bütün şeylerden farklı bir tabiata sahip, çevresindeki hiçbir şeyle ortak bir yanı bulunmayan, arı bir varlık olması gerektiğini düşündü.

Böylece insan, etkisi açıktan görülen şeyleri düzenleyen gizli bir gücün bulunması gerektiğini düşündüğü için, onun niteliklerini tarif etmek adına *ruhlar*, *maddi olmayan varlıklar*, *ölümsüzlük* gibi bir dizi anlaşılmaz kavram ve hayal ürünü olan terimler türetmiştir. Hareket üzerine uydurulmuş şeylerin doruğunu ise, bütün bu şeylerden gayrı ve bedeni bir kılıf gibi kullanan ve bedenin çürümesiyle de yok olmayan bir şeyin varlığının ortaya atılması oluşturdu. Onun varlığı öylesine basit ve mükemmeldir ki o ne bozulabilir ne de biçimini değiştirebilir; kısacası o, doğada gördüğümüz bütün bileşenlerin, varlıkların, cisimlerin tabi olduğu değişim ve dönüşümlerden azadedir.

Böylece insan ikili bir varlık edinmiş oldu; o, birbirinden bütünüyle farklı, en ufak bir yakınlığının bulunmamasından dolayı birleşmesi imkânsız olan iki şeyi bağrında birleştiren bütünsel bir varlık olmuştu. Hatta güya o da bağrında iki ayrı töz fark edebiliyordu: Bunlardan biri, kaba madde ve elementlerin etkisine açık olan ve dolayısıyla kendisi de kaba madde ve elementlerden oluşan bedendi. Basit ve arı olduğu düşünülen ikincininse, kendi başına hareket eden ve harika bir şekilde bütünleştiği her bedene hareket emri veren bir şeydi ki buna da *ruh* veya *can* adı verildi. Birinin işlevlerine *fiziki*, *bedensel*, *maddi* dendi, diğerininkine de *ruhsal* ve *düşünsel*; insan da birinci işleve göre *fiziksel insan*, ikincisine göre de *ahlaksal insan* olarak nitelendirildi.

Bugün birçok filozof tarafından kabul edilen söz konusu ayrıştırma, tamamen keyfi olan bir anlayışa göre belirlenmiştir. İnsan her daim bilgi alanındaki

yetmezliğini, gerçek anlamda anlamsız olan kavram oyunlarıyla kapatabileceğini düşünmüştür. İnsan, madde hakkındaki bilgilere biraz sahip olunca, hemen buradan hareketle onun bütün özgünlüklerine, bütün yeteneklerine, bütün yardımcı unsurlarına ve oluşturduğu bütün bileşimlerine de vakıf olunabileceğini düşünmüştür. Hâlbuki daha az bilinen kısımlara yoğunlaşarak kimi zayıf düşünceler aydınlatılabilirdi, ama ne yazık ki birazcık görülebilenler bile karanlıkta bırakıldı. Sözüm ona karışıklıkları ortadan kaldırmayı amaçlayan filozoflar, ortaya attıkları yeni kavramlarla sorunu daha da karmaşık hale getirdiler ve böylece bilim ve gelişmenin önüne de yeni engeller çıkardılar. Hakikatlere ulaşamadıkça ortaya, bir süre sonra hakikatlerin yerine geçen yeni olasılıklar attılar; deneyimlerden hareket etmektense, akli yeteneklere başvurarak yarattıkları mükemmel ve entelektüel dünyanın labirentinde kaybolup gittiler. Ama artık onları, saptıkları yanlış yoldan döndürmek de imkânsız hale gelmişti. Şimdi onlara sadece deneyimin kılavuzluğu yardımcı olabilir. Nitekim o [deneyim], hem bizim hem de üzerimizde etkide bulunan her şeyin her daim birbirinden farklı niteliklerle bezenmiş, farklı farklı bileşimler oluşturan, farklı dönüşümlere neden olan ve bunların niteliklerine uygun etkide bulunan maddenin olduğunu gösterecektir. Tek kelimeyle ifade etmek gerekirse insan, çok çeşitli elementlerin örgütlenmesiyle meydana gelmiş bir bütünselliktir; o da doğadaki diğer bütün cisim ve varlıklar gibi genel yasalara, hem bilincinde olduğu hem de henüz bilmediği yasa ve etkilere tabidir.

İnsanın ne olduğu sorulduğunda şunları söylüyoruz: İnsan, özgün bir tarz ve yöntemle oluşturulmuş; hisseden, düşünen ve belirli koşullarda değişikliğe de uğrayan ve sadece kendisine ait olan ve belirli elementlerin özgün bir bileşiminin sonucunda meydana gelmiş bir bedene sahip bir varlıktır. İnsan türünün kökenine dair bir soruyla karşılaştığımızda da şunları söylüyoruz: Diğer bütün varlıklar gibi insan da doğanın bir ürünüdür; o, diğer ürünlere benzediği oranda, onların da tabi olduğu genel yasalara tabidir, ancak onlardan bazı konularda, özellikle de bilgi ve eğitimin belirlediği özgün yasaları takip etmesi nedeniyle ayrışır. İnsanın nereden geldiği sorulduğunda da şöyle yanıt veriyoruz: Deneyimlerimiz bu soruya yanıt vermemizi imkânsız kılıyor ki ayrıca bu da bizi çok fazla ilgilendirmiyor; önemli olan insanın bir varlık olması. Ayrıca önemli olan onun yaratılmış olduğu özgün tarz ve yöntemleri kendisinin de etkin olmak için kullanıyor olmasıdır.

Peki, insan hep var mıydı? İnsan türü ezelden beri mi yaratılmıştı? Yoksa o, doğanın, belirli bir zaman için yarattığı bir varlık mıydı? Bugün bize benzeyen haliyle insan türü, her zaman var mıydı ve olacak mı? Zamanın her döneminde bir erkek bir de kadın cinsiyeti var mıydı? Ya da bütün insanlığın türediği bir kök insan var mıydı? Tavuk mu yumurtadan yumurta mı tavuktan çıktı? Başlangıcı olmayan türlerin sonu da olmayacak mı? Bunlar tahrip edilemezler mi, yoksa onlar da şahıslar gibi gelip geçici midirler? İnsan hep bugünkü görünümünde miydi, yoksa o, bugün gördüğümüz haline erişebilmek için sayısız aşamalar kat etmek ve değişimler geçirmek zorunda mıydı? İnsan türü, erişebileceği en yüksek seviyeye

erişmiş olmaktan dolayı gurur mu duymalı, yoksa daha iyi olabilmek için gelişme mi kaydetmeli?

Mademki insan doğanın bir ürünüdür, o halde şu soru anlamlıdır: Acaba doğa, yeni türler yaratırken eskilerini yok etmiyor mu? İnsanların bilmek isteyeceği en son soru da şudur: Doğa neden, gözlerimizle göreceğimiz yeni türler ve varlıklar yaratmıyor?

Görüleceği gibi insan, söz konusu önemsiz soruların herhangi birine yanıt vererek taraf olabilir. Deneyimlerimizin sınırlılığı nedeniyle, bilgiye olan açlığımızı kimi zaman mantığımızın da dışına taşan hipotezlerle doyurmaya çalışırız. Buradan hareket eden doğabilimci, insan türünün ezelden beri böyle olduğunu ileri süren hipotezle, insanın zaman içinde bugünkü konumuna geldiğini ileri süren hipotez arasında herhangi bir çelişki görmez. Aynı şekilde o, insan türünün belirli aşama ve sıçramalar kat ederek bugünkü konumuna geldiğini ileri süren hipotezle, arasız bir şekilde birbirini takip eden süreçlerin sonucunda bugünkü haline eriştiğini ileri süren arasında da herhangi bir çelişki görmez. Madde, ebedi ve zorunludur, ancak bileşimleri ve aldığı biçimlerse geçici ve tesadüflerle belirlenir; mademki insan türü birleştirilmiş maddenin dışında bir şeydir, o halde görünümü neden sürekli değişmektedir?

Bunlara karşın insan türünün, üzerinde yaşadığımız Dünya'nın zamanla ortaya çıkardığı özgün bir varlığı olduğu; dolayısıyla onun, Dünya'dan daha yaşlı olamayacağı ve haliyle Dünya'nın gidişatını düzenleyen özgün yasaların bir ürünü olduğu şeklindeki hipotezin geçerliliğini destekleyen ya da onun büyük ihtimalle doğru olduğunu ileri süren düşünceler de yok değildir. Evren için varlık, daha doğrusu bizim de tanık olduğumuz, birbirinden farklı mevcut elementlerin kombinezonları ve varlığı önemlidir, ama bunların ne tür bir bileşim ya da biçim edindikleri evren açısından önemsizdir. Buradan da şuraya varıyoruz: Dünya'yı oluşturan madde ve elementler ezelden beri vardı, ancak bugünkü mevcut biçim ve özellikleriyle değil. Belki de Dünya'mız zaman içinde herhangi bir gök cisimden kopmuş bir parçadan ibarettir. Belki de Dünya'mız, eğer astronomların güneşin yüzeyinde saptadıkları kabuk ve lekeden hareket edersek, güneşten koparak gökyüzüne yayılmış bir parçadır. Kim bilir belki de Dünya'mız, sönmüş ve yörüngesinden dışlanmış bir gezegendir. Belki de o, evrenin bir başka mekânında bulunuyordu ve orada bugünkünden çok daha farklı bir doğaya sahip olması nedeniyle bugün gördüklerimizden daha farklı varlıklar meydana getirmişti.

Hangi hipotez kabul edilirse edilsin, bitkilerin ve hayvanların zorunlu olarak, bugünkü özgün konumu ve yaratıcılığı itibarıyla Dünya'ya ait oldukları görülmelidir. Eğer dünya herhangi bir nedenle bugünkü mevcut koşullarını değiştirirse onlar da zorunlu olarak değişikliğe uğrayacaklardır. Bu teoriyi güçlendiren en önemli kanıtımız şudur: Dünya'ya ait olmalarına rağmen bazı ürünler, farklı iklimler nedeniyle birbirinden farklılaşmaktadır. İnsanlar, hayvanlar, bitkiler ve taşlar her yerde aynı değildir; aralarındaki mesafe anlamlı olmasa bile birbirilerinden dikkat çekici oranda ayrılmaktadırlar. Fil, sıcak iklimde rahattır, boynuzlu

geyikse kuzeyin soğuk memleketlerinin ürünüdür. Hindistan, bizde bulunmayan pırlantanın anayurdudur. Ananas, Amerika'nın ılıman ikliminde yetişmektedir, ama aynı iklimi suni olarak yaratınca, burada da yetişmektedir. Nitekim farklı iklimlerde yetişen insanlar da renk, beden, biçim, güç, çalışma azmi, cesaret ve zihinsel yetenekler açısından birbirinden farklıdır. Peki, iklimi belirleyen nedir? Dünya'mızın güneşe olan farklı konumları. Demek ki farklı konumlar, farklı ürünlerin elde edilmesini sağlamaktadır.

Eğer Dünya'mız herhangi bir nedenle konumunu ve koşullarını değiştirmek durumunda kalırsa, onun meydana getirdiği ürünlerin de değişikliğe uğrayacağını kesin bir şekilde ileri sürebiliriz. Çünkü nedensellikler ya da etkide bulunma yöntemlerinde bir değişiklik olduğunda sonuçlar da değişmektedir. Bir bütünden çıkan ürünler, varlıklarını devam ettirebilmek veya mevcudiyetlerini koruyabilmek için yeniden bütünün düzenine sığınmaları gerekir, aksi takdirde varlıklarını devam ettiremezler. Uyum sağlamayı ya da karşılıklı uyum sağlamayı, *evrenin düzeni*, uyumsuzluğu ise *düzensizlik* addediyoruz. İçinden çıktıkları bütünün ya da onları çevreleyen varlıkların özgün yasalarına uyum sağlayamayan şeyleri, *doğal olmayan şeyler* addediyoruz. Bunlar gelişmelerini devam ettirebilmek için genel yasalara uyum sağlamalıdırlar, ancak evrenin genel yasaları, belirli bir süreçte onları kabul etmeyince onların da mevcut varlıklarını devam ettirmeleri imkânsız hale gelmektedir. Doğa, birbirine yakın akraba olan bazı hayvan türlerinin çiftleşmesiyle ara bir türün, örneğin katırın peydahlanmasına izin vermektedir, ancak onların kendi türlerini devem ettirmesine izin vermemektedir. İnsan hava teneffüs ederek yaşarken, balıklar ise ancak denizde yaşayabilir. İnsanı denize at, balığı da dışarı çıkar, her ikisi de onları çevreleyen maddelerle uyumlu olmadıkları için yaşayamayacaklardır. Örneğin bir insanı, Satürn gezegenine gönderdiğimizi varsayalım, onun akciğeri oradaki ince havayı teneffüs edemeyeceğinden işlevini yerine getiremeyecek, soğuk havalar nedeniyle de kemikleri donarak çatırdayacaktır, çünkü o, varlığının temeli olan maddelerle teması kaybetmiştir. Ya da Merkür'e gönderilen bir insanı düşünelim, onunsa kısa bir süre içinde kavrulduğunu görürüz.

O halde insan türünün, üzerinde yaşadığımız gezegenin koşulları tarafından belirlenmiş bir ürün olduğunu ve eğer üzerinde yaşadığı gezegenin koşullarının değişmesi durumunda, varlığını devam ettirebilmek için onun da değişmesi ya da yeni (genel ve özgün) çevre koşullarına uyum sağlayamaması nedeniyle yok olup gitmesi gerektiğini kesinlikle iddia edebiliriz. İnsan, bütüne tabi olma veya uyum sağlayabilme yeteneği sayesinde *düzen* düşüncesine sahiptir ve işler, alışılmış düzeninde seyrederken, *her şey yolunda* diyebilmektedir. Ne var ki söz konusu bütün, zorunlu olduğu kadar *gerçek* anlamda ne iyidir ne de kötü. Bir insanı mevcut konumunun dışına çıkarın, anında o, evrenin düzensizliğinden dem vuracaktır.

Bu gerçekler, başka gezegenlerde bize benzeyen insanların yaşadığını iddia edenlerin görüşlerini de çürütmektedir. Lapplandlıların[178] Hottentottenlilerden[179]

[178] İsveç'le Finlandiya arasında yer alan bir bölge.
[179] 18. yüzyılda Namibiyalılar için kullanılan terim.

ne kadar farklı olduğunu görünce, kim bilir Satürn ya da Venüs'teki varlıklar, bizim gezegendeki insanlardan ne kadar farklı olacaklardır.

Eğer bütün bunlara rağmen, şeylerin ya da insanın kökeninin nereye dayandığını hâlâ merak ediyorsak, bu durumda hayal kurma yeteneğimizi konuşturarak şunları söyleyebiliriz: Muhtemeldir ki insan, üzerinde yaşadığımız Dünya'nın, gelişim sürecinde zorunlu olarak ortaya çıkardığı bir ürün ya da mevcut gezegenimizin niteliklerinden, özgün özelliklerinden ve enerjisinden çıkan ürünlerden biridir. Ancak onun dişi ve erkek olarak yaratılması gerekirdi; ayrıca varlığını, mevcut gezegenimizin koşullarıyla uyumlu olması durumunda ve bir zamanlar oluşumunu sağlayan temel yasalara tabi kalarak koruyabilecek ve sürdürebilecekti. Ama eğer bir gün insanın ihtiyaç duyduğu bu düzen, ortadan kalkar ya da Dünya, mevcut koşullarından sıyırılır ve başka bir koşullarda bulunursa ve insanın ihtiyaç duyduğu hareket, enerji ve etkiyi sunamazsa, bu durumda o da zorunlu olarak değişiklik geçirecek ve yerini icabında başka yeni şeylere bırakacaktır; nitekim bugün de görüldüğü gibi sadece koşullara uyum sağlayanlar varlıklarını devam ettirebiliyorlar.

Eğer Dünya'mızın mevcut konumuna gelinceye kadar değişiklikler geçirdiğini varsayıyorsak, bu durumda insan türünün de, tıpkı kırkayak böceğinin bir sinekten farklı olması gibi, bugünkünden farklı olması gerekirdi. Bu durumda insanın, hem kendisinin hem de gezegenimizde ve başka gezegenlerde bulunan bütün varlıkların, durmaksızın değişikliğe tabi olduklarını kabul etmesi gerekir. Dolayısıyla bizi, insan türünün son anı gibi başlangıcı da ilgilendirmiyor. Bütün türlerin sürekli bir değişim geçirdiklerini kabul etmek hiç de mantıksız değildir ve dolayısıyla bugünkü türlerin ne olacağını bilemeyeceğimiz gibi geçmişte de ne olduğunu bilemeyiz.

Doğanın, neden yeni şeyler üretmediğini soranlara biz de, bu soruları hangi temel ve varsayımdan hareketle yönelttiklerini sorarak karşılık vermek istiyoruz. Onlar hangi yetkiyle doğayı steril hale getirmek istiyorlar? Biz fark etmeden, her an yeni bileşimlerin oluşmasına izin veren doğanın, yeni bir tür yaratmadığını nereden biliyoruz? Şu ân bile doğanın, muazzam laboratuvarında, mevcut türlerden çok farklı yeni bir türün elementlerini birleştirilmediğini veya yan yana getirmediğini nereden biliyoruz? İnsanın, hayvanların, balığın ve kuşun bir zaman sonra olmayacağına dair varsayımda bulunmanın, neresinde bir yanlışlık ya da tutarsızlık var? Söz konusu varlıklar, doğa için zorunlu ve vazgeçilmez midir; doğa, onlar olmadan ebedi yoluna devam edemez mi? Çevremizdeki her şey değişmiyor mu? Peki, biz değişmiyor muyuz? Ezelden beri var olan evrenimizin bugünkü hali, geçmişindeki gibi mi, ya da bundan sonra kat edeceği ebedi yolda, kelimenin dar anlamında, hep bugünkü gibi mi kalacak? Peki, kim, bu kadar yok etmenin ve yeniden oluşturmanın, bileşimler yaratmanın ve çözünürlüğe uğratmanın, dönüştürmenin, değişikliklerin ve yer değiştirmenin ardından, gelecekte neyle karşılaşacağımızı bilebilir? Güneşler sönüyor ya da kabuk bağlıyor, gezegenler patlatılıyor ve evrenin boşluğuna savruluyor; başka güneşler yeniden alev alı-

yor, mevcut yörüngelerinde devam etmek ya da yeni yörüngelerinde turlamak için yeni gezegenler doğuyor, ama gel gör ki Dünya'da bir nokta kadar yer kaplamayan insan, evrende fark edilemeyecek kadar küçük bir nesne, evrenin kendisi için yaratıldığına inanıyor ve kendisinin, doğanın koruması altında olduğunu düşünüyor, hatta böbürlenerek ebedi ve evrenin kralı olduğunu sayıklayıp duruyor!

Yapma be insan! Sadece bir günlük ömrü olan bir varlık olduğunu hiçbir zaman kavramayacak mısın? Evrende her şey değişiyor; doğa, değişmeyen herhangi bir şey tanımıyor ve sen şimdi türünün çekip gitmeyeceğini, çünkü genel yasalardan azade olduğunu ve her şeyin onun iradesiyle değişeceğini mi düşünüyorsun? Peki, sen şu mevcut halinde sürekli bir değişim içinde değil misin? Sen ki şu halinle kendini *doğanın efendisi* sayıyorsun! Sen misin evreni ve Dünya'yı ölçüp biçen? Ey, kibrine yenik düşen sen, zekâya sahipsin diye bütün bu olup bitenin senin için mi inşa edildiğini sanıyorsun? Küçük bir arıza veya bir atomun yer değiştirmesiyle bir an yok olup gideceğini, bunun seni tarumar edeceğini ve o çok güvendiğin zekânı da senden alıp götüreceğini görmüyor musun?

Eğer bütün bu söylediklerimizi kulak ardı edip, doğanın, bazı genel ve değişmez yasalarla işlediği ileri sürülürse; eğer insanın, dört ayaklıların, balıkların, böcek ve bitkilerin ezelden beri var olduğunu ve ebediyen var olacakları söylenirse; peki öyle olsun; hatta güneş ve gezegenlerin ezelden beri gökte parladıkları söylenirse; eğer insanların neden böyle olduklarını sormak yerine, neden doğanın gördüğümüz haliyle varlık gösterdiğini veya neden Dünya'nın var olduğunu sorduklarında onlara ne yazık ki verecek bir cevabımız yok. İnsan hangi düşünceye kapılırsa kapılsın, her zaman insanları allak bullak edecek soru ve yanıtlar olacaktır, ama gerçek şu ki deneyimler üzerinden edindiğimiz hakikatleri hiçbir şekilde ortadan kaldıramazlar. İnsanoğlu her şeyi bilebilme yeteneğine sahip değildir; o, kökenine dair bilgiye sahip olamaz; o, ne şeylerin içine ne de olguların kökenine inebilir; ama ona, bilemeyeceği şeylere dair bilgi sahibi olmadığını, mantıklı ve dürüst bir şekilde, itiraf etme fırsatı tanınmıştır. Ayrıca bilgisizliğini de, anlaşılmaz ve karmaşık kavramlarla perdelemesine gerek yoktur. Bütün bu haklı sorularımızdan kaçınmak için insan türünün Tanrı'nın inayetiyle ilk adam ve ilk kadından geldiğini söyleyenlere şöyle yanıt veriyoruz: Doğa hakkında bazı düşüncelerimiz vardır, ama Tanrı ve Yaratan hakkında yok. Ayrıca onlara, doğanın enerjisinin nelere kadir olduğunu bilmediğimizi ve şu ân gördüğümüz insanı da hangi koşullarda ve nasıl meydana getirdiğini bilmediğimizi söylüyoruz.

Bu kadar şeyden sonra da insanın, doğada ebediyen kalabilmek için herhangi bir imtiyaza sahip olamayacağını belirtelim, çünkü o da doğanın diğer bütün ürünleri gibi değişim yasasına tabidir. Onun sözüm ona imtiyazları büyük bir yanılgıdır. İnsanın bir an gözlerini kapayarak doğaya yukarıdan bakması, ona insan türünün esasta, diğer türlerden farklı olmadığını görmesine yetecektir. Bir anda kendisinin de tıpkı bir ağaç gibi meyve verdiğini, enerjisini niteliklerine uygun bir şekilde kullandığını, zorunlu olarak ürünler verdiğini, etkide bulunduğunu ve eserler yarattığını görecektir. İşte o zaman, zihninde yarattığı avuntunun nedeni-

nin, evrenin hem bir parçası hem de ona dışardan bakabilen bir izleyicisi olmasından kaynaklandığını anlayacaktır. Ayrıca o, kendisine bahşettiği ve varlığıyla ilişkilendirdiği özel konumun, çıkarları için uydurduğu ve şişik egosunun bir kuruntusu olduğunu anlayacaktır.

Bütünüyle Duyumsamaya Dayanan Zihinsel Yetenekler Üzerine

Sahip olduğumuz zihinsel yeteneklerin, bedenimizin yapısından kaynaklanan ve onun içinde bulunduğu koşulların bir yansıması olduğunu kavramak için konuyu derinlemesine inceleyelim. Ruhumuza atfedilen bütün fenomenlerin sadece dönüşümün ürünleri oldukları, dolayısıyla bunların genleşemeyen ve gayrı maddi bir tözün eseri olamayacağını göreceğiz.

İnsanın temel yeteneği olan *hisleri*, onun ortaya koyduğu her şeyin de kökenidir. Dikkatli bir incelemeden sonra görülecektir ki insana ilk anda şaşırtıcı gelen bu yetenek, örgütlenmiş şeylerin varlığından ve özelliklerinden, yani onların doğasını ve niteliklerini oluşturan kütle, manyetizma, esneklik, elektrik akımı ve benzerlerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca şu son saydığımız özelliklerin en az hislerimiz kadar açıklanamayan şeyler olduğu da görülecektir. Ayrıntılı bir incelemeyle ortaya koyacağımız gibi, *duyumsama*, yaşayan bir bedenin herhangi bir organına belirli bir tarzda etkide bulunmaktan başka bir şey değildir; yani bu, organla temas eden mevcut bir nesnenin, sahip olduğu hareket ve sarsıntılarının beyne iletilmesidir. Söz konusu etkileri, bedenimize dağılmış sinirlerimiz üzerinden algılıyoruz; nitekim bedenimiz de, tıpkı dal budak salmış bir ağacın, yaprak ve köklerinde yaratılan etkiyi hissetmesi gibi algılamaktadır. İnsan bedeninin sinirleri beyinde toplanır ve oradan dağılır; demek ki söz konusu iç organımız, duyumsamanın da gerçek merkezidir. Tıpkı ağının merkezinde oturan ve her yöne salınmış lifler üzerinden bütün sarsıntıları ve değişiklikleri algılayan örümcek gibi. Deneyimler, insan beyniyle ilişkisi kesilen uzuvların herhangi bir algı iletmediğini ortaya koymaktadır. Eğer söz konusu uzuv aşırı tahrip olmuş ya da çok şiddetli bir etkiye maruz bırakılmışsa, duyumsama yeteneğinin de o derece azaldığı tespit edilmiştir.

Gerçek şu ki, beynin ve diğer uzuvların duyumsama yeteneği bir hakikattir. Peki, bu nereden gelmektedir? Bu yetenek, belirli bir düzende örgütlenmiş canlılara has bir olgudur; buna göre duyumsayamayan ve inorganik maddeler, duyumsama yetenekleri kazanarak, yani canlı organizmayla birleşerek ve onun içinde eriyerek *canlanabiliyorlar*. Bu sayede süt, ekmek ve şarap, duyumsama yeteneği olan insanın özüne karışabiliyor. Yani, söz konusu inorganik maddeler, duyumsama yeteneği olan bir bütünle birleştiklerinde onlar da duyumsama yeteneğine erişiyorlar. Bazı filozoflar, duyumsama yeteneğinin maddenin tamamının bir yeteneği olduğunu ileri sürüyorlar; bu durumda etkilerini gördüğümüz bu yeteneğin kökenini araştırmaya gerek kalmıyor. Eğer bunun böyle olduğunu kabul edersek, o zaman doğada, iki tür duyumsama yeteneğinin, yani *canlı* ve *cansız* hareket olarak ifade edilen iki farklı hareketin olduğunu varsaymamız gerekir: Biri etkin ve canlı, diğeriyse hareketsiz ve ölü. Bu durumda hareketsiz ve ölü maddelerin, canlana-

bilmesi ve etkin olabilmesi için sadece onların önlerindeki engellerin kaldırılması yeterlidir. Neticede şuna karar vermemiz gerekir: Ya duyumsama yeteneği, hareket üzerinden ya da birleşme yoluyla elde edilen özgün bir niteliktir, ya da söz konusu duyumsama yeteneği, bütün maddelerde içkindir ki her iki durumda da söz konusu niteliğin/yeteneğin kökeni/taşıyıcısı, genleşemeyen insan ruhu olamaz.

İnsan ve hayvan bedeninin yapısı, düzeni, dokusu, iç ve dış uzuvlarının inceliği, sadece bu organların mükemmel bir şekilde hareket etmesini sağlamıyor aynı zamanda bütünlüğü ifade eden makineyi de çalışır halde tutarak onun işlevlerini hızla yerine getirmesini de sağlıyor.

Şunu rahatlıkla söyleyebilirim: Liflerin ve sinirlerin bir merkezde birleştiği, uzuvların birbirine dokunduğu ve daima harekete hazır beklediği, sıvı ve katı elementlerden bir bütün oluşturan, bütün organları birbiriyle uyumlu, en küçük molekülleri bile birbiriyle daima temas halinde olan, hızla hareket eden ve aldığı en hafif darbeyi, etkiyi ve titreşimi, ânında karşılıklı olarak birbirine aktaran bir bütünün, en küçük hareketleri bile anında yerine getiren ve hatta dış organlarda duyumsanan en hafif etkileri bile hızla beyne ileten ve yumuşak dokulardan ibaret olan bir bedenin, hiç zorlanmadan ve kolayca dönüşüme uğrayabileceğine inanıyorum. Yüksek hareket yeteneğine sahip hava, ateş ve su, liflerde ve sinirlerde durmaksızın dolaşarak ve onlara hükmetmek suretiyle, onların inanılmaz derecede hızlanmasını sağlayarak dış organlarda duyumsanan en hafif algıların bile anında beyne ulaştırmasını sağlamaktadırlar. Bedeni sayesinde yüksek bir hareket kabiliyetine sahip olan insan bile, iç ve dış organları üzerinde daima etkide bulunan algıların nedenlerini her zaman kesin ve keskin bir şekilde kavrayamayabiliyor. Neticede o da, söz konusu nedenleri, değişiklik ortaya çıktıktan ya da beyinde bir darbe olarak algıladıktan sonra duyumsayabiliyor. Sonuçta bizi çevreleyen havayı da böyle algılamaz mıyız? Nitekim onu, organlarımız üzerinde yarattığı değişiklikten, yani şiddetli bir algılamadan ve beynimizin uyarılmasından sonra fark etmez miyiz? Duyumsama yeteneğimizin, rüya bile görmediğimiz, derin bir uyku halindeyken son bulduğu; dolayısıyla insan makinesinin iç kısmında, belirli bir düzen ve uyum içinde sürmekte olan hareketlere rağmen hiçbir şey hissedilmediği görülmektedir. İnsan sağlıklı durumunu doğrudan hissetmez, ama hastalığını ve ağrılarını hissetmektedir; birinde beyin ani hareketlerde bulunmazken, diğerinde alışık olunmayan hareketler yapar, sinirler gerilir, sarsıntılar, şiddetli ve düzensiz hareketler hissedilir ve böylece işlerin, belirli bir nedenden dolayı doğasında gitmediği, kendine özgü tarz ve yöntemle hissettirir. İçinde bulunduğumuz bu duruma *ağrı* diyoruz.

Zaman zaman da dış etkenler, onu biz henüz fark edemeden, bedenimizde çarpıcı değişikliklere neden olurlar. Sıklıkla askerler savaşta yaralandıklarında, yarayı ilk sıcaklık anında algılayamaz; çünkü savaşın şiddeti içinde, birbirinden farklı ve ani hareketlerin yapıldığı bir esnada beyne aynı anda birçok sinyal birden gönderilmektedir. Dolayısıyla beyin ilk anda söz konusu organdaki yaralanmayı diğer etkilerden ayırt edemez. Nitekim çok miktarda ve aynı anda birbirinden

farklı nedenleri olan etkilere maruz kalan insanlar, bu izlenimlerin şiddetli etkisine yenik düşerler, bayılırlar ya da bilinç ve his kaybına uğrarlar.

Genel anlamda beyin, organlar üzerinde etkide bulunan nedenleri ayrıştırabildiği ölçüde algılar. Açıktan fark edilebilen ve saptanabilen değişiklikleri algılamak, *bilinçli* olma halidir.

Dolayısıyla *duyumsama*, organlarımız tarafından, iç ya da dış bir etki neticesinde süresiz ya da geçici bir süre için ortaya çıkan değişiklerin saptanarak bunların, beyinde değişiklik olarak algılanmasını sağlama durumudur. Aslında insan, kendi içinde bulunduğu koşulları hisseder ve her ne kadar hissedilen etkiler, görünürde bir değişikliğe neden olmasa bile bunlar bilinçle algılanırlar. Bu durumda beyin ya değişikliğe başvurur ya da bir önceki durumda değişiklik yapar. Söz konusu durumu hayretle karşılamamız gerekmiyor, nitekim insan bedeni olarak adlandırdığımız böylesi bir makine, karmaşık bir yapıya sahiptir; onun, yan yana ve beyinle bağlantılı olan organları, zorunlu olarak bütünde ortaya çıkan ve birbiriyle bağlantılı her türden darbeyi, arızayı ve değişikliği anında haber vermelidir; onun, doğal olarak duyumsama yeteneğine sahip parçaları daima karşılıklı etki ve tepki içinde bulunur ve bu etkileri bir merkezde yoğunlaştırır.

Şayet bir insan gut hastalığından mustaripse, bunun bilincine varır, çünkü ağrısını içinde hisseder; her ne kadar henüz dışsal bir değişiklik göze çarpmıyor olsa da gene de o söz konusu arızayı hissediyordur. Bu değişikliğin nedenini araştırdığımızda da onun dışsal bir nedenden kaynaklandığını görürüz. Nitekim etkisini bedenimizde gördüğümüz bu hastalık, aldığımız besinden kaynaklanabiliyor, beden yapımızdan ya da kalıtsal bir hastalıktan da kaynaklanabiliyor; bunun gibi kanıtlanamayan binlerce başka nedenden de kaynaklanabileceği ve bunun eklemlerimizde iltihap oluşturarak dayanılmaz acılar verdiği biliniyor.

Gut ağrısı insan beyninde öylesine bir imge ya da değişiklik oluşmaktadır ki hastalığın etkisi ortadan kalktığı halde aynı etki hissedilmeye devam edebiliyor. Birkaç hareketten sonra insan beyni, beden sanki gerçekten hastaymış gibi yeniden bir ağrı algılayabilmektedir. Ama eğer insan bu hastalığı bilmeseydi, ona ilişkin herhangi bir imgeye sahip olamayacaktı.

Beynin, kendi mevcut durumunda herhangi bir değişiklik yapmasını sağlayan görünür organlarımıza *duyu organları* diyoruz. Öte yandan beynin algıladığı değişikleri ise, birbirinden farklı kavramlarla, *duyumsamalar*, *algılar* ve *imgeler* olarak ifade ediyoruz. Bu kavramlar, dış organlar tarafından algılanan etkilerin, iç organlarda yarattıkları değişikliklerin kavramlaştırılmasıdır. Bu değişiklikleri genel itibarıyla *duyumsama* olarak ifade ediyoruz; eğer söz konusu etki, iç organlar tarafından saptanırsa ya da bu etkiden haberdar olursa, buna da *algı* diyoruz; eğer iç organ, söz konusu tepkileri bir dış nesneyle ilişkilendirirse bunlara da *imge* diyoruz.

Demek ki *duyumsama*, organlarımıza iletilen sarsıntılardır; her *algı*, sarsıntının beyne ulaşana kadar kat ettiği süreçtir; *imge* ise, duyumsama ve algıyı yaratan nesnenin suretidir. Bu da göstermektedir ki eğer duyularımız herhangi bir şekilde

uyarılmazlarsa ne bir duyumsama ne bir algı ne de bir imgeye sahip olabiliriz. Bu kanıtlara bile kuşkuyla yaklaşanları ikna edeceğimiz fırsatlarımız olacaktır.

İnsanın, duyumsamayan ve cansız olarak görülen şeylerden farkı, yüksek hareket kabiliyetine sahip özgün bir bedene sahip olmasıdır; türümüze ait varlıklar, birbirinden çok farklı hareket yeteneğine bedenleriyle, sadece bedensel açıdan değil, özellikle de zihinsel ve düşünsel yetenekleriyle de sonsuz derecede ve inanılmaz fark yaratmaktadırlar. Söz konusu yüksek hareket kabiliyeti insana, zihinsel, duyumsama, tasavvur, tat alma yeteneği ve başka nitelikler kazandırmaktadır. Ama önce duyu organlarımıza eğilecek ve onların dış nesnelerden gelen etkileri, nasıl karşıladıklarını inceleyeceğiz; sonra da iç organların bunlara yönelik tepkilerine bakacağız.

Çok hareketli ve hassas olan gözlerimizin yardımıyla ışık ve renkleri duyumsarız. Duyumsama yoluyla beyne algı iletilir ve bunun sonucunda da zihinde parlayan ya da renkli bir nesnenin imgesi oluşur. Göz kapaklarımızı açtığımız anda, göz bebeğimiz belirli bir tarz ve yöntemle uyarılır; göz bebeğimizi oluşturan lif ve sinirlerin sıvısında yaratılan sarsıntı, anında beyne iletilerek orada, göz bebeğimize etkide bulunan nesneye ait imgenin oluşmasını sağlar. Bu sayede beynimizde, söz konusu nesnenin rengi, büyüklüğü, biçimi ve uzaklığı hakkındaki bilgeleri içeren imgesi oluşur. *Görmenin* mekanizması bu şekilde çalışır.

Dokusu lif ve sinirlerden oluşan insan derisi, yüksek hareket kabiliyetine sahip olmanın yanı sıra son derece esnektir de; ona herhangi bir nesne dokunduğu ya da üzerinde etkide bulunduğu anda duyarlılaşır; o anda beyne söz konusu nesnenin hacmi, yüzeyinin pütürlü olup olmadığı, ağırlığı vb. iletilerek orada, söz konusu nesnenin özelliklerini ifade eden imgeler oluşur ki buna da *dokunma hissi* diyoruz.

Yumuşak dokudan oluşan burun deliklerinin iç kanatları, dokunulamayacak ve görülemeyecek kadar uçucu maddeler yayan nesneler tarafından uyarıldığında bu etkileri anında beyne göndererek duyumsama, algı ve imgelerin oluşmasını sağlar; biz buna *koku alma hissi* diyoruz.

İç dokusu sonsuz sayıda sinir ağlarıyla kaplanmış, anında duyumsayan, hareketli ve duyarlı bir giriş olan ağız, temas ettiği besinleri anında içerdiği sıvılarla çözünürlüğe ulaştırmakta ve sonra da algıladığı etkileri beyne ulaştırmaktadır. Bu mekanizma sayesinde bizde *tat alma hissi* oluşur.

Son olarak, hareket halindeki havanın yarattığı titreşimleri, karmaşık yapısıyla algılayan kulağımız, birbirinden farklı sarsıntıların yarattığı algıları beyne iletmektedir; ardında da orada ses çıkaran nesnelerin imgesi oluşmaktadır; bu da *duyma hissidir*.

İşte duyumsama, algı ve imgeler edinmemizin yegâne yolları bunlardır. Beynimizin birbirine eklemlenen izlenimleri, duyu organlarımızı uyaran nesnelerin etkileridir; uyarılan organlarımız, o andan itibaren uyarıcı konumuna geçerek ruhumuzda uyarılara neden olur ki bu uyarılara *fikir*, *tefekkür*, *düşünme*, *bellek*, *tasavvur*, *karar verme*, *irade*, *etkinlik* adı verilir; bunların hepsi duyumsamaya dayanırlar.

Eğer kendime, *düşünme* kavramını açıklamak istiyorsam, temas ettiğim nes-

nenin bende yarattığı etkiyi birbiri peşi sıra incelemem gerekecektir. Örneğin bir şeftaliyi ele alalım; ilk anda gözümde iki farklı duyarlılık yaratan söz konusu nesnenin etkileri anında beyne aktarılır; bir anda beynimde söz konusu nesnenin neden olduğu ve birinin *renk* diğerininse *yuvarlak* olarak kavramlaştırılan iki yeni algı oluşur. Böylece beynimde, yuvarlak ve renkli olan bir nesnenin imgesine sahip olurum. Elimi nesneye uzattığımda, dokunma hissimin uyarıldığını görüyorum ki bu arada elim, anında beynimde üç imgenin oluşmasına neden olan ve *yumuşaklık*, *serinlik ve ağırlık* olarak adlandırdığımız üç farklı uyarıyı algılamaktadır. Söz konusu nesneyi burnuma yaklaştırdığımda, onun yarattığı uyarı nedeniyle beynimde *koku* olarak adlandırdığım yeni bir imge daha oluşturmaktayım. Nitekim nesneyi ağzıma götürdüğümde, bu kez de tat alma hissim özgün bir tarzda uyarılmakta ki bu da bende *tat* imgesi yaratmaktadır. Şimdi duyu organlarımın üzerinden edindiğim bütün bu uyarıları ve değişiklikleri birleştirdiğimde, yani şu ana kadar edindiğim bütün duyumsamaları, algıları ve imgeleri birleştirdiğimde, bütünü oluşturan yeni bir imgeye ulaşıyorum; artık ona *şeftali* diyebilirim. Şu andan itibaren düşüncem onunla meşgul olabilir ya da ona ait bir kavram yaratabilir.

Şu âna kadar söylenenler, *duyumsama*, *algı* ve *imgelerin* nasıl ortaya çıktıklarını ve sonra da bunların beyinde nasıl bir çağrışım yarattıklarını göstermeye yeter sanırım; ancak görüldüğü gibi bu uyarı ve değişiklikler, birbiri peşi sıra sökün eden dış etkilerden kaynaklanmaktadırlar ki sonuçta bunlar, dış organlarımızca algılanarak *düşünme yeteneğine* sahip iç organlara iletilirler; nitekim iç organlar da edindikleri söz konusu uyarı ve imgeleri varlığında algılar ve duyumsar, sonra onları birleştirir, ayrıştırır, iletir veya sınırlar, karşılaştırır ve yeniler vb. Buradan da görüleceği gibi düşünme denen etkinlik, beynimizin dış nesneler üzerinden ya da bizzat kendisi tarafından gönderilen uyarıları algılamasıdır.

Gerçekten de iç organlarımız, sadece dış nesnelerin gönderdiği uyarılarla değil, fakat bizzat kendisinin gönderdiği ve yarattığı uyarılardan hareketle veya kendisinin kışkırttığı değişiklikleri ve hareketleri algılayarak duyumsamalar ve imgeler yaratabilir. İnsanın kendi içine dönme yeteneğine başvurarak ortaya koyduğu etkinliğe ise *tefekkür* diyoruz.

Sonuçta, düşünme ve tefekkür denen etkinlikler, dış nesnelerin iç organlarımızda duyumsama, algılama ve imge olarak yarattıkları ve beyinde oluşturulan uyarı ve değişiklikleri hissetmek ve duyumsamaktan başka bir şey değildir.

Bellek ise, iç organların bir zamanlar duyumsadığı uyarıları yeniden tazelemesidir; ya da bir zamanlar, dış nesneler tarafından yaratılan duyumsama, algı ve imge durumunun, her ne kadar söz konusu durum yeniden yaşanmasa da ya da bu durum tümden namevcutsa bunların yeniden aynı düzende hissedilmesidir. İç organımız, duyumsadığı mevcut uyarıların, bir zamanlar dış nesnelerin yarattığı uyarılarla aynı ya da onların yeniden yaratmış olduğu uyarılar olduğunu algılar. Bellek, eğer uyarılar aynıysa güvenilirdir; ama eğer organların duyumsadığı yeni uyarılar geçmişteki uyarılardan farklıysa o zaman bellek güvenilmezdir.

Hayal kurma yeteneği, beynin kendisini yenilemesidir; ya da dış nesnelerin

yarattığı duyumsamaları örnek alarak bir tür yeni duyumsamalar yaratmasıdır. Beynimiz daha önceden algıladığı ve sonradan hatırladığı imgeleri birleştirerek, yani bütünü ya da mevcut değişiklikleri toplayarak, henüz yaşamadığı, ama parçalarının imgelerinden haberdar olduğu ve sadece kendi içinde varlık gösteren bir bütün yaratır. Bu sayede o, Kentaurların,[180] Hppografların,[181] Tanrıların ve hayaletlerin vb. imgesini yaratır. Beynimiz bellek üzerinden, edindiği duyumsamaları, algıları ve imgeleri tazeler ve bunları daha önceden algıladığı nesnelerle ilişkilendirir; hayal kurma yeteneği ise uyarıları birleştirerek, organlara doğrudan etkide bulunmayan, ama element ve imgelerini bildiği nesneleri ya da yapıları yaratır. Hayal kurma yeteneğini kullanan insanlar, adına Tanrı dedikleri mükemmel varlıkları yaratarak *adalet*, *bilgelik*, *iyilik*, *zekâ* gibi kendilerine has bazı nitelikleri hayatlarından sürgün ettiler.

*Karar verme yeteneği*nden bahsederken de, insan beyninin, dışardan algıladığı ya da kendi içinde yarattığı uyarı ve imgeleri birbiriyle kıyaslayarak, onların birbiriyle olan karşılıklı ilişki ve etkilerini keşfetmektir.

İrade, beynimizin yarattığı uyarılar doğrultusunda etkin olma eğilimidir; yani bedenin uzuvlarını belirli bir tarzda değişikliğe uğratarak, amaçlanan değişikliği yaratacak koşulları yaratmaktır ya da kendisine zarar verecek durumdan uzak durmaktır.

Arzu, etkin olmaya hazır olmak demektir. Beynimizde hazır olma durumu yaratan dış etkilere ya da iç imgelere *etkenler* diyoruz ki bunlar, bedenin organlarının yapması gerekenleri belirleyen, bir başka ifadeyle onları yönlendiren ya da harekete geçiren etkenlerdir. Bedenin, beyinde yaratılan değişimlerle ortaya koyduğu hareketlere, *keyfi etkinlikler* diyoruz. Somut bir meyvenin görüntüsü, beynimde öylesine bir uyarı yaratmaktadır ki içimde ona uzanma, daldan koparma ve ağzıma götürme isteği uyandırmaktadır.

Beynin ya da iç organların algıladığı bütün değişiklikler, ya dış nesnelerin ya da beyin ve iç organların yineledikleri duyumsama, algı ve imgelerdir; bunlar bedene ya yarar sağlar ya da zarar verirler; mevcut durumumuza ya kalıcı ya da geçici yarar sağlar veya zarar verirler ve haliyle iç organlar, her insanın ruhsal yapısına göre farklı enerji oranında etkin olmaya yönlendirirler. Dolasıyla, mevcut varlığımıza uygun ya da karşıt konumlanmış nesnelerin yanı sıra ruhsal yapımızın da yönlendirmesi veya hareket ettirmesiyle belirlenen irademizin bir ifadesi olan hafif veya şiddetli *arzularımız* ortaya çıkarlar. Demek ki arzularımız, iç organların içinde bulundukları mevcut durumlar ya da değişikliklerdir, yani nesnelerin onları (organları) çekmesi veya itmesi ya da onların doğal yasaların zorunluluğu olan çekme ve itme hareketlerine tabi olmasıdır.

İç organların, dış nesneleri ya da kendisini algılaması ve onlar üzerinden kendisini değişikliğe uğratmasına da *akıl* diyoruz. *Zekâ* derken de söz konusu organın, bütün bu yetenekleri yerine getirebilme yeteneğini kast ediyoruz. *Mantık* derken

[180] Üst kısmı insan alt kısma at olan hayali bir yaratık.

[181] Ön kısmı kartal, arka kısmı at olan hayali bir yaratık.

de bütün bu yetenekleri kendine has bir yöntem ve uyumla kullanabilmeyi kast ediyoruz. İç organların geçici ya da kalıcı özellikleri olan *zihin*, *bilgelik*, *akıl*, *erdem* vb. gibi değişiklikler veya nitelikler, neticede canlıların etkin olmasını sağlarlar.

Kısacası, birazdan kanıtlama fırsatı bulacağımız gibi, beynin özelliklerinde, varlığında, hareketlerinde ve mevcut durumunda bir değişiklik yaratıldığında, ruhtan kaynakladığı ileri sürülen bütün entelektüel yeteneklerimiz ve düşünsel etkinliğimiz de zaafa uğramaktadır. Demek ki beyin, hislerimizden ve bütün davranışlarımızdan kaynaklanan ilkelerin mekânıdır. Değişiklikler, nesnelerin teması üzerinden duyu organlarımıza ve orada yaratılan itkiyle de beyne iletilirler; ya da gene nesnelerin etkisiyle beyinde oluşan imgeler orada yeniden üretilirler. Demek ki beyin de kendi başına hareket edebiliyor, yani kendisi üzerinde etkide bulunarak ya kendisiyle aynı maddelerden oluşması ya da onların onda toplanması nedeniyle organları harekete geçirebiliyor. Bu sayede iç organların gizli hareketleri, dış organların işaretleriyle hissedilebiliyor. *Korku* olarak adlandırılan değişikliği algılayan beyin, bütün organları titretmek suretiyle etkide bulunarak yüzümüzün solmasına neden olmaktadır. Acı hissi algılayan beyin, ona herhangi bir nesne temas etmediği halde gözlerimizin yaşarmasını sağlıyor. Ya da insanın makinesi, bir anda, herhangi bir düşüncenin etkisiyle şiddetli tepkiler verebiliyor.

Bunların da ortaya koyduğu gibi aynı elementler birbirinden farklı parçalarda farklı etkide bulunabiliyorlar. Eğer buna rağmen işleyişlerini ortaya koyduğumuz mekanizmaların, hâlâ ruhun hareketlerini ve yeteneklerini açıklamaya yetmediği ileri sürülürse, buna vereceğimiz cevap şu olabilir: Her gün ve her an doğada gördüğümüz diğer maddeler gibi insan bedeninin de en basit hareketleri, günlük izlenimleri ve etkin olma tarzının barındırdığı gizemleri ve bunların en son ilkesini hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Düşünsenize, bir taşın düşmesini sağlayan çekim kuvvetinin mekanizmasını bildiğimizi övünerek nasıl ileri sürebiliriz ki? Bazı nesneleri çeken bazılarını ise iten mekanizmanın nedenini biliyor muyuz? Bir nesnenin bir başka nesneye, hareketi nasıl aktardığını biliyor muyuz? Söz konusu mekanizmaları açıklayamıyoruz diye, bütün bunları zihnimizde yarattığımız ve ne olduğu hakkında en ufak bir fikre sahip olmadığımız doğaüstü bir varlığa atfettiğimizde, bununla bütün kavramları alt üst ettiğimizi görmüyor muyuz? Şu an itibarıyla ruhun üzerinde etkide bulunarak onda değişiklikler yaratan dış etkenlerin maddi temelini bilmek yeterli olmalıdır. Böylece, onun bütün etkinliğinin ve yeteneklerinin maddi olduğuna hükmedebiliriz.

Ruhumuz İmgelerini Bağrından Çıkarmaz; Doğuştan Gelen İmgeler Yoktur

Şu âna kadar söylenen her şey, ruhumuz olarak adlandırdığımız iç organlarımızın tamamıyla maddesel olduğunu kanıtlıyor. Elde edilen imgelerin, maddesel olan dış organların, aynı şekilde maddesel olan iç organlar üzerinde birbiri peşi sıra yarattıkları etkiyle oluştukları gerçeğini kanıtlıyor. Aynı şekilde entelektüel olarak adlandırılan bütün yeteneklerimizin de duyumsamanın neden olduğu etki

kaynaklı olduklarını gördük; nitekim birçok niteliklerini *ahlak* olarak değerlendirdiğimiz şeylerin kökeninin de zorunlu olan bazı mekanizmaların ürünü oldukları görülmektedir. Ama şimdi önce, ruhun, bedenden başka bir şey ve ondan bütünüyle farklı bir öze sahip olduğunu iddia edenlere yanıt vermemiz gerekiyor. Onlara bakılırsa söz konusu iç organ, kendinden hareketle imgelere sahip oluyormuş; gene güya insan, söz konusu imgeleri doğuşuyla birlikte getiriyormuş, yani mucize kelimeyle ifade etmek gerekirse, bunlar *doğuştan var olan* şeylermiş. Onlar, söz konusu ruhun, içinde bulunduğumuz ve her şeyin onda birleştiği doğada, özel bir yeteneğe sahip olduğuna ve buradan hareketle onun [ruhun] herhangi bir dış etkiye maruz kalmadan kendiliğinden harekete geçtiğini, herhangi bir nesneyle teması olmadığı halde, imgeler yarattığını ve nesneler tahayyül ettiğine inanıyorlar. Bu iddiaların ne kadar çürük olduğunu hemen görmek mümkünken, bazı yetenekli şahsiyetler, dini önyargılarından hareketle, herhangi bir nesnenin etkisi altında kalmadan ve gene herhangi bir ilk imgeye sahip olmadan, ruhun, bütün evreni ve onunla birlikte içerdiği bütün şeyleri tahayyül edebileceğini iddia edecek kadar ileri gitmişlerdir. Descartes ve öğrencileri, ruh duyumsarken ve imgeler oluştururken bedenin herhangi bir etkide bulunmadığını, onun [ruhun] çevresinde herhangi bir maddi nesne ve varlık olmadan da duyumsayabileceğini, görebileceğini, duyabileceğini, tat ve koku alabileceğini ileri sürmüşleri.

Peki, üzerinde yaşadığımız Dünya'nın ve içerdiği her şeyin boş bir hayal olduğunu, ya da evrenin sadece içimizde ve düşüncemizde yaşayan bir şey olduğunu kanıtlamaya çalışan Berkeley'e ne demeli! Hâlbuki onun anlaşılamayan yanlış sonuçları bile, ruhun spritüal oluşunu savunanların ortaya koydukları şeylerin varlığını da tartışmalı hale getirmektedir.

Böylesi doğal olmayan anlayışları savunabilmek de bize, imgelerin, düşüncenin yegâne nesneleri olduğunu söylüyorlar. Hâlbuki neticede, söz konusu imgelerin, duyu organlarımız üzerindeki etkileriyle beynimizde değişikliğe yol açan dış nesnelerden ya da makinemizin içerdiği ve bedenimizin bazı organları üzerinde etki yaratan maddi şeylerden kaynaklanmaları gerekir. Bunları duyumsarız ve onlar da zihnimizde gerçek ya da yanlış varsayımdan hareketle imgeler oluşturur ve bizi harekete geçirirler. Her ne kadar nedenini saptamak kolay olmasa da gene de her imge, bir etkinin sonucudur. Peki, bundan hareketle imgelerin, herhangi bir nedeninin olmadığını düşünebilir miyiz? Eğer biz, sadece maddi nesnelerin imgelerini edinebiliyorsak, o zaman imgelerin kaynağı nasıl gayri maddi olabiliyorlar ki? İnsanın, herhangi bir nesneyle temas etmeden ya da onun herhangi bir etkisini duyumsamadan, evrene dair imgeler oluşturabileceğini iddia etmek, doğuştan bir âmânın, görmediği ve hakkında hiçbir şey duymadığı bir tabloyu betimlemesine benzemez mi?

Normalde zeki ve aydınlanmış olan insanların, konu ruh ve onun etkinliği olunca, anında yanlış anlayışlara sapmasının nedenlerini bulmak çok kolaydır. Onlar ya önyargılarının esiridirler ya da bir baskı unsuru olan dini anlayışların yarattığı korkudandır ki bu anlayışa göre ruh, gayri maddi ve arı bir düşünceden

ibarettir; o her şeye muktedir olduğu gibi özü de bizden ve gördüğümüz her şeyden farklıdır. Dolayısıyla onlar, bedensel ve kaba-maddi olan cisimlerin, onunla en ufak bir töz yakınlığı bulunmayan bir şeyi nasıl etkileyeceğini, değiştirebileceğini ve ona imgeler yükleyebileceğini kavrayamadılar. Bu fenomenleri anlayamayınca da, ama ruhun imgeler oluşturmaya devam ettiğini de gördüklerinden, söz konusu imgelerin, onun üzerinde etkide bulunan başka şeylerden değil (çünkü hipotezlerine göre kaynağı nesneler olan etkilerden imgeler oluşmaz), fakat bunların ruhun kendisinden kaynaklanması gerektiğini düşündüler. Nitekim söz konusu ruhun geçirdiği değişikliklerin kendi enerjisinden kaynaklanması gerektiğini ve bu yeteneğin de doğuştan doğanın Yaradan'ı tarafından verildiğini farz ettiler. Hâlbuki bu Yaradan öyle bir varlıktır ki, o da ruh gibi gayri maddidir ve bildiğimiz kaba duyumsamalar üzerinden etkide bulunamaz.

Soruna yüzeysel yaklaşılınca, bahsi geçen filozofların haklı olabileceklerine dair işaretleri bazı fenomenlerde görebiliyoruz, örneğin insan ruhunun, herhangi bir dış etki altında kalmadan kendinden hareketle imgeler oluşturması gibi. Beden üzerinde görünürde herhangi bir dış etkinin bulunmadığı *rüya* anlarında, iç organımızın harekete geçirilebildiğini, imgeler oluşturabildiğini, değişiklikler yaşandığını ve hatta bu değişikliklerin bedeni de etkilediğini de görebiliyoruz. Ancak insanın birazcık derin düşünmesiyle bu sorun da çözülebilmektedir; görebileceğimiz gibi beynimiz, bir önceki günden kalan birçok imgeyle tıka basa doldurulmaktadır. Bu imgeler, dış nesnelerin etkide bulunarak onu değişikliğe uğratması sayesinde oluşturulmuşlardı; şunu kaydetmemiz gerekir ki söz konusu değişiklikler, onun keyfi arzularının ya da hareketlerinin etkisiyle değil, fakat beyinde istenç dışı oluşan ve makinesinin ortaya koyduğu içsel hareketlerin yenilenmesinin sonucudur. Söz konusu değişikler, daha önceki yaşanmışlıklardan edinilen değişiklerin az ya da çok benzerlerinin bir tekrarıdır. Bilindiği gibi rüyalarımızın bazılarını hatırlarız. Dolayısıyla rüyalarımızda bizi etkilemiş olan şeyleri, neredeyse essahmış gibi algılarız. Bir başka anda da söz konusu değişiklikler düzensiz, birbiriyle ilişkisiz ya da daha önceden zihnimizde beliren imgelerden farklı bir şekilde belirirler. Eğer şimdi rüyamda bir arkadaşımı görüyorsan, bunun nedeni, onun bende yarattığı etki ve değişikliklerdir; ya da daha önceden gördüğüm bir olaya ait imgelerin söz konusu değişikler tarafından yeniden düzenlenmesinden kaynaklanmaktadır. İşte bu da belleğin bir eseridir. Eğer rüyamda, doğada bulunmayan bir canavar görürsem, bu durumda beynimin, özgün ve tikel imgeler tarafından değiştirildiğini gösterir. Haliyle beynim, imgeler deposundan birbiriyle ilişkisi olmayan bağımsız imgeleri birleştirerek gülünç olabilen bir bütün yaratmaktadır; demek ki rüyamızda *tahayyül yeteneğimiz* devrededir.

Rahatsız edici, olağandışı, alışılmış olmayan rüyaların nedeni, makinemizin içinde bulunduğu düzensizliğin dışavurumudur: sindirim bozukluğu, yüksek kan basıncı veya mayalı şeylerden kaynaklanan rahatsızlıklar. Bunlar beynimizin bir gün önceki yaşadığı değişikleri yeniden tekrar etmesini engelleyen maddi nedenlerin yarattığı düzensiz hareketlerdir. Söz konusu düzensiz hareketlerin sonucun-

da beyin de düzensiz hale gelir ve imgelerini ya belirsiz ya da karmakarışık bir halde oluşturur. Eğer rüyamda bir sfenks görmüşsem, bu ya bir önceki gün ona ait bir resim gördüğümdendir ya da düzensiz hareketlerden dolayı beynim, birbiriyle uyuşmayan ve herhangi bir modele de uymayan imge parçalarını yan yana getirmek istemesindendir. Örneğin beynim, imgesine sahip olduğu bir kadının kafasını, gene imgesine sahip olduğum bir aslanın bedenine yerleştirmektedir. Bu durumda kafam, tıpkı sorunlu organlarımın tasavvur yeteneğimi düzensiz hale getirmesi ve bunun sonucunda bana uyanıkken olmayan nesneleri gördürmesi gibi işlemektedir. Birçok kez uykuya dalmadan rüya gördüğümüzü saptarız; ancak rüyalarımız kesinlikle, hiçbir zaman görmediğimiz ya da bizde hiçbir zaman etki bırakmamış ve beynimizde imgesi bulunmayan herhangi bir şeyi ki bunlar istediği kadar garip şeyler olsunlar, içermezler. Din adamları, insanları korkutmak için anlattıkları saçma sapan şeyleri uyanıkken oluşturdular. Bunun için de insan türünün en iğrenç yaratıklarının dağınık duran parçalarını birleştirmekle yetindiler. Ayrıca onlar, bildiğimiz ve bize hükmeden despotların güç ve imtiyazlarını abartarak, onlardan, huzurlarında titrediğimiz Tanrılar yarattılar.

Görüldüğü gibi, ruhumuzun kendi enerjisiyle hareket ettiğini ya da imgeleri kendi içinden çıkardığına dair tezi kanıtlamak için rüyalara başvurmak anlamsızdır. Aksine o [ruh] rüyada oldukça pasiftir ve istenç dışı düzensizliklerden kaynaklanan değişiklikleri ki bunlar bedenimizdeki fiziksel etkilerden kaynaklanır, yenilenmesinden ibarettir. Bunu yaparken de bizi, ruhumuzu kullanarak söz konusu fiziksel etkilerin varlığı konusunda ikna etmeye çalışır. Ruhun, imgelerini kendi içinden çıkardığı şeklindeki görüşü savunanların yanlış yola sapmalarının nedeni, onların bu imgeleri, gerçekmiş gibi algılamalarından kaynaklanmaktadır. Hâlbuki bunlar beynimize ait olmayan nesnelerin bir yansımasıdır. Bu nesneler, ilk imgelerin gerçek modelleridir ki bunun da kökenine inmek gerekir, yani insanın yanılgılarının kökenini burada aramak gerekir.

Rüya gören bir insanın ruhu, en az sarhoş bir adamın ruhu kadar etkisizdir. İster birinin hezeyanlarının nedeni makinesinin düzensizliğinin, yani fiziksel bir etkiden kaynaklanan değişikliklerin sonucu olsun, isterse o şahıs gerçekten zihinsel açıdan hasta biri olsun, sonuçta rüyalar, insan makinesinin birçok nedenden kaynaklanan bir düzensizlik içinde bulunduğunu ve bu nedenle de beynin alışılmış güvenli düzenden ayrıldığını gösterir. Söz konusu düzensizlik, insana iyi gelmeyen besin, içecek, çeşitli bileşimler veya fermente maddeler gibi besinlerin alınmasından kaynaklanabilir. Eğer bedenimiz, alışık olmadığı veya düzensiz hareketlere maruz kalırsa, bu durumda beynimiz de zorunlu olarak düzensiz hale gelir.

Dolayısıyla ruhumuzun, yaşamımızın hiçbir anında kendinden hareketle ve herhangi bir dış neden olmaksızın etkin olacağını düşünmek mümkün değildir. O da, tıpkı bedenimiz gibi, zorunlu bir şekilde ve kendine has yöntemlerle etkide bulunan dış nesnelere karşı duyarlıdır. Örneğin aşırı miktarda alınan şarap, sadece

imgelerimizi bozmaz, aynı zamanda bedenimizin işlevini ve entelektüel etkinliğimizi de düzensiz hale getirir.

Eğer, doğada sadece kendi enerjisiyle hareket edebilen bir şey olsaydı, yani gerçek anlamda her şeyden ve etkiden bağımsız bir şekilde hareket edebilseydi, o zaman bahsi geçen şey, evrenin hareketlerini durdurmaya muktedir olurdu ki bu, birbirini takip eden süresiz ve sonsuz sayıdaki nedenlerin toplamı olurdu; neticede bu, zorunlu ve değiştirilemez olan yasalara etkide ve tepkide bulunmak demek olurdu. Bütün şeylerin özleri ve nitelikleri değiştirilmeden ve hatta onlar bütünüyle tahrip edilmeden, söz konusu yasaların değiştirilmesi ya da geçersiz kılınması mümkün olamaz. Evrenin genel sistemi, birbiri üzerinde karşılıklı etki ve tepkide bulunabilen şeylerin meydana getirdiği ve birbirini takip eden hareketlerden oluşmaktadır. Her cisim, kendine temas eden bir başka cisim tarafından harekete geçirilir; ruhumuzun görünmez hareketleri de aynı şekilde içimizde görünmeyen nedenlerden [hareketlerden] kaynaklanırlar. Çoğumuz ruhumuzun kendiliğinden hareket ettiğine inanıyor, çünkü ya onu harekete geçiren itkileri görmüyoruz ya da harikalara neden olan o şeyi görüyoruz ama onun harekete geçirici yeteneklerinin olmadığını düşünüyoruz. Peki, bir barut fıçısını patlatarak gözümüzün önünde büyük bir etki yaratan bir kıvılcımın bu şeyi yapabilmesi normal de çok mu mümkün? Yanılgımızın temel nedeni, bedenimizi kaba ve hareketsiz bir kütle addetmemizden kaynaklanıyor; hâlbuki o bir duyumsama makinesidir ve zorunlu olarak algıladığı her etkiyi anında duyumsayarak ve birbirini takip eden etkileri hatırlayarak *Ben Bilincini* oluşturur. Hatırlama yoluyla eski bir etkiyi yeniden canlandırarak ya da onu muhafaza ederek ve duyumsanan bir başka etkiyi devam ettirerek ve bu arada yeni bir etkide daha bulunarak, *akıllı etkinliğin* mekanizması dediğimiz süreç işlemektedir.

Beynimizde fark edilemeyen tek bir değişiklikle oluşturulan bir imge, konuşma organımızı harekete geçirir ya da dilimizin hareketini kışkırtarak kendisini ifade etmiş olur. Böylece başka varlıkların, benzer hareketleri algılayabilen organlarında imgeler, düşünceler ve arzular yaratırlar. Bu yolla, sadece büyük bir insan kitlesinin tek bir arzusunu yönlendirerek onların ortak çabasıyla bir devlette devrimin gerçekleşmesini sağlamış olmuyor, aynı zamanda dünyamızın tamamı üzerinde de etkide bulunuyor. Büyük İskender tek başına bu şekilde, bütün Asya'nın kaderine hükmetmişti; Muhammed de bu şekilde dünyanın çehresini değiştirmişti; öyle ki, fark edilemeyen zorunlu hareketlerin etkisiyle, yani insanların beynine etkide bulunarak korkunç ve büyük çaplı etkiler yaratılabiliyordu.

İnsan ruhunun etkisini anlamanın zorlukları nedeniyle ona, az önce açıkladığımız, açıklanamayan nitelikler atfediliyor. Tahayyül ve düşünme yeteneği kullanılarak onun dışımıza çıkması ve en uzak mesafeleri kolayca kat etmesi, evrenin bütün noktalarını bir çırpıda dolaşarak bunları birbirine bağlaması sağlanmaktadır. Sonra da bu kadar işi başaran, yani bu hızdaki bir hareketi gerçekleştiren bir varlığın, diğer bütün şeylerden farklı ve başka bir doğaya sahip olması gerektiğine hükmedilmiştir. Ruhun gerçekten, söz konusu nesnelere ulaşabilmek için zorunlu

olarak muazzam mesafeyi kat ettiğine inanılmıştır; hâlbuki insanlar, bunun bir çırpıda görülebileceği gibi kendi içlerini dolaşmalarının gerektiğini ve duyumsama yoluyla oluşturdukları imgeleri sadece birleştirmeleri gerektiğini düşünemediler.

Hakikat şudur ki bizde imge oluşturan her şey, duyumsama yoluyla algıladığımız şeylerdir; beynimiz sadece bedenimizin duyumsama yoluyla algıladığı değişikliklere açıktır ya da ruhumuz bu yolla düşünür, arzular ve etkide bulunur. Eğer Aristoteles, iki bin sene önce, ruhumuza ulaşan şeylerin ancak duyu organları üzerinden ulaştığını söylemişse, o zaman ruhumuzu terk eden her şeyin de zorunlu olarak duyumsanan ve imgesiyle ilişkilendirilebilen bir nesneye, yani *insan*, *ağaç*, *kuş* vb. gibi kelimelere ya da detaylı çözümleme isteyen, örneğin *eğlence*, *mutluluk*, *ahlaki bozukluk* ve *erdem* gibi kavramlara temas etmesi gerekir. Eğer bir kelime ya da imge herhangi bir nesneyle ilişkilendirilemiyorsa, bilin ki o kelime ya da kavram hiçlikten gelmedir ve anlamsızdır. Bu durumda o imge zihinden, kelime de lisandan atılmalıdır, çünkü onun hiçbir anlamı yoktur. Neticede bu ilke, Aristoteles'in temel öğretisinin tersinden ele alınmasıdır; eğer söz konusu tez doğruysa, tersinden de doğru olmalıdır.

Peki, zeki bir adam olan Locke, Aristoteles'in söz konusu ilkesini bütün yönleriyle açıkladığı ve bunu yaparken de ilahiyatçıların kanını beynine sıçrattığı halde, aynı şekilde *doğuştan gelen ilkeler* sisteminin mantıksızlığını anlayan ve açıklayan diğer bilge adamlar, neden hemen gerekli olan ikinci adımı atmadı ve işin sonuna kadar gitmediler? Peki, neden bu kadar anlaşılır olan bu ilkeyi, insanın zihnini bu kadar uğraştıran söz konusu saçmalıklara da cesaretle uygulamadılar? Ortaya attıkları söz konusu ilkelerin, insana sürekli duyumsanamayan ve dolayısıyla imgeleri oluşturulamayan şeyler sunan ilahiyatın temelini mahvettiğini göremediler mi? Ne yazık ki önyargılar, hele onlar bir de kutsalsalar, kanıtlanmış tezlerin en basit uygulamalarını bile engellemiştir; söz konusu büyük adamlar, iş, din konusuna gelince birden bire çocuklaşmaktadırlar; ortaya attıkları tezlerin tutarlı sonuçlarından korktukları için gerekli adımları atmamaktadırlar!

Aristoteles'in temel ilkelerini benimseyen ve onu bayrak edinen Locke ve diğerleri, zorunlu adımları atarak ilahiyatın mucize addettiği şeylerin saçma sapan şeyler olduğunu vurgulamalıydılar; onlar genleşmeyen ve gayri maddi olan tözlerin içi boş imgeler olduğunu belirtmeliydiler; nitekim dünyanın hâkimiyetini teslim ettiğimiz, niteliklerini ise duyularımızla kanıtlayamadığımız söz konusu varlığın ve anlaşılmaz zekânın, zihinlerde uydurulmuş imgeler olduğunu anlamalıydılar.

Öte yandan ahlak abideleri, *ahlaki hisler*, *ahlaki esin* ve *doğuştan gelen erdemin* imgeleri gibi kavramların, daha önceden kabul gören, sözüm ona iyi ve kötü oldukları deneyimle sabit olan şeylerin, bize dayatılan fantastik imgeler olduğu, aynı şekilde bu ve daha başka şeylerin, ilahiyatın temeli ve güvencesi olduğunu anlayamamışlar mıydı? Karar vermeden önce duyumsanmalıdır; iyiyi kötüden ayırabilmek için önce karşılaştırmak gerekir.

Eğer, doğuştan gelen ilkeler tezinden ya da ruhumuza doğuştan işlenmiş algı-

ların mevcut olduğunu belirten anlayışlardan kurtulmak istiyorsak, önce sorunun kökenine inmemiz gerekir. Bunu yaptığımızda, bize yabancı olmayan veya kendimizle özdeşleştirdiğimiz imgelerin, bir şekilde duyumsama yoluyla edinildiği ama bunların bazen beynimiz tarafından zor kavrandığı, hiçbir zaman aynı kalmadığı ve içimizde sürekli değişim geçirdiği görülecektir. Nitekim ruhumuzda yer aldığını düşündüğümüz bu imgeler, eğitim, misal edinme ve özellikle de alışkanlıklar sayesinde yer edinmektedir; neticede birbirini tekrarlayan hareketlerle etkin olan ve sisteme uyum sağlayan beynimiz, bu esnada açık ya da bulanık imgeleri yan yana getirmektedir. Kısacası insan, kaynağını unuttuğu imgelerin, doğuştan var olduklarını düşünmeye başladı. Bu durumda, ne onların beynimizde imgeler olarak oluştuğu anları ne de onların oluşması için birbirini takip eden olayları hatırlayabiliyoruz; bir yaştan sonra bunların zihnimizde hep var olduğunu düşünürüz; bir yığın hatıra ve gerçeklere boğulmuş belleğimiz, beynimize belirli bir zamanda varlığını algılattığı ve hakkında düşünce oluşturduğu bazı özgün koşulların olgularını hatırlayamamaktadır ya da bunları birbirine karıştırmaktadır. Örneğin, hiç kimse Tanrı kelimesini ilk kez ne zaman duyduğunu ya da bunu duyduğunda ne düşündüğünü ya da söz konusu kelimeyi ifade eden sesin onda nasıl bir çağrışım yarattığını hatırlayamaz. Ancak doğada bu imgeyi ifade edecek bir varlık aradığımız ve sonra onu edindiğimiz ya da söz konusu kavramın bize aktarıldığı bir olgudur; bazı aydınlanmış şahıslar, çocukluklarından itibaren o kadar çok Tanrıdan bahsedildiğini duymuşlardır ki onlar da Tanrı fikrinin doğadan geldiğini düşünürler; hâlbuki bu imgeyi esas olarak ebeveynlerimize ve öğretmenlerimize borçluyuz; sonradan biz de onu ruhsal yapımıza ve içinde bulunduğumuz koşullara göre zihnimizde yeniden oluştururuz. Bu şekilde herkes kendi Tanrısını kendisi yaratmakta veya mevcut imgeleri kendi tarzına göre yeniden değiştirmektedir.

İlahiyatın ilkelerinden ziyade hayatın gerçeklerine daha çok benzeyen ahlak ilkelerimizin de doğuştan gelmediği çok barizdir. İnsanların davranışlarına ya da amaçlarına yönelik hissettiğimiz ahlaki ilkelerin veya aldığımız ahlaki kararların kökeninde deneyimlerimiz yatar. Sadece bunlar [deneyimlerimiz] neyin yararlı neyin zararlı, neyin ahlaki neyin gayri ahlaki, neyin şerefli neyin şerefsizlik, neyin dikkate değer ya da değmez olduğunu belirlemektedir. Ahlaki hislerimizin kaynağı, çoğu kez kökeni çok eskilere kadar giden ve karmaşık deneyimlere dayanan korku ve endişelerimizdir. İnsan bunları zaman içinde biriktirir, çünkü özgün beden yapımız ve onu biçimlendiren olgular bizim açımızdan az ya da çok güvenilirdir; neticede söz konusu deneyimlerimizi, alışkın olduğumuz karar alma sürecinde kolayca devreye sokarız. Deneyimlerimize kolaylıkla başvurmamıza ya da insanların ahlaki davranışı hakkındaki kanaatlerimize *ahlaki esin* diyoruz.

Fiziksel alanda dile gelen *dürtü* kavramı, hem insanlarda hem de hayvanlarda belirli bir bedensel ihtiyaçtan kaynaklanan, çekme ve itme olarak ortaya çıkan bir etkidir. İlk kez emzirilen bir bebeğe meme verilince, ağzındaki sinir uçlarıyla önce meme ucunu algılar ve sonra memeden gelen sütü hissetmesiyle birlikte yaşamı için gerekli olan sütten daha fazla alabilmek için memeyi eliyle bastırmaya başlar.

Bütün bunlar bebek açısından bir deneyimdir ve böylece o beyninde, memeyle, süt ve haz almayı birleştiren bir imge oluşturur. Bebek her seferinde memeyi algıladığında, hemen anında dürtüyle hareket eder ve varlığının anlamı süt vermek olan memeye saldırır.

Az önce söylediklerimiz, anlık duygularımıza hitap eden kararlarımızı kolaylıkla vermemizi de açıklar ki buna *kanın gücü* diyoruz. Anne ve babaların çocuklarına, düzgün bir hayat yaşamış çocukların da ebeveynlerine hissettikleri sevgi, sanıldığı gibi doğuştan gelmez, fakat deneyimlerimizin etkisiyle, akıl yürütmeyle ve kalbin hissettiği alışkanlıklarla ilgilidir. Bu hisler birçok insana yabancıdır. Bazı ebeveynlerin çocuklarına nasıl despotça hükmettiklerini dehşetle izlemiyor muyuz? Sanki o çocuklar, ebeveynlerinin kaprislerini tatmin eden kurbanlar olarak peydahlamışlardır.

İnsan, varlığının ilk anından son anına kadar hep hisseder; bizi iyi veya kötü şeyler harekete geçirir; bu süreçte beynimizde olumlu ya da olumsuz imgeler oluşturan izlenimler edinir, deneyimler kazanır; hiç kimse belleğindeki deneyimlerinin veya onların birbiriyle olan ilişkilerinin bilincinde olamaz; ama buna rağmen davranışlarımız, deneyimlerimiz tarafından ve biz bunların bilincinde değilken bile mekanik olarak yönlendirilirler; davranışlarımıza yön veren, fakat bilincinde olmadığımız, unuttuğumuz ve kimi zaman sorumluluğunu bile üstlenemediğimiz bu olguya *esin* diyoruz. Birçok insana göre bu etkilerin kökeninde büyü ya da doğaüstü güçler bulunur; ne var ki bazı insanlar bunları saçma bulurken, bazı filozoflarsa bunları, bir şeye tutkuyla bağlanma halinin bir eseri veya bir dizi karmaşık deneyle, imgeleri kolayca birleştirebilen insanların yeteneklerine bağlamaktadırlar. Gereksinim, açıklanamayan dürtünün nedenidir ki bunu en iyi hayvanlarda görürüz. Ancak anlaşılamaz bir şekilde hayvanların ruhlarının olmadığı ilan edilmiştir; hâlbuki gördüğümüz gibi onlar da bir dizi davranışa yetenekli olduklarını kanıtlamaktadırlar, örneğin düşünebiliyor, karar verebiliyor, belleğe sahipler, deneyim ediniyorlar, düşünceleri birleştirebiliyor ve bunları, bedenlerinin özgün yapısına uygun bir şekilde etkinlikte bulunarak bir şekilde uygulayabiliyorlar da. Ayrıca arzuları da var ve bu yönlendirilebiliyor da.

Hayvanların spritüalcileri nasıl fena halde utandırdıklarına dair örnekler vardır; onların işleri hakikaten zor, çünkü hayvanların spiritüal bir ruha sahip olduklarını söyledikleri anda onları insanların seviyesine yükseltmiş olacaklardır; bunu yapmadıklarında da karşıtlarına hak vermiş olacaklar ve bu kez de insana atfettikleri ruhun geri alacak ve dolayısıyla insanı hayvanın derecesine indirmiş olacaklardır. İlahiyatçıların bu sorunu çözdükleri görülmemiştir; Descartes, hayvanların herhangi bir ruha sahip olmayan salt bir makine olduğunu söyleyerek söz konusu sorunu ortadan kaldırdığını sanmıştı. Bu ilkenin mantıksızlığı kolayca görülebilir. Doğayı önyargısız bir şekilde ele alan biri, hayvanlarla insanlar arasında bazı farklı bedensel yapının dışında temel bir ayrımın olmadığını görür.

Çok duyarlı organlara sahip bazı insanlar, diğer insanlara göre güçlü esine sahiptirler; bunlar söz konusu yeteneklerini kullanarak bir bakışta insanların en

derinindeki gizli özelliklerini anlayabilmektedirler. Fizyonomi uzmanı olarak adlandırılan insanlar, diğer insanlara göre daha rafine bir duyarlılığa sahiptirler; bunlar değişik deneyimlere sahip insanlardır ki özellikle organları kaba olanlardan, yoğunlaşamama sorunu yaşayanlar veya duyumsama bozukluğundan dolayı yeteneklerini kullanamayanlardan farklıdırlar. En son bahsettiğimiz insanlar, fizyonomi bilimini önemsemiyor ve onun bir palavra olduğunu düşünüyorlar. Buna karşın spritüal ruha sahip insanların hareketlerinin beden üzerinde yoğun bir etkide bulundukları kesindir; eğer bu etkiler sürekli hale getirilirse, bunun kalıcı bir iz bırakacağı açıktır. İnsanın eğilimlerinin alışkanlık haline gelmesi durumunda bunun yüze yansıması söz konusudur ve bazı ince ruhlu insanlar da bu eğilimleri yüzlerde okuyabilmekte ve hatta söz konusu insanların karakter yapılarını, gelecekteki davranışlarını, arzularını, dürtü ve aşırıya kaçan eğilimlerini tahmin edebilmektedirler. Her ne kadar birçok insan fizyonomi bilimini şarlatanlık olarak görse de gene de birçoğumuz insanların suratındaki yumuşak ve keskin bakıştan, sert mizaçtan, sahte ve ikiyüzlü mimiklerden ve duru bir bakıştan imgeler edinmez miyiz? Keskin bakışa ve deneyimli bir göze sahip olanlar, ruhlardaki gizli hareketlerin bir eseri olan karakter yapılarını okuyabilmektedirler, çünkü karakter, tekrarlar sayesinde yüzde kalıcı izler bırakır. Özellikle içimizde cereyan eden hareketlerden kaynaklanan ani değişimler gözlerimizdeki bakışlara yansımaz mı? Çok duyarlı olan organlarımızın konumu, beyindeki sarsıntılar nedeniyle anında değişikliğe uğratılmaktadır. Canlı gözler durgun bir ruha, rahatsız bakışlarsa sorunlu bir ruha işarettir; ateşli gözlerse, anında parlayan ve tez canlı bir insanın karakterinin işaretidir; gergin bir bakışsa, korkak ama sinsi bir karakterin yapısını açığa vurmaktadır. Bunlar, duyarlı ve deneyimli insanların saptayacağı farklılıklardır. Nitekim bu insanlar, deneyim sahibi oldukları için de karşılaştıkları kişiler hakkında isabetli tahminlerde bulunabilmektedirler. Verdikleri kararlarsa ne bir mucizedir ne de doğaüstüdür. Ancak bu türden insanların ayrıcalıkları, onların aşırı hassas duyulara ve beynin kombinize edeceği deneyimlere sahip olmalarıdır.

Aynı şekilde bazı keskin bakışlı şahsiyetler, sıradan insanlara mucizevi ve bir Tanrı gibi görünebilmektedirler. Gerçekten de bazı insanlar, bir bakışta birçok şeyi kavrayabiliyor veya uzaktaki bir olayı önceden tahmin edebiliyorlar. Bu türden peygambervari yetenekler doğaüstü niteliklerden kaynaklanmazlar. Bunun nedeni, çoğunlukla söz konusu insanların hem bu konuda deneyimli hem de aşırı hassas organlara sahip olmalarından kaynaklanmaktadır; bunlar meseleleri hızla kavrayabilir ve hatta uzaktaki bir olay hakkında isabetli tahminlerde bulunabilirler. Bu yetenek bazı hayvanlarda da vardır; nitekim onlar, hava durumunu ya da başka doğa olaylarını insanlardan önce fark edebilmektedirler. Örneğin kuşlar, kendilerini aydınlanmış gören bazı halkların, uzun bir süre boyunca peygamberleri ya da önderleri olarak saygı görmüşlerdir.

Dolayısıyla bazı varlıkların farklı yetenekleri onların bedensel yapılarından kaynaklanmaktadır. *Esine* sahip olmak, uzun bir süre düşünmek zorunda kalmadan hızla karar vermektir. Karakter bozukluklarına ya da erdemlerimize ilişkin

düşüncelerimiz, *doğuştan gelen* özelliklerimizden kaynaklanmaz; doğuştan gelmeyen söz konusu karakter yapıları hakkındaki görüşlerimizse, edindiğimiz iyi veya kötü deneyimlere, aldığımız eğitime ve bizi de zamanla değiştiren alışkanlıklarımıza dayanmaktadır. Bir çocuk ne Tanrı ne de erdem üzerine hiçbir imgeye sahip değildir; o bunları öğretmenlerinden alır, sonra da bunları bedensel yapı ve gelişmişliklerinin yanı sıra deneyimlerine de başvurarak davranışlarını bunlara göre düzenler. Doğa bize bacaklar verir, ebeveynlerimizse bize bunları kullanmayı öğretirler; onların hareketleri, yapılarının doğasına ve onların kullanılış tarz ve yönteme göre belirlenir.

Güzel sanatlarda *beğeni* dediğimiz olgu, deneyimlerle ustalaşmış ve görmek suretiyle nesneleri birbiriyle kıyaslayan, ona göre karar veren organlarımızın hassasiyetiyle ilgilidir. Bu sayede bazı insanlar gördükleri hakkında anında karar verebiliyor veya parçaların birbiriyle olan ilişkilerini anında kavrayarak bütüne varabiliyorlar. Nesneleri tekrar tekrar bakarak, duyumsayarak ve sınayarak tanıyoruz; sürekli tekrar eden deneyimler sayesinde edindiğimiz alışkanlıklarla olayın esasını görebiliyoruz. İddia edildiği gibi bu deneyimler *doğuştan gelmezler*; çünkü bunları doğuştan önce yaşamadık; nitekim duyumsamadan önce ne düşünebilir ne karar verebilir ne de imgeler edinebiliriz. Eğer daha önceden olumlu ya da olumsuz herhangi bir deneyime sahip değilsek, ne sevgiyi, ne nefreti, ne kabul etmeyi, ne de azarlamayı bilebiliriz. Ne ilahiyat, ne ahlak, ne de herhangi bir bilim alanında, *doğuştan gelen* ve bizde imge oluşturacak niteliklere sahip olmadığımız halde, bazı insanlar görüşlerini zorla dayatmak istemektedirler. Düşünmek ve herhangi bir şeyle ilgili incelemede bulunmak ancak zihnimizin ona has nitelikleri bilmesiyle mümkündür; bu nitelikleri bilmek için de onların duyu organlarımızla temas etmiş olması gerekir; niteliklerinden bihaber olduğumuz nesneler olamaz, en azından bizim açımızdan.

Belki bazıları bize, insanların genel olarak kabul ettikleri hakikatleri, örneğin *bütünün kendisi parçalarından daha büyüktür* ya da herhangi bir deneyimimiz olmadığı halde matematiğin bazı kanıtlarının ilk anda, doğuştan var olabileceğini söyleyebilirler. Onlara hemen şöyle yanıt verebiliriz: bu kavramlar daima sonradan edinilmişlerdir ve dolayısıyla az ya da çok, deneyimlerimizin ürünüdürler. Bütünün parçalarından daha büyük olduğunu bilebilmek için bunu daha önceden görmüş ve anlamış olmak gerekir; insan iki kere iki dört eder gibi bir hakikati, *doğumuyla birlikte* edinmez ama bunları çok çabuk öğrenir. İnsanoğlunun herhangi bir karara varabilmesi için önceden karşılaştırma yapmış olması gerekir.

İnsanların *doğuştan* imgelere sahip olduğunu ileri sürenler, insanın beden yapısının doğasını ve onu değişime uğratan alışkanlıklarını, az ya da çok olabilecek yetenekleriyle karıştırmakta ve buna ilişkin kararlarında deneyime başvurmamaktadırlar. Plastik sanatlarda yüksek beğeniye sahip bir insan, kuşkusuz diğer insanlara göre doğuştan gelen hassas organ ve keskin gözlere sahip olabilir; ama eğer o, keskin gözlerini kullanabileceği herhangi bir deneyime sahip değilse, o gözlerin insanın hızlı karar vermesinde herhangi bir etkisi olamaz. Dahası, *doğal* dediğimiz

bazı özelliklerin bile *doğuştan* geldikleri söylenemez. Yirmi yaşındaki bir insan, doğumunun ilk günündeki gibi değildir; bedeni üzerinde sürekli etkide bulunan zorunluluklar, organizması üzerinde de sürekli bir değişiklik yaratarak daha önceden sahip olduğu *doğal* yeteneklerinin de değişmesine neden olurlar. Her gün şahit olduğum gibi çocukların belirli bir yaşa kadarki zekâ, ironi ve bilime olan yatkınlıkları ilerleyen yaşlarında körelmektedir. Ya da bazı gençlerde tanık olmadığımız özellikler, onların ilerleyen yaşlarında ortaya çıkarlar ve hatta onlardan ummadığımız yetenekleriyle bizi şaşkınlığa da uğratırlar. Bunun nedeniyse, ihtiyaç duyulan deneyimin birikmesi ve biz onun bilincinde olmadan bilgilerin zihinde toplamasıdır.

Dolayısıyla bütün imgelerin ve kavramların ancak yaşamın varlığıyla edinilebileceğini yeterince vurgulayamayız. Zihnimiz sadece bildiği şeyi yapabilir ya da onu etkileyebilir veya o sadece, daha önceden bildiği bir şey hakkında iyi ya da kötü diyebilir. Maddi dış nesnelerden kaynaklanmak zorunda olmayan, ancak model olarak algılanması nedeniyle bazı şeylerle ilişkilendirilen kavramlara *soyut imgeler* diyoruz. Bununla iç organımızın yaşadığı ve kendi değişiklikleri hakkındaki özgün değerlendirmesi kast edilmektedir; bunu yaparken de bazılarını [değişiklikler], diğerlerinin varlığını dikkate almadan, tercih eder. Bunlara *iyilik*, *güzellik*, *düzen*, *zekâ*, *erdem* vb. gibi imgeler örnek verilebilir. Eğer bu kavramlar, duyu organlarımız üzerinden niteliklerini algılamadığımız ve etkilerini ve varlıklarını somut olarak saptamadığımız nesnelerle ilişkilendirilmezlerse hiçbir anlam ifade etmezler. Niteliklerini duyu organlarım üzerinden algıladığım ve bana yabancı olmayan herhangi bir nesneyle ilişkilendirilmeyen *güzellik* kavramının benim açımdan ne anlamı var ki? Ya da herhangi bir varlıkla ya da etkiyle ilişkilendirmeyen *zekâ*dan ne anlarım ki? Beni bir şekilde ilgilendiren herhangi bir davranışlar silsilesinden ya da hareketlerden bahsetmeyen *düzenin* ne anlamı olabilir ki? Ya da eğer, birbirinden farklı ve hatta geleneklerden dolayı karşıt olan insan davranışlarından belirli birinin ortaya çıkmasını amaçlamıyor ve buna yönelik çabayı desteklemiyorsa, *erdem* vurgusunun ne anlamı olabilir ki? Yaşayarak edindiğim bir deneyimin olumlu veya olumsuz sonuçlarını barındıran beynimdeki hatıraların dışındaki duygusal anları yansıtan ve mevcut anımda da somut olarak hissetmediğim *acı* ve *keyif* kelimelerinde ne çıkarabilirim ki? Hatta *spiritüalizm*, *gayri maddi*, *gayri cismani* ve *tanrısal* kelimelerinin öylesine söylendiğini duyduğumda, bunları kavramak için ne duyu organlarımdan ne de belleğimden hiçbir şekilde destek görmüyorum. Onlar elime, bu nitelikleri hissettirebilecek ve bunlardan bir kavram üretebilmemi sağlayacak herhangi bir araç da tutuşturmuyorlar. Maddi olmayan her şey benim açımdan bir *hiçlikten* ve boşluktan ibarettir; çünkü bunlar herhangi bir niteliğin taşıyıcısı olamazlar.

İnsanlar arasındaki görüş ayrılığının ya da yanılgıların nedeni, onların duyumsamanın ve deneyimin yol göstericiliğine başvurmamaları ve bunun yerine, karışmış bir zihinden ya da önyargılardan kaynaklanan ve *doğuştan* ya da *baştan verildiğine* inandıkları kavramlara başvurmalarıdır ki bunlar, gençlik döneminde

özümsenmiş, alışkanlıklarla gelenek haline getirilmiş ama sonradan otoriteler tarafından muhafazası zorla dayatılmış kavramlardır. Lisanlar, belirsiz ve bulanık imgelere işaret eden bu türden soyut kavramlarla o kadar doludurlar ki bunları ne inceleyebiliriz ne de doğada onunla ilişkilendirilebilecek benzer bir model veya nesneye rastlayabiliriz. İnsan bir zahmet edip bu kavramaları incelemeye başlasa, hayretle herkesin dilinde pelesenk olan, ama bunların ne bir somut nesneye ne de herhangi bir imgeye işaret etmediğini şaşkınlıkla görecektir. Sürekli, *cinlerin* ve *ruhların* yeteneklerinden; *Tanrı*'dan ve onun sıfatlarından; *uzam*, *süre*, *kavranamaz*, *sonsuz*, *mükemmel*, *erdem*, *mantık*, *duygu*, *esin*, tat vb. gibi terimlerden bahsedildiğini duyuyoruz, ama bu terim ve kavramlarla neyi anlatmak istediklerini bilmiyoruz. Anlaşıldığı kadarıyla, söz konusu terimler, hissedilmesi istenen bazı nesne ve durumların anlaşılabilmesi için yaratılmış şeylerin imgeleridir; bu sayede ruhumuz vermek istediği kararı vermekte, tahminler yürütmekte, olguları karşılaştırmakta ve düşünmek istediği şeyler hakkında tefekküre dalmaktadır.

Duyu organlarımız üzerinde etkide bulunmamış nesnelerle ilgili düşünmek, salt kelimelerle uğraşmak; onlar hakkında rüya görmek, onları usumuzda ilişkilendirebileceğimiz nesneler aramak demektir. Bu türden nesnelere nitelikler atfetmek safsatanın daniskasıdır. Örneğin *Tanrı* kelimesi, hiçbir şekilde organlarımla duyumsamadığım, varlığına ve niteliklerine tanık olmadığım bir varlığı çağrıştırıyor. Ama buna karşılık, zihnimde eksik olan imgeleri tamamlamak için usum, tasavvur yeteneklerini konuşturarak, daha önceden duyumsadığım herhangi bir görüntüden, renkten, nesneden vb. bir imge yaratmaktadır. Bu nedenle de zihnimde Tanrı'yı, saygı uyandıran yaşlı bir adama ya da bir hükümdara veya öfkeli bir insana vb. benzetiyorum. Görüldüğü gibi burada, insana has bazı özellikler model olarak karşımıza çıkmaktadır. Ama eğer bana söz konusu Tanrı'nın, herhangi bir bedene sahip olmayan saf ruh olduğu ve dolayısıyla genleşmeyen, herhangi bir uzamda yer almayan, hareket ettirdiği doğanın dışında bulunan bir varlık olduğu söylendiğinde, kendimi bir hiçliğe fırlatılmış olarak hissediyorum. Ne yazık ki bu kavram, zihnimde, ne hakkında düşüneceğini bilmediği için herhangi bir imge oluşturamıyor. İşte insanın, birazdan göstereceğimiz gibi, Tanrı hakkında sürekli kullanmak durumunda kaldığı belirsiz kavramların kökeni burada yatmaktadır. Ona, birbiriyle uyumlu olmadığı gibi çelişen nitelikleri ve sıfatları atfederek en çok onlar [ilahiyatçılar ve filozoflar] zarar vermektedirler. Tanrısallığa söz konusu ahlaki nitelikler atfedilerek onu [Tanrı] bir insana dönüştürüyorlar. Ona ilahiyatın olumsuz özellikleri yüklendiği için o bir hayalete dönüşmüştür ve bu nedenle de onun hakkındaki bütün imgeler tahrip edilerek bir hiçliğe dönüştürülüyor. Bunların da gösterdiği gibi o sözüm ona yüce bilim dalları *ilahiyat*, *psikoloji* ve *metafizik* ise basit birer sözcük bilimine dönüşüyorlar; hatta bu hastalığı onlardan kapmış olan ahlak ve siyaset de birer bilmeceye dönüşmüşlerdir ki neticede bütün bu sorunlar ancak doğanın incelenmesi sayesinde çözülebilir.

İnsanlara hakikat lâzım; insanlar, kendi yaşamları üzerinde etkide bulunan şeylerle kendi aralarındaki gerçek ilişkiye dair bilgilere sahip olmak istiyorlar; bu

ilişkileri sadece deneyimle bilebiliyoruz. Deneyim olmadan akıl da olmaz. Aklı olmazsa âmânın körü körüne yönetilmesi gibi yönetiliriz. Ancak, duyu organlarımızla temas etmediğimiz ve doğruluğunu test edemediğimiz mükemmel şeylere dair nasıl deneyim sahibi olabilir ki? Algılayamadığımız şeylerin varlıklarından ve niteliklerinden nasıl emin olabiliriz ki? Bu şeylerin bizim açımızdan yararlı ya da zararlı olduklarını nasıl test edebiliriz ki? Bu şeyleri sevmemiz ya da nefret etmemiz, onları almamız ya da onlardan kaçınmamız, görmezden gelmemiz ya da onları yapmamız gerektiğini nasıl bileceğiz? Ama ne yazık ki sadece bir imgesine sahip olduğumuz bu şey, üzerinde yaşadığımız dünyadaki hayatımızı belirlemektedir. Bütün ahlak ilkeleri de bu şeyin üzerine inşa edilmiştir. Ama eğer ahlak ilkesini ya da doğruluğundan emin olduğumuz ve değiştirilemeyen bilimi, insan türünün varlığıyla ilişkilendirirken, araya ilahiyatın belirsiz ve güvenilmez kavramlarını da sokarsak ya da ahlak ilkesini, sadece fantezimizde bulunan imgesel ilkelere dayandırırsak, o zaman insanın ahlak ilkelerini emin olunmayan tesadüflere bırakmış oluruz, onu usumuzun fantezisine teslim ederek onun bütün sağlam temellerini de yıkmış oluruz.

Bedensel yapısı birbirinden farklı olan ve dolayısıyla duyumsadıkları değişik şeyleri varlıklarında yaşayanlar, farklı deneyimlere sahip olmaktan dolayı farklı anlayışlara sahip olanlar, zorunlu olarak birbirinden farklı düşüneceklerdir. Daha önceden de gördüğümüz gibi karakter farklılıkları bile, örneğin tez canlı olmak, insanların değişmesine ve farklılaşmasına neden olmaktadır; demek ki insanlar farklı tasavvurlara sahip olabiliyor ve zihinlerinde de aynı fantezileri yaratamıyorlar. İnsanoğlunun parçaları, birbiriyle zorunlu ilişkili olan bir bütünü oluşturur. Farklı gözler, aynı nesneye baksalar bile onu farklı algılayacak ve birbirinden çok farklı imgeler edinecektir. Hele bir de duyu organları üzerinde etkide bulunmayan şeyleri düşünün! İnsan türüne ait bireyler canlı bir şekilde temas ettikleri nesneler hakkında üç aşağı beş yukarı aynı imgeleri edinirler; aynı şekilde temas ettikleri nesnelerin nitelikleri hakkındaki görüşleri yaklaşık olarak aynıdır; yaklaşık olarak diyorum, çünkü iki kişinin temas ettiği önemli ve basit olaylarda bile konuyu kavrayış ve ikna olma yeteneğinden gelen farklılıklar daima olacaktır. Gerçekten de, eğer bir insan, aynı anda iki insan değilse, bunlardan biri, aynı etkinin ortaya çıkardığı mevcut sonucu, kelimenin dar ve matematiksel anlamında diğer ikinci kişinin algıladığı kavram ve birimle ifade edemez. Eğer insanlar bu yöntemle, düşünceleri, düşünce tarzları, hükümleri, arzuları, eğilimleri ve beğenileri açısından anlaşabiliyorlarsa bunun nedeni nesneleri aynı görüş açısıyla inceleyip duyumsadıklarından değil, fakat yaklaşık olarak aynı tarzlara sahip oldukları halde, sahip oldukları kelime hazinesinin söz konusu farklı algılayışları ifade edecek nüanslara sahip olmamasındandır. Her insan sadece kendisinin kullandığı bir dile sahiptir ve bu dili karşı tarafa aktaramaz. Peki, duyu organları üzerinden bilmedikleri ve sadece imgelem gücüyle algıladıkları bir varlık hakkında nasıl sohbet edebiliyorlar? Birinin imgelem gücünde yarattığı varlık, ikinci şahsın imgelem gücündekiyle aynı olabilir mi? Peki, eğer beynimiz, sadece duyumsama üzerinden algılanabilen

nitelikleri kavrayabiliyorsa, bu nitelikleri edinmek durumunda olan iki kişi söz konusu niteliklerin ne olduğu konusunda nasıl anlaşacaktır?

Bir insandan bizim gibi düşünmesini istemek, ondan bizim gibi bir yapıya sahip olmasını istememiz gibi bir şeydir. Bu, onun yaşamının her anında bizim yaşadığımız değişiklikleri yaşamasını istemektir; onun aynı coşkuya sahip olmasını, aynı besinleri ve aynı eğitimi almasını istemektir; kısacası, onun bizimle aynı olmasını istemektir. Peki, ondan neden aynı yüz hatlarına sahip olmasını istemiyoruz? Ya da bu, onun düşüncelerine hâkim olmasını istemek gibi bir şeydir. Görüş ve düşünceleri, onun doğasının ve içinde bulunduğu koşulların, çocukluğundan bu yana etkilendiği şeylerin zorunlu bir sonucu değil mi? Eğer her insan, kendisiyle bir bütün oluşturuyorsa ve onun en yüzeysel özelliği bizimkinden farklıysa, bu durumda onun beyninin bizimkinden farklı çalıştığını, aynı düşünceleri üretmediğini, aynı imgeleri edinmediğini, aynı fantezilere ve rüyalara sahip olmadığını göstermez mi?

İnsanların birbirinden farklı olan coşku ve yaşam enerjilerinin kökeni, onların çok çeşitli arzularının, beğenilerinin, eğilimlerinin, düşüncelerinin, mutluluklarının ve bütün diğer özelliklerinin doğal sonuçlarından kaynaklanmaktadır. İnsanlar, çok önemsedikleri yeni bir şeyle karşılaştıklarında ve onunla aşırı ilgilendiklerinde, mevcut farklılıkları, zorunlu olarak daha da derinleşecek, nefret ve adalet gibi önemli konulardaki anlayışları da ayrışacaktır. İnsanlar spritüal bir ruh hakkında mı, yoksa doğadan farklı ve gayri cismani bir varlık olan Tanrı üzerine mi konuştuklarını bilmeyeceklerinden dolayı hiçbir zaman anlaşamayacaklardı. Nitekim onlar bir anda aynı dili konuşamaz hale gelirler, çünkü aynı kelimelerle aynı düşünceleri ifade etmiş olamazlar. Deneyimle sabitlenemeyen, duyumsayamadığımız ve haliyle model olamayacak ve mantığı aşan şeyler hakkındaki ölçülerimiz nasıl belirlenecek? Bu ölçü yoksa kimin bilgileri daha sağlam, kim daha doğru düşünüyor ve kimin tasavvuru daha doğru olur? Ezelden beri her insan, her *yasa yapıcı*, her düşünür ve her kavim birbirinden farklı şeylere dair farklı düşüncelere sahip oldu; herkes kendi hayalindekinin diğerlerinkinden daha doğru olduğunu düşündü, çünkü herkes bir diğerinin hayalindekini mantıksız, gülünç ve yanlış gördü, tabii ki onlar da onunkini aynı şekilde değerlendirdi. Herkes düşüncelerinde ısrar etti, çünkü herkes kendi yaşam tarzını ötekine göre daha doğru buldu; mutluluğunu, rahatını ve çıkarlarını önyargılarına sadakatte gördü. Yetişkin bir insandan kendi dinini sizinkiyle değiştirmesini isteyin; o aklınızı kaçırdığınızı düşünecektir; öfkelenecek ve size olan saygısını kaybedecektir; ama o size, kendi düşüncesini edinmenizi tavsiye edecektir; konuşma ilerledikçe de birbirinizi bağnazlıkla suçlayacaksınız ve en sonunda akıllı olan geri çekilecektir. Ama tartışmanın sertleşmesi durumunda (insan konuyu çok önemser veya kendine aşırı düşkün olursa) ki çoğunlukla böyle olur, işin içine hırs girer ve tartışma kavgaya dönüşür; tartışan taraflar birbirinden nefret etmeye ve hatta birbirine zarar vermeye de başlarlar. Bu nedenle Brahman, kendisine baskı uygulayan ve inancına saygı göstermeyen Müslümandan nefret eder; aynı şekilde Hıristiyan da dinini ondan aldığı

halde Yahudi'den nefret eder ve onu ateşte bile yakar. Bu böyle devam edince bir de bakmışız ki birbirini boğazlayan Hıristiyanlar, ortak düşmanları olan dinsizleri yok etmek için kendi aralarındaki savaşa son vermiş ve birleşmişler.

Eğer insanların imgelemem gücü aynı olsaydı her yerde aynı fanteziler tahayyül edilirdi; eğer aynı şeylerin rüyasını görselerdi aralarında herhangi bir tartışma olmazdı; eğer düşüncelerini sadece bilinebilen ve varlıkları kanıtlanmış ve nitelikleri ve etkileri birçok kez deneyle saptanmış şeylerle meşgul etselerdi, birçok tartışma ve kavgaya neden olmazdı. İnsanlar, eğer baz aldıkları yasalarla doğru sonuç alamazlarsa, fizik olayları üzerine tartışabilirler; birbirini takip eden deneylerle doğru sonuca yaklaşılacağı için tartışma da son bulur. Matematikçiler arasında kendi bilimlerine dair herhangi bir tartışma görülmez; tartışma, eğer baz alınan varsayım yanlış veya incelenen konu aşırı karmaşıksa görülür. İlahiyatçılar, birbirilerini anlamak için çaba göstermiyorlar, çünkü onlar, bilinen ve sınanabilen koşullardan değil, fakat okullardan, kitaplardan vb. edindikleri önyargılardan hareket ediyorlar. Onlar hiçbir zaman varlıkları kanıtlanmış şeylerden bahsetmiyorlar; bahsettikleri şeyler sürekli tahayyül gücünün kanıtlanamayan eserleridir. Onlar ayakları yere basan gerçeklerden ya da deneyimle sabit olan şeylerden değil, aksine güvenilmez olasılıklardan hareket ediyorlar. Kökleri çok eskilere dayanan ve genel olarak kabul görmüş düşünceleri, çok az sayıda insan tartışma konusu ettiği için, ilahiyatçılar da bunları oldukları gibi kabul edilmesi gereken düşünceler, çürütülemez gerçekler olarak görüyorlar. Onlar bu görüşlere olağanüstü bir önem atfettikçe, bunlardan şüphe duymaya, bunları tartışmaya ve gerçekliklerini test etmeye cesareti olanların tutkularını kışkırtmaktadırlar.

Öte yandan önyargıları ortadan kaldırabilseydik, insanı bu derece kavga ve savaşlara sürükleyen şeylerin, hayal dünyasının ürünleri olduklarını ve insanların birbirilerini anlamsız kelimeler yüzünden öldürdüklerini görürdük; ya da en azından bizim düşüncelerimizi benimsemeye davet ederken kibirli, tez canlı ve kızgın ifadelerden vazgeçerdik. Ya da üzerine biraz düşününce, insanların farklı biçimlenmelerinin doğal ve bunun bir ifadesi olarak da farklı inanç ve düşünce tarzlarına sahip olacaklarını ve haliyle irade ve davranışların da farklılaşması gerektiğini kavrayacaktık. Eğer insanlar ahlaka ve sağduyuya başvursalardı, farklı düşüncenin, pek de önemsenen zekâya sahip olunduğunun bir kanıtı olduğunu anlarlardı; varlıkları kanıtlanmamış veya aynı gözlerle bakmadıkları için farklı görünen şeylerden bağımsız olarak daha az barışçıl yaşamak zorunda olmadıklarını, birbirilerini karşılıklı olarak sevmeleri ve birbirlerine yardım etmeleri gerektiğini anlarlardı. Aynı şekilde insanlar bağnazlığın despotizminden, haksızlık ve baskılardan, kana susamış insanların zalimliklerinden ve bize zorla dayatılan düşüncelerin anlamsızlığından kurtulmamız gerektiğini anlarlardı; her şey insanları ölçüye, anlayışa ve sabırlı olmaya yönlendirirdi; ahlak ilkesi, en çok, yüce inançlarının düşmanı olarak gördükleri insanları boğazlayan toplumlara lâzımdır.

Görüldüğü gibi, eğer, geleneklere dayanmasından dolayı büyük anlamlar yüklenen inançların sağlamlığını sınayan ahlak ilkesine sahip olsaydık, kaprisli ön-

derlerinin zalim emirlerini yerine getirerek, kendi mutluluğunun yanı sıra başka kavimlerin de yaşamlarını tarumar eden insanlara sahip olmazdık.

İnsan yeniden deneyime, doğaya ve akla dönmeli, bundan böyle sadece gerçekliği kesin olan, kendisine yarar sağlayan ve ona mutluluk bahşeden işlere yoğunlaşmalıdır. O yeniden doğaya ve kendine dönmelidir; kafasını topluma yormalı, zihnindeki zincirleri parçalayarak onu esir eden gerçek dışı saçmalıklardan kurtulmalıdır. Fakat o, buna rağmen fantezileriyle uğraşmak, çok değer verdiği inanç ve önyargılarına sımsıkı sarılmak istiyorsa, buyursun yapsın; ama başkalarının kendi hakikatlerini araştırmalarına veya kendi yanılgılarına kapılmalarına da izin versin. Neticede şunu unutmayalım ki bütün düşünceler, öğretiler, anlayış ve davranışlar, insanların karakterlerinin, doğal yapılarının ve yaşam süresince edindikleri daimi dönüşümün bir sonucudur; çünkü hakikat budur!

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MODERN DEVRİMLER ÇAĞI

Jefferson, Paine, Robespierre, Sain-Just

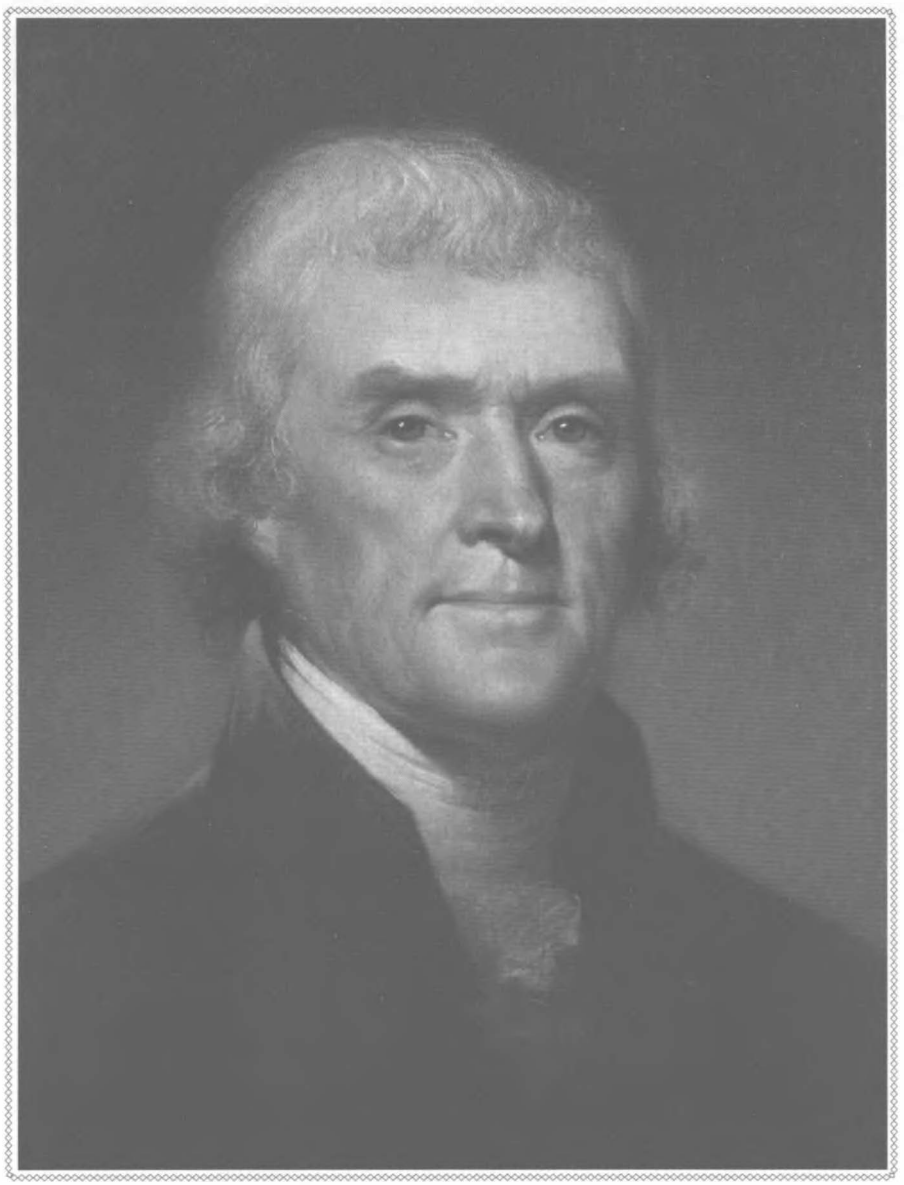

THOMAS JEFFERSON
(1743-1826)

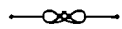

"Özgürlük ağacı ara sıra yurtseverlerin ve tiranların kanlarıyla sulanmalıdır. Çünkü bu, özgürlüğün doğal gübresidir. Aralıklarla ortaya çıkan küçük ayaklanmalar, hem siyaset hem de ruhsal dünyamızı dalgalandırdığı için iyi gelir. Bu nedenle ara sıra küçük ayaklanmaları tavsiye etmekten yanayım. Geleceği dair hayalleri, bütün geçmiş tarihe yeğlerim."

Thomas Jefferson

Amerika'nın Devrimci Tarihi

Amerika Kıtası'nın batısına konumlanmış 13 koloni,[182] çeyrek yüzyıl süren bir halk direnişinin ardından Büyük Britanya'dan bağımsızlığını ilan etmiş, bağımsız ve ulusal bir devlet olarak tarih sahnesindeki yerini almıştı. On üç koloninin oluşturduğu Birleşik Devletler, kendi içinde kaynaşmış toplumsal-siyasal-ekonomik bir oluşumdu ve 1776-1783 yılları arasında Büyük Britanya'dan bağımsızlığını ilan ederek yeni bir devlet yaratmışlardı.

Her ne kadar Avrupa ile Birleşik Devletler'i oluşturan halklar ortak bir kökene sahipse de, birçok açıdan birbirinden oldukça farklıdırlar. Hem demografik ve coğrafi yapısı açısından farklıdır; hem de toplumsal ve siyasi kuruluş süreci, din ve kültürel dokusu ve kaydettiği ekonomik gelişim ve özellikle de 18. yüzyılda oynayacağı tarihsel-siyasi rol nedeniyle.

Amerika'ya Göçün Kısa Tarihçesi

Amerika'nın, özellikle de Kuzey Amerika'nın modern tarihi, 1600'lü yıllardan sonra, Kıta'ya taşınan Avrupalı göçmenlerle birlikte şekillenmiştir. Özellikle de Büyük Britanya Krallığı'nın Amerika Kıtası'na yönelik göçmen politikasından

[182] Bu koloniler şunlardır: New Hampshire, Massachusetts Bay, Rhode Island, Connecticut, New York, New Jersey, Pennsylvania, Delaware, Maryland, Virginia, North Carolina, South Carolina, Georgia.

ve aynı şekilde anavatandan yönetilen koloniler inşa etme siyasetiyle başlar. Ne feodal üretim ilişkilerini aşamamış İspanya ve Fransa ne de Avrupa'nın diğer sömürgeci ülkeleri yerleşik koloniler üzerinde ciddi bir etkide bulunabiliyorlardı. Amerika'nın yerlileri olan Kızılderililerinse Avrupalı nüfus üzerinde herhangi bir kurucu etkisi söz konusu olamadı.

Kökeni 16. yüzyıla kadar uzanan göçün birçok nedeni vardı: On altıncı yüzyıldan itibaren Avrupa'yı kasıp kavuran mezhepler savaşı; periyodik bir şekilde patlak veren ekonomik krizler ve yoksulluk dalgası; siyasi ve dini baskılardan kurtuluş arayışları ve tabii ki maceraperestlerin hayatlarını anlamlı kılma arzusu. 16. yüzyılın ortalarından itibaren Amerika'ya önce İspanyollar, sonra Portekizliler ve Hollandalılar, en sonunda da Fransız, Alman ve Büyük Britanyalılar (İskoç, İrlandalı ve İngilizler) göç etmişti.

Yerleşik ve düzenli toplulukların inşa edilmesi, esas olarak 1607 yılında, yani Büyük Britanya Krallığı'nın, Virginia toprakları üzerinde kurulmasına izin verdiği tek bir koloniyle başlamıştır. Hatta ilk başlarda bu koloninin yaşaması, Kızılderililerin yüce gönüllülüğü sayesinde mümkün olmuştur. İlk Virginia valisi, 1611 yılında atanmış ve hemen ardından da plantasyonlarda çalıştırılmak üzere ilk "zenci köleler" Virginia'daki Jamestown'a getirilmeye başlanmıştı.

On altıncı yüzyılın sonlarından itibaren İspanya'nın, 17. yüzyılın ortalarından itibaren de Hollanda'nın ekonomik ve siyasi açıdan gerileme sürecine girmesi, Fransa ve İngiltere hükümetlerini hareket geçirmişti. Özellikle Büyük Britanya, İspanya'dan kalan yerleşim yerlerini silah zoruyla ele geçirmiş ve ardından da bu bölgeleri güvenlikli hale getirebilmek için bilinçli bir göç politikasını devreye sokmuştu. Amerika kıtası, sadece altın ve gümüş rezerviyle değil aynı zamanda verimli toprakları nedeniyle de cazip bir coğrafyaydı. Aslında 17. yüzyılla birlikte "Atlantik Çağı" da başlamış oldu.

Amerika'da İktisadi Gelişme

Büyük Britanya hükümeti, 1640-49 devriminden, yani burjuva sınıfının iktidarı ele geçirmesinden sonra, Amerika kıtasında bilinçli bir göç politikasıyla yerleşim yerleri inşa etmiş, köylülere işleyebilecekleri kadar araziler tahsis etmiş ve anavatanın ekonomik ihtiyacını esas alan bir üretim politikasını teşvik etmişti.

İlk başlarda üretim, tarım ve hayvancılık alanıyla sınırlıydı; çünkü bu yolla hem anavatanın tarım ve hayvancılık ürünlerine olan ihtiyacı (örneğin tütün, pamuk, kahve ve şeker kamışı, hayvan postu, balık) karşılanıyordu hem de kolonilerin sanayi alanında güçlenerek bağımsızlaşma eğilimine girmesinin önüne geçilmiş oluyordu. Gün geçtikçe güçlenen ve kendi ayakları üzerinde durabilen bir ekonomik yapı, siyasi açıdan ayrılık eğilimlerini de teşvik edebilirdi ki neticede böyle oldu.

Hükümetin siyasi yetkilerle donatarak bölgeye atadığı toprak baronlarının (vali sıfatıyla) işleri hiç de kolay değildi. Çünkü bölgeye yerleşenlerin büyük bir çoğunluğunun göç etme nedeni ülkelerindeki adaletsiz yapıydı. Halk göreceli ola-

rak özgür ve demokratik bir toplumdan yanaydı. Aslında birçok göçmen, mülteci konumundaydı. Çünkü onlar siyasi ve dini görüşleri nedeniyle baskı ve zulme maruz kalmışlardı ve dolayısıyla Amerika'da nispeten özgür ve eşit bir toplum kurmaktan yanaydılar. Avrupa'dakine benzer ilişkileri yeniden yaşamaya kimsenin niyeti yoktu.

Buna rağmen, geniş arazilerin devlete veya toprak baronlarına ait olmasından kaynaklanan bir bağımlılık ilişkisi mevcuttu. Ayrıca birçok beyaz yerleşimci *intentured* adı verilen bir ilişki içinde Amerika'ya gönderilmişti. Bu sisteme göre göçmenler, Avrupa'dan Amerika'ya taşınırken hem yol hem de yerleşim masraflarına karşılık belirli bir süre için *serflik* koşullarında çalışmak zorundaydı. İlk başlarda bu süre 7 yılla sınırlanmıştı. Ne var ki bu süre içinde birçok emekçi, çeşitli gerekçelerle borçlanmaya devam ederek neredeyse hayat boyu çalışmaya zorlanmaktaydı. İlk dönemlerde bu sistemle çalıştırılan insanların önemli bir kısmı *siyahi*lerdi, fakat 1680'den itibaren Afrika'dan köleleştirmek suretiyle taşınan yüz binlerce siyahi, Amerika'nın köle pazarlarında satılıyordu. Taşınma esnasında kölelerin en az dörtte biri hayatını kaybediyordu. Maddi açıdan köle ticareti öylesine verimliydi ki hem köle tacirleri hem de toprak sahipleri, köle emeği sayesinde olağanüstü miktarda bir servet elde ediliyorlardı. Ülkede hem kölelik yaygınlaşmıştı hem de serflik ilişkileri mevcuttu. Fakat buna rağmen üretim ilişkileri esas itibarıyla kapitalistleşmişti. Buradaki kölelik antikçağdan bildiğimiz kölelik ilişkisi gibi değildir. Amerika'da üretim doğrudan kapitalist pazarlar için yapılıyordu.

Kolonilerinin Toplumsal Yapısı

Ülkenin kuzeyinde yer alan koloniler, büyük kentler inşa etmeye girişmiş ve endüstrileşme hattından ilerleyerek kapitalistleşme yolunda devasa adımlar atmışlardı. Güneydeki kolonilerse esas itibarıyla tarım üretiminde yoğunlaşmışlardı. Dolayısıyla her ikisi arasında ciddi ekonomik ve toplumsal farklılıklar ortaya çıkmıştı ki bunun siyasi etkisi özellikle bağımsızlık savaşında (1776) ve daha sonra da iç savaşta (1861-1865) görülecektir.

Kuzeyli koloniler, endüstri alanında geliştikçe, anavatana ciddi bir rakip olmaya başlamışlardı, bunun ilk belirtisiyse erken ulusal bilinçti. Bu nedenle de kolonilerde yaşayan yurttaşlar daha dik başlı ve gelişkin bir benliğe sahiplerdi.

Sık sık anavatanla sorunlar yaşıyorlardı; çünkü anavatana ihraç ettikleri endüstri ürünlerine uygulanan yüksek gümrük vergileriyle boğuşuyorlardı. Ayrıca Amerika'da yürürlükte olan ve anavatana sermaye akışını sağlayan keyfi vergilerden en çok onlar etkileniyordu. Kuzeyli nüfus, varlıklı ve gelişmiş olmaları nedeniyle Aydınlanma düşüncesine daha yatkındı. Bu açıdan despotik yönetim tarzına, baskı ve sömürü ilişkisine, kölelik sistemine, dinci gericiliğin doğal bir yansıması olan batıl inanca karşı hazırlıklıydılar. Güneydeki kolonilerse tarım ve hayvancılık alanındaki üretimleriyle feodal ilişkilere daha yatkınlardı. Bunun yanı sıra hükümetin teşvik ettiği ve oldukça kârlı bir alan olan kölelik sistemine de en çok onlar ihtiyaç duyuyorlardı. Kölelerden vazgeçmek, onlar açısından sefalete

sürüklenmek demekti. Bu nedenle de anavatanla kader birliği içindeydiler. Toplumsal olarak da güneyliler, nispeten daha muhafazakâr kesimden geliyorlardı. Din, aile, gelenek, itaatkârlık, krala sadakat gibi feodal ve kutsal değerlere aşırı bağlılık gösteriyorlardı. Haliyle batıl inanç, güneyliler arasında daha yaygındı. Onlar açısından özgürlük ve eşitlik, anarşi ve dağılmak demekti. Ulusal bilinçleri gelişmemişti, çünkü hem toplumsal yapıları kuzeydeki gibi homojen değildi hem de küçük kasabalarda yaşamaktan dolayı dar ufka sahiplerdi. Ancak onlar da merkezi hükümetin işlerine çok fazla karışmasından yana değillerdi.

Merkezi hükümetin siyasi, ekonomik ve toplumsal düzenlemeleri katlanılamaz boyuta geldiğinde hep birlikte ayağa kalkacaklardı, ancak iki farklı yapı her aşamada kendisini hissettirecekti.

Feodalizmin Avrupa'dan bildiğimiz kurum ve ilişkilerinin birçoğu Amerika'da önemli oranda aşılmıştı. Çünkü yeni sınıf ve katmanları oluşturan kesimin ezici çoğunluğu Avrupa'dan, bu ilişkilerin yarattığı toplumsal baskı (dini) ve sömürüden (feodal yükümlülükler) kurtulmak için göç etmişti. Şimdi onlar, Amerika'daki ekonomik ve toplumsal başarıya denk düşen siyasi bir kurumlaşma istiyor ve bunu da özgürlükçü bir yönetimle gerçekleştirmeyi amaçlıyorlardı.

Öte yandan kolonilerin ulusal bilinçlerini etkileyen önemli bir faktör de, yüz elli yıllık süreçte kaydedilen kültürel farklılaşmaydı; nitekim dilleri birçok açıdan başkalaşmıştı. Farklı etnik kökenden insanların oluşturduğu ortak dil, doğal olarak Britanya İngilizcesi olamayacaktı. Birçok kavram ve terim, hem Avrupalı dillerin hem de Kızılderililere ait diyalektlerin izlerini taşıyordu. Toplumsal ilişkiler de başkalaşmıştı. Amerika'da katı kurallar ve kurumlar yoktu. Dolayısıyla insan ilişkileri de göreceli olarak rahat, gevşek ve eşitti. Büyük, uçsuz bucaksız bir coğrafya; doğal imkânların alabildiğine bolluğu, yaşam anlayışını da daha özgürlükçü, daha başına buyruk, daha yaratıcı ve daha girişimci bir ruhla şekillendiriyordu. "Pioniergeist" denen, keşfetmeye eğilimli girişimci bilinç, toplumsal hiyerarşinin göreceli gevşekliği, zenginleşme hırsı ve toplumsal hareketlilik; cesaret, korku nedir bilmemek toplumsal dokuyu oluşturan önemli faktörlerdi. Bu özelliklerin büyük bir çoğunluğuna Avrupalı toplumlarda rastlamak mümkün değildi.

Nüfus içindeki okuryazar oranın yüksekliği, edebiyata, felsefeye, siyasete ve bilime olan merak; yaratma hırsı, varlık gösterme tutkusu ve mutlu olma arzusu, şahsi karakterlerin yanı sıra toplumsal yapıyı da belirleyen önemli faktörlerdi.

Benjamin Franklin ve Aydınlanma

On sekizinci yüzyıl felsefi, siyasi ve toplumsal açıdan hem Avrupa hem de Amerika Kıtası açısından çok önemli gelişmeler kaydetmişti. Materyalist felsefe, Avrupa'da olduğu gibi Amerika'yı da etkisi altına almıştı. Büyük İngiliz filozofu Francis Bacon'ın, Locke'un ve 1640 Devrimi'nin özgürlükçü ozanı Milton'ın; Montesquieu'nün, Rousseau'nun, Voltaire'in; Fransız radikal materyalizminin düşünürleri Diderot, Helvetius ve d'Holbach'ın düşünsel etkisini, Kuzey ve Güney Amerika'da kurulan kolonilerde bire bir görmek mümkündü.

Avrupa'nın dini ve kiliseleri, Amerika'da aynı etkiye sahip değillerdi. Amerika'da kilise esas olarak eğitim üzerinde etkiliydi; ekonomik açıdan mülksüzdü, siyasi açıdansa sözü pek geçmiyordu. Eğitim üzerindeki etkisi nedeniyle toplum üzerinde de belirli oranda etkide bulunabiliyordu. Avrupa'daki gibi olmasa da gene de dinin yaydığı batıl inanca ve tevekkül kültürüne karşı mücadele yürütülmek zorundaydı. Amerika'da Katolikler değil, fakat *Reform*'u bayrak edinen Püritenizm etkiliydi. Püritenistlerin öncü düşünürleri John Eliot,[183] Cotton Mather[184] ve Saumel Johnson,[185] Katolik Kilisesi'nin ideolojik etkisine ve skolastik felsefeye karşı çıkmakla birlikte onlar da birçok açıdan dinci-gerici anlayışları devam ettiriyorlardı.

Amerika'da, hem Katolik Kilisesi'nin gerici anlayış ve geleneklerine, hem de sözüm ona Reformist Püritenistlere karşı en etkin mücadeleyi, dönemin en büyük düşünürlerinden Benjamin Franklin (1706-1790) vermekteydi. O sadece engin bir bilgi ve deneyime sahip değil, aynı zamanda yetkin bir bilim ve siyaset adamı, filozof ve mühendisti de.

Franklin ve çağdaşları, John Locke'un aklı esas alan duyumsamacı felsefesinden, doğuştan gelen insan hakları anlayışını savunan özgürlükçülüğünden ve despotik yönetimi alaşağı etmeyi amaçlayan kuvvetler ayrılığı teorisinden, yani demokratik yönetim anlayışından kuvvetli bir şekilde etkilenmişlerdi.

Ayrıca Franklin hem Amerika'nın en büyük matbaasına sahipti, hem de ülkenin birçok kentinde felsefe grupları kurarak aydınlanmayı teşvik ediyordu. O, ülkeyi baştanbaşa gezerek görüşlerini açıklamanın yanı sıra, birçok gazetenin ve kütüphanenin kuruluşuna da önderlik etmişti.[186]

Onun etkisi sadece siyaset ve kültür alanında değil, aynı zamanda bilimsel alanlarda da görülüyordu. Elektrik onun temel uğraş alanıydı. Negatif ve pozitif elektriği bulan adam Franklin'di. Şimşeklerin yıkıcı etkisinden kurtulmak için paratoneri de o icat etmişti. Özellikle paratoneri buluşu, ona hem dünya çapında bir saygınlık kazandırmıştı hem de Amerika'da "Göğün elinden şimşeği, kralın elindense asayı alan adam!" olarak tarihe geçmişti.

Franklin'in teknolojik alandaki başarıları çok önemlidir ve birçok açıdan ilerleme ve toplumsal gelişmeye tayin edici katkıda bulunmuştur; ancak onun üretim, nüfus, emek, değer gibi alanlarda yaptığı gözlemleri, incelemeleri ve araştırmaları ne sosyal bilimciler ne de ekonomistler tarafından yeterince değerlendirilmiştir.

Franklin çok derin olmamakla birlikte, gene de nüfus, üretim, para ve değer gibi kavramları incelediği makale ve yazılarıyla hem Malthus'u hem de ve özellik-

---

[183] John Eliot (1604-1690), kendisini Kızılderililerin Hıristiyanlaştırmasına adayan İngiliz kökenli papaz.

[184] Cotton Mather (1663-1728), Amerika'ya göç eden ilk göçmenlerden. Din adamı ve tarihçi. İngiliz kökenli Amerikalıların tarihine ilişkin ilk ciddi eser, *Magnalia Christi Americana*'nın yazarı.

[185] Saumel Johnson (1696-1772), yazar, dilbilimci ve şair. *İngiliz Dili Sözlüğü* 1755 yılında yayınlanmıştır.

[186] Walter İsaacson, *Benjamin Franklin*, çev. İ. Hakkı Yılmaz, İş-Kültür Yayınları, İstanbul: 2010, s. 145.

le ekonomi-politiğin babası Adam Smith'i etkilediği bilinmektedir. Hatta 1760'lı yıllarda İngiltere'ye yolculuk yapan Franklin'in Adam Smith'le buluştuğu ve Smith henüz ünlü eseri, *Ulusların Zenginliği*'ni kaleme almadan ona görüşlerini aktardığı belirtilmektedir.[187] Hatta Marx'a göre, ekonomi-politiğin önemli kavramlarından biri olan "değer"i ortaya atan ilklerden biriydi. Ancak o, kavramlarının ve buluşlarının birbiriyle olan ilişkilerini ortaya koyamıyordu ve bu nedenle de başarılarını genelleştiremiyordu.

Gençlik dönemine ait yazılarında, ekonomi politiğin temel yasasına ilişkin önemli tezler geliştirmişti. William Petty'den sonra değer teorisinin doğasına ilişkin ilk açıklamaları o yapmıştı. Ona göre ticaret, bir emeğin bir başka emekle değiş tokuş edilmesinden başka bir şey değildi.[188]

Bağımsızlık savaşından önce Avrupa'yı dolaşan Franklin, konferanslarında açıktan, Birleşik Devletler'in bağımsızlıklarını ilan etmesinden ve demokratik-parlamenter bir devletin kurulmasından yana olduğunu açıklıyordu. Fransız Jakobenleri sonradan, onun devrimci ve özgürlükçü mücadelesine saygının bir ifadesi olarak kulüplerinde onun bir büstüne yer vermişlerdir.

Anavatan-Koloni İlişkisini Aşındıran Sorunlar

Büyük Britanya ile koloniler arasındaki sorunların kaynağı sadece ekonomik değildi. Ciddi siyasi sorunlar da vardı, ancak buna rağmen ana kitle ilişkileri koparmayı düşünmüyordu. Her ne kadar Büyük Britanya, 7 yıllık (1756-1763) savaşın ardından Fransa'ya galip gelse de ekonomik açıdan bir yıkımla karşı karşıya kalmıştı. Parlamento'nun 1763 yılından itibaren kabul ettiği bazı yasa ve kararnamelerin, kolonilere zorla dayatılması ilişkileri kopma noktasına getirmişti.

İlişkileri gerginleştiren bazı düzenlemeler ve yasalar şunlardı:[189]

1. Amerika esas olarak İngiltere'nin hammadde ihtiyacına göre örgütlenmişti. Yasalar, Amerika'da üretilen hammaddenin tamamının İngiltere'ye ihraç edilmesini zorunlu kılıyordu. Bunları işleme hakkı sadece İngiltere'deki işletmelere aitti.

2. Koloniler İngiltere'de üretilen endüstri ürünlerinin pazarı olarak düzenlenmiş ve ona göre vaziyet alacaklardı. Bu ürünlerin kolonilere girişinde yüksek gümrük vergileri alınmak durumundaydı. Ayrıca bu ürünlerin İngiltere'de üretilmesi, İngiliz hamalları tarafından yüklemesi ve İngiliz denizcilerinin bulunduğu gemilerce taşınması da zorunluydu.

3. Anavatanla koloniler arasındaki ticaret hakkı, sadece İngiliz tüccarlarına verilmiş bir imtiyazdı ki ayrıca ürünler İngiliz bayrağı taşıyan gemilerce taşınmak zorundaydı.

[187] Akt. Thomas D. Eliot, "The Relations between Adam Smith and Benjamin Franklin before 1776", *Political Science Quarterly*, Vol. 39, No. 1 (Mar. 1924), s. 67-96; http://www.jstor.org/stable/2142684?seq=1#page_scan_tab_contents, 2 Mart 2016.

[188] Karl Marx, *Zur Kritik der politischen Ekonomie*, Berlin: 1951, s. 51.

[189] Jürgen Kuczynski, *Die Geschichte der Arbeiter in den Vereingten Staaten von Amerika, 1775-1897*, Verlag des FDGB, Berlin: 1955, s. 18-19.

4. Yaratacağı rekabet nedeniyle kolonilerde üretilen endüstri ürünlerinin İngiltere'ye girişi yasaklanmıştı. 1699'dan itibaren yün ve pamuklu ürünlerin İngiltere'ye ihracatı yasaklanmıştı. 1732 yılından sonra Amerika'da üretilen şapkalar, düğmeler vb. yasaklar listesine eklenmişti. 1750 yılından sonraysa üretimine izin verilmeyen ya da İngiltere'ye girişi yasaklanan ürünlerin sayısında büyük bir artış gözlemlenmişti ki bunların arasında demir de bulunuyordu.[190]

Sonun Başlangıcı

1763 yılından itibaren kolonilerin batı Amerika'ya doğru genişleme (*squatter*=bir tür gecekondulaşma) girişimleri yasaklanmış ve böylece kolonilerin büyümesinin ve "kendi başına buyruk" olmasının önüne geçilmek istenmiştir.

Basılı her doküman, evrak, kâğıt, gazete, bildiri, kitap vb. damga vergisine tabiydi. *Stamp Act* adı verilen yeni bir damga vergisiyle doğrudan vergi alınmaya da başlanmıştı ki en sonunda kolonilerde yerleşik olan meclislerin yasama hakları da ellerinden alınınca bu adım bardağı taşıran son damla olmuştu.

1764 yılında Massachusetts'de başlayan direniş, hızla bütün kolonilere yayılmış ve bütün ülkeyi kucaklayan İngiliz mallarının boykotuna ("Temsil hakkı yoksa vergi de yok!") dönüşmüştür. Damga vergisi olarak adlandırılan *Stamp Act*'a karşı yürütülen mücadele içinde oluşan *Sons of Liberty* (Özgürlüğün Evlatları) adındaki devrimci örgütün silahlı mücadelesi, kısa sürede bu verginin geri alınmasını sağlamıştı. Ardından 1772 yılında daha geniş bir örgütlenmeye gidilmiş, bazı kolonilerde yürütülen mücadele, *İşbirliği Komitesi* adı altında toplanmıştır. Çay ürünlerine (*Tea Party!*) yönelik vergilendirmeyse, ilişkileri onarılmaz noktaya getiren bir başka provokasyon olarak görülmüştü. Büyük Britanya ile koloniler arasındaki siyasal, toplumsal ve ekonomik ilişkiyi bütünüyle tahrip eden sürecin fitili böylece ateşlenmişti.

1774 yılında bütün kolonileri kapsayan merkezi bir kongre toplanmış ve Britanya baskısına karşı bütünlüklü bir direniş gösterme kararı alınmıştı. Toplanan kongre, alışık olunduğu gibi dağılmayınca bu kez de güvenlik sorunuyla karşı karşıya kalınmıştı. Bunun üzerine kolluk kuvvetlerinin oluşturulmasına yönelik kararlar alınmıştı ki bu da bağımsızlık savaşına giden sürecin askeri açıdan örgütlemesi demekti.

Thomas Jefferson

Nitekim 1776 yılının Haziran ayında, 13 koloninin oluşturduğu Kongre, aralarında Thomas Jefferson'ın da bulunduğu bir Bildirge Komitesi'nin oluşturulmasına karar vermişti.

Kongre, 2 Temmuz 1776 yılında, uzun bir tartışmanın ardından Bağımsızlık Bildirgesi'ni karar altına alarak ilan etmiştir. Ne var ki metni kaleme alan Jefferson'ın, köleliğin kaldırılmasına yönelik önerisi hem güneyli toprak baronlarının

[190] *Kleine Anzyklopaedie, Weltgeschichte*, Band 2, "Vereinigte Staaten von Amerika", VEB, Leipzig: 1981.

hem de güneylileri Büyük Britanya'ya kaptırmaktan çekinen kuzeyli zenginler tarafından reddedilmiştir. Peki, Bağımsızlık Bildirgesi'ni kaleme alacak kadar saygın bir konuma sahip Thomas Jefferson kimdi?

O, 1743 yılında doğmuş, 1826 yılında vefat etmiştir. Onu, Benjamin Franklin ve Thomas Paine'in yanı sıra Amerika'nın en ünlü aydınlanmacısı olarak anarsak, durumu hiç de abartmış olmayız. Ancak o, Amerika'da sınıfların henüz kesin hatlarla ayrışmadığı 18. yüzyılda, kimi zaman birbiriyle çelişen felsefi görüşleri ifade edebiliyordu. O, bir yandan halkçı ve radikal-cumhuriyetçi görüşler savunurken bir başka yandan da kısmi muhafazakâr görüşlere teslim olabiliyordu.[191]

Virginia'da doğan Jefferson, varlıklı bir aileden geliyordu. Siyasi çalışmaları sayesinde önce Virginia, sonrasındaysa Amerika'nın tamamında tanınan bir lider olarak sivrilmişti. O, 1760'lı yıllarda kurulan *İşbirliği Komitesi'nin* genç bir üyesiyken, İngiltere kralı III. Georg'a karşı kaleme aldığı radikal manifestosuyla Amerika'nın tamamında ünlenmişti. Kral ise onu "görüldüğü yerde gebertilmesi" gereken bir kaçak olarak ilan etmişti. Bir yıl sonra da *İşbirliği Komitesi*'nin merkez komite üyesi olmuştu.

Bağımsızlık Bildirgesinin Devrimci İlkeleri

Siyasi açıdan çağdaşlarından ileri bir noktada olan Jefferson, Bağımsızlık Bildirgesi'nde çok önemli felsefi saptamalarda bulunmuştu:

1. Ne ırksal ne de sınıfsal konumların insanlar arasındaki gerçek farka tekabül ettiğini düşünen Jefferson, devletin ve yönetimin herkesin mutlu olabileceği toplumsal altyapıyı hazırlamak gibi önemli bir görevinin bulunduğunu belirtir. Ona göre insan, doğuştan önemli temel haklara sahiptir ve bu haklardan hiçbir şekilde vazgeçilemez. Söz konusu anlayış, metinde şu şekilde yere alır: "Aşağıdaki hakikatler bizim açımızdan tartışılamaz: İnsanlar eşit yaratılmışlardır; belirli bazı vazgeçilemez haklarla donatılmışlardır; bu yasalara *yaşam*, *özgürlük* ve *mutluluğa erişme hakları* da dâhildir." Böylece ilk kez özgürlükçü ve demokratik anlayış siyasi bir metinde yer alarak gelecekteki devrimlere emsal oluşturmuştur. Herkes yasa karşısında eşitleşince, sınıf farkından doğan bütün imtiyazlar da tartışmalı hale gelmiştir. Jefferson'ın kaleme aldığı metnin bir başka önemi ise, mülkiyete değil, fakat "mutluluğa erişme hakkına" yapılan vurgudur. Ona göre mülkiyet hakkı kutsal olmayan gelip geçici bir taleptir, tarihseldir, ancak "mutluluğa erişme hakkı" insan olmaktan kaynaklanan ve her koşulda geçerli olan temel bir haktır.

2. Mutluluk arayışından hareketle Jefferson, devletin kuruluş ilkesine, halkın temelden örgütlenmesini (cumhuriyetçi felsefe ve kurumların en alt birimlere kadar yaygınlaştırılması) ve gerektiğinde iktidara direnme ve onu alaşağı etme hakkını da ekler. Sonradan yaptığı açıklamalarda, yazdığı makale ve mektuplarda

[191] Eugene R. Sheridan, "Freiheit und Tugend. Religion und Rebuplikanismus im Denken Thomas Jeffersons", *Thomas Jefferson, Historische Bedeutung und politische Aktualitaet*, Hrsg. Hartmut Wasser, Schöningh Verlag, Padeborn: 1995, s. 156/157.

halkın öz-örgütlenmesine önem verdiğini belirten Jefferson, böylece devlet ve yönetim erkinin yozlaşıp halka yabancı bir unsur haline gelmesinin önüne geçmeye çalışmıştır.[192] Bu anlayış tarihte ilk kez somut bir devletin kuruluş felsefesinde yer almaktadır. Bu saptamayı bir dayanak noktası haline getiren Avrupalı devrimcilerin, kendi toplumsal devrimlerinde aynen böyle ifade etmeleri artık bir ân meselesidir. Bu görüşü Jefferson şöyle ifade eder: "[Söz konusu] hakları güvence altına almak için, insanlar arasında hükümetler tesis edilmektedir; bu hükümetler yetkilerini, yönetilenlerin onayıyla alırlar; şekli ne şekilde olursa olsun herhangi eğer bir hükümet, bu hedeflere ulaşmada engel olarak görülürse; söz konusu yönetimi değiştirmek ya da onu alaşağı etmek ya da yeni bir yönetim oluşturmak ve bu yeni yönetimin yetkilerini ve dayandığı temelleri, güvenliklerini ve mutluluklarını sağlayacağına en çok inandıkları bir şekilde düzenlemek ve gerekirse kurmak halkın en doğal hakkıdır."

3. Aynı şekilde Jefferson'ın Bildirge metnine soktuğu bir başka devrimci anlayışsa halkın siyasal yönetime etkin katılımının kendiliğinden olamayacağı bilincidir. Onun insanların genel anlamda edilgen ve kaderlerini ellerine almaları konusunda pasif kaldıklarına dair vurgusudur. Bu aslında Aydınlanma felsefesiyle tam bir uyum içindedir. Aydınlanma, "halkın, kendisinin neden olduğu edilgen konumdan sıyrılarak kendi kaderini kendi eline almasına yönelik cesaret göstermesi" değil miydi? Jefferson da söz konusu edilgenliğin nedenini açıklayarak halkın aktif siyasete katılımının teşvik edilmesini vurgulamaktadır. Metinde bunu şekilde dile getirir: "Burada dikkat edilmesi gereken husus, mevcut olan hükümetlerin değiştirilememesidir. Deneyimlerin de gösterdiği gibi, genelde insanlar mevcut durumlara (eğer sıkıntılar katlanılabilecek ölçüdeyse) katlanmakta ve alışılagelmiş yönetimleri değiştirmektense haklarını, onların mevcudiyeti süresince aramayı tercih etmektedirler. Ancak eğer haksızlıkların ve baskıların sürekli aynı hedefe ulaşmak, yani despotik bir yönetim tesis etmek amacıyla yapıldığı görülüyorsa, bu durumda halkın, böylesi bir hükümeti devirmek ve onun yerine geleceğini güvence altına alacak yeni bir oluşumu tesis etmek hakkı ve görevidir."

Bu anlayışın doğal sonucu, yığınların eğitilmesi, bilinçlendirilmesi ve sürekli aydınlatılmasıdır.

Jefferson ve onun devrimci kuşağına göre insanlık tarihi güç ile özgürlük arasındaki mücadelelerin tarihidir. Bu mücadelede güce sahip olan, devlet erki ve otoritesi sürekli etkin, saldırgan ve ayakları üzerinde duramayan özgürlüğü yok etmeyi amaçlamaktadır. Bu mücadele nedeniyledir ki büyük umutlarla ve ideallerle kurulan cumhuriyetler ilkelerini gevşeterek, zaman içinde yozlaşarak ve amacından saparak halka karşı bir baskı mekanizmasına dönüşmüşlerdir. Bu konuda söz konusu devrimci kuşak içinde en aydınlanmış olanı kuşkusuz Jefferson'dı. Bu nedenle o, her daim alttan gelen protestolara, tepki ve isyanlara arka çıkmıştır. Ancak bir kez daha vurgulamak gerekirse Jefferson halk ayaklanmalarından yana

[192]Thomas Jefferson, *Auswahl aus seinen Schriften*, Schoenhof's Verlag, Cambridge: 1945, s. 124.

değildir, ancak toplumların diri kalmaları için her türden tedbirin alınmasından yanadır.[193]

Jefferson sonradan hayalindeki cumhuriyetin gerçekleşmesi için kütüphaneler açar, okullar inşa eder ve üniversitelerin açılmasına katkıda bulunur. Bir bakıma o, eğitim ve kültür seferberliğinin başlatılmasına ön ayak olur.

Felsefi açıdan deist bir görüşe sahip olan Jefferson, siyasi açıdan özgürlükçü ve toplumcuydu. Devrim'den sonra sefalete sürüklenen Amerikalı köylülerin isyanlarına (Yüzbaşı Daniel Shays'in önderlik ettiği 1786 Ayaklanması) arka çıkar ve isyanları, miskinliği, konformizmi ve kokuşmuşluğu ortadan kaldıran "devrimci fırtınalar" olarak değerlendirir. Ona göre toplumlar sık sık ayaklanarak siyasi yönetime katılmalıdırlar.

Devrim'den sonra bir süre Paris'te diplomat olarak da bulunan Jefferson, Fransız halkının içinde bulunduğu sefaleti, ezilmişliği ve çaresizliği yakından görmüş, yazı ve konuşmalarında devrimin Paris'te elinin kulağında olduğuna işaret etmiştir. O, Fransa'nın toplumsal ve siyasi durumuna ilişkin yazılar yazmış, mektuplar kaleme almıştır. Birçok yazısında Fransız halkının devrimci ayaklanmasını savunmakla kalmaz, aynı zamanda Diderot, Helveitus ve d'Holbach gibi radikal materyalistlere de sahip çıkar.

Jefferson hayatının sonuna doğru oldukça karamsardır. Devrim'le birlikte gerçekleştirmeyi ümit ettiği özgür ve eşit bireylerin oluşturduğu cumhuriyetin gerçekleşmediğini üzülerek dile getirir. Ancak bütün olumsuzluklara rağmen onun kaleme aldığı Bağımsızlık Bildirgesi'nin ilkeleri, önce 1789 Fransa'sında uygulanacaktır, sonra da 19. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa devrimlerinin temel düsturları haline gelecektir.

[193] Eugene R. Sheridan, *age.*, s. 157.

BİRLEŞİK DEVLETLER *BAĞIMSIZLIK BİLDİRGESİ*[194]

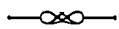

Eğer bir ulus, insanı ilgilendiren olayların akışı içinde, onu bir başka ulusa bağlayan siyasal bağları koparmak zorunda kalıyor ve dünya devletleri arasında bağımsız ve eşit bir şekilde yer alması gerekiyorsa (ki hem doğa yasaları hem de Yaradan buna cevaz vermektedir), o ulus, insanlığa karşı olan sorumluluğunun gereği olarak bu ayrılığın zorunlu nedenlerini açıklamak durumundadır.

Aşağıdaki hakikatler bizim açımızdan tartışılamaz: İnsanlar eşit yaratılmışlardır; Yaradan tarafından belirli bazı vazgeçilemez haklarla donatılmışlardır; bu yasalara yaşam, özgürlük ve mutluluğa erişme hakları da dâhildir; bu hakları güvence altına almak için insanlar arasında hükümetler tesis edilmektedir; bu hükümetler yetkilerini, yönetilenlerin onayıyla alırlar; şekli ne şekilde olursa olsun her-

[194] Kuzey Amerika'da, 13 devletin ortaklaşa oluşturdukları genel kongrede oybirliğiyle kabul edilen bu karar, 4 Temmuz 1776 yılında "Bağımsızlık Bildirgesi" adı altında ilan edilmiştir. Jefferson anılarında, Bağımsızlık Bildirgesi'nin hangi koşullarda yazdığını şöyle anlatır: Virginia delegeleri, kurucularından aldıkları talimatla, 7 Haziran 1776 Cuma günü toplanan Kongre'de şunları açıklamaya yetkilendirilmişlerdi: Özgür ve bağımsız devletler olan Birleşik Koloniler, özgür ve bağımsız olmaya hak kazanmışlardır. Dolayısıyla Britanya tahtına sadakat bağlarından da azadedirler; söz konusu devletlerle Büyük Britanya arasındaki bütün siyasi bağlar sona ermiştir ve ermesi gerekir; yabancı güçlerin (Fransa ve İspanya) desteğini sağlamak için gerekli tedbirlerin anında alınması gerekir. Neticede kolonileri birbirine sımsıkı bağlayacak bir Konfederasyon'un oluşturulması ivedilikle zorunludur. Meclis o sırada başka konular hakkında görüşme yaptığı için teklif ertesi güne sarkmış ve üyelerden tam saat 10'da hazır bulunulması istenmiştir. Tartışmaların sonucunda, en kısa süre içinde bir Bağımsızlık Bildirgesi'nin hazırlanmasına ve bunun için de bir komitenin oluşturulmasına karar verildi. Komite, J. Adams, Dr. Franklin, Roger Sherman, Robert R. Livingstone ve benden oluşuyordu.
Bağımsızlık Bildirgesi'ni yazmakla görevli olan Komite, bunu benim yapmamı istedi. Öyle de oldu. Böylece taslağı, 28 Haziran Cuma günü bizzat meclise sundum. Taslak o gün okundu ve tartışmaya açıldı. 1 Temmuz, Pazartesi günü Meclis'te, bütün üyelerden oluşan bir komite oluşturuldu ve Virginia temsilcileri tarafından hazırlanan özgün yasa teklifi bütün gün tartışılarak değerlendirildi. [Metinden] Afrika halklarının köleleştirilmesini kınayan bölüm, ithal edilen köleler konusundaki herhangi bir girişimi bulunmayan, dahası bunun devamını isteyen Güney Carolina ve Georgia eyaletlerine yönelik saygının gereği olarak çıkartıldı. Kuzeyli kardeşlerimizin de her ne kadar kendi hakları pek az köle bulundursalar da, diğerleri adına köle nakliyatı yapmaları nedeniyle bu kınamalardan dolayı hoşnutsuz olduklarına inanıyorum. Tartışmalar, 2, 3 ve 4 Temmuz günlerine yayıldı. Son günün akşamı, Komite tarafından sunulan Bildirge, üzerine yapılan görüşmelerin sonucunda Kongre'de hazır bulunan (Dickinson hariç) mevcut üyelerin imzalarıyla kabul edildi.

hangi eğer bir hükümet, bu hedeflere ulaşmada engel olarak görülürse söz konusu yönetimi değiştirmek ya da onu alaşağı etmek ya da yeni bir yönetim oluşturmak ve bu yeni yönetimin yetkilerini ve dayandığı temelleri, güvenliklerini ve mutluluklarını sağlayacağına en çok inandıkları bir şekilde düzenlemek ve gerekirse kurmak halkın en doğal hakkıdır.

Burada dikkat edilmesi gereken husus, uzun bir süredir mevcut olan hükümetlerin, önemsiz ve anlamsız nedenlerden dolayı hemen değiştirilememesidir; ayrıca bugüne kadarki yaşananların da gösterdiği gibi, genelde insanlar mevcut durumlara, eğer sıkıntılar katlanılabilecek ölçüdeyse katlanmakta ve alışılagelmiş yönetimleri değiştirmektense haklarını, onların mevcudiyeti süresince aramayı tercih etmektedirler. Ancak eğer haksızlıkların ve baskıların sürekli aynı hedefe ulaşmak, yani despotik bir yönetim tesis etmek amacıyla yapıldığı görülüyorsa, bu durumda halkın, böylesi bir hükümeti devirmek ve onun yerine geleceğini güvence altına alacak yeni bir oluşumu tesis etmek hakkı ve görevidir.

[Aşağıda adları sıralanan][195] koloniler, bugüne kadar böylesi bir sabrı göstermişler, fakat şimdi, daha önceki yönetimlerini değiştirmek zorunda kalmışlardır ki neticede yaptıkları da budur. Mevcut Büyük Britanya krallığının tarihi, sürekli tekrar eden adaletsizlik ve baskıların tarihidir; amacı söz konusu devletler üzerinde bir despotluk inşa etmektir. Bunun kanıtları, tarafsız dünyaya sunulmuştur.

Söz konusu krallık, halkın gayet yararına olan zorunlu yasalara onay vermeyi kabul etmemiştir. Valilerine, ivedilikle ve geciktirmeden ele alınması gereken yasaları çıkarmalarını yasaklamıştır; ya da bu yasaların çıkması durumunda, onların kendisi tarafından onaylanana kadar askıda kalmalarına yol açmıştır. Bir kez askıda kalınca da onları yeniden görüşmeyi sürüncemede bırakmıştır. Sonra da halkın büyük bir kesimine çok yararlı olan bu yasaları, eğer söz konusu kesim yasama organındaki temsil haklarından vazgeçmezlerse ki hazine değerindeki bu hak despotların korkulu rüyasıdır, veto etmiştir.

O, yasama organını, alışık olunmayan ya da toplantıya uygun olmayan yerlerde toplayarak, temsilcilerin makam evraklarından ve başvuracakları belgelerden uzak kalmalarını sağlamıştır; bunu da sadece keyfi yönetimi altındaki uygulamaları kabul ettirmek için yapmıştır. Onun halkın haklarına yönelik müdahalelerine bir erkek kararlığıyla karşı koyan parlamentoyu ise sık sık feshetmiştir.

Söz konusu feshetme girişimlerinden sonra uzun süre yasama organının yeniden seçilmesini defaten engellemiştir; bu durumda yok edilemez olan yasa çıkarma yetkisi halka yeniden intikal etmiştir; o da bunu kullanma hakkını saklı tutmaktadır; devletse bu durumda dışardan başlatılacak yabancı bir işgal ya da içte çıkarılacak bir isyan nedeniyle tehlike altındadır.

İngiltere Kralı bugüne kadar, bu devletlerin kök salmalarını önlemek için elinden geleni yapmıştır; bu amaçla göçmenlerin vatandaşlığa kabul edilmesiyle ilgili yasanın yürürlüğe konmasına engel olmuş, yabancıların göç etmesini kolaylaştı-

[195] New Hampshire, Massachusetts Bay, Rhode Island, Connecticut, New York, New Jersey, Pennsylvania, Delaware, Maryland, Virginia, North Carolina, South Carolina, Georgia.

racak daha başka yasalar çıkarmayı reddetmiş; yeni toprak edinme koşullarını da ağırlaştırmıştır.

Yargıçlık yetkisinin verilmesiyle ilgili yasaları onaylamayarak, mahkeme kararlarını etkisiz hale getirmiştir. Yargıçların görev sürelerini, maaşlarının tutarını ve ödeme biçimini sadece kendi keyfine göre belirlemiştir.

Halkımıza eziyet olsun diye, sayısız yeni kurumlar icat etmiş, Büyük Britanya'dan buraya, halkın bağımlı olacağı büyük bir memur yığınağına sebep olmuştur. Barış içinde bulunduğumuz halde, topraklarımız üzerinde daimi bir ordu bulundurmuş ve bunu da yasama organının onayı olmaksızın yapmıştır. Askeri yetkileri sivil yetkilerden bağımsız hale getirmekle kalmamış, onu sivil güçten üstün kılmaya da kalkışmıştır.

Anayasamıza ters düşen ve yasalarımızla bağdaşmayan bir içtihadı, zorla kabul ettirmek için başkalarıyla işbirliği yapmış ve bu içtihadın oldubitti uygulamalarını onamıştır. Söz konusu uygulamalar şunlardır:

Topraklarımızda büyük miktarda silahlı birliklerin üslendirilmesine ilişkin düzenlemeler; bu devletlerin ahalisine yönelik herhangi bir öldürme olaylarına karışmış askerlerin, sözde yargılamalarla ceza almaktan kurtarılması; dünyanın başka yerleriyle olan ticari faaliyetimizin kösteklenmesi; rızamız olmadan yeni vergilerin yürürlüğe konması; birçok kez olduğu gibi, hukuki bir durumda, jürili bir mahkemede, usul ve nizama uygun yeniden yargılanma hakkımızı ortadan kaldırmaya yönelik önlemlerin alınması; işlemediğimiz cürümlerden dolayı yargılayıp, deniz aşırı kıtalara sürülmemiz; sınır komşumuz olan bir devlette, özgür İngiliz hukuk sistemini rafa kaldırmak ve bunun yerine keyfi bir yönetim kurmak ve bu yönetimin yetkilerini genişleterek bunun bir emsal oluşturmasını sağlamak ve böylece kolonilerde mutlak yönetimi tesis etmeye yeltenmek; verilmiş haklarımızı yok sayarak en temel kanunlarımızı yürürlükten kaldırmak ve yönetim biçimimizi temelinden değiştirmek; yasama gücümüzü dağıtmak ve kendisinin, üzerimizde sınırsız bir yasama yetkisine sahip tek yetkili kişi olduğunu ilan etmek; mevcut yönetimi ortadan kaldırarak kraliyetin himayesi altında olmadığımızı ilan etmek ve ardından bize karşı savaş ilan etmek ve başlatmak; denizlerin bize ait olan kısmını talan etmekle kalmamış, kıyılarımızı yağmalamış, kentlerimizi yakıp yıkarak yurttaşlarımızı katletmiştir.

Şimdi de her zamanki gibi sözlerini tutmayarak, en büyük zalimliği yapmaya devam etmekte, girişmiş olduğu talan ve zulmü son haddine vardırmak için, paralı askerlerden oluşan büyük bir ordu kurmaktadır. Barbarlığın hiçbir döneminde görülmeyen bu fiiller, neticede saygın bir ulusun hükümdarına da yakışmamaktadır.

Açık denizlerde tutukladığı yurttaşlarımızı, kendi ülkelerine karşı savaşmaya zorlamıştır. Böylece onların, ya arkadaşlarının ve kardeşlerinin cellatları olmalarını ya da onların ölümlerinin kardeşlerinin ve dostlarının elinden olmasına yol açmıştır.

Ülkemizde ayaklanmalar çıkarmış ve sınır bölgelerinde oturan ve bilindiği gibi

savaş yöntemleri, yaş, cinsiyet ya da toplumsal konum gözetmeksizin herkesi kesip biçmek olan, vahşi Kızılderilileri bize karşı kışkırtmıştır.

Yurttaşlarımızı, mülklerimizin yok edilmesi ve el konulması tehdidiyle vatana ihanet etmeleri için ayaklanmaya teşvik etmiştir. O [Kral], insan doğasına aykırı zalimane bir savaş yürüterek, ona karşı hiçbir kusurda bulunmamış ve uzak bir coğrafyada yaşayan halkın mensuplarını, onların en kutsal hakları olan yaşam hakkını ve özgürlüklerini ortadan kaldırarak tutsak etmiş ve onları köleleştirerek başka bir coğrafyaya götürmüş ve böylece ölümlerine neden olmuştur. Kendisi bir Hıristiyan olan Büyük Britanya kralının savaş yöntemi, utanç verici, aşağılayıcı ve kâfircedir. O, insanların alınıp satıldığı köle pazarlarının, yasal yollardan kısıtlanmasını veya yasaklanmasını, veto yetkisini kullanarak ısrarla engellemiş ve söz konusu girişimleri baskı altına almıştır. Üstelik bu vahşet zinciri, onurlu bir şekilde ölmeye de izin vermemekte. Şimdi de yine aynı insanları, onları mahrum ettiği özürlüğe kavuşabilmeleri için bize karşı silahlanmaya ve bizi öldürmeye zorlamaktadır. Böylece bir halkın özgürlüklerine karşı işlenmiş eski suçları, insanları başkalarının hayatına kastetmeye zorlayarak başka suçlarla kapatmaya zorlamaktadır...[196]

Bu baskı ortamının her evresinde, en aşağılatıcı yöntemlere başvurarak söz konusu haksızlıkların düzeltilmesini talep ettik. Ancak durmadan yinelediğimiz ricalarımızın karşılığı, yinelenen sadece haksızlıklar oldu. Ancak bir despottan beklenebilecek davranışlarla karakterini belli eden bir hükümdar, özgür bir halkın hükümdarı da olamaz.

Britanyalı kardeşlerimize karşı da saygıda kusur etmiş değiliz. Kimi zaman onları da, yasa koyucuların üzerimizde kurmak istedikleri haksız yönetim konusunda uyarmıştık. Onlara, buraya hangi koşullar altında göç ederek yerleştiğimizi anımsatmıştık. Onların doğadan gelen adalet duygularına ve yüce gönüllüklerine seslenerek ortak köklerimizin oluşturduğu bağlara dikkat çekmiş ve yapılan zorbalıklara tavır almalarını rica etmiştik. Aksi takdirde bu zorbalıklar aramızdaki bütün bağları ve ilişkileri kaçınılmaz olarak koparacaktı. Ne yazık ki onlar da adaletin ve kan bağımızın feryatlarına kulaklarını tıkamışlardır. Bu koşullarda içinde bulunduğumuz zorunluluklardan kaynaklanan ayrılık adımını atacak ve onları, dünyanın diğer halklarında olduğu gibi, savaş durumunda düşmanımız, barış zamanındaysa dostlarımız olarak göreceğiz.

Bu nedenle burada, genel bir kongrede toplanmış olan Amerika Birleşik Devletleri'nin temsilcileri olarak, görüşlerimizin doğruluğuna, dünyanın en yüce yargıcını tanık tutarak ve söz konusu kolonilerin ahalisinden aldığımız yetkiyle ve onların adına, açıktan duyuruyor ve ilan ediyoruz ki bundan böyle Birleşik Koloniler yasal hakları gereği, özgür ve bağımsız devletlerdir ve öyle olacaklardır. Aynı zamanda Büyük Britanya Krallığı'na karşı her türlü yükümlülükten kurtulmuş olduklarını; bu kolonilerle Büyük Britanya Devleti arasındaki her türlü siyasal ilişkilerin sona erdirildiğini ve bunun böyle kalacağını; özgür ve bağımsız

[196] *Bağımsızlık Bildirgesi*'ne konması için önerilen bu bölüm, oylamadan önce çıkarılmıştır.

devletler olarak, savaş ve barış ilan edebileceklerini, ittifaklar kurabileceklerini, ticarete yönelik her türden kararlar alabileceklerini ve bağımsız devletlerin yasal açıdan yapabileceği her şeyi yapma hakkına sahip olduklarını resmen açıklıyor ve ilan ediyoruz. Hem bu bildirinin güvenirliğini hem de birbirimize olan karşılıklı güveni sağlamlaştırmak için Tanrı'nın inayetiyle, yaşamımızı, servetlerimizi ve en kutsal varlığımız olan onurumuzu karşılıklı olarak ortaya koyuyoruz.

Kongre, mevcut açıklamanın iyi bir el yazısıyla yazılmasına ve aşağıda isimleri bulunanlar tarafından imzalanarak karar altına alınmasını kararlaştırmıştır.[197]

İMZALAYANLAR

1. Kıta Kongresi Başkanı: John Hancock
2. New Hampshire: Josiah Bartlett, William Whipple, Matthew Thornton
3. Massachusetts: Samuel Adams, John Adams, Robert Treat Paine, Elbridge Gerry
4. Rhode Island: Stephen Hopkins, William Ellery
5. Connecticut: Roger Sherman, Samuel Huntington, William Williams, Oliver Wolcott
6. New York: William Floyd, Philip Livingston, Francis Lewis, Lewis Morris.
7. New Jersey: Richard Stockton, John Witherspoon, Francis Hopkinson, John Hart, Abraham Clark
8. Pennsylvania: Robert Morris, Benjamin Rush, Benjamin Franklin, John Morton, George Clymer, James Smith, George Taylor, James Wilson, George Ross
9. Delaware: Ceasar Rodney, George Read, Thomas M'kean
10. Maryland: Samuel Chase, William Paca, Thomas Stone, Charles Carroll Of Carrollton
11. Virginia: George Wythe, Richard Henry Lee, Thomas Jefferson, Benjamin Harrison, Thomas Nelson, Jr., Francis Lightfoot Lee, Carter Braxton
12. North Carolina: William Hooper, Joseph Hewes, John Penn
13. South Carolina: Edward Rutledge, Thomas Heyward, Jr. Thomas Lynch, Jr., Arthur Middleton
14. Georgia: Button Gwinnett, Lyman Hall, George Walton

[197] 4 Temmuz 1776 yılında ilan edilen söz konusu açıklamanın, ayrıca devletlerin parlamentolarında, genel kurullarında, yürütme ve güvenlik komisyonlarında okunmasına, kıta ordusunun her komutanına ulaştırılmasına ve böylece bütün Birleşik Devletler'de bilinmesine karar verildi.

JEFFERSON'IN KÖLELİK HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Thomas Jefferson, Bağımsızlık Bildirgesi'nde de gördüğümüz gibi Birleşik Devletler Kongresi'ne, daha baştan itibaren köleliğin kaldırılması için bir öneride bulunmuştu. Hatta Virginia Anayasası'nı hazırlarken bu konuya özel bir önem de vermişti. Bu adım o gün açısından olağanüstü devrimci bir adımdı, ancak önerisi o günün koşullarında kabul görmedi. Dahası yıllar içinde, Jefferson da söz konusu devrimci ilkelerinden vazgeçmiş ve sahip olduğu siyahi kölelerini çeşitli nedenler ileri sürerek azat etmemişti.

Fakat Jefferson, ilerleyen yaşında bu soruna yeniden kafa yormuş ve kölelerin planlı bir şekilde, Amerikan toplumundan yalıtılmış bir bölgede (Afrika kıyılarında ya da Haiti gibi yakın adalarda) özgürlüğe salıverilmelerini tasarlamıştı. Tereddütlerinin birçok nedeni vardı ki bunların başında, Amerika'da salıverilen kölelerle beyaz ırkın ortak bir toplumda yaşamalarının imkânsızlığı yönündeki düşüncesiydi. Ona göre her iki ırkın iç içe yaşaması içinden çıkılmaz kargaşalıklara neden olacaktı. Ancak o bu sorunun, kendisinin de kurucuları arasında yer aldığı Amerikan toplumunun herhangi bir karışıklıktan dolayı yıkıma uğramasından korkuyordu.[198]

Sonradan bu sorunun çözülmesi için birçok yetkiliyle yazışmış ancak somut ve elle tutulur bir gelişme kaydedememişti. Zaman zaman o da beyaz ırkla siyahi ırkın farklı yetenek ve zekâya sahip oldukları yönünde kabul edilemez görüşlere yönelmiştir. Ancak aşağıda aktardığımız mektuplardan da anlaşılacağı gibi Jefferson'ı, kölelerin özgürlüğe salıverilmesi konusunda ikna etmek çok kolaydı, çünkü o bir ırkçı değildi, fakat devrimci anlayış ve görüşleri küllenmişti.

Kölelik Üzerine[199]

O [Kral], insan doğasına aykırı zalimane bir savaş yürüterek, ona karşı hiçbir kusurda bulunmamış ve uzak bir coğrafyada yaşayan halkın mensuplarını, onların en kutsal hakları olan yaşam hakkını ve özgürlüklerini ortadan kaldırarak tutsak

[198] Bkz. Thomas Jefferson, Thomas Jefferson, *Betrachtungen über den Staat Virginia*, Hrsg. Hartmut Wasser, Manessa Verlag, Zürich: 1989, s. 291/292.

[199] Bağımsızlık Bildirgesi'ne konması için önerilen bu bölüm, oylamadan önce çıkarılmıştır.

etmiş ve onları köleleştirerek başka bir coğrafyaya taşımış ve böylece ölümlerine neden olmuştur. Kendisi bir Hıristiyan olan Büyük Britanya kralının savaş yöntemi, utanç verici, aşağılayıcı ve kâfircedir. O, insanların alınıp satıldığı köle pazarlarının, yasal yollardan kısıtlanmasını veya yasaklanmasını, veto yetkisini kullanarak ısrarla engellemiş ve söz konusu girişimleri baskı altına almıştır. Üstelik bu vahşet zinciri, onurlu bir şekilde ölmeye de izin vermiyor. Şimdi de yine aynı insanları, onları mahrum ettiği özürlüğe kavuşabilmeleri için bize karşı silahlanmaya ve bizi öldürmeye zorluyor. Böylece bir halkın özgürlüklerine karşı işlenmiş eski suçları, insanları başkalarının hayatına kastetmeye zorlayarak başka suçlarla kapatmaya zorlamaktadır.

Köle Sorununa İlişkin Çözüm Önerisi?[200]

[Kölelerin çocukları] kızlar on dokuz, erkeklerse yirmi bir yaşına kadar olmak üzere ebeveynlerin yanında kalmalı ve masrafları devlet tarafından karşılanmak üzere onlara yeteneklerine göre kırsal alanda, sosyal bilimlerde veya fen bilimlerinde eğitim verilmelidir. Sonra da devletin zaman açısından uygun gördüğü bir bölgede, silahları, ev eşyaları, çalışma aletleri, tohumluk mahsul ve belli başlı ev hayvanlarından çifter çifter verilmek suretiyle yerleşmeleri sağlanmalıdır; böylece onların özgür, bağımsız insanlar oldukları ilan edilmelidir. Onlara minnetle bağlı olduğumuzu göstermek için, kendi ayakları üzerinde duruncaya kadar can güvenliklerini sağlamalıyız.

Aynı anda dünyanın dört bir yanına yolcu gemileri göndererek nüfusta oluşan boşluğu beyaz göçmenlerle doldurmalıyız. Tabii ki göçmenleri çekebilmek için de devlet onlara belli bazı imkânlar sunmalıdır.

Bazıları, "Neden siyahileri burada tutmuyor ve topluma entegre etmiyoruz. Hem böylece nüfusu büyütmek için dışardan getirtmeyi düşündüğümüz göçmenler için kullanılacak bütçe de burada değerlendirilmiş olmaz mı?" diye soracaktır. Beyazların ruhlarına kazınmış derin önyargılar, siyahilerin kendilerine yapılmış zulümden arta kalan on binlerce hatıra, yeni kışkırtmalara zemin oluşturacaktır. Gerçek ve doğadan kaynaklanan farklılıkların yanı sıra bazı özel durumlar da bizi sadece farklı parçalara bölmekle kalmaz aynı zamanda toplumu sonu gelmez çatışmalara sürükler ve belki de bir ırkın diğer ırkı toptan yok edeceği istenmeyen toplumsal sarsıntılara neden olur.

---

[200] Thomas Jefferson, *Betrachtungen über den Staat Virginia*, s. 291/292.

İDEAL CUMHURİYET ÜZERİNE[201]

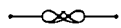

Bayım, düşünceme önem verdiğinizi ifade ettiğiniz 13 Haziran tarihli mektubunuzu ve onunla birlikte gönderdiğiniz bir konferans davetinin kopyasını teslim aldım.

Bayım, hem yönetim işlerinde hem de yaşamın her alanında, görevlerin sadece alt birimlere bölünmesiyle bile bütün sorunların (bunlar ister büyük ister küçük olsunlar) mükemmel bir şekilde yönetilebileceğini düşünüyorum. Her yurttaş, kamu işlerinin yönetimine şahsen dâhil edildiğinde toplum da birbirine daha sıkı bir şekilde kenetlenmiş olur.

Öngörülen değişikliklerin tamamı şöyledir:

1. Genel oy hakkı;
2. Yasamada eşit temsil hakkı;
3. Halk tarafından seçilmiş bir yürütme;
4. Seçimle gelen ve görevden alınabilen yargıçlar;
5. Halk tarafından seçilmiş mahkemeler, jüri üyeleri ve şerifler;
6. Bölgelere ayrılma ve
7. Periyodik olarak anayasada değişikliğin yapılması.

[201] Thomas Jefferson, hem siyasi olarak aktif olduğu hem de emekliye ayrıldığı dönemde, ideal bir toplumun nasıl örgütlenmesi gerektiği üzerine kafa yormuş ve bu konudaki görüşlerini birçok insanla paylaşmıştır. Genel olarak Jefferson, toplumsal sorunları barışçıl ortamda tartışan, kendini sürekli yeni yasalarla tahkim eden ve alttan yukarıya doğru, özyönetim ve doğrudan denetleme yoluyla örgütlenmiş toplum ve devlet modellerini benimsemişti. Bu anlayışını birçok yazı ve mektuplarında dile getirmektedir ki okuyacağınız 12 Temmuz 1816 tarihli mektup da bu kapsamda yazılmıştır. Jefferson, aynı zamanda bir hemşerisi olan hukuk ve siyaset adamı Samuel Kercheval'a Amerikan toplumunun ve devletinin nasıl örgütlenmesi gerektiğine dair görüşlerini bir mektupta iletmiştir. Bkz. Thomas Jefferson, *Auswahl aus seinen Schriften* (çeviren ve derleyen Walter Grossman), Schöenhof's Verlag, Cambridge: 1945, s. 120-124; mektubun orijinali için bkz. http://www.let.rug.nl/usa/presidents/thomas-jefferson/letters-of-thomas-jefferson/jefl246.php.

Bunlar, sonradan üzerinde muhtemel değişiklikler yapılabilsinler diye ortaya attığım ilk taslaklardır. Bununla amacım, hem cumhuriyetçi anayasamızda öngörülen özyönetimci yapımızı hem de halkçılık ruhunu (bu ruhtan beslenen ve ebedi olan ilkeler) güvenceye almaktı.

Ben halktan korkan insanlardan değilim. Özgürlüğümüzün daimi güvencesi zenginler değil halktır. Bağımsızlığımızı koruyabilmek için yöneticilerimizin bizi uzun vadeli borçlara boğmasına izin vermemeliyiz. Bir yandan tutumluluk ve özgürlük diğer yanda ise israf ve kölelik arasında karar vermeliyiz. Eğer büyük bir borç altına girer ve tıpkı İngiltere'de olduğu gibi her şeyden (et, içecek, kullanım eşyaları ve lüks tüketim ürünleri, işimiz ve eğlencemiz, meslek birliklerimiz ve dini cemaatlerimiz) vergi almak zorunda kalırsak, o zaman bizim halkımız da İngiliz halkı gibi yirmi dört saatin on altı saatini çalışmak zorunda kalır ki bunun da on beş saatini hükümetin borçlarına ve günlük tüketimine ayırmak durumunda kalır; bu durumda bize kalan on altıncı saatte kazandığımız da ekmek almaya yetmeyeceği için, İngiliz halkının yaptığı gibi bizim halkımız da yulaf gevreği ve patatesle geçinmek zorunda kalacaktır. Düşünmeye vaktimiz olmayacak; bizi bu duruma sokanlardan hesap soracak herhangi bir imkâna sahip olamayacağız. Sadece geçimimizi sağladığımız için şükredecek, bedenimizi satacak ve sefalet içinde yaşayan insanlarımızın boynuna esaret zincirini takacağız. İngiliz köylüsü gibi bizim köylüler de görünürde mülkiyete sahip olacak, gerçekte ise sadece devlet bütçesi için işleyip duracaklardır. İngilizlerin yaptıkları gibi yabancı ellere göç edecek, içinde bulundukları sefalet, aşağılanma ve sürgünle –tabii ki ulusun şanı ile mutlu olacaktır. Bu örneğin de bize öğrettiği gibi özel servet, kamu ve şahsi israf nedeniyle çarçur edilmektedir. Görülen o ki dünyanın her yerinde hükümetler hep aynı eğilim içindedirler. Bir kez bundan vazgeçildi mi o zaman bu gelecek sefer için bir emsal oluşturur; sonra da ikinci ve üçüncü diye devam eder; böylece toplumun büyük çoğunluğu sefil bir otomata dönüşerek günah ve acının ne olduğunu hissedemez. İşte o zaman gerçekten "bellum onmium in onmina"[202] başlar ki bu durumu bazı filozoflar yanılgıyla, dünyada genel olarak yaygın görülmesi nedeniyle insanlığın doğal hali kabul etmişlerdir. Ama bu anlayış doğru değildir. Söz konusu korkunç durum devletin borçlanmasıyla başlamıştır. Onu önce vergiler ve sonra da sefalet ve zulüm takip etmiştir.

Bazıları anayasaları Tanrısal emirlerin saklandığı kutsal sandık gibi say-

[202] Latince olan bu deyimi, Thomas Hobbes, *Leviathan* adlı eserinde kullanmıştı: "Herkesin herkesle savaş hali."

gıyla karşılıyor ve onlara hiçbir şekilde dokunulmaması gerektiğini ve hatta bir önceki çağın insanlarına insanüstü bir bilgelik atfederek yaptıklarının her türlü tashihten muaf olduğunu düşünüyorlar. Bahsi geçen yüzyılı biliyorum; çünkü o yüzyılda yaşadım ve etkin oldum. Ülkemize birçok açıdan başarılar da sağladı. Bu yüzyıla çok benziyordu ancak şimdikinin deneyimlerine sahip değildi. Kırk yıl yönetim işlerinde bulunmak bir yüzyıl kadar süzülmüş deneyime sahip olmak demektir. Hatta bunları, eğer yeniden dirilebilselerdi geçen yüzyılın deneyimine sahip o şahsiyetler de kabul ederlerdi. Kuşkusuz yasa ve anayasaların sık sık üzerinde çok fazla düşünülmeden ve belli başlı deneyimler kazanmadan yapılan acele değişikliklerden hiçbir şekilde yana değilim. Sanırım tevazu ile yapılan hatalara, onların yol açtıkları olumsuz etkiler bir kez anlaşıldıktan ve hem onlara alışmak hem de bir çıkış yolu bulmak kolay olduğu için izin verilmelidir. Ama aynı şekilde yasa ve düzenlemelerin, insan zihninin gelişimiyle el ele gitmeleri gerektiğini de çok iyi biliyorum. Zihnimiz sürekli gelişmekte ve yeni gerçekler keşfedilmektedir; aynı şekilde nasıl ki yaşam koşulları değiştikçe gelenek ve düşünceler de değişiyorsa yasal düzenlemeler de gelişmelerin ve zamanın ruhuna ayak uydurmalıdır. Nasıl ki yetişkin bir insandan ergenlik döneminin kıyafetlerini giymesini isteyemezsek aynı şekilde toplumlardan ebediyen ilk barbar koşullardaki yönetim usulleriyle devam etmelerini istemeyiz. Bu türden mantıksız adımlar kısa bir süre öncesinde Avrupa'da çok kan dökülmesine neden oldu. Monarşiler kaydedilen gelişmelere ayak uydurarak ülkelerini ileri taşımaktansa, iflas etmiş eski koşullara sımsıkı bağlanarak geleneksel yönetim alışkanlıklarının arkasında mevzilendiler; hal böyle olunca yurttaşlarını aceleye getirilmiş ve hatta tehlikeli yenilikler de içeren birçok düzenlemeyi şiddet ve zor kullanarak hayata geçirmeye kışkırttılar; hâlbuki kabul edilebilir ve yararı görülebilecek olan söz konusu yenilikler, halka sakin bir ortamda ve barışçıl görüşmelerle kavratılabilirdi. Bu türden misalleri taklit etmeyi bırakalım ve hatta zayıflıklarımızla yüzleşerek kendi geleceğini ele alma konusunda bir kuşağın diğer kuşaktan daha az yetenekli olabileceğini kabul edelim. Bizim bilge, samimi ve iyi şeyler yapmayı amaçlayan ancak deneyimsiz olmasından dolayı acemice işlere imza atan ilk meclisimizin hatalarını yapmayalım ve biraz da diğer eyaletlerde olduğu gibi mantığımıza ve deneyimlerimize başvuralım. Nitekim anayasamızda, onun belli aralıklarla gözden geçirilmesi gerektiğine ilişkin maddeler yerleştirelim. Bunun ne zaman yapılması gerektiğini koşullar kendiliğinden gösterecektir. Avru-

pa'daki ölüm oranını ortaya koyan istatistikler, herhangi bir zamanda etkin olan yetişkin insanların on dokuz yıl sonra öldüklerini göstermektedir. Bu sürenin ardından onların yerini yeni bir çoğunluk almış; yani yeni bir kuşak gelmiş. Her kuşak kendinden bir önceki kuşaktan, her kuşağın kendinden bir önceki kuşaktan bağımsız olduğu kadar bağımsızdır. Bu yüzden mevcut kuşağın, diğer kuşaklarda olduğu gibi kendi yaşam tarzına en uygun yönetim biçimini seçmeye hakkı vardır. Nitekim o da kendinden önceki atalarının yerleşik hale getirdikleri yaşam koşullarına uyum sağlamak durumundaydı. Bu durumda insanlığın barış içinde ve mutlu bir hayat yaşamasını sağlayacak yeni yasal düzenlemelerin her on dokuz veya yirmi yılda bir yapılmasını coşkuyla kabul etmek gerekir. Böylece periyodik yenilikler, tabii ki herhangi bir insani değerin geçerli olması koşuluyla zamanın sonuna kadar kuşaktan kuşağa devam ettirilebilir. Virginia anayasasının yazılmasının üzerinden tam kırk yıl geçti. Ölüm oranı çizelgelerine göre o dönemde etkin olan yetişkin insanların üçte ikisi artık hayatta bulunmuyor. Şimdi, söz konusu üçte birlik oranın, tabii ki bunu istiyorsa, şu anda birlikte yaşadığı ve toplumu birlikte oluşturdukları üçte ikilik orandan kendi isteklerine ve kendisinin hayata geçirdiği yasalara tabi olmasını isteyebilir mi? Eğer bu üçte birlik oranın hakkı yoksa kimin var? Ölmüş olanların mı? Ölmüş olanların herhangi bir hakkı yoktur. Onlar artık bir hiçtir ve dolayısıyla herhangi bir şeye de sahip olamazlar. Tözün olmadığı yerde eylem de olamaz. Maddi dünyayla birlikte üstünde boy veren her şey *yaşayanlara* ve zamanlarına aittir. Sadece onların kendi kaderlerini belirleme ve yön verme hakkı vardır ve bu istikametin hangi yöne olacağına da sadece çoğunluk karar verir. Dolayısıyla anayasayı, mevcut çoğunluğun anlayışına göre biçimlendirecek olan meclisi de sadece onların seçme hakkı vardır. Peki, bunlar oylarını nasıl vermelidirler? İşte esas sıkıntı buradadır. Eğer bunlar şahsi otoriteler veya kent ve bölge meclisleri tarafından oy vermeye davet edilirlerse, bölgenin geniş olması nedeniyle çok az sayıda insan oy vermeye gidecektir. Sonuç eksik ve yanıltıcı olur. Tam da burada zamanında önerdiğim "blockwart"[203] sistemi yerinde bir çözüm olabilir. Şimdi önümüzdeki sorunda olduğu gibi mahalle temsilcisi herhangi bir sorunda bütün mahalleyi toplantıya çağırabilir; "evet-hayır sistemi" kapsamında yoklama ve seçim yapılır ve sonra alınan sonuç üst yönetime iletilebilir ki onlar da alınan sonuçları daha üst birimlere iletebilirler. Böylece halkın eğilimi bütünlüklü ve barışçıl bir şekilde karşılıklı görüş alışverişi temelinde elde edilmiş ve toplumsal aklın hayata geçirilmesi sağlanmış olur. Eğer halka bu yol kapanmışsa, işte o zaman diğer ülkelerde olduğu gibi işin içine sürekli

[203] Mahallelerde alttan yukarıya doğru işleyen yönetim ve denetim sistemi.

kendini tekrar edercesine şiddet olgusu girer: Baskı ve zulüm, isyan, reform süreci böyle devam edip gider.

Size en samimi duygularımla, saygı ve iyi dileklerimi sunuyorum.
Thomas Jefferson

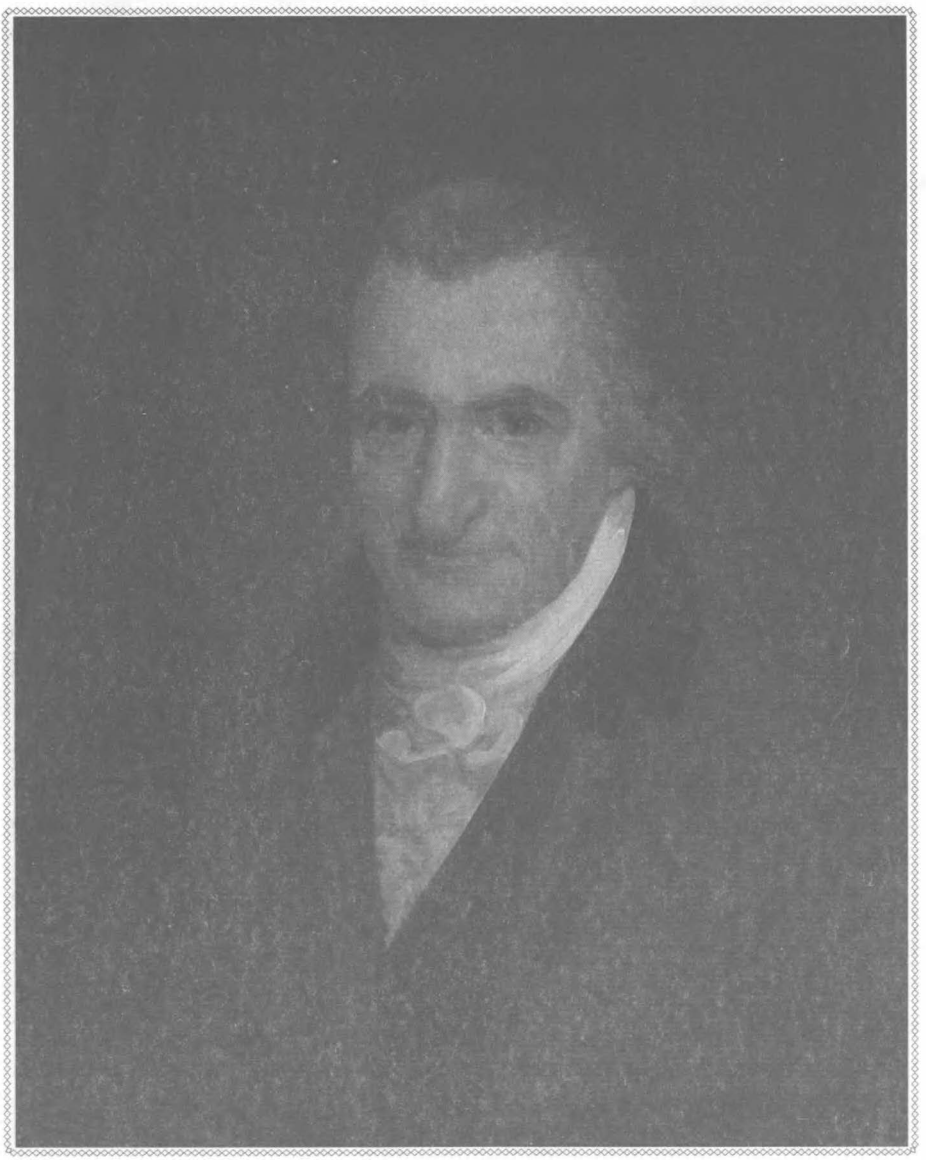

THOMAS PAINE
(1737-1809)

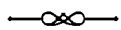

"Toplumlar ihtiyaçlarımızın, hükümetlerse kötülüklerimizin ürünleridir. Birincisi, duygularımızı bir noktada birleştirerek mutluluğumuzu olumluya yönlendirirken, ikincisi ise olumsuza sevk ederek duygularımızı denetim altına alır. Birincisi toplumda birleşmeyi teşvik ederken, ikincisi ayrışmayı kışkırtır. Birincisi iyilik sunarken ikincisi cezalandırır.

Toplum her durumda bir şans iken, hükümetse en iyi durumunda bile katlanılması gereken bir cefadır. En kötü durumdaysa katlanılmaz olur; çünkü eğer herhangi bir hükümetin baskısına, hükümeti olmayan bir ülkedeki gibi, maruz kalmışsak, o zaman içinde bulunduğumuz baskıcı koşulların imkânını ona biz vermişizdir. Hükümet, masumiyetin kaybolduğunun simgesi olan giysiler gibidir. Kralların sarayları ise cennetteki kulübelerin yıkıntıları üzerinde inşa edilmiştir."[204]

Thomas Paine

Amerika'nın En Radikal Beyni

Amerikan bağımsızlık savaşı döneminde öncü roller oynayan kuşak içinde Thomas Paine, hem Aydınlanmacı tavır hem de Büyük Britanya'ya alınacak tavır konusunda en radikal görüşlere sahip olan insandı. Hatta birçok açıdan Thomas Jefferson'dan daha radikaldir.

Henüz birçok Amerikalı aydın ve yetkili insan, olası bağımsızlık ilanını aklının köşesinden geçirmeye cüret edemezken Paine, bağımsızlığın zorunlu olduğunu belirterek Amerika'nın bu adımla bütün insanlığa örnek olacağını belirtmiştir. Paine, *Sağduyu*[205] adlı kitabını tamamen bu amaçla yazmıştır. Bu kitapçık sadece İngiliz karşıtı yöneticilerin değil, aynı zamanda alt sınıfların özgürlük ve eşitlik

[204] Thomas Paine, *Common Sense* (Sağduyu), Reclam Verlag, Stuttgart: 1982, s. 10-11.
[205] Türkçesi için bkz. Thomas Paine, *Sağduyu*, çev. M. Macit Kenanoğlu, Lotus Yayınları, Ankara: 2016.

mücadelesinin de ideolojik silahı olmuştur. Bununla Paine Amerika'da Aydınlanma akımının en önemli siyasal figürlerinden biri haline gelmiştir.

Paine, ne bir siyaset adamı ne de varlıklı bir zengindir. O ne bir filozof ne de nam salmış bir bilim adamıdır; fakat o Amerikan Bağımsızlık Savaşı döneminin en popüler savunucusudur. Sadece bu da değil, daha 1775 yılında mantıksız, vicdansız ve zalim köleliğe ilişkin görüşleriyle Amerikan toplumunu kelimenin gerçek anlamında derinden sarsmıştır. Onun köleliğe karşı ileri sürdüğü görüşleri, o dönemde yazılmış en radikal Aydınlanma metnidir.

Kimdir Thomas Paine?

Kilise vaftiz kayıtlarının yırtılması nedeniyle doğum tarihi tam olarak bilinmeyen Paine'in İngiltere'nin küçük bir kasabası olan Thetford'ta 29 Ocak 1737'de doğduğu ve Haziran 1809'da New York'ta vefat ettiği belirtilmektedir.

Çocukluk ve gençlik dönemine ilişkin bazı önemli bilgileri yıllar boyunca ona sadakatle bağlı kalan, en zor koşullarda onu evinde barındıran can dostu Thomas Clio Rickman'dan öğreniyoruz.[206] Köylü bir ailenin çocuğu olarak doğan Paine, okula sadece birkaç yıl gidebilir. Her ne kadar hayatı boyunca kitap okumadığı söylense de, hatta kendisi bile bunu vurgulasa da bunun gerçek olmadığı, yazılarının derinliğinden, işlediği konuların çeşitliliğinden, konuşma ve yazılarında başvurduğu argümanlardan anlaşılmaktadır.

Paine'in babası, ailesini bağ ve bahçesini işleyerek geçindiren bir köylüdür. Ancak bunun yanı sıra o terzilik de yapmaktadır. Paine de küçük yaştan itibaren babasının yanında korse yapmasını öğrenir. Kısa bir süre sonra da kalfalık belgesini alır.

Küçük kasabada daha fazla kalamaz, gümrük memuru olarak işe başlar, ancak memurların koşullarının düzeltilmesi için, onların taleplerini içeren bir kitapçık yazar. Sonra da bunun mücadelesini verir. Paine'in bu tutumu yetkililer tarafından sadece tepkiyle karşılanmaz aynı zamanda "yıkıcı görüşlerinden" dolayı işten de atılır. Bunun üzerine orduya yazılarak korsan gemileri avlayan askeri gemilerde çalışmaya başlar.

Bu işler aydınlanmış bir zihne ve kavgacı bir ruha sahip Paine göre değildir; bu işlerde fazla sebat edemez ve Londra'ya döner. Londra'da bir süre özel dersler verir; Aydınlanmacı şahsiyetlerle yakın dostluklar kurar. Konferanslara ve sohbetlere katılır. Açık sözlülüğü, masallarla süslenmiş konuşma tarzı, alçak gönüllülüğü birçok insanın sempatisini kazanır.

İşsizdir, günleri açlık ve sefalet içinde geçer. Ancak Londra'da hayatının şansını yakalar. Katıldığı toplantıların birinde, o esnada İngiltere'de bir seyahatte bulunan Amerika'nın en ünlü aydını, siyaset ve bilim adamı, gazeteci ve matbaa sahibi Berjamin Franklin'le tanıştırılır. Paine'den hoşlanan Franklin, Amerika'daki damadına yazdığı bir tavsiye mektubuyla onu Yeni Dünya'ya gönderir. Böylece Paine'ın hayatı kökten değişikliğe uğrar.

---

[206] Richard Blunk, Thomas Paine, Ein Leben für Amerika, s. 12 (http://www.liberliber.de/die-buecher/die-buecher).

Çocuklarının İngiliz İngilizcesini öğrenmelerini isteyen Amerikalı zenginler, onun çocuklara İngilizce dersi vermesini sağlar. Sonra da Franklin'in damadının yardımıyla Philedelphia'da yeni yayımlanmakta olan bir gazeteye baş editör olarak atanır. Paine çok yüksek bir maaş alamaz, ama bunun hiçbir önemi yoktur. Gazete Paine'nin sert, korkusuz, açık sözlü siyasi yazılarıyla daha ilk haftalarda normal tirajının birkaç katına çıkar.

Amerika'da Kölelik Kurumu

İlk yazılarından biri, "Amerika'daki Afrikalı Köleler" üzerinedir. Paine sadece Amerikalılar açısından bir tabu olmayan önemli bir soruna parmak basar. Birkaç sayfa sonra yer verdiğimiz bu makalede o, sadece kölelik kurumunu insan hakları açısından eleştirmez, aynı zamanda bu zalimliğe ses çıkarmayan ve hatta imkân yaratan Aydınlanmış insanları da sert bir dille yerer. Makalenin yayımlandığı günlerde Amerika'nın ilk devlet başkanı George Washington'un verdiği bir gazete ilanında şunlar yer alır: "Güçlü, sağlıklı satılık genç zenci."

Paine'e göre kölelik sorunu temelden çözülmediğinde Amerikan halkı da içten içe çürüyecektir. Yöneticiler ve tanınmış Amerikalı aydınlar içinde herhangi bir köleye sahip olmayan tek insan Paine'dir. Amerikan Bağımsızlık Beyannamesi'nin yazımında Thomas Jefferson'ın bu makaleden oldukça etkilendiğini ve yararlandığını görüyoruz. Jefferson ve Franklin, sonraki yıllarda Paine'in görüşlerinden oldukça yararlanacaklardır. Kuşkusuz sadece onlar değil. 90 yıl sonra iç savaş döneminde Amerikan başkanı Abraham Lincoln, "Bu kararı almamda Paine'in aydınlatıcı katkısı oldu" diyecektir.[207]

Kölelik uygulamasına karşı yazdığı söz konusu makale sadece yürekleri sızlatmaz, vicdanları ayağa kaldırmaz, aynı zamanda köle sahiplerini utanca boğar. Makalenin yayımlanmasından bir ay sonra pratik yararlar da sağlar. Amerika'nın her yerinde "Köleliğin Kaldırılması İçin Topluluklar" kurulur.

Nisan 1775'te Amerikalı milislerle İngiliz ordusu arasında patlak veren ve Amerikalıların ağır bir yenilgiyle sonuçlanan ilk çatışmanın ardından herkes barış görüşmeleri yapmak, İngiliz monarşisiyle yeniden uzlaşmayı düşünürken, Paine adeta herkesi yakasından tutup sarsar. Common Sence (Sağduyu) adlı kitapla, sadece İngiliz siyasetini ve uygulamalarını insanlık dışı bulmaz aynı zamanda bağımsızlık adımıyla Amerika'ya bir gelecek de vadeder. Paine'e göre bağımsızlık ilanı, kokuşmuş ve içten içe çürümekte olan Avrupalı kültürden kurtulmayı da getirecektir. Hatta Amerika attığı adımla bütün dünyaya öncülük de etmiş olacaktır. "Paine'in görüşleri sert ancak önemle takip edilmesi gereken biridir." Bunu Amerika'nın ikinci başkanı Madison söyler.

Paine'in Kafasındaki İdeal Ülke

Paine yazı ve kitaplarında açıktan sömürgeci politikaları mahkûm eder; o savaşın insanlık dışı bir olgu olduğunu vurgular. "İngilizler, Hindistan'ı sömürdükleri

[207] Richard Blunck, *Thomas Paine, Ein Leben Für Amerika*, s. 16.

gibi Amerika'yı da ahlaksızca sömürmüş ve ülkenin yıkımına neden olmuşlardır. Bunu bağımsızlık ilanı veya ne olarak alırsanız alın, eğer konu Tanrının ve insanlığın davası ise iş eninde sonunda oraya varacaktır." Avrupa'nın içinde bulunduğu kaos ortamı ancak ortak bir idealle, cumhuriyetle aşılabilir. Paine, "Sırf savaşları ortadan kaldırmak için bile Birleşik Avrupa'ya ve Milletler Konfederasyonuna ihtiyaç vardır" der.[208] Aşılması gereken köhnemiş anlayışların ve yönetim tarzlarının bırakılmasını savunan Paine şunları söyler: "Aksi takdirde kaçınılmaz olarak isyan çıkacaktır... İsyan denen şey, milletin genel iradesine, ister bir parti tarafından ister bir hükümet tarafından zorla karşı gelinmesinden doğar."

Paine nasıl bir yönetim ve ülkede yaşamak istediğini, yarı ütopik bir tasarıyla şöyle ifade eder: "Ne zaman ki fikirlerim dünyanın herhangi bir ülkesinde umut yaratmıştır, işte o zaman ne bilgisizlik ne de sefalet kalır. O zaman hapishanelerim boştur, sokaklarımda dilenciler dolaşmaz; yaşlı insanlar yokluk çekmezler. Halkı ezen vergiler yoktur; çünkü ben adaletin koruyucusuyum. İnsanlık benim dostumdur. Bütün bunlar söylenebilirse, işte o zaman o memleket anayasası ve özgürlüğüyle kıvanç duyabilir."

Sağduyu adlı kitabı, üç milyon nüfuslu Amerika'da kısa bir süre içinde 500 bin nüsha basılır. Kitaplar elden ele dolaşır. Okuma yazma bilmeyenlere kitaptan pasajlar okunur. Kitabının telif hakkını satın almak isteyen bir yayıncıya, "Ben onu bir prensip aşkına yazdım ve bu öyle kalsın istiyorum. Böyle bir niyetle hazırlanmış bir eseri ticari ürün haline getirmeyi asla kabul edemem" der.

Kölelik kurumuna ciddi, eleştiride bulunan Paine'in şu argümanı onun ne kadar sağlam bir felsefeye sahip olduğunu da göstermektedir: "Ne olursa olsun hiç kimse, insanları [yurtlarından] kaçıran çapulcularla ortak hareket etmediğini kanıtlamadan yasal açıdan herhangi bir köle satın alamaz. Nasıl ki herhangi bir kimse kendisinden hırsızlıkla alınmış herhangi bir malını, onu bulduğunda yeniden geri alma hakkına sahipse, o zaman özgürlüğünün sahibi olan kölenin de [çalınmış olan] özgürlüğünü, o kaç kez satılmış olursa olsun, yasal açıdan geri almaya hakkı vardır."

Eğer "şahsi özgürlük" bir mülkiyetse, mülkiyete en yüksek değeri veren Amerika'da kim özgürlüğe dokunabilir ki? Çok ikna edici bir argüman... Şimdi bunları bir de siyasi özgürlük hakkı kapsamında okuyalım: "İnsanın insan üzerinde mülkiyet hakkı yoktur; aynı şekilde hiçbir neslin gelecek kuşaklar üzerinde herhangi bir tasarruf hakkı da yoktur." Bu cümlelerin Jefferson'ın görüşlerini de derinden etkilediği çok açıktır. Otuz yıl sonra Jefferson bir mektubunda şunları yazacaktır: "Her kuşak kendinden bir önceki kuşaktan, her kuşağın kendinden bir önceki kuşaktan bağımsız olduğu kadar bağımsızdır. Bu yüzden mevcut kuşağın, diğer kuşaklarda olduğu gibi kendi yaşam tarzına en uygun yönetim biçimini seçmeye hakkı vardır. Nitekim o da kendinden önceki atalarının yerleşik hale getirdikleri yaşam koşullarına uyum sağlamak durumundaydı. Bu durumda insanlığın barış

[208] Thomas Paine, *İnsan Hakları*, çev. Mehmet Osman Dostel, MEB, 1997, s. 5.

içinde ve mutlu bir hayat yaşamasını sağlayacak yeni yasal düzenlemelerin her on dokuz veya yirmi yılda bir yapılmasını coşkuyla kabul etmek gerekir."

Büyük Fransız Devrimi'nin Yılmaz Savunucusu

Bağımsızlık ilanından sonra yazılarına devam eden Paine, bir süre Amerikan Dış İşleri Bakanlığı'nda çalışır. Avrupa'ya seyahat eder, Londra'ya uğrar ve Edmund Burke gibi ünlü (o sıralarda avam kamarası üyesidir) dostlar edinir.

Ancak Fransız Devrimi'nin patlak vermesi üzerine Paine, bütün enerjisini devrimin Avrupa'da etkin olması için harcar. Geçmişte İngiliz yönetimi aleyhine kaleme aldığı yazı ve kitaplarından dolayı Londra hükümetinin hışmına uğrar ve hakkında tutuklama kararı çıkarılır. En yakın arkadaşı Burke, ona sırt çevirmekle kalmaz, aynı zamanda Fransız Devrimi'ne hücum eden bir kitap da kaleme alır. Avrupa'nın bütün gericileri Paris'e karşı birleşmiştir.

Bunun üzerine Paine, Burke'un karşıdevrimci görüşlerini parlak bir eserle *İnsan Hakları*'yla yerden yere vurur. Paine kısa bir zaman farkıyla tutuklanmaktan kurtulur; gemiyle Fransa'ya kaçar. Bu arada önceden iki farklı bölgeden Ulusal Meclis'e seçilen Paine, Fransa'nın liman kenti Calais'de bir kahraman gibi karşılanır.

Paine Fransız Devrimi'ne aktif bir şekilde katılır ve Paris'te sonradan büyük bir ses getirecek olan *Akıl Çağı*'nı[209] yazar. Bu kitapta Paine din olgusuyla hesaplaşır. Dinleri ve genel anlamda Kutsal Tanrı kavramını boş inanç addeder.

Bu arada Paris'te de işler farklı yönde gelişir. Paine, Amerika'dan beri dost olduğu La Fayette, Danton vb. ile ortak hareket ederek Girondistlerin safında yer alır. Böylece o da Devrim Konseyi Başkanı Robespierre'le ters düşer ve iktidarın hedefi haline gelir. Hapse atılır ve bir şans eseri kellesini giyotinden kurtarır.

Hücresindeyken bir gün sonra idam edileceklerin kapıları tebeşirle işaretlenmektedir. Bu esnada doktora muayene olan Paine'in hücre kapısı açıktır ve muhafız çarpı işaretini yanlışlıkla kapının iç kısmına kondurur. Bu da Paine'in hayatını kurtarmaya yeter. Çünkü kapı kapandığında işaret iç kısımda kalacaktır. İdam için hücrelerinden toplananların arasında Paine yoktur. Birkaç gün sonra da Robespierre idam edilir ve böylece Paine idamdan kurtulur. Hapisten kurtarılan Paine bir süre Amerikan elçiliğinde kalır, ancak Paris onun açısından tehlikeli bir yerdir, ilk fırsatta Amerika'ya gönderilir.

Ne var ki Paine Amerika'ya ayak bastığında hiç kimse tarafından karşılanmaz. Amerika'nın yöneticileri ve burjuvazisi onun gelişinden hoşnut değildir, çünkü *Akıl Çağı* adlı eserle klasik Hıristiyanların inancını sorgulamış ve bir yönüyle dinsizliğini ilan etmiştir. Ayrıca çok fazla "solcu" bulunan görüşleri öteden beri yönetim katında tepkiyle karşılanmaktadır.

Paine sadece siyasi açıdan solcu değil, felsefi açıdan da köklü bir materyalisttir. Düşüncelerin kaynağını maddi hayatta ve koşullarda gören Paine, dinlere ve kutsal kitapların Tanrı kavramına karşı çıkmakla birlikte doğa kökenli bir Tanrı'nın varlığını savunur.

---

[209] Thomas Paine, *Akıl Çağı*, çev. Ali İhsan Dalgıç, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 2015.

Sonraki yıllarında da tek başına bırakılan Thomas Paine, yoksulluk ve sefalet içinde hayata gözlerini yumar. Cenaze törenine sadece altı kişi katılacaktır.

AMERİKA'DAKİ AFRİKALI KÖLELER ÜZERİNE[210]

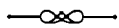

Amerikalılara

Birkaç soysuzun, sırf kâr ve kazanç uğruna insanları, şiddet ve zulme başvurarak kaçırması ve köleleştirmesi, öylesi görmezden gelinecek istisnai bir durum değil, şiddetle karşı çıkılması gereken yaygın bir uygulamadır. Ne yazık ki uygar insanların, hayır Hıristiyanların bunu onaylaması ve hatta zalimce olan bu suça ortak olması insanı hayrete düşürmektedir; hatta son dönemde birçok saygın şahsiyetin ve önemli yayın organlarının, yapılanların aklımız ve bilincimizle ve en temel adalet ve insanlık duygusuyla da çatıştığını; bunun iyi bir siyaset de olmadığını belirtmesine rağmen bu suçu hoş görüyle karşılamaları anlaşılamaz.

Bu insan (ne kadar doğal olmayan bir "ürün") tacirleri, mantık ve vicdanlarının sesini dinlemeli ve artık söz konusu lanetli köle ticaretinin iğrençliğini görmelidirler. Bu görüşlerin yaygınlaşmasını engelleyen ve hatta baskı altına alınmasını sağlayanlarsa sadece herkesin o büyük idealine ihanet etmiyor aynı zamanda vicdan ve adalet duygusundan ve bunların temeli olan karakterden de vazgeçmiş oluyorlar.

Hem köle tacirlerinin kendileri, hem de birçok başka insan, söz konusu kölelerin, Afrika'nın en verimli bölgelerinden getirildiklerini; onların çalışkan köylüler olduklarını, savaşçı insanlar olmadıklarını, barış ve refah içinde yaşadıklarını da belirtmektedirler. Ne zamana kadar? Ta ki Avrupalılar onları alkol illetine alıştırana ve onları rüşvetle birbirine karşı kışkırtana kadar. Bu insanlar ya zorla kaçırılmışlar ya da hileyle krallarından satın alınmışlardır. Hâlbuki söz konusu kralların, ne kendi tebaasını satmaya ne de savaş esirleri elde etmek için herhangi bir kavme karşı savaş ilan etmeye hakkı vardır.

Verilerin de gösterdiği gibi İngilizler, insanlık dışı ve alçakça olan bu yöntemlerle yılda 100 bini yakın insanı köleleştirmektedir. Köleleştirilen insanların en az 30 bini daha birinci senesinde zalim uygulama ve muameleler sonucunda hayatlarını kaybetmektedirler. Bunları köleleştirmek için kışkırtılan savaşlarda vahşice öldürülenleri saymıyorum bile. Suçsuz günahsız insanların kanlarını akıtanların

[210] 8 Mart 1775'te Philedelphia'da yayımlanmıştır. Kaynak metin, Heinz Förster (Hrsg.), *Was ist ein Amerikaner? Zeugnisse aus dem Zeitalter der amerikanischen Revolution*, Gustav Kiepenhauer Verlag, Leipzig: 1987, s. 102-107.

ve insanlık dışı olan bu ticareti sürdürenlerin ve destekleyenlerin er veya geç Tanrı katında hesap verecekleri açıktır!

Birçok insanın da kabul ettiği gibi köleleştirilen bu insanların büyük bir kısmı, savaşta galip gelen zalimlerin satışa çıkardıkları esirler de değildir; savaş esiri olarak satılanlar da yaşadıkları bu zulmü, sırf köle elde edebilmek için kavimler arası savaşları kışkırtan İngilizlere borçludurlar. Eğer iddia edildiği gibi bu insanlar satın alınmışlarsa, o zaman da köleleştirilenler, köle tacirlerine, onlara satın alırken ödedikleri miktar kadar borçlu olmuyorlar mı?

Söz konusu uygulamaları savunan bazı insanlar, akılsızca ve vicdansızca "Eğer bazı durumlarda yasalar insanların köleleştirilmesine izin veriyorsa bunlar niye olmasın ki" demektedirler. Bazı durumlarda insanların kendi rızaları olmadan yasalar gereği öldürüldükleri veya mallarının müsadere edildiği doğrudur. Fakat bu böyle diye, insanlar hak etmedikleri halde bu türden bir muameleye tabi tutulabilirler mi? Yukarıdaki gerekçe, "Bize köle olarak getirilen bu insanların nasıl köleleştirildiklerini bilmemiz mümkün değildir, bunu araştırmak satıcıların işidir" deyince akla uygun mu olmaktadır? Bunları iddia eden insanlar, pekâlâ bu mantıkla ortalıkta kol gezen haydutlarla ortak iş de yapabilirler, onlardan mal alıp onlara mal da satabilirler. Bir konudaki bilgisizlik diğer olaydaki bilgisizliği mazur gösterir mi? Neticede köle tacirleri "mallarını" nasıl elde ettiklerini açıktan söylemektedirler. Ne olursa olsun hiç kimse, insanları [yurtlarından] kaçıran çapulcularla ortak hareket etmediğini kanıtlamadan yasal açıdan herhangi bir köle satın alamaz. Nasıl ki herhangi bir kimse kendisinden hırsızlıkla alınmış herhangi bir malını, onu bulduğunda yeniden geri alma hakkına sahipse, o zaman özgürlüğünün sahibi olan kölenin de [çalınmış olan] özgürlüğünü, o kaç kez satılmış olursa olsun, yasal açıdan geri almaya hakkı vardır.

İnsanı öfkelendiren en alçakça bir gerekçe de kutsal kitabın [İncil] bu türden cürümlere cevaz verdiğidir. İnsan neredeyse kararlı bir ateistin, adalet ve insanlık sorununu ele alan genel bir konuda, daha sağduyulu ve vicdanlı tutum aldığını düşünecektir. Hâlbuki bu böyle olmamalıdır. Tabii ki yukarıda bahsi geçen insanlardan farklı düşününler de vardır; nitekim Bay Baxter şunları söylemektedir: "İnsan tacirleri iyi birer Hıristiyan değil, fakat birer şeytandırlar ve köle satın almak da en az cinayet işlemek kadar ağır bir suçtur." Buna rağmen bazı insanlar "ama Yahudilerin bunu yapmaya izni vardı" demektedirler.

Bu görüşe sarılanlara hemen şu yanıtlar verilebilir:

1. [Eskiden] Yahudilerin başvurdukları uygulamaları birçok açıdan taklit edemeyiz; onlar sadece başka kavimleri yok etmekle görevlendirilmemişlerdi, aynı zamanda başkalarına karşı savaş ilan etmek, mağlup ettikleri kavimlerin erkek nüfusunu kılıçtan geçirmek; çok karılığa ve boşanmalara izin vermek ve bugünkü aklımızın kabul etmeyeceği birçok uygulamaya başvurmak zorundalardı.

2. Öte yandan bu türden bir gerekçe bir başka açıdan da yanlıştır. Neticede onlar, herhangi bir şey yapmamış [suçsuz] insanları kaçırarak köleleştirmiyorlardı.

3. Bu türden gerekçeler Kutsal Kitabın ışığı altında çok kötü görünüyor, çünkü arkamızda bir Reformasyon süreci var. Kavimlerin farklılıklarından hareketle birinin bir diğeri üzerindeki hâkimiyetine cevaz veren imtiyazlar da çoktan ortadan kalktı. Ayrıca bütün Hıristiyanlara, "Herkesin yanındakini kendi yakını olarak görmesini ve onu, kendisi nasıl sevilmek istiyorsa onun da onu öyle sevmesini ve herkesin komşusuna kendisine davranılmasını istediği gibi davranmasını; elinden geldiğince herkese iyilik yapmasını ve insanları kaçırarak köleleştirmenin de yapılan en adi iş" olduğunu öğretmiştik.

Barışsever komşularımızın barbarca köleleştirilmeleri ve onların vahşi hayvanlar gibi avlanarak zorla bir yere kapatılmaları, Tanrısal emirlere uygun mu? Onlara, bize davranılmasını istediğimiz gibi mi davranıyoruz? Onların bizlerden binlercesini kaçırıp köleleştirmesini adilce bulur muyduk? İnsanın neredeyse, keşke onlar da bunun aynını yapsalar diyesi geliyor; belki de bu yapılsaymış, etkisiyle akıl ve İncil'den daha ikna edici olurmuş.

Bugünkü modern köleliği gerekçelendirmek için eski döneme ait misaller aramak boş bir uğraş değil mi? Tarihte savaşta mağlup edilen halkların köleleştirildiğine ilişkin çok sayıda örnek var. Ancak savaşta olmadıkları halde, bir başka ülkenin topraklarına girmek, herhangi bir direnişle karşılaşmadıkları halde o toprakları talan etmek, zararsız insanları vahşi hayvanlar gibi yakalamak, kaçırmak ve köleleştirmek insanlık ve adalete karşı işlenmiş büyük bir suçtur; bu "onuru" kâfirler Hıristiyanlara bahşetmektedirler. Bu suçları mazur göstermek ne kadar utanç vericidir!

Söz konusu insanlar [köleler] herhangi bir yasal kararla özgürlüklerini kaybetmedikleri için onlar hâlâ doğal ve sınırsız özgürlüklerine de sahiptirler. Hükümetler söz konusu insanları, bu topraklara ayak basar basmaz, yasalara dayanarak özgürlüklerine salıvermeli ve köle sahiplerini de cezalandırmalıdırlar.

[Hangi gerekçeyle olursa olsun] insanları köleleştirmek, onlara sahip olmak ve hatta onlara zalimce davranmak doğaya aykırıdır. Hele bir de onlara kötü muamelede bulunmak, karı kocayı birbirinden ayırarak satmak; kutsal ve doğal ailevi bağlara aykırı bir şekilde çocukları ebeveynlerinden ve kardeşlerinden ayırmak ve böylece evli insanların birbirine olan sadakatini yıkıma uğratmak ve onları zinaya zorlamak akıl karı değildir. Bütün bunlara yol açanlar, eninde sonunda Tanrı katında hesap vereceklerdir.

Ebeveynlerin köleleştirilmesi ne kadar büyük bir adaletsizlikse, çocukların köleleştirilmesi bir o kadar daha zalimanedir. Ebeveynler yasalarca köleleştirilmiş olabilirler ama çocuklar özgür doğmuşlardır; bu her insanın doğal ve sınırsız hak-

kıdır; çocuklar onları yetiştirenlerin hak ettikleri ödüllerdir. Onların bakımı için yapılan masraflar, yetişkinlere göre daha az olduğu için onların daha erken bir zamanda özgürlüklerine kavuşma hakları da kendiliğinden doğmaktadır.

Kuşkusuz insan, bu sorunda olduğu gibi cinayet, yağma, zina ve her türden barbarlığı da mantık ve ahlak ilkelerine başvurarak savunabilir. Ancak bu argümanlar hiçbir zaman vicdanın doğal sesine ve insani duygulara baskın gelemez; hayır, bütün bunlar bunda içkindir. Okuduğunuz bu yazının amacı insanları ikna etmek değildir (nitekim bunu birçok insan daha önceden yapmıştı), Amerikalıları [biraz da olsa] düşünmeye sevk etmektir.

1. Bazılarının, insanların köleleştirmesini yüksek sesle eleştirmelerine rağmen hâlâ yüz binlerce köleye sahip olması; bu yetmezmiş gibi, herhangi bir hakları olmadığı halde her yıl hâlâ binlerce insanın göz göre göre köleleştirilmesine göz yumması mantıksızca ve ikiyüzlüce değil mi?

2. Öngörülebileceği gibi zalimliğimizin ona uygun bir kısasla cezalandırılması adaletin tecellisi olmaz mı? O kadar çok insanı köleleştirdik ve bu uğurda o kadar çok günahsız insanın kanını döktük ki şimdi de aynı tehlikeyle biz karşı karşıyayız. Başka suçlar ve cürümler söz konusu olduğunda rahatlıkla günah çıkarıldığına göre neden bu konuda açıktan topluca günah çıkarılmıyor ki? Hiçbir suç, isterse diğer bütün suçlar da ona eklensin, ülkemiz şu bahsi geçen suçu kadar ağır bir suçu olmamıştır.

3. Herkes buna bir son verse ve kendini bu kadar acı ve utanç verici cürümden kurtarsa ne olur? Toplumlar bu türden suçları şiddetle mahkûm etse, insan tacirlerini ve yandaşlarını kötü insan addederek bu sorunla karşılaştırıldığında çok daha hafif kalacak birçok suçu cezalandırdığı gibi bu suçu da vatan hainliğiyle bir tutsa ve onları toplumdan dışlasa kötü mü olur?

4. Ayrıca bir de şöyle bir soru var: Bugüne kadar köleleştirilmiş olanların kaderi ne olacak? Tabii ki yaşlıları ve güçsüzleri [sokağa salarcasına] serbest bırakmak yanlış ve zalimce olurdu; onların iyi günlerindeki emeklerinden yararlananlar, o günden sonra onlara insanca davranmalı ve bakımlarını üstlenmelidir. Diğer geri kalanların akıbetinin ne olacağını ise birikimli adamlarla hükümet yetkilileri bir araya gelerek değerlendirmeli ve hem sahiplerinin hem de [kölelerin] kendileri için en iyi olana karar vermelidirler. Belki bazıları [köle sahipleri], onlara uygun bir kira karşılığında topraklarının bir kısmını bırakabilir ya da onları emeklerini ödemek koşuluyla yanlarında çalıştırmaya devam edilirler. Böylece her durumda herkes emeğinin değerlendirildiğini görecek ve yaptığı işe canla başla sarılacaktır. Böylece sadece aileler birleşerek doğal ve mutlu bir yaşam sürmeyecek aynı zamanda karşılıklı uyum ve görev bilinciyle, komşuluk ilişkisinde olduğu gibi bütün yurttaşların güvenliği de sağlanmış olacaktır. Hatta onlar, sınırların güvenliğini

düşünerek sınır bölgelerine de yerleştirilebilirler.[211] Bu düzenlemenin sonucunda belki onlar da (eğer herhangi bir düşmanımız onlara daha iyi koşullarında yaşama vaadinde bulunarak onların aklını çelmezse) kamuoyu açısından bir güvensizlik ve tehlike oluşturmaktansa, genel toplumsal yarar uğruna çaba sarf edecek işlerin düzelmesine yardımcı olacak ve toplumun ilerlemesi için elinden geleni yapacaklardır.

5. Sanırım Afrikalılar, geçmiş dönemde gördükleri muamele sebebiyle Hıristiyanlıktan iğreniyorlardır ve eğer kendileri Hıristiyan dinine geçerlerse, dinimizin onları bizden daha vahşi insanlar haline getireceğine inanıyorlardır; demek ki köle ticaretinin karşılığı Tanrı'ya ve insanın mutluluğuna olan inancın kaybolması olmuş. Bu yüzden onlara yaptıklarımızı telafi etmek için tedbirler almak ve sadece ülkemizdeki kölelerin değil aynı zamanda Afrika'daki insanların da aydınlatılması için bir görevimiz yok mu?

İlk Hıristiyanlar her zaman Tanrısal dinlerinin misyonerleri olmuştur. Dünyada hâlâ dinsiz kavimler bulunduğuna göre bizim de böylesi bir görevimiz vardır. Ve özellikle de çok acı çekmiş bu insanların [yeniden mutlu olması için] özel bir görevimiz vardır!

İşte bunlar adalet ve insanlık hakkındaki görüşlerdir...

[211] Avrupalıların oluşturduğu kolonilerin, Kızılderili kavimlere ait batı bölgelere doğru genişlemesi hem güvenlik açısından hem de Britanya krallığının fermanıyla (kolonilerin büyüyerek bağımsızlaşma eğilimi içine girecekleri öngörüsüyle) uzun bir süre yasaklanmıştı. Anlaşılan Paine, genel olarak kabul gören bu kaygıyı siyahi kölelerin yerleşim birimleriyle aşmayı önermektedir.

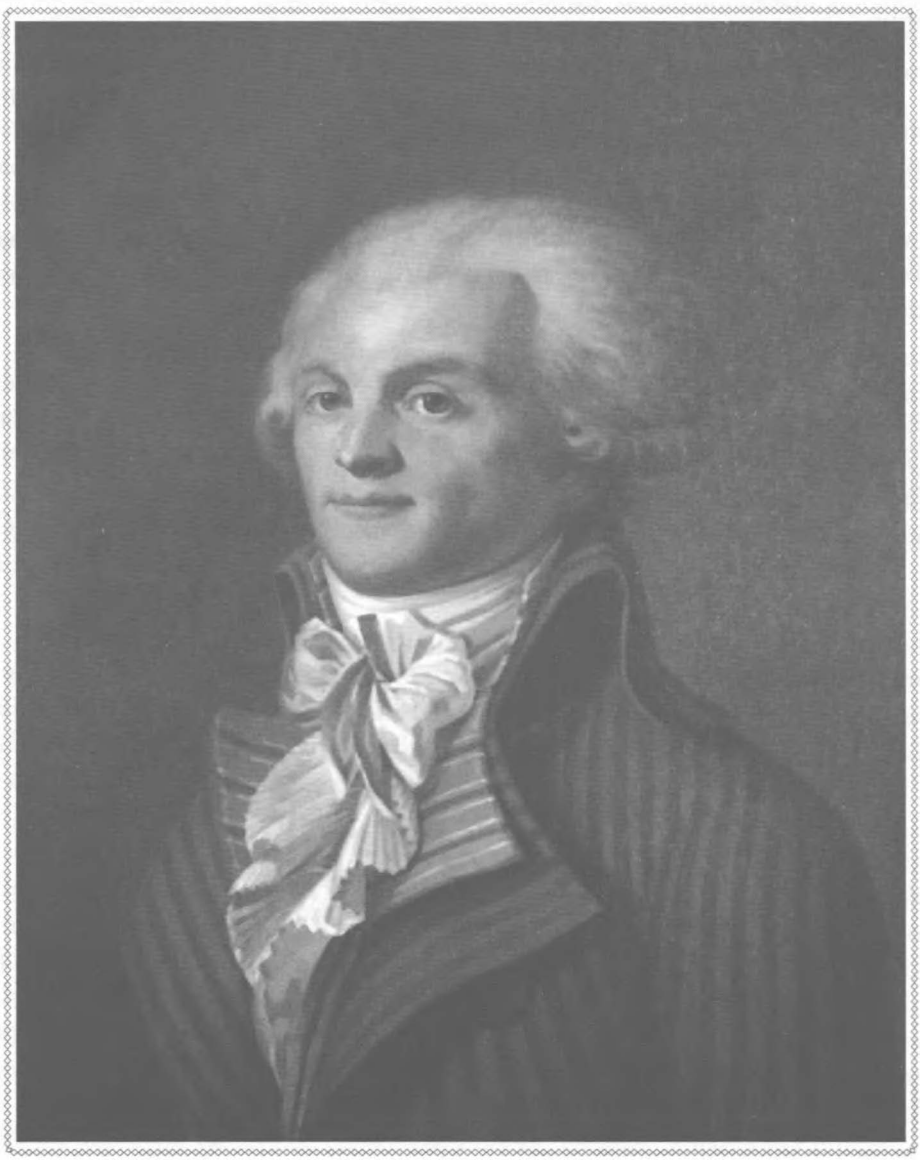

MAXIMILIEN ROBESPIERRE
(1758-1794)

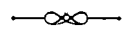

"Ülkemizde, bireyciliğin yerine ahlaklı olmayı koymak istiyoruz; şerefin yerine bağlılığı; geleneğin yerine ilkeyi; gösterişin yerine görev bilincini; despotizminin yerine aklın egemenliğini; bahtsızlığın aşağılanmasının yerine zaafların aşağılanmasını; kibrin yerine gururu; kendini beğenmişliğin yerine gönül yüceliğini; paraya düşkünlüğün yerine şan ve şerefi; iyi toplumun yerine iyi insanı; efsane yerine başarıyı; gösteriş yerine gerçek dehayı; görüntü yerine gerçekliği; hazdan tiksinmenin yerine mutluluk arayışını; büyük adamların küçüklüğünün yerine insanın yüceliğini; sevimli, düşüncesiz ve sefil bir halkın yerine soylu, güçlü ve mutlu bir halkı; tek kelimeyle monarşinin bütün zaaf ve ahmaklığının yerine cumhuriyetin erdem ve harikalarını koymak istiyoruz.

Kısacası biz, doğanın arzusunu, insanın varlığının amacını yerine getirmek istiyoruz; felsefenin verdiği sözü yerine getirmek istiyoruz ve öngörüyü, kötülüklerin ve despotizmin boyunduruğundan kurtarmak istiyoruz."[212]

Maximilien Robespierre

Devlerin Yükselişi ve Düşüşü

On sekizinci yüzyılın sonuna gelindiğinde, Fransız Devrimi'nin tarihte eşine az rastlanır muazzam bir toplumsal altüst oluş yarattığı görülmüştü. Hem hedeflerinin (özgürlük-eşitlik-kardeşlik) nesnelliği hem de ulaşılan sınırlar (siyasi-kültürel-toplumsal) açısından tam bir radikal burjuva devrimiyle karşı karşıyayız.[213] Sadece siyasi ve ekonomik açıdan değil aynı zamanda kültürel yönden de Radikal Aydınlanmacıların amaçlarına uygundu.

Devrim'in doruğunu oluşturan 1793-94 yılı itibarıyla feodalizmin siyasi erki bütünüyle kırılmıştı. Monarşiyle birlikte aristokrat kesim de yere serilmiş, sadece

[212] Peter Fischer, *Reden der Französischen Revolution*, Dtv. Dokumente, 1974, München: s. 343.
[213] A.Z. Manfred, "Maximilien Robespierre", Walter Markov, *Maximilien Robespierre 1758-1794*, Rütten+Loening, Berlin: 1961, s. 19.

sınıfsal açıdan değil, söz konusu sınıfı oluşturan şahsiyetler de kelimenin gerçek anlamında fiziki olarak yok edilmişlerdi.

Feodalizmin ideolojik alt yapısını oluşturan skolastik felsefeyle birlikte din de kurumsal olarak toplumun hayatından sökülüp atılmıştı. Katolik dininin toplumsal etkisini kazıyabilmek için gidilebilecek en son kerteye kadar gidilmişti. Sadece dini kurumlara ait mallara, toprak arazilerine, manastır ve kiliselere değil, din adamlarının imtiyazlarına ve toplum içindeki bütün görünürdeki etkileri de kazınıp silinmişti. Hatta toplumsal işlevini yerine getirmek, onun boşluğunu doldurmak için yeni bir devlet dini bile yerleştirilmeye çalışılmıştı.

O kadar siyasi altüst oluşa, o kadar kargaşalığa ve belirsizliğe rağmen devrim dönemi 1789-1800, yaratıcılık ve icatlar (özellikle silah ve askeri teknoloji alanında) açısından çok verimli olmuştur. Sadece, her ne kadar o da devrimin kurbanlarından biri olsa da "hiçbir şey yoktan var edilemez" diyerek enerjinin sakınım yasasını ortaya atan Lavosier'den bahsetmek yeterlidir. Sonradan daha iyi görüleceği gibi devrim, bilimin önündeki ideolojik, siyasi ve hukuki engelleri (gelenek, önyargı ve alışkanlıklar açısından) ortadan kaldırarak Fransa'nın geleceğinin inşasında büyük bir gelişmeye yol açmıştır.

Devrimler sadece tarihsel momentteki etkileriyle değil, esas olarak toplumların hayatındaki felsefi, siyasi, bilimsel, kültürel-sanatsal ve ekonomik izleriyle değerlendirildiklerinde, Büyük Fransız Devrimi'nin insanlık tarihinde o güne kadar görülmüş en kapsamlı, en derin ve en kalıcı toplumsal sıçrama olduğu hemen göze çarpacaktır. Bilinçlerde yarattığı devrimci sıçrama, ancak bin yılda bir olabilecek tarihsel bir sıçramadır ve bu açıdan da bir milat olmuştur.

Denecektir ki Fransız Devrimi en nihayetinde bir devrimdir; ancak onun ayırt edici özelliği, toplumun bütün katmalarını, özellikle de ülkenin en ücra köşesinde yaşayan yoksul köylüleri, en az iki bin yıldır adam yerine konmayan baldırı çıplakları harekete geçirmesi ve politikleştirerek hayatın merkezine taşımasıdır.

Devrimci kuşakların korkulu rüyası haline gelen Bastille Zindanı'nın ele geçirilmesinden tutun da kaçarken sınırda yakalanan kralın zorla Paris'e getirtilip sorgulanması; sonra idam edilmesi, ülkeyi işgale yeltenen dış güçlere karşı vatan savunmasının başarıyla örgütlenmesi; parlamento çalışmalarının demokratik ve yaratıcı bir tarzda yürütülmesi; yürüyüşlerin, mitinglerin ve tartışma toplantılarının örgütlenmesi, bildirilerin dağıtılması ve tiyatro gösterilerinin düzenlenmesine kadar bir dizi etkinlik ve fenomen, kitlelerin devrime yaygın bir şekilde katılmasıyla mümkün olmuştur. Halk âdeta devrimle yatıp devrimle kalkmıştır. Büyük Fransız Devrimi, hem halkın sürece bizzat katılımıyla hem de uygulanan programın içeriğiyle tam bir halk devrimi karakteri kazanmıştır. Halk ve emekçi sınıflar coşkusu, heyecanı, yaratıcılığı, aşırılığı, kabalığı, fedakârlığı, inisiyatifi, cesareti, öfkesi ve merhametiyle bir destan yazmıştır ki Victor Hugo bunu, *1793* adlı romanında çarpıcı ifade ve betimlemelerle anlatır. Devrim, burjuva iktidarının yorgunluk belirtisi gösterdiği her momentte halkın katılımıyla yeniden yükselişe geçmiş, Fransa'nın sınırları yabancı işgal kuvvetlerce çiğnendiğinde gene emekçi

halk bütün coşkusuyla, kendisini feda edercesine ileri atılarak sürecin aksamadan ileriye doğru hamle yapmasını sağlamıştır.

Fransız Devrimi'nin Tarihsel Rolü

Fransız Devrimi sadece Fransızları değil ve sadece Fransa tarihini değil, bütün Avrupa'yı sarsmış, bütün Avrupa tarihine damgasını vurmuş ve emekçileri ve köylüleri tarih sahnesine çekerek onları bizzat kendi pratikleri için de dönüştürmüştür. Rönesans'tan beri süre gelen felsefi mücadele: Hümanizm, vicdan, akıl, insanın hayatın merkezine alınması, yaşamı anlamlandırma ve yaşamdan haz alma, kendi kaderini kendi eline alma; edilgenlikten kurtulma ve etkin olma, buyurganlıklara itiraz etme, başı dik olma, mantık dışı emirleri ve kuralları reddetme, yenilikler arama ve önerme, keşif ve icatlarda bulunma, farklı düşünmeye eğilim gösterme, "sürüden ayrılma" ve her olguyu kuşkucu aklın süzgecinden geçirme ve kısacası özgürlük ve demokrasi davası; bütün bu arayışlar ve çabalar küçük derecikler halinde akarak büyük Fransız Devrimi'nin o muazzam, büyük, coşkulu, çağıldayan, ele avuca sığmayan, dehşetengiz, ürkütücü ama bir kadar da büyüleyici şelalesine akarak bütün insanlığı bir potada eritmiş ve dönüşmüştür.

Fransa'nın 1789-1795 dönemi, konuşmaların en çok yapıldığı, nutukların en çok çekildiği, gösterilerin en çok düzenlendiği ve dolayısıyla yazılı metinlerin en çok basıldığı ve halka ulaştırdığı zaman aralığıdır da.

Eski rejime ait her şeyin kökünün kazındığı, yeni sınıfların, yeni toplumsal ilişkilerin ve yeni alışkanlıkların yerleştiği o büyük toplumsal dönüşümlerde olduğu gibi, Fransız Devrimi'nde de yeni ilişkilerle birlikte yeni alışkanlıklar ve yeni yetenekler ortaya çıkmıştır. Devrim'in top atışları, ülkenin en ücra köşesinde kendi halinde yaşayan, arayış içinde olan, gününün gelmesini bekleyen; mücadele eden ve özlemini çektiği yeni bir dünyanın örgütlenmesine projesiyle, tasarısıyla katkıda bulunmayı uman deha ve yeteneklerin uyanmasını ve tarih sahnesine çıkmasını sağlamıştır. Devrim, büyük politikacıları, büyük yazar ve düşünürleri, büyük askeri komutanları, büyük bilim insanlarını ve ismi unutulup giden daha binlerce sanatçı ve eylem adamını, cevherin topraktan alınıp arındırılması gibi, toplumun bağrından çekip çıkarmış ve tarihin spot lambalarının göz kamaştırıcı ışığı altında gösterisini yapmaya davet etmiştir.

Robespierre'in Çocukluğu

Devrimler dönemi sadece kitlelerin tarih sahnesine çıkarak dönüştükleri bir dönem değil, aynı zamanda adı sanı bilinmeyen ama ufukta bir güneş gibi parlayarak yükselecek olan ve sonra önemli bir kısmı yeniden toprağa düşerek misyonunu tamamlayan devlerin dönemdir de. Bir zamanlar, bu yeteneklerin birçoğunun adı sanki hiç unutulmayacakmış gibi dilden dile dolaşırken, bugün onları bilen uzmanların sayısı, bir parmakla sayılamayacak kadar azdır. Ama bunların içinde öyleleri var ki onların adları önce pek bilinmezdi, ama sonra insanlık tari-

hinin tunçtan belleğine silinmezcesine kazınmışlardır. İşte Roberpierre de bunlardan biridir.

Maximilien Marie İsidor de Robespierre, 6 Mayıs 1758 yılında Fransa'nın kuzeyinde yer alan Arras'da doğdu. Ailesi bölgede beş kuşak boyunca hukukçu olarak bilinirdi. 1700-1789 yılları arasında, başta dedesi ve babası olmak üzere bütün aile fertleri (kendiliğinden anlaşılacağı gibi erkekler) devlet hizmetinde, mahkemelerde noter ve savcı olarak görev yapmışlardır. Varlıklı bir ailenin ferdi olarak dünyaya gelen Maximilien, bir insanın mutlu olabilmesi için gerekli olan her şeye sahipti. Ama kader ona kötü bir oyun oynayacaktı.

Altı yaşında önce annesini kaybeder; birkaç yıl sonra da babası, bugün bile bilinmeyen bir sebepten dolayı bir daha dönmemek üzere evi terk eder. Bu felaketin, öksüz kalan Maximilien'in hayatına damga vurması muhtemeldir.

Ama ilerleyen yaşında o da aile geleneğini sürdürür ve hukukçu olmaya karar verir. Eğitimine ülkenin en iyi okulunda başlar; ama sonra başarılı bir öğrenci olması nedeniyle bir burs kazanarak 11 yaşında Paris'e yerleşir. College Louis le Grand kolejinde o günün en cazip ders ve konularıyla haşır neşir olur: eski diller, hukuk, tarih (Yunan ve Roma), felsefe ve sonradan çok yararını göreceği konuşma sanatı...

Beklendiği gibi genç Maximilien, derslerde çok başarılıdır ve okulu en iyi notla bitirir. Tabii ki okul ve derslerde öğrendikleri onun tek bilgi kaynağı değildir. Hem aileden gelen okuma kültürü hem de felsefe ve tarihe olan merakı ona gelişmesinde birçok imkân sunar. Maximilien sürekli okur. Maximilien bahtsız olduğu kadar şanslı bir çocuktur da, çünkü Diderot'nun yayımladığı ünlü *Ansiklopedi*'yle aynı dönemde doğar. Her eğitimli genç gibi o da onları edinerek ve dönemin en rafine yazar ve düşün insanlarının eserlerini okuyarak büyür. Hatta Ansiklopedi'nin ünlü yazarlarından biri olan Rousseau onun âdeta sevgili filozofudur ve bu büyük düşünürü ölümünden önce, birkaç kez ziyaret ederek ondan feyz alır.

Fransa'nın Durumu

1750-80'li yıllar Fransa açısından gergin ve huzursuz yıllardır. Fransa her açıdan bir kriz yaşamakta, ekonomik-toplumsal sancılar çekmektedir. Ülke âdeta dipten dibe kaynayan ve her an kabuğunu patlatmaya hazır bir yanardağ gibidir. Başta aydın ve düşün adamları olmak üzere kent burjuvazisi, sermayedarlar, ticaret adamları, işletme sahipleri, kısacası "üçüncü sınıf" yönetim ve iktidardan uzak tutulmaktadır ancak alabildiğine canlıdır, üretkendir, girişimcidir, cesurdur, etkindir, ama aynı zamanda gözü kara ve devrimcidir de.

Monarşi

1774 yılında tahta oturan XVI. Louis, sanki debdebeli yaşam hiç sona ermeyecekmiş gibi günlük programını devam ettirmektedir. "Ekmek bulamıyorlarsa pasta yesinler!" sözü o günün akıllarda kalan özdeyişlerindendir. Debdebeli yaşamın ve kurulu düzenin kusursuz görüntüsü büyük bir yanılsamadır. Krizler her zaman

vardır ve her zaman olduğu gibi üstesinden gelinmiştir. Ancak şimdiki durum, her açıdan farklıdır ve yüzyılın sonuna doğru tehlikeli bir hal de almaktadır.

"Sanayi Devrimi" denince kuşkusuz akla önce İngiltere gelir, ancak Fransa da gelişmekte olan ülkelerden biridir. Devrim öncesi Fransa'sında büyük kapitalist işletmeler (dokuma fabrikaları, maden ocakları, silah fabrikaları, döküm atölyeleri, tersaneler, inşaat ve ulaşım sektörü) kurulmaya başlanmıştır. Bunların büyük bir çoğunluğu devlet işletmeleridir. Yüz binlerce işçi bu işletmelerde çalışmakla birlikte, Fransa hâlâ bir tarım ülkesidir.

Fransa'da modern anlamda emekçilerin ve yoksulların mücadelesi denince akla işçi mücadeleleri gelmez, mücadelenin esas alanı taşradır. Çünkü kentler ve işçi sınıfının yoğunlaştığı yerleşim yerleri, henüz istenilen oradan fabrika kültürüne ve fabrika emekçilerine sahip değildi. Bunun için bir 50 yıl daha geçmesi gerekecektir.[214]

Birkaç yıl üst üste baş gösteren açlık isyanları, başkenti korkutmakla birlikte bunlar kanla bastırılabilmişti. Muhalif liderler ve özellikle de aydınlar, Bastille Zindanı'nda çürümeye terk edilirken, henüz sorunun üstesinden gelinebileceği sanılmaktadır. Bu arada Amerikan Bağımsızlık savaşında İngiltere'ye karşı saf tutan Fransız hükümeti, savaşa doğrudan katılarak veya Amerikan ordusuna maddi katkılarda bulunarak, rakibi İngiltere'yi saf dışı bırakmayı ve böylece Amerika'da kaybettiği kolonilerini yeniden ele geçirmeyi ummaktadır. Ama işler düşünüldüğünden farklı gelişir. İngiltere savaşı kaybeder ama hiç kimse Amerika'yı herhangi bir başka güce bırakmak niyetinde değildir. Rakip İngiltere yenilmiştir, ama bu arada Fransız maliyesi de tam takır olmuştur.[215]

Yoksulluk ve Sefalet

On sekizinci yüzyılın sonuna doğru 4 milyon Fransız köylüsü en son mintanına kadar soyulmuş ve haraca bağlanmıştır. Feodal yükümlülükler halkın belini bükmektedir; zanaatkârlar, işçiler, gündelikçi kadınlar, çamaşırcılar ve kentlerin kenar mahallelerine yığılmış "san külotlar", yani "baldırı çıplaklar" artık dayanma noktalarının ötesine geçmişlerdir. Halk yoksulluk, açlık ve sefalet içinde yüzmektedir; boynu büküktür ve öfkelidir; dolayısıyla tarihin en gözü kara eylemine girişmeye hazır olduğunu da yakında kanıtlayacaktır.

Halkın içinde bulunduğu sefaleti anlamak için Thomas Jefferson'ın söylediklerine kulak vermek gerekir; hani şu 1776 Amerikan bağımsızlık mücadelesinin öncülerinden olan ve aynı zamanda Bağımsızlık Bildirgesi'ni kaleme alan Thomas Jefferson'ın. O, Fransız emekçisinin içinde bulunduğu durumu, bir mektubunda şöyle dile getirmektedir:

Kasabadan çıkar çıkmaz benimle aynı yöne yürüyen yoksul bir hanımla karşılaştım. Fakir emekçi kesiminin içinde bulunduğu yaşam koşulları hakkında bilgi

[214] Georg Rude, *Die Volksmasse in der Geschichte-Unruhen, Aufstaende und Revolutionen in England und Frankreich (1730-1848)*, geliştirilmiş ve düzeltilmiş 2. baskı, Campus Verlag, Frankfurt: 1979, s. 114 vd.
[215] J.J. Suits (Haz.), *Weltgeschichte*, Bd. 5, VEB Verlag, Berlin: 1966, s. 603.

almak için onunla sohbet etmeye başladım ve öncelikle dağa hangi yoldan gidebileceğimi sordum; sonra sohbete mesleği, yaşam şartları ve durumu hakkındaki sorularla devam ettim. Bana gündelikçi olduğunu ve günlük yevmiyesinin 8 kuruş ya da 80 sent; bakması gereken iki çocuğunun olduğunu ve oturduğu ev için de aylık 30 lira (yani yetmiş beş günlük ücreti) kira ödediğini, sürekli çalıştığı halde doğal olarak sıklıkla ekmek parası bulamadığını anlattı. Yaklaşık bir buçuk km beraber yürüdükten sonra, ayrılırken, bana oraya kadar rehberlik ettiği için ona 24 kuruş para verdim. Şükran gözyaşlarına boğuldu, içtenliği ağzından tek kelime çıkarmamasından anlaşılıyordu. Muhtemelen daha önce hiç bu kadar büyük miktarda bir yardım almamıştı. Bu küçük *yürek sızısı*, yoluma yalnız devam ederken, mülkiyetin adaletsiz dağılımı ve bunun neden olduğu, bu ülkede tanık olduğum ve tüm Avrupa'da tanık olunabilecek, sayısız sefalet halleri üzerine beni bir dizi düşünceye sevk etti. Eğer bir ülkede, hem işlenmemiş topraklar hem de işsiz yoksullar varsa, bunun anlamı mülkiyet yasalarının, doğal hakkı ihlal edecek biçimde genişletildiğidir. Dünya, tüm insanlara, hem işlemek hem de yaşamak için verilen ortak bir kıymettir.[216]

Jefferson'ın da aktardığı gibi Fransa'da reformlar yapma zamanı gelmiş ve hatta geçmektedir bile. Ancak tahta yeni oturmuş Kral XVI. Louis bu reformlara hiç mi hiç yanaşmaz. Avrupa çapında tanınan ve büyük bir saygınlığa sahip maliye bakanı Turgot da onu ikna edemez. Hatta maliye bakanının görevine son verir. İkinci maliye bakanı Necker de sorunu, reform yapmadan çözemeyeceğini anlamıştır. Ama artık çok geç kalınmıştır. Halk feodal yükümlülüklere daha fazla dayanamayacağını eylemleriyle ortaya koymaya başlamıştır bile. Kral krizi, aristokratların sırtına yıkarak durumu kurtarmaya çalışır, fakat onlar da imtiyazlarından vazgeçmeyeceklerini ilan ederler. İki arada bir derede kalan kral, sorunu, 14. yüzyıldan beri toplanma hakkı olan ancak 17. yüzyıldan bu yana toplanmamış Genel Meclisi toplayarak aşmayı dener.

Yanlış zamanda doğru bir adım. Ama önce "genel seçim" yapılmalıdır.

Arras'da Bir Halkçı Avukat

Kademeli seçim kanununa göre birinci katmanı, aristokratlar ve yüksek mevkileri işgal eden din adamları; ikinci katmanı, kent eşrafı, büyük burjuvazi ve ticaret erbabı; üçüncü katması ise aydınlar, serbest meslek sahipleri ve orta halli zenginler oluşturuyordu.

Bu arada doğduğu kente, Arras'ya avukat olarak dönen Robespierre de, ilk üstlendiği davayla birlikte halkın sorunlarına sahip çıkarak ve özellikle de köylülerin sözcülüğünü üstlenerek, doğduğu kentte isim yapmaya başlamıştır. Özellikle de üstlendiği siyasal bir dava ona, hem toplum katında tanınmasını sağlayacak hem ona sorunları ele alma deneyimi kazandıracak hem de sonradan ona çok gerekli olacak konuşma sanatında ustalaşmasını sağlayacaktır.

[216] Thomas Jefferson, *Bağımsızlık Bildirgesi*, çev. Gülden Kurt, Doruk Yayınları, İstanbul: 2012, s. 85/86.

Bu arada Amerikalı düşünür ve bilim adamı Benjamin Franklin'in bir buluşu olan paratoner Paris'te birçok binada kullanılmaktaydı, ancak küçük bir kent olan Arras bununla henüz tanışmamıştı. Kendisi de bir avukat olan Arraslı biri, evinin tepesine paratoner dikince, kızılca kıyametin kopmasına neden olur. Çünkü din adamları o şeyin bir "şeytan icadı" olduğundan emindirler ve onun hemen sökülmesini isterler. Davayı üstlenen Robespierre, muazzam bir savunma stratejisi izleyerek gerici saldırıyı tersyüz eder. Davayı kazanır ve böylece memleketinde de ünlenmiş olur. Ancak Robespierre mahkemede yaptığı savunmasını bir broşür haline getirerek yayımlar.

Sonra Robespierre, söz konusu konuşmasını genişleterek Metz Bilim Akademisi'nin açtığı bir yarışmaya gönderir. Çalışması sadece başarılı bulunmaz ona aynı zamanda bir de madalya kazandırır. Sonradan bu çalışma Paris'te bir kitapçık olarak da yayımlanacaktır. Robespierre'in ünü artınca da Arras Bilim Akademisi, onu başkanlık makamıyla onurlandırır. Böylece 1789 yılında yapılacak olan Ulusal Meclis'e seçilmesinin altyapısı da çoktan hazırlanmış olur.

Kralın seçimleri yenileme kararıyla birlikte bütün ülke hareketlenmiştir. Her yerde, en ücra kıyıda bile seçim kurulları ve ekipler oluşturulmuş; adaylar heyecanlı seçim konuşmaları yapmaya başlamış, vaatler de bulunulmuş ve programlar ilan edilmiştir. Herkes bildiri ve broşürler yayımlayarak halkın desteğini kazanmaya çalışmaktadır. Öyle ki birçok insan açısından seçimler, ülkenin temel sorunlarının çözülmesini sağlayacaktır. Heyecan doruktadır.

Robespierre'in seçim vesilesiyle yayımladığı ilk broşürün başlığıysa şöyledir: "Artois Halkına! Artois'daki Toplumsal Sınıfların Reformunun Zorunluluğu Üzerine." Bunun iyi bir başlangıç olduğu çok açık.

Coşkulu ve etkileyici bir dille yazılmış olan kitapçık, üçüncü sınıfın toplumsal (siyasi ve ekonomik) önemine vurgu yapmakta ve feodal imtiyazlara şiddetle saldırmaktadır. Büyük bir başarı yakalayan kitapçık, kısa zamanda ikinci baskısını da yapacaktır. Robespierre'in ilk siyasi broşürü, kişisel haklara, basın, vicdan ve kanaat özgürlüğüne ve adil vergi sistemine vurgu yapmaktadır. Ancak Robespierre henüz tutarlı bir cumhuriyetçi değildir. Eserinde hâlâ kralın "baba" rolünden dem vurur, onun kurtarıcılığından, krizi ve toplumsal sorunların üstesinden geleceğinden, sorunların iş bilmez yöneticilerden kaynaklandığından vs. bahseder.

Devrim ve Meclisin Çalışmaları

Seçimlerin ardından kral Genel Meclisi, 5 Mayıs 1789 tarihinde Versay (Versailles)'da kendisine ait bir sarayda toplantıya çağırmıştı. Meclis henüz daha açılmadan köylerde devrim başlamıştır bile. Kendiliğinden örgütlenen ve silahlanarak harekete geçen köylüler, feodal beylerin şato ve çiftliklerini yağmalamaya, arazilerini tarumar etmeye, borç senetlerini yakmaya ve kendi başına kararlar alarak uygulamaya başlamışlardır.[217]

[217] Albert Soboul, *Kurze Geschichte der Französischen Revolution*, Wagenbachs Verlag, Berlin: 1986, s. 50.

Ne var ki kral ve bakan Necker'in daha ilk günden yaptıkları konuşmalar, bütün değişiklik ve ilerleme hayallerini suya düşürecektir. Çünkü başta kral olmak üzere hiç kimsenin reform yapmaya niyeti yoktu. Kralın amacı, sınıf ve katmaları birbirine karşı kışkırtarak biraz gevşemiş olan mutlak yönetiminin vidalarını sıkmaktır. Ne adil olmayan seçim yönteminin değişikliği söz konusudur ne de halkın büyük bir beklentiyle Meclis'e gönderdiği üçüncü sınıfın istek ve arzularını dikkate alınmaktadır. Bu türden istek ve talepler önce birinci sonra da ikinci sınıfın onayına tabidir. İtiraz etmeye kalkanlara kapı gösterilmiş ve daha da ileri gidilirse Meclis'in anında dağıtılacağı açık bir şekilde söylenmiştir. Bu açıktan bir tehdittir.

Ama kral ve eski sınıflar, "cinin bir kez şişeden çıktığını" görememişlerdir.

Nitekim 17 Haziran'da bir başına toplanan üçüncü sınıf, Paris halkının desteğini de alarak bırakalım dağılmayı, güç dağılımını ve Meclis'in karar verme usul ve yöntemlerini bile kabul etmeyeceklerini ve bundan böyle de sürekli toplantı haline geçerek ülkenin sorunlarını ele alacaklarını ilan etmişlerdi.

Dokuz Temmuz'da tekrar toplanarak yeni bir anayasa hazırlayacağını da ilan eden üçüncü sınıfa Paris halkı desteğini esirgememişti. Hatta halk, 14 Temmuz'da bütün aydınların ve ilericilerin korkulu rüyası olan Bastille (Küçük Kale) zindanını basarak ve tutuklu muhalifleri serbest bırakarak kralın tehditlerine kendi açısından yanıt da vermişti.

Artık lokomotif harekete geçmişti...

Bastille baskınının ardından her yerde halk, belediyeleri, garnizonları ve devlet kurumlarını işgal ederek eski yöneticilerin yerine halkın sevgisini kazanmış şahsiyetleri doğrudan işbaşına getirmişti. Bunun üzerine aristokratlar, işin daha da tehlikeli bir noktaya gitmesini engellemek için feodal imtiyazlarından vazgeçtiklerini, kral XVI. Louis ise Meclis'in kararlarını kabul edeceğini ilan etmişti.

Halk açısından artık bu da yeterli değildi. Ekim ayının başında Versay Sarayı'nı saran Paris halkı, "kral-halk kucaklaşması" adı altında kral ve ailesini zorla Paris'e getirmiş ve göz hapsinde tutmaya karar vermişti. Tabii ki onunla birlikte Meclis'i de. Kral ve aristokratlar açısından işler çığırından çıkmıştı, Fransız halkı açısındansa büyük bir zafer kazanılmıştı.

Peki, bu gelişmeler yaşanırken, kuzey Fransa'nın küçük bir kentinden, Arras'tan Paris'e milletvekili olarak gönderilen Robespierre bu olaylarda nasıl bir rol oynamıştı? Robespierre de, halkın seçerek Meclis'e gönderdiği 600 milletvekili gibi Paris'e büyük umutlar içinde gelmişti. Henüz gelişmelerin peşinden sürükleniyor ve bütün Fransa'nın tanıdığı ve bildiği, "eski ve yeni dünyanın kahramanları" ile tanışma süreci yaşıyordu. Söz konusu kahramanlar, parlak söylevleriyle insanı büyüleyen Graf Mirabeau, Amerikan bağımsızlık savaşının kahraman generali Lafayette ve gene aynı şekilde Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda savaşmış ünlü aydınlardan Lameth kardeşler, "Üçüncü Sınıf Kimdir?" başlıklı broşürle ünlenmiş Abbe Sieyes, astronom Bailly ve genç yaşına rağmen Meclis'in en parlak konuşmacısı Antoine Barnave vd. Yıldızların parladığı haraketli günlerde Robespierre

ve diğerlerinin esamisi mi okunurdu ki? Ama tarih sabırlıydı ve Robespierre'in günleri de gelecekti...

Robespierre ilk konuşmasını 20 Temmuz'da, Meclis'in, kolluk kuvvetlerinin denetimini bölge yönetimlerinin denetimine bırakan tasarına karşı çıkarak yapmıştı, ama sesini kimseye duyuramamıştı. Fakat o ölümüne kadar, yani 1794 yılına kadarki bütün konuşmalarında istisnasız üç konuya temas edecektir:

1. Şahsi özgürlüklerin genişletilmesine;
2. Halk egemenliğinin tesis edilmesine ve
3. Siyasi eşitliğin sağlanmasına.

Konuşmalarında, bunlar yerine getirildiği sürece krala dokunulmamasını ve monarşiye bağlı kalınmasını özellikle vurguluyordu. O üstadı Rousseau'dan çok şey öğrenmişti ama anlaşılan cumhuriyet ülküsü konusunda henüz yeterince ikna olmamıştı. Siyasi duruşunu, "Ben ne cumhuriyetçiyim ne de monarşistim" diye özetliyordu.

1789 büyük Fransız Devrimi'nde de görüleceği gibi binlerce yıllık felsefe tarihinin en tartışmalı konuları, yani maddi dünyanın varlığının gerçekten var olup olmaması, hareketin maddeye mi yoksa dışsal yüce bir güce mi ait olup olmadığı ve aynı şekilde insan düşüncesinin kaynağının dışsal bir ruhtan mı yoksa kaynaklandığı, yoksa maddi dünyanın zihnimizdeki yansıması mı olup olmadığı sorunu bir sonuca bağlanacaktı. Ama bu kez incelemenin konusu doğrudan maddi varlık değil, fakat toplumsal alandır.

1. Toplumsal olguları kendi doğası içinde anlamaya çalışmak; maddi dünyanın toplumsal alanını, önyargılarla değil, kendi gerçekliğiyle kavramak. Onun maddi doğasından kaynaklanan hareketinin yasalarını saptamak.
2. Deneyimin kılavuzluğundan şaşmamak ve olguları deneyimin/pratiğin ışığında değerlendirmek.
3. Maddeyi (toplumu) değiştirirken, onun zorunlu yasalarını kavramak, bu yasalara hükmederek ya da onlara uyum sağlayarak ilerlemek.

Fransız Devrimi'ne kadarki felsefe ve siyaset dünyası, birçok tez ve öğreti ortaya atmıştı. Bunların önemli bir bölümü, toplumsal dünyanın koşullarını ve doğasını anlamanın kılavuzlarıydı. Ancak Fransız Devrimi'yle birlikte toplumsal alan ilk kez, o güne kadar ifade edilmiş teori ve tezlerin doğrudan sınandığı bir laboratuvar işlevi görmüştü. Bilim alanında olduğu gibi toplum ve siyaset dünyasının yöntem ve kılavuzları da buradan çıkarılacaktı.

Birkaç yıllık devrimci süreç ve yaşanan deneyimler, Robespierre ve Saint-Just gibi birçok genç devrimcide muazzam bir bilinç sıçramasına neden olacaktı. Meclis'in aldığı ilk önemli karar, bu eserde de yer verdiğimiz 26 Ağustos 1789 tarihli

İnsan Hakları Beyannamesi olacaktır. Bu bildirgeyle birlikte Fransa'da bütün sınıf imtiyazları yasal açıdan zeminlerini kaybediyorlardı. Bütün feodal ilişkiler yeniden tanımlanıyor, imtiyazların yanı sıra kurum ve yükümlülükler de yasaklanıyordu; kilisenin eğitim, toplum ve siyaset üzerindeki otoritesi bütünüyle kırılıyor; aynı şekilde kilise ve manastırların arazi ve işliklerine el konarak kamu mülkiyetine geçiriliyor ya da doğrudan halka dağıtılıyordu; bilimin, endüstrileşmenin ve ticaretin önündeki bütün engelleyici yasa, düzenleme ve kurallar yürürlükten kaldırılıyordu.

Devrimci Demokratların Yükselişi

Hayatın birçok alanında sivilleşme (her açıdan dinin tahakkümünden kurtulma) yaşanırken, düşünce ve vicdan özgürlüğü sağlanıyor, basın ve yayın alanındaki sansüre son veriliyor ve siyasi mahkûmlar serbest bırakılıyordu. Robespierre de birçok arkadaşı gibi bu düzenlemeleri sonuna kadar desteklemişti, ancak onun açısından bunlar yeterli değildi. Herkes süreç içinde liberalleşmişti, ancak Robespierre bir demokrattı.

Arraslı milletvekili bırakalım halkın, Meclis'in bile dikkatini henüz üzerine çekemiyordu. Fakat bazılarının dikkatini bir şey çekmeye başlamıştı: O, kürsüye çıkınca, gündemdeki konu ne olursa olsun; ister din ve din adamlarının toplumdaki işlevi; ister ruhban sınıfından gelen milletvekillerinin Meclis'teki konumu; ister ordu ve kolluk kuvvetlerinin konumunun yapısı; ister bütçenin oluşturulma şekline yönelik tartışmalar; ister kolonilerde yaşayan Fransızların temsil edilmesi sorunu; isterse de kölelik konusu olsun o mutlaka, etraflıca düşünülmüş ve demokratik esaslara dayalı bir konuşma yapıyordu. Her gün düzgün giyinir, soğukkanlı ve sakin konuşmayı tercih ediyor, ama tavırlarında ısrarlı, korkusuz ve kararlıydı.

Robespierre 5 yıllık milletvekilliği sürecinde yüzlerce konuşma yapacaktı, ancak bunlardan özellikle 3 veya 4 konuşması tayin ediciydi. Çünkü bu konuşmalar kritik devrimci dönemeçlerde çıkış yolu gösteriyordu. Konuşmalarının hepsinde üç önemli vurgu göze çarpardı: şahsi özgürlükler, halk egemenliğinin tesisi ve siyasal eşitlik; ancak o, hayatının sonuna kadar mülkiyet eşitliğine kesin kes karşı çıkmıştı. Toprak yasasına karşı temkinliydi ama köylülerin isyanını desteklemişti; yağmalama olaylarından dolayı ceza almalarının önüne geçmişti; onların sefaletten kurtulmaları için çareler arayıp durmuştu. Aynı şeyleri kent yoksulları için de yapmıştı, ama gerçek anlamda işçi davasına hiç ilgi göstermemiş, özellikle de işçilere örgütlenme ve grev hakkı tanıyan yasanın çıkması lehine hiçbir konuşma yapmamıştı. O, mülkiyet eşitliğinden yana olmamıştı ve bu yüzden zaman zaman radikal Jakobenlerle karşı karşıya da gelecekti, ancak düzenli ve koordineli bir mülkiyet düzenlemesiyle, yoksulların durumunun iyileştirilmesini isterken, varlıklı olanların aşırı zenginleşmesini önleyecek ve yoksullarla aynı kaderi paylaşmalarını sağlayacak yasal düzenlemeler için uğraş verecekti. Hem korkusuz olması hem de hiçbir grubun dümen suyuna girmemesi nedeniyle de ona "rüşvet almayan" lakabı verilmişti.

Fransız Devrimi'nin ilk iki yılı tayin edici olmuştu. Bu süreçte bazı yıldızlar sönmeye yüz tutarken, bazı taşralı gençlerse bir yıldız gibi yükselerek parlayacaktı: Mirabeau, Lafayette, Sieyes, Bailly ve Barnave'ler düşerken, Brissot, Le Peletier, Marat, Danton, Saint-Just ve Robespierre yükselecekti. Ancak, bütün bu genç kuşak içinde sadece Robespierre'in ve Saint-Just'ün saygınlık grafiği daima yükselme eğilimi içinde olacaktı; çünkü onlar devrimin tek güvenilir liderleriydi.

Saldırılar ve Devrimin Radikalleşmesi

1791 sonbaharından itibaren önce Avusturya ve Prusya, ardından İngiltere, Hollanda ve İspanya, hem Fransız kralını giyotinden kurtarmak hem de devrimi boğmak için Fransa'ya savaş ilan etmiş ve Fransız topraklarını işgale girişmişlerdi. Kral XVI. Louis, bütün umudunu işgal kuvvetlerine bağlamış, orduda ona bağlı komutanlar da savaş planlarını yenilgi üzerine kurmuşlardı. Yenilgi ve işgal sayesinde devrim ezilecek, böylece kral ve monarşi de kurtulacaktı. Fransa aşağılanacaktı, ama kimi umuruna... Avrupalı hükümdarlar, İngiliz kralı I. Charles'ın 1649 yılındaki idamını hâlâ unutamıyorlardı. Nitekim Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi de yeterince kışkırtıcı bir rol oynamıştı.

Bu koşullarda Robespierre konuşmalardan ilkini 27 Nisan 1791 tarihinde Meclis'in *aktif* ve *pasif* yurttaşlar kararına karşı yapmıştı.[218] Bu karara göre yurttaşların sadece bir kısmı, yani belirli miktarda bir gelire sahip olanları seçme ve seçilme hakkı kazanacaklardı.

Robespierre'in bunu kabul etmesi mümkün değildi, ona göre her yurttaşın siyasal haklara kavuşma hakkı vardı. Yurttaşları ikiye ayırmak büyük bir adaletsizlikti ve milyonlarca insan bu koşulları yerine getiremediği için siyasal hayattan mahrum bırakılamazdı. Neticede Robespierre'in konuşmasının somut bir yararı da olmayacak ve karar kesinleşecekti.

İkinci önemli konuşmasını ise 18 Aralık 1791 tarihinde savaşa karşı yapacaktı.

Büyük burjuvazinin ve aristokratların yanı sıra üçüncü sınıfa ait olan birçok ılımlı milletvekili, halkın ortaya koyduğu inisiyatiften korkmuş ve devrimin gittikçe radikalleşerek mülkiyet ilişkilerine de dokunacağını öngörmüşlerdi. Bunu engellemek için de hedef şaşırtmayı, yani dış güçlere savaş ilan ederek siyasi inisiyatifi yeniden ele geçirmeyi planlıyorlardı. Ne yazık ki bu planın hain yanını, birçok ilerici milletvekili de göremiyordu.

Ancak Robespierre de artık eski Robespierre değildi, sözü artık dinlenir bir lider haline gelmişti. Bu dönemeçte ikinci tarihsel konuşmasını yaparak, savaş planlarının arkasındaki karşıdevrimci amacı açığa vuracaktı. Bu konuşmasında Robespierre, savaşla birlikte devrimci inisiyatifin kırılacağını, halkın dikkatinin milliyetçilik ve vatanseverlik duygularıyla başka yöne çekileceğini, yoksulların aldatılarak devrim davasından koparılacağını, eski rejimin yönetici ve generallerinin bu sayede ellerinden kaçırdıkları dizginleri yeniden ele geçireceklerini ve en önemlisi de savaşan yoksul askerlerin, komutanlarına itaat ederek yeniden hizaya

[218] Albert Soboul, *Kurze Geschichte der Französischen Revolution*, s. 45.

sokulacağını belirterek, savaşa karşı tutum sergilemişti. Nitekim o haklı çıkmıştı. Kral sadece ülkeden kaçma girişiminde bulunmamış, aynı zamanda tam da Robespierre'in tarif ettiği bir planın kurucusu olduğuna dair belgeler yakalatmıştı. Nitekim Fransa ordusu birçok cephede yenilgi üstüne yenilgi yaşamakla kalmamış, hatta Lafayette gibi ünlü "devrimci" generaller bile düşman kuvvetlere sığınarak, ülke savunmasını terk etmişlerdi.

Devrim, 1792 yılının ortalarından itibaren ikinci aşamasına evrilmişti. Kral yurt dışına kaçarken yakalanmış; liberal hükümet bir halk ayaklanmasıyla düşülmüş, bütün erkeklere seçme ve seçilme hakkı tanınmıştı. O güne kadar monarşinin kalmasından yana olan Robespierre, gelişmeler üzerine fikir değiştirmek zorunda kalmıştı ve 3 Aralık'ta yapacağı konuşmada, "Vatanın kurtarılması için kral ölmelidir" diyecekti.

Halk inisiyatifinin gelişmesinden rahatsız olan kesimler, Jakobenlerin halkı kışkırttığını ileri sürerek özgürlüklerin kısıtlanmasından yana girişimde bulununca Robespierre, 5 Kasım 1792'de yaptığı üçüncü konuşmasında, "Devrimsiz bir devrim mi istiyorsunuz?" diye soracak ve halk inisiyatifinin önemine dikkat çekecekti. Konuşmasında özetle, kendisine yönelik diktatörlük suçlamasına yanıt verecek (o artık Meclis'te diktatörlük suçlamasıyla karşılaşacak kadar etkin bir şahsiyetti), sonra ülke sorunlarına dikkat çekerek Girondenlerin eylemsizliğini, halkın inisiyatifini kıran tutumlarını ve edilginliklerini eleştirecektir. Girondenleri devrimin ateşini söndürmeye çalışmakla suçladıktan sonra şunları söyleyecektir: "Devrim, sadece meclis ve yazılı yasalar değildir, en çok da halk inisiyatifidir. Her şey yasal zeminde aranırsa, o zaman devrimin ruhu ve kanunu anlaşılamaz. Her şeyin temelinde yasa aranırsa devrimci eylemler, yasalara dayanılarak yasadışı ilan edilebilirler. Bu nedenle XVI. Louis'nin yasal zeminde mahkûm edilmesi bir hata olur. Kral hemen idam edilmelidir ki devrim kendisini kanıtlayabilsin. Louis öldürülmelidir ki vatan yaşayabilsin."

Devlet ve Devrim Teorisine Katkı

1792 yılından itibaren ekonomik kriz daha da artarak devam edecektir. Muhalefet sokağa taşmış, Meclis dışında konumlanmış kulüplerin toplantıları, gösterileri ve milis güçleri siyasal gündemi belirlemeye başlamıştır. Bu durumda başta *Enrages* (Öfkeliler) olmak üzere birçok radikal devrimci örgüt, Paris'te ve diğer kent merkezlerinde etkin olmaya başlamışlardı. Robespierre de kimi zaman zor durumda kalır, çünkü artık siyasal eşitliğin yanı sıra mülkiyet eşitliği de talep edilmektedir.

Otuz bir Mayıs 1793 tarihinden itibaren Robespierre devrimin tartışmasız lideridir. Haziran'dan itibaren halkın lehine olan yasalar birbiri peşi sıra çıkarılır. Örneğin, kiliselerin ve toprak baronlarının kamu mülkiyetine geçmiş topraklarının yanı sıra yurtdışına kaçan "vatan hainlerinin" malları da köylülere ve savaşta şehit düşen vatanseverlerin ailelerine dağıtılır; fahiş fiyatları sınırlamak için azami

fiyat politikası belirlenir. Bu arada politikanın dili sertleşmiş ve cepheler keskinleşmiştir.

Bu aşamada Saint-Just'ün kaleminden çıkmış yeni bir Anayasa da hazırlanır ve halka onaylatılır. Fransa'nın en özgürlükçü anayasası olarak kabul edilen söz konusu anayasa, savaştan sonra tamamen unutturulur. Ancak devrimin kanunları işlemeye başlamıştır:

Feodalizmin bütün yazılı ve yazılı olmayan toplumsal zemini bir daha geri gelmemek üzere ortadan kaldırılmıştır.

Topraklar bir yasa çerçevesinde halka dağıtılmış, son 40 yıl içinde yapılmış ve yoksul köylülerin aleyhine olan bütün toprak satışları iptal edilmiştir.

Kilisenin, toprak baronlarının ve mülteci konumuna düşmüş "hainlerin" malları köylülere ya bedelsiz ya da çok cüzi bir fiyata devredilmek suretiyle dağıtılmıştır.

Köylülerin devlete olan borçları iptal edilmiş ve şahsi borç senetleri yakılmıştır.

Haziran 1793 tarihinden itibaren bütün ülke devrimin sahnesi konumundadır. O güne kadar kentlerde yoğunlaşan devrimci dalga, köylük alanlara doğru genişleyerek derinleşmiştir. Her yerde Devrimci Komitelerin yanı sıra "Halk Toplulukları" kurulmaya başlanmıştır. Bunların o günkü sayıları 44 bini bulmuştur ki bu da neredeyse her köyde bir komite demektir. Söz konusu komiteler sadece yürütme erkini ellerinde tutmazlar aynı zamanda halkın aydınlatılmasını sağlayacak etkinlikler de düzenlerler. Böylece kitleler, bizzat kendi eylemleri içinde bilinçlenir ve dönüşürler.

Robespierre, dördüncü önemli konuşmasını 25 Aralık 1793 tarihinde yapacaktır. Bu konuşmasında yeni bir devlet teorisine olan ihtiyaca vurgu yapar: "En az devrim kadar devrimin teorisi de yenidir. Devlet ve hükümet üzerine eserler vermiş olan otoritelerin kitaplarında devrim öngörülmediği için devrim yasaları da yer almaz." Ona göre yasalar her şey değildir. Çünkü halkın inisiyatifine dayanan sürekli devrim söz konusudur. Sürekli devinim halindeki bir halkın karar ve eylemlerinin temeli, mevcut hiçbir yasa ve öğretide yer almaz. Sürekli hareket, enerjik olmak ve sorun çözme durumu içinde bulunmak, halkın kendi yasasını kendisinin yapması demektir ki bu da yönetim tarihinde yeni bir durumdur.

Robespierre'in Düşüşü

1794 yılının başlarından itibaren ülkede yeniden karşıdevrimci bir komplonun hazırlanmakta olduğu görülmektedir. Bu tehlikeyi savuşturabilmek için halk içinde güçlü ittifaklar kurmak gerekliydi. En baştan itibaren Robespierre'in, daha doğrusu burjuvazinin radikal devrimci kanadının halkçılık konusundaki ikircikli tutumu, toplumsal zeminlerini de daraltmaya başlamıştır. Düşman kampı daraltılacağına, terör dalgası nedeniyle daha da genişlemesine imkân verilmiş ve böylece tehlikeli bir durumun oluşmasına zemin yaratılmıştır. Robespierre bunun farkındadır, ancak konuşmalarla hem ittifak ettiği radikal-solcu akıma hem de yeniden eski günlere dönmeyi arzulayan büyük burjuvazi ve savaş zenginlerine (savaş varsa palazlanan da olacaktır) yönelik tehditlerde bulunmaya devam eder.

1794 yılının başından itibaren Robespierre'in hedefinde mülkiyet eşitliğini savunan ve Paris yoksulları arasında güçlü taraftar bir kitle yaratan devrimci-demokratlar bulunmaktadır. Birçok solcu-demokrat liderin kellesi onun emriyle giyotinin altına itilmiştir. Sıra sağcılara da gelecekti, ancak onlar daha erken davranarak 27 Temmuz 1794'te bir konuşma yapmak için kürsüye çıkan Saint-Just'ü ve Robespierre'i, apar topar aşağıya indirerek tutuklayacaklardır. Jakoben kitlelerin müdahalesiyle ilk anda serbest bırakılan Robespierre ve arkadaşları, sorunu ertesi günü Meclis'e getirmek için bir görüşme yaparken bu kez gece yarısı saat 2 civarında toplantı salonu basılarak toplu bir şekilde gözaltına alınacaklardır. Bu esnada direnmek isteyen Robespierre'in çenesi bir revolver mermisiyle dağıtılacaktır. Ertesi sabah (28 Temmuz), Paris henüz uykudayken Robespierre, Sain-Just, Lebas, Couthon ve aralarında Robespierre'in küçük kardeşi Augustin'in de bulunduğu 20 devrimci, Greve Meydanı'nda giyotinin altında can verecektir.

Aslında gidişatın böyle olacağı, daha mayıs ayında görülmektedir, çünkü halk, nisan ayının son günlerinde son bir kez daha açlık politikasına, pahalılığa ve zorunlu tasarrufa karşı ayaklanacaktır, fakat o eski takatinin de kalmadığı görülecektir. Nitekim Sain-Just bunu, "Devrim dondu!" diye ifade etmişti. Robespierre ise Haziran'ın ilk günlerinde, sonradan evraklarının arasında bulunan bir kâğıda şöyle not düşecekti: "Halk yorgun düştü, artık elde ettiği ürünlerin tadına varmak istiyor."[219]

Devrimin kazançlarını korumak için yapılan son iki hamle (1795 ve 1797), iktidardaki büyük burjuvazinin sert tepkisiyle karşılaşmıştı. Enerjisi tükenmiş devrimci dalga, artık sadece orada burada görülen birkaç artçı sarsıntıyla son bulmuştu.

Gracchus Babeuf ve "Eşitler Komplosu", bu artçı dalgaların bir ürünü olarak ortaya çıkacak ama onlar da ağır bir tasfiyeye uğrayacaklardı.

Devrim davası bundan böyle Babeuf'ün öğretisini esas alan (komünist program) damardan ilerleyecek, İngiltere, Fransa ve Almanya'da işçi sınıfının büyük eylemleriyle tarihe damgasını vuracaktır.

[219] Albert Soboul, *Kurze Geschichte der Französischen Revolution*, s. 104.

DEVRİMİ OLMAYAN BİR DEVRİM Mİ İSTEDİNİZ?[220]

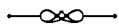

Savaş Üzerine

Devrimimizin gelecekte, Dünya üzerinde etkili olamayacağını kesinlikle iddia etmek istemiyorum. Belki de bu, bugün gözüktüğünden daha da erken olacaktır. Tanrı bilir ki böylesine güzel bir umuttan vazgeçemem! Belki bu şimdi olmayacaktır; en azından buna dair bir emareye rastlayamıyoruz ve içinde bulunduğumuz tehlikeli ortamda, özgürlüğü tehlikeye atmanın da gereği yoktur. Böylesine bir girişimi başarıya ulaştırmak için insanın onu önce istemesi gerekir; şu anki iktidarsa, en azından bundan sorumlu olanlar, bunu istememekte ve gördüğümüz gibi sadece nutuk çekmektedirler.

Onların önünüze koydukları bütün bu aldatmacaların panzehrini açıklayayım mı? Sanırım, bir an sadece devrimlerin doğal gidişatını düşünmeniz yeter! Bütün anayasal devletlerde, yani neredeyse Avrupa'nın bütün devletlerinde iktidara sahip üç tür kesim vardır: Krallar, aristokratlar ve halk, daha doğrusu halk hiçbir şeydir. Bütün bu devletlerde devrimler başlatın, onun aşamalı olarak ilerlediğini de göreceksiniz. Eğer mücadele, iktidarı elinde tutana karşı, yani krala karşı yürütülüyorsa, ilk önce aristokratlar, sonra din adamları, ardından da zenginler gelir ki bu durumda halk da bu devrimi, eğer kendi çıkarlarıyla uyuşuyorsa destekleyecektir.

Devrimin ilk kıvılcımını çakanlar yargıçlar, aristokratlar, din adamları ve zenginler oldu; halk sonradan ayağa kalktı. Ama onlar, halkın, kendisine ait olan egemenliği geri almak istediğini gördükleri anda da pişman oldular ve en azından devrimci süreci durdurmak istediler; ancak bunlara rağmen devrimi başlatan onlardı. Onların direnişi olmadan, onların yanlış hesapları olmadan, bugün ulus hala despotizm altında inim inim inliyor olacaktı. Şimdi, söz konusu tarihsel ve ahlaki gerçeğe bakarak Avrupa halklarının ne kadarına cesaret edebileceğini tahmin edebilirsiniz; çünkü onların aristokrat kesiminin ayaklanmaya girişmesi mümkün değildir, özellikle de bizdeki durumu gördükten sonra; onlar da bizim aristokratlar gibi halkın ve eşitliğin düşmanıdırlar; onlar hükümetleriyle ortak hareket ederek ve halkı bilinçsiz bir halde bırakarak onu zincirlerine bağlı bir şekilde tutmak istiyorlar ki böylece İnsan Hakları Beyannamesi'nden de kurtulmuş olacaklardır.

[220] Maximilian Robespierre, *Habt ihr eine Revolution ohne Revolution gewollt?* Reden, Verlag Philipp Reclam jun. Leipzig, baskı yılı belirtilmemiş.

Ülkemize, Leopold Devletleri'nin,[221] özellikle de Brabant'taki[222] karışıklıkları ihraç etmeyi bırakın! Söz konusu karışıklıklar, bizim devrimimizden ve mevcut ilkelerimizden tamamen bağımsız bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Brabant'taki devrim, bizimkinden önce başlamıştı, ama Viyana Sarayı'nın entrikaları ve özellikle de Fransız Sarayı'na hizmet eden ajanların çabaları sayesinde bastırılmıştı. Ancak, devrimi başlatan aristokratların ve din adamlarının güç ve etkisi artıkça, oradaki devrim de sanki yeniden alevlenecekmiş gibi gözüküyor. Avusturya Hollanda'sındaki gelişmeler, bizimkinden biraz daha farklıdır, özellikle de kuzey bölgelerindeki ve başkentteki halkın konumu açısından. Onların sivil bir ilahiyata sahip olmaları, anayasalarının bütünlüklü konumu durumu farklılaştırıyor; ayrıca Brabantlılara biraz tavizler verilirse, Leopold'un[223] otoritesi yeniden tesis edilebilir.[224] Ne yazık ki söz konusu halk, batıl inancının ve geleneklerinin güçlü olması nedeniyle özgürlüğüne ancak aristokratlarının sayesinde kavuşmaya mahkûmdur.

Nasıl böyle bir hesapsızlıkla Fransa ve diğer halklarının kaderleriyle oynanabiliyor? Bu konuda Bay Brissot'un[225] konuşmasından ya da onu basitçe tekrar eden sözüm ona insancıl Anacharsis Cloots'un[226] incilerinden başka bir şey duymadım. Onun sözüm ona parlak konuşmasının tezlerini birazdan çürüteceğim; ona sadece adını ondan alan ve seyahatleriyle ünlü bir Yunan filozofu ve bilgesinden bahsetmem yeterlidir. Bilindiği gibi söz konusu Anacharsis,[227] yıldızlara bakmaktan içine düştüğü önündeki çukuru göremeyen bir yıldız sayanla alay etmişti. Nitekim günümüzün modern Anacharsis'i ise sözüm ona güneşin yüzeyindeki lekeleri görür gibi, anayasamızdaki eksikleri tespit etmekle kalmaz, aynı zamanda gökten özgürlük meleğinin indiğini ve ordularımızın başına geçerek dünyanın bütün despotlarını hezimete uğratacağını da söyler; ama bu arada Fransız halkının bir uçuruma doğru sürüklendiğini de görmez. Ama eğer sözüm ona insanlığın sözcüsü, bütün Dünya halklarının kaderlerinin Fransızların elinde olduğunu düşü-

[221] Burada, Avustralya Kralı II. Leopold'un egemenliği altındaki ülke ve prensliklerin yanı sıra Hollanda'nın Brabant düklüğü kast edilmektedir.

[222] Brabant Düklüğü, 9. yüzyılın ortalarında kurulan feodal düklük. Merkezi Fransa'nın Louvain'ninde ve Breksel'de olan düklük, üç kuşak boyunca mücadelelere konu olan eski Aşağı Lorraine Düklüğü'nün bir parçasıdır.

[223] II. Leopold (1747-1792), Avusturya, Kutsal Roma Devleti, Böhmiya, Macaristan ve Hırvatistan kayzeri.

[224] Brabant, 1714 yılındaki miras savaşından sonra Avusturya'nın elinde kalmıştı. Ancak özerk konumları ortadan kaldırılınca Brabantlı soylular 1790 yılında, Avusturya'dan ayrılma kararı vermişlerdi, ancak II. Leopold, söz konusu özerklik haklarını yeniden tanıyınca, onlar da Avusturya egemenliğine geri dönmüşlerdi.

[225] Fransız Devrimi'nin başlarında Jakoben olan Jacques-Pierre Brissot de Warville, sonradan Girondenlerin lideri oldu. Savaş taraftarı olması nedeniyle 1793 yılında 21 Girondenle birlikte giyotinde can verdi.

[226] Johann Baptist Hermann Maria Baron de Cloots (1755-1974), yazar ve siyaset adamı; kararlı bir ateist olan Cloots, 1794 yılında idam edildi.

[227] MÖ 6. yüzyılda yaşadığı iddia edilen Anacharsis, Herodotos'un belirttiğine göre aslen İskit kökenlidir. Yabancı bir kavimden olmasına rağmen Yunanlar onu yedi bilgeden biri olarak onurlandırılmışlardır. Felsefede sinik öğretiyi savunduğu ileri sürülüyor.

nüyorsa, o zaman gitsin temsil ettiği insanların çıkarlarını savunsun, aksi takdirde insanlığın, ona verdiği vekâletnameyi geri alacağından emin olabilir.

Yeter artık beyler, bırakın bu aldatıcı nutukları; bize felaket getireceğinden emin olduğumuz mutlu bir gelecek tablosu çizmekten vazgeçin; bizi, sözüm ona rahatlatacak vaatlerle oyalayacağınıza, akıllı tavsiyelerde bulunun!

Bize Avrupa'nın mevcut hükümet ve hükümdarlarının ellerindeki araçlardan, onların çıkarlarından ve planlarının ayrıntısından bahsetmeyi bırakın artık. Bana da bunları yeterince dikkate almadığım suçlamasını yöneltiyorsunuz. Hayır, bunlara ilişkin herhangi bir şey söylemek istemiyorum. Ancak şunları söyleyebilirim: birincisi, doğal olarak ülkemin geleceğini, bu türden çürük vaatlere aldanarak tehlikeye atamayız; ikincisi de, başımıza örülmek istenen çoraba ve karşı karşıya olduğumuz entrikalara yönelik yaptığım konuşmayı önemsemeyenlere ve bizi hâlâ karşı karşıya olduğumuz tehlikenin önemsiz olduğu konusunda ikna etmeye çalışanlara ve kanıt olarak da Avrupa devletlerinin, içimizdeki hainlerle birlikte ortak bir ordu kuramayacaklarına dair güvence verenlere yanıt vermeyi bile gerekli görmüyorum; üçüncüsü de konunun esası bu değildir de ondan.

Size bütün iddialarımı kanıtlayacağım, ama önce şunu söylemeliyim: Saray ve onunla hareket eden koalisyon, istediği kadar seferberlik başlatsın, istediği kadar savaş hazırlıklarına girişsin veya tehditler savursun, onlar her zamanki gibi, planlarının hep başarıları olduğunda dem vurup duracaklardır...

Bazıları, içinde bulunduğumuz çıkmaz durumun ve nedenlerinin farkındadır, ama bu durumdan kurtulmamız için önerdikleri yöntemler yanlıştır. Galiba onlar çaresizlikten dolayı, bir kurtuluş olarak gördükleri dış savaşın, kaybettikleri huzurlu yaşamı geri getireceğini ve belki de genel kargaşalık ortamında düzen ve özgürlüğün de yeniden tesis edileceğini hayal ediyorlar. Onlar, ölümcül bir yanılgı içinde olmaktan dolayı, içinde bulunduğumuz durumu kavrayamıyor ve farklı düşünceleri birbirine karıştırıp duruyorlar. Nasıl ki hastayı iyileştiren veya öldüren krizler varsa, devrimlerde de özürlüğe yararlı ve zararlı hareketler olacaktır.

Tiranlara karşı yürütülen mücadelelere örnek olarak Amerikalıların ayaklanmasının yanı sıra bizim 14 Temmuz hareketimizi gösterebilirim. Ama şu anda hükümetin dış ülkelere yönelik hazırlamak ve yürütmek istediği savaş, hem anlamsız ve akıl almaz bir harekettir hem de karar vermesi zor ve devletin yıkımına da neden olabilecek bir adımdır. Böylesi bir savaş, sadece kamuoyunu yanıltmakla kalmaz aynı zamanda halkı gerçek sorunlarına kafa yormaktan da alıkoyar ve böylece hem devrimci krizi boşa çıkarır hem de özgürlük düşmanlarının darbelerine yol açabilir. Bu bakış açısından hareketle şimdilik sadece savaşın zararlarından bahsetmeyi gerekli görüyorum. Böylesi bir dış savaş, az önce açıkladığım nedenlerden, başlatılması gereken askeri hazırlıklar ve alınması gereken siyasi kararlar nedeniyle en başta özgürlük davasının temelini zayıflatacaktır, sonra da halkın kafasını bulandıracaktır. Ne yazık ki halkımız, özgürlük düşmanlarının komploları, hükümetin entrikaları ve onun haklarını savunmayan milletvekillerinin acizliği ve çürümüşlüğü konusunda yeterince uyanık değildir. Bay Brissot ne derse desin, bu

türden politikalar her zaman akla ilk gelen politikalardır ki az önce bahsettiğim gibi, Roma'nın aristokratları da hep buna başvurmuşlardır. Roma'da her defasında halk, haklarını kısıtlamaya yönelik adım atmayı düşünen senato ve aristokratlara karşı mücadeleye kalkıştığında, hemen senatonun marifetiyle bir savaş ilan edilir ve ardından da halk bütün davasını unutur, sadece savaşla yatıp kalkar ve sonra da aristokratlar yeni bir zafer şanına sahip olsunlar diye bütün hak ve yetkilerini onların ellerine teslim ederdi. Savaş, askeri komutanlar, hırs tutkunları, spekülatörler ve ondan yarar sağlamak isteyenler açısından elzemdir; savaş, aldıkları kararlar kalın bir örtüyle örtülsün diyenler açısından elzemdir; savaş, itibarının, saygınlığının ve etkisinin artmasını isteyen saray ve hükümet açısından iyidir ve nitekim savaş, Fransa'yı yöneten aristokrat koalisyonu, entrikacılar, ılımlılar[228] için iyidir. Bu oyun, onun komutanlarını ve taraftarlarını ordusunun tepesine çıkarır. Böylesi bir durumda saray, anında ordunun komuta kademesine, kendisine gerektiği zamanda sadakat gösterecek ve hatta bu savaş sayesinde biraz da vatansever görüntüsü edinecek adamlar atayacaktır. Sonra askerlerin gönüllerini çelecek ve onların kraliyete ve ılımlılar hükümetine destek çıkmalarını sağlayacaktır. Doğrusu askerler açısından en çok endişe duyduğum durum da budur: beni teskin etmeye çalışıyorsunuz ama esas korkum, hükümetin açıktan ve gönüllü olarak kamu işlerini ihmal etmesi değildir. Vatan haini olmaktan korkan birçok insan, alçak yöneticilerin yönlendirmesiyle, ülkenin en iyi yurttaşlarının böğrüne kılıçlarını saplayabileceklerdir; hainler tarafından icat edilen "cumhuriyetçi" ve "önderler" kavramları, bilgisizlikle birleştirilerek halkın davasına karşı kullanılabilecektir. Onların bütün komplolarının esas amacı, vatanseverlerin grubunu mahvetmektir. Onları bir kez ortadan kaldırdıktan sonra köleliğin önünde hiçbir şey kalır mı? Karşıdevrimden değil, fakat daha çok, batıl inancın ve yanlış anlayışların galebe çalmasından ve sağduyunun yok olmasından korkuyorum.

Siz, saray ve söz konusu parti açısından, halktan soyutlanmış askeri birlikleri, eskiden olduğu gibi sözüm ona "askeri disiplin" ve "onur" gibi büyük laflarla garnizonlarda mutlak itaat altında tutabileceğinizi ve onları kolayca, halktan yana tutum almalarını engelleyebileceğinizi mi sanıyorsunuz? Her ne kadar askerlerin içinde bulundukları ruh hali, genel anlamda iyi olsa da gene de durum, devrimin ilk günlerindeki gibi değildir ve daha şimdiden bazı askeri birliklerde komplo planlarının hazırlandığını dikkatinize sunarım. Ordunun yeniden krala bağlanması için planların işlediğini ve askerlerin arasında bir veba salgını gibi algılanan yurtseverliğin ve devrimci anlayışların yeniden kökünün kazınması için çalışıldığını görmüyor musunuz? Bakanın seyahatlerinden ve sonra bizzat onun tarafından atanan bir generalin, üzülerek belirteyim ki vatansever birliklerin yaşadığı bir felaketin sonucunda ünlendiğini hiç duymadınız mı? Ulusun bir savaşa girmesiyle birlikte bazı asker aristokratların, yaşam ve ölüm hakkındaki yasalarla donatılacaklarını görmüyor musunuz? Askeri komutanların komşu kentlerdeki polis gücüne de hükmedecek olmaları sizi ürkütmüyor mu? Bütün bu kaygılarımızı, Ro-

[228] Girondistler.

ma'nın diktatörlerini ve özellikle de Caesar'ı bizim generallerimizle kıyaslayarak giderdiğinizi mi sanıyorsunuz?

Benim, ulusun cesaretini kırdığımı iddia ediyorsunuz. Hayır, ben onları aydınlatıyorum! Özgür insanları aydınlatmak, onların cesaretlerini kamçılamak demektir; cesaret adı altında özgürlüğün mezarının kazınmasının engellenmesi demektir. Eğer kurulan tuzaklara dikkat çekebilmişsem, yanlış anlayışları düzelterek kötü ilkeleri açığa çıkarabilmişsem ve en önemlisi de tehlikeli bir dalgaya engel olabilmişsem, o zaman kendimi, halkın davasını ileriye taşımış ve vatanıma karşı görevimi yerine getirmiş sayarım.

Öte yandan halkın cesareti ve özgürlüğe olan düşkünlüğü konusundaki kuşkularımı ifade ettiğim için de Fransız ulusunu küçümsediğimi iddia ediyorsunuz. Hayır, Fransızların cesaretinden kuşku duymuyorum, ama düşmanlarının oyunlarından endişe duyuyorum. Onları saldırıya uğradıklarında hiçbir güç alt edemez, bundan eminim, ama cesaretin entrikalara karşı hiçbir gücü yoktur.

Halkın davasını savunan birinin, halkı suçlamasına ve küçümsemesine şaşırdığınızı belirtiyorsunuz. Doğrusunu söylemek gerekirse böylesi bir suçlamayla karşı karşıya kalacağımı hiç tahmin etmezdim. Baştan söyleyeyim, ben halkın bir savunucusu değilim; hiçbir zaman böylesi bir unvana sahip olmak için çaba göstermedim; çünkü ben halktan biriyim, hiçbir zaman başka bir şey olmadım ve hiçbir zaman da olmayacağım. Olduğundan daha fazlasının olduğunu iddia edenlerden de hep nefret etmişimdir. Eğer kendimle ilgili daha fazla bilgi vermem gerekiyorsa, şunları itiraf etmek isterim: Doğrusu halkın davasına hiçbir zaman ihanet etmemiş ve her fırsatta ona bağlılığını gösterenlere neden hep iddialı lakaplar takıldığını anlayamamışımdır. Acaba halkın davasına ihanet edenlerin maruz görülmesi için mi davaya bağlı kalanlar hep kahraman ve erdemli insanlar addediliyorlar? Nedenin bu olduğunu sanmıyorum; bu, şerefsiz olmayan her insanın taşıdığı karakterin doğal bir sonucudur. Her güzel şeye olduğu gibi adalete, insaniyete ve özgürlüğe de düşkünüz. Eğer bu, bir öncelik halini alırsa, o zaman ona her şeyimizi feda ederiz. Eğer bazıları yanlış bir anlayıştan hareketle altın ve üne düşkünlük gösteriyorsa, doğaldır ki biz de şeref, adalet, insaniyet, halk ve anavatan için her şeyimizi feda ederiz.

Halkı küçümsediğim ve kötülediğime dair suçlamalara ne diyebilirim ki? Hayır, insan sevdiği şeyi hakir görmez, insan kendisini kötüleyebilir mi?

Güya halkı hakir görmüşüm! Gerçekten de, onu mahvetmek için ona yalakalık etmeyi beceremiyorum; hele onu mezara götürecek yollara güller dökmeyi hiç beceremem. Ama halkın düşmanlarının tepkisini çekmeyi ve sefalet içinde yaşayan yoksulların haklarını mevcut *yasa yapıcı*ların büyük bir çoğunluğuna karşı tek başıma savunduğum doğrudur. Aynı şekilde yurttaşlar arasındaki gelir düzeyini daha da bozacak vergi düzenlemelerine ve diğer hile ve planlara karşı *İnsan Hakları Beyannamesi*'ni yüksekte tuttuğum da doğrudur. Bunun için sadece halkın haklarını değil, aynı zamanda onun varlığını ve erdemlerini de savunurum. Aynı şekilde kibir ve önyargının bir ifadesi olan ve insanın düşmanca zaaflarının yanı

sıra, sosyal düzenin, yapay gereksinimlerinin ve bencilliğinin de gittikçe azaldığını ileri süren anlayışa karşı hep çıkmışımdır; bunu hem sarayda hem de gecekonduda yaşayanların huzurunda ifade etmişimdir. Bu nedenle de bağnaz, dar kafalı ve hatta kendini beğenmiş addedileceksem ve bunu yaparken de adil olmuşsam, bu suçlamalar kabulümdür.

Halka olan saygı, onu uyutmak için sürekli onun güç ve özgürlüğünden bahsederek gösterilemez; onu korumak, onu zaaflarına karşı uyarmakla olur, çünkü halk da yanlış yapabilir. Buradaki "halk" kavramı da garip bir kavramdır. Halkı hiç kimse Rousseau kadar iyi tarif edememiş ve onu hiç kimse onun kadar sevmemiştir. Üstat, "Halk her zaman iyi olanı ister ama onu her zaman göremez" der. Yönetim teorisinin ilkelerini tamamlamak için şunları söyleyebiliriz: Milletvekilleri iyi olanı her zaman görürler, ama bunu her zaman istemezler. Halk her zaman iyilik ister çünkü kamu yararına olan onun da yararınadır, çünkü kamu yararına olan yasalar onun güvencesidir. Milletvekilleri her zaman iyilik istemezler, çünkü onlar, halkın onlara vermiş olduğu yetkilerini bazen abartabilirler. İsterseniz Rousseau'yu okuyun ve parlamenter hükümetlerin ne olduklarını anlayın ve hâlâ halkın gaflet içinde uyuyup uyumaması gerektiğine siz karar verin! Halk, adalet ve insanlığın temel ilkelerini, ondan uzak duranlardan daha iyi ve daha derin anlar; ayrıca halkın sağduyusu ve mantığı, kurnaz takımının sözüm ona zekâsından daha keskindir. Ne yazık ki çoğunlukla politikacıların onları aldatmak ve baskı altında tutmak için kullandıkları hile ve aldatmacalara da hemen kanar ve yapısından gelen saflığıyla onların tuzağına çabuk düşer. Nitekim onlar (politikacılar) da halkın bu zaafını bilir ve sıklıkla onu kendi çıkarları için kullanırlar. Fakat halk, bir kez ayağa kalkıp gücünü gösterdi mi ki yüzyılda bir olur bu, o zaman her şey önünde secdeye durur; tiranlarsa, sinsi hayvanların aslanın önünde yaptığı gibi anında kendisini yere atar ve ölü numarası yapar. Ama sonra ayağa kalkar ve yalakalık yaparak halka yaklaşır; şiddetin yerine hile ve tuzaklar kullanır; herkes de onun düzeldiğini sanır, çünkü dudaklarından sürekli "özgürlük" lafları dökülür. Halksa zafer sarhoşluğuna kapılır ve gaflete düşer; muazzam miktarda servet yığarlar önüne, halka ait olanı halka sunarlar; hatta muazzam boyutta bir güç de verirler; halktan saygı ve sevgiden başka bir şey göremeyen vekillerin önüne, onların hırs ve açgözlülüklerini kışkırtacak olanaklar da sunarlar. Kısa bir süre sonra da zaaflı ve düşkün olanlar, teker teker tuzağa düşmüş olurlar; sürekli aynı oyuna başvurularak, insanların sınıf atlama hırsına ve başka zaaflarına da hitap edilir. Tabii ki en çok da kamuoyunun bilincini zehirlemeyi amaçlarlar; eski önyargılar ve henüz tamamen ortadan kalkmamış olan alışkanlıklar yeniden canlandırılarak devreye sokulur; özellikle de henüz düzeltilememiş olan ahlak ve karakterlere hitap edilir; henüz kökleşmemiş yeni erdemleri anında boğmaya girişir; her yerde sürüler halinde gezinen taraftarlarıysa yanlış yaşam tarzlarını yaygınlaştırırlar; halka sürekli sakin olma ve güven telkin edilir; "özgürlük" ise neredeyse yeni bir isyanın sloganı haline getirilir; onun hakiki savunucularıysa kovuşturur ve karalanıp durur; hatta halkın vekillerinin gözlerini kamaştırmayı, onları satın almayı veya dışlamayı dener. Kimileri halkın

haklarını yok etmek için onun güvenini gasp eder ve sonra da utanmazca ele geçirdikleri ürünlerin keyfini çıkarırlar. Bu arada, onların yerlerini ele geçirebilmek için onlarla mücadele eden taklitçiler de görülür. Entrikacılar ve particiler devasa bir dalga gibi ortaya çıkarlar. Halk onları ancak, yeterince zarar verdikten ve artık onlara kafa tutacak kadar güçlendikten sonra fark edebilir. Özgürlüğe indirilen her darbeyle, anında, vatansever amaç ve eylemler öne sürülerek halk aldatılmaktadır; halkı, güya yönetime ortak ederek onun her çabasını ve düşüncesini yanlış yola sevk ederler; sonra da onu, ne kadar güç ve yetkiyle donattıklarını söyleyerek yatıştırırlar. Her yerde ikiliklerin ortaya çıktığı, despotlara has tuzakların kurulduğu; eşitliğin düşmanlarının ittifaklar oluşturduğu; devletin koruyucularının halkın önderleri olduğu; yurttaşların bir kısmınınsa bilgisi ve serveti sayesinde etkin ama güçsüzlüğü nedeniyle onlara katıldığı bir dönemdeyiz.

İşte bu koşullarda ulusumuz, kölelikle iç savaş tercihi arasında kalmıştır. Halka ayaklanmayı, bir çıkış yolu olarak önermişlerdi; peki ama en son çare olan bu aracın kullanılması hiç mümkün mü? İkiyi bölünmüş bir devletin bütünüyle ayağa kalkması mümkün mü?

Ayrıca her kısmi ayaklanma bir öfkeyle karşılaşacaktır; onlara yasalar uygulanacaktır ama yargıçlarsa komplocuların avucunun içindedir. Şimdi eğer bu halk, egemenliğini kullanamayacaksa ve bütün gücüyle birleşik değilse egemenliğini nasıl kullanabilecektir? Yasalar, halkın temsilcilerinin bir bölümünün sorunları görüşmesini bile yasaklamaktadır. Olmasa bile söz konusu karar ve düşünce özgür olamaz. Protokol tutanlar hükümete satılmakta, seslerini yükselmeye cesaret eden özgürlük savunucularıysa kışkırtıcı olarak nitelendirilmekte, çünkü en hafifinden bir kımıldanma bile güçlülerin hoşnutsuzluğuna neden olmaktadır. Onlar ya Sokrates gibi zehir içecek ya Sydney[229] gibi canlarını feda edecekler ya da Cato[230] gibi intihara sürükleneceklerdir. Peki bu korkunç tabloyu bizim durumumuza uyarlayabilir miyiz? Hayır, biz henüz o talihsiz ve utanç verici aşamanın sonuna gelmedik, her ne kadar despotlar tarafından yönetilen saf halklar buna inansa da. Ama onlar bizi tam da istedikleri yere getirmek istiyorlar ki biz de gerçekten gittikçe oraya yaklaşıyoruz. Özgürlük kazanacaktır, en azından ben buna inanıyorum, hatta bundan eminim. Ama tabii ki eğer güçlü karaktere sahip adamların ilkelerini benimsemeye karar verir ve bizi gittikçe despotizmin anaforuna çeken sirenin çığlığına kulaklarımızı kapatırsak ve gene eğer biz, ölüme veya köleliğe sürüklenen ahmak sürüler olmazsak.

Duyduğunuz gibi düşmanlarımızın planlarının bir kısmını açık ettim; ayrıca planlarında yer alan ama bizim henüz ortaya çıkaramadığımız başka kuytu köşelerde iş gören [düşmanların] bulunduğundan da eminim. İçinde bulunduğumuz gerçek tehlikeleri ve içinde bulunduğumuz talihsiz durumun nedenlerini ortaya

[229] Algornen Sydney (1623-1683), iktidar üzerine yazdığı eseriyle John Locke'u etkilemiş İngiliz siyaset kuramcısı; kardeşiyle birlikte İrlanda ayaklanmalarını bastırmakla görevlendirildi. 1649'da Kral I. Charles'ın idamında rol oynadı, albay.

[230] Marcus Porcius Cato Uticensis, genç Cato diye de alınırdı. Caesar karşıtı olması nedeniyle iç savaşta Caesar'a karşı savaştı, kaybedince 49 yılında intihar etti.

koydum; kurtuluşun çaresini, maddenin doğasından çıkarmak lâzım; milletvekillerinin alması gereken tavrı da sadece o belirlesin.

Özgürlük davası için önemli olan birçok soruya ilişkin daha çok şey söylemek mümkündür; ama konuşmamla topluluğun zamanını çok fazla aldığımı da görüyorum. Eğer gerekli görülürse bir başka oturumda gene bu konuya ilişkin başka şeyler de söyleyebilirim.

Mülkiyet ve İnsan Hakları (Nisan 1793)

İnsan ve Yurttaş Hakları'na eklenmesini istediğim bazı önemli maddeler hakkında konuşmak için geçen oturumda söz hakkı istemiştim. Şimdi, mülkiyete ilişkin görüşlerinize kimi ekler yapmayı zorunlu görüyorum, ama önce bazı maddeler önermek istiyorum.

Hiç kimsenin rahatsız olmasına da gerek yok!

Sizi gidi sadece altın sevenler sizi! Korkmayın, ne kadar kirli kaynağı olursa olsun, sizin gibi kirli ruhların servetlerine dokunacak değilim. Ahmakları korkutmak için uydurulmuş ve alçaklar tarafından tasarlanmış şu toprak yasaları, dilinizde pelesenk olmuş; bu hayaletten başka bir şey değildir. Kuşkusuz, halkın içinde bulunduğu sefaletin ve bütün alçaklıkların kökeninde muazzam mülkiyet eşitsizliğinin bulunduğunu hiçbir devrim dünyaya öğretecek değildir. Ama aynı şekilde mülkiyet eşitliğinin da bir saçmalık olduğundan eminiz. Bana gelince; her ne kadar halkın buna ihtiyacı olsa da şahsen servetten yoksun olmak benim için bir şanstır. Zenginliği ortadan kaldırmaktansa, yoksulluğu onurlu hale getirmek, işin esasını oluşturmaz mı? Fabricius'un[231] kulübesi, Crassus'un[232] şatosundan daha cazip değil midir? Serhas'ın[233] veliahdının oturacağı tahtın göz kamaştıran ihtişamının, halkların köleleştirilmesi ve sefalete sürüklenmesi sayesinde elde edildiğini bilen ve kire batmış bir sarayda doğmaktansa, cumhuriyetin olanaklarıyla Prytaneion'da[234] eğitim gören Aristeides'in[235] oğlu olmayı yeğlerdim.

Şimdi hakikaten mülkiyet hakkının ilkelerinin ne olduğunu ortaya koyalım! Bu özellikle de önemlidir, çünkü insanın zaaflarından ve önyargılarından olup da sislerle ve örtülerle bu kadar kapatılmış başka bir konu var mıdır?

İnsan tacirlerine sorun bakalım mülkiyet hakkı nedir? Onlar size, adına gemi dedikleri ve içinde sözüm ona yaşayan insanların bulunduğu, hâlbuki onların tıkış tıkış bir vaziyette ve birbirine zincirlenerek taşındıkları devasa tabutu gösterecek ve sonra da şunları söyleyeceklerdir: "Bu benim mülküm ve bunları tek tek satın aldım." Şimdi de muazzam arazilere ve bunlara bağlı köylülere sahip olan, ama

---

[231] MÖ 3. yüzyılda yaşamış olan Gaius Fabricius Luscinus, ortaya koyduğu erdemli yaşamıyla eski Roma'nın geleneklerini sürdürdüğü ileri sürülmüş ve birçok eserde övgüye layık görülmüştür.

[232] Marcus Licinius Crassus (MÖ 115-53), Roma'da geç Cumhuriyet döneminde etkin olmuş siyaset adamı. Servetiyle ünlüydü.

[233] I. Serhas veya Kserkses (MÖ 486–465), Pers kralıydı. Yunanlar "kahramanlar kralı" anlamına gelen Serhas lakabını takmıştı.

[234] Birinin onuruna Prytaneion'da yemek verilmesi saygınlık kazandıran bir şeydi.

[235] Aristeides (MÖ 550-467), lakabı "adaletli" olan Atinalı bir devlet edamı.

dünyanın yok oluşunu izlemekle yetinen ve haliyle artık hiçbir şeyi de kalmayan şu beyefendiye sorun. O da hemen hemen aynı düşüncelere sahip olduğunu söyleyecektir.

Kapet[236] hanedanından birine sorun bakalım o ne diyecek? Onlar size, eskiden beri intikal eden kutsal miras hakkından bahsedeceklerdir ki bu, Fransa toprakları üzerinde 25 milyon insanın, yasal ve monarşist yöntemlerle baskı altına alınması, aşağılanması ve sömürülmesi demektir.

Bütün bu insanlar açısından mülkiyetin herhangi bir ahlak ilkesi olabilir mi? Peki sizin ilan ettiğiniz İnsan Hakları neden aynı hatayı içeriyor? Özgürlüğü, insanın sahip olabileceği en yüce değer ve doğanın ona bahşettiği en kutsal hak olarak ifade ederken, çok haklı olarak onun, başkalarının haklarıyla sınırlanmasını gerektiğini açıklamıştınız. Peki, bunu neden mülkiyete de uygulamadınız, doğanın değiştirilemez yasaları, insan eliyle yapılmış sözleşmelerden daha mı az kıymetli? Sizler söz konusu maddeleri çoğaltarak mülkiyet yönetimine en geniş özgürlüğü tanıdınız; bunu yaparken de sınırlayıcı en ufak bir adım da atmadınız ki bu da sizin, söz konusu yasaları insanlar için değil, fakat zenginler, açgözlüler, spekülatörler ve despotlar için yaptığınızı kanıtlıyor.

Size bu hataları düzeltmeyi ve sonra da şu maddeleri kararlaştırmanızı öneriyorum:

Madde 1

Her yurttaşın mülkiyet hakkı vardır; bu hak, yasaların garanti ettiği mülkler üzerindeki tasarruf hakkını içerir.

Madde 2

Mülkiyet hakkı, diğer haklarda olduğu gibi sorumluluk içerir ve bu nedenle başkalarının hakkına saygı göstermeyi gerektirir.

Madde 3

Yurttaşların ne güvenliğine, ne özgürlüğüne, ne varlığına ne de mülkiyetine zarar verilebilir.

Madde 4

Bu kuralları çiğneyen mülkiyet edinme ve ticari faaliyet, yasal değildir ve ahlak dışıdır.

Sizler, tartışılması bile yasaklanan vergi kanunlarını çıkarmak istiyorsunuz, hâlbuki bu halkın iradesini yansıtmasının dışında onların temsilcileri tarafından da onaylanmalıdır. Bunu yaparken de insanın çıkarına olan bölümleri unutuyorsunuz. Sizler, ileri bir vergi yasasının hangi temellere dayanması gerektiğini

[236] Kapet (Fransızca *Capétiens*), kökeni Frenklere kadar giden bir hanedanlık.

unutuyorsunuz. Toplumun devlete ödemesi gereken vergileri düzenlerken, bunu eşyanın tabiatına uygun ve ezelden beri gelen adalet ilkesine göre saptayan, yani yurttaşların devlete olan vergilerini ileri bir bakış açısıyla belirleyen ve dolayısıyla herkesin sahip olduğu servet kadar vergi ödemesini zorunlu kılan bir bakış açısıyla yapmanız gerekmez mi? Bu ilkeyi gözeten bir vergi kanunundan daha ilerici bir ilke olabilir mi? Bunu, şöyle ifade eden bir maddeyle birlikte önermek istiyorum: "Geçinebileceği kadar gelire sahip olan yurttaşlar, vergiden muaf tutulurlar; diğer geri kalanlarsa sahip oldukları servetlerinin büyüklüğüne göre, yani ilerici bir bakış açısıyla vergilendirilirler."

Ayrıca komisyon, bütün insanları ve ülkeleri birbirine bağlayan ve karşılıklı yardımlaşmayı zorunlu kılan kardeşlik ilkesine dikkat çekmeyi unutmuş. Halkların despotlara karşı mücadelesini birleştiren ebedi temel ilkeyi de göz ardı etmişsiniz. İnsan, hazırladığınız haklar sözleşmesini okuyunca, bunun neredeyse doğanın henüz güçlü aileleri, mülkiyeti ve konutları yaratmadığı bir dönemin, inlerinden çıkmış ve bir yerde toplanmış insanlarının yazdığını sanacak.

Şimdi size, hem halkların size saygı duymasını sağlayacak hem de söz konusu boşlukları dolduracak önerilerimi sunmak istiyorum. Ama bunu yapınca da kral-larla başınız derde girecektir ki bundan böyle size düşman olacaklarını söyleyebilirim. Ne var ki bu sıkıntılı durum beni çok fazla ilgilendirmiyor, çünkü onlarla iyi geçinmek zorunda olmayanların endişe duyacakları bir durum da yoktur.

İşte size dört madde daha:

Madde 1

Bütün ülkelerin yurttaşları kardeştirler. Bütün ülkelerin yurttaşları, aynı ülkenin yurttaşlarıymış gibi birbiriyle dayanışma içinde olmalıdırlar.

Madde 2

Herhangi bir ulusu baskı altına alanlar, bütün ulusların da düşmanı sayılır.

Madde 3

Özgürlüğü ve insan haklarını ortadan kaldırmak için herhangi bir halka karşı savaş açanlar, istisnasız herkes tarafından, sıradan bir düşman olarak da değil, bir cani ve kışkırtıcı bir eşkıyaya olarak muamele görmelidir.

Madde 4

Dünyanın egemenlerine ki bunlar insanlardır ve gene Dünyanın yasa yapıcısına ki bu da doğadır, karşı koyan krallar, aristokratlar ve despotlar (adları her neyse) bundan böyle köle muamelesi göreceklerdir.

Yurttaşlar, eğer beni sessizce dinleme zahmetine katlanabilseydiniz size baş-

ka maddeler de sunacaktım, ama nasıl olsa bunların büyük bir çoğunluğu taslak olarak açıklanmış olan İnsan Hakları'nda maddeler halinde mevcuttur. Fakat görüşlerimin neler olduğunu beyan edebilmek için söz konusu taslağı okumak zorundayım. Bu taslağın en başına şöyle bir giriş yazılmalıydı: "Ulusal mecliste toplanmış Fransız milletvekilleri, insan eliyle yazılmış yasalar, eğer ebedi adalet ve akıl ışığında yazılmamışlarsa, bunların bilgisizliğin ve despotizmin insanlık âlemine yönelik bir darbesi olduğunu saptar ve beyan ederler; aynı şekilde doğanın bahşettiği insan haklarının dikkate alınmaması ya da görmezden gelinmesiyle hazırlanan yasalarınsa, dünyadaki bütün cürümlerin ve sefaletin temelini oluşturduğunu kabul ederler; milletvekilleri, söz konusu kutsal ve değiştirilemez olan yasaları yazıya döktüklerini kutlu bir iradeyle ilan ederler; böylece halklar, kurumsal düzenlemeyle, hükümetlerin yaptıklarını kontrol edebilecek ve onları baskı altına alma girişimlerine karşı koyabileceklerdir; böylece bunlar, hem halka özgürlüğün ve refahın hangi temele dayanması, hem kurumların hangi davranışları ortaya koyması hem de yasa yapıcının hangi görevleri yerine getirmesi gerektiğini anlatan bir kılavuz olacaktır."

Bunların ışığında ulusal meclis, bütün dünyanın ve *Ebedi Yasa Koyucu*'nun huzurunda söz konusu İnsan ve Yurttaş Hakları'nı ilan eder.

Madde 1

Her toplumsal birliğin amacı insanın doğadan gelen ve değiştirilemeyen haklarını korumak ve yeteneklerinin gelişmesini sağlamaktır.

Madde 2

İnsanoğlunun en önde geleni hakları, varlığını korumak ve özgürlüğünü güvence altına alınmaktır.

Madde 3

Bu haklara, fiziki ve zihinsel niteliklerinden bağımsız olarak bütün insanlar sahiptir.

Eşitlik doğadan gelen bir haktır: herhangi bir saldırı altında bulunmayan toplum, onu oluşturan bireyleri iktidarın istismarından kaynaklanan baskılara karşı korur.

Madde 4

Özgürlük insanlara, yeteneklerini her açıdan geliştirme hakkı verir; bunun kılavuzu eşitliktir, sınırları ise başkasının haklarıdır, ilkesi doğadır ve koruyucusu yasalardır. Toplanma özgürlüğünün yanı sıra başta sözlü ve yazılı olmak üzere düşünce ifade etmek insan özgürlüğünün temelidir; doğal olan bu hakkın, vurgulanmasının zorunlu nedeni, mevcut despotik rejimlerin varlığı veya bunlara yönelik hatıraların hâlâ canlı olmasındandır.

Madde 5
Yasalar sadece topluma zarar veren şeyleri yasaklayabilir ve sadece ona yarar getiren şeylerin yapılmasını önerebilir.

Madde 6
İnsan haklarıyla çelişen her türden yasa, adil olmayacağı için despotizmi ifade eder; o bir yasa olamaz.

Madde 7
Her yurttaş mülkiyet edinme hakkına sahiptir ve mülkiyetinin her parçası üzerinde, yasaların onayladığı çerçevede tasarruf hakkına sahiptir.

Madde 8
Diğer haklarda olduğu gibi mülkiyet hakkının sınırı, bir başkasının hakkının başladığı yerde sona erer.

Madde 9
Söz konusu mülkiyet hakkı, diğer yurttaşların özgürlüğüne, varlığına ve mülkiyet hakkına zarar veremez.

Madde 10
Bu ilkelerle çelişen hiçbir mülkiyet ve ticari faaliyet ne yasaldır ne de ahlakidir.

Madde 11
Her toplum, çalışabilecek yurttaşlarının geçimlerini sağlayabilmeleri için iş olanakları yaratmak zorundadır; çalışamayacak durumda olanlarınsa geçimlerini üstlenmelidir.

Madde 12
Yoksulluğun ortadan kaldırılmasına yönelik zorunlu tedbirler, zenginlerin yoksullara karşı tutumundan kaynaklanmaktadır; yasalar, bunun düzeltilebilmesi için yol ve yöntem saptamalıdır.

Madde 13
Kazançları ancak geçimine yetecek kadar olan yurttaşlar, devlete ödemeleri gereken vergilerden muaftırlar; diğerleri ise ileri bir anlayışla, yani mülkleri oranında vergi öderler.

Madde 14
Toplum, bütün olanaklarını seferber ederek toplumun bağrında aklın hâkim kılınmasını sağlamalıdır; ayrıca her yurttaşa eğitim olanakları sağlamalıdır.

Madde 15
Yasa, halkın özgür ve kutlu iradesinin bir ifadesidir.

Madde 16
Halk egemendir, hükümet onun eseri ve mülküdür, memurlar ise onun temsilcisidir.

Madde 17
Halkın hiçbir kesimi, bütün halka ait olan egemenliği tek başına sahiplenemez; ancak halkın bir parçasını temsil eden belirli bir kesimin, genel iradenin egemen kılınmasına yönelik öneri ve arzuları dikkate alınmalıdır.

Egemenliğin bir parçasını temsil eden millet meclisi, toplantılarında iradesini en geniş bir şekilde ortaya koymaya hakkı vardır; aynı şekilde o, varlığı itibarıyla ve diğer bütün mevcut kurumlardan bağımsız olması nedeniyle, polis gücüne hükmeder ve danışma toplantıları düzenlemeye yetkilidir.

Gerek gördüğünde halk, onun [meclisin] atadığı hükümeti değiştirmeye ve üyesi olan vekilleri de geri çekmeye yetkilidir.

Madde 18
Yasalar herkese eşit uygulanır.

Madde 19
Halkın güvenini kazanmış her yurttaş, sahip olunması gereken erdem ve yeteneklere sahip olduğu sürece devletin her kurumuna atanmaya hak kazanmıştır.

Madde 20
Her yurttaş, millet meclisinin ve çıkarılması gereken yasaların oluşumunda katkısını sunma konusunda eşit hakkı sahiptir.

Madde 21
Eğer yasalar bir aldatmaca, eşitlik ise kandırmaca olmasın istiyorsak, halkın görevlendirdiği temsilcilerin, tıpkı geçimini sağlamak için çalışan yurttaşlar gibi maaşa bağlanmaları gerekir; bunun nedeni, onların, yasama organlarının toplantılarına katılabilme ve görevlerini yaparken de hem ailesinin hem de kendi geçimini sağlayabileceği imkânı yaratmaktır.

Madde 22
Yurttaşlar, yürütmenin bir parçası oldukları sürece kurum ve hükümet temsilcilerinin koydukları kurallara sorumluluk bilinciyle uymalıdırlar.

Madde 23
Yasaların izin verdiği ölçüleri aşan ve özgürlüğe, güvenliğe ve mülkiyete zarar

veren fiiller, ki bunlar sözüm ona yasalar adına da yapılabilir, her kim tarafından uygulanırsa uygulansın, keyfi olması nedeniyle geçersizdir. Yasalar önünde eşit olma nedeniyle bu uygulamalara uyma zorunluluğu yoktur. Eğer bu uygulamalar kolluk kuvvetlerinin gücüyle uygulanıyorsa, bu uygulamalara karşı koymak aynı şekilde her yurttaşın hak ve görevidir.

Madde 24

Her yurttaşın hükümete dilekçe verme hakkı vardır. Eğer bu dilekçeler kendilerine yönelikse, burada dile getirilen talepler hemen görüşülmelidir; dolayısıyla dilekçe hakkı hiçbir durumda yasaklanamaz, sınırlandırılamaz veya mahkûm edilemez.

Madde 25

Baskı ve şiddete karşı haklı direniş, insan ve yurttaş haklarından kaynaklanır.

Madde 26

Toplumun bir kesiminin baskı altına alınması durumunda toplumsal bütünlük de baskı altına alınmış sayılır. Toplumsal bütünlüğün baskı alınması durumunda, toplumun parçaları da baskı alınmış sayılır.

Madde 27

Halkın haklarına zarar veren hükümete, halkın tamamının ya da bir kısmının direnmesi kutsal bir haktır.

Madde 28

Eğer bir yurttaşın güvenliği toplum tarafından sağlanamıyorsa, bu durumda o, doğadan gelen haklarına başvurarak kendi haklarını savunabilir.

Madde 29

Her iki durumda da yurttaşların haksızlığa karşı isyanını yasalara dayanarak bastırma girişimleri aldatmacanın en büyüğüdür.

Madde 30

Her özgür devlette yasalar, kamusal ve şahsi özgürlükleri hükümetlerin istismarlarına karşı korumalıdırlar. Baştan itibaren halkı iyi, hükümeti ise yoz ve bozulmuş olarak görmeyen kurumlar yanlış yaparlar.

Madde 31

Devlette görev ve makamlar bir ödül veya ihsan olarak algılanamaz, aksine bunlar görevlerin yerine getirildiği icraat makamlarıdır.

Madde 32

Halkın vekillerinin işledikleri cürümler, anında ve en ağır şekilde cezalandırılmalıdır. Hiç kimsenin kendisini diğer yurttaşlardan farklı ve dokunulmaz görmeye hakkı yoktur.

Madde 33

Halkın, kendi vekillerinin icraatlarını denetleme hakkı vardır; vekiller, icraatlarıyla ilgili en geniş bilgiyi verme sorumluluklarını yerine getirirken, halkın verdiği hükümlere de saygı gösterirler.

Madde 34

Bütün ülkelerin yurttaşları kardeştir; bütün halklar, bir ülkenin yurttaşlarının birbiriyle dayanışması gibi, bütün güçleriyle dayanışmalıdırlar.

Madde 35

Bir ulusu baskı altına alanlar, bütün uluslara düşman olduklarını ilan etmiş sayılırlar.

Madde 36

Özgürlüğün gelişimini engellemek veya insan haklarını tahrip etmek için bir halka savaş açanlara, sıradan bir katile ya da bozguncu bir eşkıyaya gösterilenden daha şiddetli tepki gösterilmelidir.

Madde 37

Dünyanın egemenlerine ki bunlar insanlardır ve gene Dünyanın yasa yapıcısına ki bu da doğadır, karşı koyan krallar, aristokratlar ve despotlar (adları her neyse) bundan böyle köle muamelesi göreceklerdir.

JAINT-JUST, LOUIS ANTOINE-LEON
(1767-1794)

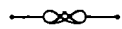

"Halkın bir tek düşmanı vardır: Kendi hükümeti. Sizin hükümetiniz, size durmadan savaş açtı, hem de hiçbir cezaya da çarptırılmadan.

Düşmanlarımız, komplolar hazırlamakta hiçbir engelle karşılaşmadılar. Eski bakanlar tarafından seçilen memurlar, kralcıların yandaşları, yurda karşı yönetilen bütün komploların, analarında doğduklarından bu yana suç ortaklarıdırlar. Çok az yurtsever bakanlarınız oldu. Onun için ordunun ve hükümetin (neredeyse halka yabancı) belli başlı yöneticileri, sık sık düşmanımızın aleti oldular.

Halk aldanır. Ama tek tek insanlardan daha az aldanır. Generaller halka yakınlık duymaz. Çünkü kaynaklarını ne halktan ne de milletvekillerinin seçiminden alırlar. Askerin saygısından da yoksundurlar.

Hükümetin ileri gelen görevlileri için de durum aynıdır. Mutsuzluğumuzun bir nedeni de devlet hazinesinden sorumlu kişilerin iyi seçilmemesidir. Makamlar parayla satın alınmaktadır. Onları satın alanlar da kesinlikle iyiliksever değillerdir. Nitekim bu koltuklara düzenbazlar kazık çakmış durumdalar. Yeni yönetim kadrosundan bir düzenbazı kovuyorsunuz, adam hemen bir başka kadroya geçiveriyor.

Demek oluyor ki hükümet, bugünkü düzene cephe alan sonsuz bir komplodur. Altı bakan, bir takım insanları göreve atıyor. Kendileri temiz olabilirler ama [adam seçmekte] zorlanıyorlar. Gözü bağlı seçiyorlar. İlk atananlar, onların ardından aynı biçimde yeni atamalar yapıyor. Böylece hükümet, yanılgılar, komplolarla dolu bir aşama sırası haline geliyor. Bakanlar açık açık, kendilerine bağlı birinci ve ikinci dereceli görevliler dışında uyuşukluktan ve tasasızlıktan başka bir şey bulmadıklarını söylüyorlar..."[237]

Saint-Just

[237] Walter Markov, *Revolution im Zeugenstand, Frankreich 1789-1799*, Bd. 2, Reclam jun. Verlag, Leipzig: 1982, s. 505.

Devrimin Meleği

Saint-Just, Fransız Devrimi'nin en kritik anlarında aldığı görevlerle, kaleme aldığı metinlerle, yaptığı konuşmalar ve savaş meydanında gösterdiği yeteneğiyle tarihsel roller oynamış bir dehadır. Çok genç olmasına rağmen Robespierre'in hemen yanı başında, devrim hükümetinde yer almış; hem savaşta komutanlık yeteneğini konuşturmuş hem de kurulan hükümetlerin ve anayasaların nasıl olması gerektiğine dair teorik çözümlemeleriyle, devlet teorisine önemli katkılarda bulunmuştur.

Saint-Just, Fransız Devrimi'nde yönetici kademelerde yer almış devrimci kadroların en genç olanıdır. 1767 yılında Richebourg'da, orta Fransa'da yer alan, küçük çapta bir kentte doğmuştu. Birkaç kuşak boyunca varlıklı ve aristokrat kökene sahip bir aileden gelmekteydi.

Robespierre'le birlikte Fransız Devrimi'nin en kritik dönemi olan 1792-1794 yıllarını en çok onun belirleyici roller üstlendiğini söylersek pek de yanlış olmaz. Bu nedenle de tarihçiler tarafından adı en çok unutturulmaya çalışan lider kadroların başında gelir. Devrimci dönemin ikinci aşamasından, yani 1792 yılından sonra (aslında 1791'de seçilmişti) Meclis'e seçilen Saint-Just, Paris'e gelir gelmez, yaptığı konuşma ve ortaya koyduğu yetenekleriyle dikkatleri hemen üzerine çekmişti.

Paris'te Meclis'teki tartışmalara ve özellikle de yeni bir anayasa tartışması patlak verdiğinde, yaptığı konuşmalarla, kıvrak zekâsıyla ve kaleme aldığı önemli teorik metinlerle önemli katkılarda bulunmuştur. Savaş nedeniyle yürürlüğe girememiş, ama bazılarına göre "Fransa'nın en demokratik anayasası" olan 1793 Anayasası onun kaleminden çıkmadır.[238] O hem devrimci bir anayasanın ve hükümetin nasıl olması gerektiğine dair tartışmaları belirlemiş, hem de Yeni Çağ'la birlikte ortaya çıkan ve bütün ulusun katılmasıyla yürütülen modern savaşların nasıl ele alınması gerektiğine dair çarpıcı tezler geliştirmiştir.

Devrime katıldığı 5 yıl gibi kısa bir süre içinde savaş cepheleriyle Paris'teki meclis toplantıları arasında mekik dokumuş, bulunduğu her alanda derin gözlemler yapmış, çözüm önerilerinde bulunmuş ve bizzat mütevazı yaşam tarzı ve halka yakın davranışıyla bir liderin nasıl olması gerektiğine dair örnek olmuştur. Bu nedenle Paris halkı ona „devrimin meleği" lakabını takmıştır.

Devlet ve Devrim Teorisyeni

Saint-Just'ün babası, orduda görev yapmış eski bir komutandı. Hemen Paris'e gelişinin ardından, bir yıl sonra gibi kısa bir sürede baba mesleğine terfi etmiş ve savaşın en kritik döneminde, Avrupa monarşilerinin ortak ordusunun işgal girişimlerini Doğu Cephesi'nden (Rhein-Mosel bölgesinden) geri püskürterek savaşın kaderini tayin etmiştir. Bu görevi üstlendiğinde itibaren de savaş ve ko-

[238] Bu değerlendirme için bkz. Hans Peter Richter, *Saint-Just und die Französische Revolution*, Engelbert-Verlag, Balve/Sauerland: 1975, s. 56. İki ana bölümden oluşan ve 150'ye yakın madde içeren söz konusu Anayasa taslağı için bkz. Saint-Just, Gesammelte Schriften, Betraege zur Geschichte der Französische Revolution von 1789, Bd.2, Ardoldische Verlag, Leipzig: 1851, s. 50-70.

mutanlık görevini hayatının merkezine koymuş, apoletlerinin ağırlığı altında yürüyemez durumda olan generallere devrimci bir asker ve komutanın nasıl olması gerektiğini de bizzat pratiğiyle göstermiştir.

Cepheye varır varmaz, hemen anında üst üste genelgeler yayınlamış, "savaşın bütün ulusun katılımıyla kazanılabileceğini, bu nedenle savaşın sadece ordunun ve askerlerin değil, canıyla ve malıyla bizzat katılması gereken halkın davası olduğunu, savaşa destek vermeyenlerin, düşmanla işbirliği yaparak suç işlemiş olacağını" duyurmuştur. O güne kadar savaşa böyle bakmayı kimse akıl edememiştir. O güne kadar savaş hep askerlerin işi olarak görülmüştür. Ancak, "Savaş, siyasetin başka araçlarla devamıdır" teorisiyle savaş teorisinde çığır açacak olan Clausewitz'in Saint-Just'ten etkilendiği çok açıktır. Bu bakımdan Saint-Just, savaş teorisine önemli bir yenilik getirmiş olur.

O gittiği her yerde halk-ordu ilişkisinin yanı sıra komutan-asker ilişkisine yeni bir anlayışla yaklaşmış ve alışılmış bütün kuralları altüst etmiştir. Halka yönelik "tekâlifi milliye" kurallarını işletmiştir; yani ulusa ait her şeyin savaşın emrine verilmesi yönünde emirler vermiş, generallere ise bundan böyle askerlerin kaderlerini paylaşmalarını ve bunun bir ifadesi olan aynı karavanadan beslenme ve generallerin konutlarda değil, bizzat askerlerin yanı başında kurulacak olan çadırlarda kalmaları kuralını getirmiştir.

Yüksek eğitime, Ekim 1787'de Reims Üniversitesi'nde başlayan Sain-Just, Devrim'den hemen bir yıl önce, 1788 yılında hukuk fakültesini bitirmiştir. Her aydın gibi onun da eski Yunan ve Roma edebiyatını çok iyi bildiğini; konuşma ve yazılarından da görüleceği gibi Platon, Cicero, Tacitus ve Plutarchos gibi önemli Yunan ve Roma düşünürlerinin eserine aşina olduğunu saptıyoruz. Modern çağın devlet ve toplum teorisyenleri olan Montesquieu ve Rousseau gibi filozof ve teorisyenlerden de oldukça etkilenmişti. Devrimin filozofu olan Rousseau'dan Robespierre gibi Saint-Just da oldukça etkilenmişti. Rousseau'nun görüşlerinin izlerini taşıyan toplumsal amacını şöyle açıklamaktaydı: "Hükümetin elindeki şiddet, esas olarak dış ilişkilerde devreye girmeli, içteyse doğal adalet, toplumsal ilişkilerin temel ilkesi olmalıdır. Bu nedenle de hükümet, otorite uygulamadan ziyade uyumu sağlamanın bir aracıdır."

Eğitimin ardından Paris'e yerleşen Saint-Just, 14 Temmuz 1789 Bastille hücumunu bizzat yaşamıştı. Fırtınalı günlerin ardından yeniden Blérancourt'a dönerek siyasete orada başlamıştı. Genç yaşına rağmen halkta büyük bir saygı uyandıracak ve birkaç ay sonra da Devrim Komitesi'ne bağlı bölge kolluk kuvvetlerinin komutanlığına atanacaktır.

Dönem 20'li yaşlardaki gençlerin koca Fransa'yı yönettiği bir dönemdir!

Felsefi Görüşleri

Sonradan Robespierre'in evraklarının arasında bulunan bir mektuptan da anlaşılacağı gibi o, 1790 yılından sonra adı sıklıkla duyulacak olan Robespierre'in bir hayranıdır. Gracchus Babeuf gibi Saint-Just de her tarihsel dönemeçte onunla

aynı görüşte olmasa bile Robespierre'i hayatının sonuna kadar terk etmeyecek ve onu bütün saldırılara karşı savunacaktır. Ona gönderdiği bir mektupta şunları yazar: "Siz ki sarsılmakta olan anavatanı, despotizmin saldırılarından ve her türden komplolardan koruyorsunuz; Siz ki bana göre harikalar yaratan bir Tanrı ve Efendisiniz; o halde lütfen bize ve bana, anavatanı kurtarmamızda önderlik ediniz!"[239]

1791 yılında bölgesinden milletvekili seçilmiş, ancak yaşının çok genç olması nedeniyle mazbatasını alamamıştır. Ancak bir yıl sonra, açtığı davayı kazanması ve ayrıca milletvekili yaşını doldurmuş olması nedeniyle mazbatasına kavuşacaktır. Sonra da 18 Eylül 1792'de milletvekili sıfatıyla Paris'e adım atacaktır. Ayağının tozuyla da Paris'te, 3 Mart 1793 tarihli Meclis konuşmasında şunları söyleyecektir: "Avrupa sizlerin, Fransa topraklarında ne bir bahtsız insan ne de zalim bir hükümet görmek istediğinizi artık anlamalıdır. Bu örnek bütün dünyada bir emsal oluşturmalı ve her yere sevgi, erdem ve mutluluk yaymalıdır! Avrupa'nın yeni düşüncesi mutluluktur!"

Ancak bundan önce Paris'te, "Anayasasının Ruhu Fransa'da Devrim" başlıklı bir broşürle adından söz ettirecektir. Bu broşürün her satırı Rousseau'ya ait devlet ve toplum anlayışının izlerini taşır.

O da Rousseau gibi doğal koşullardan hareket ederek toplumsallaşan insanın iyilik dolu olduğuna ama onları adaletsiz düzen ve kuralların köleleştirdiğini düşünmektedir. Ona göre insanların içinde bulundukları sefalet ve mutsuzluk bir kader olamaz. İzlerini sonraki konuşmalarında da göreceğimiz düşüncelerini orada şöyle ifade eder: "Toplumsal düzenin, şeylerin kendi doğasında bulunduğunu düşünüyorum; bu soruna kafa yoran insanlarsa, sadece neyin nerede olması gerektiğini saptamışlardır. Buna göre her halk, köleleştirilmeden, baskı altına alınmadan ve düzensizliğe sevk edilmeden yönetilebilir. Halklar barış ve özgürlüğe sahip olmak için doğmuşlardır, ancak yöneticilerin hile dolu yasaları tarafından mutsuz kılınarak bozulmuşlardır." Saint-Just söz konusu broşürü şu sözlerle bitirir: "Eğer bütün insanlar özgür olursa, herkes eşit olur. Herkes eşit olursa da o zaman herkes adil olur!"

Kıvrak ve keskin bakış açısı nedeniyle o, hemen Nisan 1793'te, yeni Anayasayı hazırlayacak komisyona atanacak ve orada da hem ön açıklama ve konuşmalarıyla hem de bizzat metni kaleme alarak çok etkin bir rol oynayacaktır.

Anayasa metni, ruhani bir dilin ağırlıkta olması nedeniyle sonradan, "Sain-Just'ün Kutsal Kitabı" olarak nitelendirilmiştir. Haziran'da Meclis'ten geçen Anayasa, bir kez de halkın oylamasına sunulmuş ve halkın büyük bir çoğunluğunun desteğini alarak kabul edilmiştir. Ne var ki Anayasa'nın yürürlüğe girmesi, "ülkenin savaş koşullarında bulunulması nedeniyle, Anayasa'da geniş anlamda yer alan özgürlüklerin istismar edilebileceği, yönetim organlarında keyfi tutum ve suiistimallere neden olabileceği" gerekçesiyle savaş sürecinin sonuna kadar ertelenmiştir. Fakat halkın aydınlanmasını sağlamak için bütün devlet kurumlarının yanı sıra meydanlara asılmasına karar verilmiştir. Hatta Saint-Just'ün idame götürü-

[239] Hans Peter Richter, *Saint-Just und die Französische Revolution*, Engelbert-Verlag, Balve/Sauerland: 1975, s. 56.

lürken, duvarda asılı duran Anayasa metnini göstererek, "Bakın, en azından bunu başardım" dediği ifade edilir.

Jakoben Kulübü'ndeki konuşmalarında dile getirdiği görüşleriyle dikkatleri üzerinde toplayan Sain-Just, 15 Ocak 1793'te Kral XVI. Louis'nin davasının görüşüldüğü oturumda çarpıcı bir konuşma yapar. Nitekim bu konuşmanın hemen ardından da Anayasa hazırlama komisyonuna atanır. Kralın olağan bir mahkemede yargılanması yönündeki görüşleri sert bir dille eleştiren Saint-Just, konuşmasında, Kral'ın normal koşullar altında yargılanmasının doğru olmayacağını, çünkü Louis'nin binlerce Fransız'ın kanına girmiş bir halk düşmanı olduğunu ve dolayısıyla bu duruma uygun bir muamele görmesi gerektiğini; onun mevcut yasalara göre yargılanması durumunda büyük bir yanlışlık yapılacağını, çünkü söz konusu yasalara göre onun egemen, dokunulamaz ve yargılanamaz olduğunu; yargılamanın meşruiyetiyle ilgili tartışmaların yanı sıra davanın uzaması da savaş koşullarında bulunan ulusun dikkatini buraya çekeceğini ve bu şartlarda ona cezayı verecek yargıçların da baskı altında kalacaklarını ve haliyle ona herkesi kapsayan "Toplum Sözleşmesi"nin uygulanamayacağını, çünkü onun bu sözleşmenin dışına çıkarak yabancı bir unsur, bir halk düşman gibi Kurucu Meclis tarafından yargılanması gerektiğini; devrimlerin ve kitaplarda bulunmayan olağanüstü dönemlerin kendi kanunları olduğunu ve bunların karar ve yargılarıyla kesin ve keskin olması gerektiğini; aksi takdirde adaletin yerini bulamayacağını ve kazanılmış özgürlüklerin de kaybedileceğini dramatik bir dille anlatır. Konuşmasını şu sözlerle bitirir:

Kral öldürülmelidir ki Cumhuriyet kurulabilsin![240]

Üretken ve çalışkan bir kişiliğe sahip olan Saint-Just, günlük hayatta, ister evde, ister Meclis'te ister yolda isterse savaş cephesinde olsun, her koşulda mutlaka okur ve yanında taşıdığı defterine hep notlar alır. Bütün amacı, "herkesin özgür ve mutlu olduğu bir toplumu, adil yasalarla tahkim edilmiş bir devleti" inşa etmektir. Halkın ihtiyaç maddeleri üzerine yapılan bir oturumdaki şu konuşması bugün günümüzde bile çok değerlidir ve onun katıksız bir halkçı olduğunun kanıtıdır:

> Mutsuz bir halkın anavatanı olamaz ve o, hiçbir şeyi sevemez. Eğer bir Cumhuriyet kurmak istiyorsanız, o zaman o halkı belirsizlikten ve onu çürüten sefalet koşullarından kurtarın. Eğer bir Cumhuriyet kurmak istiyorsanız, o zaman o halkın erdemli ve onurlu olmaya cesaret etmesini sağlayın. Onur olmadan, siyasal erdem de olamaz ve eğer insan korkuya sevk edilmişse, o zaman onuruna da sahip çıkamaz. Boşuna düzen ve kurala vurgu yapıyorsunuz; düzgün ve yararlı yasaları getirmek sizin elinizde, getirin onları bakın insanlar nasıl değişeceklerdir![241]

Sonradan buna ilişkin bir *Cumhuriyet Taslağı*[242] hazırladığı da keşfedilecektir.

---

[240] Peter Fischer, *Reden der Französischen Revolution*, Dtv-Dokumente, München: 1974, s. 217.
[241] P. Fischer, *age.*, s. 226.
[242] Saint-Just, *Fragmente von republikanischen Institutionen, ein nachgelassenes Werk, Gesammelte Schriften*, Bd. II, Arnoldsche Buchhandlung, Leipzig: 1951, s. 115.

Bu taslaktan da anlaşılacağı gibi Saint-Just, insanların mutlu olacağı Lykurgos Sparta'sının modern bir versiyonunu yaratmayı ummaktadır. O, "Yurttaşların düşüncelerinin bile kayıt altına alındığı; beşikten mezara kadar bütün hayatı belirleyen ve düzenleyen bir toplum" düşlemektedir. "Gençler yirmi bir yaşından itibaren tapınakta en yakın arkadaşlarının kim olduğundan tutun da arkadaşlık ilişkilerinin neden bozulduğuna dair en mahrem duygu ve düşüncelerin bile kayıt altına alınmasından" yanadır.

Devrim ve Devlet Teorisinin Yeni İpuçları

Yukarıda belirttiğimiz gibi Saint-Just, devrim koşullarındaki bir ülkenin devlet ve toplumsal yapısına ilişkin önemli tezler ortaya atmıştır. Bu tezleri iki açıdan tarihseldir: birincisi, o güne kadar devrim koşulları ciddi bir incelemenin konusu olmamıştır; daha doğrusu devrimin teorisi yapılmamıştır ki Saint-Just yazı ve konuşmalarında bunları etraflıca ortaya koyar; ikincisi ise, devrim koşullarında faal olan devletin ve hükümetin yapısına ilişkin önemli saptamalarda bulunmuştur.

Saint-Just'a göre devrim, kitaplarda yer almaz, çünkü konu o güne kadar devrim incelenmemiştir; ayrıca devrimin kendine has yasaları vardır. Devrim, sürekli devinim halindeki bir toplumun "doğaçlama" halidir. Dolayısıyla halkın sürekli inisiyatifine dayanan yasaları da mevcut durumla uyumlu olmalıdır: onlar keskin ve radikal olmak zorundadır. Bu nedenle de her an değişim geçirirler. Devrim hükümetinin yapısı ve tedbirleri de aynı şekilde doğaçlamaya dayanır. Sınıf çatışmasının tarihsel keskinliği nedeniyle, eski sınıf ve katmanlar can havliyle konumlarını korumaya çalışırken, halk sınıfları içinde de yarılmalar ve bölünmeler baş gösterebilir. Bu nedenle de her şey canlıdır, değişkendir ve dolayısıyla hiçbir şey daimi olamaz. Devletin eski bürokratik ve hantal yapısının dışında, eski kurum ve ilişkiler, devrimin ruhuyla uyumlu olamayacağı için sürekli eski olanı yeniden gündeme getirir ve onun yaşaması için çabalar; görevlerinden alınanların yerlerine gelen memurlar da devrimin kadroları değillerse ki öyle değillerdir, eski yaşam ve çalışma tarzlarının yanı sıra alışkanlıklarını da devam ettirirler. Bu durum devletin bütün katmanlarında, bürokraside ve orduda açıktan görülür. Çünkü herkes imtiyazlı konumunu bu sayede ele geçirmiştir. Devrimse, imtiyazlı olanların kökünün kazındığı bir momenttir, süreçtir. Bunun üstesinden gelmek sadece belirli inanların yerlerinden edilmesiyle mümkün değildir, yöntemin, kültürün ve alışkanlıkların değiştirilmesi, hatta insanların yeniden kalıba dökülmesi de gereklidir. O öylesine devrimcidir ki savaşı ve devrimi kenardan izleyen, miskin, kayıtsız ve sorumsuz halkı bile düşman kampında görmekten yanadır. "Ya devrimden ya da düşmandan yanasınız!" der.

Onun gittiği her yere canlılık getirmesi, insanlara anında bu ruh halini aşılaması, kararnameler yayımlayarak insanları koşuları değiştirmeye teşvik etmesi, yeni çalışma yöntem ve kurallar getirmesi, giyim ve kuşamda yenilikler getirmesi, insan iradesini sonuna kadar zorlaması onun devrimciliğinin pür halidir. Nitekim yazımını bitiremediği ve bize bitmemiş bir eser olarak kalan *Yeni Cumhuriyet*

Taslağı'nı da bu kapsamda, yani yeni toplumun inşa edilmesinin bir taslağı olarak değerlendirmek gerekir.

Her anını devrim için yaşayan Saint-Just, 30 Haziran'da savaş cephelerinden döndüğü Paris'te, milletvekillerinin, savaştaki başarılarına dair rapor vermesi teklifini şu sözlerle reddeder: "Savaştaki başarılarımızın halk tarafından bilinmesini çok önemsiyorum, ama bazılarımızın bununla övünmesini ve egolarını tatmin etmesini doğru bulmuyorum. Flerus Taarruzu hakkında yeterince bilgiye sahibiz, ama gerçekte orada bulunanlar onun hakkında konuşamayanlardır; burada başarılı ablukalarımızdan bahsedilmektedir, ancak onun hakkında konuşmayanlar hendeklerde kahramanca savaşanlardır." Bunun üzerine kürsüye çıkan Barère,[243] Sain-Just'ün söz konusu başarılarını alkış tufanı içinde anlatmak durumunda kalmıştır.

Sona Doğru ve Bilanço

Saint-Just, Paris'e geldiğinde sadece Jakobenlerin kendi içinde bölünmüş olduklarını görmekle kalmaz, Robespierre ve Selamet Komitesi'ne karşı bir komplonun hazırlanmakta olduğunu da hemen fark eder. 27 Temmuz günü Ulusal Meclis'te komploculara yönelik sert bir konuşma yapar ama aynı zamanda hiçbir fraksiyona ait olmadığını söylemeyi de ihmal etmez. Konuşması, Meclis tüzüğünün arkasına sığınılarak sıklıkla kesilir ve o da devam edemez. Ardından da Robespierre'le birlikte bir oldubitti yapılarak tutuklanır.

Birkaç saat sonra Paris Komünü'ne bağlı kuvvetlerin müdahalesiyle kurtarılırlar, ancak içinde bulundukları tehlikeli durumu bildikleri halde güvenlik tedbirleri almayarak büyük bir hata yaparlar. Nitekim bu hatalarını hayatlarıyla da öderler. 27 Temmuz gecesi, Robespierre'in etrafında kenetlenen Jakobenlerin çekirdek kadrosu, toplandıkları belediye binasında baskına uğrarlar ve şafak vakti, henüz Paris halkı uykudayken, hiçbir yargılama yapılmadan giyotinin keskin baltasının altında can vereceklerdir.

O günü anlatan tanıklar, Robespierre ve Saint-Just'ün anlaşılamaz bir atalet içinde olduklarını belirteceklerdir. Kim bilir belki de Paris halkı gibi onlar da yorgun düşmüşlerdir. Nitekim Saint-Just halkın yorgun düşmesini bir ay öncesinden, "Devrim dondu!" diyerek ifade etmişti. Anılarında Jakobenlerin son dakikalarını anlatan cellat, "Sehpaya çıkarken Saint-Just, Couthon'a sımsıkı sarıldı, ama Robespierre'e mesafeli ve donuk bir ses tonuyla sadece 'elveda' dedi" diye yazar.

Saint-Just'ün Fransız Devrimi'ndeki rolü topu topuna 22 aylık bir süreyi kapsar, ancak hiç kimse devrim üzerinde bu kadar kısa sürede onun kadar belirleyici ve etkin olamamıştır. Fransız Devrimi'nin kıdemli tarihçisi Jules Michelet'e göre

[243] Bertrand Barère dit Barère de Vieuzac (1755-1841), Jakoben diktatörlüğü döneminde (1793-94) Fransa'yı yöneten Selamet Komitesi'nin önde gelen üyelerinden. Çalışkanlığıyla ünlü olan Barere, 1793 seçimlerinde en çok oy alan politikacı unvanına sahiptir. Robespierre'in yıkılmasında önemli rol oynadı, ancak sonradan o da devrimci olması nedeniyle kovuşturmaya uğramış ve uzun yıllar sürgünde yaşamak durumunda kalmıştır.

Saint-Just, devrim dönemindeki başarılarıyla tehlikeli bir şekilde Robespierre'in gizli rakibi haline gelmişti.[244]

On yıllık bir devrimci süreçten sonra Fransa'nın gerçekliği temelden değişikliğe uğramıştır. *Ancien Regime*'in aristokrat sınıfıyla birlikte onun bütün imtiyazları ve toplumdaki belirleyici konumu da kökünden kazınmıştı. Feodalizm bütünüyle alt edilmişti; onun eseri olan bütün ilişkiler, köylülerin özgürleşmesi sorunu, aristokratların unvan ve hakları, kilisenin imtiyazları olan toprak mülkiyeti, öşür ve aynı şekilde feodalizmin toplumsal ilişkilerinin bir ürünü olan her türden baskı ve gelenek, zanaatkârlar üzerindeki lonca baskısı, ortak bir pazar olmayı engelleyen kurum ve kurallar bütünüyle yok edilmişti. Bir bakıma Fransız Devrimi, feodalizmden kapitalizme geçişin tarihsel bir momenti olmuştur.[245]

---

[244] Jules Michelet, *Geschichte der Französischen Revolution, Bd. II*, Zweitausendundeins Verlag, Frankfurt: 2009, s. 57/778.

[245] Albert Saboul, *Die Kurze Geschichte der Französischen Revolution*, Wagenbachs Verlag, Berlin: 1986, s. 129.

DEVRİM KONUŞMALARI

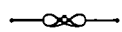

Anayasa Üzerine Söylev[246]

Kendilerinden birini mahkûm ederken, bütün despotların gözü üzerimizdeydi. Bugün daha şanslısınız, çünkü siz, dünyanın özgürlüğü hakkında düşünürken, onun büyükleri olan halkların gözü de sizin üzerinizdedir.

Bir kralın ölümüne neden olurken, insanların bunu nasıl değerlendireceğinden endişe duydunuz. Bu sorun sizi sadece onurunuzla ilgi olduğu kadar ilgilendiniz; ama şu an önünüzde duran konular çok daha önemli, çünkü o şanınızla ilgilidir. Anayasa, dünyaya verdiğiniz bir yanıt ve açıkladığınız bir manifesto olacaktır.

Size bir kaç pratik öneri sunmamda bir mahzur yoktur. Kitaplarda, anayasa hakkında geniş ve uzun makaleler yer almaktadır, ancak bunların hiçbiri bize neyin uyacağını ve bunların nasıl kullanılacağını yazmıyorlar.

Fransa halkına bir anayasa verdiğiniz gün Avrupa sizden barış dileyecektir; işte o gün bütün çatışmalar son bulacaktır; bütün fraksiyonlar yok olacak ve hepsi özgürlüğün bayrağı altında toplanacaktır; o gün bütün işçi ve emekçiler işinin başına dönecek ve Cumhuriyet'in barışı bütün kralları titretecektir.

Nasıl karar verirseniz verin, ister savaş isterse barış deyin, ama her iki durumda da güçlü bir hükümete ihtiyaç duyacaksınız: savaşa girişmiş güçsüz ve düzensiz bir hükümet, zayıf bünyeye sahip bir insanın aşırı yorucu işlere girişmesi gibidir. Halkın, eğer söylememe izin verilirse, bugün içinde bulunduğu güçsüz durumda, dış despotizminin saldırılarına karşı koyacak gücü yeterli değildir; yasalar etkisiz, özgürlük davasının heyecanı ise sönmüş durumda. Şimdi özgürlüğün yeniden sınırlandırılması ve mevcut duruma göre yeniden temelden oluşturulması gerekiyor. Barış ve refah, siyasal erdem ve zafer, bunların hepsi yasaların gücüyle mümkündür. Yasaların dışında yer alan hiçbir şey, ürün veremez ve bu da ölüm demektir.

Her halkın erdemli olma ve zafer kazanma birikimi vardır. Yeter ki onu köşeye sıkıştırmasınlar; halk sağduyuyla yönetilmelidir. Fransa'yı yönetmek kolaydır; onu mevcut akıllı yolundan alıkoymayacak ılımlı bir anayasaya ihtiyacı vardır. Bu halk güçlüdür ve demokrasiye yatkındır; yeter ki toplumsal bir kargaşalık içinde sürük-

[246] Jaint-Just, 24 Nisan 1793'te Fransa meclisinde yaptığı bu konuşmasıyla ilk kez kapsamlı bir anayasa taslağı açıklıyordu, bkz. "Anayasa Üzerine Söylev", Peter Fischer, *Reden der Französischen Revolution*, dtv-Dokumente, 1974, München: s. 297-305.

lenerek güçten düşürülmesin. Onu, hem iktidarsızlık belirtisi göstermeden hem de ama baskı altına almadan yönetmek gerekir.

Genel anlamda düzen, şiddete neden olan hareketlerin bir sonucu olarak oluşmaz. Ancak hareketi ve kurallarını kendi içinden çıkaran ve söz konusu kurallara itaat eden şeyler düzenlidir. Bu kurala aykırı olan şeyi bertaraf etmek de şiddetin görevidir. Özellikle bu ilkeler, doğal yasaları prensip edinmiş devletlere uygulanabilir. Yasalar kötü olanı kendiliğinden dışlayacaktır; masumiyet ve erdemse yeryüzünde bağımsızdır.

Toplumsal düzenin, şeylerin kendi doğasında bulunduğunu düşünüyorum; bu soruna kafa yoran insanlarsa, sadece neyin nerede olması gerektiğini saptamışlardır. Buna göre her halk, köleleştirilmeden, baskı altına alınmadan ve düzensizliğe sevk edilmeden yönetilebilir. Halklar barış ve özgürlüğe sahip olmak için doğmuşlardır, ancak yöneticilerin hile dolu yasaları tarafından mutsuz kılınarak bozulmuşlardır.

Buradan hareketle de insanların, eğer onların sağduyusuna ve doğasına uygun yasalar çıkarılırsa, onların mutsuz olmayacaklarını ve haliyle bozulmayacaklarını düşünüyorum.

Her sanatın harikalar yaratan bir tarafı vardır; ama yönetim sanatı bir canavar yarattı. Neticede zevkimizin, garip bir şekilde doğada, ilkelerimizde ve onurumuzda olduğunu düşündük.

Bu nedenle halklar özgürlüklerini kaybettiler; halkın çıkarlarına yabancı olanın kötü, herkesin değişmez ve belirli çıkarlarına hizmet eden şeylerinse adalet olarak kabul gördüğü ilkeler ışığında çıkarılacak adil yasalarla bunlar yeniden kazanılabilir.

Bu düzeni, düşünüldüğünden daha kolay sağlamak mümkündür; toplumsal düzen, siyasal düzenden önceliklidir; sonuncu olanın kökeni, gasp edilmiş hakların yeniden kazanılmasında yatar. Aynı toplumlar içinde yaşayan insanlar, doğal olarak barış içinde yaşarlar; savaş ise sadece birbirine hükmetmeye çalışan halklar arasında görülür.

Toplumsal koşullar, insanların birbiriyle olan ilişkisinin ifadesidir; siyasal durumsa, halkın halkla olan ilişkisini yansıtır.

İnsan eğer, söz konusu ilkelere daha yakından ve bunların uygulama alanına bakarsa, şunu görür: hükümetin elindeki şiddet, esas olarak dış ilişkilerde devreye girmeli, içteyse doğal adalet, toplumsal ilişkilerin temel ilkesi olmalıdır. Bu nedenle de hükümet, otorite uygulamadan ziyade uyumu sağlamanın bir aracıdır.

Dolayısıyla hükümetin, [dış] şiddeti bertaraf etmek için ihtiyaç duyduğu enerjiyi, günlük ve basit yönetim işlerinden ayırmalıdır.

Halkların köleleştirilmesinin nedeni, yönetimin karmaşık bir şiddet unsuruna sahip olmasındandır; hükümetler söz konusu şiddeti, dış düşmanlara karşı koyarken, desteğine ihtiyaç duyduğu halka karşı da kullanmışlardır.

İnsan zihninin gelişmesi sayesinde başka düşünceler de ortaya çıkmıştır. İlk

başlarda insanların doğadan vahşi ve cinayet eğilimine sahip olduğunu ve dolayısıyla köleleştirilmesinin de buradan kaynaklandığı düşünülmüştü.

Bu nedenle kölelik ilkesinin yanı sıra mutsuz bir hayata mahkûm olması gerektiği anlayışı, söz konusu insanın kendi kalbinde bile kutsal ilan edildi. Böyle olunca, o da despotların anlayışını, yani kendisinin vahşi olduğu ve denetim altında tutularak uysallaştırılması gerektiği düşüncesini benimsedi.

İnsanlar sadece onları yönetenler tarafından vahşi olarak görüldüler, hâlbuki birbiriyle olan ilişkilerinde vahşi olduklarını düşünmüyorlardı. Bugün de özgürlüğe savaş açanlar, bizi, onları tahtlarından alaşağı edeceğimizden korktukları için vahşi olarak nitelendirmiyorlar mı?

Eski Frenkler ve Germenler toplumsal yaşamda hiçbir yönetime ihtiyaç duymazlardı. Halk kendisinin efendisi ve egemeniydi. Ancak halklar meclislerden tat almaz ve toplantılara katılmaz olunca, ardından bir de ticaret yapmak, fetihler gerçekleştirme hırsı ortaya çıkınca hükümdarlar da egemenliğe sahip olandan uzaklaşarak bir gaspçı olup çıkmıştır.

İşte bu andan itibaren de siyasal hayat başlamış oldu.

O dönemlerde halkın herhangi bir sınıfa ait olup olmadığını bilmiyordu; çünkü insanlar sadece yönetici sınıflardan bahsediyordu.

Eğer insanları yeniden özgürlüğüne kavuşturmak istiyorsanız onlar için yasalar çıkarınız. Onları yönetimin ağırlığı altında ezmeyin. Mevcut durum birçok hilelerle doludur: Zalimlerin yeniden ortaya çıkmayacakları düşünüldü, ama onlar yeniden Lykurgos'a[247] gelerek onun eserini tahrip ettiler. Eğer Lykurgos, özgürlüğü korumak için Spartalılara yasalar verseydi, onlar onları da tahrip ederlerdi. Hatta Minos,[248] ayaklanmayı yasaklayan yasalar da çıkarmıştı ama buna rağmen Giritliler köleleştirildiler. Bir halkın özgürlüğü, onun yasalarının gücü ve ayakta kalma azminde yatar; onunla birlikte özgürlük de bütünüyle yok olur; neticede özgürlük, despotların ondan daha güçlü hale gelmesiyle ortadan kalkar.

Yurttaşlar, yasalarımızı, devletin baskısına ve zararlı ilkelerinizin etkisine karşı güçlendirin! Bunların içerdiği zaafların halka hiçbir yararı olmaz; nitekim bu zaaflar hak gaspçılarının işlerini kolaylaştırmaktadır.

Siz, bir neslin bir sonraki nesli bağlamayacağına hükmettiniz; ama nesiller birbirinin içine doğru akarlar; neticede kuşakların hepsinin özgürlükleri ellerinden alınmış ve haklarını yeniden kazanabilmeleri için gerekli olan güçten da yoksundurlar. İnsanlara haklarını ilan etmek yetmez; herhangi bir zamanda despotun biri bu yasaları kullanarak bunları halka karşı kullanabilir; halklar içinde en çok baskı gören halklar, sahip oldukları hak ve özgürlükleri için iktidarı gasp edenleri yaratanlardır; kendisine kutsallık atfeden böylesi despotlar, halkı aldatacak şeyler bulmadan, cürümler işlemeden onların özgürlüklerini gasp edemezler. Ama çoğunlukla da büyük bir başarıyla hayata geçirilen bu cürümler, din ve halkın en kutsal değerleri olmaktadır.

[247] Lykurgos, MÖ 8. yüzyılda yaşadığı düşünülen ve eşitlikçi yasalarıyla ünlü Sparta yöneticisi. Bkz. Sadık Usta, *İlkçağ Ütopyaları*, Kaynak Yayınları, 2015, s. 31 vd.

[248] Mitoloji'de sık sık adı geçen Girit'in efsanevi lideri.

Şu anda herhangi bir baskıcı rejimden korkmamıza gerek yoktur; baskılar daha rafine ve tehlikeli bir hal alacaktı [ki bu engellenmiştir]. Hükümeti sarsmayacak, fakat halkı koruyacak sağlam ve güçlü yasalara ihtiyaç vardır.

Yasa yapıcı geleceği belirlemektedir; onun güçsüzlüklerinin ona bir yararı yoktur; onun amacı iyiyi istemek ve onu ebedileştirmek olmalıdır. Onun görevi, gelecekte insanların nasıl olmaları gerektiğini düşünmekse, o zaman onları ona göre biçimlendirmelidir.

Kraliyet zamanındaki bütün bozuk geleneklerimiz krallarımızın yapısından kaynaklanmaktaydı; halklar doğalarından bozuk değillerdir.

Ama eğer bir anda ortaya çıkan bir devrim, halkı dönüştürmek istiyorsa, bunu dikkatlice yapmalıdır, yani onun eğilimlerine biraz taviz vermeli ama sonra onların tabi olacakları güçlü yasalar yapmalıdır; halkın yasalara değil, yasaların halka uygun olmasını sağlamak gerekir. Anayasamız Fransız halkına uygun olmalıdır; kötü yasalar halkı, uzun bir süre boyunca tek bir adamın yönetimi altında tuttu; ama marifet, belirli bir iklimde yetişen bir bitkiyi, bir başka bölgenin ikliminde de ürün verir hale getiren koşulları yaratmaya yardımcı olmaktır.

Yasaların ruhuna ilişkin de kısa bir şey söylemem gerekiyor.

Onun kuram ve yasalardan oluşan iki bölümü olmalıdır.

Kuramsal yanı ağır basan yasaların çok fazla ömrü yoktur; kuramlar yasaların ruhunu belirler ama bunlar yasaların kendisi olamaz; ama eğer her iki kavramın sahip olduğu anlamı ortadan kaldırırsanız, o zaman hem halkın görev ve haklarını hem de kurumların ulviliğini bu yasalardan soyutlarsınız. Adaleti sağlamalarını istediğimiz yasalar, sonuçta soyut teorilerdir, ama toplumsal uyumsuzluk nedeniyle insan ister istemez buna tabi olmaktadır. Bu nedenle de özgürlüğün ilkeleri, hükümetlerin aşırı otoriter adımlarını pratiğin ve yasaların olmaması nedeniyle olanaklı kılmaktadır. İnsanların hak ve özgürlükleri Solon'un[249] yasalarının ruhunu oluşturuyordu; o onları yazıya geçirmediği halde kutsallaştırdı ve uygulamaya soktu. Bazılarına göre pratik düzen, eğitim ve geleneklerle yerleşik hale getirilirmiş; hâlbuki gelenekler, hükümetlerin taşıdıkları ruhların bir sonucudur.

Monarşi döneminde uygulanan geleneklerin ilkeleri, kalbin akla baskın olmasıyla sağlanmıştır. O dönemlerde adil insanlar doğayı aşağılamış olmalılar; o dönemde yasalar saf arzulardan cürümler yaratıyorlardı; empati ve arkadaşlık gülünç bulunuyordu; bilge olmak isteyen canavarlaşmak zorundaydı; kemale ermiş olmaksa, çağdaşlarından kuşku duymak, iyiye güveni kaybetmek, her şeyin kötüye gittiğini ve daha da kötüye gideceğini düşünmekti; insanlar sadece aldatmak ve al-

[249] Solon, MÖ 640-561 yılları arasında yaşamış, Atinalı devlet adamı. Atina'da baş gösteren büyük bir kargaşadan sonra halk, Solon'un yönetime el koymasını istemiş, o da bunun üzerine toplumsal reformlarını yürürlüğe koymuştu. Ancak bunlar, çatışmanın iki tarafını da memnun etmedi. Hâkim sınıflara göre, Solon aşırı eşitlikçiydi; yoksullar ise onu yeterince devrimci bulmamışlardı. Fakat tüm bu eleştirilere rağmen Solon'un attığı en devrimci adım, borçlanan köylülerin köleleştirilmesini yasaklayan yasaydı. Ayrıca Solon hem Attika demokrasisinin babası olarak bilinirdi, hem de antikçağın yedi bilgesinden biriydi.

datılmak için yaşarken, hükümdarların ve hükümetlerin kötülüğünden kaynaklanan toplumsal sorunları ise insanların doğasından kaynaklandığını düşünüyordu.

Fransız monarşisi yerle bir oldu, çünkü zenginler sınıfı, yoksulları hep çalışmaya zorlamıştır. Bir devlette çalışma ve emek ne kadar köklü olursa o sınıf da o kadar etkin olur. Öte yandan tekli yönetim altında uygulanan özgürlükler ve ahlaki normlar, çoklu yönetime göre daha kısıtlı ve daha bozuktur. Birincisinde hükümdar ülkeyi tek başına yönetirken müsrif yaşamı nedeniyle israfa neden olurken, aristokrat yönetimde bu çok sayıda insanın çıkarı gözetildiği için kısıtlıdır. Halkçı bir yönetimde ise ahlak kendiliğinden iktidara gelir, çünkü hükümet yetkileri hiç kimseyi yozlaştırmaz ve herkes işinde çalışır. Eğer cumhuriyetinizin ne kadar süreceğini merak ediyorsanız, o zaman yaratacağınız iş olanaklarını ve ayrıca enerjik bir hükümetin yanı sıra ahlaklı olmanın da büyük bir imparatorlukta ne kadar etkili olacağını bir düşünün.

Önünüze konan anayasa[250] ki şimdi söyleyeceklerimi bir küçümseme olarak algılamayın, çünkü ben ne hakaret etmesini ne de övmesini bilirim, yasalardan çok kuramsal doktrin, demokrasiden çok hareket, toplumsal uyumdan ziyade devlet otoritesini öne çıkaran özellikler taşıyor. Bu, içinde özgürlük ruhu olmayan, özgürlüğün kutsal tablosudur.

Bunların düşünceleri şunlardır: yasalar çıkaran federal meclis ve onları uygulayan temsilciler kurulu. Her bir eyaletin özel temsilcilerinden oluşan genel bir kurul, meclis değildir, fakat kongredir. Yasaları uygulayan bakanlar ortak bir kurul oluşturamıyorlar. Böylesi bir kurul yapay olur. Bakanlar genelde birlikte oluşturdukları kuralları uygularlar ve bu arada birbirini tatmin etmeye çalışırlar. Bu durumda bakanlar kendi başlarına hareket ederler ve onların üstünde bir kurum tahayyül etmek bir yanılsama olur.

Kurul ve bakanlıklar birbirinden farklı özel şeylerdir; eğer bunların ikisi karma haline getirilirse, halk bunlar için Tanrı seçmek zorunda kalır. Kurul bakanları dokunulmaz kılmakta, bakanlar da kurumu halk için denetleyememektedir. Söz konusu hareketliliğin çifte karakterinden dolayı söz konusu ilişkiler, iki tarafı keskin bir kılıç gibidir; bunlardan biri temsilcileri diğeri ise halkı tehdit etmektedir. İsterse her bakan, bu kuruldan, karşılıklı adaletsizliği veto edecek gerekli sayıya ulaşabilir. İcraatın başı olan hükümet, her gün daha fazla özgürleşen bir toplumda, bir zaman sonra üstün hale gelir. Eğer bu yönetim, icraatın başı olmanın yanı sıra bir de danışma kuruluysa, o zaman tümden bağımsız hale gelir. Bu durumda despotlar, halkı yönetebilmek için onları parçalara ayıracaklardır. Eğer özgürlük hâkim olsun istiyorsanız o zaman kuvvetler ayrılığını tesis edin. Kraliyet tek bir kişinin iktidarı anlamına gelmez. Nitekim o [kraliyet], yürütmeyi ve yasamayı tek elde tutan her yönetim organında yaşar. Önünüze konan gündemdeki anayasa en fazla iki yıl daha yaşar ama bu meclisin saygınlığı o kadar da sürmez. Çünkü eğer görüşülecek bir yasa söz konusu değilse, toplanmayı gerekli bile görmez; gördü-

[250] 25 Şubat 1793 tarihinde Murquis Condorcet meclise, anayasa komisyonu tarafından kabul edilen bir taslak sunmuştu. Bu anayasa hoşnutsuzluklara ve özellikle de solcuların tepkisini çekmişti.

ğüm kadarıyla o zaman sadece kural ve dizgini olmayan bir temsilciler kurulu olacaktır.

Bu kurul egemenler tarafından atanacaktır; üyeleri de halkın tek ve gerçek temsilcileridir. Onları rüşvete boğacak bütün imkânlar ellerinde olacaktır; yoksullar ise emirlerine amade olacaklardır; yasaların verdiği meşruiyet imkânları kullanılarak, kamuoyu aldatılacak ve böylece işlemiş oldukları cürümler konusunda hiç kimse ses çıkaramayacak ve yatıştırılacaktır. Kamuoyunu yönlendirecek bütün aldatma ve baskı araçları ellerinde olacaktır. Şimdi bir de mevcut seçim yasalarını dikkate alırsak, bu durumda bakanlardan oluşan kraliyet yönetiminde, sadece ünlü adamlar yönetici olacaktır. Şimdi bunların sahip oldukları otoritelerinin ağırlığının yanı sıra bir de bu ağırlığın yanına temsil yetkisini, gücü, şahsi etkiyi, doğrudan sahip oldukları otoriter gücü de eklerseniz nasıl bir yetiye sahip olduğunu düşünebilirsiniz; bu yetki bir de genel mevcut iradeyle tahkim edilmişse, o zaman, etkisini kaybetmiş yasama organından bağımsızlaşarak hiçbir karşı itiraza izin vermeyecektir ki o zaman nerede kaldı yurttaşlık ve özgürlük? Bir ülkede altı ay içinde nelerin ve hangi değişikliklerin yapılabileceğini gördünüz. Peki, gelecek altı ay içinde nelerin olacağını bilebiliyor muyuz? Bu, bir beşiğin kendi başına dalgalara terk edilmesi gibi bir şey olmaz mı?

Gelecekte tablosunu çizdiğim böylesi bir yürütme organının hükmü altında özgürlüğün ne olacağını kimse bilemez.

Sizin taslakta ortaya koyduğunuz millet meclisini ise sadece bir kongre olarak tahayyül edebiliyorum, ama fazlası değil.

Bakanlar kurulu bir bakıma bütün cumhuriyet tarafından atanmaktadır. Vekiller bölgelerden seçilecek. Devletin ve yasaların en yüce koruyucusu olan halkın temsilcilerini doğrudan bütün halkın katılımıyla, kurulu ise başka bir türlü oluşturmak daha doğru olmaz mı?

Anayasa komisyonunun ortaya getirdiği anayasa taslağının, ilkeleri ve amacı hakkında yürütülen tartışmanın tutanaklarını, ona yakışır bir ciddiyetle okuduğumda, bütün ilkelerin kaynağı olan genel iradenin ne olması gerektiğine dair bir düşünce arayıp durdum.

Özü itibarıyla ve özgürlüğün diliyle söylemek gerekirse genel irade, çoğunluğun özel iradesinden çıkar ve herhangi bir dış gücün etkisi olmadan her yurttaşın da olurunu alır. Bu şekilde ortaya çıkan yasa, zorunlu olarak çoğunluğun iradesinin de ifadesi olur; çünkü her bir şahsın iradesi onun çıkarını yansıttığına göre çoğunluğun iradesi de çoğunluğun çıkarını yansıtır, dolayısıyla bu işlerde çoğunluğun iradesi esas alınmalıdır.

Kanımca komisyon, genel iradeyi entelektüel tarafından ele almış; sanki genel irade, toplumun çıkarlarını ifade etmek yerine, zihinsel bir çabanın ürünü olan saf spekülatif amaçla ve gene o, gerçek genel iradenin ifadesi olmaktan çok öylesine keyfi üsluplarla kamunun beğenisi düşünülerek hazırlanmıştır.

Bu anlayışın genel iradesi bozuktur; halk gerçek anlamda özgürlüğün sahibi değildir; bu genel olarak halkın çıkarlarına yabancı bir yasadır. Neticede Atina da

demokrasisini bu şekilde kaybetmiş ve ona sadece özgürlüğün kaybedilmesini ilan etmek kalmıştır.

Belki burada ifade edilen toplumsal irade, dünya çapında bir mutluluğa neden olacaktır, ama bu arada özgürlük de sürgüne gönderilmiş olacaktır. Kalplerden silinen özgürlük, yerini, değişken; bazen yükseliş bazen çöküşte olan bir düşünsel eğilime bırakır. Bana kalırsa bütün hükümet modellerinde özgürlük tahayyül edilebilir; nitekim hayallerde kurulan her şey, doğal halini kaybedebiliyor ve her şey de değişebiliyor; tıpkı herkesin kendi özgürlüğünde bulutların içinden bakan gözlerin varlıklar görmesi gibi...

Ama eğer genel iradeyi gerçek temeline oturtursak, o zaman o halkın maddi iradesi, aynı zamanda onun iradesi olur. Anayasanın amacı, büyük kitlelerin aktif çıkarlarını esas almaktır, yoksa onu pasif çıkarlarını sınırlamak olamaz.

Özgürlük bir teori olmaktan çıkarılmalıdır; o halkın içinde yaşamalı ve pratikte de hayata geçirilmelidir.

Böylece vekiller de çoğunluk kuralından hareketle belirlenen genel iradenin sonucundan çıkarlar.

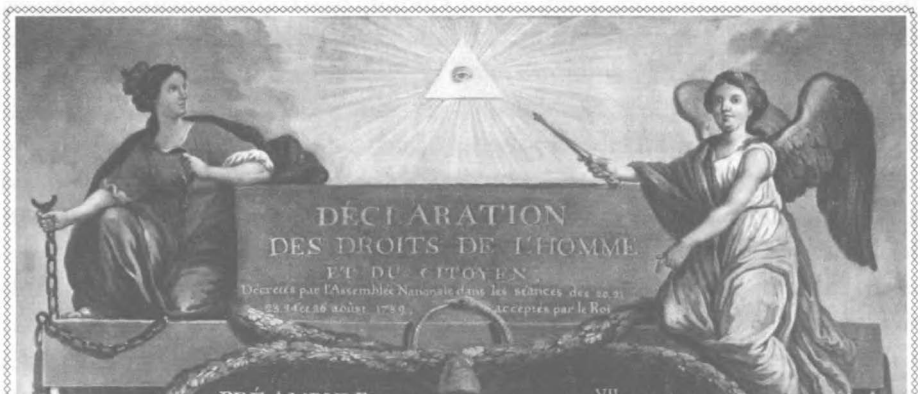

DÉCLARATION DES DROITS DE L'HOMME ET DU CITOYEN.

Décrétés par l'Assemblée Nationale dans les séances des 20, 21, 23, 24 et 26 août 1789, et acceptés par le Roi.

PRÉAMBULE

LES représentans du peuple François constitués en assemblée nationale, considérant que l'ignorance, l'oubli ou le mépris des droits de l'homme sont les seules causes des malheurs publics et de la corruption des gouvernemens, ont résolu de exposer dans une déclaration solemnelle, les droits naturels, inaliénables et sacrés de l'homme, afin que cette déclaration constamment présente à tous les membres du corps social, leur rappelle sans cesse leurs droits et leurs devoirs; afin que les actes du pouvoir législatif et ceux du pouvoir exécutif, pouvant être à chaque instant comparés avec le but de toute institution politique, en soient plus respectés; afin que les réclamations des citoyens, fondées désormais sur des principes simples et incontestables, tournent toujours au maintien de la constitution et du bonheur de tous.

EN conséquence, l'assemblée nationale reconnoît et déclare, en présence et sous les auspices de l'Etre *suprême* les droits suivans de l'homme et du citoyen.

ARTICLE PREMIER.

LES hommes naissent et demeurent libres et égaux en droits; les distinctions sociales ne peuvent être fondées que sur l'utilité commune.

II.

LE but de toute association politique est la conservation des droits naturels et imprescriptibles de l'homme; ces droits sont la liberté, la propriété, la sûreté, et la résistance à l'oppression.

III.

LE principe de toute souveraineté réside essentiellement dans la nation, nul corps, nul individu ne peut exercer d'autorité qui n'en émane expressément.

IV.

LA liberté consiste à pouvoir faire tout ce qui ne nuit pas à autrui. Ainsi l'exercice des droits naturels de chaque homme, n'a de bornes que celles qui assurent aux autres membres de la société la jouissance de ces mêmes droits; ces bornes ne peuvent être déterminées que par la loi.

V.

LA loi n'a le droit de défendre que les actions nuisibles à la société. Tout ce qui n'est pas défendu par la loi ne peut être empêché, et nul ne peut être contraint à faire ce qu'elle ordonne pas.

VI.

LA loi est l'expression de la volonté générale; tous les citoyens ont droit de concourir personnellement, ou par leurs représentans, à sa formation; elle doit être la même pour tous, soit qu'elle protège, soit qu'elle punisse. Tous les citoyens étant égaux à ses yeux, sont également admissibles à toutes dignités, places et emplois publics, selon leur capacité, et sans autres distinction que celles de leurs vertus et de leurs talens.

VII.

NUL homme ne peut être accusé, arrêté ni détenu que dans les cas déterminés par la loi, et selon les formes qu'elle a prescrites. Ceux qui sollicitent, expédient, exécutent ou font exécuter des ordres arbitraires, doivent être punis; mais tout citoyen appelé ou saisi en vertu de la loi, doit obéir à l'instant, il se rend coupable par la résistance.

VIII.

LA loi ne doit établir que des peines strictement et évidemment nécessaire, et nul ne peut être puni qu'en vertu d'une loi établie et promulguée antérieurement au délit, et légalement appliquée.

IX.

TOUT homme étant présumé innocent jusqu'à ce qu'il ait été déclaré coupable, s'il est jugé indispensable de l'arrêter, toute rigueur qui ne seroit pas nécessaire pour s'assurer de sa personne doit être sévèrement réprimée par la loi.

X.

NUL ne doit être inquiété pour ses opinions, mêmes religieuses pourvu que leur manifestation ne trouble pas l'ordre public établi par la loi.

XI.

LA libre communication des pensées et des opinions est un des droits les plus precieux de l'homme: tout citoyen peut donc parler, écrire, imprimer librement, sauf à répondre de l'abus de cette liberté dans les cas déterminés par la loi.

XII.

LA garantie des droits de l'homme et du citoyen nécessite une force publique: cette force est donc instituée pour l'avantage de tous, et non pour l'utilité particulière de ceux à qui elle est confiée.

XIII.

POUR l'entretien de la force publique, et pour les dépenses d'administration, une contribution commune est indispensable; elle doit être également répartie entre les citoyens en raison de leurs facultés.

XIV.

LES citoyens ont le droit de constater par eux-même ou par leurs représentans, la nécessité de la contribution publique, de la consentir librement, d'en suivre l'emploi, et d'en déterminer la quotité, l'assiette, le recouvrement et la durée.

XV.

LA société a le droit de demander compte à tout agent public de son administration.

XVI.

TOUTE société, dans laquelle la garantie des droits n'est pas assurée, ni les séparation des pouvoirs déterminée, n'a point de constitution.

XVII.

LES propriétés étant un droit inviolable et sacré, nul ne peut en être privé, si ce n'est lorsque la nécessité publique, légalement constatée, l'exige évidemment, et sous la condition d'une juste et préalable indemnité.

AUX REPRESENTANS DU PEUPLE FRANCOIS

FRANSIZ DEVRİMİ'NİN ZAMAN DİZİNİ
(1763-1800)

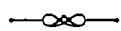

1763: Yedi Yıl Savaşı'nın[251] sonu

1773: Fransız masonların girişimiyle *Grande Loge Nationale*'in kurulması ve Cizvit Tarikatı'nın Papa tarafından yasaklanması

1774: XVI. Ludwig'in tahta çıkması

1774-1776: Turgot-Malesherbes Reform Bakanlıklarının kurulması

1775: Fransa'da açlığın baş göstermesi ve "Un savaşı"

1776: Philadelphia'da İnsan Hakları'nın ilan edilmesi

1778-83: Fransa'nın, Amerika'nın İngiltere'ye karşı başlattığı Bağımsızlık Savaşı'na katılması

1788: Voltaire ve Rousseau'nun ölümü;
Mayıs-Temmuz aylarında hükümetle parlamento arasında baş gösteren açık çatışma üzerine Paris, Rennes, Grenoble, Dijon ve Toulouse'da baş gösteren kargaşalıklar;
8 Ağustos'ta Genel Meclis'in toplanmasına yönelik alınan karar

1789: 24 Ocak: Genel Meclis'in toplanması ve seçimlerin yenilenmesine dair alınan karar;
Ocak-Mayıs: Güneydoğu ve kuzey Fransa'da açlık isyanları;
Şubat-Mart: Siyes'nin kaleme aldığı "Üçüncü Sınıf Nedir" başlıklı bildirisinin yayımlanması;
27 Nisan: İşçilerin Reveillon ve Henriot'daki fabrikaları işgal etmesi;
30 Nisan: Jakobenlerin ilk örgütü olan Breton Kulübü'nün kurulması;

[251] İngiltere ve Fransa arasında süren 7 yıllık (1756-1763) savaş.

5 Mayıs: Genel Meclis'in açılışı; 17 Haziran: Ulusal Meclisin kabul edilmesi;
23 Haziran: Kral XVI. Louis, Ulusal Meclis önünde geri adım atıyor;
9 Temmuz: Ulusal Meclis parlamenter monarşiyi ilan ediyor;
12 Temmuz: Paris halkının ayaklanması;
14 Temmuz: Halkın korkulu rüyası olan Bastille zindanının basılması;
20 Temmuz: "Büyük Dehşet"in başlaması;
11 Ağustos: Feodal yükümlülüklerin ve imtiyazların kaldırılması
26 Ağustos: İnsan ve Yurttaş Hakları'nın ilanı;
12 Eylül: Marat'nın önderliğinde *Halkın Dostu*'nun ilk sayısının yayımlanması;
5 Ekim: Kadınların önderliğinde Versailles'a yürüyüş;
2 Kasım: "Kralın Paris'e dönüşü"

1790: Ocak: Batı ve Orta Fransa'da köylü isyanları;
13 Şubat: Manastırların kapatılması ve yasaklanması;
20 Şubat: İdari İller Kanununun ilan edilmesi;
6 Nisan: Katolik karşıdevrimcilerinin Güney Fransa'da Hugenot'lara yönelik pogromları ve "Dinler Savaşı";
19 Haziran: Sınıf olarak aristokrasinin kaldırılması;
12 Temmuz: Ruhban sınıfı hakkında sivil yasalar;
16 Ağustos: Feodal mahkemelerin kaldırılması;
6 Eylül: Parlamentonun kaldırılması;
21 Ekim: Fransa'da devrimin simgesi olan üçlü (özgürlük, eşitlik, kardeşlik) renklerin (trikolore) resmi bayrak olarak kabul edilmesi;
31 Ekim: İç gümrüklerin kaldırılması;
23 Kasım: Genel vergilerin kabulü

1791: 2 Mart: Loncalar yasası ve meslek örgütlenmesine ilişkin yasakların kaldırılması;
16 Haziran: Ulusal İşletmelerin Kapatılması;
20 Haziran: Kralın kaçma girişiminde bulunması ve gözaltına alınması;
21 Haziran: Ülke savunmasına yönelik seferberlik ilanı;
14 Eylül: XVI. Ludwig'in yeni anayasa üzerine yemini;
1 Ekim: Yasama organının toplanması;
20 Ekim: Sözde vatan savunmasına savaş propagandasının başlatılması;
3 Aralık: Kral'ın Prusya'dan Fransa'ya savaş ilan etmesini istediği gizli ricası

1792: 2 Ocak: Robespierre'in savaşa karşı üçüncü konuşması;
23 Ocak: Paris'te seker isyanı;
26 Ocak: Jakobenlerin seçim zaferi;

7 Şubat: Fransa'ya yönelik Avusturya-Prusya askeri harekâtının başlatılması;
15-23 Şubat: Ilımlıların (Girondistler) hükümete alınması;
20 Nisan: Meclisin savaş ilanı;
9 Haziran: Öfkeliler'in dağıtılan tahıl miktarının yükseltilmesine dair bildirisi;
11 Temmuz: Vatanın içinde bulunduğu tehlikeye dair Manifesto;
25 Temmuz: Brest ve Masreiller'den Paris'i korumaya gelen gönüllü birlikler;
4 Ağustos: Ayaklanma komitesinin kuruluşu;
10 Ağustos: Devrimci Komün'ün ilk kez kızıl bayrak altında Tuileries şatosuna hücum;
14 Ağustos: Köylüleri devrime kazanmak amacıyla Toprak Yasası'nın çıkarılması;
18 Ağustos: Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na da katılan General Lafayettes'in Avusturya'ya sığınması;
20 Eylül: Ulusal Meclisin toplanması;
21 Eylül: Monarşinin kaldırılması ve Cumhuriyet'in ilanı;
11 Aralık: Kralın yargılanmasına başlanması

1793: 21 Ocak: Kral XVI. Ludwig'in idam edilmesi;
25 Şubat: Parislilerin mağazaları yağmalaması;
10 Mart: Devrim Komitesi'nin kurulması;
6 Nisan: Danton'un önerisiyle Kurtuluş Komitesi'nin kurması;
Mayıs: Devrimci Cumhuriyetçiler örgütünün kuruluşu;
20 Mayıs: Bir milyarlık zorunlu vergi kararı;
24 Mayıs: Radikal demokrat Hebert'in tutuklanması;
31 Mayıs: Halk ayaklanması ve Girondistlerin alaşağı edilmesi;
24 Haziran: Jakoben Anayasası'nın kabul edilmesi;
25 Haziran: Jacques Roux'nun kaleme aldığı "Öfkeliler Manifestosu"nun ilanı;
13 Temmuz: Jean Paul Marat'nın öldürülmesi;
26 Temmuz: Karaborsacıların idam edilmesine dair karar;
27 Temmuz: Robespierre'in Kurtuluş Komitesi'ne seçilmesi;
4 Eylül: Paris'te işçi yürüyüş ve eylemleri;
5 Eylül: Ulusal Meclisi'in radikal kararlara zorlanması;
5 Eylül: Radikal demokrat Jacques Roux'un tutuklanması;
9 Eylül: Paris devrimci askeri birliklerinin kurulması;
17 Ağustos: Şüphelilerin tutuklanmasına dair karar ve "devrimci terör"ün başlaması;
29 Ekim: Devrim takviminin başlatılması;
30 Ekim: Kadın kulüplerinin kapatılması;
31 Ekim: Girondistlerin liderlerinin idam edilmesi;
4 Aralık: Devrimci Hükümet'in Örgütlenmesine Dair Karar

1794: 4 Şubat: Köleliğin kaldırılmasına dair karar;
10 Şubat: Jacques Roux, hakkında verilen idam cezasına intihar ederek yanıt veriyor;
24 Mart: Radikal demokrat bir grup olan Hebertçilerin idamı;
4 Mayıs: Danton yanlılarının idamı; 10 Mayıs: Robespierre'in emriyle komünün dağıtılması ve yöneticilerin idamı;
23 Mayıs: Collot ve Robespierre'e yönelik suikast girişimleri;
8 Haziran: "En yüce varlığın" onuruna şölen;
23 Temmuz: Azami ücret kararıyla işçi gelirlerinin düşmesi;
27 Temmuz: Robespierre'in düşüşü;
29 Temmuz: Robespierre ve taraftarlarının idamı;
31 Ağustos: Devrimci Hükümet'in tasfiyesi;
12 Kasım: Jakoben Kulübü'nün yasaklanması

1795: 8 Şubat: Devrimcilere ait mezarların Patheon'dan atılması;
1 Nisan: Germinal ayaklanması;
31 Mayıs: Devrimci Tribünün yasaklanması;
23 Ağustos: Son kamulaştırma kararlarının iptal edilmesi;
23 Eylül: Direktöryal Anayasa'sının ilanı;
5 Ekim: Kraliyet yanlılarının Napolyon tarafından kesin yenilgiye uğratılması;
26 Ekim: Ulusal Meclisin dağıtılması;
3 Kasım: 5 kişilik Direktöryal Yönetim'in atanması;
15 Kasım: Jakoben-Babeufçü Kulübün açılması

1796: 30 Mart: Gracchus Babeuf önderliğinde ayaklanma komitesinin inşası;
10 Mayıs: Babeuf ve "Eşitlerin" tutuklanması

1797: 27 Mayıs: Babeuf ve devrimci Augustin Alexandre Darthe'nin idamı

1799: 9 Kasım: "18 Brumaire": Direktörlerin alaşağı edilmesi, Bonaparte'ın Konsül olarak atanması

KAYNAKÇA

Albert Lange, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi 1*, çev. Ahmet Arslan, Sosyal Yay., İstanbul: 1998.

Albert Soboul, *Kurze Geschichte der Französischen Revolution*, Wagenbachs Verlag, Berlin: 1986.

A.Z. Manfred, "Maximilien Robespierre", Walter Markov, *Maximilien Robespierre 1758-1794*, Rütten+Loening, Berlin: 1961.

Christa Dericum, "Ein Leben für die Aufklaerung, Der Streitbare Literat Voltaire", Damals Magazin, Heft 1, Januar 1987.

Claude Ardien Helvetius, *Vom Geist*, Aufbau Verlag, Berlin und Weimar: 1973.

Claude Ardien Helvetius, *Vom Menschen*, Aufbau Verlag, Berlin und Weimar: 1976.

Denis Diderot, *Artikel aus der von Diderot und d'Alembert herausgegebenen Enzyklopaedie*, Verlag Philipp Reclam jun., Leipzig: 1984.

Denis Diderot, *Artikel aus Diderots Enzyklopaedie*, Philipp Reclam Jun. Verlag, Leipzig: 1984.

Denis Diderot, *Enzyklopaedie, Philosophische und politische Texte aus der Encyclopedie*, dtv, München: 1969.

Denis Diderot, *Philosophische Schriften*, Band I, Aufbau Verlag, Berlin: 1961.

Diogenes Laertius, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, YKY, İstanbul: 2004.

Etienne-Gabriel Morelly, *Gesetzbuch der natürlichen Gesellschaft*, Akademie Verlag, Berlin: 1964.

Filippo Bounarroti, *Babeuf und die Verschwörung für die Gleichheit*, Dietz Verlag, Bonn: 1975.

François Marie de Arouet Voltaire, *Abbe Beichtkind, Cartesianer, Philosophisches Wörterbuch*, Röderberg Ver., Leipzip: 1984.

Friedrich Engels, *Die Heilige Familie oder Kritik der kritischen Kritik, Gegen Bruno Bauer und Konsorten*, Werke, Bd. 2, Dietz Verlag, Berlin: 1985.

G. Valentinoviç Plehanow, *Beitrag zur Geschichte des Materialismus*, SWA Verlag, Berlin: 1946.

G. Valentinoviç Plehanow, *Zur Frage der Entwicklung der monistischen Geschichtsauffassung*, Dietz Verlag, Berlin: 1965.

George Rude, *Die Volksmasse in der Geschichte-Unruhen, Aufstaende und Revolutionen in England und Frankreich 1730-1848*, Campus Verlag, Frankfurt: 1979.

***Geschichte** der Philosophie*, Bd. 1, VEB Verlag, Berlin: 1960.

Gracchus Babeuf, "Manifest der Plebejer", *Von Babeuf bis Blanqui-Französischer Sozialismus und Kommunismus vor Marx, Bd. II, Texte*, Verlag Philipp Rec. Jun. Leipzig: 1975.

Gracchus Babeuf, "Manifest der Plebejer", *Von Babeuf bis Blanqui-Französischer Sozialismus und Kommunismus vor Marx, Bd. II, Texte*, Verlag Philipp Rec. Jun. Leipzig: 1975.

Gunter Gurst, *Grosse Materialisten*, VEB Verlag, Leipzig: 1965.

Hans Peter Richter, *Saint-Just und die Französische Revolution*, Engelbert-Verlag, Balve/ Sauerland: 1975.

Heinz Duthel, *Jean Jacques Rousseau-Biographie*, Bod Verlag, Nordstedt: 2014.

Heinz Förster, *Was ist ein Amerikaner? Zeugnisse aus dem Zeitalter der amerikanischen Revolution*, Gustav Kiepenhauer Verlag, Leipzig: 1987.

Horaz, *Oden ya da Epoden*, I, 12, 18, Johann Heinrich Voss (Haz.), Bei Mohr und Zimmer, Heidelberg: 1806.

Hugo Grotius, *Recht des Krieges und Friedens*, Verlag L. Heimann, Berlin: 1869.

İbn Haldun, *Mukaddime 1*, çev. Turan Dursun, Kaynak Yayınları, İstanbul: 2013.

Jean Jancques Rousseau, *Der Gesellschaftsvertrag*, Röderberg Verlag, Frankfurt: 1984.

Jean Jacques Rousseau, *İtiraflar I, II*, çev. Reşat Nuri Gültekin ve Arif Obay, MEB, İstanbul: 1991.

Jean Jacques Rousseau, *Über den Ursprung und die Grundlagen der Ungleichheit unter den Menschen, in: Frühe Schriften*, Verlag das Europaeische Buch, Westberlin: 1985.

Jean Le Rond d'Alembert, *Einleitung zur "Enzyklopaedie"*, Hrsg. Günther Mensching, Fischer Verlag, Frankfurt: 1989.

Jean Le Rond d'Alembert, *Artikel aus der von Diderot und d'Alembert herausgegebenen Enzyklopaedie*, Verlag Philipp Reclam jun., Leipzig: 1984.

Jean Meslier, *Sağduyu*, çev. Abdullah Cevdet, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010.

Joachim Höppner, *Von Babeuf bis Blanqui-Französischer Sozialismus und Kommunismus vor Marx, Bd. I-II, Texte*, Verlag Phil. Reclam, Leipzig: 1975.

J.J. Suits, *Weltgeschichte*, Bd. 5, VEB Verlag, Berlin: 1966.

Jules Michelet, *Geschichte der Französischen Revolution, Bd. II*, Zweitausendundeins Verlag, Frankfurt: 2009.

Julien Ofray de La Mattrie, *Der Mensch eine Maschine*, Reclam Verlag, Leipzig: 1991.

Jürgen Kuczynski, *Die Geschichte der Arbeiter in den Vereingten Staaten von Amerika, 1775-1897*, Verlag des FDGB, Berlin: 1955.

Kaya Özsezgin, "Diderot ve Sanat Eleştirisi", Denis Diderot, *Paris Salon Sergileri, 1759-1761-1763*, çev. Kaya Özsezgin, 2. baskı, YKY, İstanbul: 2013.

Karl Marx, *Die Heilige Familie oder Kritik der kritischen Kritik, Gegen Bruno Bauer und Konsorten*, Werke, Bd. 2, Dietz Verlag, Berlin: 1985.

Karl Marx, *MEW*, c. 25, *Kapital*, Band 3, Dietz Verlag, Berlin.

Karl Marx, *Zur Kritik der politischen Ekonomie*, Dietz Verlag, Berlin: 1951.

***Kleine** Anzyklopaedie, Weltgeschichte*, Band 2, "Vereinigte Staaten von Amerika", VEB, Leipzig: 1981.

Louis Antoine-Leon Saint-Just, "Jakobenlerin Ütopyası", Bilim ve Ütopya, Ocak 2016, Sayı 259.

Louis Antoine-Leon Saint-Just, *Fragmente von republikanischen Institutionen, ein nachgelassenes Werk, Gesammelte Schriften*, Bd. II, Ardoldische Verlag, Leipzig: 1851.

Louis Antoine-Leon Saint-Just, *Gesammelte Schriften, Betraege zur Geschichte der Französische Revolution von 1789*, Bd.2, Ardoldische Verlag, Leipzig: 1851.

Maximilian Robespierre, *Habt ihr eine Revolution ohne Revolution gewollt?* Reden, Verlag Philipp Reclam jun. Leipzig: baskı yılı belirtilmemiş.

Muslow Martin, *Radikalaufklaerung*, Suhrkamp Verlag, Berlin: 2014.

Niccolo Machiavelli, *Der Fürst*, Kröner Verlag, Stuttgart: 1978.

Ovid, *Metamorphosen, Das Buch der Mythen und Verwandlungen*, Albatros Verlag, Düsseldorf: 2005.

Paul Thiry d'Holbach, *System der Natur oder von den Gesetzen der physischen und der moralischen Welt*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt: 1978.

Peter Fischer, *Reden der Französischen Revolution*, Dtv-Dokumente, München: 1974.

Philipp Blom, *Cadı Kazanı, Avrupa Aydınlanmasının Unutulmuş Radikalizmi*, çev. Faruk Akkuş, Sel Yayıncılık, İstanbul: 2014.

R. Eugene Sheridan, "Freiheit und Tugend. Religion und Rebuplikanismus im Denken

Walter Isaacson, *Benjamin Franklin*, çev. İ.H. Yılmaz, İş-Kültür Yayınları, İstanbul: 2010.

Ralph-Rainer Wutnenow, "Diderots Anteil", *Enzyklopaedie, Philosophische und politische Texte aus der 'Encyclopedie'*, dtv, München: 1969. Richard Blunk, Thomas Paine, *Ein Leben für Amerika*; http://www.liberliber.de/die-buecher/die-buecher

Sadık Usta, *İlkçağ Ütopyaları-Mükemmel Toplum ve İlk Devlet Teorileri*, Kaynak Yayınları, İstanbul: 2015.

Sadık Usta, *Dünyayı Değiştiren Düşünürler 2*, Kafka Kitap, İstanbul: 2018.

Thilo Ramm, "Einleitung", *Frühsozialismus*, Kröner Verlag, Stuttgart: 1956.

Thomas D. Eliot, "The Relations between Adam Smith and Benjamin Franklin before 1776", *Political Science Quarterly*, Vol. 39, No. 1 (Mar. 1924).

Thomas Jefferson, *Auswahl aus seinen Schriften* (Hrsg. Walter Grossman), Schöenhof's Verlag, Cambridge: 1945.

Thomas Jefferson, *Bağımsızlık Bildirgesi*, çev. Gülden Kurt, Doruk Yay., İstanbul: 2012.

Thomas Jefferson, *Betrachtungen über den Staat Virginia*, Hrsg. Hartmut Wasser, Manessa Verlag, Zürich: 1989.

Thomas Jefferson, *Auswahl aus seinen Schriften*, Schoenhof's Verlag, Cambridge: 1945.

Thomas Jeffersons", *Thomas Jefferson, Historische Bedeutung und politische Aktualitaet*, Hrsg. Hartmut Wasser, Schöningh Verlag, Padeborn: 1995.

Thomas Paine, *Common Sense* (Sağduyu), Reclam Verlag, Stuttgart: 1982.

Thomas Paine, *Sağduyu*, çev. M. Macit Kenanoğlu, Lotus Yayınları, Ankara: 2016.

Thomas Paine, *İnsan Hakları*, çev. Mehmet Osman Dostel, MEB, Ankara: 1997.

Thomas Paine, *Akıl Çağı*, çev. Ali İhsan Dalgıç, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 2015.

Walter Markov, *Önsöz*, V.M. Dalin, *Babeuf-Studien, Gedenkband aus Anlass des 200. Geburtstages von Gracchus Babeuf*, Akademie Verlag, Berlin: 1961.

Walter Markov, *Revolution im Zeugenstand, Frankreich 1789-1799*, Bd. 2, Reclam jun. Verlag, Leipzig: 1982.

Waltraud Seidel-Höppner, *Von Babeuf bis Blanqui-Französischer Sozialismus und Kommunismus vor Marx, Bd. I-II, Texte*, Verlag Phil. Rec. Leipzig: 1975.

Winfried Schröder, "Radikalaufklaerung, in philosophiehistorischer Perspektive", *Radikalaufklaerung*, Suhrkamp Verlag, Berlin: 2014.

http://www.jstor.org/stable/2142684?seq=1#page_scan_tab_contents

http://www.let.rug.nl/usa/presidents/thomas-jefferson/letters-of-thomasjefferson/jefl246.php

Kafesin biri, bir kuş aramaya çıktı...

F. Kafka

DÜNYAYI DEĞİŞTİREN DÜŞÜNÜRLER III

SADIK USTA

Birinci ve ikinci ciltte Hint Vedaları'ndan Kadim Çin'e, Antik Yunan, Roma ve Rönesans Avrupa'sına kadar getirdiğimiz seçki, üçüncü ciltle sürdürülüyor.

Kadim çağlarda başlayan felsefi arayış; yani maddenin özünün ve hareketinin yasalarının ne olduğu tartışmasıyla başlayan süreç, artık, insanın ve toplumların doğasının ve değişiminin sosyal yasalarının saptanmasıyla taçlanıyordu. Aydınlanma Çağı ve özellikle de Fransız materyalizmiyle tarih sahnesine çıkan baldırı çıplaklar, o güne kadar tarihte eşi görülmemiş radikal düşünce ve eylemlerle dünyayı yeni bir çağın eşiğine getiriyordu. Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve Fransız Devrimi'yle birlikte hem burjuvazinin iktidarı mutlaklaşıyor hem de sanayileşme hamlesiyle modern kapitalizm çağı başlıyordu.

Diğer ciltlerde olduğu gibi bu eserde de Sadık Usta, 18. yüzyıldan başlayarak, 19. yüzyılın başlarına kadar uzanan süreçte, dünyanın değişimine önemli katkıda bulunan düşünürlerin fikirlerini ve yaşamlarını inceliyor.

Üçüncü cildin kapsamındaki düşünürler, metinler ve olaylar şöyle: Diderot, d'Alembert, Voltaire, La Mettrie, Rousseau, Helvetius, d'Holbach, Thomas Jefferson, Thomas Paine, Robespierre, Saint-Just, Amerikan Bağımsızlık Beyannamesi, Fransız Devrimi Anayasa Taslakları.

ISBN 978-605-4820-72-6

9 786054 820726

/ KafkaYayinevi